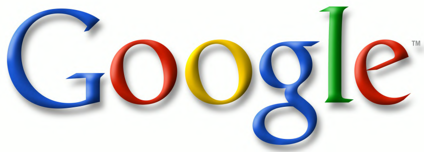
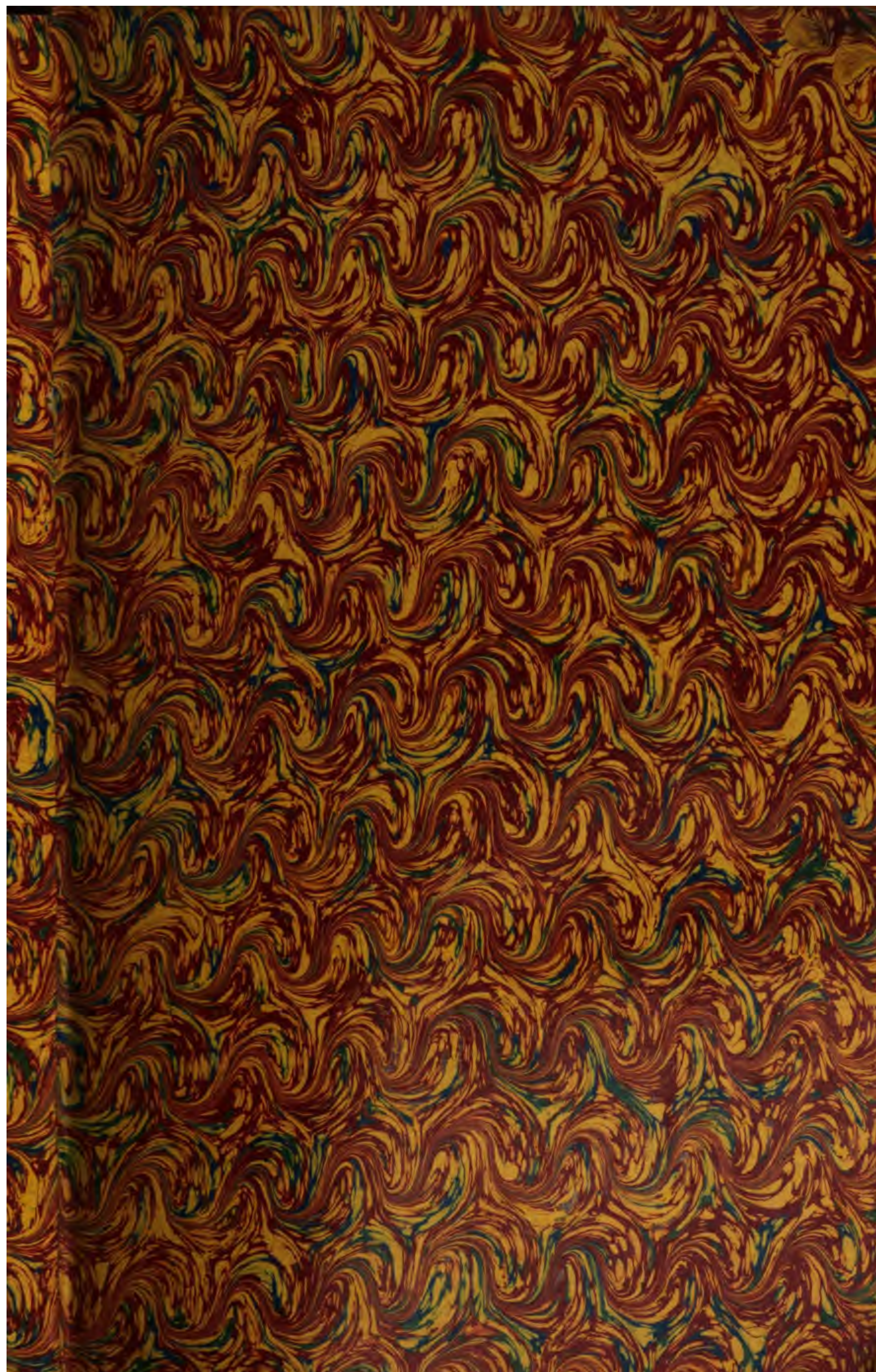

MAGYAR

NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

ELSŐ KÖTET.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST.

NYOMATOTT BAGÓ MÁRTON és FIÁNÁL.

1885.

MEGJELENIK AUGUSZTUS S SZEPT. kivótolével MINDEN HÓNAP 15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ s KIADÓ-HIVATAL (PEST) „Hungaria" vendéglő. 185—186. sz.

I. kötet. 1872. JANUARIUS 15. *I. füzet.*

MIT AKARUNK?

Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket termesztett, a tisztaság elémozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben elékészíteni, az által hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.

E végből kutatni fogjuk 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerűségek.

Teendőink tehát a következő részletekre oszolnak:

1. A történeti nyelv körében.

Az elhanyagolt nyelvkincseknek felkutatása s belőlök a czélszerűeknek szükség-kivánta ajánlása s terjesztése.

Az ingadozó nyelvtani alakok megállapítására szükséges adatoknak egybeszedése.

2. A nép-nyelv körében.

Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása.

A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése.

A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vízerek, források, erdőségek, barlangok, dülők neveinek egybeszedése.

3. Az újabb irodalmi nyelv körében.

A nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével alkotott szók birálata.

Az új képzésű szók története.

Az idegenszerűségek.

A bármi tekintetben figyelemkeltő irodalmi termékek, különösen pedig a tudományos és szakmüvek, hivatalos iratok s tankönyvek nyelvének megbírálása s ugyanezen czélból a nép számára készült müveknek szemmel-tartása.

4. Az egész nyelvélet körében.

A nyelvsajátságok összeállitása.

A synonymák egybegyűjtése s jelentményök árnyalatainak meghatározása.

Anyaggyűjtés és megvitatás által a syntactikai kérdéseknek megállapitása.

A szó- és mondatrend törvényeinek részletekbe ható megvitatása.

A jelentékenyebb írók szókincsének kimutatása.

5. Ezek mellett figyelemmel kisérjük a haladó nyelvtudománynak nyelvünkre vonatkozó kutatásait s a megállapított eredményt időnként köztudomásra hozzuk.

Nem kevésbbé fontos teendőnknek tekintjük végűl a már egybegyűjtött s rendelkezésünkre álló adatok alapján, a hol ez lehetséges leend, az egyes helyesírási *), helyesejtési s prosodiai szabályokat leszármaztatni s megállapítani.

Nem becsűljük túl annyira erőnket, hogy elhitessük magunkkal, hogy a kitűzött feladatot egész terjedelmében képesek leszünk megoldani; mind a mellett, ha vállvetve, erőegyesítve látunk neki a dolognak, sokat végezhetünk s kielégítő sikerre is számíthatunk; s e siker annál biztosabb leszen, minél több munkás kéz egyesűl a viszásságok megszüntetésére s a szabályszerűség megállapítására, s végre minél tágasabb körben nyernek elterjedést a megvitatás utján földerített igazságok.

E végből felszólítjuk nem csupán az irodalmi köröket, hanem az egész müvelt magyar közönséget, s kérjük, hogy teendőinknek minden ágában, de különösen a néphagyományok egybegyűjtésében közreműködésével lehetőleg gyámolítson; más részről reményljük, hogy épen a müvelt osztályok, melyeknek közlönyéűl

*) A helyesirásra nézve meg kell jegyeznünk, hogy, habár sokszor meggyőződésünk ellenére is, egyelőre a m. t. Akademia által elfogadott s a köz használatban levő orthografiával fogunk élni. Ugyanez a mondanivalónk több nem helyeselt új szóra nézve is, a melyeket szabályos képzésűek hiányában akarva nem akarva még darabig használnunk kell.

kíván e folyóirat szolgálni, pártfogásuk által lehetővé teszik a czélbavett munkának mennél nagyobb terjedelemben való végrehajtását.

A MAGYAR SZÓKÉPZÉS TÁRGYALÁSÁHOZ.

Egyik újabb s elég jó hírű magyar grammatika (Riedl, Magyarische Grammatik) elészámlál nem kevesebbet mint 33 magyar igeképzőt és 49 névszóképzőt, mondjuk kerekszámmal: 30 igeképzőt és 50 névszóképzőt; összesen tehát 80-féle szóképzési módot tulajdonít a magyar nyelvnek (nem számítva egyes módok combinált alkalmazásait, a mivel e számot könnyen 100-ra vagy többre is felvihetnők). A tudós grammatikus a magyar szóképzőknek ez elésorolásában az újabb magyar nép- és irodalmi nyelv szókincsén tett észleleteit adja elé: hogy ennyi meg ennyiféle magyar szó ilyen meg ilyenképen (értelemmódosító járulékok = képzők által) egyszerűbb alap- vagy tőszóból alakultnak mutatkozik. Ebben ő csak úgy követte az eddigi szokást, mint követik az ő eljárását még mások is folyvást nyelvtanító könyveikben. Megengedjük bár, hogy a grammatikának ezen eljárása a tények és meghatározások helyességére nézve tökéletesen kifogástalan; de nyerhetünk-e egyszersmind helyes fogalmat a magyar nyelv szóképzési tehetségének igazi mivoltáról csupán csak ily képző-kimutatásokból? Irányozhatják-e ezek csak így csupaszon fölállítva a szükség-kívánta nyelvfejlesztést is új szók alkotásában?

Grammatikáink szólnak ugyan az egyes képzőknek nem csak elválaszthatóságáról, hanem a mennyire tehetik, azoknak értelemmódosító rendeltetéséről (functio) is; noha ez utóbbit illető meghatározásaik gyakran elég soványak, néha épen csak a szónak holmi alaki minő-

ségét fejezik ki, mint p. o. az ilyenek: „*-l* (*al, el, ol, öl*) nagyon termékeny képző, melylyel átható igék alakúlnak (*ka-zál, tréfál, csókol* stb.)“; „*-k* (*ak, ek, ék*) képez főneveket (*fark, vétek, kerék, ajak* stb.)“; „*-mány, mény* és *-vány, vény* igékből képeznek tárgyneveket, szintúgy összerűeket mint elvontakat (*vivmány, élmény, látvány, szökevény* stb.)“; „*-ad, ed* középigéket képez (*árad, széled*)“. De még a legtöbbet mondókból sem igen tanulunk többet az illető képzők jelentőségéről a nyelv életében, vagyis a nyelv összes szóképzési tehetségéhez mily értékkel való járulásukról, mint a mennyit p. o. egy könyvnek becses tartalmáról s érdemleges jelentőségéről annak czímlapja vagy talán tartalomjegyzéke tudat velünk.

Kétség nélkül van különbség képző és képző között azon szerepre nézve is, melyet a nyelv folyó életében játszik. Míg némelyik alkalmaztatása rendes voltára nézve a szóviszonyító ragokkal vetélkedik, s így az összes szókincset valóban határtalanúl képes szaporítani, addig más némelyiknek a munkája csupán egynéhány szóra szorítkozik, mintha maga a nyelv annak további használtatásáról egészen lemondott volna. Tudjuk p. o. hogy az *s* (*os, es*) melléknévképző (*havas, véres, fejes, lábas*) csak oly mozgékony elem, mint az objectumot jelelő accusativusi *t*; a cselekvési neveket képző *-ás, és* oly rendes használatú mint akármelyik személyragos igealak, p. o. a *k* (*-ok, ek*) végű egyesszámi 1. személyalak (*mondok, verek, mondék, mondanék, mondjak*); ellenben könnyen megolvashatjuk a világos alapszóból *d-* vagy *ny*-vel készülő mellékneveket (*apród, kicsid; piczíny, kicsiny*) vagy az *sz*-vel készülő főneveket (*válasz, szakasz, dugasz*), s így könnyen beláthatjuk azt is, hogy a nyelv (értsük az egyes nyelvmívelők erőszakolásán kívül fejlődő népnyelvet) ez utóbbiak szaporításával épen

nem gondol (p. o. ilyen képzésekkel: *nagyod*, *öreged* vagy *nagyony*, *öregeny*; *nyomasz*, *tömesz*). Ez pedig, mint a magyar nyelv természetes (nem mesterséges irodalmi) életébeli jelenség, annyit teszen, hogy ezen már nem folytatott képzésmódokat (*apród*, *kicsiny*, *dugasz*) a nép nyelvtudata már nem bírja többé nyelvérzékileg elemezni, legalább nem bír a bár még könnyen elváló képzőrészhez bizonyos értelemmódosítást (képző-functiót) kötni. A nép nyelvtudatának kútforrása nem az írott, többé vagy kevésbbé tudós grammatika, hanem elegendő számú hasonnemű nyelvalakoknak sommázódó benyomása; mert ebből keletkezik benne a nyelvalakrendszer akármelyik részletének úgyszólván öntudatlan tudása, helyesebben bírása, a vele való czélszerű élhetés. A nyelvtudati bírás ennél fogva a hagyományképen átvett tiszta példáknak elég nagy számától függ, oly nagy számától, hogy belőlük az önkénytelen elvonás, mely bizonyos alaki járulékhoz határozottan bizonyos fogalomviszonyítást vagy értelemmódosítást köt, eléállhasson. Hogy az említett esetben, névszerint a *-d* és *ny* képzős szóalakok a magyar nép nyelvtudatában már nem bírnak igazi képzések értékével, hanem úgy vétetnek mint különbözetlen mellékalakok az egyszerű alapszók mellett*), akár abból is következtethetjük, hogy egyéb hasonnemű példák mellől a minden esetre megvolt alapszó elveszett, s ez által a képzett és egyszerű szó közt való különbség észrevevése és megérzése a nyelvtudatnak lehetetlenné vált; mert ennek számára nem léteznek időben és térben tőle távol eső adatok, melyeket csak a nyelvész szokott gyűjteni a fejtegető grammatika szá-

*) Esetleges különös alkalmazás természetesen csak az egész szó és szójelentés sorsaként tűnik fel, p. o. az *apród* „fejedelmi szolgálatban levő nemes ifjú" alkalmazása, mely az *apró*-ra is ráfért volna; ezek: *apródonként* és *apránként* bizony teljességgel egyazon értelműek.

mára egy régen felejtett múltnak emlékeiből, vagy szintén nem általánosan ismeretes tájbeszédből eléräntani (nem szólva oly adatokról, melyeket magának a magyar nyelvnek körén túl, rokon nyelvekből meríthet). Így azt, hogy *rövid* csak olyan képzett szó, a milyen *kicsid*, *apród*, a magyarság legnagyobb része teljességgel nem gyaníthatja, minthogy a székely *röv* (*rövebb* = *rövidebb*) egyszerű alakot nem ismeri; a milyen képzésű szó megint *kicsiny* (*kicsi-ny*), biztos nyelvhasonlítási adatok szerint épen olyanok ezek is: *sovány*, *halvány*, *silány*, *keskeny*, *legény*, de a képzés megvoltát és mivoltát a mai nyelvtudat nem érezheti, legfelebb a fejtegető nyelvész határozhatja meg. Habár tehát van is, grammatikus szemmel nézve, néhány *-d* vagy *-ny* képzős melléknév jelenleg a magyar népnyelvben: a nép nyelvtudatában (nyelvérzékében — a nép ezen íratlan grammatikájában) mégis aligha van ilyen képzőmódokról legkisebb sejtelem is. Az illető képzők pedig nem szerepelvén többé mint szóalkotó eszközök, elavúltak, vagy elszáradtak, egyéb még élénk szóalkotó működésben levők ellenében megmerevedtek. Ennél fogva többé már nem tekinthetők a magyar nyelv szóképzési tehetségében még benne foglalt tényezőknek.

A magyar leíró tudományos grammatika, mely a maig jobbadán természetesen fejlődött népnyelvről hű képet akar adni, szóképzéstanában — mely természetesen nem tekinti föladatának az irodalomban netalán szükségelt úgynevezett mester- vagy műszók alkotására utasítást és szabályt adni, — mindenek előtt egyet tartozik, a jelen népivadékra örökölt szókincsen teendő tüzetes nyomozás által, kimutatni: azt hogy mit lehet a magyar nép nyelvtudata szerint még folyamatban levő szóképzésnek, s mit kell ugyan a szerint már befejezett szóképzés-

nek tekinteni. Az elsővel szemünk elé fogja állítani, a magyar nyelvnek még fennálló s teljes működésre alkalmas szóképzési tehetségét az értelemmódosítások nemei (functiók) s azoknak egy- vagy többféle eszközei szerint; a másiknak kimutatásával ugyane tehetségnek múltját és jelenben való megfogyatkozását teszi részben szemlélhetővé. Egyszóval, a leíró grammatikától azt kívánjuk, hogy megkülönböztetve mutassa föl a nyelv szókincsében a mozgó és nyugalomra jutott elemeket. Mert az utóbbiak neméből talán több van, mint a mennyit első tekintetre gyaníthatnánk, s a szóképzők fent említett nagy számánál (80) jóval csekélyebb lesz a még teljes életerővel működők jegyzéke. Észrevehetjük ugyanis, ha bizonyos képzők mily alapszókon való eddigi eléfordulását szorosabban megvizsgáljuk, hogy szereplésük már csak azért is véget ért, minthogy szóképzés útján új nekik való alapszó sem támadhat; ilyen p. o. a korántsem fölötte kevés példában hagyományozott míveltető *-t* (egyszerű *-t*) képzés, melynek functiója pedig korántsem mondható elhomályosultnak vagy megérezhetetlennek. De a fenmaradt példák szerint az egyszerű míveltető *t* 1) egyszerű (egytagú) gyökigékhez járúl, p. o. *kelt*, *veszt*; 2) *-an*, *en*-féle egyszeri cselekvésre vonatkozó képzett igékhez (*csörrent*eni, *dörrent*, *csattant*, *cseppent*, *lobbant*, *hökkent*, *röppent*, *csökkent*, *rezzent*, *pattant*, *szökkent*, *zörrent*, *zökkent* stb.) 3) *-at*, *-et* akakban a legtöbb egytagú gyökigékhez és *g* (*og*, *eg*)-féle folytonos igékhez *kéret*, *nyirat*, *irat*, *adat*, *hivat*; *forgat*, *zörget*, *mozgat*, *ingat* stb.). Egyszerű gyökige, jól tudjuk, ezentúl sem lehet több mint a mennyi most is van; szintígy az *-an*, *en-*, valamint a *g* (*og*, *eg*)-féle igék száma is meg van határozva a szókincs mostani állása szerint s többé nem szaporítható; következik, hogy a *t* (*at*, *et*) képzőnek szerepe is jóformán végére járt, minthogy a vele lehető

képzések már végrehajtattak. Sőt ezeknek is már egy részéből az egyebütt is a *t*-nek functiójára vállalkozott *tat, tet* képző szorította ki (p. o. *rohantat*ni: nem *rohant*ani; *üzentet*ni: nem *üzent*eni; *gyóntat*ni: nem *gyónt*ani (a mi megvolt régebben); *itatni, etetni, hitetni, tétetni, vétetni, vitetni:* nem *itani, eteni*, v. *ivatni, evetni*, stb. Eléfordúl ugyan még másutt is az egyszerű *t*, de a nép nyelvtudata előtt szétválaszthatlan s általa egységes képzőnek vett kapcsolatban, névszerint az *-szt* (*aszt, eszt*) és *-ít* (régebben *ét, ojt, ejt*)-féle igéken (*éleszt, fáraszt*); és itt is egyik részint (*szt*) bizonyos meglevő nem szaporítható alapszókra szorítkozik. A másik képző *-ít* pedig, a mennyire eléfordulása (*-dúl, dűl* mellett álló *dít*-ban) nincs meghatározott számú meglevő alapszókhoz kötve, ezekben *szépít, nagyít* stb. nem is igecselekvést míveltető (*kelt, mosat*), hanem névszóból igealkotó (denominativ) képző. Mind ezekből világos, hogy az egyszerű *t*-nek mint míveltető képzőnek szereplése be van fejezve, ezentúl a míveltetés functiója kizárólagosan a *tat, tet* képzőre van átruházva. Hiszen jól tudjuk, hogy a magyar szóképzés mai állása szerint lehetetlenek ilyenek (habár valaha lehettek is), mint: *ismert*eni (e h. *ismertet*), *boronált*ani (e h. *boronáltat*), *tánczolt*ani (e h. *-ltat*), *olvasat*ni (e h. *-stat*), *keresct*ni (e h. *-stet*), *hevceret*ni, *hevert*eni (e h. *-rtet*) stb. Csak az iránt lehetne talán kérdés, vajjon egykét névszóból képezhető s egytagúvá összevonható ige mily míveltető képzőt venne föl? Ilyen p. o. (*savaz* h.) *sóz-*, s ettől lesz mégis egyszerű *t*-vel *sózat*ni, nyilván hasonalakú ily gyökigékhez való alkalmazkodással, milyenek: *húz, bíz*; ilyen *szól* (*szóll*): *szóllat*ni (Moln. A.), v. ö. *hullat, hallat, állat*ni; de ilyen képzésre szolgálható alapnévszó is csak egynéhány van az egész nyelvben, s az illető származott igék (*szól, sóz*) már régebben meglevén, a míveltető továbbképzést is

úgy vették föl, mint egyéb egytagú eredeti igék. Újabb képzésű ilyen, bár egytagúvá összevont ige még sem fogadná el a mai népnyelv szóképzési eljárása szerint a *t* képzőt, p. o. *díjzat*ni e h. *díjaztat*ni, *hózat*ni e h. *havaztat*ni; vagy *fejzet*ni e h. *fejeztet*ni, *fejlet*ni e h. *fejeltet*ni.

A netaláni befejezettség kérdését különösen oly képzőmódra nézve támaszthatjuk, mely nem egyedűl valamely fontosabb functió eszközéűl szolgál, hanem annak viselésében más képzővel osztozik. Észrevevén ugyanis, hogy egy ily képzés ezelőtt jóval használatosabb volt, a mi annak későbbi elhanyagoltatását constatálja, meg kell bizonyosodnunk a felől, vajjon a fenlevő példák közt van-e elég olyan is, mely csak legújabb korban keletkezettnek tekinthető? Mert csak is így volna még a nyelvnek működő szóképzési tehetségébe beszámítható. Ilyen képzőnek látszik az *-at, -et* névképző, az *-ás, -és*-féle képzés ellenében. Tudva van, hogy régebben az *-at, -et* képzésnek szélesebb használata volt, s nagy részben a későbbi és mai *-ás, -és*-nek volt kénytelen helyt engedni. Ilyen *at, et*-képzéseкűl, melyeket a mai népnyelv okvetetlenűl *-ás, -és*-félékkel pótol, idézhetjük a „Bécsi Codex"-ből a következőket: ***kieresztet*** emissio, ***elfeledet*** oblivio, ***futat*** fuga, ***gyázolat*** planctus, ***gyenyerkedet*** gaudium, ***hideg-lelet*** febris, ***hirtelenkedet*** furor, ***kételkedet*** dubitatio, ***nyájaskodat*** conversatio, ***onszollat*** preces, ***országlat*** regnum, ***ölelet*** amplexus, ***romlat*** ruina, ***születet*** nativitas, ***vigasztalat*** consolatio, ***zarándoklat*** peregrinatio. A mai nyelvben igaz nem ritkaság ***at, et***-féle névszóképzés igéből: ***élet, ismeret, járat, kelet, virradat, akarat, lélekzet, bemenet, járat, falat, fordulat, kívánat, szünet, illat, napnyugat, cselekedet, gyalázat, bánat, kereset, történet, köszönet, gondolat, vadászat*** stb. De vajjon hány van ezek közt olyan, a mely csak újab-

ban keletkezett? A fölhozott legközönségesebb példák mind régi szók, melyeket a mai nyelv csak hagyományban örökölt át. S alig hiszem, hogy lehetne a népnyelvben sok ily *at*, *et*-es példát kimutatni, melyet már a múlt században is meg ne találnánk. Tudjuk pedig, hogy az irodalmi nyelv is, mely e tekintetben jobban ragaszkodik a régibb nyelvszokáshoz, csak öntudatos szándékkal tartja fenn az *at*-képzés használatát, megkülönböztetve az *ás*-félétől, a mivel azonban, mint több eset mutatja, a népnyelv nem igen törődött; v. ö. *írás* (*írások*), *hajlás*, *hajtás* (a fán), *hímzés*, *kötés* (*k.* szalma), *túrás* (vakondok *t.*).*) Végre az *at*, *et* képzőmódnak talán máris szünetelésére mutat azon körülmény, hogy egyes igeosztályok teljesen megtagadják e képző elfogadását, p. o. a *-kod*, *-ked*-féle igék, melyek csak is *ás*-féle nomen actionis-ra képesek: *bosszankodás*, *gondolkodás*, *uralkodás*, *veszekedés* stb.; az egy *cselekedet* már régi szó.

De bármily valószínű is már a fölhozottaknál fogva, hogy az *at*, *et* képzőmód is csak a magyar nyelv befejezett szóképzéséhez tartozik, még sem akarom reá ez ítéletet kimondani, minthogy még nem tehettem meg a tűzetes nyomozást egy lehetőleg teljesen összeszerzett példagyűjteményen. Fentebbi fejtegetésemnek az a czélja, hogy ilynemű nyomozások lehető és czélszerű voltára figyelmeztessen. A czél pedig, a mire szolgálnának, az, hogy a magyar szóképzést egy a nyelv fejlettségét és fejlékenységét hívebben szemléltető modorban lehessen eléadni, mely mindenesetre tanulságosabb lesz, mint az eddigi, egynéhány hamarjában elérántott, akár irodalmi akár népnyelvbeli, akár régi akár újdonat új példával illustrált képzőelésorolások. E nyomozásokat

---

*) *Járat* helyett (*mi járatban*, *járatbeli* vagy) *járást* mond a székely népmese (Kriza, Vadrózsák 395. l.): „*hát te mi járásbeli ember vagy?*“

avval kellene kezdeni, hogy összeszereznők több vidékről a jelenleg a népnyelvben használt példákat mind azon szóképzőmódokra nézve, melyeknek folyvást való használtatása nem áll minden kétségen fölül (úgy mint p. o. ez áll a *tat*, *gat*, *kod* igeképzések, vagy a *ság*, *os*-féle névszóképzésekre nézve). E példatárak alapján lehet azután nyelvtörténeti tanulmány segítségével az egyes képzőmódokat a fent jelzett tekintetekből megvizsgálni s hovátartozásukat meghatározni.

E meghatározásnak fogja egyben másban hasznát vehetni az irodalmi nyelv szóképzése is, noha egyenes czélja és föladata korántsem ez utóbbinak irányzása. Az irodalmi nyelv mindenütt többé kevésbbé anachronisticus, a mennyiben a nyelv elmúlt korszakaiból is megtart szókat és nyelvalakokat, s nagy oka is van nem követnie a népnyelvnek minden esetleges elszegényedését vagy megfogyatkozását. Föladatához képest, hogy a folyton haladó világpolgári míveltség egész eszmekörének alkalmas kifejező eszközéül szolgáljon, más szókészletre is van szüksége, mint a népnyelvnek, mely aránylag lassan változó és észrevétlenűl táguló eszmekörnek tartozik csak megfelelni. De a népnyelvi szóképzés fent jelzett tárgyalásával legalább tiszta tudatot fogunk nyerni a felől, hogy mennyiben és miben jár az irodalmi nyelv szókincsbeli szaporodása egy nyomon a népnyelv fejlődésével és vajjon az eltérés csak épen a szükségesnek mértékére szorítkozik-e?

Óhajtani való, hogy a fent jelzett — és ugyancsak nem czéltalan — nyomozások megtételére vállalkozzanak többen, kiknek a magyar népnyelv jobban fülük ügyébe esik, mint nekünk itt a bár eléggé népes, de kevéssé népnyelves fővárosban.

BUDENZ J.

A CZÍM („MAGYAR NYELVŐR") KÉRDÉSE.

Hogy irodalmi nyelvünk siralmas állapotban, van azt fölösleges bizonyítgatnom. Ám ha kívánja valaki, ott vannak legjobb íróink fájdalomszülte kifakadásai; tényekkel pedig majd eléáll a „Nyelvőr", mely lapnak csak létre jötte, valamint azon körülmény, hogy összes sajtónk hangosan üdvözlötte magában is elég bizonyíték. Sajnos dolog, hogy szükségünk van ily lapra, de minthogy van, fölötte örvendek keletkezésén. Reménynyel s bizalommal tekintek feléje, s így nem hiszem, hogy valaki, s legkevésbbé, hogy a szerkesztő maga vegye kicsinyes gáncsoskodásnak, ha némi megjegyzést bátorkodom koczkáztatni, mely, igaz ugyan, se több se kevesebb, mint a lap czíme ellen tesz kifogást. Jó szándékom azzal mutatom, hogy magában a „Nyelvőr"-ben szólalok föl, legalább nem tanácsolhatja neki senki gúnyolódva: medice cura te ipsum, mikor úgy is teszi.

Hallottam ugyan itt-ott egyet-mást suttogni a czím legfontosabb szava, az „őr" ellen, sietek azonban megmondani, hogy észrevételeim nem arra vonatkoznak, ámbár magam is azt tartom, hogy fér hozzá megjegyzés. Röviden meg is érinthetem, előre kijelentvén, hogy csak vélemény, nem állítás, a mit róla mondok. Előttem ugyanis ugy tetszik, hogy e szó csak az erőszakos nyelvmüvelés korában kapott fel, mi ugyan még ha fiatalabb is, akkor sem volna baj. A helyesen képzett szónak nem nézzük keresztlevelét. De ennek származása is gyanús, mert értelmetlenné csonkított igetörzsöknek látszik, melyről nem tudni, teljes épségében *őröl, őrül,* vagy *őriz*-nek hangzik-e? Értelme szerintem csak úgy van, hogy rásütöttük a magyar *őrizőt,* latin custost, vagy német wächtert, a nép legalább nem ismeri e jelentésben, s régi irásokban sem emlékszem, hogy olvastam volna; azt meg, hogy mint helységek neve mit jelent, nem merem eldönteni. Történeti szótárunk nem létében tehát csak óvakodva itélek e szóról, melynek védelmére más részt azt lehet fölhozni, hogy az irodalomban általánosan elfogadott, s így, ha másutt nem, itt sem eshetik megrovás alá a vele való élés; mert legyen bár, hogy nem régi, azért tudja kiki, mit jelent, s ha nincs meg a nép nyelvében, se baj, nem a nép számára van a „Nyelvőr".

Ismétlem, nem az „őr" vonta magára rettenetes haragomat, hanem az egész czímre fenem kardomat, és pedig következő okból. E czím vagy ingatag értelmű, nem eléggé kifejező, vagy pedig idegenszerű, határozottan mondva németes. Ha amaz, akkor egyszerűen csak ki lehet derítenem, más közöm nincsen hozzá; ha azonban ez, akkor véleményem szerint nem csak lehet, de meg is kell támadnom, mert mind nyelvünk, mind logikánk ellen tör, nem is számítva azt, hogy a lap legfelül oly elvet hirdet, melyet alább czáfolgatni, kárhoztatni okvetetlenűl tartozik is, kénytelen is.

Nem csűröm csavarom, hanem egyenesen kimondom hogy én németes szagot érzek rajta, azért is ennél a véginél fogom meg a dolgot. Hogy miért tartom a „Magyar Nyelvőr"-féle kifejezést germanismusnak, holott a németeknél még a fogalma is hiányzik, tehát utánzás nem foroghat fenn, azonnal kitűnik, ha megmondom, hogy szakasztott mása ezen szerkezetnek: „latin nyelvtan". Két szóból áll mindenik, melyek egyike itt is, ott is szerkesztett szó, másika pedig az előbbinek jelzője. Ez azonban csak külső hasonlatosság s olyan, mely még nem bélyegzi germanismussá; mert akkor az ilyennek, mint: „magyar gőzhajó", „magas árokpart" is németesek volnának, már pedig nem azok. Hasonlítsuk össze az előbbi kettőt az utóbbiakkal, s megtaláljuk, mi teszi azokat németesekké. A „magyar gőzhajó"-ban s „magas árokpart"-ban ugyanis a jelző („magyar", „magas") magyar sajátság szerint az alapszóra („hajó"-ra, „part"-ra) vonatkozik; a „magyar nyelvőr"-ben s „latin nyelvtan"-ban ellenben a határozó szóra („nyelv"-re), mi a magyar nyelv törvényeivel s gondolkozásunk módjával homlokegyenest ellenkezik. Azzal nem mondom ám, hogy a némettel megfér, mert hát ott is látjuk, hogy a szerkesztett szó alapszavára vonatkozik a jelző, így ezen: „Grimm's hausmärchen" nem azt értik, hogy a h á z Grimmé, hanem azt, hogy a m e s é k; sőt még azt a nemet is követi a szerkesztett szó, melyet az alapszava. Hanem annyi mégis bizonyos, hogy senki sem mondja igy: „lateinische sprachlehre", csak a német — és mi.

Hogy még németben sem helyes az ilyen, azt merem állítani; annál helytelenebb aztán, hogy mi utánoztuk. Ott éktelenkedik a sok „latin, görög, franczia, német nyelvtan"

és más effélék. Eleink tudatlan emberek létökre úgy mondták volna: „a német nyelv esméreti", a mint mondták: „a füvek esméreti"; hanem mi már sokkal tudósabbak vagyunk, mi már „nyelvmüvelődtünk" s azt mondjuk: „német nyelvtan", nem gondolván meg, hogy az szoros értelmében oly tan, mely németűl adja elé valamely, tehát nem okvetetlenűl a német nyelv törvényeit. A „német nyelvtan" kaptájára aztán helyes volna ám az is, ha piros zsebkendőt mondanék, s a pirosat a zsebre érteném. Biz az szarvas nyelvhiba volna, de nem a nyelvre értve.

A „Magyar Nyelvőr" tehát, a mint láttuk, németes, helytelen analogián épült, és ez okból vádolom germanismusról, s jól mondtam, hogy a lap oly elvet hirdet homlokán, mely ellen hasábjain ernyedetlenűl kell küzdenie. Világosan kifejezve ez elv azt mondja, hogy a jelző akármely részére vonatkozhatik a szerkesztett szónak. Az ellen határozottan tiltakozik minden magyar ember nyelvérzéke, mely is azt mondja, hogy mindenkor csak is az alapszóra vonatkozik, soha a határozó szóra. Azért, ha mondom: „magas vártorony" vagy „szép nőruha", nincs az isten ege alatt az a tudós, vagy tudatlan, ki azt értse belőle, hogy a vár magas, vagy a nő szép, hanem okvetetlenűl a toronyra, vagy a ruhára vonatkoztatja; hiszen még oly szószerkesztményekben is, milyenek: híres hazánkfia, kedves atyámfia, tavalyi nevemnapja stb., a jelzőt kiki az alapszóra érti. Nincs is ez alól kifogás, s mihelyt fölveszszük azt az elvet, hogy a jelző vonatkozhatik akár a határozó szóra is, zavar áll be, határozatlanság, ha nem értelmetlenség. Óriásivá fokozódnék pedig e zavar akkor, mikor a szerkesztett szó előtt két, három, vagy még több jelző állna, melyek közől egyet-kettőt az alapszóra akarna érteni a beszéllő vagy író, a többit meg a határozóra. Ha péld. „drága, szép, arany horgonyórát" mondana s azzal azt akarná kifejezni, hogy drága s arany az óra volt, szép meg a horgonya. Látni való, hogy itt még más combinatio is lehetséges, csak az a kérdés, hogy így megértenők-e egymást.

De hát honnan tudom én, hogy a tárgyaltam czím jelzője a határozó szóra s nem az alapszóra vonatkozik? Hátha ez is csak az általános törvényt követi? Kénytelen vagyok megvallani, hogy tudni csakugyan nem tudom, mert a szer-

kesztő nem nyilvánította ki senki előtt, már pedig fölvilágosítást ebben csak ő adhat. Hanem annyit mind az által mondhatok, hogy nagyon is kiérzem. Csalatkozom-e, nem-e, megítélheti kiki, ha vizsgálja, mit is akar tulajdonkép jelenteni az annyiszor bolygatott czím. Irjuk ki magyarosan és magyarán így: „A magyar nyelv őre“. Nemde ezt akarja jelenteni, ez az igazi értelme? Ebből tisztán kilátszik, hogy a „magyar“ a „nyelv“-re vonatkozik, s ez szerint arra kellene értenem, még ez alakban is: „Magyar Nyelvőr“. No de ne legyen igazam, vonatkozzék a jelző az alapszóra, tehát az „őr“-re, mit jelent akkor? Értelme ez esetben nem lehet más, mint: „a nyelv magyar őre“. De biz itt baj van, mert az így értelmezett czím megmondja ugyan, hogy az „őr“ magyar, és magyar nyelven jelenvén meg, valójában az is, de aztán nem mondja ám meg, hogy miféle nyelv fölött őrködik; mert hiszen a „nyelv“ nagyon is általános fogalom, melyről nem tudni: magyar-e, német-e, vagy miféle? Már pedig a kibocsátott prospectus szerint sem a latin, sem a görög, sem semmiféle más nyelv fölött nem akar őrködni, hanem csak is a magyar fölött. Föl nem tehetem, hogy a szerkesztő ily határozatlan értelmet akarna rejteni lapja czíme alá és így talán mégis csak helyesen tettem, mikor a „Magyar Nyelvőr“-t a „latin nyelvtan“-féle németes kifejezésekkel egy mozsárba vetettem.

Végűl még egy kérdést. Miért választott a szerkesztő ily idegenszerű czímet, holott, mint láttuk, ugyanazon szavakkal magyarosat is választhatott volna? Erre természetesen csak ő maga felelhetne, találgatni azonban nekem is szabad. Azt nem hiszem, hogy gúnyból a szóenyvezők és szókotyvasztók ellen, s hogy így morális akasztófát akart volna állítani lapja homlokára intő példáúl. Nem is tudnék egyéb okot a rövidségnél, mert a szabatósságot úgy is hiába keressük. Velem együtt elismeri az egész világ, hogy a rövidség a beszédben nagyon szép dolog, de el azt is, hogy nincs nálánál csunyább, ha az értelem rovására esik. A beszédnek megértetni a czélja, s így a rövidség csak alárendelt valami. Azonban az sem lehet a valódi ok, mert mivel hosszabb ez: „a magyar nyelv őre“ ennél: „magyar nyelvőr“? Kiejtve két árva hangocskával, írva két árva betücskével. És mégis mily nagy a különbség kettejök közt; amaz hatá-

rozott is, érthető is, nem enged csak egy magyarázatot, s nincs is szükség többre csak egyre. A másikról elmondtam már az elmondandókat. A rövidséget, mint mondtam, nem vehetem döntő oknak, már csak a szerkesztő saját elvénél fogva sem, minthogy a fölhivásból is eléggé meggyőződtem, hogy nem sajnál egy-két betűt a helyesség kedvéért, tehát a czímtől sem sajnálhatta. Mi hát az igaz ok, és a mi fő, tulajdonkép mit jelent a czím? Szükséges-e erre válasz, nem én itélem meg; de ha az ügy s jó akaratú soraim egyáltalán érdemesek arra, hogy valaki figyelemre méltassa, s ha a közönség érdeke, tájékozhatása megkívánja, akkor tudom, hogy a feleletet nem hiába várom.

VOLF GYÖRGY.

A „M. Nyelvőr" szerkesztőségének csak örömére szolgálhat, hogy mindjárt e folyóirat legeslegelső szava ily érdekes nyelvszabály-fejtegetésre indította a t. beküldő urat. Annyival őszintébb lehet pedig ez az öröm, mert eszünk ágában sem volt olyasmi hamiskodás, a milyennek gyanúja egy pillanatra a t. beküldő gondolatában megvillant: hogy mindjárt folyóiratunk czímével „elrettentő példát" adjunk, s így ne csak az egyszeri pap szerepére vállalkozzunk, ki szószékéről a mértékletesség mellett buzgólkodott, hanem a pap öcscséére is, ki bátyja intő szózataihoz iszákosságával negativ argumentumokat szolgáltatott. Mind a mellett a „M. Nyelvőr" is, bár nem szivesen, de bizony sokszor tudva is fog élni, mert a mai irodalmi nyelven másképen nem igen lehetne megértetnie magát, rosz magyarsággal is, melyet és melyhez hasonlót bevallottképen roszal és gáncsolni tartozik. Meglehet, hogy már a czímével is vétkezett a „magyar nyelvhelyesség" (vagy a „helyes magyar nyelvség"? vagy a „magyar nyelv helyessége"?) legszigorúbb igényei ellen, s a t. czikkiró úrnak ebbeli vádolása valóban kissé megdöbbentett; de megvigasztal az öntudat, hogy a „nyelvhelyesség" (? „helyes nyelv") visszaállítására (vagy legalább fölismerésére, kimutatására) törekszünk s nem tartjuk nagy bajnak, ha e minden esetre jó törekvésben akár mindjárt az első lépés is egy nagy botlás volt volna.

De csakugyan botlás-e a „Magyar nyelv-őr"? csakugyan idegen szagú szólam e? Mi azt gondoltuk, hogy a „magyar nyelvőr" csak olyan jó, mint a „magyar nyelvtudomány". Ezzel nem állítjuk, hogy egy cseppel is jobb volna, mint a gáncsolt „latin nyelvtan", de úgy látszik nekünk, hogy ez sem olyan rosz, mint a hogy t. beküldő úr véli. Ha ugyanis nem vizsgáljuk, hogy jó-e a „nyelvtan" szó erre: „grammatika", a mi más, itt szóba nem jöhető kérdés — meg kell engednünk, hogy a „lateinische grammatik" magyarúl bizony lehet „latin nyelvtan", s a kérdés már csak az, hogy lehet-e mondani „lateinische grammatik" e h. „grammatik der lateinischen sprache?" Pedig e breviloquentiát is megengedhetőnek tartjuk, minthogy a „latin, lateinisch" korántsem jelent épen csak „latin nyelven írt"-at, hanem akár ezt is „latin nyelven beszéllő (p. o. latin) népek", „latin nép vagy népeknél szokott" — általában a „latinság valamelyik oldalára vonatkozó" — s e széles fogalom azonnal szorosbúl, a mint az általa jelzett főszó rögtön ezt vagy azt az oldalt juttatja eszünkbe, mint p. o. a „grammatika" szó mellett a „latin" azonnal e szorosabb fogalomra szorítkozik: latin nyelvre vonatkozó, vagyis „latin nyelvet tárgyaló". Ugyan így marad az iskolabeli „latin föladat" latin még akkor is, ha latinból magyarra való fordításban állana. A „latin nyelvtan" e szerint annyi, mint „a latin nyelv nyelvtana" s úgy látszik, hogy e breviloquentia elkerülhetetlen is, míg csak a grammatikát mondjuk a „nyelv" szóval szerkesztve „nyelvtan"-nak.

Ámde a „Magyar nyelvőr" mégis annyit akarna jelenteni, hogy ő „a magyar nyelv őre", s így vét azon szabály ellen, hogy összetett szóhoz csak oly jelző járulhat, mely az összetétel főszavára vonatkozik, a miszerint p. o. szép nőruha csak annyiban mondható, a mennyiben a ruha szép, vagy magas árokpart, a mennyiben a part magas. Ez ellen csakugyan vétettünk volna, kik e folyóiratot indítottuk, ha azt hiszszük vala, hogy ez a „magyar nyelv őre" lehet. Pedig eszünk ágában sem volt ily vakmerőség. Mi azt tartjuk vala, hogy a „magyar nyelv őre" nem a mi gyenge erőnkre támaszkodó folyóirat, hanem első sorban „a jó isten" lehet, s azután ha tetszik, egy okosan intézkedő kormány, mindenek fölött pedig a magyar népnek nem lankadó nemzeti öntudata.

„Magyar nyelvőr“ és „m. nyelv őre“ közt tehát van különbség — melyet a mindegyikben különböző szót kiemelő hangsúly is sejtet már velünk. Az utóbbiban (m. ny. őre) az őr szó sokkal praegnansabb, nyomósabb fogalmat jelent, mint a nyelvőr-ben. Amott hathatós „megőrző“-t teszen, míg itt alig értet meg többet, mint „figyelő körülnézésre vállalkozót“.

De meg nem is olyan összetétel a „nyelvőr“, mint a milyen a nőruha, árokpart vagy horgonyóra — a mely példákra látszik leginkább a t. beküldő úr ez új jelzési szabályt fektetni. Jelesen ily szóban mint a nyelvőr a határozó nem oly esetleges, mint a nő-ruha szóban, hanem egy meglehetősen általános fogalmú szónak szükségesnek érzett kiegészítője. Szintúgy a „tan“ szóval csak aránylag üres fogalmat kapunk, melyet az illető objectumot kifejező meghatározással úgy szólván még csak meg kell tartalmasítani. Szembetünő, hogy ily összetételek szorosabb vagy (Brassai úr szerint) igazibb fogalomegységet tüntetnek föl, mint olyanok, melyekben a határozott főszó ily fogalomhatározásra illetőleg kiegészítésre nem szorúl. Azt pedig a t. beküldő sem fogja tagadni, hogy ekkor az „egész“ szófogalomra vonatkozó jelző nem volna használható, még akkor is, ha a jelző az összetétel első szavával némi egyenes vonatkozásban áll. A szoros összetétel (szerkesztett szó, Brassai úr szerint) megközelíti a képzett szót, p. o. nyelvőr ezt: nyelvész; az ily egységes szóra pedig egészen jól illik a magyar (latin, német stb.) jelző, ép olyan jól, mint az „égető, tenger, szebb“ attributumok a következő jól ismert népies kifejezésekben: „Égető könyhullatásim, tenger álomszaggatásim. Csalogatott engem más is, náladnál szebb virágszál is“. Ily értelemben tehát lehető a „magyar nyelvtan, magyar nyelvtudomány“ is, a mint a magyar nyelvészet sem esnék kifogás alá.

Végre még az őr szóra nézve megjegyezzük, hogy ez nem az őríz igéből kifejtett gyök, hanem régi, önálló névszó s elékerűl már Molnár szótárában „specula, warte“ jelentéssel. Újabb alkalmazása „custos“-ra csak oly jelentésváltozás, mint a milyent p. o. az olasz podestà „amtmann, stadtrichter“ tüntet föl.

PETŐFI „JÁNOS VITÉZÉNEK“ NYELVE.

Népnyelyv alatt értjük a népszellemnek a szemléleti mód különfélesége, a tehetségek kisebb-nagyobb fokozata s más anyagi befolyások szerint módosult nyilvánulását. A népszellem ilyszerű nyilatkozásainak összesége képezi a nyelvsajátságokat; s ezek vésik rá a nyelvre az eredetiség jegyét, ezek adják meg neki az önállóságot, ezek teszik őt még a rokon tagok sorában is élesen felismerhető individuummá.

E sajátságoknak leghívebb tolmácsa a köznép, mely a legtöbb ellenséges befolyáson kívül állva, az anyjáról rá maradt örökséget eddig legalább nagyobb részt sértetlenűl megőrízte; míg a müveltebb osztályok a mint egy részről a haladás tényezőinek elfogadásával fejlesztették, előbbre vitték a nyelvet, úgy más részről a müveltségi eszközök kölcsönvételével nem ritkán idegenszerűséget is hoztak át bele.

A szorosabb értelemben vett népnyelv e szerint a sajátságoknak tartalmasabb kiemelésében, pazarabb alkalmazásában különbözik a müvelt, vagy mondjuk az irodalmi nyelvtől; de minthogy a müveltség fő tényezője az értelmi fejlettség, míg a falvak egyszerű fiainál inkább a képzelőtehetség viszi a vezérszerepet, még abban is különbözik, hogy az irodalmi nyelv értelemszerű, conventionalis, gondolatainak alakba öntése tehát inkább a logika szabályai szerint megy végbe, s azért rendesen körmondatos, domborúbb, egyöntetűbb; a népnyelv ellenben képzeletszerű, gondolatainak menete gyermekded és sok esetben gyermekes is, az értelmező mondatok nagy ritkán kerekednek egyöntetű egészszé, hanem nagyobb részt lazán, minden külső kapocs nélkül állanak.

A költészet egyáltalában különösen ez utóbbi sajátságát illetőleg a nép nyelvén szeret nyilatkozni; a népköltészetnek virágból szőtt, szivárványos takarója pedig csak is a népnyelv lehet.

Petőfi a nép költője, költészete a nép költészete; „János vitéze“ a magyar népköltészetnek egyik remeke. Mennyi tehát a népies elem Petőfi „János vitézében“?

A mi először is a sajátlagos népies szókat illeti, ezeknek száma nem nagy, s az indulatszók s a velök rokon kifejezéseken kívül: „u c c z u, h ú, h e j, n i n i, j a j b e, s z e n t i s t e n

hogy, tudj' isten hogy, uram ne hagyj el, dejsz, így ni" a következőkre szorítkozik: „szusz, szipirtyó, óperencziás, istennyila (villám), fölcsuporodik, föltápászkodik, mennykő, mennykőcsapás, levegőég, pajtás, szanaszerte, zenebona, atyafi, senkifia, sárkánykigyó, árnyékvilág, égiháború, éjszaka, ő kelme, kend, kendtek." A régibb, teljesebb, de a népnél ma is szokásos, s néha egyedül szokásos szóalakok közől ezek fordulnak elé: „tréfaság, leányzó, alkonyat, mostanság, mélységes, kiváncsiságos, széltére, széltében, végtére, mihelyest, millyetén, nyájasdadon, kicsinnyég, oldalvást, meghalálozott." Ide tartozik az újabbi fekhely ellenében a fekvőhely, ott benn, ott lent és ott vesz ellenében oda benn, oda lent, oda vesz, a mai leleményes ész helyett találós ész; továbbá a gyere ki, kéne (kellene), odáig és mén (megyen) alakok. A különben általános használatú, de a népnyelvben saját, jelentékteljes értelemben alkalmazott szók s jelentményökben gyakorta az összekapcsolás által ízes-erőssé módosult kitételek példái gyanánt szolgáljanak a következők: „Ki a vízben a ruhát tisztázza, Iluska az. Becstelen teremtés, gyalázatos pára, illyet mersz te tenni világnak csúfjára? Gazd' uramnak rosz a csillagzatja. Kisült, hogy koránsem tréfaság a beszéd. Tréfamódra a sárból kiragadta. Elpusztulj előlem! Markos gyerek volt ő. Tennap ilyen tájban. Megnyilt a felhők csatornája. Holló, mely egy esett vadnak szemét ásta. Az erdő legmélye. Te kellesz mi nekünk. Aprókat kortyantott. Mérges láng. Vigyázz földi! A kerek világ bujdosója vagyok. Csillagokat rúgott szilaj paripája. Megtánczoltatjuk mi ezt a gonosz népet. Nem volt gyerekség ez a megrohanás. Gyáva élhetetlen! A leáldozó nap. Én a te nevedet másnak keresztelem. Meghusángolt istenesen. A mint az ég alja jövendölte. A lelketlen habok. A felhő rojtja. Takaros menyecske. Jaj eszem a szívét. Jőjön be már no, hogy az isten áldja meg. A mit mondott, töredezve mondta. Nálam teremjenek kendtek. A tartomány kellő közepére. No hisz keletkezett czifra zenebona. De, kiáltott

János, ezt magam döngetem. A keserves voltát, rugaszkodj' utána. A sírok torka. Látta, hogy kardjával nem boldogúl." A szómetszésben pajzánkodó nyelvújítás hatásáról az egészben csak három szó beszél az árny, gyönyör és rémes, a többször járt árnyék s gyönyörűséggel szemben; míg a mérföld némi etymologiai borzogatás mutatkozásáról tanúskodik.

A szóvonzati sajátságok, melyekben az irodalmi nyelv majd lehető, majd meg nem engedhető eltérést mutat, a következők: „Átmente a vizet. Kire ismert János ebbe a banyába, (a jobban divatba hozott őt ismerte föl benne mellett). Annak irányán sietett. Örömtől ittas. Szeme pillája, nyaka csigája, szeme világa." Használja azonban e mellett az illatterhes, s a nem helyeselhető agyveleje, szemsugara újdivatos szószerkezetet is.

A különböző ragokkal s viszonyszókkal járó különböző jelentményű igékből csak ezeket említjük fel: „Kinézett a kukoriczaföldre — Szomorún nézett ki (a hold) az őszi homályból. Alig birta már lankadó lába — Nem birhatom kedves Iluskámat — Lehányta volna, ha birt volna véle — Nem fogok birni senkit e világon. Ekképen jutottak át Lengyelországba — Igy jutott ő mostoha anyjára — Valami jutott eszébe — A túlpartra jutott. Az én Jancsimnak helyén állt a szive — Egész örömem annyiból állott — Szavának állott — Szeme előtt álla. Jancsinak sem kellett több — Nem kell kendnek juhászt fogadnia — Te kellesz minekünk. Nem telt benne gyönyörűsége — Már sokszor telt a hold. Egy szobát rendelj nékem, melyben hátralevő napjaimat éljem — E jósággal lehetetlen élnem — Örökös tavasz pompájában élnek — Halált nem ismerve élnek boldogságnak. Tarthatnék-e számot isten kegyelmére — Fenyegetésem zabolán tartja — Haza tart mátkád. Hegy tetején jára — Furcsa dolgok jártak Jancsi elméjében — Járták a káromlások.

A *ván, vén*-es mondatrövidítések s a conjuctiós mellékmondatok gyéren találhatók s ezekből is legtöbb az időmondat; helyöket nagyobb részt a népies szellemű nominalis kifejezés vagy fő mondatok foglalják el. Idő. „Látásod meg-

rémített. Induláskor gyakran sírtak a leányok. Ezt gondolta mentiben. Teljes életemben nem sokszor esett meg. Ajtó nyilásakor meglátta a tüzet. Ezeket mondotta szőke szép Iluska, S a ruhákat egyre nagy serényen mosta. De a juhászbojtár fölkel subájáról, Közelebb megy hozzá s csalogatva így szól. Kicsalta a leányt édes beszédével, Átfogta derekát mind a két kezével, Megcsókolta kezét nem egyszer sem százszor. Sárkány derekában kereste a szívet, Ráakadt és bele kardvasat merített." — Föltét. „Ugy merje kend Ilust egy szóval bántani, Hogy kihullanak még meglevő fogai. Ezer a szerencséd te gonosz mostoha, Hogy nem tudom, melyik kinek a csillaga, Nem kínzanád tovább az én galambomat. Mindazonáltal a reménytelenségbe szerettük egymást." — Megengedés. „Ugyis töri magát, dolgozik eleget, És még sem kap száraz kenyérnél egyebet. Kolompolt a gulya, ő észre sem vette. Az egész pusztában széjjelsütött a nap, De az ő szivében éjek éje maradt." — Ok. „Ne bolondozz Jancsi, a tréfát nem értem. Utószor ölellek, utószor csókollak, Örökre elmegyek, örökre itt hagylak. De az én Jancsimnak helyén állt a szive, Azért is közéjök nagy bátran belépe. Nekem nem kedves az élet, hát közétek, Bárkik vagytok, egész bátorsággal lépek. Lassacskán mehettek, nagy akadály volt ott." — Czél. „Ott kin csak nem hagyhattam vesztére. Reszkető kedvese védelmezésére ekkép fakadt ki. Szófogadásra inté az óriást, Pusztító szándékkal törtek oda. Bemegyek az éjre, benne megpihenek. Most a kincses kádhoz, megtöltöm tarisznyám." — Következmény. „Nyargal lóhalálában. Hozzájok sem nyúlok, azt én nem tehetem, Nincs elromolva a lelkiismeretem. Nagyon természetes hát, hogy a vezérnek Megtetszett, és be is vette közlegénynek. De ő keményen űlt rajta, mint a czövek, A földindulás sem rázhatta volna meg."

A magyar népnyelv sajátságainak egyik gazdagon fizető forrása a nagyság, mérhetetlenség, számtalanság, szóval a fogalom magas fokúságának kifejezése némely természeti tárgynak, egyikmásik állatnak jelzőűl való alkalmazása által, továbbá a jó, rosz, szép, csunya, rút, egész, javá-

ban szóknak mint e czélra szolgáló erőknek általánosítása, s végűl a szókettőztetés által.

A „János vitéz" kezdettől végig csak úgy tarkállik e sajátságoktól, s ezek nem csekély mértékben járulnak hozzá őszinte, gyermekded mosolygású színezetének emeléséhez. Ilyenek:

„Tenger virágnyílik körülötte. A basa még él mennykő nagy hasával. Kutyául lett dolga. A ragyogó nappal farkasszemet néznék. Jó messze. Jó hosszú botja. Jó nagy szeme. Jó hosszúra fonták. Jó távol. Nagy serényen. Jókora tó. Rútúl a szeme közé néz. Gazd' uram nem legszebbben bánt velem. Csunyául védelmezték magokat. Egész paradicsom. Raboltak javába. De az ő szivében éjek éje maradt. De csodák csodája, mit látott, mit látott! Valahogy, valahogy csakugyan engedett. Ragadta őt a víz magasra, magasra. Nos hát ment a sereg, csak ment, csak mendegélt. Vitte vitte, vitte egy sötét erdőbe. Se vége se hossza ennek a tengernek. A király erőnek erejével rajt' volt. Látszik a hajónak diribje darabja. Nem látott minden léptében nyomában ollyat. Dúlt-fúlt. Imitt-amott van egy-kettő belőle. Szétnézett a puszta hosszában széltében. Hetedhét országon túl járt. Hogy mikép mertek ti szembeszállni velünk? Jobbra-balra hullott izzadó lováról. Izegni-mozogni elkezdett a szivem. Egy villám a hajót izről porrá törte. A csillagokban a ló meg-megbotlott. El-e lakadt a nagy fájdalomtól hangja. Sokszor meg-megállt."

Ide tartoznak a határozatlanság kifejezésére szolgáló népies jelzések. „Valami egy órajárásnyira lehetett. Ölében valami fehérféle látszott. Valami halomra fejét lehajtotta. Oly magasra kellett emelnie fejét, mintha nézné holmi toronynak tetejét. Ebédelt a király s tudj' isten hány fia."

Megjegyzendő még, hogy szenvedő mondat-szerkezettel, melyet a nép nagy ritkán vesz ajkára, az egész költeményben nem találkozunk; az általános alany kifejezése is egészen népszerűleg megy végbe; mint: „Föl van találva. El van temetve. Mondja meg kend, ezen az úton hová jutnak?"

A mi azonban e költeménynek nyelvét tős-gyökeressé, ízes magyarrá, valódi népnyelvvé teszi, az az eredeti felfogáson alapuló magyaros szólásmódoknak bőkezű használata: Ilyenek a többi közt:

„Lopod a napot és istentelenkedel. Majd lesz neked Jancsi, no hiszen lesz neked! Markos gyerek volt ő, húsz legényen kitett. Futott, míg a szuszból gazdája kifogyott. Egyet mondok öcsém, kettő lesz belőle; te derék legény vagy, azt a bátor szented; te kellesz mi nekünk, kezet csapunk véled. Aztán meg ha fáztak, kapták magokat leszálltak. Enni nem ettek mást, mint levegő eget. Vásott rá a törökök foga. Erre a magyarság lóra kerekedett. A ló kifújta páráját. Járta már a kancsó isten igazába. Hagyjon fel azzal a haraggal. De azért rám soha jó szemet nem vetett. Nem igen voltam ínyére. Meg-meghusángolt ő amúgy istenesen. Csak úgy is voltam ám, mikor megcsókoltam, hogy a világ összedőlhetett miattam. Teljes életemben nem sokszor esett meg, hogy könnyet ejtettem. Aligha szél nem lesz. Hányta volna le a madár nyakra főre, lehányta volna ám, ha birt volna véle, csakhogy János vitéz nem engedte magát. Az óriás király ezt nem úgy mondotta, hogy János tréfára gondolhatta volna. (A kőszikla-ebéd) rá forrt a gégédre. Lábra szedte magát s útra kerekedett. A szúnyogok itten akkorákra nőttek, hogy ökrök gyanánt is máshol elkelnének. Volt is mit aprítni."

Fejtegetéseinknek eredményét az idézett példák alapján tehát ekként foglalhatjuk össze: Petőfi „János vitézének" nyelve általában véve népszerű, magyaros.

A magyar nyelv szelleme ellen elkövetett vétségei, melyeknek nagy része azonban a nyűgöző rím s lábak rovására jegyzendő fel s leginkább szórendi lázadásokban nyilvánulnak, a következők: „Szőke tündérlányok sárga *hajaikat* szálanként keresztül huzzák a föld alatt — hajokat helyett (141). Kukoricza Jancsi meg a királyleány *csatahelyre* értek — a csatahelyre h. (97). Magamnak is ugyan kutyáúl lett *dolga* — dolgom h. (104). Az óriás a mint rálépett *volna* — rálép vala h. (121). Közelebb vizsgálta s látta, hogy mi *legyen* — hogy mi (az) h. (129). Mindkettőjök

szive lett *puszta, hideg tél* — hideg tél lett h. (72). Kezem által halni *vagy te érdemetlen* — érdemetlen vagy h. (96). Munka s ütleg között ekkép nevelkedtem, *részesültem nagyon kevés örömökben* — kevés örömben részesültem h. (103). Először is hálát adott az istennek, hogy életét ekkép *szabadította meg* — megszabadította h. (112). A mennyecske szeme könytől *lett homályos* — homályos lett h. (115). Látom, a halálért *kell fordulnom máshoz* — máshoz kell fordulnom h. (119). János vitéznek *került sok bajába* — sok bajába került h. (140). Nem sok híja volt, hogy ő is *ment utána* — hogy ő is utána *nem* ment h. (143)."

Nem helyeselhető eltérésnek tartom még a többször szabatosan alkalmazott *míg-nem* helyett a ritkábban előforduló *míg* használatát. „Futott, *míg* a szuszból gazdája kifogyott — míg ki nem fogyott h. (70). Vándorlok, vándorlok, *míg* halálom napja megérkezik (118).

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NAPTÁR NÉMELY SAJÁTSÁGAI.

(Mátyás ugrása. Szökő nap. Némely hónap neve. Vizkereszt.)

Az 1872-ki év szökő év. Vajjon ez az elnevezés keresztyén kalendáriomból származik-e? A keresztyén kalendáriom, mint tudjuk, julianus volt 1582-ig, a mikor Gergely pápa annak hibáját kijavította; innen a mi évszámításunk gergelyinek (Gregorianus annus) neveztetik. A julianus kalendáriom is minden negyedévben toldott egy napot; a juliusi javítás előtt némely évben egy hónapot is kénytelenek voltak betoldani, hogy a politikai vagy állami esztendőt a napival kiegyenlítsék. Voltak tehát Julius Caesar előtt toldó napok és toldó hónapok (dies intercalaris, németűl schalttag; mensis intercalaris, németűl schaltmonat); Julius Caesar után csak minden negyed évben fordul elé egy toldó nap, melyet a februarius 23- és 24-ki közé szúrtanak. Minthogy a közönséges évben február 24-kére Mátyás napja esik, toldáskor Mátyás a 24-kéről 25-kére ugrik, a toldó napot tehát Mátyás ugrásának nevezték nálunk. Szökő nap, vagy szökő év azonban se a julia-

nus, se a gregorianus évben nincs, nem is lehet. Hol vette tehát a magyar nyelv a szökő elnevezést arra az évre, a mely nem szökő, sőt ellenkezőleg toldó napot kíván? Mert figyelmezzünk reá: szökő nap se a régi római, se a julianus, se a keresztyén évben nem volt soha, azokban soha sem kellett szöktetni egy napot, vagy általszökni egy napon, azaz kihagyni a számitásból egy napot, sőt megfordítva, azokhoz hozzá kellett toldani egy napot, mint a folyó 1872-ben is hozzátoldunk, vagy beletoldunk egyet. Azt gondoljuk-e, hogy a régi magyar nyelv olyan könnyelműen használt volna szókat, s hogy a toldást szökésnek is nevezte? Ingyen se gondoljuk ezt, s annál kevesbbé mert hasonló elnevezés van a finn és eszt nyelvekben is, a melyekben hasonlóképen a „szökni, futni" szóval nevezik a toldó évet, jelesen a finnben futó évnek, vagy inkább futás évnek. Azért a finn szótár-író méltán teszi azt a megjegyzést hozzá, hogy (vox male ficta) a szó roszúl van csinálva, mert ellenkezőjét jelenti annak, a mit ki akar fejezni. A futó, szökő év kifejezés tehát olyan időszámlálásból származik, mely nem volt se római, se keresztyén.

Vajjon nem akadunk, vagy akadhatunk-e még nálunk is nyomára azon régi időszámlálásnak, a melynek meg kellett lennie, mert az abban használt szó máig is él közöttünk? Lám az eszteknél még 1782 táján meg volt a régi kalendáriom, s Hupel le is írja, a kinek szavai imezek: Az eszt parasztok az Oeszel szigetén magok készítenek magoknak kalendáriomot hét kis deszkácskán, a melyeket egy zsineggel összekötnek, s a melyeknek 13 oldalára ráfestik a naptárt. Mindegyik oldalon egy hónap van, mely 28 napból áll. Minden évet egy nappal később kezdenek számítani stb. *)

Íme a holdfordulatok éve, vagy hold-év, a milyen a régi rómaiknál, a germán népeknel is volt, mielőtt a napi évet elfogadták. Ilyen holdi év van mai napig a pogány voguloknál, osztjákoknál, ilyen volt a finneknél, s mint látjuk

*) Topografische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Gesammelt und herausgegeben von Aug. Wilh. Hupel. Riga 1774—1782. A III. kötet 366. stb. lapján.

az eszteknél, s ilyennek kellett a pogány magyaroknál is lenni. Szerencsére az eszteknél megmaradt a holdi évnek naptára is; lehet, talán nálunk is lappang még valahol egy ilyes régi (holdi évre készült) naptárnak nyoma.

A holdi év az eszt naptár szerint tizenhárom hónapból áll; ilyen tizenhárom hónapos év van a voguloknál, osztjákoknál, s volt a régi finneknél is. Minden hónap 28 napot, vagy 4 hetet számlál; s a voguloknál négy hét nile sat annyit teszen, mint egy hónapot; két hét kit sat pedig fél hónapot jelent. Már 13-szor 28 =364 napot teszen, itt tehát a napi évhez képest 1 nap, s a mint tudjuk majd nem 6 óra hiányzik. Az 1 napot minden évben úgy pótolták, hogy egy nappal később kezdték számítani az új évet, azaz általszöktek egy napon, kihagytak a számításból egy napot. S ez a kihagyott nap voltaképen a szökő nap, melyet az eszt nyelv átlépő vagy átlépett napnak is nevez. A 13 hónapos holdi év szerinti számlálás mellett tehát minden évben egy szökő nap volt, s ha kellett, két szökő nap is lehetett.

Minthogy a mi nyelvünkben is a szökő nap, szökő év kifejezések megvannak, okának is meg kellett egyszer lennie; azaz a régi magyar időszámlálás is a 13 hónapos holdi esztendő szerint folyt, mert csak ezen számlálás mellett van szökő napnak helye. Mind a julianus, mind a gregorianus évszámlálás szerint toldó nap, toldó év szükséges, mi ellenkezőjét teszi a szökő napnak, vagy szökő évnek; ezek a kifejezések tehát szorosan véve nem is illenek a mi naptárunkba, „sunt voces male fictae“, mint Renvall, a finn szótár irója karkausvuosi ' szökő év kifejezésről mondja. De a szökő nap és szökő év nagyon helyesek az eredeti, régi naptárban; a szokás azután a keresztyén időszámlálásba is általvette, a hová ugyan nem illenek, de ez uton maradtak meg a nyelvszokásban, tanúságáúl annak, hogy hajdan a magyaroknál is 13 hónapos holdi év divatozott.

Azonban megtartván a szökő év kifejezést, a februarius 24-két nem kellene szökőnapnak a német kalendáriom után nevezni, hanem Mátyás ugrásának, mert ez a magyar kifejezés illik reá. Tehát:

februarius 23-ka Romana,

februarius 24-ke Mátyás ugrása,
februarius 25-ke Mátyás apostol.

Látjuk, a régi pogány évszámítás a hold fordulatjait vette alapúl, a milyen 13 van egy napi év folytában. Egy-egy ilyen fordulatot a mi nyelvünk aztán napnak nevezett el; innen hónap*) — mensis, monat. A fordulás képzete a vogul nyelvben is uralkodik az időszámlálás mellett, annyira hogy a nyelv a holdat csak fordúló-nak nevezi (jonhep, vagy jonchep - forduló).

Az évnek első hónapját, a januariust a keresztyén magyar Boldog asszony havának, nyolczadik hónapját, az augusztust Kisasszony havának, tizedik hónapját, az octobert pedig Mindszent havának nevezte el, holott Boldog asszony napja februarius másodikára, Kisasszony napja september nyolczadikára, s Mindenszentek napja november elsejére esnek most. Minthogy a keresztyén magyar szentekről és egyházi ünnepekről akarta elnevezni a hónapokat, s minden hónap napjain elég szent és ünnep ajánlkozott: képzelni sem lehet, hogy bármely hónapot is egy következő hónapbeli szentről nevezett volna el. Azt kell tehát felvennünk, hogy azon időben, mikor a hónapok keresztyén elnevezései támadtak, a hónapok kezdetei és végei nem azok valának, melyek most. Ennek a történelmi mivolta is még lappang, legalább én előttem.

A januarius hatodikára Vizkereszt esik. Hová való ezen elnevezés? Az egyház latinúl vagyis görögűl epiphania-nak nevezi ezt az ünnepet, honnan hát a vizkereszt? A keleti egyház szokásaiból való-e?

HUNFALVY PÁL.

UNITÁRIUS IRÓK A XVI. ÉVSZÁZADBÓL.

I. kötet: A nagyváradi disputatio. — Kiadják: Nagy Lajos és Simén Domokos tanárok. — Kolozsvártt, 1870.

Mondani sem kell, hogy egy XVI. századbeli bármilyen tartalmú magyar könyvnek újból való kiadása a magyar

*) V. ö. a régieknél eléforduló ezten nap (woche) kitételt.
A szerk.

nyelvtudomány minden barátja és munkására nézve örvendetes esemény, oly örvendetes, mint szárazság idején a repedezve szomjuhozó földnek az égi áldás, az eső. Mert valljuk meg: a régibb magyar irodalmi munkák példányai, a magyar nyelvtudomány ezen legfőbb anyagforrásainak még csak igen csekély része folydogál egész országszerte, úgy hogy akárki is meríthetne belőlök a kinek szomja van reá; nagyobb részük szinte enyészésig megapadtan néhány sziklaüregbe rekedt s csak kevesen férnek hozzá, s ezek sem élhetnek szivük szerint a féltett drága jószággal! E forrásokat új folyásnak ereszteni, hogy a nyelvtörténeti tanulmány száradozó földét megtermékenyíthessék, az a magyar nyelvtudománynak jelen pangásából való fölserkentésére egyik múlhatlan szükség. Alig van tárgy, mely országszerte való munkás résztvétre számítani annyira jogosítva volna, mint a magyar nyelv tanulmánya; ámde mikor annyian vannak, a kiknek, bár arra elég kész kedvet éreznének magukban, még kérdezniök kell: miből tanulmányozzunk hát?

Egy ilyen forráserecskét nyítnak meg a magyar nyelvtörténeti tanulmány számára a fent írt vállalat indítói, Nagy Lajos és Simén Domokos urak, annak első kötetével, mely egy XVI. századbeli magyar könyvnek („Az Váradi Disputacionac avagy vetelkedesnec az egy Attya Istenről és annac fiarol az Iezus Christusról és a szent Lélekről igazán való előszámlálássa. Colosvarot 1569") hűséges másolatát vagyis újnyomatát adja. Folytatásúl igérik az unitárius egyházirodalom magyar nyelven írt egyéb emlékeit, kivált ritkaságait á hitújitás korszakából, melyek az unitárius vallás fejlődését elénkbe tárják. Kétség nélkül nagy szolgálatot tesznek a t. kiadók a magyar történetnyomozónak, midőn hitfelekezeti nagy elődeik munkáikban a legérdekesebb culturai mozgalmakat megvilágosító okmányokat adják közre; de szinte még nagyobbat a magyar nyelvtörténeti tanulmánynak, ha a kiadást, úgy mint az első kötetben, meghagyják nyelvemléknek, szánt szándékkal az eredeti szövegnek még külső alakján sem változtatván.

Ez első kötetre nézve azonban a kiadók még egy pontban eltértek a nem változtatás szándékától: az V. Disp. irásmódja ugyanis az *é* mellett még alul farkas *ę*-t is mutat föl, melyet ők, nem levén meg e betüjegy a könyvnyomtató

készletében, szintén csak *é*-vel szedettek ki. Pedig segíthettek volna e hiányon könnyen úgy is, hogy az *ę* helyett akármely más az *é*-től különbözőleg jegyzett *e*-t szedetnek, a milyennek igen alkalmas vala, p. o az *ê* betűjegy. Azonban megmondják legalább az előszóban, mely szókban és szótagokban fordúl elé az *ę* (melyet mi most *ê*-vel fogunk írni). Ezt megtudnunk annyiban fontos, mert az *ê*-nek használata *é* mellett nem csupán typographicus, vagy helyesirási szeszély, minthogy nem is váltakozik tetszés szerint *é*-vel ugyanazon egy szóban; sőt ellenkezőleg érdekes bizonyítékáúl szolgál egy régebben (még a XVI. században) megvolt, *é*-től (azaz: hosszú *é*-től) különböző hosszú *e*-nek, melynek hangzása nem lehetett más, mint ugyancsak *ee*, azaz hosszu *â*. Ez következik az illető szók hosszú *ê*-jének esetleges rövidűléséből, melynek még mai nap *e* (*ä*) hangzása van oly tájszólásban is, mely nyílt *e* (*ä*)-től különböző zárt (közép) *é*-t ejt, vagy annak helyébe *ö*-t teszen; p. o. *êg* aer, coelum: *e*get, *e*ge; f*ê*l dimidium: f*e*let, f*e*le. Észrevehetjük e mellett hogy ezen *ê* és *é*-féle különbségnél fogva nem egy esetben merőben különböző jelentésű szók, melyek most tökéletesen egyenlőhangúak, hajdan még nem voltak azok; p. o. *êg* coelum: *ég* ardet; *fêl* dimidium: *fél* timet; *szêl* ventus: *szél* margo; *êl* acies: *él* vivit stb. Ezenkívül az *ê*-nek megállapitása esetleg még az etymologiának is jó szolgálatot tehet. Ha p. o. tudjuk, hogy *érl*eni régen *êrl*eni volt, nem igen fogjuk azt az *ér*ni (pervenire) igétől származtathatni, mely ugyanakkor is *ér*ni volt; ellenben meg kell engedni, hogy *kérd*eni a *kér*ni igének származéka lehessen, minthogy mind a kettő régen *ê*-vel volt (*kêrd, kêr*). Erre nézve elég érdemes dolognak látjuk ezen az *é*-től (hosszú *é*-től) különböző hosszú *ê*-nek eléfordulását mind azon XVI. századbeli nyomtatványokból esetenként kimutatni, melyekben annak jelelése eléggé határozott következetességgel kezeltetik; ezek pedig főleg Heltai Gáspár munkái, a ki is, a mint látszik, a megkülönböztetett *é* és *ê*- jelelést legelőször hozta be, s azt a saját kolozsvári nyomdájában készülő nyomatokban alkalmaztatta is; mert későbben használták ugyan még az *ê*-t (*ę*-t), de az *é*-vel összezavarva, nyilván azért, mert a kétféle hosszú *e*-nek megkülönböztetett ejtését is elhanyagolják vala már az egy *é* javára. Ugyancsak Heltainak két

munkájából (Aesopusi mesék és Krónika) mutattam ki magam a régibb magyar *ê*-t még az 1860-ki Magyar Nyelvészetben (V. köt. 389. s köv. ll. „A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*, azaz *é* és *ê*-ről"), s ugyanott azon indirect bizonyítással is éltem, mely az Erdősi nyelve szerint való *i* = *é* önhangzóhasználatból meríthető. Most tehát hadd lássuk, mennyiben egyezik a Váradi Disputatiónak *ê*-használata, a mint ezt a kiadók előszavukban részletezik, említett kutatásom eredményeivel.

1) Gyökszótagbeli *ê* a VDisp.-ban: ***kêt, fêl*** (dimidium), ***têrd, nêv, êg*** (coelum), ***vêsz, vêt*** (vetni), ***têr*** (térni), ***-nêmű, kêr, kêrd, êrt*** (êrtelem), ***fêle,*** (***effêle, egyfêle***), ***bêll***eni, ***szên, szêk, nêki*** (***nêkem, nêked*** stb.), ***-nêl*** (és ***nêlkül***), ***vêle*** (***vêle, vêlek*** = vele, velük). Mind ezeket már Heltaiból kimutattam, kivéve ezt: ***vêsz*** (= *vesz,* veszni? vagy *vész,* szél*vész*? az utóbbit Erdősinél *vêsz*-nek találtam, Magy. Nyelvészet, V. 394). — De ezeken kívül is még ki vannak mutatva Heltaiból: ***lêgy*** musca, ***êsz, kêz, kês, hêt êles, rêz, zsêmbes, szêkely, sêrteni, êrezni, szêdni*** (szedni), ***mêrni*** (merni, audere), ***kêp*** (lándsa), ***lêzegni, zsêllye, nyêne*** (néni), ***dêzma, prêpost.***

2) Második és következő szótagbeli *ê* VDisp.-ban: ***Erdêl, erdêli, egêsz, pecsêtli, vetêlködni, vitêz, levêl, egyêb***; mind ezek szintén megvannak Heltainál is, meg ezek: ***ismêr, kövêr, temêrdek, szekêr, kerêk*** (rota), ***kötêl, pipêres*** (*p.* tál étek), ***vezêr, szömêt*** (mist), ***közêl*** (***közel***), ***tetêm*** (tetem), ***ledêr, füllyêrke*** (fillérke), ***hohêr, prengêr*** (pelengér).

3) Tővégi *e*-ből képzők és ragok hozzájárultával keletkező *ê*, VDisp.: ***gyermécskêket könyvecskêben, férgecskêt.*** Számos ily példát Heltaiból láss M. Nyelv. V, 391. 392. ll., p. o. ***szerencsêbe, fecskês, ereklêt, gyermecskêt, cserêlni, henyêlködni, kecskêk*** stb.

4) Második személyi igealakokbeli *ê* (*-êl*), VDisp.: ***feleltêl, helyhösztöttêl, fejthettêl, mentêl, teremtöttêl, emléközzêl***; v. ö. Heltainál: ***igyeközzêl, egyêl, igértêl, beszeknêl*** (szöknél) stb.

A kiadók fölhozzák ezeket is: ***lélektêl*** (= *től*), ***elêt*** (előtt), ***azêrt, örêktől,*** — melyek az VDisp.-ban aligha nem csak elvétve fordúlnak elé, mint sajtóhibák. Mert ezeknek sincs szűkiben a V. Disp., s valóban nem tudom, vajjon jól

tettek-e a t. kiadók, hogy az ilyen hibákat is az új kiadásban hűségesen ismételték. Helylyel közzel kijavítják a hibát jegyzetben; de úgy hiszem, czélszerűbb lesz vala, ha a textusban javítnak s a javított hibát jegyzetbe vetik. Abból azonban, hogy a hibajavítást nem tűzetesen hajtották végre, az a baj támadt, hogy most már nem tudjuk, mi az eredetinek s mi netalán csak az új kiadásnak hibája. Ha ugyanis a V. Disp.-nak helyesirásbeli tökéletlenségeit, ingadozásait nem veszszük tekintetbe, a jelen kiadásban még a következő hibákon akadunk fenn: lap 3. viszgalóia, 176. megviszgaloianac*); 4. megmutatnéc (35. 37. 108. 133. mutatic; 142. mutasséc; 126. mutatot — mint passivumi alakok); 10. az ő feletit; 12. kegyelmet (*-med*); 21. az istennec (52. istennekről); 28. elen (*ielen*); 28. hotalmassága; 29. emleknec (kijav. *kznec*, akart pedig lenni *-köznec*); 31 tekerethet (*tekerheted*); 34. üdőnec beteljesstésben; 64. küszedne (*küszdene*); 65. mutad (*mutat*); 69. felelley (*felelly*); 71. természent szerint; 86. igeic (*igeie*); 89. igyeiből; 91. szülkség; 92. hanam; 94. hogy hoza veti ez ki feiezi igéket; 95. magyarazatot (*-tod*); 97. abban meg maradhassuc; 98. emkerségben; 99. a könyuetskében, mellyet a Christus istensége felől... (?); 101. bakod (*bakot*); 105. teremtieie; 111. tiszteledből; 112. tetemtés (*ter-*); 116. nem hurtzoltasséc; 125. magyárászhatic (*-sztathatic*); 125. iövedülnec; 126. hagasd; 128. moszdattlan (*-sd*); 131. panaszolkothatnánc; 131. arrol ország végezé is vagyon (? *végezés*); 131. bidonyitani; igeiébőlből; akorom; 135. arckor (*ackor*); 135. azzoz (kijav. *azok* tkp. *azzoc*); 137. mutrol; kérdlec; magyrasztatic; embenségére; 141. feletemböl; 143. kit láttot; 144. igéc magyarázhatatnac (*-tathatnac*); 154. akoroc; 156. azozkat (*azzokat*); 157. előnbe (előnkbe); 161. tegnag (*nap*); 163. mag nem vonszom (*meg*); 164. iegen (*igen*); 168. a mü birodalmukban; 169. monhassam (*mondh-*); 171. nelellykor; 173. adott szaiatul (*saiatul*). — A régibb kor gyermeke kedves előttünk régi ruhájában, sőt csak is ebben; de nem szeretjük arczában még a régi szenny- (sajtóhiba)-foltokat is.

---

*) A 3. lapon ez: *visgálhattyuc*, a javítás szerint új hiba volna *viszgálhattyuc* helyett; de még sem hiszem, hogy az VDisp. ez igét *sz*-vel akarta volna írni.

Még egy kifogásunk lehet az új kiadás átírási, illetőleg átnyomatási eljárása ellen. Hogy a régi ß jegyet *sz*-vel cserélik föl, az lényegtelen külső változtatás; de hogy az egyféle *ő*-t hol *ö*-vel hol *ő*-vel, szintígy az *ű*-t *ü* és *ű*-vel adják (*szűz*), abban meglehet hogy mindig helyesen eltalálták az akkori ejtést, de az is ám, hogy nem egyszer mai ejtés szerint való quantitást fognak rá a régi ejtésre. Erre nézve azt tartom, hogy ismétlő kiadás, habár részben él is más alakú betűjegyekkel, még se fejezzen ki több ejtésmegkülönböztetést, mint a mennyi már a régibb korú eredetiben van kifejezve. Hogy kevesebbet se, magától értetődik.

A Váradi Disputatio mint nyelvemlék, a mi a nyelvezetet, az eléadás folyékonyságát és változatosságát illeti, korántsem első rangú. Oka ennek egyrészt a tárgynak, mely körül a „vetélkedés" forog, igen abstract, száraz természete. De másrészt nem fordíttatott kellő gond a szerkesztésre sem, mely úgy látszik latin jegyzetek fölhasználásával történt; különben nem maradtak volna a munkában egyes merő nyelvhibák, melyeket bizony egyik „vetélkedő" sem ejthetett, p. o. *kit szent attyának . . . mondiác;* — 32. *a mü ellenkezőknec;* 48. *a mü ellene valo vetésseket;* 73. *Christus első született minden teremtett állatoknac;* 135. *az példákat és abrazatokat vélic ő magát a Christust lönni;* 150. *hogy az egyedől valo istent nevezi az attyát, a Iesus Christust kedig annac az ő fiát.* Ezért alig nyújt a VDisp. nyelvészeti tanulságot syntactikai tekintetben; jellemző magyaros szólásokat sem böngészhetünk benne. Megjegyzésre méltó talán mégis a személyragos infinitivus használata *akarok, merek, kész vagyok*-féle igék kiegészítéseűl: 11. l. *ha egyedűl akartam volna ... visselnem;* 39. *inkáb akarom ... követnem;* 127. *akartad elő vinned;* 133. *meg akarom bizonyitanom;* 136. *akarám . . . elő számlálnom;* 154. *akaroc szolnom;* — 25. 143. 153. *kész vagyok engednem;* 143. *kész vagyoc . . . megbizonyitanom;* 105. *még is aszt mered mondanod.*

Többet találunk egyes szók alakjára és jelentésére nézve, a mit mint a XVI. századbeli nyelv ismeretéhez szolgálható adatot megjegyezni érdekes.

a) Szók hangalakja: (kevély) 166. *kövélység;* (borítani). 174. be*burittya;* (kerűlni) 169. el *körülitec;* 4. *el kö-*

rültüc; 104. el nem *körülheted;* (jászol) 37. ő wranac *gyasz-lát;* (kevés) 130. *kövés;* (kívül) *kövül:* 17. én köuülem, 106. te köuüled, 55. ki köuül, 114. kinec köuüle; 43. a test köuül; 138. 178. ezen köuül; (nevetni) 9. *meuetség;* (csendes) 7. meg czendeszediék, 10. czendezb; (fej) 111. őtet adta *feül* az gyüleközetnec.

b) Szók és jelentések. *Becsül*ni (beachten, rücksicht nehmen auf): 139. ő felsége szömellyét és ielen voltát meg beczüllyétec; — *becsületes* (schätzbar, teuer): 47. melly mü nékünc beczületesb hogy nem mint életünc; — *bolygó* (agitatus, fluctuans): 47. ő magát kedig és életét veszedelemre efféle bollygó üdőben vetné*); *be-boronálni* (átv. „bevégezni") 134. Johan. 20. mikoron az ő Euangeliomát be boronállya; — *bújni...be* (incidere, irrepere) 166. vgy buiéc ez éiel feiembe; — *dugasztalni:* 47. Arriusnac a szaiát be dugasztala; *ekkedig* (eddig): 8. nem vgy mint ekedig Feyierwarat disputaltunc; 81. mellyec eckedig nem éltec; — *meg-fejteni* (megbontani): 33. bizonságimat a szent irásbol meg nem fejthettél; 28. hogy az innepet megfeytötte volna**); szintígy: *fel-fejteni*: meg nem háboríttya, fel sem feyti.. az ő tiszteletit: — *meg-hamisítani* (hamisnak mutatni föl, refutare, confutare): 85. Ieremiasnac mondássa a te feleletödet meg hamisittya; 9. az ellenkezőt, mikor a betüből ellenünc viaskodik, a betüből hamissittyuc meg; 130. teuelygését meg hamissitottuc — *félelmes* (furchtsam, zaghaft): 147. két lélekről szól: egyic félelmes, a másic kész; — *fenyíték* (correptio, comminatio): 131. és mikor fenyitéckel szólléc amoda; — *gáncs* (mendum): 82. ő bennec is vétec és gáncz találtatot; 83. még az angyalokban is találtatic gáncz; — *kába* (stultus, fatuus) 127. bolondnac és kábának mondtanac lönni; — *kergetni* (verfolgen): 130. és a ministereket az igaz vallásért ne kergesse; — *kifejezettképen* (ausdrücklich): 14. ki fejezet képpen neuezi az attyát egy istenec lönni; 135. kifeiezet képpen eszt mondiác; — *könyökölni:* 64. kenyecklet vala a laytoriara; — *lelemény:* 13. a Pápa leleményiről szolunc a

*) V. ö. *bolygó világ* incertus, fluctuans rerum status. Kreszn.

**) Magyar szentek legendái a Carthausi névtelentől, ed. Toldy, 23. l. 73. jegyzet.

minemü igéket ő talált; — *meg-mértékelni:* 3. minden ő magában meg mértékelheti az ő szüuének gondolatit; — *ragadni* (trans.): 118. nem ragada önen magánac az istenhöz valo egyenlőséget; — *rossadni* (roshadni, rothadni, putrescere): 151. sem engeded hogy a te szented lássa a rossadást; — *meg-rögzött* (solidatus, constitutus): 144. ki a Iesus Christust a meg rögzet üdőre el küldte; — *rútol*ni (probris afficere): 130. egymást ne rutollyatoc; — *szökevész* (szökevény): 9. amaz hitettlen szeckeuésznek; — *tet, tet*ik (tetszik): 152. tetüt az attyánac; 60. ugy tetüt az Istennec az ó testamentomban*); — *tova:* 36. ezokaért töd toua és mást hoz elő, iobbat annal; 116. idestoua.. hurtzoltasséc; — *újolan* (újra, ujonnan): 176. a kiket Chr. által wyolan teremtet; — *vontatni* (in die länge ziehen): 49. hogy én a disputaciot nem vontattam; — *zúr zavar:* 89. minêmű zur zauar vagyon; — *zúrni zavarni:* 40. nem kel ezeket eszve zurnunc zauarnunc; — — *meg-vetni* (rejicere, reprobare, widerlegen): 53. eszt e magyarazatot meg nem vethetitec.

Nyelvtani alakok. Itt is a VDisp. több figyelemre méltó pontot mutat föl.

a) Egyezőleg avval hogy a VDisp. *elő*-t használ - - *elé*, találkozik benne *belő* is *belé:* 53. belônc önti; és *kettő*ketté: 167. kettô szakasztom. Az *á, é* rag (*alá, belé*) fejtegetésére szolgáló adat.

b) A magashangú *-eink* birtokosrag helyett eléfordúl *-eünk* 124. 132. 146. 151. 154. a mü *büneünkért;* 159. effele beszédeckel *fülcünket* ne terhellyed és *szömeünket* be ne fogiad; v. ö. még 130. a *müeünk*től tünéktec semmi bantástoc nem volt. — Ellenben *-aink* helyett *-ink:* 172. *hamisságinkból.*

c) Az *s* (*os, es*) képző következő önhangzó előtt, majdnem kivétel nélkűl kettőztetik: 131. pere*ss*ec, 10. engedelme*ss*ec, 131. 174. pápa*ss*oc (pápá*ss*ok), 119. hasonlato*ss*okat, 46. neme*ss*eckel; — 52. erő*ss*en, 91. figyelmete*ss*en, 159. egyene*ss*en; 46. alazato*ss*an; 33. 115. bősége*ss*en; — 109. 134. be tellye*ss*edni (és ehhez tartozó alakok 133. 134. 135.

*) Aligha csak *tetöt* (*tetött*) helyett áll ez a *tetüt*: inkább egy a *tet*-ik igetőt kiegészítő *u, ü* hangra mutat; a mi szerint *tetszik* is eredeti *tetüsz-ik*ből lett volna, úgy mint *alszik : aluszik*, vagy *fekszik : feküszik*.

123. 13.); — 90. 159. testessült, 121. 124. testessülés; 139. 162. egyessülés, 63. egyessülésse; — 78. 80. 93. 133. 104. 109. 123. 125. tellyessités; 49. homalyossitott, 99. öröckessétött, 87. egyenessitheted; 176. vilagossittya. Csatlakozik ezekhez a hason képzésűnek látszó *hamis* szó is: 21. 95. 108. 136. hamissan, 139. hamissul; 130. hamissitottuc, 85. hamissittya. Kivételek egyszerű *s*-vel: 152. egyesec, 75. vilagosiczon, 34. betellyesitesseben (és 9. hamisitsa, hamisittyuc). Látjuk, hogy az *s*-nek ezen kettőztetése a VDisp.-ban megállapított helyesírási szabály, melyet egyébiránt Heltai is követni látszik. Ha tehát hihetjük, hogy e Heltai-féle írásmód csakugyan az akkori (erdélyi) ejtésre támaszkodhatott, az *s* (*os*, *es*) képzőnek eredetibb magyar alakjáúl tűnik föl *ss*, illetőleg végvocalissal kiegészítve *-ssa*, *-sse*, a mi a fejtegető grammatikára nézve minden esetre becses adat lenne. Pedig jóformán elhihetjük a dolgot, ha meggondoljuk, hogy Heltai az, a ki a kétféle hosszú *e* (*é* és *ê*) megkülönböztetésével nyilván phonetikai írásmódra törekedett; ha továbbá még számba veszszük, hogy ezenkívül is a kettősen írt *s* képzőről már egyik másik régi grammatikus is tanuskodik (Molnár Albert, Kom. Csipkés Gy., Pereszlényi, Tótfalusi, lásd: Corpus Grammaticorum ed. Toldy 133. 248. 353. 420. 430. 631. II.); s ha végre még csakugyan elétaláljuk az *s* képzőnek *ss*-vel való ejtését több tájbeszédben: Dunántúl lásd: Magyar Nyelvészet V. 95. l), a székelyföldön (lásd: Nyelvtudom. Közlemények III, 5.; példákat Kríza Vadrózsáiban főleg a háromszéki mesék nyújtanak még). Minthogy így az *ss* még a mai nyelvejtésben is megerősítést talál, elég érdekes volna a Heltai-féle írásmód szabályait tüzetesen kinyomozni: ha netalán még egyéb a régibb magyar szóejtést illető adatot meríthetnénk belőle. — A VDisp.-ra nézve még fölemlítem, hogy az *-ás*, *és* képző is *ss*-vel szerepel, még pedig nem csak 3. birtokosrag előtt (*-ássa*, *ésse* abből *-ásja ésje*): 138. irásson, 126. fogássockal, 133. mondássokat; 142. irássoknac, 48. vetésseket; 110. bizonyitassoknac, 105. cauillálkodássoknac, 84. köuetközéssekből, 9. okoskodássokat; — 128. 132. 169. vallássom, 95. 131. tanyitássom, 40. boszszuállássomnac; 15. kérdéssedre; 23. 56. 69. 101. vallássod, 64. véleködéssed; 38. 143. vallássunkat; 21. kérdéssünc, vetélködéssünk. — Vegyesen fordúl elé: azzok, ezzek és azok, ezek, de rende-

sen csak a*z*on, e*z*en. A *visel* igét szinten rendesen vi*ss*el-nek találjuk (11. 37. 39. 53. 59 131. 168., ellenben 62. *visel*). Minthogy azonban ez az ige *vi-* (vinni)-től származik, valószinű, hogy a *vissel* alak szintén teljesebb képzőalakot tüntet föl.

BUDENZ J.

A NÉPNYELV S NÉPHAGYOMÁNYOK GYÜJTÉSÉNEK ÜGYE.

Ha némely vidító jeleknek hihetni, úgy épen jókor köszönt be egy oly közlöny, mely nyelvünk újabbi téves fejleményeinek revisióját eléggé érvelt alapon sürgeti, s a nemzeti organismus némely bénult vagy csak alélt szervét fölélénkítni kívánja.

Uj szabású viszonyaink közt a történeti s népnyelvnek illetékes méltatását követelvén, a „Nyelvőr" bizonyára jelentékeny nemzetőri szolgálatot tehet. Hisz különben a „szívét nyelvén hordozó" nemzet így, a mint megindult, könnyen egész mivoltának kárbaejtésével lakolhatja meg gondatlanságát. Ellenben ha a lelkismeretes tudomány ébersége híven ellenőrzi a nyelvet, ez által bizonyára mélyebbre is hat majd.

A végett, hogy mennél tisztább öntudattal s igazi tősgyökeres magyarsággal beszélhessünk s írhassunk, kénytelenek leszünk fajunk „jóbbik eszét ujra elészedni s használatra fogni." — Értelem és kedély, itélet és ízlés újra vissza igyekszik a természetesebb alapra, s kibontakozván a korcsosító kábulatból, ismét fölkeresi az üdébb élet elemeit.

A tőről sarjadó igazi magyar nyelvvel talán még érvényesíthető, vagy legalább némileg föléleszthető ama valódi magyar jellem is, melynek majdnem fogytára jutottunk már.

Lehetnek, a mint hogy vannak is, kik egy és más mellékes indoknál fogva — egyébként eléggé realistikus hajlamuk daczára — e tényleges alapú haladást ellenezni fogják, a vissza is tekintő figyelést hátráló lépésnek stb. bélyegezik; de a ténynek érve ellenében végre is elbágyad a valódi alap nélkül szűkölködő küzdés.

Mit tesz igazán magyarnak lenni, igazán magyarúl beszélni, érezni, gondolkodni?

E reánk nézve lényeges kérdést nem a bölcseskedő vitalódzás hozza tisztába, hanem az igaz alapú történelmi tényeknek s a hűen megőrzött nemzeti hagyományoknak amaz érvei, melyek az elfogulatlan tudományos bírálatot is képesek kiállni.

Nagy okoknál fogva állítja tehát a „Nyelvőr“ előtérbe a történeti s népnyelv szorgalmasabb kutatásának szükségét s méltán hívja föl a néphagyományok gyűjtésére az egész müvelt magyar közönség figyelmét. — Rendén van, hogy a mi édes mindnyájunkat illet, arra mennél többen ügyeljünk, azt kárba veszni ne engedjük.

Hogy az izgalmas korszak óta rendes ösvényéből kiszédült haladásunk minden népieskődés és népszerűskődés mellett sem eléggé méltányolta volt a népi elemnek épen legértékesebb lényegét, — holott ez iránt több ízben történt fölszólalás, — e közönynyel sok részben pótolhatatlan kár is ejtetett.

Viszásságaink feltünőbbjei közé sorozható, hogy midőn a népnek oly nagy fontosságú ügyekre döntő befolyás eszközöltetett, annak szellemi termékei, jobb időkből föntartott észjárása, kedélyvilága, gondolatainak s érzelmeinek önkéntes nyilvánulása nem tartatott eléggé figyelemre méltónak arra, hogy a nemzeti sajátság kifejezéséhez illetékes szavazattal járulhasson.

Midőn ez illeték majd a tudomány behatóbb vizsgálata alá kerülend, ki fog derülni a mulasztás okozta károsodás.

E mulasztást pótolnunk kell; s ha eddig sokra nem gondoltunk, a mit tennünk kellett volna, szükséges, hogy most annál serényebben fogjunk a teendőkhöz. Sőt, hogy szerves összefüggésű legyen ez irányú törekvésünk: az eddig történteknek szálait olykép kell együvé hozni, hogy a tevékenységre vállalkozók tétovázás nélkül állhassanak a teendők sorához s idővesztegetés nélkűl járulhassanak buzgalmukkal az ügy gyarapításához.

E tekintetben Ipolyi A. „Magyar Mythologiá“-ja mint alapmű a néphagyományokra nézve tanulságosan számol az „előszóban“ mind arról, a mit a szerző addig feldolgozhatott, mind pedig egyszersmind kijelölte a még tennivalókúl hátralevőket, hogy a néphagyományok ügye iránt kellő eliga-

zodást nyujtson, és az e téren működésre vállalkozókat, népünk nyelvén szólva, mintegy „nyélbe üsse".

Ha csak annyian szivlelték volna meg igazán e gyakran emlegetett mű szerzőjének ajánlatát, a hánynak a kevés számú példány birtokába juthatott, úgy már azon hathatós tájékozás, mely a IV—XII. lapokon lelhető, sok becses eredményt eszközölhetett volna, egyebek között nyelvünk függőben levő kérdéseinek megoldására nézve is. De vajmi kevés vállalkozott az ismeret e fájának tovább rázogatására. S ezek kisérletei sem igen tanusíták a kijelölt nyomokon haladást.

Mind e mellett az ügy folytonossága végett a szórványosan jelentkezett buzgalom nyilatkozásait is együvé kell már illeszteni, s a hézagokat áthidalni birálatos kimutatásával annak, a mi megtörtént, hogy annál inkább valósúljon az is, a mi még végrehajtandó.

Ily regestrálást szellemi működéseink egyéb irányzataiban is kellene már valahára eszközölnünk. Több ízbeli fölszólalás után a történelmi buvárlat hivei már méltatták e tudományigényt felkarolásra.

A mennyiben minden szellemi munkásság müveltségtörténeti tény, a néphagyományok körüli törekvések is annak körébe tartozó adatok. Itt pedig nyelvügyi szempontból hozhatók szóba. Különösen az újra fölserkentés végett alkalmasnak látszik a koronként emelt felszólalásokra is emlékeztetnünk. Némi hajtásai azok is az eszme törzsének. Időrend szerint egyebek közt az „Uj Magyar Muzeum"-nak 1852. májusi s octoberi füzeteiben közölt Karcsai G. „Népismei adalékok" czím alatt csallóközi népszokásokat (495—503. l.) és „Magyar helynevekről" szóló néphagyományi adatokat. — 1858-ban a „Pesti Napló" deczember 8., 11., 15. s 16 számainak tárczájában „Buzgó ohajtás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszógyüjtés ügyében", mely külön füzetben is megjelent (6. 8. 9. jegygyel).

1859-ben a Pesty Frigyes szerkesztette „Delejtű"-nek 10., 11., 12. számaiban (Temesvártt) Karcsai G. felszólalása „A néphagyományok gyüjtése ügyében"; s ugyanannak ugyanott a 21., 23., 24., 25. számokban isméti felszólalása; a 43., 55., 46. számokban pedig ugyanattól „A néphagyományok kincsei" czím alatt az erdélyi szász néphagyománygyüjtők sikeres buzgalmának ismertetése.

1861-ben Karcsanyéki G. „A nemzeti müvelődés alapja“ czímü müvében, különösen annak IV. fejezetében szól a nemzeti hagyományok érdekéről. — Ugyanattól 1864. „Vasárnapi Ujság“ 8. s 9. számaiban „Egy kis megjegyzés az ‚alföldi népbabonák‘ czímü gyüjteményre.“

E felszólalások nagyobb részben tüzetesen azon irányra czéloznak, melyet a „Magyar Mythologia“ igényel a néphagyomány gyüjtésétől. Ezeken kívül még egyéb részről is történtek serkentések, különösen a helynevekre nézve a lelkes Pesty Frigyes készítette kérdőpontok 1864-ben. S ezek eredményéről az 1864. Pesti Napló 254. sz. (nov. 6.) tárczaczikk Pesty Frigyestől.

Szükséges, hogy e mozgalmak ismét és ismét megujíttassanak. A néphagyományok több ágazatának solidaris tevékenységgel buvárlása több tekintetben becses eredményű lehet, különösen nyelvügyünkre nézve sok haszonnal járhat. Nem csak a tájnyelv kimerítőbb ismeretét eszközli, hanem a megalkotandó magyar Onomastikon számára is bő anyagot nyújthat, sőt a közmondások, példabeszédek stb. által a nép bölcselmét, költői képzelmét, nyelvtudományát s összes eszmevilágát mind teljesebben tárja a tudomány vizsgálata elé. Azért jó lesz ez ügyet ad amicas aures újra meg újra hangoztatni. Idővel pedig majd a tényeket is szólaltathatjuk.

Árpádfy G.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

„Egy füst alatt“.

Ballaginál (Példab. 2649.) azon füst alatt. Honnan veszi magát e kitétel? Eredete egy régi községi szervezetben rejlik. Valamint még mai nap Oroszországban a község „tyeglo“-kra, azaz tűzhelyekre oszlik: úgy nálunk is, nevezetesen Erdélyben még a múlt évszázad végén a helységet „füst“ azaz háztűz-szám szerint osztották be. Ebből derűl csak ki, miért jelenti e szólásmód „saját füstén perleni“ azt, hogy „saját illetőségi helyén“, a mint Ballagi szótára értelmezi.

Ugyancsak ebből érthető meg a füstpénz-féle régi adó neve (1522-ből, l. Horváth Mihály, Magyarország történelme 1860. II. 655. lap. Szalay III. 527.), valamint a füstös

törvény-féle név is,) másképp czinkos törvény, das wechselgericht. Lásd Rumy értekezését az 1829. novemb. Aehrenlese-ben.

Az „egy füst alatt“-féle kitétel is abból a régi község „füst“-jéből ered. Mikor elődeink kétféle dolgot, nevezetesen ünnepet egy alkalomra halasztottak, s nem két külön háznál, hanem költség-kímélésből egy háznál tartottak, az ama régi községi felosztás értelmében „egy füst alatt“ történt. E magyarázat még azt is tudatja velünk, hogy „egy füst alatt“ az alkalom felhasználását kettős értelemben fejezi ki, t. i. idői és költségi értelemben.

PONORI THEWREWK EMIL.

Szeged vidéki közmondások.

1. Nézegél, mint vak Pista a gödörparton.

2. Szeme héján néz keresztül (szunyókál).

3. Közel útját találta, mint Istenes Jancsi Makónak. (Mindenütt a Maros parton szokott Szegedről Makóra menni.)

4. Kijárta az útját, mint Szikra bácsi vejének. (Szikrának veje vétség miatt befogatván, a városházi börtönbe juta. Felesége s leánya szűntelen sürgeték, hogy „járja ki az útját“ (eszközölje ki veje szabadulását). Szikra pedig haragudván vejére, kijárá, hogy azt nem a városház udvarán — mint különben történt volna, hanem hetivásárkor a nyilvános piaczon botozák meg.)

5. Nem él vele, mint Bite a prédikáczióval. (Bite bácsit sokat integeté jámbor lelkű felesége, hagyjon föl már egyszer a korcsmázással s járjon inkább a templomba prédikáczióra. Erre ő mindannyiszor egész fásultsággal ezt felelé: „nem élek vele.“)

6. Studírozik, mint Gyurka csősz kutyája, hogy harapja meg az embert. (A bemenőket nem bántá Gyurka csősz kutyája, hanem kijövetig kiokoskodá, hogyan fogja megharapni. A boszúállás-tervezőről mondják.)

7. Módi ez is, mint Komáromban a félszem. (Az oktalan szokásokat gúnyolják így; leginkább pedig a suhanczok fitymálják vele egymásnak viseletét.)

8. Siet, mint megkötözött marha.

9. Halad, mint Komlós kutyája a homokban. (Komlós bátya súlyos terhet vontata kutyájával, s a nehezen ballagót veréssel sürgeté; azonban az ütések a kutyát nem haladásra, hanem hátrálásra birák.

10. Nem találja helyét, mint Farankné a lakziban. (Mindig azok helyére üle, kiket tánczolni hivának, s mindig kikerülték a tánczra kérők.)

11. Elvetette gondját mint Csomor Tecza a férjhezmenésnek. (Nagy nehezen juthata már idöske létére fejkötő alá, akkor is oly balsorssal, hogy szerencséjének vallá, midőn rosz férje elhagyta volt. Ismerőseinek, midőn előbbi férjhezmenési vágyára emlékeztetvén, azt kérdezék: szeretne-e ismét férjhez menni, azt felelé: Annak is örökre elvetettem már a gondját.)

12. Fábián felel arra. (Nem lesz abból semmi.)

13. Szép halála volt, mint Poczikának. (Halála óráján a kulcsot kéré, s abból egy jót kortyantván, kiadá lelkét.)

14. Eltörődött, mint Godó Sára a lakziban. (Reggelig mindig egy sarokban üldögél vala; másnap még is kérkedve mondogatá, hogy „jaj be eltörődött a nagy mulatságban".)

15. Kutya baja, mint a szentesi halottnak. (Szentesen lakó komájától kérdezé a szegedi ember, hogy van beteg ipa: „kutyabaja már annak", felelé a koma. „Hogyan, hát fölépült a száraz betegségből"? „Föl ám, a más világon." Innét a közmondás, hogy Szentesen kutyabaja annak, a ki már meghalt.)

Közli ÁRPÁDFI G.

Gyermekjátékok és versikék.

1. Csigacsalogatás.

A fehérnyikó-melléki gyermekek így hívják ki a csigát:

Csiga biga, nyúts' ki szarvad,
Szántunk, vetünk, boronálunk,
Neköd is, neköm is.

Kriza, Vadrózsák I. 170. lap.

E versike az említett gyüjteményben négysorosnak van írva, úgy hogy „Csiga biga" az első, „Nyúts, ki szarvad" a második sort képezi. Hogy itt e két sor egygyé van téve, azt a rhythmus formája követeli.

Hunyadmegyében az egész csak két sorból áll, s így hangzik:

Csiga biga, bújj ki!
Szántsunk, vessünk, boronáljunk!

P. Thewrewk J. gyűjteménye szerint.

A nagybányai gyermekek következő versikét mondanak:

Csiga biga, nyujtsd ki szarvad!
Jőnek a tatárok.
Sós kútba vetnek,
Hat ökörrel kihúzatnak,
Malomkővel megnyomtatnak.

P. T. J. gyűjteménye szerint.

Egy fajta vele az a mondóka, melylyel a Szent-Jánosbogarát elszállatják:

Szájj el, szájj el, Katalinka!
Jönnek a törökök
Sós kútba vetnek,
Onnan is kivesznek,
Kerék alá tesznek.

Így hangzik az Pestmegyében. Aradon így kezdődik:

Istenbogár szállj el!

Egyúttal megemlítem, hogy e bogarkának még egy igen érdekes alakú neve van, t. i. Fóthon: „Istenke-bugarakája."

A baranyamegyei gyermekek csigacsalogató versikéje így szól:

Csiga biga, öltsd ki szarvad!
Tejet vajat adok.
Holnapra is hagyok.

P. T. J. gyűjteménye szerint.

Él ez Pestmegyében is, ilyféle alakban:

Csiga b*u*ga, gyere ki!
Tejet vajat adok,
Máskorra is hagyok.

Vasmegyében következő versike dívik:

Csiga biga, told ki szarv*á*dat!
Én is tolom talicskámat.

P. T. J. gyűjt.

Megvan Veszprémben is, következő kér sorral megtoldva:

Majd megmondom, hol apád,
Kertek alatt kutat ás.

Végre a csalóközi gyermekeknél ilyenféle a játék szövege:

Csigabiga bácsi!
Öltsd ki szarvádat,
Majd eljőnek a törökök,
És felszántják a házad elejét.

P. T. J. gyűjteményéből.

hol az a megjegyzés van róla, hogy „ezen csalóközi gyerekjátékos kihívás nem egész."

2. Naphívás

Süss föl, süss föl, napocska!
Kertek alatt bárányka
Majd megfagy.

Így kiáltanak az alföldi gyermekek, mikor borús időben felhők takarják a napot. Eszünkbe jut itt ama régi görög „ἔξεχ' ὦ φίλ' ἥλιε", valamint más nemzetbeli játékszövegek is, melyekre Grasberger utal „Erziehung und unterricht im klassischen alterthum" 131. s köv. lap.

P. T. E.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Bartzafalvi Szabó Dávid: Szigvárt' Klastromi Története. Pos. 1787.

Szótár: Dictionarium.

Hónapoknak neveik: *zúzoros, enyheges, olvanos, nyilonos, zöldönös, termenes, kalászonos, hévenes, gyümölcsönös, mustonos, dúdoros, vagy gémberes, fagyláros* *).
alap: fundamentom. Az akkuzátivussa: *alpot;* a plúrálissa: *alpok.*
alpol: fundál, fundamentomot vét, csinál. A ki az egeket *alpolta.*
alpály: fundus.
alózmány: subjectum.
5. *aprósdi:* menuet, táncznak a neme.
arány: cél.
állág: gléd a katonáknál.

---

*) A 1894. évi „Hazai Vándor" cz. naptárban van egy a hónapnevek magyaritását illető javaslat Dömötör Páltól, egy más Holéczytól, ki a római (Junius, Julius, Augustus) nevek példájára a hónapokat így akarja elkeresztelni: Attila, Árpád, Béla, Lajos, István stb. Varju Sándor ezeket ajánlja: *jégtönös, zuzmorós, olvánnos, szikkanos, kecstönös, kaszálnos, sarlónos, csűrtönös, vetőnös, sotolnos, dúdoros, fagytönös.* De ugyanott valami Terelmes nevű rostálgatván a *zúzoros, olvános*-féle badar szóképzéseket, felkiált: „Édes magyar nyelvem, bár így ne járnál most!!"

árnyékló: árnyékvető, á. tartó.

átagló: linea diagonalis.

10. *átaglóz:* diagonalem describit.

átaglósan: diagonaliter.

barándok: coenobita, *magándok.*

belváros.

belse: belső része a dolognak.

15. *betüvetédmény* (algebra), *bölcselkédmény, csillagádmány, erkölcsédmény* (ethica), *érzédmény* (aesthetica), *földmérédmény, tudádmány* (mathesis).

béfoglalvány: a dolognak kontentuma.

bérledelem: feudum.

biromány: valami csak bírni való, possidendum quid.

birovány: birattatott dolog, possessum q.

20. *birovános:* possessor.

bizottalom: commissio.

bizottalmas: commissarius; királyi —.

borék: kóperta: *-oz:* kópertáz.

bőrönde: bőrös láda, koffer.

25. *cím; címez; címzes:* titularis.

császárodalom: cs. alatt levő ország.

csellem: actio virtuosa; *-es:* virtuosus; *-ész:* cui virtus curae cordique est; *-ez:* virtuosus cselekedeteket csinál.

csontváz.

csoporda: brigáda.

30. *csupány:* simplex quid; *-osan:* simpliciter.

dall v. *dalla:* mindenféle nóta.

dallica: ária; *dallicáz;*

dallang: tónus; *-oz* tónusokat ejt.

diadász: heros; *diadándék:* győzedelemért aratott jutalom; *diadálvány:* győzedelmi oszlop; *diadéma:* diadéma.

35. *dobda:* 1) a szívnek egy ütése; 2) pulsus.

egyeneglet: rectangulum (*-etes:* rectangularis; *-glő:* perpendiculum; *glős; glősen*); *hármaglat:* triangulum; *hataglat; kilenceglet; tömpöglet:* tompa szegletű figura.

előség: primas; az ország *-e:* primása.

emlep: monumentum.

emlétség: emlékező tehetség; *érzétség:* érző tehetség (*-es*); *itétség:* facultas judicandi; *képzétség:* fac. imaginandi (*-es*).

40. *erevít:* sancit, erőssé tesz.

erime: diploma.

ermec: vis elastica; *-es; -eskedik.*

esde: instáncia; *esdél:* instál.

essernyő: *hévernyő.*

45. *estelet:* az egész esti idő; 2) *napnyugot; reggelet.*

estély: stilus, genus scribendi.

evemény: vmi csak enni való.
érnyulóvány: erecskéknek folyamatjok.
faboglya: rogus.
50. *fargonya:* buffána; farszélesítő lom.
feledék: amnestia.
felleng: a levegő égben izeg-mozog; *-ér:* levegő égi hajó; *-ércz.*
felület: superficies.
fenntség: Eminentia.
55. *fenyed:* stab; *-es* tiszt: stabalis tiszt.
fenyítellő: fenyítőház; *hallalló:* auditorium; *iralló:* iróház.
fintorma: sarcasmus.
foglács: syllaba; *-ol:* sillabizál.
fojtongora: fortepiánó; *zongora:* u. a.
60. *földmérész; irász:* scriba.
főségek: Optimates; *főségedelem:* regnum aristocraticum; *népségedelem:* r. democraticum.
fúvora: flóta; *fúvorász.*
galgala: ecloga,
garonda: gerundium.
65. *gobocs:* srét.
gondolmány: gondolni való dolog; *gondolvány:* gondolt dolog.
gondolyag: konceptus; *gondolygász:* koncipista.
gúnyor: szatira; *-oz:* szatiráz.
gyakorlodalom: gimnázium.
70. *gyepleg:* gyepből való kanapé; *pamlag;* házban való kanapé.
gyüjtékeny: a ki könnyen gyüjt; *gyüjtődékeny:* a mi k. gyüjtődik; (*érzékeny*).
hadra: verbunk; *hadrász:* 1) verbunkos; 2) verbuvál; *hadronc:* rekruta.
haladicsom: eliziumi boldogság.
halkalóca: adagio:
75. *hajtogat:* conjugat; *-ás.*
helybenes: locumtenens.
helyettes: vicarius; *helyettel:* vicem gerit.
helyhezlet: situs.
hemzserde: legio; v. ö. *csoporda.*
80. *hinál:* invitat; *-ás; -at.*
hirde: prédikáció, *hirdész, hirdél.*
hitelence: literae credentionales.
hivellő: „legyező".
hivnök: aulae familiaris: *országnok:* palatinus; *tábnok:* assessor tabulae; *zászlónok:* főzászlótartó.
85. *holttallag:* kripta.
homloly: serium quid; *-os:* serius.
hosszáta: linea; *hosszalló* (vonalzó).
hömp: a kuglit leverő golyóbis; *-öz.*
hömpöc: a kugli, a mit a golyó lever; *-öz.*
90. *himez:* hímet varr.
ifjonc.
időmércső: barometrum.

ima: religio; *báb —;* idololatria.
imág: secta religiosa.
95. *imándok:* Religiosus, monachus; v. ö. *bar.*
imál; imálna: kápolna.
imáncsi: fanatikus (bigott); *-skodik.*
imánk: zelotes religiosus.
imász: cui religio curae cordique est.
100. *irág:* egy sor az irásban.

(Vége következik).

Közli

STEINER ZSIGMOND.

Czukrászda. Csillagda. A *da, de* képző, mely „legújabb időben igen buja tenyészésnek indult, mióta az irói szokás bizonyos tárgyak vagy cselekvések helyének elnevezésére alkalmazza“ (M. Ny. Szótára) — minden bizonynyal igen szép és kényelmes képző, a melytől még számos hivatalos és nem hivatalos „helyiségnevek“ megteremtését várhatjuk. Ezért csak sajnálhatni lehet, ha az már is saját szóképzési raison-jához (ratio denominandi), melyet alkotóinak jóvoltából kapott, hűtelen kezd lenni, s a jövendő nyelvét megtévelyíthető rosz casus praecedenseket teremt. A szálloda, uszoda, iroda-félékben hiszen meg van a meglenni kívánt „raison“: az illető helyiségekben szállnak, megszállnak, úsznak, írnak; meg van az áruda csónakda bölcsőde szókban is, melyek oly helyeket jelentenek, hol árú, csónak, bölcső tartozik lenni. Ámde hogy értsük a *czukrászda*-t? Oly helynek a hol czukrász van? vagy a hol czukrásznak? És vajjon ezt a czukrokat fogyasztó vendégközönségről értsük-e, mely az illető kelyiségben „czukrászattal“ foglalkozik? Vagy czukrászni talán annyi, mint „czukrokat fogni“, úgy mint halászni „halakat fogni“? — De még csodálatosabb képzés a *csillagda,* mely valamely „csillagáruló helyet“, vagy „csillagosztogató hivatalt“ sejtet velünk. De eszünkbe juthat róla szintoly könnyen a „csillagos ég“ is. Csak egyre nem emlékeztet, a mit pedig épen jelenteni akarna: csillagnéző (torony), sternwarte!

Önd. Bartzafalvi Szabó Dávid, az „orvosi műszótár“ dicső patronusa, egy sugalmazott pillanatban megalkotá a bőrrel bevont „koffer“ magyarításául a *bőrönde* szót. (A M. Ny. Szótára nem tudni mi alapon, *bőr-öm-d*-nek taglalja). Napjainkban aztán felbukkan valahonnan egyszerre valami nyelvpróféta, bölcs és okos, mint a sybillakönyv, a ki a szófejtés titkaiba mélyen belelát, olvas belőlök, mint a legfurfangosabb haruspex a barmok veséjéből, megtapogatja profétikus ujjaival a már megizmosodott Dávid-csemetét, s spiritu divino plenus legott sejteni, mit mondok, érezni kezdi, hogy e csoda szó alatt bőrláda lappang, megérzi, hogy a jól érthető bőr mellett az *önd*-nek is kell va-

lamit jelentenie, s ez mi lehetne egyéb, mint láda. Ez világos, mint a napfény.

A próféta-valaki aztán e nyelvmysteriumot eladja egy másik valakinek, Kertész urnak a szervítatéren, a ki karácsonyi és új évi ajándékokúl egyebek közt most már csakugyan utazó *öndöket* s fa-*öndöket* ajánlgat a müvelt magyar közönségnek. Nagy szerencse különben Kertész úrra nézve, hogy a „leder“ magyarúl épen *bőr*-nek hangzik, mert ha történetesen *bor* lett volna, akkor most a mindennemű *öndök* helyett *ondokat* kellene ajánlgatnia, s így aligha összekocczanásba nem keverednék az orvos urakkal, hogy szókat idegenít el tőlünk, melyek isten és ember előtt az ő sajátjaik. — Az *önd* fölfedezése óta most már következésszerűleg várjuk, várnunk kell az *ancs, dúr,* s egyéb ily nemű új szókat is. Nem tudjuk Kertész úr árúl-e bakancsokat, de ha árúl, úgy elkészülhetünk rá, hogy nemsokára vörös betűs szavak fogják hirdetni, hogy a szervíta-téren legújabb divatú, minden nemű *ancsok,* névszerint báli, úri, férfi, nő s gyermek*ancsok* kaphatók. S ha tán egykor háromszínű *dúr*-okra (macskákra) is szándéka leend jutalmat tűzni ki, el ne feledje világosan kijelenteni, hogy kan *dúr* legyen-e az, vagy pedig nőstény *dúr.*

IDEGEN CSEMETEK.

Boszorkánylövet. Igy fordították taval némely lapjaink a német „hexenschuss“-t. Érdekes egy példa annyiban, hogy a német szó maga is alighanem ferdítésen alapszik. Első része nyilván hechse volt (latin coxa), mi csipőt jelent. (Geiger: Ursprung u. entwickelung der menschl. sprache und vernunft. I. 449. lap). Hexenschuss tehát tulajdonképen a magyar „oldalnyilallás“-nak felel meg. A nyilallás-féle betegséget szegezés-nek is mondja az erdélyi magyar *).

Fekszik. „Érdekünkben fekszik“, es liegt in unserem interesse. Magyar észjárás szerint: „érdekünkben áll.“

Felmegy es geht auf-féle értelemben germanismus. A tősgyökeres nyelvben épen az elfogyás ellenkezőjét jelenti, péld. „A régi adósság annyira felmegy, hogy végre el sem éred.“

Ballagi, Példab. 62.

---

*) Gyulai Pál értesítése szerint az erdélyi nyelv farzsábának is nevezi a hechsenschuss-féle betegséget. E szóról a „Tájszótár“-ban ez áll: „Farsába: fardagály. (Székely szó.) Farzsibbadása a lónak. (Székely szó. Szathmár vidéki szó.) A szerk.

A magyar azt mondja, hogy „elfogy“, sőt így is „felfogy.“ L. Nyelvt. Közl. III. 12. lap.

Ide. Sokan hibásnak tartják az efféleket: „i d e fent“, „o d a-bent“ stb. Szerintük „i t t fent“, „o t t bent“ használandó. — „ide fent“ stb. semmi kifogást sem szenved: tősgyökeres magyar kifejezés (l. Tan. Lapok 1864. 172. s köv. lap). Irányjelentő ige mellett nyugvásjelentő kiegészítés, és viszont nyugvásjelentő ige mellett mozgásjelentő kiegészités a magyarban ép oly gyakori, mint a görögben, latinban s egyéb nyelvekben V. ö. N. Szótárb. a l á. „ide alá“, s „oda alá“ e kérdésre hol? Régi példát mutat a Nádor-codex V. ö. Magy. Nyelvészet VI. 209. lap. — Ilyen használatú „nálunk“ „hozzánk“ helyett Szabolcsban, Hevesben, a Kunságban és a székelyeknél. V. ö. Vadrózsák I. 355. és 510. — E használatot onnan kell magyarázni, hogy a nyelv az ige által kifejezett cselekvés e r e d m é n y é t előlegveszi (anticipálja), s viszont az „oda-van“ (er ist abwesend)-félében a nyugvást megelőző mozgást, t. i. az odamenetelt is jelöli. V. ö. „ki van“.

Járdataposó. A német „pflastertreter“ másolata. Ne felejtsük el miatta jellemző magyar kifejezésünket: „rója az utczát“ V. ö. Borsszem Jankó 1868. 378. lap.

R ó j a Boris divatos pompában egész nap a z u t c z á t.
Ámde az utcza viszont rója meg érte Borist.

Kinéz. Többé ki nem írtható germanismus. Annyira meghonosodott, hogy még közmondásban is találjuk.

Úgy n é z ki, mint a sűlt hal.
B a l l a g i, Példab. 5478.

Úgy n é z e t t ki, mint egy szép virágszál.
K r i z a, Vadrózsák I. 396. lap.

Kriza szerint (Vadr. I. 554. lap.) Háromszékben is, Keresztúrfiszékben is i g e n j ó l n é z k i, j ó k i n é z é s ű a köznép nyelve, nemcsak a míveltteké, pedig ez kocsintásnak (azaz barbarismusnak) látszik. — Nálunk Magyarországon is széltiben dívik, péld. „szüretesen n é z k i a keze“ — oly mocskos, mintha szüretelt volna (Fóth táján). Az efféle e g y b e h a s o n l í t á s o k n á l nem szabad kifogást tenni ellene, csak azt ne tűrjük, hogy a j ó v. r o s z s z í n-b e n v a n félét kiszorítsa helyéből (v. ö. Kazinczy levelei Szentgyörgyihez. 301. lap). — Adoma tanúsága szerint a köznép még oly kevéssé ismerte századunk elején a „hogy nézki“-féle kitételt, hogy az egyszeri parasztember ama kérdésre, hogy elveszett tinaja hogy n é z e t t k i, azt válaszolá: „hogy nézett, merre nézett, azt már bizonyosan nem tudom.“

Kivan: es ist aus. Magyarúl: vége van. „Ki van"-nak helyes értelme: es steht heraus, es steht hervor, péld.

Ki van a barát a csuklyából.

Ballagi, Példab. 533.

Ki vagyon, mint a kutya-ikra a hóból.

Példab. 4299.

Ugyan ki leszünk félig a zsákból.

Példab. 8087.

Ki van az oldalom, rongyos a dolmányom.

Erdélyi, Népd. I. 198. lap.

Kulcsol. Az 1861. évi X megyei fölíratban ilyest lehetett olvasni: „ezekből *kulcsolni* lehet", aus diesen dingen kann man schliessen. Mennyire tompa a nyelvérzékünk, mutatja az, hogy hirlapjaink mind észrevétel nélkül közölték.

PONORI THEWREWK EMIL.

HIRLAPIRODALMI BÖNGÉSZET.

A Fővárosi Lapok csodálkozik, hogy programmunkban óta helyett olta-t használtunk; holott úgymond, az olta szónak egészen más jelentménye van.

Ha a Fővárosi Lapok e megjegyzés leirása közben nem szunyókált, úgy bizonyára valamelyik szép nőelőfizetőjéről ábrándozott, a ki szivében tüzet gyújta, de melyet még eddig ki nem olta; mert hogy ez nála sem ok, bizonyítják az ő hasábjain is többször megfordult vagy megfordulható s csak mutatványúl felhozott következő szók: fejék, szemét, félszeg, ügyetlen, fogadó, kancsók, ereszték stb. stb. Különben ha a jelentménykülönbség mellett az alakegyezőséggel egyáltalában nincs szándéka kibékülni, ajánljuk mindenek előtt figyelmébe a következő gyanús kifejezések orvoslását: Merész orrgazda. A huszár fene. A komám-asszony ő kelme. Lapos könyvtár. Piroslik a galambom szája. Ó az én férjem rendkívüli udvarló. Ebben az esetben leginkább városunk birája teve. Egy kantár talán nem is volna fölösleges. A te sokféle rendkívüli kiadásaiddal pedig már egészen torkig vagyok, s most egyszerre mindenkorra kimondom, hogy ezután csak rendes kiadásaidat veszem számba...

Az Ellenőrben (1871. decz. 27.) ezeket olvassuk: „Távol áll tőlünk, hogy felelőssé tegyük a franczia kormányt az esküdtszékek itéleteiért s örömest hinni akarjuk, hogy arra sem képes, miszerént uralkodjék az ily ügyekben biráskodók érzülete fölött."

Távol áll tőlünk az ángyunk bátyjának mostoha fia; távol áll tőlünk barátunk, midőn a színházban a túlsó oldalon áll; távol van tőlünk Brazília; s végre távol legyen tőlünk az Ellenőr fordítójának több ilyen magyarsága. Ez mind távol áll s távol lehet tőlünk, de az a föntebbi távol áll tőlünk az mindenesetre legtávolabb áll, oly távol, hogy csak hoszszú keresés után találhatjuk meg valahol Zanteban vagy Gaetában a Cicero hamvaiból fakadt valamelyik *tantum abest* latin szarkalábok egyikében. Még egyszer ismételjük tehát, a *távol áll tőlünk* távol áll tőlünk; a mi azonban ily esetekben közel áll hozzánk, az ez: nem szándékunk, gondolatunkban v. eszünk ágában sincs, ments' isten, isten őrizz', épen nem v. egyáltalában nem akarjuk. S végűl örömest akarjuk hinni, hogy az Ellenőr fordítója már fordítói hivatásánál fogva is valamint erre, úgy a szórendre s a *miszerint* (- mihez képest, minél fogva, minek következtében) helyes alkalmazására is jövőben valamivel több gondot fordít.

Az „ujdondász" úr pedig nagyon lekötelezne bennünket, ha felvilágosítana, hogy az a „magas kor", a melyről a decz. 31-iki számban tesz említést, áll-e s minő atyafiságban azzal a sokat emlegetett „magas idővel", mely egykor a nemzeti színház deszkáin szerepelt; mert így aligha édes testvére nem lesz annak a „magas háznak", mely a képviselőház előtt oly gyakran alkalmatlankodik . . .

A Reform decz. 31-iki számában azt mondja, hogy „a hivatalkereső emberiség mindenféle köveket megmozdított (s a kő is, csak Bittó nem megindítható"). Ezen a, ha nem is egzótikus, de minden esetre eczczentrikus kifejezésen is lehetetlen az embernek nem megindúlnia; kivált ha gondoljuk meg, hogy a Reform is, mely eddig az efféle eksztravaganczjáktól eléggé óvta meg magát, ezzel mintegy ünnepélyesen jelentette ki a kerubim zengésű hivatalos nyelv elfogadását. Káj szű teknon!? kiálthatna fel Császár Kájus Gyula az efféle tőrdöfésre . . .

A Delejtűnek 1871-ik évi decz. 23-iki száma szerint „az emberek 4-ik januariusban halnak meg." A negyedik januáŕius, akár az ujjunkon számítsuk ki, akár valamely csillagászt kérdezzünk meg, 1871. decz. 23-ikán beszélve, semmikép sem eshetik máskorra, mint 1875-re. Micsoda időszámítást követ tehát a Delejtű? Talán „anno Compassi conditi"? . . .

A Pesti Napló fordítóját pedig nem tudjuk eléggé ajánlani a szerkesztő úr figyelmébe. A fiúnak aranyozni való keze van. „Volnék király — —" stb. A *„megkeményített* birodalmi

tanács (verstärkter reichsrath) a *tizenegyek* táncza (elfentanz)" s több efféle kincstárgazdagító fordítások száma ugyanis a P. N. decz. 30-ki esteli lapjában egy újdonat új gyöngyszemmel szaporodott: „*alpes* n y o m á s (alpdrücken)". Macte puer!

A Pesti Naplónak — ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a többieknek nem, hanem hogy különösen a Pesti Naplónak — már régóta figyelemmel kísérjük időkezelését; s egy ízben már majdnem fel akartunk kiáltani Archimedesszel, hogy heuréka, midőn egy újabb szám megint elmosta minden combinatiónkat. Kérjük tehát a Naplót, magyarázza meg nekünk, minő elvek szerint alkalmazza ekképen az időket: „Kötelességünknek t e k i n t e t t ü k ezt is, és t e l j e s í t ő k. Ön mint nagy törvényhozó f o g f ö l t ü n n i; ön mint kocsifeltaláló l e e n d híres; ön mint ezer csatában nyertes hős l e s z híres." (Decz. 29.) . . .

A M a g y a r U j s á g is hálára kötelezne bennünket, ha megnevezné azt a magyar grammatikát, a melynek utasítása szerint készítette a következő két mondatot: „Nem pótolhatná, ha minden rovatot b e t ö l t e n d e t t e v o l n a is. A d u a l i s m u s a b i r o d a l o m k é t f e l é n e k k ö z i g a z g a t á s á t k e l l e t t h o g y s z é t v á l a s z t a n d ó l e g y e n." — Különben a M. U. egyik közelebbi számában ezt is olvastuk: „Többen osztjuk azon fölfogást, melynek Csernátony e sorokban adott kifejezést; de nem oszthajuk azon ohaját is, hogy a ház maga elé idézze az ügyet." Már többször megfordúlt eszünkben, s hiszszük másoknak is, honnan van az, hogy a Magyar Ujság pártja a képviselőházi szavazások alkalmával rend szerint oly feltünő kisebbségben marad. Most úgy hiszszük, rájöttünk a dolog nyitjára. A 48-as párt t. i. a hol s o k s z o r o z n i kellene, ott a fentebbi idézetből itélve, úgy látszik, hogy mindig *oszt;* o s z t j a a pártjabelinek nézetét, véleményét, o s z t j a következőleg a szavazatokat is; a mi pedig o s z t v a v a n, az kisebb a n e m o s z t o t t n á l: ergo — a többire nézve l. Werner „Logica"-ját.

FELSZÓLÍTÁS.

G y ű j t s ü k a n é p h a g y o m á n y o k a t!

Tudnivaló, hogy a nyelvszellemnek hamisítatlan nyilatkozása leginkább a népnyelvben van megőrízve; a néphagyományok fontosságát bizonyítgatni tehát fölösleges fáradság volna. De a gyűjtésnek és pedig a sietve gyűjtésnek fontosságáról szólnunk kell valamit.

A nyelv tiszta eredetiségét népünknek azon részénél tartotta s tartja meg leginkább, mely többé-kevésbbé elszigetelve

magának élt s a más ajkúakkal s a magyar civilizált osztályokkal mennél ritkább érintkezésben állott. S ilyen magyar vidékek voltak s még most is vannak; de rövid idő múlva nem lesznek; mert a vasutak ennek a habár részleges elszigeteltségnek is bizonyára végét fogják vetni. Lássunk tehát hozzá a még hátravaló gyűjtéshez sietve, gyorsan, addig míg a sajátságok forrása lassanként be nem kezd dugúlni.

Hogy mit gyűjtsünk? Arra röviden az a feleletünk, hogy mindent, minden apróságot; különösen mindent, a mi a közhasználattól, az irodalmi nyelvtől eltér, ha mindjárt hibának látszik is, vagy helyesebben szólva különösen azt, a mi hibának látszik; továbbá a népmeséket, azokat is melyek már nyomtatásban megjelentek; és pedig mindezt a lehető leghívebb alakban, azaz minden egyes észrevehető hangot legcsekélyebb árnyalataiban megjegyezve, nem többet, nem kevesebbet. Követendő mintáúl ajánljuk Kriza „Vad rózsáit“.

Kiktől gyűjtsünk? A hol választhatunk, inkább az olvasás s írásban járatlanoktól, mint a jártasoktól; inkább az asszony, mint a férfi nemtől; inkább a gyermekektől, mint a fölserdűltektől; inkább akkor, midőn házi körükben maguk közt bizalmasan fecsegnek, mint bármi nyilvános, feszesféle alkalmakkor; inkább, midőn indulatosak, mint ha hidegen s talán számításból beszélnek.

Vizsgáljuk át a nép könyveit!

A mestergerenda-könyvtárakban gyakran igen értékes régi nyelvemlékek találhatók; s magunknak is volt alkalmunk több régi, s ezek közt néhány párjakereső nyomtatványnak birtokába jutni. Az ilyen kincseknek nem az emésztő penész s porréteg közt, hanem az Akademia könyvtárában van a helyök.

A helységek hitoktatói tehát s a jegyzők, mesterek csak hazafiúi tartozásukat róják le ugyan, ha a mult századok nyelvemlékeit híveiknél, a nép gyermekeinél felkutatják s azokat a maguk helyére átszolgáltatják, s mind a mellett nagy köszönetre s hálára kötelezik maguk irányában a magyar Akademiát s nyelvtudományt.

KÉRDÉSEK.

1. *Gadaj.* Él-e valahol, valamely vidéken ez a szó *gadaj*? S ha él, mi a valódi jelentménye?

2. *Korha.* Eléfordúl-e „törékeny“ jelentéssel e szó népnyelven is, még pedig nem csak fáról, hanem kőről is: korha vén fa korha kő? Vagy csak ez: korhadt, és vajjon „kőről“ is

mondva? Általában hogy használják a korhadni igét? (A „Tájszótár“ fölhozza a korhadt-at mint székely szót, „megvénűlt“ értelemmel.)

3. *Konok.* Ismeri-e valahol a magyar népnyelv a *konok* szót („makacs, megátalkodott“)? Vagy csak ezt: megkonokolni magát?

4. *Létlen.* Kresznerics ezt írja e szóról: „Egy mese *létlen* *ló*nak nevezi azt a lovat, ki a megdöglött anyjának hasából metszetett ki mint eleven, és még élt“. Tudják-e még valahol e mesét és vajjon nem mondják-e másképen is a meg nem ellett csikót? A M. Nyelv Szótára mint „néprejtvényt“ hozza föl ezt: *létlen csikó alattam.*

5. Nem nevezik-e még valahol halászemberek vagy madarászfiúk a *„csal-étket“* egyszerű magyar szóval, olyannal, a milyen a német *„köder“?* Mert a *csal-étek* nyilván csak a német „lockspeise“ kaptájára készűlt új szó.

6. Minden magyar tájékon kettős-e a hang a sziszegős tőjű módhatárzókban? (Nemessen viselte magát. Szárazzan jött meg.) A megfigyelők azonban ne téveszszék össze e módhatárzót az *on én*-féle helyhatárzóval, pl. Nemes*én* (t. i. lovon) nyargalt. A száraz*on* jött haza.

7. Az *addig a míg* kezdetű mellék mondatokban általános-e a tagadó *nem* szócska, vagy van-e táj, a hol ez elmarad? Példa. „Egész éjjel ott álltam ágya fölött, mindaddig a *míg* ki *nem* adta lelkét — vagy: mindaddig a *míg* kiadta lelkét.“

SZARKALÁBOK A „MÜVELT“ MAGYAR NYELVBŐL.

„**Árverési hirdetmény.** Sz. kir. Zombor város polg. tszéke mint telekkönyvi hatóság részéről ezennel *tudatul adatik,* hogy Bacsovic Antal topolyai lakos mint felperesnek Jakob József és neje Jakob szül. Falcione Jozefa elleni o. é. 500 frtnyi s j. *megfizetése végetti végrehajtási* ügyében *az e Zombor* városi tjk. J illetőleg S betű 78. és 1097. lap és a szőllők VII. táblában top. sz. a *elfekvő* 3 hold tk. földnek az elsőrendű végrehajtató fél nevén bekebeleztett, o. é. 338 frt 25 kr *rendesen felbecsült* és végrehajtás alá került egy negyed része *az e városi házban* 1872. évi jan. hó 26. mint első és 1872. évi febr. hó 23. *mint második mindenkor reggeli 9 órakor* megtartandó árverési határnapon végrehajtási közárverés alá fog bocsáttatni. Az árverezendő vagyon o. é. 338 frt 25 krral kikiáltatik és e kikiáltási áron alól *csak a második* árverési *határnapon* a legtöbbet igérőnek *eladatni fog.* A vevő tartozik az árverési határnaptól számítandó 30 *napok* a. a vételárnak egyik felét a második felét pedig 60 *napok* alatt *birói kézbe* letenni. A lehetett bánatpénz az utolsó részletfizetésbe *betudandó.* A *vevő lép* az árverési naptól kezdve a megvett vagyonnak tettleges birtokába és azon naptól kezdve

viseli minden közterheket. A nevére leendő telekkönyvi átirás pedig hivatalból *azonnal elrendeltetni fog,* ha az árverési feltételeknek elegett tett.

Kelt Zomborban, 1871. évi dec. hó 13."

Vieles muss das genie erst wirklich machen, wenn wir es für möglich erkennen wollen!

Szivszaggató beszéd. (Anna, hugának, Didonak haláláról értesülvén, ily siralmas hangokba tör ki.) *„Ez volt tehát* [1]), nővérem? *csellel* [2]) szedél rá! ezt *szerzé* [3]) nekem a máglya, ezt a tűz és az oltár! *Mit panaszoljak én elhagyott előbb?* [4]) *megvetetted, haldokló, társul nénédet, hívtál volna ugyanazon sorsra.* [5]) Mindkettőnket *vassal* [6]) azon *fájdalom* [7]) és azon *óra* [8]) vitt volna el. *Ugyanezen kezeimmel* [9]) *állitottam is fel* [10]) a máglyát és hangos szóval híttam a honi isteneket, *hogy tőled, a mint így feküdnél, kegyetlen, távol lennék.* [11]) *Magadat* és *engemet, nővérem* és a *népet* és *Sidon, atyáit* és a *várost elrontottad.* [12]) *Adjátok,* [13]) hogy a sebeket *vizzel* [14]) megmossam, s ha talán végső *lihegés leng* [15]) *fölötte, szájjal* [16]) *fölszivjam."* (Virgilius Aenesise. Fordította Vajdafi József).

Jegyzetek. [1]) Figura aposiopesis: valami elhallgatottnak a figurája. [2]) Valódi római praecisio! Azért mondja „csellel", hogy valaki ne gondoljon véletlenül az „igazságra". Oly nagy költő, mint Virgil, igen jól tudta, hogy „igazsággal" nem szednek rá senkit; s mert tudta, azért a „csel" szóval figyelmeztetnie is kellett ez igazságra. [3]) Igen találólag, mondhatni czélzatosan választott szó; azt akarja mondani, hogy az „ez" nem magától jött Annának, hanem más valaki adta, „szerzé" neki. [4]) Hű képe az őrjöngésbe átcsapni kezdő kétségbeesésnek. [5]) Figyelje meg csak jól az olvasó e mesterileg kiforgatott, összevissza hányt szórendet, e poetikus non senst; s ha jól megfigyelte, akaratlanúl is föl kell kiáltania: Valóban, így csak az őrjöngő, eszeveszett fájdalom beszélhet. [6]) Czélzás a kénsavra (v a sgálicz), melylyel Dido magát kivégezte. [7]) Igen fájt neki. (A kénsav maró természetéről l. Say Móricz vegytanát). [8]) Körűlbelűl egy óráig tartott a fájdal m a. [9]) A kartágói nőknek több rendbeli kezök volt. Itt az ünnepnapi értendő. (V. ö. „máglya, oltár, tűz.") [10]) Azaz: a fát előbb össze is hordta. [11]) A roham újabban nyilatkozik. [12]) Az „elrontottad" különösen „Sidon atyáira" vonatkozik. [13]) Egyelőre csak sejtetni engedi, hogy mit; hogy azonban valakinek „eczet" ne jusson eszébe, azért [14]) később hozzá teszi, hogy „vizzel". [15]) Afrikának északi részeiben hajdanta a „lihegés", s a lehellet, pára egyáltalában fölfelé szállt, azért mondja igen helyesen: fölötte leng. (Hogy Virg. természettudós és chemikus is volt, kitetszik a „natura" s „miscere" szók sürű alkalmazásából). [16]) A tunisi nők még manap is, ha valamit föl- vagy beszívnak, azt a „szájukkal" szívják.

Az idézett pár sornyi magyarítás tehát világosan beszéllő tanúsága annak, mily ragyogó, mily szemvakító lehet az eredeti, ha már maga a fordítás is ennyire tündöklő; már ebből meggyőződhetik mindenki, hogy Virg. valóban nagy költő, a szó teljes értelmében klaszikus író, s hogy igaza van a fordítónak, ha mondja: „Virg. költői hírneve leginkább az Aeneisen alapszik." Molle atque facetum Virgilio annuerunt gaudentes rure Camenae.

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK AUGUSZTUS S SZEPT. kivételével MINDEN HÓNAP 15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ s KIADÓ-HIVATAL (PEST) „Hungaria" vendéglő. 185—186. sz.

I. kötet. 1872. FEBRUARIUS 15. II. füzet.

A HELYESIRÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE.

Az írásjegyeknek (betűknek) első alkalmazásánál a kiindulás alapja minden esetre azon állapota volt a nyelvnek, melyben őt az akkor élő nemzedék maga előtt látja vala. Tegyük fel például, hogy a betűket akkor találták volna fel, mikor a latin ajakról a non még *noinom*-nak, a nemo *nehomo*-nak, a libertas *loebertas*-nak hangzott, vagy akkor, midőn a magyar ember a ből-t még *belől*-nek, a hideg-et *hüvedeg*-nek, a hamu-t *chomuv*-nak ejtette, nem világos-e, hogy az első betűalkalmazóknak, ha helyesen akartak eljárni, minden egyes hangot a megfelelő egyértékű hangalakkal kellett volna s kellett is jelelniök?

Ebből világos, hogy az írásnak alapja az ejtés, a helyesírásnak a helyesejtés.

A nyelv életének folyamában azonban az egyes hangok s hangcsoportok, habár észrevétlenűl is, de folytonosan változnak, idő folytával változik tehát az ejtés is; az írás ellenben vagy helyén marad, néha szándékosan is, s ekkor jegyökben megrögzíti a hangokat s velök az írott nyelvet, vagy pedig utána törekszik ugyan, de lanyhaságánál fogva soha sem érheti a folyton haladót utól. Ha ehhez hozzá veszszük még azt a körülményt, hogy az egyes hangárnyalatok nagy száma mellett az írásjegyek nagyon is elégtelenek s hozzá még nem ritkán czélszerűtlenek is, majdnem természetesnek kell találnunk, hogy az orthographia sok esetben nem a legbarátságosabban egyezik az orthoepiával.

A kérdés, melynek megvitatását ez alkalommal magunknak kitűztük, nem az, hogy mit tegyünk, minő eljárást kövessünk oly esetekben, melyekben akár a meg- akár a

félreértett szófejtésen nyugvó írás az ejtéssel ellenkezésben áll — ennek fejtegetését, mint fontosabbat, terjedelmesebbet s nehezebbet későbbre kell halasztanunk — hanem egyelőre csak az, vajjon megengedhető-e, hogy az írás kirúgva maga alól nem csak a phonetikai, hanem még a történeti s etymologiai alapot is, rá akarjon erőszakolni a nyelvre egy oly nyűgöt, a melytől eddigelé irtózik, a melyet magára venni egyáltalában nem akar, hogy merészen eléje vágjon a természetszerű fejlődésnek s mintegy meg merje előzni azt, a mit csak tisztes távolban szabad s lehet követnie.

Lehetne-e erre más a felelet, mint az, hogy bizony nem, azt nem lehet, nem szabad megengedni?

A helyesírás ily fajú kérdéseinek megállapítása, ha t. i. az általános ejtést a nyelvtörténet lapjaira följegyzett adatokon kívül még az etymologia is hathatósan támogatja, nem sok nehézséggel van egybekötve. Ha kimutatjuk, hogy valamely szót az élő nyelv kivétel nélkül mindenkor, vagy csak csekély s ekkor is leginkább reflexión alapúló eltéréssel egyformán szokott ejteni, vagy is ha a köz-ejtés alapján kimutatjuk a szóalkotó hangelemeknek minőségét s mennyiségét; ha kimutatjuk másodszor, hogy minden korszakbeli nyelvemlékeknek helyesírása szorosan egyezik a mai ejtéssel, vagy pedig a tapasztalható változást természetszerű fejlődésnek tünteti föl; s ha ezzel kapcsolatban kimutathatjuk harmadszor, hogy az illető szónak eredete is az előbbiekkel egyező vallomást tesz: úgy kimutattuk egyszersmind a fel nem ismert vagy el nem ismert tényt, a kérdések sorába helyezett orthographiai igazságot is.

Lássuk ez alkalommal a következő szókat: *oly olyan, ily ilyen, mely milyen, anyi enyi, menyi, addig eddig, meddig, egy egyik, együtt egyesül, egyedül egyetemben egyéb.* Helyesen vannak-e ezek írva!

Az első a mit constatálnunk kell, hogy mi a mai általános ejtés, egy mássalhangzót hallat-e manap a magyar ember — mert ez a tulajdonképi kérdés — az idézett szavakban vagy pedig kettőt.

Az ejtés minőségét, nagyon természetes, csak közvetlen megfigyelésből itélhetni s határozhatni meg; de e meghatározás annál könnyebb, mert ebben az esetben minden született magyar egy-igy élő, hiteles tanú; más részről ismét

mindegyikünk saját maga lehet biró, saját maga győződhetik meg a tényállás mivoltáról. Felhívunk tehát mindenkit, vigyázzanak, figyeljék meg egymás beszédjét s győződjenek meg saját maguk arról, hogy a kérdésben levő szók nagy részének mai helyesírása valóságos lucus a non lucendo, hogy merőben ellentéte a helyes ejtésnek; s nem hiszszük, hogy találkozik olyan köztünk, a ki ne érezné magát kényszerűlve bevallania, hogy míg a felhozott szók némelyikében csak egy, nagyobb részökben félreérthetlenűl, tagadhatatlanúl két közbülső mássalhangzót ejt a nem számítva okoskodó, hanem melegebb, szivből fakadó beszéd közben minden magyar ember ajka. Csak egy *gy* hang hallatszik ugyanis ezekben: e*gy*edűl, e*gy*etemben, e*gy*éb; de a többiekben a két magánhangzó közé szorúlt *ly, ny, gy* s *d* hangok határozottan kettőztetve ejtetnek, így: o*lyly*at o*lyly*an, i*lyly*et i*lyly*en, me*lyly*ek mi*lyly*en, a*nyny*i e*nyny*i me*nyny*i, e*gygy*et e*gygy*ik e*gygy*ütt e*gygy*esűl, a*dd*ig e*dd*ig me*dd*ig.

Megjegyzendőnek tartjuk, hogy itt-ott egyik-másik vidéknek netalán eltérő tanúskodása kétszeres okból nem döntheti meg állításunkat, 1-ör mert az a tetemesen nagy rész ellenében aránytalan kisebbségben van; 2-or mert e vidékek épen azok lesznek, a hol az o*ly* o*j*-nak a mi*ly* mi*j*nek hangzik; hogy pedig a közvetlenűl érintkező két *j* hang könnyen egymásba olvad s egygyé válik nagyobbára pótlónyujtással, de a nélkül is, bizonyítják a többi közt jö*vj*ön jö*jj*ön jő*j*ön, vi*vj*ak vi*jj*ak ví*j*ak, szüle*vj*e szüle*jj*e szüle*j*e, vele*vj*e vele*jj*e vele*j*e, e*vj*ék e*jj*ék e*j*ék — e*gy*ék (hogy nyelvünkben a *gy* eredeti *j*-ből támadhat, a nyelvhasonlítás adatain kívül mellette szólnak *gy*ün (*j*ön), *gy*ere (*j*ere), *gy*ó, (*j*ó) stb. népies ejtések), Sa*vj*ó Sa*jj*ó Sa*j*ó, s hasonlók. (Ez utóbbira nézve l. Nyelvt. Közl. VI. 355 l.)

Addig is tehát, míg mindenki saját megfigyelése folytán szerezhet magának e tekintetben meggyőződést, vegyük tudomásúl a közejtésről mondott föntebbi állítást s menjünk tovább, hallgassuk meg, miről tanúskodik, minő vallomást tesz a történeti nyelv.

Mindenki beláthatja, hogy tér szűke miatt az idézetek számát valami nagyon ki nem terjeszthetjük; azért csak néhány fontosabb szerzőt s csak pár példát sorolunk fel, de a példák közől mindjárt az elsőket.

B é c s. c o d. (Ruth.). e*gg*ik Maalon. Kiknek e*gg*ic. e*gg*esǫle ǫ napaual. e*g*embe eleredenek. me*ll*eket elhagandnac. e*gg*essehed te magadat. me*ll*eket tǫttel. ki e*g*enlǫ te zolgalo lańodnak e*gg*ickel. me*ll*ett tǫtuala. ǫ aratoiual e*gg*esǫllec. Es vg e*gg*esǫle.

F e r. l e g. az a*nn*a sentseg. e*nny*e vtalat. me*ll*et valluala. eze*nn*e kyenuezesekuel. ylyes es e*gy*ebek.

J o r d. c o d. ee*ggy*knek newe. ee*gy*eb feldy aran'. e*ggy*ket hw oldala czonttyanak. e*ggy*esswl. o*lly*anok leztek.

É r s. c o d. Valame*nny*en bee fogadak, atyanak *eegy*etleneenek. mondom e*ggy*knek y*ly*en hyt.

B a t i z i. i*lly*en modon. az teueket e*dgy*enkent megitatom. e*dgy*üt lehetnének. e*gy*edül lelhetnec. me*lly* fa alat latad.

P á z m á n y. (Sz. Ign.) e*gy*eb játékba. a*nny*ra neki melegedek. me*lly*en megyen vala. mint o*lly*an karomkodot.

B a r ó t i S z a b ó. virágszál, me*lly*et szakasztottál. nem volt szükséges a*nny*ira kiterjeszkednem. velem e*gy*'ütt. e*gy*' i*lly* nembéli munka. (Vir.)

B e r z s e n y i. a tölgy, me*lly*et az éjszaki szélvész le nem dönt. Mi*lly* szentelt ligetek boltjai fednek el. Bár nem o*lly* gazdag mezeim határa. (Döbr. kiad. 1842.)

K i s f a l u d y S. Az ő követségöknek e*gygy*ik tárgya. A szívemet fejemmel e*gygy*ütt. Fel-felkap a hír s a Szerencse gyakorta e*gygy*et. a parancsolat erő híjával jövén az o*lly*antól (Huny.)

K i s f a l u d y K. Érted me*nny*i dicsők estenek áldozatúl. Ámde hol o*lly*an erős, kit meg nem dönt sok ezer kar? Új nap fényle reánk a*nny*i veszélyek után. (Moh.) Rettentő csere, mi*lly* türelem múlhatja fel a súlyt, me*lly* a vétlen szűz lágy kebelére rohant. (Erzs.) I*lly*en az életöröm, még sejtjük, eget mosolyog le. (Epigr.) Told. kiad. 1831.

V ö r ö s m. (Zal. I.) Engem is a nyugalom napján i*lly* év hoza fényre. Ám már o*lly*an erőm nincs, mint vala hajdan. Fegyveröket, me*lly*et megrontásodra emelnek. Lásson e*gy*ütt minden gyönyörűt. (1833.)

P e t ő f i. (Tünd. ál.) De mi*lly* hang ez, mi*lly* túlvilági hang, me*lly* bévegyűl a habzugás közé? Mit eddig o*lly*an lángolón öleltem, nem kellett kincs. Oh e magányban mi*lly*en alakok lengtek körűlem! (1842—46.)

A régi grammatikusok tanúskodása.

Sylvester. „Quis: ki, kiczoda, me*ll'*, cuius: ki*ę*, me*ll'ę*.“

Molnár. valame*lly*: aliquis, o*lly*régen: tamdiu, me*nny*iszer: quoties, a*nny*iszor e*nny*iszer: toties, e*gy*szer: semel, i*lly*enmódon: hoc modo, e*ggy*ütt: simul, e*gy*be, e*gy*etembe: una.

G. Katona. Az *egy*nek ki-irattatásában is, az én ítéletem szerént, a *d* nem kivántatik, így: E*dgy*, hanem elég így írni: E*gy*, e*gy*nek, e*gy*től etc. Ha pedig a pronunciatióhoz képest az accusativusban a simplex *gy* nem láttatnék elégségesnek lennie, duplicáltassék e'képpen: e*gygy*et. Az *ly*-nak némely szókban a sonusnak esése szerént meg kell kettőztetnie, mint: me*lyly*, néme*lyly*.

K. Csipkés. Interrogativa: ki kicsoda, me*lly*ik; relativa: ki, me*lly*.

Pereszlényi. me*ly*-korú: quantus, me*ly* a me*ly*: qui quae quod, e*nny*i a*nny*i: tot; e*gy*enkínt: singuli, e*ggy*es: simplex. Post antecedens plurale ponitur relativum etiam plurale, ut: Az urak minden beszédit, me*lly*eket szóllot, megcselekedgyük. Adverbia congregandi: e*ggy*üt, e*gy*be, e*gy*etemben.

Kövesdi, me*lly* vel me*lly*ik: quod.

Tsétsi. Inter ki et me*lly* est differentia apud accuratiores Hungaros, a ki refertur ad personam, a me*lly* ad rem.

Hátra van még a második igazoló tanú, a szófejtés; halljuk meg tehát, karöltve jár-e az etymologia a történeti nyelvvel, ugyanazt a vallomást teszi-e, melyet a legeslegújabb termékek leszámításával irodalmunk nagy könyvének minden egyes lapján világos vonásokban följegyezve látunk.

Egy. Az összehasonlító nyelvtudomány ujjmutatása szerint e magyar számnévnek alkotó hangjai ezek: egy problematikus önhangzó (*i, ü, e, é*) egy torok- (*k, g*) s egy foghang (*t, d*), tehát *ikt* (*ükt, ekt*) vagy *igd* (*ügd, egd*). Ezen valamelyik eredeti alakok közől az *egd* közbeszúrt euphonikus *e*-vel s ez előtt a *g*-nek lágyulásával (analog példák Eu*g*enius *Gy*éni, Ae*g*id E*gy*ed, *g*ingiber *gy*ömbér) meg van még manap is az *egy*(e)*d*-űl szóban. Hogy a *d* egy megelőző *gy* után ehhez áthasonúlt, annál könnyebben elhihet-

jük, mert e foghang nyelvünkben ily ráható tényező nélkül is nagy szívesen meglágyúl, mint: va*d*nak va*gy*nak, ha*d*d el ha*gy*d el, csenge*t*ő csenge*ty*ő, *t*ikmony *ty*úkmony stb.

Oly, ily. E két minőségmutató hangelemeinek magyarázata a legegyszerűbb, a legkézzelfoghatóbb dolgok közé tartozik — mióta a „Nyelvtudományi Közlemények" VI. kötete megjelent, a hol Budenz J. a magyar mutató névmásokat fejtegeti. E fejtegetés lényege a következő. A magyar *a e* (az ez), illetőleg *o e* mutató névmásoknak eredeti alakja *to te* volt. A rokon nyelvek támogatásán kivül ez állítást kétségtelenné teszik a következő magából a magyar nyelvből merített adatok: *této*va = *te*ve + *to*va (épen úgy mint kajál + bajál = kajabál = kiabál), melyekben a közelebbi *te* (ma *e*-) s távolabbi *to* (ma *o* — ebben o-z-tán — illetőleg *a*) mutatókat ismerjük fel; a *te to* névmásokat látjuk még a *tél-túl*-ban is; a *to* teljes alakja fennmaradt a már említett *to*-va (*to*-vá-bb = ar-rá-bb) s *túl* (ellentéte: innen) szókon kívül még a *ta*-val (ellentéte: idén) s *ta*-hát, manap *te*-hát = ak-kor, az-után időjelölő kifejezésekben. A kezdő *t*-jét vesztett mutató *o e* továbbképzéssel lesz *od ed,* a mely változatlanúl él az *od*-a *ed*-e (ma: id-e), *od*-tan (ot-t) *ed*-ten (it-t) helyhatározókban. Ebben az *od, ed*-ben ismerünk rá a mostani *az* s *ez* mutató névmásokra. A *t, d* foghangnak sziszegülése a nyelvekben a mindennapi jelenségek közé tartozik; világos példái magában a magyarban e változásnak nincsenek; de az összehasonlítás kétségtelenné teszi, hogy kivált sok magyar *z* eredeti *d*-ből változott át. E határozott mutató *od ed*-ből egy még biztossággal meg nem határozható, de valószinűleg képű, nemű jelentményt rejtő *-lyen -lyan* vagy *-lyetén -lyatén* képző szó segélyével vannak alkotva a minőségmutatók: *od-lyan* (oly-lyan) *ed-lyen* (ely-lyen ily-lyen) s a minőség-kérdő *med-lyen* (mely-lyen mily-lyen); ebből képezvék a mennyiség-mutatók *ad-ne* (ad-nye v. az-nye any-nye, ma any-nyi) *ed-ne* (eny-nyi), a mennyiség-kérdő *med-ne* (med-nye = meny-nyi), s minden bizonynyal az *addig eddig meddig,* továbbá a relativ s kérdő *mely-ly, mely-lyik.*

A magyar kérdő s relativ *mi* névmásnak volt e szerint valamikor egy az *az, ez* mutató névmásokkal egyezőleg továbbképzett alakja is: *mez, med* (*miz, mid*), melynek önálló használatát azonban a nyelv elejtette; létezéséről ta-

nuskodnak rokonnyelvekbeli alakok: cseremisz *mada* mi (*ma* mellett), osztyák *met* mi; mordvin *mezä, mez* mi. A *mennyi, meddig, millyen*-en kívül követel ilyen, az *az, ez*-vel egyezőleg készűlt kérdő névmást ez is: *mekkora* (v. ö. *akkora*).

Az eddig mondottakat röviden egybefoglalva, a következőkben kell megállapodnunk.

Minthogy a helyesírásnak ép úgy, mint az etymologiának a helyesejtésből kell kiindulnia, következik, hogy minden oly orthographiai s szóelemző tétel, mely a helyesejtéssel szembeszökő s kiegyezhetetlen ellenkezésben áll, mint semmi helyes alapra nem támaszkodható, egyáltalában elfogadhatatlan. Ámde az orthoepia szerint kétségtelen, hogy az „egy, oly, mely" szókban kettős a mássalhangzó; helytelennek kell tehát lennie az oly szóelemzésnek, mely kutatásának s meghatározásának alapjáúl az egy mássalhangzós alakokat választja; szintoly helytelen e szerint azon helyesírás is, melynek ily elfogadhatatlan etymologia a kalauza. „Für stammsprachen muss das etymologische princip, wo es mit dem phonetischen streitet, letzterem weichen." (Heyse, Syst. d. sprachw.) Minthogy azonban a történeti nyelv s az etymologia tanúskodása szerint is kétségtelen, hogy a kérdéses szóknak mai ejtése valóban h e l y e s-ejtés, a helyesírásnak, ha érdemessé akarja tenni magát e névre, nincs más tennivalója, mint azon útmutatások előtt meghajolnia, melyeket a két illetékes mester, az ő két mestere, eléje szab; vissza kell térnie a rendes ösvényre, a melyen századokig járt s a melyről csak nem rég tándorodott le.

A tárgyalt szókat tehát helyesen ekként kell írnunk.

E*ggy*, e*ggy*ik, e*ggy*ezik, e*ggy*esűl, e*ggy*ütt, e*ggy*üvé; de e*gy*edűl s az újabb alkotású, de különben egészen helyes e*gy*ed. Hogy az e*gy*éb, e*gy*etemben, e*gy*etemes szók az „egy(e)d" számnévnek származékai-e, az lehetséges, de nem bizonyos; (az „egyéb" különben a fönt említett közelre mutató *ed* (*ed-eb*) származéka is lehet; hogy a mutatóból comparativus képzővel támadhat új szó, bizonyitják a görög *πό-τερος* (ebből *κό-τερος*), a latin *u-terus* (ebből *cu-terus*, v. ö. *u-bi* és (ali)*cu-bi*), gót *hva-thar*, ó szláv *ko-torüi*); hogy azonban a minden korszakbeli irodalmi adatok által támogatott közejtés szerint csak egy *gy* hangzik s van bennök, az elvitázhatatlan.

Olly, ollyan, illy, illyen, milly, millyen, melly, mellyik, s összetételei: *némelly, valamelly*; *annyi, ennyi, mennyi*; *addig, eddig, meddig*.

Az orthographiának jobb tanácscsal tehát alig szolgálhatunk, mint ha figyelmébe ajánljuk az Ars poetica egyik szabályát: Tu nihil invita dices faciesve Minerva!

SZARVAS GÁBOR.

EGY HIRDETMÉNY.

Now observe,
Sustaining is no brilliant self-display
Like knocking down or even setting up: —
Browning.

Nekem is levén szerencsém a „Magyar Nyelvőr" működéséhez való járulásra szólító körlevelet kapni, sietek a tisztelt szerkesztő úr becses és engem megtisztelő bizalmának tehetségem szerint megfelelni. Sürgetik ezt különösen a körlevélnek eme szavai: „élénkítse bár mi rövidke küldeménynyel, ha lehetséges, mindjárt az első szám tartalmát."

A mi czikkemnek tárgyát illeti, azt a programm sugallá következő szavaival: „(Teendőnk)....a bármily tekintetben figyelemkeltő irodalmi termékek . . . . . nyelvének megbirálása."

Én hát legújabban egy „Előfizetési felhivás"-t tartván „figyelemkeltő jelenség"-nek, minthogy egyszersmind a legújabb termék is, a mi kezemhez jutott, ennek szándékszom „megbirálni a nyelvét".

Nem vélem szükségesnek közelebbről ismertetni, vagy épen megnevezni a tárgyalandó okmányt. Az Areopagus sötétben itélt.

Kellemetlenűl szökött szemembe mindjárt maga a czím: „Előfizetési Felhivás." Ez a kifejezés ugyanis oly szokásnak látszik hódolni, melyet a „M. Nyelvőr" nem csak nem helyeselhet, hanem egyenesen roszalnia kell. Ez a ferde és nyelvrontó szokás a névmellék-alakító *i* jelentésének korlátlan átalánosítása. Korunkban, ha főnevet egy más főnév jelzőjévé akar bármely viszonyban tenni az író, minden elemezés vagy vizsgálat nélkül elékapja az *i*-t, s kész a jelzője. Ez a nyelvészeti s nyelvalkati minden józan elvvel ellenkező — vagy tán elvtelen — eljárás annyira lábrakapott és oly

régóta tart, hogy Budenz ez előtt több mint 16 évvel, mikor még csak könyvből tudott magyarúl, idegen nyelven írt dissertatiójában a névmellék-alakító *i* egyetemességét nyelvünk sarkalatos tulajdonsága gyanánt mutatta be a külföldnek. Hogy ne? Midőn a „Magyar Nyelv szótára“ szerkesztői a szóban forgó *i*-nek rendet és logikát nélkülöző jellemzésében 5 oly pontot vettek fel, melyek jelző és jelzett között lehető minden viszonyt magukba foglalnak. („I ..... főnevekből mellékneveket képez...... különösen meghatározza *a*) az illető alany“ (akarja mondani jelzett) „helyviszonyát, s am. ottvaló, odavaló, onnanvaló: pesti lakos, házi bútor, templomi székek“ (rosz) „hegyi, síkföldi növények, tengeri, szárazföldi állatok, s általán a helyi családnevek: Aradi, Budai, Teleki; a névutók után: föld alatti, ház fölötti, ajtó mögötti, s ez ily (sic) újabbakban: házbai, kertbeni, kútnáli; *b*) az alany (jelzett) „czélját, rendeltetését, s am. arravaló, annak való, ahhozvaló: harczi készülék, hadi fegyverek“ sebészi szerek, (mészárosi kés, hogy tetszik?), papi, katonai nevelőintézetek; *c*) az időviszonyt, s am. azon idő alatt, azon korban, vagy korból levő, addig tartó; hajdani, mostani állapot; gyermekségi, ifjusági évek; heti, havi, évi fogság; korai, kései gyümölcs; elébbi, utóbbi, éjjeli, nappali, reggeli, déli, stb. *d*) származási viszonyt, s am. attól való, abból való: apai, anyai örökség; atyai áldás; királyi kiváltság, jutalom; kerti, hegyi borok; ásványi gyógyszerek“ (ad normam: *aranyi* órák, *ezüsti* kanalak); *e*) am. azt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó: testi, lelki fájdalom; városi, falusi szokások; katonai, papi, grófi czím; királyi hatalom.“ Defficile est criticam non scribere; de húsz akkora hely kellene neki. Csak azt az egyet mondom, hogy az idézett czikkben elészámlált viszonyokat mind nem az *i* adja meg; hanem részint a jelzőnek már törzsszavában megvannak, de a jelző és jelzett fogalmak összeállítása is minden esetben kitünteti, még pedig oly világosan, hogy gyermeknek fel lehet adni kitalálásukat értelemgyakorlatnak. Az *i*-nek más szerepe bennök nincs, hanem csak az az egy, hogy névmelléket alakítson. Figyelmes és öntudatos elemzés észrevétethette volna azt a czikk irójával vagy iróival.)

Ily általános, vagy épen egyetemes alakító – akár származtató rag pedig, valamint az irodalmilag ismeretes nyelvek egyikében sincs, úgy a magyarban sem létezik. Sőt merem állítni, nem is lehet; mivel egy ilyent csak feltéve is, maga magát semmisítné meg; mert a mi minden viszonyt jelel, csak annyit ér, mintha egyet sem jelelne. Létezésére tehát semmi ok. Ezzel azonban nem azt akarom mondani, hogy oly egyetemes, úgy szólva, mindenes, viszony a jelző és jelzett közt nem létezik. Megvan az minden bizonynyal, csak hogy a mely nyelvekben érvényre – vagy inkább kifejezésre jut, épen minden jelelő rag hiánya jeleli a szókapcsolatokban. A szanszkrit, görög és német nyelveknek van legnagyobb szabadságuk a szók kapcsolásában, s belőlök bizony megtanúlhatni az olyas alkatok természetét. Tanulmányunk kettőt vétet észre. Egyet azt, hogy az egy szóvá ragasztott nevek az idézett nyelvekben minden lehető viszonyban lehetnek egymással. Másikat, hogy azokat a viszonyokat a szók összeragasztásán kívül egyéb semmi sem jeleli; mert a görögbeli olykori *ο* (*ἡπατ-ο-σκόπος*) a német szintoly kevés *s* vagy *n* (arbeit-s-lohn, regierung-s-rath, kette-n-brücke) inkább csak phonetikai, mintsem etymologiai jelentésűek. Mire tehát egy ily merőben haszontalan, maga magának ellenmondó, nem alakító, hanem nyomorító elemet erőszakolni — magyartalan fordítók s rosz stylisták kedvéért — a magyar nyelvre?

E kérdésünkkel azonban — fájdalom — elkéstünk; mert már tettleg erőszakolva van. Nem csak lábrakapott ez a nyavalya, hanem korunknak, sorban nem tudom hányadik, de tán legzsarnokibb hatalma, a divat pártfogása alá vette magát. A czélszerűebb kérdés hát az, mi módon lehetne tovább harapódzásának útját állani?

Feleletem, illetőleg javaslatom, két pontra szorítkozik: 1) határozzuk meg elméletileg a névmellék-alakító *i*-nek valódi természetét s nyelvünknek innen folyó törvényeit; 2) vegyünk számba minden egyes esetet, minden eléforduló tényt, a melyben hibát sejtünk és róvjuk meg igazságosan, de kíméletlenűl.

Egymás után kellett sorolnom, de nem azért, mintha valamelyikökkel a másik után volna szükség várni; sőt mindenik eszközt egyidejűleg használni nem csak lehet, hanem

kell is. Arról is meg vagyok győződve, hogy a „M. Nyelvőr" alkalmas tér lesz a küzdelem folytatására. Megkezdem hát — vagy tulajdonkép már megis kezdtem — az „Előfizetés*i* Felhivás" korholásával. A „felhivás" az „előfizetés"-sel csak abban a viszonyban lehet, a melyet *ra, re* raggal szoktunk kifejezni. Ámde ezt a viszonyt csak úgy jelelhetné az *i,* ha mindent birna jelelni; az ily egyetemesség eszméjét pedig, reménylem, hogy véglegesen kiküszöböltük. De, arra most nem is hivatkozva, ha előfizetésre való felhivás helyett jó lenne az „előfizetés*i* felhivás", jók lennének ad analogiam a következők is, u. m. dobra ütés helyett „dob*i* ütés", ebédre hívás helyett „ebéd*i* hivás", vásárra sietés helyett „vásár*i* sietés", ivásra nógatás helyett „ivás*i* nógatás" és számtalan több, melyeket úgy hiszem a „M. Nyelvőr"-nek sem irói, sem olvasói nem pártolnának. Az analogia pedig a nyelvészetben a legfelsőbb tekintély, a mire hivatkozhatunk; s ha olykor kaczér mosolya a nyelvfejlesztésben, gazdagitásban roszra is késztethet, de tíltó szava döntő és áthághatatlan. Hogy kellett volna tehát? kérdi netalán az illető programm irója, ha soraim véletlenűl szeme elé ötlenek. Erre én magam részéről azt felelem, hogy kritikát írok, nem utasítást. Továbbá ez a folyóirat nem Nyelvkalauz, hanem csak „Nyelvőr". Iménti javaslatom első pontja sem oda czéloz, hogy szabályt adjon, hanem csak hogy alapúl szolgáljon kritikáimnak. És csak ebből a néző-pontból kívánom tekintetni, a mit az *i* természetére nézve és mint véleményt koczkáztatok, mind a mellett, hogy a leggondosabb és lelkiismeretesebb elemzés utján jöttem reá. E szerint az *i* egy általános alakító, melylyel másnemű szókból névmellékeket alkotunk, és a mely más hasonló alakítóktól azzal a nemleges — de lényeges — tulajdonságával különbözik, hogy — a mint már érintve volt — semmi határozott viszonyt a jelző és jelzett közt nem jelel. Ezt az értelmezést megengedve, következik: *a*) az *i*-vel névmellékké alakított törzsszónak határozott concrét értelműnek kell lenni; mert két határzatlan együtt sem tesz határozottat; már pedig jelzett és jelző közt bizonyos viszonynak kell lenni, melyet az alakított nem jelezvén, ama törzsszónak kell kifejeznie. Ámde minden abstractum természeténél fogva határozatlan, azért belőlök *i*-vel alakított névmelléket nem tűr a nyelv

szelleme; p. o. minthogy meg van a „háló szoba", nem szabad „hálási szobát", vagy „varró tű" helyett „varrási tű"-t írni; *b*) nem szabad a határozatlan *i*-t használni oly esetben, midőn a jelző és jelzett között határozott viszonyt kell és lehet kifejezni; ennélfogva különösen: *c*) nem szabad a birtok-viszony jelelésére használni; mert valamint „János kalapja" helyett nem mondhatjuk, hogy: „Jánosi kalap", a „fa ági" helyett nem azt, hogy „fai ágak", úgy az „erdők vadai" helyett sem: „erdei vadak" (az utóbbi ugyan magában jó, de nem úgy, mint az előbbi helyettese); — *d*) még szerencsétlenebb, idétlenebb gondolat volt a viszonyragot az *i*-vel kapcsolni, melyek úgy nem férnek össze, mint tűz és víz; de a melylyel mégis meg akarta nyomorítni nyelvünket egykor Széchenyi gróf tekintélye alá búva egy dühös nyelvmivelő, s a mely ellen a „M. Ny." szótára iróinak egy roszaló szavuk sem volt, sőt mint a nyelvnek óhajtott haladását üdvözleni látszanak (1862!); *e*) nem tiltja az elébbi szabály, hogy az úgynevezett névutókhoz ne kapcsoljuk az alakító *i*-t; mert mellőzve azt, hogy ezek, mint más helyt kimutattam, valódi, csak lárvás nevek, világos, hogy alatt, felett, között nem csupán viszonyítók, hanem tisztán helyzetet is jelentenek és concrét értelműek: ennél fogva az *a*) alatti észrevétel szerint törvényesek; *f*) nem ellenkezik a *d*) szabály a „házbeli", „kertbeli" stb. kifejezésekkel sem; mert a ma már külön nem használt *bel*-t bizvást sorozhatni a névutók közé; de szembe szökik igenis a *b*) alatti szövetkezménynyel: „házi"-t „kerti"-t mondani vagy írni „házbeli" „kertbeli" helyett; *g*) minthogy minden jelzős szópár faji viszonyban van a jelzetthez, mint nemhez, az *i*-t mint jelző-alakítót faj-jelelőnek lehet mondani, s ennélfogva helyes használatának külpróbájáúl szolgál, ha a vele alakított névmellék után odatéve ezt: féle, a szólam értelmét nem változtatja; pl. „nádi veréb" nádi féle veréb.

Igen, de hogy oda térjünk vissza, a honnan kiindultunk, vajjon jó lenne-e: „előfizetési féle felhivás?" Kérdem, de imé elszomorít az a gondolat, hogy vajjon kitől kérdem? Mert bár mily gondos elemzéssel, feddhetetlen következéssel állítsuk is meg elméleteinket a nyelvészetben, ha valahol igaz, itt még igazabbnak bizonyúl be a költő szava: „Grau, freund, ist alle theorie!" Feljebb azt írtam, hogy az

analogia a legfelsőbb tekintély, a mire a nyelv ügyében hivatkozhatunk, és most hozzá teszem, hogy „az elmélet terén". Mert foganatát a gyakorlatén csak az élő nyelvérzéktől várhatni. Ámde honnan vegye az analogiát — mert ezen alapúl in ultima instantia maga a a nyelvérzék is — az *i*-s légkörben lélekző mostani nemzedék, melynek, ha levelezése végett a nem régiben keletkezett kényelmet akarja használni, „Levelezési lap"-ra kell írni rövid közleményeit?

Nem is folytatom tovább e tárgyat. Elhagyom nevezetesen a „M. Ny." szótárából idézett elmélet és példái kritikáját s elvárva a feljebbiekre netalán nyilvánuló véleményeket, áttérek más dolgokra, a mik a szóban forgó hirdetményben bántottak.

(Folytatása következik.)

BRASSAI S.

EGYHÁZ.

Csak csűréssel csavarással kapjuk ki e szónak „templom" értelmét, ha annak akarjuk fejtegetni, a minek lenni látszik: *egy-ház* „una-domus". Hogy a kereszténységre tért magyar első templomait azért nevezte volna *egy-ház*-nak, mert „eleinte hihetőleg egy helynek csak egy temploma volt", az látnivalólag nagyon is sántikáló okoskodás; hisz szintoly rendesen csak egy volt és pedig sokkal rendesebben más épület is a faluban vagy városban, teszem azt a falu- vagy városháza, vendégszálló, iskola stb., s még sem nevezték egyikét sem egyháznak; noha pl. némely faluban a kocsma még manap is „egyebb" ház, mint a templom. Ebből világos, hogy az „egység" nem lehetett megkülönböztető jelző, a milyennek pedig az egyház-beli *egy*-nek kétség nélkül lennie kell. Erőltetett magyarázat soha sem helyes; jelesen a külső tárgyakat elnevező nyelvi észjárástól meg kell kívánnunk az okszerűséget és egyszerűséget. Abból, hogy a mai magyar nyelv adatai nem derítik föl okszerűen, egyszerűen az egyház elnevezést, még nem következik az, hogy a régibb magyar nyelvre ferde, kificzamított észjárást fogjunk rá; legföljebb az következik, hogy a mai magyar nyelvtudatnak egy kis híja van, mely az annak idejében történt egyház elnevezés okszerűségét nem engedi fölismerni.

Ebből meg következik, hogy kellett még hajdanában valami más *egy*-féle szónak is lennie, mely a h á z-at alkalmasképen jelezhette „templom"-ot jelentővé, melynek azonban az *egy* „unus" számnévtől merőben különböző értelme volt.

E szó pedig, kissé elburkolva, lappangva ugyan, de még megvan egy sopronmegyei helység nevében, ebben: *Hegykő;* a melynek német neve azonban nem B e r g s t e i n, a mi helynévnek szintén igen furcsának hangzanék, hanem: H e i- l i g e n s t e i n. A mai H e g y k ő alak pedig csak elferdítése egy régibb *egy*kő-nek, a melyet n. Fábián István egy Konth Miklós nádor által 1366. évben kiadott (jelenleg a soproni levéltárban találtató) okiratban fedezett föl ily alakkal: *Egki.* Ugyanezt csekély változattal *Egkü, Igkü*-nek is találta szintén régi okiratokban Drinóczy Gy., kinek, Fábián értesítése szerint, „Böngészet Sopron vármegye leírásához" czímű kézirata a csornai prépostság könyvtárában van*).

S ime ezen *Egy-kő* v. *igy-kő*-nek, a mai *Hegy-kő* megelőzőjének német neve *Heiligen*-stein; ebből eléggé világos tehát, hogy hajdanában csakugyan volt egy magyar *egy* v. *igy* hangzatú szó, mely ugyanazt jelentette, mint a német „heilig". S ez az *egy* (heilig) szó az, mely, a mint már Hunfalvy P. is Fábián közlése után rögtön fölismerte, az e g y - h á z - ban mint okszerű helyességgel alkalmazott jelző szerepel; e szerint *egy-ház* = „szent-ház". A *szent* szóról tudjuk, hogy szláv eredetű (régi szláv *svętŭ,* olv. s z v e n t ŭ, újabb s v j a t-, s v ä t-), épen úgy mint több más, a keresztyén vallásfogalmakra vonatkozó szó is (m a l a s z t, p o k o l, p a p, v e t e r n y e).

A kölcsön vett „szent" miatt elejtett magyar szó e szerint épen az „egyház"-ban rejlő *egy* v. *igy* volt. Ezt azonban a keresztyén papok elhanyagolták, talán mert pogány reminiscentia volt; vagy talán azért, mert használata nem felelt meg egészen a keresztyén „szent" fogalmának. S csakugyan abból, hogy az e g y h á z-ban szerepel, még némileg lehet sejteni, hogy jelentése szélesebb volt, mint a „s z e n t"-é, s talán inkább főnévül „szentség, vallásos szertartás, áldozat" értelemben használtatott; „templom" ugyanis mindenek előtt

---

*) Lásd: Nyelvtud. Közlemények, VII. 120. lap.

az a „h á z, ubi sacra fiunt". A fent emlitett *Egykő* is aligha valami „lapis sacrificii"-ből nem keletkezett.

Úgy látszik tehát, hogy a magyar *egy, igy* mindenféle „res sacra"-ra ráillett ugyan, de nem egyszersmind személyekre, oly személyekre, kiket a keresztyénség „szentek"-nek akart a magyarokkal megismertetni.

A hajdani magyar *egy, igy* „sacer" (illetőleg „res sacra, sacrificium") szónak azonban az „e g y h á z"-on kívül még egy másik nyoma is maradt fen a mai nyelvben, melyet most már könnyen felismerhetünk. Az *ünnep, innep* régebben így is megvolt: *üdnep, idnep;* ez meg nem volt egyéb, mint *idnap,* s nyilván nem is jelent mást mint „dies sacer, dies festus". Az „idnep" szóban az *id* e szerint a fent kimutatott *igy*-nek felel meg. (A *d* lágyulását illetőleg v. ö. ha*d*nak, va*d*nak e h. ha*gy*nak, va*gy*nak). Ezt pedig: „diem festum celebrare" így mondja a mai nyelv: *ünnepet ülleni* v. *innepet illeni;* s ezt régibben így is mondták: *üdnepet üdleni,* v. *idnepet idleni;* az ebbeli *illeni,* azaz *idleni* látnivalólag ugyanattól az *id (igy)* „sacer" névszóból származó ige, mely az *idnap (innep)* és *egyház (igyház)*-ban mint jelző szerepel; i n n e p e t i l l e n i szószerint „diem sacrum sacrare" *).

A magyar *egy-ház* „sacra domus, domus sacrificii"-ra nézve azonban még egy kérdés támadhat, hogy t. i. vajjon csak a keresztyénség fölvétele alkalmával képezték-e a magyarok az új „templom" elnevezésére ez összetételt, vagy megvolt-e már azelőtt is az e g y - h á z (i g y - h á z) szó mint oly (habár tán dísztelen) helyiség neve, melyben holmi „sacra faciebant"; úgy hogy a keresztyén templom-fogalomra csak a kész szót kellett s lehetett alkalmazni? A kik azt vélik, hogy maga a magyar *ház* is csak a németségtől került idegen szó (h a u s), természetesen az *egyház*-nak is csak keresztyénkori keletet tulajdoníthatnak. Ámde ez a nézet nem valami nagyon erős lábon

*) Az „ü n n e p, i n n e p"-et *üdv-* vagy *idv*-n a p-nak nem magyarázhatom; mert az *üdv, idv* „salus" csak újabb, a régi *idvöz, üdvöz* „salutatus, beatus, benedictus"-ból következtetett szó; erről pedig nem tudjuk, hogy összetétel-e *(id-vöz)* vagy képzett szó *(idv-öz)*; valamint azt sem állithatjuk, hogy az ebbel *id* ugyanaz a fentebbi *id, igy* „sacer" szóval. Annyi bizonyos, hogy az *idnap (innep)* ez utóbbival a legegyszerűbben, minden erőltetés nélkül magyarázható.

áll; a német *haus* ugyanis csak az új felnémet nyelvfejlődés korába való, s régibb alakja *hûs;* az még a 12-ik századon innen is; pedig akkor már a magyar *ház* eléfordúl. Ha tehát német kölcsönzés volna, mért nem hangzik még legalább kezdetben, az átvétel idejében *húz*-nak; mert azt csak komoly arczczal nem akarjuk állítani, hogy az *ú* pár hónap vagy év alatt *á*-vá változhatott. Ehhez járulnak még a következő, kétségtelenűl a *ház* szóhoz tartozó régi adverbiumok: *haza* (e. h. *hazá,* v. ö. *hova* e. h. *hová,* v. ö. *alá),* *hazól* *hazul*-ról; ámde a nyelv egy még ifjú s talán érezhető kölcsönzésből nem szokott különösen egyszerre több s hozzá viszonyszókat készíteni. A mi több azonban, a *haza* és *hazól*hoz tartozik még mint kiegészítő harmadik tag a *honn* is (ott*honn,* itt*honn*). Ennek amazokkal való összefüggését, együvétartozását pedig csak úgy érthetjük meg, ha magának a *ház* szónak egyéb analogia szerint föltehető még régibb alakját veszszük számba. E régibb alak föllelésére vezet egy a rokon ugor nyelvekben még meglevő *kudo, kodo* „domus“ szó, melytől egy a m. *honn*-nak megfelelő, szintén *n* raggal képzett adverbium is elékerűl (észt *kodun,* finn. *kotona*). A *honn* szót tehát egy föltehető hajdani *hodo*-ból (úgy mint *koron,* p. o. *akkoron* a *kor*-ból) képzett *hodon*-ra vihetjük vissza; e *hodon*-ból később épen úgy lett *honn,* mint a *vagyon*-ból *van (vann).* De e *hodo*-ban a „honn“-on kívül megtaláljuk még a *ház* szónak eredeti alakját is; mely épen úgy felel meg amannak, mint p. o. a *kéz,* azaz *kêz* (l. fentebb a 32. lapon) az ugor nyelvekbeli *käde,* vagy a *víz* az ugor *vede* szónak; s ezzel megértjük egyszersmind a *honn* „domi“-nak a *haza,* *hazól* szókkal való egybetartozását is azon megjegyzés hozzácsatlásával, hogy ez utóbbiak, mint sok egyéb később s mostan is *a*-val ejtett szó, előbb még *o*-val hangzottak így: h*o*zá, h*o*zól; továbbá annak figyelembe vételével, hogy a *ház*-nak hosszú *á*-jára nézve is megvan az analogia a *három,* *álom*-ban a rövid *harmad, alud,* sőt *olud* (régi, v. ö. *olt*ani tejet) alakok ellenében.

A *ház* szónak eredetiségében tehát nincs mit kételkednünk; s hogy vele „lakó helyiségüket“ jelölték, a hajdankorban tehát, midőn még egy helyről másra költöznek vala, valószinűleg „sátrukat“ is, az sem puszta föltevés. Az erdélyiek manapság is a *ház* szó alatt nem csak kőből rakott

egész épületet értenek, hanem értenek néha egyes „szobát“ is. A *ház* eredetisége miatt ennél fogva a régi magyaroknál bátran meglehetett az *egyház* (*igyház*) nevezet is, akár még akkor, mielőtt keresztyénekké lettenek. Ez azonban még csak gyanítás; s legfelebb abban találhatunk valami mellette szólót, hogy épen a keresztyén térítők, ha csakugyan nekik kellett volna a „templomot“ elnevezni, aligha a „szent“ szóval nem éltek volna, melylyel amúgy is kiszorították az eredeti magyar *egy, igy* (sacer) szót*); vagy hogy, a mi még valószinűbb, aligha menten kész idegen szót nem használtak volna. Ugyanez áll különben az *inncp*, (*idnap*)-ra nézve is.

Gyanításunkban azonban hatalmasan megerősít, sőt mondhatnók, egy hajdani nem keresztyén magyar „egyház“ megvoltáról meg is győz azon körülmény, hogy a „templomot, áldozóházat“ egyik rokon ugor nyelv is a magyar „egy-ház“ módjára s alkotó részeinek teljesen megfelelő összetétellel jelöli; s ez a nyelv a zürjén nyelv, a szó pedig *vičko* v. *vičku* (olv. vicsku) „templom“. Ha ezzel összevetjük, hogy a zürjén testvérnyelve a votják a „templomot“ *vöś jurt*-nak, szó szerint „áldozó-ház“-nak (*vöś* = áldozat, sacra) nevezi, kitetszik, hogy az idézett *vičku* szintén összetétel, tehát *vič* + *ku*; melynek első tagja *vič* = (votják) *vöś*; második tagja *ku* v. *ko* pedig (a *jurt* értéke szerint „ház“) nem egyéb, mint a közös ugor *kudo, kodo* szónak kopott végű mása, s mint ilyen a magyar *ház*-val is azonos; a jelző *vič* (votj. *vöś*) pedig, mely egyéb analogia szerint úgy tekinthető, mint *vit, vöt*-ből keletkezett, szintén még elég közel áll a magyar *egy, igy* „sacer“-hez; úgy hogy mind a kettőnek egy és azon eredeti alakból való származása nem tűnhetik fel épen valami hihetetlen dolognak.

Minthogy pedig a zürjén nyelv a *vič-ku* v. *vič-ko* szónak második tagját: *ku* (= ugor *kudo*) összetételen kívül már nem használja, következik, hogy az összetett szónak (*vičku*) jó régi keltűnek kell lennie. E szerint világos, a mit

*) Így azonban már csak az „ecclesia“ kifejezésére toldhatták a „szent“-et az *egyház* elé: *szent-egyház, anya-szent egyház*, a mi félig-meddig pleonasticus kifejezés.

föntebb a nem keresztyén magyar „egyház“ megvoltáról mondottunk; de más részről e körülmény szintén hathatós bizonyíték arra nézve is, hogy a magyar „ház“-nak semmi köze sincs a német „haus“ szóval, hogy az nem kölcsönvétel, hanem eredeti, régi magyar szó.

BUDENZ J.

A SZÓSZERKESZTÉSRŐL.

Annyira megszállt a nyelvművelő buzgóság, hogy nem is csoda, ha ki-kitértünk a rendes kerékvágásból és hova tovább sürűbben, sokszor akaratlanúl is, betévedtünk a tilosba. Nyelvünk ifjú ereje, mozgékonysága, hajlékonysága elfeledtette velünk, hogy nem minden lehet, nem minden kell, nem minden szabad. De el is jutottunk szerencsésen (?) oda, hogy nyelvünkre már alig ismerni rá, minden gazdagsága mellett is úgy megfogyott szegény. És megviselte az, hogy vakon követtük az idegent, soha meg nem kérdezve sajátunktól, ha vajjon természete beveszi-e mind azt, a mit rája erőltetünk. Pedig a miénknek is csak meg van talán egyedi jelleme, vagy ő nem tesz számot a nyelvek közt? Valóban majdnem ilyesmit gondolhatna az ember, mikor már csak szószerkesztményeinken is végig pillantva látja, hogy legeslegnagyobb részük milyen földhöz ragadt nyomorult szolgai utánzása a németnek.

Isten tudja, ki hitethette el velünk, hogy a szerkesztmények teszik a német nyelvet oly széppé, műveltté, de annyi bizonyos, hogy tökéletesen elhittük neki. Gondolom, hogy magának a németnek is volt benne része, mert hiába, hívebb nyelvéhez, meg magához, mint mí; neki a világ összes nyelvei közt csak a magáé szép, a többi mind kauderwälsch. Igy meglehet, hogy nyelve szépségétől elragadtatva még a szerkesztményeit is dicsőítette; de meglehet az is, hogy nem annyira lelkesedésből, mint talán meg nem vallott szükségből, minthogy neki új kifejezések képezésére a szószerkesztésnél alig van más módja. No és mit ne csodálnánk mí a németen! Hogy tehát e részben is minél hamarább elérjük, és így nyelvünk minél előbb szép és művelt legyen, boldog boldogtalan enyvezte, ragasztotta össze-vissza szavainkat, úgy hogy a nyelvújítás kora óta százával, ezrivel kaptak

lábra az olyan szerkesztményeink, melyek nyelvünk jellemét és gondolkozásunk módját egyaránt kíméletlenűl pofozzák.

Nem gondoltunk azzal, hogy nyelvünk a szerkesztményeket általában nem valami nagyon szereti; pedig erről könnyen meggyőződhetünk, ha csak fölületesen vizsgáljuk is, milyen kifejezéseket használ a magyar ott, hol más nyelvűek, pl. a németek szerkesztményekkel élnek. Bizony úgy tartózkodik a szavak összetételétől, úgy kerülgeti, s annyi mindenféle módja van rá, hogy még azon sem csodálkozhatunk, ha valaki, (mint Brassai a magyar bővített mondatról írt értekezésében 42. l.) kereken kimondja, hogy szerkesztményeink nem is a magyar nyelv természetéből fejlődtek, hanem csak úgy oltották belénk. Mí mindazáltal ne vitassuk el egyáltalában minden szerkesztménytől a jogosultságot; mert tagadhatatlanúl van olyan is, mely ellen a legszigorúbb vizsgálódás után sem lehet kifogásunk; ilyenek pl. a nyomosító szóbeszéd, kőszikla, zenebona, zűrzavar, s ilyenek még mások is. Annyi azonban bizonyos, hogy a legnagyobb részüket a magyar lehetőleg mellőzi és pedig igen nevezetes okokból.

A szerkesztmények mindenek előtt nem dicsekedhetnek olyan kellemes hangzással, mely megkedveltethetné őket velünk; fontosabb azonban ennél az, hogy az ejtésben okoznak zavart és rendetlenséget.

Egy szó legyen és még is kettő, egy hangsúlya legyen és mégis kettő, oly dolgok, melyeket csak nagy ügygyel bajjal egyeztethetni össze. Tudom, hogy találkoznak, kik ez állításom helyességében kételkednek, valamint azt is, hogy a bizonyítás azt illeti, a ki állít. De engedjék meg, hogy röviden csak két dologra figyelmeztessem a kételkedőket; először is arra, hogyan tagoljuk a szerkesztményeket nem az írásban, mely a szemnek van, hanem a kiejtésben is, másodszor meg arra, milyen hanglejtéssel mondjuk ki. Hogy tagoljuk ezt a szót: „kardél", így-e: kar-dél, vagy kard-él? Hát a „kertajtót" így-e: ker-tajtó, vagy kert-ajtó? És a „testállást" így-e: tes-tállás? vagy test-állás? Bizony ha az egyszerű szavak példájára tagoljuk, ki sem találjuk, mit jelentenek; ha a nép fia előtt egy éles szemű, de vézna dongájú emberre azt mondanók, hogy erős „személe" van, lehet, hogy azt felelné rá, hogy hát „sze-

mély"-nek tán csak volna még „személy", hanem erősnek bajosan válnék be; de hogy azt soha sem értené ki belőle, a mit mondani akartunk, az bizonyos. A hangsúlyt illetőleg hasonlítsuk össze, hogy úgy mondjuk-e ki az idézett kardél szót mint ezt: kardján, a vásárhely-t mint ezt: vásárban, kertajtó-t mint ezt: kertekből stb. stb. A mondott körülménynél fogva könnyebben ejthető még a leghosszabb egységes szó is, sőt két három kifejezés is a rövid bár, de nem egységes szerkesztménynél, pl. a hét szótagból álló engesztelhetetlenség a három szótagú vártoronynál, a házi állat, a házőrnél.

De még más oknál fogva is kényelmetlenek. Az egyszerű szó készen adja a fogalmat, a szerkesztettből még csak ki kell fejteni. Egymás mellé állít két fogalomjegyet, abból aztán tessék kitalálni a jelentést; tagjai még a két fogalom közt létező viszonyt sem jelölik ki, tehát úgy szólván semmivel sem segítik a gondolkozást. Vegyük azt a példát, melyet a múltkor fejtegettem. Nyelvőr két szó, két fogalom, a viszony érintése nélkül; nyelvőre szinte két szó, két fogalom, de a viszonyt nem kell hosszan kutatnunk, mert világosan ki van fejezve. Ezért az előbbi nehézkesebb, az utóbbi ellenben gyorsabban és könnyebben érthető meg. Ez fejti meg, miért nem változtat a magyar a szerkesztmény tagjain; miért szereti, ha már él szerkesztett szóval, mind a két vagy akárhány tagját lehetőleg épen megtartani. A szerkesztmény t. i. a nélkül is nehezen érthető, s így az értelem annál kevésbbé található ki, ha a szerkesztmény valamelyik vagy mindenik tagja még azon fölűl csonka is vagy eltorzított.

Aztán nyelvünkben annyi az eszköz az új kifejezések képzésére, hogy az összetételre alig kerűl rá a sor; s meggondolatlanabbúl nem is tehetnénk, mint e részben követnünk a németet, melynek a szóképzésben, mint fennebb is mondtam, a szerkesztés majdnem egyedűli és minden esetre fő eszköze. Ez az eljárás épen oly megmosolyogni való furcsaság volna, mint azon udvari csúszómászóké, kik, hogy a fél szemű uralkodó előtt testi fogyatkozását szépségnek tüntessék föl, szinte kitolatnák a fél szemüket. A hol csak egyetlen egy eszköz van, ott természetes, hogy mindenre használják, akár alkalmas rá, akár nem; de a hol válogatnak az eszközökben, ott nem használják akármelyiket akár-

mire, hanem mindeniket csak arra, a mire alkalmas. A szerkesztmények meg bizony nem mindenre alkalmasak; mert a magyar a fogalmak közt számtalanszor olyan viszonyokat különböztet meg, melyeknek kifejezésére teljesen képtelenek. És ez a fő ok, a miért mellőzi; nem teszik meg azt a szolgálatot, a melyet tőlük megkíván.

Az elmondottak megvilágítására szükségesnek tartok néhány példát, melyeket azonban, hogy soraim fölötte hosszúra ne terjedjenek és a sokféle dolog zavart ne okozzon, mind a szerkesztményeknek azon fajtájából választom, hol főnév főnévvel egyesűl, vagy is inkább egyesűlne, ha nyelvünk megengedné. Hogy a magyar olyan viszonyokat is megkülönböztet, melyeknek kifejezésére a szerkesztmények nem képesek, és hogy e miatt mellőzi, legjobban kitűnik, ha nézzük, mit hogyan mond a német, nyelvmívelőink ez imádott bálványa, és hogyan mondjuk mi. Válaszszunk e czélból olyan német szerkesztményeket, melyekben a módosító, a határozó szó mindig ugyanaz, és lássuk aztán, ha vajjon a magyarban is mind annyiszor ugyanaz maradhat-e. A német azt mondja: „wasserthier, wasserschlange, wassermünze"; a magyar meg ezt: „vízi állat, vízi kígyó, vízi menta". Tehát a magyar melléknévvel él, hol a német főnevet használ. Továbbá mondja a német: „wasserfass, wasserkrug, wasserglas"; a magyar ellenben így fejezi ki: „vizes hordó, vizes kancsó, vizes pohár". Tehát a magyarban ismét melléknév, de az előbbitől különböző, hol a németben a változatlan főnév áll. A német azt is mondja: „wasseroberfläche, wasserspiegel, wassermangel"; a magyar meg ezt: víz háta, víz színe, víz szűke". Itt tehát már harmadízben is elkerűli az öszszetételt, ezúttal úgy, hogy a tagokat birtokos viszonyba teszi. Csak a következőkben egyezik meg mind a kettő, mint „wassertropfen, wasserdampf, wasserstrahl", melyek magyarban is „vízcsepp, vízgőz, vízsugár"; de ezeket meg nem tartom szerkesztményeknek; erről különben majd alább. Látni való, hogy a magyar legalább is négyféle viszonyt különböztet meg, hol a német csak egyet, vagy annyit sem.

A német ugyanis még azt sem tünteti ki, hogy a „wasserschlange, wasserfass, wasseroberfläche és wassertropfen" szavakban a „schlange, fass, oberfläche és trop-

fen" nincsenek mind egyforma viszonyban a „wasser"-hez; a magyar ellenben nemcsak hogy világosan elválasztja, de még azt is megmondja, melyek közt milyen a viszony. Igy a „vízi kígyóról, vízi mentáról" azonnal tudjuk, hogy nem valami vízből készült vagy vízhez hasonló, hanem vízben keresendő dolgok. És ha ezt akarjuk értetni, akkor semmiféle más módot nem használhatunk, mert a vizes kígyó, víz kígyója, meg vízkigyó mind egyebet jelentenek. Nem az a viszony van bennük, mely a vízi kígyóban, vízi mentában, hol is a főszó-jelölte tárgy a módosító által kifejezettben oly módon foglaltatik, hogy egymással nincsenek szoros organicus kapcsolatban. A vizes kancsóban a viszony ismét más, és pedig az előbbinek részben megfordítottja. Itt a módosító által jelölt foglaltatik a főszó tárgyában, hanem ugyanazon módon. A vizes kancsó tehát rögtön megmondja nekünk, hogy abban víz van, vagy szokott lenni. Ennek kifejezésére sem alkalmasak a többi módok; a vízi kancsó, víz kancsója, vízkancsó megint csak mást jelentenek. A víz háta meg azt a viszonyt mutatja, mely a főszó tárgyát a mellékszó által jelöltnek részeként tünteti föl, még pedig azzal szoros kapcsolatban. Hogy itt sem használhatunk akármiféle kifejezést, azt a mondottak után fölösleges volna ismételnem. Végre a vízcsepp, vízgőz mutatja, hogy a főszó tárgya a mellékszó által jelentettből ered vagy készűl. E viszonyt sem fejezhetni ki más módon. Itt azonban egy szerény megjegyzést kell koczkáztatnom, mely azt állítja, hogy még ez utolsó viszonyra sem használunk szerkesztett szót. Mert hogy a vízcseppet, vízgőzt stb. összeírjuk és így szerkesztményeknek tekintetjük, az nem bizonyít semmit, legfeljebb csak azt mutatja, mi mindent nem teszünk meg a mí jó szomszédunk kedvéért. Annyi bizonyos, hogy ha az angol laknék itt mellettünk, nem írnók úgy. A vas kályhából mindig két szót csinálunk, mert az németben is eiserner ofen, de a vízcseppből csak egyet, mert az németben nem wässerner tropfen, hanem wassertropfen. Szerencse, hogy a szomszéd nem írja össze így groszertisch, mert nem volna nyugtunk, míg csak nekünk is nem volna nagyasztalunk. Egyébiránt mi különbség van a „nagy asztal" és „fa asztal"

kifejezések közt? A „nagy“ és „fa“ különböző jelentését nem tekintve, semmi; mert „fa“ is csak olyan jelző, mint „nagy“ és megfordítva. A mint mondhatom a „nagy asztalról“, hogy nagy is, asztal is, úgy mondhatom a „fa asztalról“ is, hogy fa is, asztal is. Azaz a jelző a főfogalom egész körére ráillik ott is, itt is. És hogy visszatérjünk, hasonlókép vagyunk a „vízcseppel, vízgőzzel“, de meg a „bor levessel, ezüst kanállal“ és sok másokkal is; de nem úgy a „házkapuval, lólábbal“, a melyekről nem mondhatjuk, hogy ház is, kapu is, ló is, láb is, és a melyek igazán szerkesztmények,mig ellenben a „vízczeppet“ et consortes csak úgy csúfoljuk. (A tehető ellenvetésekre s a felhozható pár ellenbizonyitékokra felelni más alkalomra tartom fel magamnak.)

Az eddigiekből eléggé láttuk, hogy a magyar mennyire kerűli a szerkesztményeket és láttuk azt is, hogy miért. De a fejtegetett példákkal még korántsem merítettem ki a dolgot; még számosakat idézhetnék, melyek mind más viszonyokat tüntetnek föl. Úgy hiszem azonban, hogy elégségesek annak megmutatására, mennyire vétkezünk, mikor a németnek példájára összezavarjuk, mit nyelvünk szorosan és oly szépen megkülönböztet. Hogy teszszük, nem szükséges hosszan bizonyítgatnom. Tekintsünk akár a Ballagi, akár a Czuczor-Fogarasi szótárába és minden lapján találunk efféle nem igazolható eltérést, ha nem eltéréseket. Csak egyet idézek Ballagiból: borhordó, mely mellett ez áll: das weinfass. Honnan szedte, ő tudja; a magyar így mondja: boros hordó, bár van borhordó is, csakhogy az kocsi, taliga, ló vagy ember, szóval „träger“, de nem „fass“, a mi pedig lenni akarna. Nem néztem ugyan, de bizton merném állítani, hogy a hol ez veszi magát, ott található még a vízpohár, vízkanta, vízkád és vízhordó (wasserfass) is. Aztán a Czuczor-Fogarasi szótárában is csak ott díszeleg a borhordó ily megjegyzéssel: „Közönségesen boroshordó“, nem is említve a borkorsót, borkulacsot és borkancsót, mely után ezt vetették: „szokottabban: boroskancsó“. — Hogy miért van egybeírva a „boros hordó“ meg „boros kancsó“, annak ugyan nem tudom más okát még csak gondolni sem, mint — hogy a németben is úgy van. No de az nem tartozik ide, még is csak két-két szó az, akár összeírja valaki, akár

nem. Hanem a megjegyzések fontosak, megtudjuk belőlük, mi van a plebs és mi van a „művelt“ magyar nyelv szerint mondva. A „borhordónak“ szakasztott mása a horgonyóra, mely németes kotyvalékot a multkor magam is használtam minden lelki furdalás nélkül. De mikor az ember úton útfélen hallja! Hamarjában eszébe se jut, hogy az nem horgonyhoz hasonló vagy horgonyból készült, hanem egyszerűen csak horgonyos óra. Nem régiben vasfürdőt is olvastam, a mely czifrának csakugyan elég czifra. Csak azt nem tudja az ember, hogyan képzeljen magának fürdőt, mely vasból van; hanem ha kellően meggondolja, rá jön, hogy csak olvasztott vasból lehet, mert ha fürdő, folyósnak kell lennie. Én mind az által azt sejtem, hogy vasas fürdő lesz az. De minek ijesztgetném a szíves olvasót még több példával, találhat maga is akárhányat, nem csak szótárakban, hanem minden magyar könyvben, szépirodalmiban nem kevesebbet, mint nem szépirodalmiban. Örvendetes még is, hogy eddig nagy részt csak papiroson, csak az irodalmi nyelvben léteznek, a közélet nyelvébe még nem igen hatottak el, és reményljük, hogy egyhamar nem is fognak.

VOLF GYÖRGY.

„IGEN!“

Nem tudom honnan veszik, ha cselédemtől, kit alig néhány hónapja hoztunk föl az ország legtősgyökeresebb magyar vidékéről, a Kis-Kunságból, azt kérdezem: „hideg van-e künn?“ azt feleli rá „igen!“ S ha kis lányomtól, ki itthonn magyar szónál egyebet sem hall, azt kérdezem: „megtanúltad-e már a leczkédet?“ azt feleli: „igen!“

Dehogy nem tudom honnan veszik? A pesti levegőből veszik, mely saturálva van a germanismusokkal. A cseléd cseléddel, ha magyarúl is, németesen beszél; a gyermekek pedig az iskolában vagy a nevelő-intézetben, a hol németűl kellene tanulniok, a német szónál sokkal hamarabb eltanulják a németes szólamokat, szórendet s mindenféle idiotismust.

Az ember már saját házában, saját családja körében sem lehet biztos a germanismus invasiójától. Végre a saját maga fülében s nyelvérzékében sem bízik. Én már ott vagyok, hogy nem bízom; s lehet, hogy a cselédemnek és a

kis lányomnak van igaza a magok „igen"jével, mely nekem oly hegyesen hangzik s úgy sérti a fülemet, mert mindig a német „ja"-t vélem benne hallani.

A magyar ember oly kérdésre, melyet egyszerűen igenelni akar, ritkán (ha nem soha) felel i g e n-nel, mint a német vagy franczia vagy a legtöbb más nemzetbeli. Legtöbbnyire a felelet a kérdés súlyszavának vagy annak egy részének ismétlése. Talán nem árt, ha az idevonatkozó eseteket egyenként, de röviden számba veszem.

Ha a kérdés milységszó (úgynevezett melléknév, tán inkább névmellék vagy névjelző), akkor a felelet s o h a sem „igen", hanem a kérdésbeli milység szó. „Fehér ez a fal?" — „Fehér." „Szép idő van-e künn?" — „Szép." Néha felel az ember rá így is: „Az"; ámbár ez már visszaélés, mert az „a z" feleletnek akkor van helye, ha a kérdés súlyszava főnév. „Állat-e a róka?" „Az." „Pap volt-e az apád?" „Az."

Szintén a kérdő szó egyszerű ismétlésének van többnyire helye, ha az ige- vagy másféle határozó volt. „Most van-e farsang?" — „Most." „Szépen énekel-e a rigó?" — „Szépen." „Erősen fú-e a szél?" — „Erősen." „Ma adják-e Macbethet?" — „Ma." Bár itt néha az ismétlés helyett „úgy" — „akkor" stb. pótló szavakkal is élünk. „Mához egy hétre lesz-e karácson?" — „Akkor." „Gyorsan utaztatok-e?" — „Úgy." A szám-kérdéseknél is hasonló eset van; a felelet vagy a kérdés ismétlése vagy ez: „annyi." „Hét forintod van-e?" „Hét" vagy „Annyi."

Ha a kérdés ige, két esetet kell megkülönböztetnünk.

Ha igekötő van az igével, melyre a kérdés irányult, az igenlő felelet m i n d i g csak igekötő. „Megetted-e a kenyeredet?" — „Meg." „Elszaladt-e a kutya?" — „El." Az igét is hozzámondani nem volna sem rosz sem magyartalan, de f e l e s l e g e s s ennyiben hibás is. „Megtanúltad-e a leczkédet?" felelhetjük: „Megtanúltam" — de elég s azért jobb, ha azt feleljük: „Meg." Soha és semmi esetben nem lehet azonban a felelet ily kérdésre i g e n, mert magyar fülnek az úgy esik, mint egy becsületes pofonütés.

Ha az igével nincs igekötő s az ige csak törzsalakjában áll, akkor a magyaros és helyes felelet magának az igének az ismétlése; de (nem tudom, az én fülem teszi-e már itt a concessiót, vagy igazán úgy van?) ez esetben eltürhető az

i g e nnel való felelés is. „Láttál farkast?“ — „Láttam.“ „Féltél tőle?“ — „Féltem.“ Határozottan ez az igazi felelet; így felel a nép romlatlan nyelvérzéke; hisz e kis párbeszédet egy népmeséből, illetőleg játékból idéztem. De, legalább az én fülemet nem bántja n a g y o n, ha így beszélnének is rá: „Láttál farkast?“ — „Igen.“ „Féltél tőle?“ — „Igen.“

Hogy kis czikkemet a szolgálók olvassák, nem remélhetem. De talán egyik-másik nevelőintézet vagy iskola tanítóinak, tanítónőinek kezébe kerűl. Kérem, ne engedjék a magyar gyermek beszédét sem e részben, sem általában elnémetesedni; legyenek rajta, hogy ne veszítse el ép s igazi nyelvérzékét, — ha ugyan ilyesmit Pesten s általában akárhol, a hol magyar könyveket és hírlapokat olvasnak, még meg lehet őrizni.

„Elvégezted a mondókádat?“ — „Igen.“ Azaz, bocsánatot kérek: „El.“

Szász Károly.

JÖN MEGY, HOZ VISZ.

Ha egyszer olyan gyanúforma kezdi megzavarni hitünket, de még semmi kézzel-fogható adatra nem támaszkodhatunk, a melynek alapján kétségtelenűl kijelenthetnők, hogy valamely gyanúba vett egyednek magyar születése, tiszta magyaros nyelve a mí meggyőződésünk szerint nem áll minden kifogáson kívül; ha kísérletünkben az objectiv ragozás legnehezebb fordulatai is cserben hagytak, csak fordúljunk a czímbeli két igepárhoz segedelemért, csak adjunk emberünknek alkalmat a *jön megy* használatára, s legott minden habozásunk megszünik. Ha gyanúnknak csakugyan volt némi alapja, úgy itt minden bizonynyal horgon akad; horgon akad még akkor is, ha a rólok felállított szabály miatyánkja leend, a melylyel buzgó keresztyén módjára kel és nyugszik.

„A *jő* különbözik a *megy* igétől, mennyiben ez távolodást, amaz pedig közeledést jelent.“ — „Mind a *hoz,* mind a *visz* teherszállítást jelent, azon különbséggel, hogy *hozni* a. m. távolról közelre, *vinni* pedig a. m. közelről távolra szállítani, vagyis: *hoz,* a. m. onnan ide, *visz* a. m. innen oda szállít.“

Igy olvassuk azt illetékes helyen.

Vessük össze most e szabálylyal a *jön megy, hoz visz* igéknek következő használatát, melyet épen ma reggel egyik kávéházban reggelizésünk alkalmával hallott párbeszédben figyeltünk meg, s melynek eredménye e pár sornyi czikkecske is.

A. Jó reggelt.

B. Jó reggelt. (Kezet fognak.) Nagyon kényelmetlen helyet választottál. Jöjj, menjünk ide ehhez az asztalhoz.

A. Nem bánom. Pinczér! Vigye ide a kávémat.

P. Parancsol?

A. (mialatt feláll). Hozza ide a kávémat.

A fentebbi szabály szerint tehát roszúl beszélt A., midőn ugyanegy „teherszállításra" egyszer a *visz*, másszor a *hoz* igét alkalmazta.

Pedig bizony helyesen beszélt, helyesen először s helyesen másodszor.

Megkisértjük tehát a kérdés alatt levő két igepár alkalmazására nézve egy, ha nem is egészen új, de részletesebb, határozottabb elmélet felállítását, melynek segélyével valamivel biztosabban igazodhassunk útba.

Mind a *jön megy*, mind a *hoz visz* mozgásbeli kifejezés, az világos, igaz; valamint az is igaz, hogy választásukat nagy részt — a mint a N. Sz. mondja — „a távolból közelre" vagy más szóval az „onnan ide" elve határozza meg, vagy megfordítva; de nem minden esetben.

Lássunk egy példát.

Tegyük fel, én Pesten, a Józseftéren lakom. Egy nap át kell mennem Budára. Útközben, épen a lánczhid közepén, találkozom egyik barátommal, s a következő párbeszéd keletkezik közöttünk.

— Épen hozzád akartam menni; viszem vissza könyvedet.

— Sajnálom barátom, de Budára kell mennem.

— Pedig fontos beszélni-valóm is volna veled. Mikor mégy haza?

— Egy, legföljebb másfél óra múlva.

— Én tehát addig egyet sétálok; majd azt a száz szivart is megveszem, a mivel még tartozom neked.

— Helyes. Tehát ötkor, vagy mondjuk hatodfélkor jöhetsz s száz helyett hozhatsz akár két száz szivart

is. Vagy tudod mit, itt a kulcs, hogy ne kelljen magaddal hurczolnod a könyvet, menj s vidd hozzám, s ha tetszik, ott is maradhatsz.

E példából, valamint a föntebb idézettből világos — mert azt senki sem foghatja rá, hogy nem helyes — hogy nem mindig az a hely a döntő, a honnan a mozgás kiindúl, sem az, a hol végződik; különben ugyanazon egy helyről (lánczhíd) ugyanazon egy helyre (Józseftér) történő mozgásról ugyanaz az egy száj egy időben nem mondhatná, nem volna szabad majd *jöhetsz hozhatsz,* majd *menj vidd* mondania.

Mi tehát az irányadó? A subjectiv felfogás, s csak ennek nem létében a tényleges helyzet. Ha ugyanis a beszéllő azt képzeli, azt hiszi, hogy ő a mozgás bevégződése helyén és idején a mozgás bevégződése előtt jelen lesz, akkor *jön hoz,* ellenkező esetben *megy visz.* A tényleges helyzet, az „onnan ide, innen oda“ elve csak akkor irányadó, ha a beszéllő azt elfogadja, ha egy képzeletit nem állít helyébe.

Nézzük most a két idézetet.

Az elsőben ezek fordulnak elé: „jöjj, menjünk ide ehhez az asztalhoz“ — ez tényleges helyzetből való kiindulás; a „jöjj“ a beszéllő személy helyéhez közeledő, a „menjünk“ attól távozó mozgást jelöl. „Vigye ide a kávémat“ — ebben a helyzet inkább képzeleti, melyet úgy állít maga elé a beszéllő, hogy a pinczér előbb lesz az illető helyen, mint ő; hasonlólag az a következő „hozza ide“, melylyel, noha a helyzet tényleg nem változott — mert helyéből még ki nem mozdúlt, csupán csak felállott — képzeletben változottnak fogja fel, s úgy állítja maga elé, hogy ő már a másik asztalnál leend, mikorára a pinczér oda ér.

A második idézet helyei: „hozzád akartam menni, viszem vissza könyvedet, Budára kell mennem“ objectiv kiindulás; de már a következő „mikor mégy haza?“ subjectiv, s épen úgy mondhatná „mikor jösz haza? a szerint, a mint barátja megérkezésekor még nem, vagy már ott képzeli magát házánál. Subjectiv a rá következő „jöhetsz hozhatsz, menj vidd“ is; az első esetben t. i. úgy állítja maga elé a helyzetet, hogy barátja megérkezésekor ő már otthon van, a másodikban pedig, hogy még nincs.

Ha a mozgás subjectuma maga a beszélő, akkor csak az objectiv felfogásnak van helye; vagy is ha első személyben használjuk a kérdéses igéket, akkor a nyilatkozástétel ideje alatt elfoglalt helyhez történő mozgás kivétel nélkül *jövök hozok* (minden időn, mind a két módon s számon át), az onnan távozó pedig *megyek viszek* lesz. Nem mondhatni tehát semmi körülmény közt „Holnap újra kijövök vagy kijövünk a város-ligetbe", ha nem vagyunk ott, sem azt: „Holnap újra kimehetnénk", ha ott vagyunk.

Ha a nyilatkozás-tevő máshoz vagy másról szól, akkor mind az objectiv, mind a subjectiv felfogás lehetséges. Objectiv, ha a mozgás alapjául a tényleges, subjectiv, ha egy képzelt helyzet van elfogadva. Eljösz-e holnap újra? mondja a lány kedvesének. Eljövök. Eljösz-e két hét múlva, ha Pesten leszek nagynénémnél? Elmegyek. S nyáron, ha Füreden leszek, eljösz-e oda is? Elmegyek.

Ha a mozgás czélja, vagy kiinduló pontja az első személy, úgy a *jön* és *megy, hoz* és *visz* közől sok esetben csak az egyik helyes s akkor a másika épenséggel nem alkalmazható.

Az első személy csak czélja lehet a mozgásnak, tehát a „hová" kérdésre csak *jön* és *hoz* állhat ezekben: *hozzám, felém, mellém, velem, utánam, közénk.* A „vidd hozzám" csak látszólagos kivétel, mert ebben az első személy kiinduló pontja, nem pedig czélja a mozgásnak; itt tehát hozzám = lakásomba.

Az első személy csak kiinduló pontja lehet a mozgásnak, tehát a „honnan" kérdésre csak *megy* és *visz* állhat ezekben: *tőlem, mellőlem, előlem, közőlünk.* A „hozd (el) tőlem" az előbbi „vidd hozzám"-hoz hasonló eltérés.

Nekem-mel csak *jön* állhat kapcsolatban; pl. nekem jön a bika; de a *hoz* mellett néha *visz* is lehetséges; pl. aztán nekem is vígy (föl) egy pohár vizet.

Ha a mozgás magára az első személyre irányúl, vagy róla jön, úgy az előrészén vagy az ő segedelmével végbemenőt nyelvünk közeledésnek (*jön*), a hátul és segedelme nélkül történőt távozásnak (*megy*) fogja fel. Így mondjuk pl. a kis gyermeknek, ha szembe nézünk vele, vagy ha hátunk megett áll is, de fölsegítjük: „Jőjj reám" (= a vál-

lamra"); különben: „no menj (föl) a vállamra;" hasonlóképen: „jöjj le rólam" és „menj le rólam."

Ha a mozgásnak czélja, vagy kiinduló pontja a második vagy harmadik személy, a helyzet minősége szerint majd a *jön hoz,* majd a *megy visz* áll; pl. Vigyázz, neked jön az ökör — vagy: neked megy az ökör. Nézd csak, mily önelégülten lépdel Pál atyánkfia; meglátszik rajta, hogy Bertánál volt; fogadni mernék, hogy tőle jön (erre) — vagy megy (arra), sat.

Természetes, hogy e néhány szabály még nem meríti ki a tárgyat teljesen; lehet s bizonyára van is még neki sok oly apró részlete, melynek fölfedezése egy vagy több újabb szabály felállítását fogja maga után vonni; lehet, hogy a kérdés behatóbb tanulmányozása e szabályok közől is meg fogja egyik-másikat dönteni; de ez annyira nem baj, hogy csak örűlni fogunk rajta; mert elértük azt, a mit el akartunk érni: a kérdés tisztába lesz hozva. Hisz csak is azon czélból kezdtük meg fejtegetését, hogy más is szóljon hozzá. Több szem többet lát.

SZARVAS GÁBOR.

ŐR.

Hogy az *őr* nem új, hanem tősgyökeres régi szó, s hogy custos-féle értelme sem a nyelvújítás korából való, hanem megvolt már 780 év előtt, bizonyítom Sz. László decretumaival. (Lib. II. cap. 17. §. 1.) „Custodes ergo confiniorum qui vulgo *Ewrii* vocantur." (V. ö. lib. III. cap. 1.) Akkoriban még servus-t is jelentett, mi az összehasonlító nyelvészet tanúbizonysága szerint eredetibb értelme. (L. u. o. lib. III. cap. 2.) „qui dicuntur *Ewrek*, vel servi." (Corp. iur. I. 135. és 136. lap.) Ezeken kívül még a következő adatokat idézi Jerney, (Nyelvkincsek 104. lap.): *Euru* 1221. évből a Váradi Regestrum 370. §-ban, falu neve; *Eur* 1246 „Custodes exercituum, qui vulgo *Eur* dicuntur"; 1272 „Quamdam terram speculatorum nostrorum *Eur* vulgariter dictorum." Erre vonatkozik az 1327 „Capitaneum ipsorum speculatorum quem scilicet vulgariter *Eor nagysagh* dicunt", ismét: 1392 „Certi Speculatores vulgariter *Zala eur* vocati", országszéli, hadi és vár-őrök. Említendő végre 1404 „Magnificus Paulus Byssenus de *Eorghede* (Őr-Gede) Dal-

matiae et Croatiae ac Slavoniae regnorum Banus." Megvan az *őr* a rokon nyelvekben is. L. Budenz, Szóegyezések 802. sz., Hunfalvy Pál, Nyelvt. közl. V. 267. 272. Hogy a Sz. László decretumában való *Ewrek*-et nem szabad, nem lehet egyes számú alanyesetnek vennünk, bizonyítja az ugyancsak ott eléforduló latin végzetű többes szám *Ewrii*.

(Volfnak e szavaira: „azt meg, hogy („őr") mint helységek neve mint jelent, nem merem eldönteni" Turcsányi Andor a következő észrevételt küldte be. „Őrségnek neveztetik Vas megyében a Magyarországnak legelsőbb, németek, horvátok és vendek közé előre tolt vidéke. Az őrségiek tiszta magyar, többnyire nemes emberek; s bizonyára az ország nyugati határának őrzése végett telepítették ide. — Szinte Vas megyében a steier határszélhez közel feküsznek a bizonyosan hasonló rendeltetésű „Lövő (Schützen)" és „Őr" nevű helységek: Eör-Sziget, Felső-, Alsó-Eör; minthogy pedig ez utóbbiak neve németül „Ober-, Unter-Warth", tehát őr = warte." A szerk.)

PONORI THEWREWK EMIL.

FAC SIMILE!

A „Századok" ez évi I. füzetében már olvashatjuk azon „De az fellywl mondot pal kenezy« kezdetű XV-ik századi (1476-dik évszám alatt kelt) történeti éneket, melyről Thaly K. (kié a közlés érdeme is) ez évi január 4-dikén a m. történelmi társulat ülésén — az eredeti kéziratot is felmutatván — ismertető módon értekezett. Igaza van, hogy „valódi irodalomtörténeti nevezetesség." Köszönet érte mindazoknak, a kiket illet!

A nélkül, hogy bővebb s kellő méltatásába ereszkedném, ezúttal csupán a közlésre, illetőleg az olvasásra nézve kívánok egy pár észrevételt tenni. — Azt gondolom először is, hogy ily becses nyelvemlék megérdemelné, hogy hasonmása közzé tétessék. Lehet, hogy ez ott, a hol Thaly K. kiadta, nem történhetett meg; mind a mellett azt hiszem, hogy a Fac Simile kiadása még ezen közlés után sem felesleges. — Nem azért, mintha Th. K. olvasása és átirása épenséggel tanulmányozás tárgyáúl sem szolgálhatna, hanem mert ily esetben az eredeti vagy hasonmása az az alap, a melyen kellő biztonsággal indúlhat meg a vizsgálódás. Példával kivánom azt érthetőbbé tenni.

A töredék 2-ik verse így hangzik:

Ki Sabach erws voltat elmelli
Honneg mynemw algyw. kelmelli.

Thaly szerint:

Ki Szabács erős voltát elmélli:
Honnég minémű — kélmelli. *)

Lehet, sőt hiszem, hogy Thaly átirása helyes, de csupán az eredeti vonások szemlélhetése oszlatná el teljesen abbeli kétségemet, vajjon nem így kell-e a verset olvasnom:

Ki Szabács erős voltát elméllé
Honnég minémű álgyú kell mellé?

Ha a kélmelli alak ellen — minthogy még ma is van kémleli s így az *m* és *l* önkényes fölcserélése még megengedhető — semmit nem szólunk is, több rendbeli ok van a gyanúra. Ilyen a „honnég minémű álgyú?“ mondatnak nagyon is maias hangzású rövidsége. Ilyesmit e különben kitünő nyelven írt töredékben már még sem találunk. De maga a honnég szó értelme s használata is gyanút kelt Thaly olvasása szerint. Alább a 84—5-dik sorban ezt olvassuk:

Legottan neki egy helet muta,
Honnég alkob Szabácsot veretni.

Ha nem csalódom, többször nem fordúl elé a honnég szó, s e két helyen nem csak a szó azonos, hanem még a mondat is hasonló értelmű. Nem azon „mely oldalon“ „mely felől“ értelem lappang szerintem benne, melyet Th. olvasása és mondat-tagolása tulajdonít neki, a mi mintegy a 91. sorbeli „jóllehet affelwl“-nek felelne meg; hanem határozottan azon helyre vonatkozik, honnan Kenezy lövetni, veretni szándékozik Szabácsot. — Igaz hogy az 1. versben

— — — — — pal Kenezy
Aroknak melyseget ygen nezy —

s ismét a 3. versben

Zorgosth megyen — — — —

mindig jelen idővel foly az elbeszéllés: de a „Ky Sabach erws voltat elmelli“ sorban a „Ky“ kezdet már mintha arra mutatna, hogy a mondat még a 3-dik verspár előtt nem jelen idővel fog végződni. — A mi a helyes-írást illeti, a töredékben csak elvétve fordúl elé egy-egy *i* betű, e helyett mondhatni rendesen *y*-t lá-

---

*) Kémleli.

tunk. Szó végén csupán kétszer, t. i. az 55. sorban e szóban „mi" s a 134. sorban „allani" hol „odwarlany"-val rímel is egyszersmind. Ez utóbbi helyen is úgy látszik csak elnézésből, mert „odwarlany"-val kell neki rímelni, mint a hogy rímelnek „vontathny, bontathny, vehethny, verethny, twrethny" stb. — Ezeknél fogva gyanús vagyok benne, vajjon a 2. verspárban elmélli, kélmelli helyett nem elméllé, kell mellé-e a rím?

A 46. sorban „Egy házat viadalhoz gerjesztvén" -- felgyujtván s nem: késztvén, szerelvén; minthogy a viadal különben is akkor lött, „mikor Volt volna setét elő-álomkor."

A 138. sort „Kynek annya e naponked syrhon" Th. így írja át: Kinek anyja e napon: kedd, sírjon. Hogy a naponked nem napon: kedd, az bizonyos; — s csak az a kérdés e naponked helyett nem éj-naponked-et kell-e olvasni, talán még az eredeti „e naponked"-je ellenére is?

Szilády Áron.

-BEN, -BŐL.

Mátyás Flórián (Magyar Nyelvtudomány II. füz. 51. lap) azt mondja „eszik"- és „iszik"-ről, hogy hajdan *ben*-t vonza, ma *ből*-t. Ütt benne, Luk. 6. 4. Sylv. Ez kenyérben êndik, Ján. 6. 52. Sylv. Azt mondotta vala Isten az első szüléknec, hogy valamelly orában ennenec a megtiltot fanac gyümölchêbe ottan halallal meghalnánac, Tel. III. 749. Abban ne igyanak, Pázm. Kalauz. Előszó. VI.«

Ezen állításon kettőt kell igazítanunk: először *ből* értelmű *ben* nem csak hajdan fordúlt elé, hanem eléfordúl mai nap is; másodszor nemcsak eszik iszik mellett áll, hanem más alkalommal is.

Bizonyítja ezt már a Nagy Szótár *ben*-hez való jegyezte, mely így szól: „Néha midőn bizonyos számú mennyiségről, sokaságról van szó, *ből* van *közől* helyett használtatik, mely kifejezés nem csak a Vulgata biblia fordításában, hol nem ritkák az ilyenféle viszonyítások: megölt bennök (ennyit és ennyit), elvesze bennök (több ezer); így Káldi szerint a Bírák könyvében 8. fej. 10. v. „Levágattatván száhúszezer a fegyverfogó hadakozókban," hanem másutt is eléfordúl, pl. „Azért mindent ők ott levágnak vala, de sok bennök (azaz közőlök) várhoz szaladott vala." Tinódi Sebestyén (a XVI. századból); evén benne = belőle, Nádor-codex; ivék benne, Pesti Gábor meséi. Sőt ma is szokott az ily szólásmód: a juhokban so-

kat megölt a farkas, e helyett a juhok közől; kenyérben sem eszik eleget, e helyett: kenyérből."

Ehhez még a következő adalékokkal járulunk. Régi példák még a többi közt „eszik" igénél: Pesti Gábor meséi (Toldy-féle kiad. 97. lap) és másnak sem hatsz benne enni; (u. o. 100. lap) és mikoron akarnak a lisztben enni; Katalin próz. legend. (Toldy-féle kiad. 217. lap.) Ne ennének a megtiltott gyemelcsbe (a Halotti beszédben: evec oz tiluvt gimilsıvvl); — „iszik" igénél: Én mai napthwl foghwa nem yzom az zelőnek zyryában (olv. én mai naptól fogva nem iszom az szőlőnek zsírjában, azaz levében). Mát. 26. Jord. C. 583; Nádor-cod. 151. mától fogva nem iszom a vesszőnek gyümölcsében; — „vesz" igénél; Nádor-cod. (151) vőn egy font nardosban (a Winkler-codexben nardosba) alkotott nömös kenetet; Kat. próz. leg. (217. lap): vén az assszonyokba és az leányokba nehányat be vele, azaz: veve az asszonyok és leányok közől; (u. o. 281. lap): végy ki az olajban; néki azaz valaki mellett mint úgynevezett casus partitivus: Nádor-cod. (286. lap): nékik az ott állókban hallván, azaz: némelyek az ott állók közől; — szintígy »megkap« igénél: Pesti Gáb. (39. l.) a sok kezzül egyet megkapa bennek.

Mennyiben dívik e szólásmód mai nap is a nép ajkán, hadd bizonyítsák a következő példák: Ne egyél benne, megfiadzol tőle. Ballagi, Példab. 2067. — Még a földben sem mer eleget enni, mint a béka. Ballagi, Példab. 2576. — A sajtban nem jó sokat enni. Példab. 6472. — Ki borhoz nem szokott, vizünk jó fris vagyon. Ki jól iszik benne, ballaghat a fagyon. Erdélyi, Népd. I. 123. lap. — Ökör húzza az igát, ló lakik jól a zabban. Péld. 5769. — Annyit adok én földemben, Mint kivánnak ők, nagy bőséggel. Erdélyi, Népd. I. 322. lap. — Ingyen ád a szóban. Példab. 7118. — Ne adj eszedben csak adj pénzedben. Példab. 6056. Itt meglátszik, hogy a *ben* használata más észjáráson alapszik mint *ből*-é, hogy olyanféle különbség van köztük, mint „miben áll" és „miből áll" kitételekben. Érdekes még ez is: Bémönnek röggel a faragók újba (azaz: ujból). Vadrózsák I. 468. lap.

Írók műveiből vett példák: Ott kell maradni, valamég a kenyérben tart, a míg abban tart, valamég a rakás kenyeremben tart. Mikes Kelemen. (Toldy-féle kiad. 18. lap.) De még nekünk is jutott benne. U. o. 49. lap. — Még sem ehetik a kolompérban is eleget. Mondja Berzsenyi. Kazinczy levelezése Berzsenyi Dániellel. 18. lap.

Ben-nek e használatát roszalja Gyergyay. (A magyar nyelv sajátságairól, 3. lap) és Imre Sándor, (Nyelvt. Közlem. II. 328. lap). Mennyiben helyes az ő kifogásuk, az iránt majd mondattani közleményeinkben fogunk más alkalommal nyilatkozni.

PONORI THEWREWK EMIL.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. Hegyhátiak és őrségiek.

16. Meglesz minden, csak ne kelljen.
17. Könnyen beszél, tele van a szája foggal.
18. Bort iszik az úton járó, akár szegény akár báró.
19. Nagy essre hitre = sok kérés, utánjárás, rábeszélésre.
20. Megtérő bűnösnek nincs pokolra útja.
21. A kinek a gyomra fáj, keressen rá bodzát — a kinek baja van, segítsen magán.
22. Utját írtotta = utját vágta, megakadályozta (Bakony).
23. Kőhöz legyen mérve = kövön essék valami rosz, valami baj, ne az emberen.
24. Átesett rajt' mint a mester a borjúján.
25. Gondolja mint a macska az esőt.
26. Gondolkodik mint a gereben-csináló.
27. Alázatos mint az anyám asszony macskája.
28. Elterűl mint a lasponya-bokor.
29. Dagad mint a barátban az álelúja.
30. Meggondolta mint a tapolczai ember lova.
31. Neki esett mint a tót a kurvanyjának. (L. Erd. közm. 7886.)
32. Kezdjük újra mint Pál úr a cséplést. (Nem ment nótára a cséplés, hát mindig csak azt mondta: kezdjük újra.)
33. El se veszett, meg sincs, mint a niczki ember szűre. (Azt tudta, hogy el nem veszett, mert haza hozta; — még sem találta sehol, mert lecsúszott volt a hambár mögé.)
34. Megszentelték mint a potyondiak a sapkát. (Husvétkor a megszentelendő disznóhús közé keveredett a bagó süőg is.)

TURCSÁNYI ANDOR.

2. Szeged vidékiek.

35. Megbecsűlték mint Sasiak az agarat. (Bámészkodva találgaták, vajjon mi lehet az a határjokba tévedt ismeretlen állat, s midőn birájok megmagyarázá, hogy az tátos ló csikaja, abban egyezének meg, hogy hát úgy meg kell becsűlni, — és a legtisztességesebb istálló jászolához kötni. Ezen adoma értelmé-

ben gúnyos czélzással használják e közmondást azokra, kik távolabbi látogatásból haza érkezve, fennen kérkednek, mily jó fogadtatásban részesűltek.)

36. Fogvicsorításért bakter sem teszi meg, hogy eltemessen. (Nyájas mosolygásért nem járja a fárasztó munka.)

37. Minden moslékba kanál az ő nyelve. (V. ö. Erd. 5015.)

38. Délibábon aratást keres. (Haszontalan foglalkozású.)

39. Hallotta hírét mint az apáthiak a miatyánknak. (A török világ mostoha viszonyai közt oktatás nélkül felnőtt nemzedéket oly tudatlanságban találá a körükbe jutott lelkész, hogy e kérdésére: tudtok-e imádkozni? többen bevallák, hogy biz ők nem tudnak. De a »miatyánk«-ot csak mégis tudjátok? Nem bizony mi, csak hírét hallottuk, vala rá a felelet.

40. Beadott neki mint Habi a lónak. (Tisztes tréfás ember vala az öreg Habi kovácsmester. Sok tréfás emlékezés maradt fönn róla nagyszámú ismerői között. Gyógyítási mesterségének egy bal esete különösen közmondássá vált. Ugyanis a beteg lovával érkezett tanyai embert így biztatá: „Tüstént jobban lesz, mihelyest beadunk neki.“ Úgy is történék; a beadás után csakhamar vége lőn a bajnak és a lónak is.)

41. Megterem minden a sz. háromság laposán, (= a szegedi tág piaczon, melyen a sz. háromság szobra van. E mondattal felelnek a szegedi lakósok a szűk termést panaszló tanyaiaknak alkudozás közben.)

CSAPLÁR.

3. Más-más vidékiek.

42. Főzik a kapczáját. (Szatmármegyei. Olyanról mondják, ki hamar elsiet. A babonás azt tartja, hogy ha valakit hitestársa elhagyott, főzze meg kapczáját, s az meg nem állja, hogy tüstént vissza ne térjen.) *)

43. Egy csuporban kotornak. (P. Thewrewk József gyűjt.)

44. Elköltené (meginná) a Krisztus palástját is. (P. T. J. gyűjt,)

45. Fehér mint a hófalat. (Bácsm. V. ö. Ballagi. Példab. 2267—2273.)

46. Csalányba nem üt a mennykő. (Unkraut verdirbt nicht.)

47. Lére hajtja ruháját, azaz elhurbolja, vigyázatlanúl, nem kímélve szaggatja. (Szatmármegyei szó. P. T. J. gyűjt.)

48. Oly ehes vagyok, hogy a mándrucz követ is megenném. (Biharmegy. P. T. J. gyűjt.) V. ö. oly ehes vagyok, hogy a patkószeget is megenném. (Pestmegy.)

PONORI THEWREWK EMIL.

---

*) Erdélyinél is megvan 4135. a.; de az eredetére vonatkozó magyarázat hiányzik. A szerk.

Népdalok.

1. Szegény Mári nótája. *)

Szegény Mári szomorú,
Nem kell neki koszorú,
Selyem kendő kell neki,
Eszemadta! Steiner Sándor vesz neki.

Szegény Mári szomorú,
A deresre ráború,
Kettőt rá vág a hajdú,
Eszemadta! Szegény Mári följajdú.

Odahívják az atyját,
Sajnálja-e a lányát?
Nem sajnálom a ringyót,
Eszemadta! Mért szerette a zsidót!

Szegény Mári a kertbe,
A kertnek közepébe,
Selyem szoknya van rajta,
Eszemadta! Sír a gyerek alatta!

(Orosháza környékéről.)

GYŐRI VILMOS.

2. Dunántúli népdal.

Mit sírsz, mit keseregsz, kedves feleségem?
Van nekem jószágom, sok szép gazdagságom,
Sok szép gazdagságom, — szép eladó lányom,
Szép eladó lányom, — kőből rakott várom.

Kőből rakott várom, — robogó ménesem,
Robogó ménesem, — gulyabeli marhám,
Gulyabeli marhám — szép szántó földeim,
Szép szántó földeim, — kaszáló réteim! —

Az isten vegye el szép eladó lányod,
A nyila verje meg kőből rakott várod,

---

*) E románczát Orosházán kívül soha sehol sem hallottam. Dallama, a mennyire legalább én megítélni képes vagyok, oly szép, oly megható, hogy bátran oda merném helyezni népdalaink legszebbjei közé. Nem tudom, Bartalus ismeri-e? Czigánytól soha sem hallottam; hangjegyre aligha van téve. — Orosházán még egész múlt századi szigorúsággal vigyáznak arra, hogy megesett hajadon lefonott pántlikás hajjal meg ne merjen jelenni az utczán, se koszorúval ne az oltár előtt esketésre. Megesett személynek s menyeskéknek bekötött fejjel kell megjelenniök. A „szegény Márinak“ ezért „nem kell koszorú“, hanem „selyemkendő“ kell neki. Gy. V.

A tatár hajtsa el robogó ménesed,
A dög emészsze meg gulyabeli marhád,
Az árviz hordja el szép szántó földeid,
Az iszap öntse be kaszáló réteid!

Az ökör a földet nem magának szántja;
Az asszony a lányát nem magának szánja,
Szépen felneveli, más kézre ereszti,
De szép szemmel nézi, ha ura szereti . . . . .
Mással töltötted el szép ifjúságodat,
Velem töltötted el búdat bánatodat.

TURCSÁNYI ANDOR.

Helynevek.

(Veszprém megyében, Bakonyban s a tési határban.)

1. Setét horog (horog = mély völgy).
2. Izma kő (egy szikla.)
3. Izma völgy.
4. Lambert liget.
5. Tamás liget.
6. Csepegő árok.
7. Nyavalyás liget.
8. Hegyes berek.
9. Gáborján völgy.
10. Szunyog árok.
11. Mórocz (sziklás bércz szép kilátással).
12. Hársás völgy.
13. Hosszú bércz.
14. Kálista (itatásra használt tó, hol az eső összefut s megáll).
15. Buri csapás (egy ember-lábnyom a mészkőben.)

TURCSÁNYI.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Bartzafalvi Szabó Dávid: Szigvárt' Klastromi Története. Pos. 1787.

Szótár: Dictionarium.

Iromány: irni való dolog; *iróvány:* irott dolog; *jegyezmény:* jegyezni való, *-zvény:* jegyzett dolog; *képzevény, képzelvény:* képzett, képzelt dolog; *költevény:* poëma: *következvény; nyomtatmány, nyomtatvány.*

irász: scriba.

játtábor: lóger; *-oz* lógerez.

jelenet: előállása v. jelenése a dolognak.

105\. *karék:* katédra; *kiadék:* editio libri; *köték:* compactura.

k á p r á d d z a: phantasia a muzsikusoknál.

kelengye: mit a leánynak adnak, mikor kiházasitják (mitgift).

kerekesdi: kerék formán eső játék; *kettősdi* (duett); v. ö. *aprósdi.*

kormánynok: gubernator; *orvonok:* archiater.

110\. *költémség:* poësis, *kötémség:* poësis ligans; *irámság:* orthographia; *nyelvémség:* grammatica; *költémes* stb.

köröte: periodus; *köröngöte:* hosszabbacskán

nyúló kerekded forma beszéd.

körrek : figura mathematica ; *-el.*

közbönök : közbenjáró ; *közbönet ; közbönöl :* közbenjár.

közlönök : referendárius ; *közlönet :* referáda ; *közlönöl :* referádát teszen.

115. *közömb :* indifferens quid ; *-ös* ; *-összég ; -etség.*

közömény : pragma, negotium publicum ; *-es :* pragmaticus ; *-es erevítés* pr. sanctio ; *tanúmány :* documentum.

közület : area (terület) ; szűrkület.

küllő : radius circuli ; *küküllő* diameter ; *popont :* colon.

labanc : gyalog katona ; *lovanc :* lovas k.

120. *lakkormány :* politia ; *-os :* politicus ; *lakállodalom :* status politicus ; *laktag :* civis ; *lakos :* incola.

laplag : egy árkus papiros

laplika ; »pántlika, németesen.«

láthatár : horizon.

leble : aura, szellő.

125. *leveglő :* aër, levegőég.

leveles : briefträger.

levelész : postamester.

lible : (ma *uszony*).

magong : egyedűl folyó hang, solo a muzsikusoknál ; *-os,* -os játék.

130. *másadlós :* kontrás.

másadló percenet : minutum secundum.

mellez : parallelat (läuft parallel) ; *-ő* parallelus ; *-et* (egyközűség).

menceszt : expedit ; *-ész :* expeditor ; *-ő* expediens.

menyegle : epithalamium, lakadalmi vers.

135. *mindnyájos :* generalis (általános) mn. ; *nehányos :* particularis.

minta : norma ; mustra.

misész : plebanus.

mondol : orat, perorat ; *-at :* oratio.

muzsikösszöng : (összhangzat, akkord) ; *-ösdi :* concert.

140. *művész :* opifex ; *réz-* stb.

nagyság : mágnás.

naptár : kalendáriom.

negyedlő : quadrans astronomicus.

néseg : (nézdel, nézdegél) ; *görögdög.*

145. *nyeréndemény :* e z u t á n nyerni való dolog.

nyillám : radius reflexus, nyil módjára visszapattant sugár ; *-lik* egyenesen visszapattan.

nyomtapta : typus, a kimetszett bötű.

nyútsza : accentus ; *nyútszámság :* prosodia.

okumlász : spion.

150. *ocsom :* profanum quid ; *ocsmos :* profanus ; *ocsmosít :* profanat.

oronna : ironia.

ójalom : clientela ; *ójalonc* cliens.

önkéntes : spontaneus ; *önkéntség.*

önnöngös: vocalis; *összöngös* consonans; *összöngöz:* consonat.

155. *összövezet:* relatio, eggy dolognak másra való tekintete.

őrme: őrállás; *őrmész:* strázsán vigyázó személy; *belőrmész:* lajbgárdista.

párállag: atmosphaera.

rekesz: parenthesis.

rentze: registrum; *rentzél:* registrál; *rentzész:* registrator.

160. *rotokoly:* protocollum; *rotoklyász:* protocollista.

rontsárd: artillerie.

serde: svadron; *serdés kapitány.*

szabda: regula; *szabdátlan.*

szakma: fakultás.

165. *szalavár,-da:* asylum.

százszaka: saeculum.

személynök: Personalis.

szemlecső: tubus opticus.

szempont: visus punctum.

170. *szenyv:* szenyvedés rosz magyarsággal.

szerelmész: szerelmeskedő személy.

szerep: (rolle).

szerintes: reguláris, *szabdás; szerintetlen.*

szerőce: minden apróbb szerszám.

175. *széljeles:* dissolutus; *széljelez.*

szomszutolsó: utolsó előtt való.

szonyorog: fájdalmak közt magában vesződik.

szorgond: cura; *os; -oskodik.*

szózang: nótabeli hang; *-oz:* danol.

180. *szörmény:* fatum; *-es:* fatalis.

szövőtöz: őtögetve sző.

szünnep: vakáció.

szűsző: matrikula.

talaly: ház alja, pádimentom.

185. *talánta:* bizonytalan történet vagy eset.

tanoda: kisebb oskola, melyben csak a logikáig tanítanak; *tanodalom:* nagyobb oskola, melyben a feljebb való tudományokat tanítják.

tanácsnok: consiliarius.

taralla: trio (a muzsikusoknál).

tábornok: feldmarschall.

190. *teljedelem:* plenipotencia; *teljedelmes:* plenipotenciárius.

temencse: testamentum; *-csél:* testál; *-csétlenül:* ab intestato.

terime: volumen (a fizikában).

testinda: ín s muszkulus a testben.

tetszice: gusztus.

195. *tétalap:* parallelepipedum.

titoknok: szekretárius.

torz: truce.

tömör: regement; *-nök:* egy regementnek a feje.

tündérc: spectrum.

200. *tündögdécsel:* (pl. a harmat).

tünemény: phaenomenum.

türmész: mártir.
ujjonc: tiro.
uszszárny: halnak a szárnya.
205. *utániradék:* postscriptum.
ügyész: prókátor.
üszkeleg: tüzokádóhegy.
vallomás: confessio v. g. Augustana.
vágcsó: komma.
210. *vetemény:* minden vetni való.
vezéd: kommandó; *-ez;* kommandéroz; *-es.*
viárda: exercitus.
vigallica: allegró.
villáng: mennykő; *-ol.*
215. *vimály:* (derű) serenum, a homálynak tétetik ellenébe; *-os; -osodik; -ság:* serenitas.
vita: attak; *vitáz:* attakéroz; *vitány:* eques.
vonadék: egy vonás.
zuhajda: parforcejagd; zuhajdász *).

Dugonics azt mondja „Etelkájában“: „BSzD. úrnak Szigvártjában ... ujonnan készűlt szavait..., darabosságokat jó szívvel mentegettem. Sőtt: őtet ösztönözöm: folytassa a munkát; és a Magyar Tárházat ezután is gazdagítsa illyetén gyöngyeivel.“ Kazinczy meg a Magyar Muzeumban ezt mondja BSzD-ról: „Románt fordítani s a gyönyörűségre szolgáló dolgokat is idétlen nevekkel mocskolni el megengedhetetlen vakmerőség.“

S Kazinczynak igaza van. Bartzafalvi számára a magyar nyelvnek nincs, nem lesz dicsérő szava soha. Ha nyelvünk annyira elfajúlt, azt legnagyobbrészt az ő szerencsétlen szóalkotásának köszönhetjük. A nyelv törvényeinek arczúl-csapásával faragni, ha mindjárt hiányzó, szükséges szókat is, hogy Kazinczyval szóljunk, megengedhetetlen vakmerőség, megbocsáthatatlan vétség.

De lássuk, minő eljárást követett szóalkotásaiban.

Bartzafalvi képzéseinek nagy része az analogiákra készült. Látta két három példán, hogy ilyen vagy amolyan végzet mellett ilyen vagy amolyan értelmű a szó; mi természetesb, mint hogy hasonló végű legyen azon szó, melynek hasonló értelmét akarunk tulaldonítani; ha *kell-em* (-es) az a mi kell (tetszik), nemde

*) Pótlandók: a 13. számhoz *külváros;* 15. *istenédmény:* theologia; 26. *jövendedelem:* a jövendők öszvesége, *multodalom, királyodalom, közönségedelem, muzsikodalom, müvödelem* stb. 56. *tanalló:* tanitóház; 59. *szárnyongora:* flügel (zongora), *tollongora* spinétli (hangszer); 69. *mindeményedelem:* universitás; *okodalom:* akadémia; *társadalom:* collegium, *veteményedelem:* seminarium; 74. *szomoróca:* mesto; 82. *körönce:* kurrens, *mentence:* kvietáncia, *oldonca:* bünbocsátó levél: *rekencze:* classis. — 23. *-sz* h. olvasd: *-oz (borékoz.)*

hogy oly *csel*(-ekedet), a mely tetszik, *csel-lem;* ha *tan*-ol-ból lesz *tan-ács, fogl*-al-ból lesz *fogl-ács;* ha *besz*-élből *besz*-éd, úgy *vez*-érl-ből *vez-éd;* ha *labanc* (BSzD szerint) lábon járó katona, a lovon járó lesz *lovanc.* Szembetünő ezen szóképzési irány a következő szóknál: ***enyheges*** (vörhenyeges), alap (***alpot* — *talp***), ***barándok*** és ***magándok*** (zarándok), ***erevít*** (erő — merevít: merő), ***fúvora, zongora*** (talán tombora *), ***haladicsom*** (paradicsom), ***hínál*** (kínál), ***imáncsi*** (kiváncsi), ***imánk*** (falánk), ***lovanc*** (labanc), ***laplika*** (pántlika), ***nyillám*** (villám), ***szünnep*** (ünnep), ***tündérc*** (talán lidérc), ***vimály*** (homály).

Szavainak nagy része úgy látszik, a szóképzés rendes útján: tőkből képzők segélyével támadott, sőt mintha sokszor már meglevő szókból vonta volna el a szükséges szótőket **). De az előbbiek nyomán hajlandó vagyok efféle képzéseit is hasonló reminiscentiákból, más szóalakokra való visszaemlékezésből magyarázni; mert a látszólagos elvonások is önkényes nyirbálásoknak bizonyúlnak, ha tekintetbe veszszük az ilyeneket: ***diadász*** (diadal), ***tábnok*** (tábla), ***menyegle*** (menyegző), ***szörmény*** (szörnyű), ***serde*** (sereg) stb. Ilyen öntudatosnak látszó (s részben valóban öntudatos ***) képzések pl. ezek: ***bizottalom, bölcselkédmény, bérledelem, biromány birovány, iromány irovány, evemény, költevény, következvény, nyomtatmány, vetemény, császárodalom, népségedelem,*** stb., ***dallica,*** stb., ***gyüjtékeny, hívnök, tábornok,*** stb., ***ifjonc, ujonc,*** stb., ***iralló,*** stb., ***irász, misész,*** stb. (Néha ragos szókat told meg képzővel: ***helybenes, közbönök*** = közbe + nök.)

Némely fogalmak kifejezésére idegen szóknak iparkodik magyar alakot adni. A magyar szók elejükön nem tűrnek két mássalhangzót; azért mondunk *strang, stall, Stefan* helyett *istrángot, istállót, Estvánt,* — és azért mondja BSzD. azt, a mit ma iránynak nevezünk, *estély*-nek: *stylus.* Ugyanez okból lesz nála *protokoll*-ból *rotokoly.* Ecloga nála *galgala,* gerundium *garonda,* ironia *oronna.*

Néha azon fogással él, hogy kölcsönzött szóknak magyar etymologiát ád; így eredteti *diadémát diadal-tól, labanc*-ot *lábtól.* És alkot kölcsönszókhoz hasonló hangzásúakat, hogy köny-

---

*) Kis, szájhoz való hangszer.

**) Igy : *gémberes* (gémberedik), *cím* (czímer), *csellem* (cselekszik), *fintorma* (fintorít), *hemzserde* (hemzseg), *hömp* (hömpörög), *ima* (imádkozik), *leble* (lebeg), *szenyv* (szenved), *talaly* (talp), *vezéd* (vezérl), *vita* (vitat).

***) Megkülönbözteti pl. határozottan a *mány mény*-t a *vány vény*-től. (V. ö. 101. sz.), az egyszerű *mény* képzőtől (nyer(e)mény) a jövő jelentményű *end-e-mény*-t (nyer-endemény).

nyebben legyenek elfogadhatók; így: *torz:* trutz, hite*lence:* kred*encio*nális, ment*ence:* kviet*áncia*.

A szóképzés legártatlanabb módja az összetétel*); és itt BSzD. legszerencsésebb. Összerak: 1) főnevet főnévvel, pl. *csontváz, faboglya, naptár, szempont, testinda;* 2) igét névvel (ez, mellesleg mondva, németes; mert „esslöffel" nekünk *evőkanál*, „schreibfeder" *irótoll*): *állág, irág* (az állóknak, irásnak egy ága, sora), idő*mércső, láthatár, uszszárny;* 3) igét igével; *szövőtöz* (sző + őt, ölt); 4) viszonyszót névvel: *utániradék*. Néhol az összetételt hosszúnak találva, az első rész végét s az utórész elejét megnyírta: *emlé*(kező)*t*(ehet)*ség, diad*(al-aj)*ándék, diad*(almib)*álvány, egyen*(lő-sz)*eglet ess*(ő)*ernyő, szomsz*(éd)-*utolsó, szor*(gal-mas)*gond*, vil(lám)láng,

Nevezetes még a *popont* s *kükülló* szók képzése, melyek kettőztetésen s csonkuláson alapszanak: *pont-pont* = *po-pont* (kettős pont), *küllő-küllő* = *kü-küllő* (kettős küllő).

Némelyeknek analogiája ismeretlen előttem; ilyenek: *bőrönde* (bőr és?), *ermec* (erő és?), *fargonya* (far és?), *nyomtapta* (nyomtató kapta?), *rentze* sat.

Hogy mennyire a szeszély (mások széphangzatnak, tetszetősségnek nevezik) volt nálunk irányadó az új szavak elfogadásában, tehát készítésében is, tanúskodnak a következő tények.

1. A Bartzafalvi ajánlotta vagy alkotta szók közől, noha képzésök helyes s értelmök is megfelelő, nem fogadtuk el, hanem helyteleneket vettünk helyökbe: *előség* (primas) új szótárainkban: *előr, áldur, áldor; ügyész* ma *ügyvéd, hajtogat* ma *ragoz, rekesz* ma *zárjel*.

2-or. Az ugyanegy képzővel vagy egy analogiára készült szók közől egyet-kettőt elfogadtunk, többet nem, ilyenek: *pamlag* a »gyepleg s laplag« ellenében; *tanácsnok, személynök* (personális), *tábornok*, a »kormánynok, orvonok« e.; *szakma* őrme, *szerep* emlep, *tömkeleg* üszkeleg, *hágcsó* vágcsó, *szenyv* hömp, *terime* erime sat. ellenében.

3-or. Rosz helyett roszabbat csináltunk: *istenédmény:* egélytan, *veteményedelem:* növelde, *mentence:* nyugta sat.

4-er. Csekély alaki vagy értelmi változatban ma is divatosak: *fuvora:* fuvola, *tömör* (regement): massiv, *misész:* lelkész.

STEINER ZSIGMOND.

---

*) Csakhogy itt is tekintetbe kell vennünk, hogy a hosszas összetételek nem magyarosak.

A MAGYAROS SZÓRENDTŐL VALÓ ELTÉRÉSEK.

Azon vétségek között, melyeket újabb időben sokszor tudományos íróink is elkövetnek a magyar nyelv természete ellen, első sorban állanak a magyaros szórendtől való eltérések. A magyar szórend szabályai bár nagyjából meg vannak állapítva*); de a született magyarnak, midőn ír, e szabályokra kevés szüksége van (legalább úgy kellene lenni); őt a mondat szavainak elhelyezésében szabályok nélkül is elvezeti a nyelvérzéke. Azonban azt tapasztaljuk, hogy újabb időben nálunk a nyelvérzék idegen irodalmi munkák tanulmányozása, s a magunké mellett egy idegen nyelvnek beszédben és írásban való gyakori használata következtében meglehetősen eltompúlt; s így nem tesz fölösleges munkát az, ki a nyelvérzékébe ütköző irályi jelenségeket felmutatja, s azon hibáknak talán puszta gondatlanságból elkövetőit a helyesebbre figyelmezteti. Míg így kiküszöböljük nyelvünk köréből a hibás gyakorlatot, másrészt az elmélet megállapítására is munkálunk, s e tárgy körűl történetesen kifejlett eszmecsere által elékészíthetjük a magyar szórend kimerítő szabályainak összeállítását, a mi nélkül a jelen tudomány színvonalán álló magyar nyelvtant képzelni sem lehet.

Legújabban a „Pesti Napló", Keleti Károly „Hazánk és népe" cz. a. megjelenendő munkájából egy mutatványczikket közöl. („Az ipar mívelői" l. „Pesti N." 1872. 14. szám, reggeli kiadás), melynek egyetlenegy kikezdésében ilyeneket olvasunk:

„Ezen viszonyszámokat még megyénként is kell elősorolni." A kinek ép nyelvérzéke van, azonnal észreveszi, hogy itt a kell nem jó helyre van téve, s az igéjétől elválasztott igekötő (t. i. elő, helyesebben elé) után teendő. Sajátságos, hogy itt az is kötőszó kívánja ez elválasztást. Vegyünk pl. ily mondatokat: a falut házanként kell bejárni, — könyveket egyenként kell megnézni; ezekben az igekötő igéje előtt marad. De tegyük csak be az is-t, mindjárt másképen sorakoznak a szavak: a falut házanként is be kell járni, a könyveket egyenként is meg kell nézni. Az idézett hibás mondat is e szerint javítandó tehát. — Alább ez van:

„E számokra annál inkább lesz szükségünk, mert segedelmökkel csupán tehetünk némi összevetést" stb. Nagyon világos, hogy itt a második mondatban a segedelmökkel szón van

---

*) L. Fogarasi értekezése „Εὕρηκα", megjelent az Athenaeum 1838. évi folyamában; továbbá Szvorényi nagyobb Magyar nyelvtana: 323—334. l.; Vadnay Lajos. „A magyaros szórendről"; Brassai: A magyar mondatról III. (M. Akad. Értesítő, Nyelv- és széptud. oszt. III. köt. 1864.)

a hangsúly: tehát ez teendő azon ösmert szabálynál fogva: a hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módú ige, a határozott módú ige elé. Ha a csupán-on volna a hangsúly, egészen más értelem jönne ki a mondatból, mint a mit szerző itt mondani akar; vagy épen semmi értelmet nem adna. A szórend tehát ez: mert csupán segedelmökkel tehetünk stb. Ismét alább ezt olvassuk:

„— — lakosságunk minden faja-e az, mely az — — ország felvirágzására kiválóan működik közre." Itt a közre igekötő igéje elé s azzal összeirandó, tehát: közreműködik. A szabály ez: Ha a mondathangsúly az igekötős igén fekszik, az igétől az igekötő (állító s kérdő mondatokban) el nem válhatik. Pl. a jó polgár mindig közreműködik a haza javára, vagy: vajjon a jó polgár közreműködik mindig? stb. Hogy pedig a megrótt hibás mondatban a közreműködik szón van a hangsúly, látható abból, miszerint a kiválóan szón nem lehet; mert gondolati képtelenség, hogy minden faj egymás mellett kiváló legyen ugyanazon egy dologban. (Hogy a mondat hangsúlyos szavát kikereshessük, legczélszerűbb kérdést alkotni a szóban forgó mondatból, s a mely szóval e kérdésre felelűnk, az lesz a hangsúlyos szó. Pl. a vizsgálat alatti mondatból — kivált ha az előzőkkel összefüggésben tekintjük — csak ezen kérdést vehetjük ki: lakosságunk minden faja mit tesz kiválóan az ország felvirágzására? mire a felelet: közreműködik; de korántsem az a kérdés, hogy miképen működik közre, melyre aztán a kiválóan lenne a felelet.)

Ezen, a jelenkori viszonyokat vizsgáló tudományos munka után egy ezzel egészen ellentétes téren a múlt idők messze távolában nyomozó tudományág közlönyére térjünk át. A Bartal és Homan Ottó által szerkesztett „Philologiai közlöny"-t értem. Azt hiszem, minden tudománykedvelő s tudományokkal foglalkozó magyar ember őszintén örvend azon a jelenségen, hogy valahára ezen, nálunk eddigelé annyira elhanyagolt tudományágnak is van már magyar nyelven közlönye, mely a kezdet nehézségeivel szerencsésen megküzdve, már második évi pályafutását kezdi; de azért ez örvendezés nem zárja azt ki, hogy észre ne vegyük e közlönyben a magyar nyelv elleni vétségeket. Minden müvelt embertől, következőleg azoktól is, kik classika philologiával foglalkoznak, annál inkább egy szerkesztőtől megvárhatjuk, meg kell várnunk, hogy correct nyelven írjanak, s ne rontsák, hanem javítsák inkább édes anyanyelvünket.

Az említett közlöny 8—9-ik füzetében, Homan Ottó „Irodalmi állapotok" sat. cz. czikkének elején (344. l.) ilyet olvasunk: „Horatius helyes megitélésére és méltatására nem csekély

fontossággal bír átértése az irodalmi irányoknak és állapotoknak azon korban, melybe szereplése esik." A magyarban a jelző mindig megelőzi a jelzettet, a birtokos a birtokot, a meghatározó a meghatározottat. A német azt mondja: das dach des hauses, a magyar: a ház födele vagy házfödél; a német: der schüler lernt fleissig, a magyar: a tanuló szorgalmasan tanúl. Az idézett mondatban sem tehető tehát „az irodalmi irányoknak" stb. mint birtokos a birtok után; úgy szintén „azon korban" mint határozó nem állhat a meghatározott szó után. A mondat szórendjének ily fölforgatása legfölebb csak költői vagy szónoki nyelvben engedhető meg olykor. De meg ez a mondat, így szerkesztve, mást is jelent, mint a mit az író ki akart vele fejezni; mert úgy vehető, mintha az átértés mint cselekvés a Horatius korába volna helyezve. Az a mondat helyesen kifejezve így hangozhatnék: »Horatius megitélésére nem csekély fontossággal bír a korabeli irányok átértése«, mi által a nehézkes visszahozó mellékmondat is ki van kerűlve. — Menjünk tovább. A következő mondat így hangzik: „Horatius maga erre — — bő anyagot nyújt." Nagyon merész inversio, jegyezte volna alá egykori költészettanárom, ha t. i. versben így raktam volna el a szavakat. A szórend ez: Maga Horatius bő anyagot nyújt erre. — Három sorral alább egy nyelvtani botlás: „amazok közepette"; mert ha e viszonyszók: *alatt, között, közepett* stb. birtokraggal állanak, *nak nek* sajátítóraggal vonzzák a főnevet; nem jól volna pl. asztal alatta, hanem: asztalnak alatta. — Ugyancsak e füzet egy másik czikkében: „A homéri kérdés jelenlegi állása." Homan Ottótól, a 366. lapon ily mondatot találunk: „nemcsak az írás használata régibb korban tétetett kétségtelenné", melyben az előbbi fejtegetés szerint a „régibb korban" mint határozó szintén a határozott elé teendő; mert így a „régibb korban" az igére értetik, holott a „használat"-ra akar vonatkozni. — Ép így javítandó ki ugyanezen lap 73. jegyzetében a következő mondat: „Wolf tana vezetett a Nibelungok fölbontásához elemeire".

Szabad legyen még egy, bár nem tudományos irodalomban, hanem a hivatalos nyelvben napjainkban széltére használt helytelen szórendre tennem figyelmessé e folyóirat olvasóit. Utóbbi időben gyakran olvasunk ilyeneket: „Miniszter Lónyai!", „államtitkár Feszt!" stb. A magyar nyelv természete szerint a hivatalos állást kifejező szó a hivatalnok neve után áll; mert amaz jelzettnek, emez jelzőnek vétetik. Ezért mondja a magyar: Bálint pap, József nádor, Mihály biró, stb.; tehát: Lónyai miniszter, Feszt államtitkár. Épen így áll a dolog a rangot, méltósá-

got kifejező szókkal, mint: Mátyás király, János herczeg, Mihály vajda; tehát hibás a nagyon elterjedt: gróf Andrássy, báró Dőry stb. Népünk nem is így, hanem a helyes szórendben használja ezeket. Ezek szerint hibás a Dr. és professor szóknak (mely utóbbinak használatában Fogarasi is ingadozik, l. Athenaeum 1838. évf. *Εὕρηκα* cz. czikkben: „Kerekes professor", de alább: „professor Kerekes") az illető tulajdonnév elé tétele. Helyesen így lenne: Ballagi Mór doctor, Kerekes tanár.

KOMÁROMI LAJOS.

IDEGEN CSEMETÉK, FATTYÚ HAJTÁSOK.

Szédelgés. Nagyon divatnak induló szó, mely azt akarja jelenteni, a mit a német „schwindel"; s jelenti is, de csak részben, pl. Er leidet am schwindel: szédelgésben szenved = szédelgései vannak, szédelgős. De mint a „csalónak" aequivalense helytelen. — A „schwindler" nem maga szédeleg, hanem inkább másokat iparkodik meg- vagy elszédíteni; helyesebb volna e szerint „szédítő", ha szükség volna rá a magyaros „világcsaló, országcsaló, embercsaló, országvilágcsaló, szemfényvesztő, világámító, áltató" kifejezések mellett, melyeknek mindegyike teljesen megfelel az átvitt értelmű „schwindler" szónak. Látni való tehát, hogy válogathatnánk bennök, de — — video meliora proboque, deteriora sequor.

Alapnevelő. Ha én egy intézet alapjáúl leteszek 100 forintot, s a kamatot mindaddig a tőkéhez csatolom, míg az egy bizonyos összegre nem növekszik, akkor alapnevelő vagyok. Mindig azt hittem, hogy a „pesti *alapnevelők* egylete" is ilyes valami; mig végre rájöttem, hogy ők alaposan nevelők, vagy a nevelés alapjának megvetői akarnak lenni.

T. A.

Hegymögi. E szerint hát *lúdmelli* = lúd melletti, *nyakali* = nyak alatti, *füleli, kerteli* = fül, kert előtti stb. Miért nem inkább túl a hegyi vagy hegyentúli; hiszen mondjuk túl a dunai, túl a tiszai, dunántúliak? T. A.

KÉRDÉSEK.

8. Használják-e és hol másutt is a *sivatag* szót ilyforma kapcsolatban: Úgy ment a lovam, mint a sivatag?

9. *Elválaszt.* Ha valahol valamely hivatalbeli személyt (pl. a kántort) választás útján más hivatallal (pl. nótárossággal) ruháznak fel, használják-e ilyen esetben az „elválaszt" igét, mondják-e,

hogy a kántort elválasztottuk nótárosnak; de hogy a nép mondja-e, nem a literatus emberek?

10. *Karakán.* Ballagi szótára ezt így németíti: „mutwillig, tückisch“; karakánság-ot pedig: „mutwille, tücke“. A M. Ny. Szótára csak a karakánságot hozza föl „túlságos jó kedv, pajkosság“ magyarázattal, melyből tehát már a „tücke“ elmaradt. De vajjon „pajkos“-nak értette-e a szót Jókai, ki (Kőszivű emb. f. I. 118.) karakán phlegma-t mond? Mit és mily értelemben mondanak tehát még valahol karakán-nak?

11. „Lehetetlen, hogy *ne* tudnád. Nem hiszem, hogy *ne* hallottad volna“ — mondják-e ezt valahol így: „Lehetetlen, hogy *nem* tudnád. Nem hiszem, hogy *nem* hallottad volna?“ S ha talán mondják, vajjon mássalhangzós vagy talán csak magánhangzós kezdetű szók előtt-e?

12. A tagadó czélzatos mondatokban a köz használatú *hogy — ne* helyett hallható-e a *nehogy?* Példa. „Ezt azért említem meg, *hogy* jövőre ily fontos dologba *ne* kapj oly fejetlenűl — vagy: *nehogy* jövőre ily fontos dologba oly fejetlenűl kapj.“ Az ilyszerű példáknál a *hogy ne* vagy *nehogy* mindenkor kifejezett mondatoknak (itt: azért említem meg) a vonzata; s azért meg kell különböztetnünk a minden vonzó mondat nélkül álló czéltól; pl. *Hogy* aztán valamikép nekem el *ne* veszítsd — vagy *Nehogy* aztán valamikép elveszítsd nekem.“

VÁLASZT KAPTUNK.

A 2-ik kérdésre. *Korhadt* nem = törékeny, mert törékeny az új, ép tárgy is lehet; hanem állás vagy vénülés következtében keménységét elvesztett, megpudvásodott, szúette fa, akár szálfa, akár feldolgozott. A mely tárgynak fája korhadt, az rozoga. A korhadás után következik az elmállás állapota. A kőről nem mondjuk; mert a kő elmállik, elpízslik. (Turcsányi.) *Korha* szót nem, de a *korhadt* és *korhad* szavakat a somogyi és nagykunsági szójárásból ismerem. Mind két helyen fára alkalmazva fordúl elé, és pedig oly fára, mely vénség miatt elporlik, elporlott. (Sárospataki.)

A 3-ik kérdésre. *Konok,* ezt ismeri és használja a nép Dunán túl; de *megkonokolni* magát azt soha sem hallottam, hanem *megbicsakolni* magát. (Turcsányi.) — A *konok* szót ritkán bár, de használja a somogyi nép. *Megkonokolni* magát soha sem hallottam. Helyette *megbicsakolja* magát, azt ismerem. . . Az 1. 4. 5. kérdésekre nem felelhetek. Talán idővel. (Sárospataki.)

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK AUGUSZTUS S SZEPT. kivételével MINDEN HÓNAP 15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ S KIADÓ-HIVATAL (PEST) „Hungaria“ vendéglő. 185—186. sz.

I. kötet. 1872. MÁRCZIUS 15. *III. füzet.*

KÖVETKEZETESSÉG A HELYESÍRÁSBAN.

Tudjuk, s ezt tudni nem kell hozzá semmi ördöngösség, hogy nem csupán birák, ügyvédek, orvosok, hanem akárhány író is jön s volt gyakorta oly helyzetben, hogy írás közben meg-megállnak, ujjukat homlokukra nyomják s a levegőbe bámúlva, kiváncsian kérdezik maguktól: Úr isten, ugyan hogy írjam én most ezt a szót itten; így-e vagy pedig amúgy?

S mi e habozást, e kétkedést egészen természetesnek találjuk. Tudnivaló ugyanis, hogy mi magyarok alkotmányos érzületünket még az orthographiában sem akarjuk vagy tudjuk megtagadni, s nem tartjuk megengedhetőnek a szabad választás jogát olyan aprólékos holmiktól tenni függővé, minő a következetesség; mi tetszésére bízunk igen sok dolgot az írónak; írjon úgy, a mint jónak látja; ha helyesebbnek tartja, ám éljen a kiejtésen, s ha netán ez sértené szemét, úgy éljen a szófejtésen alapuló helyesírással.

Innen magyarázható meg aztán, hogy a hány a munka, annyi az orthographia. Az egyikben úgy látjuk írva, hogy *éppen, annyi, játszsza, feketéllik,* a másikban pedig *épen, anyi, játsza, feketélik*; egy részének jobban tetszik az *efféle. akkora, föntebb, följebb, valljon, mélyen,* a másik rész ellenben az *eféle, akora, fönebb, fölebb, vajon, méjjen* alakok mellett tör kelevézt s azokat használja. Hanem van is aztán takaros össze-vissza, zavar, ellenmondás, következetlenség helyes(?) írásunkban, még pedig nem csak egyes írók közt, hanem a leggyakrabban egy és ugyanazon írónál is. Magunkat sem veszszük ki.

De hát valóban, mi csakugyan nem tudnánk következetesen „helyesen“-írni?

Ugyan nézzünk jól szemébe ennek a kérdésnek, hogy vajjon van-e, s mi a felelet rá?

Hogy e kérdéssel tisztába jőjjünk, előbb még egy pár más kérdésre kell megfelelnünk.

Első kérdés. Mire lehet alapítani a helyesírást?

Felelet. Vagy a helyes-ejtésre, vagy a szófejtésre, vagy mind a kettőre, vagy a három közől egyikre sem, tehát a puszta szeszélyre.

Második kérdés. Melyiken alapszik a magyar orthographia?

A helyes-ejtésen? Nem. Mert hisz világosan, teljes érthetőleg úgy ejtjük, s nem is lehet máskép ejtenünk — ez organikus szükség — hogy: *foktam*, *attam*, *szaptam*, *aszt*, *azomban*, s mégis imígyen írjuk: *fogtam*, *adtam*, *szabtam*, *azt*, *azonban*. A szóejtésen? Nem. Mert akkor így kellene e szókat írnunk: *evni*, *ivjál*, *aztól*, *szépvé*, *szemvel*, *aszjú*, *hoszjú*, *futjunk*, *olvasj*, *vigyázjon*, holott ekként írjuk: *enni*, *igyál*, *attól*, *széppé*, *szemmel*, *aszú*, *hosszú*, *fussunk*, *olvass*, *vigyázzon*. Alkalmasint egyesítjük tehát a helyes-ejtést a szófejtéssel, s bizonyos, világosan megszabott esetekben csak az egyikre, más meghatározott esetekben pedig csak is a másikra alapítjuk orthographiánkat? Úgy van-e? S erre nézve csakugyan találunk már szabályt, a mely azt mondja, hogy „a kiejtés elve nem csak a gyök- és tőszókon, hanem a ragok, képzők és összetételeken is uralkodik; úgy mindazonáltal, hogy ezeknek minden eleme a szerint iratik, mikép az külön magára helyesen ejtetik." Azt nem kutatjuk most, lehet-e a tüzet vizzel egyesíteni, van-e magyarúl — nem „müvelt" magyarúl — beszéllő ember széles e hazában, a ki e szabály második tagjának követelése szerint ejtené ki a szókat, tehát így: mon*d-j*a, tekin*t-s*e, lá*t-sz*ik, külö*n-b*en, do*b-t*am, egé*sz-s*ég; tehát annak taglalgatásába sem bocsátkozunk, hogy vajjon a föntebbi szabályban nincs-e kiegyezhetetlen ellenmondás; hanem elfogadjuk, hogy jó, építünk rá, mintha a világon a leghelyesebb volna. E szabály szerint tehát úgy kell írnunk s valóban úgy is írjuk a következő s hozzájuk hasonló szókat, hogy *lát-szol*, *biz-tok*, *szem-ke*, *fog-tam*; de arra nézve aztán szeretnénk egy kis felvilágosítást, hogy hát micsoda mélységes okból írjuk mind e követelmény ellenére is: *bonczol*, *hur-czol*, *mar-czangol*, *kesz-kenő*, *kesz-tyű*, *szerkesz-t*,

lyukasz-t, *nehesz-tel*, *sen-ki*, *ag-gat*; mert ezek szemmelláthatólag imez alkotó részekből állanak: b o n t-szol, h u r t-szol, m a r d-szongol (v. ö. mardos), k é z-kenő, k é z-tyű, s z e r k e z-t, l y u k a z-t, n e h e z-tel, s e m-ki, a k-gat, n y e k-get? A t e r e m-ből lesz (etymologiai elv) *terem-t*, e m-ből (em-ik) *em-tet*, n y o m-ból *nyom-tat*, r e z-ből *rez-get*, de már b o m-ból (bom-ol) (phonetikai elv) *bon-t*, ö m-ből (öm-öl) *ön-t*, h á m-ból *hán-cs*, r o m-ból *ron-t*, r e z-ből *resz-ket*, sat. Hát az a helyesírás, minő elvet követ az, az etymologiait-e vagy a phonetikait, mely a II. füzetben tárgyalt *egy*, *oly mely* sat. szókat egy mássalhangzóval írja?

A föntebbi kérdésre tehát, hogy min alapszik a magyar orthographia, a felelet világos, s megtételét az olvasóra bízzuk.

Harmadik kérdés. Lehetséges-e a két (etym. s phon.) elvnek egyesített keresztülvitele?

Felelet. Lehetségesnek még tán csak lehetséges volna, habár nagy nehézségek torlódnak is utjába, mert hiába, két úrnak nehéz szolgálni; hanem hogy micsoda okszerűség van benne — a következetességet nem is említjük — azt kissé bajos belátni.

Hátra van tehát, ha rendet, világosságot, biztosságot, következetességet akarunk látni a helyesírásban, hogy megállapításunkban vagy tisztán az etymologiai vagy pedig a phonetikai alapot fogadjuk el.

Itt ismét azt lehet s kell is kérdeznünk: 1-ör, melyik egyszerűbb, könnyebb; 2-or, melyik jár több haszonnal, kevesebb kárral; s 3-or, a mit először kellett volna kérdeznünk, melyik a kivihető.

Az első kérdésre magától jön a felelet; s akármelyik írni tudó földmívelő levelét vegyük kezünkbe, megkapjuk benne a választ.

A szóelemző írásmód egy idegenre nézve, a ki nyelvünket könyvből tanulja, tagadhatatlanul nagy előny, s így valóban megvan a maga haszna. Az idegen ugyanis sokkal hamarább talál bele a szójelentés és viszonyítás helyes fölfogásába, ha a nyelvtan csak egyféle ragalakot mutat be neki, s ha az alapszó több rendbeli ragok és képzők előtt mindig egyazon alakban mutatkozik. Ámde más részről nagyon is meggyűlne a baja az ilyen magyar nyelv tanulónak, ha az írásmód neki oly szóelemeket is eredeti alakjukban

találta felmutatni, a melyek a kiejtésben bizonyos hangtani alkalmazkodással el szoktak változni; pl. ha *fusson* helyett ezt látná irva *fut-jon*. Ebben ugyan könnyebben ismerné föl a *fut* igét, de aligha nehezebbé nem válnék, még pedig jóval nehezebbé rá nézve az a szabály, a melyet a *tj* helyes ejtését illetőleg kellene tudnia és követnie. Ehhez járúl még, hogy az etymologizáló írásmód szintén egyik tényezője a magyar nyelv korcsosulásának. Az idegen ajkú ifjak — pedig mi nagy hazánkban ezeknek a száma — természetesen úgy ejtik ki a szókat, mert nagyobbrészt úgy is tanulják kiejteni, a mint írva vannak, tehát „te*t*-*sz*ik, a*d*-*j*a, tan*ít*-*s*on, sze*d*-*t*em, né*n*-*j*e"; mint ezt az újabb idegen ajkú, de magyarúl is beszéllő nemzedéknél nem ritkán, sőt néha még a született, de a „művelt" nyelven szóló magyarnál is tapasztaljuk s halljuk. A phonetikai írásmód nem csak hogy kikerülteti velünk ezt a bajt, hanem még tetemesen is könnyíti a tanuló ifjuságnak, ha abban még járatlan volna, a beszédet h e l y e s e n ejteni.

Hogy a kiejtésre alapított irásmód, különösen nyelvünkben, a legnagyobb következetességgel keresztül vihető, azt régibb írónk közől akárhányan megmutatták; de meg nem is igen szorúl ez valami erős bizonyítgatásra, mert azt úgy is belátja mindenki. Aztán, ha talán némelyek előtt az is nyom valamit a latban, voltak más nemzetek is, még pedig a legműveltebbek, a kik ezt az elvet követték. Ott van pl. a latin. Olvasóink nagy része tud latinúl s bizonyára ismeri a *leg*(o), *scrib*(o) tőket; mondja meg tehát, talál-e valami felötlőt, valami furcsát a *lec-tus, scrip-tus* alakokban, noha világos előtte a *leg* és *scrib* tő; s ha ezt természetesnek találja, mondja meg, van-e csak egy hajszálnyi különbség is a *lec-tum* (l e g-ből) és *fok-tam* (f o g-ból) s a *scrip-tum* (s c r i b-ből) és *szap-tam* (s z a b-ból) közt. Vagy vegyük a görögöt. Ez csak művelt nyelv volt, s írói is értettek annyit minden esetre az etymologiához, hogy nem voltak homályban az iránt, hogy a *πράσσω, πέπραγμαι, πρακτικός, ἐπράχθην* alakok mindegyikében a *πραx* tő rejlik, s mind ennek ellenére a hangváltozás törvényei szerint másképép és másképp írták. Az orosz a *voz, iz, raz* igepraefixumokat a *k, t* és *p* hangok előtt már jó ideje *vos, is, ras* (azaz vosz, isz, rasz)-nak írja; s a szerbek is az eddigi etymologikus *srbski* helyett szintén a phonetikus *srpski*-t kezdik alkalmazásba hozni.

Hogy a szóelemző írásmód következetes keresztülvitele a mai ejtéssel szemben teljes lehetetlenség, arra nézve pár példa idézése elég leszen. Ki volna képes teszem azt manap kivinni, hogy *elé* v. *elő*, *ki*, *be*, *urunk*, *inkább*, *ősünket* szókat ekként írjuk: *eleve*, *kive*, *bel*, *uromk*, *jonkább*, *isemukut*? A mi fő azonban az, hogy igen sok szónak az etymologiája vagy problematikus előttünk vagy pedig teljesen ismeretlen. Ezeknek írásánál tehát megint csak a kiejtésre kellene támaszkodnunk.

Az eddig mondottakból a következtetés önként foly; s mi t. olvasóinknak józan itéletére bízzuk annak formulázását; mondják ki ők, hogy melyik elvet fogadjuk el az írásmódra nézve, ha azt akarjuk, hogy az orthographia szót magyarúl „helyes írásnak" nevezhessük.

SZARVAS GÁBOR.

EGY HIRDETMÉNY.

Legközelebbi észrevételeim az úgynevezett „sajátító" *nek* kérdését illetik.

Nem ismétlem itt, a mit a „Magyar bővített mondat" czímű akadémiai értekezésemben (26—38. l.) részletesen és okoltan megírtam, s a melynek végeredménye csak is az, hogy lényeges, külön sajátító rag, mely a jelzőhöz járulna, nyelvünkben nem létezik, hanem a jelzőt, mint birtokost, ez a három vonás jellemzi; elsőben, hogy a jelzett előtt áll; másodszor, hogy közvetlenűl avagy csak névmellék jelzővel választva áll előtte; harmadszor, hogy a jelzettet jelentő szó accentusát magához ragadja.

Mirevaló hát a *nek*? Csak arra, hogy a birtok-viszonyra figyelmeztessen oly esetben, midőn ama három jellemvonás közől valamelyik nincs meg.

Természetes, hogy mindig a birtokost jeleli ki e viszonyban a *nek*, minthogy a birtok szó mellett a személyrag csak egy esetben hiányzik; mikor t. i. az ily viszonyban levő szópár egy szóvá van szerkesztve, mint: h á z f e d é l. Közbevetve, az utóbbi példa-féle kapcsolványok ellenmondhatatlanúl bizonyítják, hogy egy név közvetlenűl egy másik elé téve és accentuálva tökéletesen elégséges a birtokviszony

kifejezésére, még akkor is, midőn a birtok mellett hiányzik a szokott rag.

No már a mi a — mondjuk most — sajátitó ragnak a feljebbi első vonásra vonatkozó használatát illeti, az egyfelől tökéletesen törvényes és a közbeszédben is megvan („szinét sem láttam a pénzének"); másfelől nem bukkantam valaha reá, hogy az irodalom nyelvén is hibáztak volna a kellő rag elhagyásával ily esetben. De igenis a másodikban, és, nem gondolva meg, hogy az „egy" közbevetése okvetetlenűl megkívánja a birtokos mellé a *nek* ragot érzéksértőleg írják: „Napoleon egy levelét olvasták fel" stb.

De már a harmadik esetről, az accentusnak a birtokos jelelésebeli fontos, sőt lényeges szerepéről még csak nem is álmodnak magyar stilistáink; holott nincs az a tiszta magyar ajkú, a míveltségnek bármely fokán álló ember, a ki — ha csak nyelvérzékét az irodalom termékei még annyira meg nem rontották — beszédében a harmadik pontból származó szabály ellen vétene: „A szomszéd háza elégett", és „a szomszédnak háza égett el". Tessék csak figyelni az alföldön, akár a székelyek közt.

(Tanúlságos példát lelek erre a Biblia két fordításában. A X. szent parancsolatot (2. Móz. 20. 14.) Káldi így írja: „Ne kivánjad a felebarátod házát; se ne kivánjad feleségét, se szolgáját stb." — Károli pedig így adja: „Ne kivánjad a te felebarátodnak házát; ne kivánjad a te felebarátodnak feleségét, se szolgáját stb." Nem tekintve azt, hogy Káldi stilje minden tekintetben correctebb, látnivaló, hogy a birtokos viszonyát csak ő fogta jól fel, a mennyiben a *nek* mellőzésénél fogva szükségkép accentussal olvastatja „a felebarátod" jelzőt. Mert hiszen a kérdés az, hogy „kinek nem kell kivánni a feleségét, szolgáját?", nem pedig az, hogy: „miét ne kivánjuk a felebarátunknak?" Károli pedig az utolsó kérdésre felel. A végén ugyanis megmondja a szöveg, hogy „semmijét sem kell kivánni".)

A szabály tehát a lehető legrövidebben ez: accentuált birtokos *nek* nélkül, accentuálatlan *nek*-kel.

(Netaláni ellenvetés megelőzése végett megjegyzem, hogy *nek* ragú birtokos igen is kaphat accentust, de nem mint ilyen, hanem mint a kérdésre felelő tűzetes fő határozója az

igének, mely közvetlenűl az ige előtt foglal helyet. A szövegbeli példát tehát így is fordíthatni: „A szomszédnak égett el a háza“ erre a feltehető kérdésre: „Kinek égett el a háza?“)

Íróink persze, kik ezt az elméletet nem gyanítják, olyformán gondolnak a kétféle birtokosról, mint egykori tekintélyes irodalmárunk a „látám“ és „láttam“-féle multakról, hogy t. i. a két forma csak arravaló volna, hogy váltogatva használva egyhangúság kerülése végett tarkázzuk velük elbeszélő stilusunkat.

(Ha a tisztelt tudós az élő nyelvet s korábbi, eredeti íróinkét tette volna tanulmánya tárgyává, kellő elemzéssel s idegen nyelvtanok jármának levetésével eljuthatott volna az igazságra. De a XVIII. század utolsó felében s a XIX. első negyedében keletkezett fordítmányok magyarságának (!) nem csak őt, hanem bárki mást is arra az említettem hamis ötletre kellett vezetnie. Megesett ilyes gyarlóság sok más nyelvészen is, bel- és külföldön. Nem elég gondos s a lehetségig ki nem merítő elemzés hiányos vagy ferde, vagy mint a két bajban sínlő elméletre vezet, s az ilyen aztán bolondot is mondat nagy tudóssal is. Egyike a német tanároknak, kik a görög nyelvet legmélyebben és terjedelmesben ismerték, bizonyos elméletet állított fel az aoristus használatáról, és mivel Herodotus aoristusai nem igen akartak elmélete keretébe férni, arra az állításra vetemedett a mi tudós nyelvészünk, hogy „a görögök Herodotus korában még nem voltak tisztában azzal az igealakkal s nem tudták jó móddal használni.“ Tudok én magyar nyelvészt is, a ki, bár kerülő szóval, hasonlót állít a magyar népről!)

Az „Előfizetési Felhivás“ írója is, úgy látszik, ilyszerű nézettel van; legalább a *nek*-es és *nek*-telen birtokosok vegyes sora nem hágy valami elvet sejtenünk, mi használatukat vagy rendezésüket szabályozná.

Mint kezdetben írtam, nem akarom közelebbről ismertetni a kérdéses okmányt; azért nem is írom ki a bizonyítékokat. Különben is, ha teljes kivánnék lenni, majd az egész felhívást ki kellene írnom. Hanem ha a hirdető úr — ismét feltevén, hogy soraim szeme elé kerűlnek — kívánni fogja, közölje az adresse-ét, s én szivesen szolgálok a példák sorával, melyekben elkövetett hibáit még a feljebb közlött sza-

bály nem tudása sem mentheti. A megrótt tarkálást már csak a logika számbavétele sem engedte volna meg.

Mert tegyük, hogy A*** tanár népszerű felolvasásokat hirdetne természetrajzi tárgyakról, s teendőit mintegy imígy sorolná elé:

„Előadásom tárgyai lesznek:

a) Az emlősállatok' szoptatása.

b) Átalában a madarak*nak* vedlése s különösen a zenérek' csiripolása.

c) A kétéltűek*nek* szaporodása.

d) A rovarok' átalakulása.

e) A férgek*nek* származása, stb.

Gondoljuk már most az itt példázott cserék számát ötszörözve s akkor világos eszménk lesz a bizonyos „Előfizetési Felhivás"-ban folytatott gazdálkodásról az úgynevezett „sajátitó" *nek* ügyében. És nem hihetem, hogy csak az én szememet sértse az a pongyola tarkaság, mely amaz eszményi idézetet undokítja; mert nyelvtant s logikát nem tekintve, már csak a stilus harmoniátlansága is elég ok kárhoztatására. Hadd világosítsam ezt egy classikus példával. A latin nyelvnek, mint tudjuk, valódi és nélkülözhetlen sajátító ragja van. Minden változás tehát, a mi a birtokviszonyt képező szópárokban lehet, abban áll, hogy a birtokos a birtokon hol elűl, hol hátúl áll.

(Nam si quotiescumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, toties oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil est iam quod populi supplicetur, nihil quod diribitio, nihil quod supplicatio magistratuum, renuntiatio suffragiorum expectetur; etc." Cic. Planc. VI. 14.

„Qua re conservate, iudices, hominem pudore eo, quem *amicorum* videtis comprobari quum *dignitate* tum etiam *vetustate,* ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari quod summorum *hominum* ingeniis expetitum esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli conprobetur. Cic. Arch. XII. 31.

„Video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, auctorem, reum: .... Video Milonem, vindicem vestrae libertatis,

custodem salutis meae, subsidium adflictae rei publicae, extinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis quotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum atque reum:. . . . . .“ Cic. Sest. LXIX. 144.

Mily gondosan rendezte a szókat szónokunk, kiviláglik a genitivusok jelzői helyezéséből is. Ezekben „vestrae libertatis, adflictae reipublicae, domestici latrocinii“ az epithetumok, mint praegnans értelműek, elűl vannak téve, holott „meae“ szerénységből (szembe a „vestrae“-vel), „quotidianae“ mint aránylag jelentéktelen, avagy csak a „caedis“-t fokozó szó, második helylyel kénytelenek megelégedni.) Vegye csak jól figyelembe az olvasó az itt közölt három periodust, melyek mind első nyitásra lelettek s ha van érzéke hozzá, gyönyörködjék, minő elegantiával van megtartva a coordinált párokban a rendezés egyformasága! Némi bizonyságáúl annak, hogy nem a történet („zufall“ nem „geschichte“!) fűzte az illető párokat harmoniás rendbe, idézek egy negyediket is, melyben a tagok közti ellentétet, ellenkező eljárással, a chiasmus is segíti. „Vetus est enim lex illa iustae veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem amici semper velint, neque est ullum amicitiae certius vinculum, *quam* consensus et societas consiliorum et voluntatum.“ Cic. Planc. II. 5.)

Még egyet s azzal végzek e tárgyban. A rostába vetett hirdetmény fogalmazója, úgy látszik, szent és megszeghetetlen törvénynek tartja azt az állított szabályt, melyet a M. Ny. Rendszere imígy szerkesztve ad: „Ha több birtoknév egymástól függő viszonyban jő elő: a *nak, nek* ragot csak az utolsónál szabad kitenni; p. o. Hunyady fényes diadalának ünnepét üljük“. — De én azt állítom, hogy sem szent, sem szeghetetlen, mert nem is törvény.

Akárhány birtokos álljon is sorban egymásután úgy, hogy a másodikon kezdve mindenik egyszersmind birtoka legyen az előttevalónak, azért egyik mellé sem kell, és más felől akármelyikök mellé (sőt nem csak egy, hanem több mellé is) lehet *nek*-et ragasztani, mert ebben is, mint az egy birtokos esetében, az accentus határoz. Hunyady diadala ünnepét ültük éppen oly jó, mint az idézett példa, mely csak következőleg accentuálva helyes: Hunyady

diadalának ünnepét üljük. (Sőt a Rendszerbeli példa más tekintetből épen helytelen. Ugyanis az „ünnepet“ a többi szók közt nem oly praegnans értelmű, hogy accentust érdemeljen. Mert hisz erre a kérdésre: „Hunyady diadalának miét ültétek?“ a világon más felelet nem lehetséges, mint épen az, hogy „ünnepét“. A többi határzó pedig mindenik nyomosítható; pl. Ki diadala ünnepét ültétek? Hunyadinak micsoda cselekvénye ünnepét ültétek? Ezekre mind lehet felelni a rag helyét változtatva; de a „Rendszer“-beli módon egyikre sem. Akad olyas a közbeszédben is, de azokat egy jól szerkesztett nyelvtan nem fogja sem szabály alapja, sem követendő példa gyanánt kiállítni.) Ez a példa is: A gróf huszárja csizmája sarka elkopott, a szóban forgó tekintetben feddhetetlen és számtalan módon változtathatni egy vagy több „sajátító rag“-gal. A grófnak (a) huszárja csizmája sarka elkopott. A gróf huszárjának (a) csizmája sarka elkopott. A gróf huszárja csizmájának (a) sarka kopott el. Az utóbbiban változtatni kellett az igén, mert két accentust (ha bár az egyik másodrendű is) közvetlenűl egy más mellett nem tűr a magyar mondat. A több *nek*-es változékokra nem pazarlok helyet, hanem ismétlem, hogy a birtok-viszonyokat szabályzó feljebb kifejtett elvek egy és lánczolatos több birtokosok esetében egyaránt érvényesek. Ellenben ha ama nyűgöző szabály állana, az ember néha nem is mondhatná vagy írhatná, a mit akar. P. o. a feljebbi példát tartva szemünk előtt, miképp lehetne erre hogy: „Kinek a diadala ünnepét űlitek?“ a könyvbeli módon felelni; mert e mondatban, ha magyar ember olvassa, minden bizonynyal az „ünnepét“ fogja nyomosítni; de ebből aztán olyforma dialogus keletkeznék, mint: „Jó napot húgom! Zsákot mosok uram!“ — Olykor meg lehetetlen is legalább száj- vagy fülficzamodás nélkül eleget tenni annak az élettelen, gépies szabálynak. P. o. ilyekben: „az apád szeme világa“; az ember füle dobja“; „a szomszéd fia szeme láttára“; „a pap kocsisa füle hallottára“ stb. nem lehet így mondani vagy írni: „szemének világa“, „fülének dobja“, szemének láttára“, „fülének hallottára!“

Harmadik hiba, mit az „Előfizetési Felhivás"-ban észrevettem, alakjára nézve a birtokviszonyhoz húz, de más tekintetben vét a nyelv szervezete ellen. Miben áll, hadd tolmácsolja a következő példa, mely a „Felhivás"-belivel töké letesen analog: „A lovag szótalanúl csókolta meg a halott halvány ajkait, még érezte *azok* melegségét". („Tökölyi zászlója" (olv. zászlaja), beszély, l. Magy. Polg. Naptára. 1872. 35. l.) És még szorosban simúl ahhoz ez a képzelt mondat: „Uj dísznövények ismertetése s *azok* nevelésének s szaporításának leírása". Előbb megmondom, hogy kellett volna s aztán az okát. Az elsőben: „még érezte melegség*üket*"; a másodikban: mívelés*ük* és szaporítás*uk* leirása". Igazoljuk. — Tudjuk, hogy a több birtokosra vonatkozó birtokragok*) *juk*, *uk*, *ük* az egyesben, *jaik*, *aik*, *ik*, *eik* a többesben. Úgy de az utóbbiakat birtok-viszonyú jelzett nevek mellé a nyelv soha sem, hanem minden esetben csak az egyes birtokosra vonatkozókat használja. Értetlen pedántság igaz hogy ellenkezőt akart behozni az irodalom nyelvébe, de biz a, hála az euphonia szellemének, nem sikerült; és mind a M. Ny. Rendszere, mind más újabb nyelvtanok a feljebb írt szokást vallják szabálynak. Azok a ragok azonban nyelvünkben kétségtelenűl megvannak és épen csak oly esetekben szabad és kell használni, milyeket a feljebbi mondatok példáznak. Midőn hát a katonák lerakták fegyv*ereiket* (M. Ny. R.) helyett azt írja valaki: „a katonák lerakták *azok* fegyvereit", megrabolja a nyelvkincset vagy még roszabbat tesz; mert egyfelől „petroleuse" szerepet játszik, másfelől behívja a poroszt, a mennyiben az „*azok*" semmi egyéb az ily esetekben, mint a német deren vagy derselben fordítása. Azért írtam „ily esetekben", mert van egy más, a melyben a birtokragok nem teszik meg a kellő szolgálatot, s a melyben

*) Jobb mint „személyragok"; mert a műszó nevének egyezni kell az illető fogalom működésével. A *ja je* stb. csak igéhez ragasztva jelelnek egyenesen személyeket; holott a nevet kétségen kivül (nyelvtani) birtokká teszik; ez a fő szerepük s a személy szerinti megkülönböztetés csak másod rendben járúl hozzájuk. A „személyrag" kifejezés épen lényeges működésöket fedi el. A névzavarás helyett jobb volna egyszerűen azt írni a magyar nyelvtanban, hogy „a birtokragok azonosak a személyragokkal."

annálfogva az *azok* alkalmazása nem csak megengedve, hanem épen parancsolva van, t. i. midőn az „*azok*" praegnans értelmű, következőleg accentust kap. P. o. „A rosz neveléssel megrontott fiatal szerencsétlenségében méltán vádolja szülőit, mert azok bűneiért lakol."

Ez helyes; mert a csupasz „bűneikért" nem fejezné ki azt, a mit akartunk, t. i. hogy a „fiatal" épen és egyenesen a „szülők bűneiért lakol"; sőt mivel az azok nélkűl az accentus a „bűn"-re esnék, félrevezetné a mondatszerkezet a gondolatot. Ezért írta helyesen egy régicske költőnk:

„Egy tavasz, nyár s ősz vagyon életünkben;
Tél is egy, a mely amazok hibáit
Könnyezi sokszor."

BRASSAI S.

JÁR, MEGY.

Első pillanatra azt hinné az ember, hogy e két ige közti különbség elég világos, és különös magyarázatra nem szorúl. Pedig hát akárhányszor hallani efélét „nem tud menni, fáj a lába", e helyett hogy „nem bír járni"; sőt nem régiben még hírlapokban is olvastuk, hogy „szépen menjen!" a helyett hogy „szépen járjon"; „megy-e a lap pontosan", e helyett, hogy „jár-e pontosan". Idézhetnénk még több példát is, hanem úgy hiszszük, ennyi is elég ok arra, hogy a két igét ezennel tűzetesebb vizsgálat alá fogjuk. Az csak nem járja, hogy a Nyelvőr olvasói ilyes iránt zavarban legyenek.

A kérdés megfejtésére okvetetlen szükség a nép nyelvét néznünk, mely leghívebben mutatja nyelvünk eszejárását.

Halljuk csak!

Addig jár a korsó a kútra, hogy egyszer oda szakad. (Ballagi, Példab. 33.); de így is mondják: Addig megy a korsó a vízre, míg eltörik. (U. o.) Lassan járj tovább érsz. (Példab. 4718.) Éjjel jár, mint a bagoly. (Példab. 1718.) Egy nyomon járnak. (Példab. 1650.) Ha igaz nyomon jársz, nem fáradsz. (Példab. 3516.) A ki gyalog jár, annak lovai mindig készek. (Példab. 2803.) Kinek lova nincs, Bécsben is gyalog jár. (Példab. 2804.) Vak légy, ha hamar

akarsz járni. (Példab. 3022.) Hamarább jár hírénél. (Példab. 3025.) Hamarább járt a gondolatnál. (Példab. 3026. v. ö. 3743.) Hamar járó hamar fáradó. (Példab. 3037.) Gonosz hír szárnyon jár, lót, fut, senki nem vár, elűzi a mentséget. (Példab. 3334.) A rosz hír szárnyon repűl, a jó pedig kullogva is alig jár. (Példab. 3337.) Ne járj a daraboson, ha nyomott uton járhatsz. (Példab. 3744.) A járt utat a járatlanért el ne hadd. (Példab. 3747.) Kenve jár a kerék. (Példab. 4077.); de így is mondják: A kent kerék könynyen szokott menni. (U. o.) Nem jár egy vágásban a kereke. (Példab. 4083.) Nagyon alant jár a fogással. (Példab. 2508.) Jár-kel, mint Orbán lelke. Örökén jár, mint az Orbán lelke. (Példab. 3745.) Jár-kel fölebb alább, mint a görög(kereskedő) az üres boltban. (Példab. 3746.) Jár-kel a farával, mint a szitás malom. (Példab. 3747.) A hitvány malacz makk alá jár. (Példab. 5054.) Az idő járton jár, semmi szóra nem vár. (Példab. 3481.) Ebül járt. (Példab. 1597.) Sok fárén járt sokon ment keresztül. (Példab. 2194.) Anyja után járja templomot a leány. (Példab. 295.) Ezt a kerek erdőt járom én. (Népd.) Sokszor megjárják addig Budát. (Példab. 53.) Megjárta Ungot, Bereget, Tolnát, Baranyát (Példab. 5149.) Messze országot járt be, mint a tehénfark, egyik farpofától a másikhoz. Példab. 5273.) Megjárta fejét a budai török vér. (Példab. 1038.) Ha a hörcsögös asszonyt meg akarod szelidítni, járd meg vele a tánczot a mogyorósban. (Példab. 407.) Megjárta az alpári tánczot. (Példab. 204.) Megjártatták vele a borjútánczot. (Példab. 954.) Megjáratom vele a medvetánczot. (Példab. 5128.) Nehéz lánczban tánczot járni. (Példab. 4712.) Bolondját járja. Ha titkot akarsz kitanulni, jártasd a borsót. (Példab. 934.) Igen eljár ő is oly itczével. (Példab. 3715.) Nehéz a némának szaván eljárni. (Példab. 5445.)

Van egy malom, nincsen köve,
Mégis lisztet jár;
Van szeretőm, tiltják tőlem,
Mégis hozzám jár. (Vadrózsák I. 237. lap.)

Tám „Mentiris“ várossába
Járt vót ő az eskolába. (Vadr. I. 82. lap.)

Nem jártam utánna,
Mégis kaptam egyet,
Haj de gyöngyön járó
Azóta az élet. (Vadr. I. 195. l. v. ö. 219. lap.)

Kár haszonba jár. (Példab. Nincs meg Ballaginál.); de azt is mondják, hogy: Kár haszonba ment. (Példab 3929.) Főben járó dolog. (Példab. 2567.) Nagyba járó dologban nem kell hirtelenkedni. (Példab. 5404.) Bőrében jár a dolog. (Példab. 1000.) K...tartás tékozlással jár. (Példab. 4622.) Jobb egy kérdés egy napi járóföldnél. (Példab. 4070.) Nagy a híre mint a tatárjárásnak. (Példab. 3339.) Más bíró járása. (Példab. 741 – 3750.) A bolondnak bú a járása, kár a társa. (Példab. 841.) Mily járatban vagytok? Járt-kelt; székelyesen: jártkőt, jártas-kőtes legény. (Vadr. I. 503. lap.) Járós, guzsajosba járó legény; az ő járóssa: az ő szeretője. (Vadr. I. 503. lap.)

Még az ábéczén sem mentél keresztűl. (Példab. 3., v. ö. 4.) A ki megyen, az halad, s a mi halad, az el nem marad. (Példab. 2948.) Nem messze megy ember a hazugsággal. (Példab. 3239.) Jobb az útnak feléről visszatérni, mint rosz helyre menni. (Példab. 3811.) Inkább elhiszem, mintsem oda menjek kérdezni. (Példab. 3604.) A ki előbb megy a malomba, előbb önt a garatra. (Példab. 5060.) Meg is jöttem onnét, a hová mégy. (Példab. 5151.) Eb szemébe nem megy a füst. (Példab. 1513.) Ki csak akkor gondolja meg magát, mikor merűl, későn bánja meg, hogy vízre ment. (Példab. 122.) Ha egy ajtón kiverik, a másikon bemegy. (Példab 94.) Híres eperre nem kell kosárral menni. (Példab. 1886.) Ebnek mondják, eb a farkának, farka azt mondja: eb menjen. (Példab. 1552.) Makóra ment. – Földvárra ment deszkát árulni. (Példab. 5052. 1340.) Elment az esze. (Példab. 2008.) Úgy megy, mint a parancsolat. (Példab. 5204.) A régi adósság annyira felmegy, hogy végre el sem éred. (Példab. 62.) Sokra mehetne az ifjú, ha eszével mindenkor tudna élni. (Példab. 3505.) Sok kevés sokra megy (Példab. 4175.) Nagyra ment, mint Kandónénak fia. (Példab. 5403.) Könnyű a nagynak nagyobbra menni. (Példab. 5397.)

Menj szeretőm ablakába,
Röpűlj az ő szobájába,
Te kis fecske! s azt izenem,
Hogy őtet most is szeretem.

Végig mentem a kazai temetőn. (Erdélyi, Népd. II. 82. lap.) Ne mennyen el, no. Innét bizony egy kicsiddég nem menjen el. (Valamivel kénálni akarja, s éppen készűl vala reá). Haggya el kjed, ne járjon semmi után. (Vadr. I. 355. lap.) Menyek magamnak — azaz: időt tölteni. (Vadr. I. 372. lap.)

Mennek, mendegélnek.
De mégis szomorúbb annak a legénynek,
Kinek szeretője férjhez ment szegénynek. (Erdélyi, Népd. II. 363. lap.)

Kabalára, szász!
Rest ember az, a ki nem fut,
Mikor előtte van az ut.
A gavallér, mikor ráér,
Ha nem mehet, mász. (Erdélyi, Népd. I. 364. lap.)

Elment képet csinált. (Vadr. I. 374. lap.) Átmente a vizet. (Petőfi, János vitéz.)

Ottan elindula ajh! ki Kolozsvárra,
Fele utját mene, onnan visszatére,
Hazájához ére. (Vadr. I. 162. lap.)

Mint átható ige találkozik még az Alföldön, s a régiségben:

Deh mykoron az napnak feleet elmente volna. (Peer cod. 60.) Azert az életet erǫssen altal megyem. (Bécsi cod. Machab. 2. 27. Altal menek a zallasokat. (Bécsi cod. Judit. 13. 12. Een ystenemba kwfalth athal megyek. (Keszt. cod. 17. zs.)

Ha most végig nézünk a példákon és számot vetünk velük, azt látjuk kutatásunk eredményéűl, hogy a két ige közti különbséget igen tisztán föl lehet ismerni és meghatározni. Látjuk, hogy a járás sem egyéb, mint „jön-megy“-féle mozgás. Ugy de a *jön*-ben, ha úgy tetszik +, a *megy*-ben — irány van kifejezve, vagyis a *jön* a valahová jutásnak, *megy* pedig a valahonnan távozásnak pontjából nézve jelöli a mozgást, s egyszeri cselekvést fejez ki. A járás is,

minthogy mozgás, szintén irányban történik, de benne az irány közönbös, vagyis képletileg kifejezve: ha *jön*=+m, *megy* —m, akkor *jár* ±m. A járás tehát csakis magát a mozgást mint cselekvést veszi s a maga folytonosságában jelenti. A folytonosság azonban kétféle lehet, úgymint vagy egy húzamban tartós, vagy ismétlődő periodikus.

Ha megindítom az ingát, s megteszi első mozgását, ez abban áll, hogy az egyik oldalról a másikra megy; második lengése pedig az, hogy a kiindulási pontra megint visszajön. Ha e mozgás ismétlődik, azt mondom, hogy az inga jár. Az egyes lengést is lehet járásnak fogni fel, ha t. i. nem tekintem irányát, sem annak kiindulási vagy érkezési pontját, hanem egyszerűen bizonyos ideig tartó cselekvésnek veszem. Mondhatom e szerint, hogy az inga gyorsan vagy lassan járt, pedig csak egy lengést tett.

Az úrfi iskolába jár, de ma nem megy; az inas nem jár iskolába, de ma oda megy megmondani a tanítónak, hogy az úrfi beteg. Hanem az inas odamenetele is járás; nem iskolába-járás, mert az periodikus ismétlődést fejez ki, hanem járás magában véve, a mennyiben bizonyos ideig tartó cselekvés. Mi járatban van? kérdheti az inastól a tanitó. Haza érkezvén az inas, azt mondhatja reá gazdája: Pista, te nagyon lassan jártál. Miért nem siettél?

Elmegyek egyet járni. Megyek az utcza sarkáig s onnan visszajövök, csak egyet járok. A német „eingang" nem *bemenet*, hanem bejárás: ott szoktak ki be járni. A bemenet csakis az egyszeri bejutásra illik; például a szinháznál bemeneti díj egyes eléadásra. Valaki bejárós, azaz sokszor megfordúl valamely háznál.

Hadd nézzünk még egy pár átvitt értelmű példát. „Ez járja, ez nem járja: dies geht an, dies geht nicht an", a dolog rendjén vagy nem rendjén valóságát fejezi ki; „ez megy, ez nem megy", pedig csak annyit mond, hogy az lehetséges vagy lehetetlen. „Megy mint a parancsolat" nem szokást jelent, hanem egyszerűen azt, hogy az egyszeri dolog hogy sikerűl. „Főben járó dolog" az, minek fejvesztés a rendes büntetése. „Kár haszonba jár" szintén azt fejezi ki, hogy mi szokott történni: „Kár haszonba ment" csak egyszeri esetre vonatkozik.

Végül még arra akarok figyelmeztetni, hogy a *jár*-nak periodikus értelme „hová“, egyhuzamú értelme pedig „hol“-féle kiegészítést kíván. „Pestre jár“ és „Pesten jár“ világosan mutatja a kettő közti különbséget.

PONORI THEWREWK EMIL.

EGYHÁZ, ÉKTELEN, ÉGÖDELÖM.

Mihál deák (Michael literatus) 1529—1541 közt ezen czím alatt: Az nehez igeknek magarsagarol melyek az vy testamentomban vadnak a b c-zerént bibliája czímlapja elé illesztett nehány levélen számos görög és zsidó szót magyaráz. Ezek során ezt is írja: Az E-rol. Egg'ház, isten tisztessegere rakot haz, templom. Ennen vvn eredetet ez szo hog' az kereszt'enek elein egg'ut laknak vala es egg' hazban, mint meg vag'on irva az apostoloknak éelekedetirol irt könvnek mazod resiben. Ennet vezen eredetöt ez szo, egg'hazbeli nep, az az kereszt'én nep görögül ecclesia. Ennen ez es eghazinepek az az lelki pasztorok, görögul ecclesiastici. (Régi magy. ny. eml. 2. k. 44—45. l.)

Mihál deák magyarázatából kitetszik, hogy ő keresztyén egyházról beszél s nem is gondol arra, hogy feljebb kellene az egyház szó eredete után kereskedni. Eléggé bizonyítja ezzel azt, hogy már a XVI. században olyan homály borította e szó eredetét mint ma s legalább Mihál deák nem — de talán más sem — emlékezett a szónak tulajdonképeni értelmére. Hogy a szent szó nem fordúl elő magyarázatában, azt — úgy gondolom — inkább véletlen mint öntudatos mellőzésnek róhatjuk fel.

Budenz kétség nélkűl helyes nyomon jár nyelvtörténeti adatokra támaszkodó fejtegetésében, melynek meggyőző sikerét annál inkább méltányolhatjuk, mennél kevésbbé hivatkozhatik a mai nyelvből oly szavakra, melyeknek határozott értelme közvetlenűl szolgálhatna felvilágosításúl. Közvetlenűl mondom, mert az általa felhozott innep szó is csak az ő nyomozásai folytán vált most már könnyebben felismerhetővé.

Ezekhez tartozónak vélem én é k t e l e n = é g t e l e n szavunkat e kifejezésben é k t e l e n b e s z é d, és épen olyan pleonasmussal mint a milyen Budenz szerint a s z e n t-e g y-h á z, ebben is é k t e l e n k á r o m k o d á s. Ma természetesen é k e s s é g n é l k ű l v a l ó-nak gondoljuk e szó jelentését, épen úgy mint Mihál deák a XVI. században egy háznak gondolta az egyházat. — Nem bocsátkozom ezúttal abba, vajjon az é k e s, é k e s s é g stb. mennyiben származott külön tőről, mennyiben nem; csupán azt jegyzem meg, hogy az é k t e l e n b e s z é d a XV—XVI. századi Peer codex 141. lapján még így olvasható: e g t e l e n b e s e e d, holott a 133. lapon e k e s w o l t a, a 170-en ekesseghe fordúl elő. Hogy *t* előtt a *g*-ből is *k* lesz, a kimondás bizonyítja, míg az ellenkezőt állítani sem lehet. Gondolatom szerint tehát az e g t e-l e n ma é k t e l e n szóban az e g, é k-nek ugyanaz a jelentése, a mi az egyházban az egy-nek, azaz mostani szólás szerint = szent s az é k t e l e n b e s z é d b e n az éktelen a s z e n t-nek, nem pedig a mai értelemben vett é k e s-nek az ellenkezője.

Ismeretes dolog az, hogy az é k t e l e n b e s z é d vagy k á r o m k o d á s helyett é g b e vagy é g r e kiáltó beszéd vagy k á r o m k o d á s kifejezéssel is élünk: kevésbbé van azonban elterjedve az é g ö d e l ö m b e s z é d, é g ö d e l ö m k á-r o m k o d á s, mi tudtommal az elébbiek helyett a Kis-Kunságban gyakran hallható. — Nem merem épen állítani, hogy az é g ö d e l ö m = é g e t e l e n (égtelen, éktelen); de azt hiszem, hogy mint varians nem mond ellene annak, a mit az é g t e l e n-, é k t e l e n-ről e pár sorban gyanítottam.

Mond-e a nép még valamely más vidéken is é k t e-l e n b e s z é d helyett é g ö d e l ö m b e s z é d e t?

SZILÁDY ÁRON.

FALUDI MAGYARSÁGA.

„Nemes asszony. — Nemes urfi."

Ha ki épen Pázmány vagy Faludi nyelvének tanulmányozása közepett szórakozásúl a frisen érkezett hírlapokhoz vagy fordított regényhez szegődik át figyelmével, néha mintha csak üstökénél fogva ragadtatnék egyszeriben hazája földjéről, mint hajdan Habakuk Babylonba, idegen égöv alá, ingadozó, bénult

alakok, korcs szólamok Bábelébe, holott nemzeti czég és jegyek alatt kínálnak mindennapi táplálékúl csempészett, ínyt csaló kotyvalékot, mely kábulatba ejti a nyelvérzéket s nyelvünk fájának lassanként gyökeréig őröl.

Meglakolunk, ha még soká lakozunk belőle.

Újabb íróink közől már csak alig egy-kettőnek olvasása közben értjük és érezzük, hogy ez a nyelv a mi nyelvünk; míg a többség újabb keltű magyarsága, kivetkőzve ősi szabásából, mindinkább szomszédos alakokhoz idomúl, s elvégre nyelvünknek megölőjévé válik.

Akad hírlapi czikk, röpirat, tankönyv, sőt ez utóbbiaknak nagy része olyan, hogy egyik másik idegen nyelvre akár szóról szóra átváltozhatnék.

Azért nagyon is idejében esett a Magyar Nyelvőrnek beköszöntése.

Ennek első pontja értelmében, mely „az elhanyagolt nyelvkincseknek felkutatását, s belőlök a czélszerűeknek szükség-kívánta ajánlását és terjesztését“ tűzte ki feladatáúl, úgy vélem helyökön lesznek itt tanúlmányúl és utánzásúl Faludink tőből szakadt magyarságából a következő szemelvények.

Eredetiségek.

Hol torkodba verte, hol markodba szakasztotta szemtelen hazugságidat.

Az ő betegsége hagymázra fakad.

Nem ide szól, hanem a tengernek túlsó partjával tartja közit. A ki azomban azon képnek mássa, job erköltsel kendőzzék.

Teli lakik ezekkel a hizelkedésekkel.

Kiki közűlők maga elvéltében legböltsebnek tartja magát.

Megtermett szivén a gonosz.

Alig éri a láng, már is gyarlódik.

Urához való hívségében felette meg-gyarlódik.

Meg-fogta őket a fel-fualkodásnak füstye.

Ide kivánkozik, hogy szemre kaphassa őket, ide gyöngyözi, kövezi magát, könnyen öltözik, hogy a szellő-is, szem-is meg-járhassa.

A méreg, a kárvallás alkhatatlan ostromolják szivét. Ezekbűl hogy ki-vigasztalja magát, a Comoediák-ra siet.

Szoros környékben tartja killebre igyekező indulatit.

Letsapta husát artzájárúl a rendetlen élet.

Már-is olly meredeken vagyon, melynek veszedelmes lészen a szököllője.

Az öreg fösvénysége őtet bujdosóba kergette.

Kifogyván, bujdosóba indúl, árnyék szolgára szorúl.

Uram, a te beszéded eleven ereket mozgat.

Még tovább eresztette volna nyelve vitorláját.

Le-fityeg ajakotok, le-tsapja husát arczatok és halavány színre mutat.

Ebbül horgászod vadászod finom bötsületedet.

Minden nem-jóra vagyon üressége.

Se nem tudván kapálni, se nem akarván koldulni, lelke sértve tengődik, alig kapja szemre a még pölyhés urfiakat.

Erre felborzad, okádja a szitkokat: de bátor fortyanjon a sok átokkal, egy pénzetskéjét sem szóllíthatja viszsza.

Minden tartalékot kitör, meg-ereszti fékét kedvének.

Egy már fel-huzódott és 20 esztendőkkel megtölt ifjú.

Öröm-órákat jegyez-el magának.

Mindentül el-válunk, költsön névvel volt a mienk.

Le-termett lélek birja testedet.

Nem igen nagy bötsületben lehet nálad, minthogy olly oltsó képét adod.

Rakással vannak az efféle példák: de takarjuk félre.

Magános lakásra szabott a szerentse.

Tű-hegyre szettem valami kevés utra-valót (oktatást) számára.

Hogy az együgyü jámborok erköltsét nemesebb rámára feszitse.

A felhőken nyargalódzanak, szélhámmal járnak, s minthogy nints egyéb dolgok: álmokat hüvelyczik.

Ide szemeddel!

Már nem apród a politika dolgában.

A ki uri szerrel akar lenni, annak költeni kell.

Hizelkedéssel akar tetszeteskedni, és mintegy valakinek szája által bé-tsuszni a szivéhez.

Roppant épületeket eregettek tisztességére (istennek).

A mi ott csak szálka, nálunk gerenda temérdekségre vastagodik.

A ki ő hozzá hallgat, s felebarátját szoros ügyiben elő-gyámolitja.

A mit lantra irnak, a ki leg-édesebben énekli, *legtermetessebben epétseli* (taglejtés, apró mozgás) egybezengő röhögéssel, kéz-tsattogással fogattatik.

Meg-esküvének a *holtig-valóra*; hogy kiki *lábán-fennáltáig* ki-tészen magáért az ital-hartzban.

Atzélos zabola alatt *jártasd* gerjedelmidet.

Készülőt iddogálának talpon.

Ketteinek az utszán *vetett ágyat a bor.*

Felesége *lármát dobolt* ellene.

A *tevő leszek*, hogy mind *fejére tellyenek* gonosz törekedési.

Irtózott a tsipő-mondásoktúl, nem szenvette, hogy többet *tzirkáljanak lelkén*, hogysem testetskéjén, kihez képest *kínban* vala *nagyban.*

A világhoz ragaszkodik, *árnyékkal ölelkezik.*

Sok motskot mondott, *sok epét fujt rá.*

Az asszonyi czifrárúl *hüvelyezi álmait.*

Szintén *szemünk fényén piszkál.*

Sebes *nyelve* tiz mértföldet *futott előbb eszénél.*

Se nem akart nyilván tréfálni, se nem igen *szerével reá menni a beszéddel.*

Vagy *nintsen* elevenséggel hitünk, vagy *élével eszünk.*

Még az is *nehéz hitelben* vagyon előttem.

Sok kényes, *maga kedvén élő dáma.*

Tiszta mint a kék ég, mikor *háboru nem birja.*

Mérget s *ürmöt köpdöze.*

Ollón szitát forgat, hogy álmát fejtegesse.

E punctumokat *tartsa szemén* asszonyságod.

Siralommal meg-ázott könyörgés.

Táboránál tovább nyujtózott kevélysége.

Hertzegi módon kezdett meriteni az erszényből, a mig a *nagy semmi felelt fenekéről.*

Némellyeknél *mélyeb a lejtő a hágónál.*

A meg-szorult szükség *sok felé törekedik.*

Az Istennek törvény-széke előtt *kemény kérdésbe fog menni* mind a kettő.

Ha tréfábúl találtad mondani: *takard félre*, nem ide-való; ha pedig *szerével*; bár *tapogasd*, kopasz a mentség.

Levetőt játszik vele a szerentse.

Nem is volna *nyullal béllett* uraimékban annyi bátorság.

Veszendőre indúl bötsülete.

Mézzel eresztett biztatás.

Előbi lakozás, később'i lakolás, előb vigság, utób inség.

A mint a meg-veszett természet ingerli, ugy vetemedik.

Nem örömest kötelezi magát a Tzeremoniák nyügibe.

Viszketteti torkát a telhetetlenség.

Jó szivvel vegyék a korpázást, és a merre hajlik a nyirpózna, az az őszfejek tetszése, a szerínt éljenek.

Mikor legjobb kedve korában vagyon.

Vérszemet kell venni, bátorságra nódulni.

Emberi test és elme a fáratság után meg-kivánnya a vig tágulást.

Az urfi látszatos legyen a világ szemei előtt.

Szivünkben marasztván az izit a rosznak.

Kétségbe-esések közt tsukladozván, kárhozatra okádá lelkét.

Lészen, a ki érdemeimet el-tova nyujtsa nyomos időkre.

Nem botsája szaladótzira és szabad futamlásira sok-felé igyekező indulatit.

Ha őket szemre vennéd, öreg lépésekkel mennek a pokolnak.

Bizonyos vezeték szándékja miatt titkon Luterhoz szökött, mig az-után Calvinus rámájára feszitette vallását.

Megunalkodván a kézi munkában.

Szemre kivántam ezt a világ tsudáját.

Kóborol és szélleg, mint a krimi tatár.

Ördögösködött sok puruttya fenyegetéssel.

Egy csak minap himlőzött fiatal Iró-Deák jöddögele előnkbe finynyal, büszkeséggel olly nagygyal... hogy társom egész salvét sütött-ki a Complimen-bül kedve találására. Eme tegnapi gomba elvégre egyet nyikkana mondván: Lesz gondunk reá.

Elhitesd magaddal, azért, hogy bé-furhasd. Nevedet az az új hirekbe (hírlapok), nem méltó étlen itlan koplalni, rongyban tsühödni, vékony szálon szerencséltetődni életedet.

Kár, hogy tserébe nem mehet veletek köntössel.

A kevélység jó téjen tartja az irigységet, haragot stb., mellyeknek nehezeivel lenyomatván esten esnek.

A mely dáma ugyan-tsak volta-képpen bé-öltözött a tisztességbe, jó korán messze veri magától, s viszsza pironkottatja a szemteleneket.

Talpon virrad, nints hol nyugasztalja fáradt tagjait.

Sokkal volna közöd, ha mindenkinek szemére hánnád.
Gondviseléstelenűl hadja őket a szerentse.
Az apró tisztek pediglen azon fának ágai, azon tzimborán vannak a többi ellen.
A hideg hónapiglan nyomorgatja, és lustán tészi koporsóba.
Eldobban szivében, meg-lankad, ijedelmeskedik; mikor vakot mutat a szerencse.
Setét aggodalmibúl kinyilt vidámságra, restelkedő othonoskodásirúl ki-vágyó tábori tüzes indulatokra birván szive járását.
Ez a zurzavar pedig nem titkon járja szivét; hanem kitörik rajta és szemeket vér.
Első szemre.
Ha az anyák lator maga-viselése nem a tisztábúl adogat s mutogat a gyermeknek.
Ki-vásik s ki-kopik az Isteni félelemből.
Ritka, a ki magával bir felesen: vezeték erővel iparkodnak, és vendég-szárnyon röpdöznek.
Ránditsd hátráb kevélyen ki-kerengő vágyodásidat.

Kettőztetők és nyomosítók.

Erőn-erővel jóra ösztönözi.
Ha már errűl erőn-erővel leverted eszemet.
Esten esik a dicsőségnek szekerérűl.
Esten esnek az Ádám fiai.
Erre virradnak éten estig, sőtt holtig ebben mulatnak.
Félten féltem én őket.
Füztön füzte vitéz fejére a laurus-koszorukat.
Mi is gyakortáb gyakorta fel-felé tekintsünk.
Én már hitten hiszem.
Akár mint esküdjetek a holtig vesztig-valóra.
Járton járja őket szemeivel a köznép.
Alattomban lassan-lassan öltön öli.
Magános magánosan — egymagán.
Menten mentünk, hol szeléd pásiton, hol hantos helyeken.
Mentést mennyen ki az országbúl.
Mitsodát! az ur most-sem még sem akarja megismérni?
A multon muló időnek méltó ára.
El-felejti a leczkét, de nehéz-nehezen a példát.
Nehéz nehezen tűrheté.
Nősztön nőszö vén mennyecske.

Öltön öli lelkét.
Rágtan rágja szivét a dütsőségnek férge.
Semminél semmieb az, a mire építi elbizakodását.
Szegten szegdelik az ő parancsolatit.
A kastélyok sem szűzen szűzek tőle.
Tettében létében való Historia.
Többször-is másszor-is.
Tutton tudjuk.
Üztön üzi ezt a mesterséget.
Azomban váston vásott a futamodott urfi.
Nem szolgálván a szerentse veszten veszett.

Jelzők.

Csonka-bonka darabos udvariság.
Eszefurt ember.
Ez közönséges az egész fehér-renden.
A világ kevéllyei, a fellyebező Dámák.
Gyapotlágy letzke.
Habortsos tsavargó = (piszkos, locskos).
Hamar időn tsuda-nagyra mehet.
Biztatta, hogy hamar napján minden adósságirúl tészen:
Ne olly szörnyű sebességel, mint a hamarja-futásban (verseny).
Mikor olvassa a vitéz urfiaknak diadalmát; a hamarja-futás, öklelés, vagy más egyéb pálya-játékokban.
Hamarja-lépéssel futották a gonoszságnak ösvényét.
Hintót ne tartsunk, hanem gyalog szálván: mikor sietni kell, hamarját fussunk.
Jajos sorsa annak.
A kevély Ámán, a le-tartó Mardokaeus.
Tartsa meg nyomos időkig kényes bőrit.
Öreg könnyeket hullata.
Patyolatos szin-nép.
Gyomrom nem tutta megemészteni szeges beszédét.
A sziligy asszonyi-nem.
Oly gyengén beszél, hogy szoros társa-is alig érti.

Névragok, ige- és névhatározók szokatlanabb alkalmazása.

Diadalmaskodott minden ellenségérűl.
Job szeretem, hogy gyalázzanak a jórúl, hogy sem ditsérjenek a roszrúl.
Egy orvos sem holt meg abbúl a betegségbűl.
Jó akarótok int felőle.

Kevésnek jut benne.
Külömbözünk más teremtményekkel.
Érte légy, hogy jó keresztény légy.
Érte lészek tellyes igyekezettel.
A mint mond jóbul mondja.
Lehetne nevezni bennek, de nem akarják.
Nem akar ahoz tanulni, hogy helyessen tudjon beszélgetni.
Ez a nyalka katona Hobesiushoz tanult (tanítmányához szegődött).
Mondhatsza mire tartsunk, hogy megfeleljünk kötelességünknek.
Veszedelmes dolog a vendégségre tsüggeni, torkoskodni, tobzódni.
Semmit sem tudok benne.
Ország s világ tudós benne.
Ki tudós benne, adja e azt a jó Isten érnünk?
Vagyon hire annak is, de nem a jóbúl, se nem bötsülettel.
Se vétekre se tsudára ne véld, mikor türéssel kinállak, és alázatos letartással.

BOROSTYÁNKÖVI.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. Székelységiek.

49. Bízd papra lelkėdėt, doktorra testėdėt, prókátorra pėrėdėt: pokolba lelėd hejjedėt.

50. Az ördög is mėgúnja örökké ėgy honcsokon ülni. (Varietas delectat = kedves a változatosság.)

51. Elmėnt a híre mind Susujnak. (Susuj kurucz vezér vala a Rákóczi forradalomkor Háromszéken a besenyői várcsapat élén.)

52. Ha harminczkettőnek kėnyeret tudsz adni, nem vagy vén = ha megvan mind a 32 fogad.

53. Mėgėtette az urával a vak tyúkot, vagy: mėgėtte a vak tyúkot = férje mellett idegen szerelmet űzött, és hizelgéssel elhitette vele, hogy az nem úgy van.

54. A faluhoz közel jobb a vetés, mett hallja a kakasszót.

55. A napot ott keresd, a hol feljő.

56. Elült madár nem csirikol.

57. Szomszéd kutyák marakodni szoktak.

58. A zacskó tetejiről vészi a pénzt — gazdag.
59. Könyökig nyúl a zacskóba — szegény.
60. Könnyű a kutyának ugatni.
61. Tekeri az eszét mind a döglött borju a farkát.
62. Hortyog mind a zsigorás kutya.
63. Rút madár, mely fészkébe gazol.
64. Előbb légyén ökröd, s osztán csinálj jármat.
65. Van kosara, de nincs bogara.
66. Megforditva adja mind székely a krajczárt.
67. Mondá Sári — mondatlan is tudják.
68. Jó Berecznek, ha lúg is. (Berecz uram neje szereté a bort, melyet aháznál titkon egy fazékban tart vala. Berecz ráakada, megkóstolá, hát jó a bor, s nagyot ivék belőle. Neje ezt látván: Hagyjon kjed békét uram — úgymond — annak a fazéknak, mett én abba égy kicsi lúgot téttem férre! Férje erre azt felelé: Jó Berecznek, ha lúg es.)

KRIZA.

2. Szegediek.

69. Beadott mint Habi kovácsnak a szamár. (Herélés közben hasba rugá a szamár, s ennek következtében meg is hala.)

70. Tűzmentes, mint Manódli taplója. (Az öreg vegyes kereskedő nevezetes vala különösen rosz taplójáról; egy alkalommal háza leége s a padláson levő tapló csaknem sértetlenűl marada.)

71. Meglegyintette mint Bódi a gólyát, hogy botra tekerődzött a nyaka. (Ha valakit jól elvernek, arra alkalmazzák Bódi legyintését.)

72. Elébe vágott mint Totya a sereglyéknek. (E szőlőpásztor sárból készűlt galacsinját — golyó — paritytyából nem a seregély-csapat közé, hanem eléjük vágá, s igy sikerűlt neki mindig néhányat leütni.)

73. Komótizál mint a mészáros kutyája a napon. (A legnagyobb mértékben henye dologkerülőről mondják.)

74. Ráijesztett mint Halaburgi a hazajáró lélekre. (Ez öreg temetőcsősz tartogat vala egy nem rég eltemetett rosz hírű öreg asszonytól, hogy az bizonyosan „haza fog járni“. Kimegy egy alkalommal éjfélután a csőszházból s látni vél valakit a szalmabaglya mellett állani; rákiállt s neki megy egy doronggal, nagyot üt rá, s kétfelé reped a szalmához támasztott mosóteknő.)

75. Karót nyelt, mint Bagó káplár. (Az öreg husz évig katonáskodott volt, s még azután is oly egyenesen föltartott orral jár vala az utczán, hogy majd leveré vele az ablakredőnyöket; azzal gúnyolák, hogy karót nyelt, s nem hajlik a dereka.)

76. Odamosták a lábát. (Azon pór legényre alkalmazzák e

mondást, kit valamely lányos házhoz édesgettek annyira, hogy máshoz nem is jár.)

77. Feljött már nálad is a holdvilág == megkopaszodott hátul a fejed.

78. Nyers mint a tápéi gyékény == durva darabos ember.

79. Sokba került, mint Síma Gerőnek a túrós lepény. (Hivatalos vala Gerő túrós lepényre, s ez alkalommal kártyázó társaságba keveredék; s itt 300 frtján kívül még két lovát és fejős tehenét is elveszté.)

80. Zsidószagú a kendőd hugom. (A kendőt hitelbe vette, s még nincs kifizetve.)

81. Fogja kend a lepénylesőt == ne járjon folytonosan a szája.

82. Ráolvasott, mint Csányi Kata a beteg malaczra. (Cs. Kata javas — kurúzsoló — asszony vala; egy alkalommal bizonyos szegény ember elhívá őt, hogy egyetlen beteg malaczára „olvasna rá", hogy meggyógyúljon; lefogák a malaczot, de mikorra az érthetlen szavakkal való ráolvasást elvégezé, a malacz — megdöglött volt.)

FERENCZI JÁNOS.

Népdalok.

Virág ökröm kivezettem a rétre,
Gyöngy harmatot magam csapom előtte.
Gatyám alja minden reggel harmatos,
Nem vagyok én a rózsámmal szabados.

Virág ökröm befogom a szekérbe,
Buzát viszek vízi malom elébe;
Vízi molnár őröli a buzámat,
Más öleli az én kedves babámat.

Levél által izentet a galambom,
Hogy még egyszer vegyem vissza magamhoz,
Nem kell nékem se levele, se maga,
Ne átkozzon engem az édes anyja.

Édes anyám, ha kend tudná a mit én,
Milyen gyenge szívű kis lány vagyok én,
Ha kiállok a kis kapum elébe,
Fáj a szívem a nőtelen legényre.

Édes anyám, ha megúnt kend tartani,
Vigyen hát föl a vásárba eladni;
Ott is ott lesz az én rózsám megvenni,
Ezüst pénzzel fogja kendet fizetni.

(Szeged vidékéről.)

FERENCZI JÁNOS.

Bogár Imre nótája.

Zavaros a Tisza,
Nem akar higgadni,
Az a híres Bogár Imre
Által akar menni.

Által akar menni,
Lovat akar lopni,
A szegedi zöld vásáron
El akarja adni

El akarja adni,
Ládát akar venni,
Azt a híres Gondi Modolt *)
El akarja venni.

Kocsmárosné hallja,
Van-e sere, bora?
Serem is van, borom is van
Vendégek számára.

Kocsmárosné hallja,
Száz itcze bort hozna,
Kinálja meg a vármegyét,**)
Hogy ne legyek rabja.

Hunczut a vármegye,
Nem iszik belőle,
Mert a szegény Bogár Imre
Most van a kezibe.

ZÁMBÓ JÁNOS.

Tata vidékiek.

1.

Szerettem a kék ibolyát,
Egy asszonynak barna fiát,
Ő is engem, én is őtet,
Ez volt a gyönyörű élet.
De ő megcsalt, nem én őtet,
Verje meg az isten őtet.
Kilencz álló esztendeig
Nyomjad az ágyad fenekit,
Kilencz kereszt buzaszalma
Rohadjon ki az ágyadba.
Kilencz kövér disznó háját
Kenegessék a hasadra,
Hat patika medicina
Forduljon meg a gyomrodba;
De az se legyen orvosod;
Fekete föld a te sírod,
Az is ordíjon fölötted,
Mikor, hunczut, beletesznek.

2.

Egy asszonynak két eladó lyánya,
Egyik szegfű, másik majoránna.
Megüzentem az édes anyjának,
Kösse össze nékem bokrétának.

HAMARY DÁNIEL.

Helynevek.

1. Bakonyban a tési határban.

G a j a: egy völgyi patak.

V a d a l m á s: a Gaja völgy egy része malmokkal.

P ö t ö r k e: völgy-nyilás a Gaján, mély vízmosással, melynek partján római maradványok találhatók.

C s i k l é s z: rom, mélyen bent a százados erdőben, völgy-parton,

---

*) Jelenleg is élő csinos özvegy asszony.

**) Így nevezi az alföldi ember a vármegyei pandurokat.

mély, kettős gyürű-sánczczal. A falak már egészen elpusztulvák; csak egy kőhalom az egész.

Csősz: puszta, — hajdan mint mondják, falu.

Várberek: gyönyörű regényes mély völgy, magas szikla-parttal. — Közepén egy magas sziklán emelkedik Puszta-Palota várrom, Mátyás király kedvencz vadászhelye.

Badacsony, Bögre, Józan: szőlőhegyek a palotai határban.

Inota: helység egy völgy nyilásában.

Pléhorgya: kopár szűk sziklavölgy, fehér meztelen kövekből.

Urrétje: ritka erdős kaszáló, melyet az uraságtól birtak a jobbágyok.

Márkus vára: kettős gyürű földsáncz a Gaja partján, körűlbelűl 4° belső átmérővel, egy részét már a viz elmosta.

Szent kút: forrás és kápolna a Gaja parton; bucsújáró hely.

Koszvár: hegyoldal és völgy, római régiségekkel.

Burok: mély völgy, melynek vadon sürű erdejében egykor bankócsinálók nyomait találták. Az orvvadászok kedvencz helye.

Fajdas: kopár hegytető, hol most már híre sincs a fajdnak.

Bérhegy: magas hegy, melynek déli alján előbb szőlőhegyek voltak, mit most már csak néhány gyümölcsfa és a pinczék romjai bizonyítanak.

Szentse kű (Szentségkő): egy szabályos alakú, külön álló, hatoldalú kőhasáb, csaknem koczka, körűlbelűl $^1/_2$° magas a bérhegy déli oldalán, a szőlők fölött; közepén egy kis mélyedéssel, melyben az esőlé megáll, s melyet ezért a vadászok be szoktak fedni egy kődarabbal, hogy a viz frissen maradva, nekik italúl szolgáljon.

Csojános: hegy, — most kaszáló és szántó föld.

Kűpajta: igen magas, egészen függélyes, nagy sziklapart, a setét horog völgyének egyikoldalán. Benne egy nyilás fut végig, melybe felűlről le lehet ereszkedni. Öbleiben egykor szegény legények tanyáztak. Alúlról a völgyből tekintve, nagyszerű látványt nyujt.

Kordella szőlő: a setét horog egy darab partja a kűpajtán alúl. Sziklás, erdős hegyoldal.

Ördög lyuk: 2—4° mélységig függőlegesen lefelé menő, szűk barlangnyilás az erdőben, melyet még senki sem vizsgált meg, de melyről különféle dolgokat beszélnek; a többek között, hogy a 2 mfd. távol fekvő Kikeri-tóval földalatti összeköttetésben állana.

Óhalál: egy nagy fa a setét horogban. Kérgére egy kereszt van vágva. Azt mondják, hogy alatta valamikor egy ember halva találtatott.

Akasztófa: két szál egyenlő nagyságú bükkfa egymástól ölnyi távolságra, másfél ölnyi magasan egy ág által összenőve, úgy hogy meg nem lehet ismerni, melyik fából nőtt ki az ág.

Tobó: tó a falún kívül

Kües mocsolya: sziklás és bokros völgy, melyen vizbő időben egy kút vize szokott végig csergedezni.

Suttony: a falunak oly félre eső része, a mely nem képez rendes szabályos utczát.

TURCSÁNYI.

2. Ipoly-Litke határában.

Düllők: Homok.
Piliske.
Hosszú.
Fosztó.
Retyő.
Pólya.
Koromberki.
Pap kertyi.
Urak főggyi (Uraság földje).
Ur főggyi.
Malom út.
Barom út.
Apátyi főd.
Somlyós allya.
Káposztások.
Őrhegy.
Tót asszony hidja.
Kopasz hegy.
Kopasz tető.
Tariska pallag
Nagyrét.
Keresztfa.

Erdők: Vajashegy.
Fekete erdő.
Veréb hegy.
Bikk oldal.
Bikk tető.
Kis erdő.

Rétek és legelők:

Kencsik.
Recska.
Bikk allya.
Csádaj.
Cserkút allya.
Malom berki.
Kőre.
Kis rét.

Vizek: Ipó (Ipoly).
Retyő pataka.
Komra pataka.
Dobroda.
Kánya pataka.
Kuna pataka.
Nagy ér.
Határ sáncz.
Fekete tó.
Krétás patak.

BORBÁS VINCZE.

Tájszók és sajátságok.

1. Székelységiek.

Ágyvető: 1) ágyas, ágyastárs, hálótárs — nőszemély; 2) álmosságból való ásítozás. Kűdi előre az ágyvetőt. Megérkezett az ágyvető. Megérkeztek az ágyvetők — több ásítozás.

Ákáczió: izgágaság, ákácziós: izgága.

Babbogtat: tántorogva lépik, tétovázva jár el, rosszúl olvas, imígy amúgy tesz valamit; akadozva, szokatlanúl, rossz nyelven beszéll. Most kezdi babbogtatni az olvasást.

Bélme: csökött, kifejletlen, törpén maradt növény, állat, ember is (melléknév). Ez a búza bélmecske.

Bétakarodott. Rendes értelme az, hogy gabnáját. mezei terményeit a mezőről behordta beltelkére; élczesen pedig, hogy: eladta minden külbirtokát s az árát a zsebében behordta házához, vagy: miután az árát is elpazarolta, beltelkére annyira bevonult, hogy onnan kihatni zsebe sem képes. Így is szokták mondani: Elvégezte minden dolgát.

Biralkozik valamivel: birtokol valamit. Rosz egészséggel, gyenge erővel, kutyás természettel, hitvány testtel, nem sok vagyonnal biralkozik. Sok jóval biralkozik.

Bisles: képzeletbeli jó étel. Ha ezt nem szereted, vagy ha e nem kell, egyél bislest.

Burdó: nagyobbszerű tömlő. Mert tömlő = kis tömlő. Sőt így is mondják: kicsi burdó, kicsi burdócska.

Csècskés: nem kifejlett, tarka színvegyület. (A marosszéki felföldön.) Háromszéken ezt szürkés tarkának, irombának, Udvarhelyszéken szamárszürkének hijják.

Csonkájába: félbe, hiányosan.

Csukor: csokor, csukros: csokros virág. Csukrosra tartja a száját. Felcsukrozták.

Csukorat és csukorék: összeálló csoport — ember, nyáj, csibék, stb. Összegyültek egy csukoratba mint a fogolymadár.

Czuczoráz, megczuczoráz — megfogdos haragosan, másnak testét tettetve játékosan de valóban fájító komoly hatással megmarkászgatja.

Dalma: töltelék. Dalmás káposzta: töltött káposzta.

Fataró: ügyetlen, gyáva, a legtöbbször: onánizáló.

Felzurran — a raj, mikor elmenyen, vagy a sereg madár, mikor felrepűl, különösen a csoport fogolymadár. Megvan Háromszéken s Marosszéken is — felzúdúl.

Furtonfurt, furtomoson: szakadatlanúl (Homoród).

Gacz: gaz, zavar, ocsmány. E má' mégis gacz dolog. (Homoród vidékén.)

Hajikot hány (a marosszéki felföldön) (= halkot vet Háromszéken): nagy forgácsokat vet a vastag fa a beróváskor, Háromszéken: hajok.

Hesnyetölni: késedelmezni. Ne hesnyetöjj, henem (hanem) ebbe a pillanatos pillanatba itt légy. (Udvarhelyszék.)

Hergyesz — puzduri, szőrszálhasgató. Nó Pistabá, én nem tudom tűrni a Ferkó természetit. — Hagyja el, édes gazduram, hiszen annak minden pereputyja ojan hergyesz.

Irányszál: ökörszarván lévő kötél. (Aranyosszék.) Háromszéken: járomkötél, ökörszarvára való kötél.

Mahumed ember: nagy, kövér ember. Jaj be nagy mahumed ember lettél!

Micsmács: egyenlő mértékben vegyített bor és borvíz vagy savanyúvíz.

Mistumra: takarékosan. Nó feleség, immá van szalonna, de ugyan mistumra kőtsd. Mistumra gyermek, ne fajj akkora turót.

Resteletlen: kitünő szorgalom. Bezzeg resteletlen leány-é ez!

Rövitteni: rövidíteni — az útat, a dolgot, a beszédet. Dívik a marosszéki felföldön. Rövebb — rövidebb, dívik Csíkban is.

Selló: viz sebessége, zúgója (Aranyosszék). Ezt Udvarhelyszéken, Csíkban és Háromszékben súgónak nevezik.

Szélborka: futóka, eszelős. No szélborka nó!

Tócs: zabmoslék. Az őrlött zabot vízzel vegyítve, mi a lovaknak igen kedves és tápláló eledele, nevezik tócs-nak. (Homoród v.) KRIZA.

2. Szegediek.

Ásztorka. Hogy minél több gabonát tömhessenek a zsákba, egy darab erős vászonnal fűzik be a zsák tetejét, és e vászondarab az ásztorka. Ásztorkás zsák.

Benyalatos. Ha a legény valamely leányos házhoz szivesen és gyakran jár, arról mondják különösen irígyei, hogy benyalatos.

Csabda: csintalan.

Czingár: vékony, erőtlen ember.

Duhaj: dologkerülő, lopásból élő ember, nagyobb rablást azonban csak a legnagyobb szükségben visz véghez.

Fülmendör: szolga, urasági inas.

Igyít: midőn a kis gyermek egyes tárgyakra kezd figyelni.

Káspálódik: fekves v. ülés alkalmával ide-oda hánykolódik, feszeleg.

Pilís: sütés után a kenyér fölrepedt része — púp, gyürke.

Pipiszőrös. Pipiszőrös kendőbe megy esküvőre.

Potorász: midőn a mezőre hajtott sertések eledelt keresnek.

Surbankó: a ki legénykorba lép; fiatalabb paraszt legény.

Tatar: rongyból összecsavart mécsbél.

FERENCZI JÁNOS.

A MAGYAR NYELV

I. Az iskolákban.

Ellenőrző tisztünk teljesítése közben alig van tér, melyre nagyobb gondot kellene fordítanunk, melyet élesebb szemmel kellene kisérnünk, mint az iskolák nyelve. Hogy nyelvünk eredeti tisztasága annyira meghomályosúlt, hogy épségén az a minden ajak panaszolta csorba van ejtve, azt jó részt az ötvenes évek óta megjelent tankönyveknek köszönhetjük, ha ugyan van valami köszönni-való benne. Ha e könyveknek egynémelyikét felnyitjuk s itt-ott egy szakaszocskát végig olvasunk bennök, olyan furcsa, valami nyugtalan érzet száll meg bennünket annak meggondoltára, hogy ezt a magyar nyelvet egy sereg ifjú tanúlja, hogy idővel beszélni, terjeszteni fogja, s hogy ez a nyelv lesz talán jövendőben a magyar irodalom nyelve. Akármelyik szabályát vegyük a magyar grammatikának a hangtól kezdve az etymologiáig, az iskola nyelvében mindegyikre találunk oly példát, mely egyikének vagy másikának irgalmatlanúl a nyakára hág. Idő folytával, majd ha megtestesedik kissé e rovat — mert szándékunk, ha csak terünk engedi, egy számban sem feledkezni meg róla — mindenki meggyőződhetik, hogy, habár látszólag nagyot állítottunk, a valóságnak egyáltalában nem lesz oka ez állításunk miatt fejét csóválnia.

Kezdjük egyikével a legújabbaknak.

„Latin Gyakorlatok".
Szerkesztették Kolmár J. és Sváby P. (1872.)

Az illető osztályok ismereteinek köréhez mérten van-e szerkesztve e munka, fokozatosan halad-e követeléseiben, izléssel vannak-e választva darabjai, szóval hogy megvannak-e benne egy jó latin gyakorló könyvnek kellékei, arról itéletet mondani nem mi hozzánk tartozik; mi csak azt nézzük, minő magyar nyelven van írva.

S e tekintetben örömmel jegyezzük fel, hogy e latin gyakorló könyv magyarsága az eddig megjelent e fajta művekéhez képest tetemes haladást tanusít, s általában véve jónak mondható.

Különösen ki kell emelnünk benne az öntudatos választással karöltve járó ovakodást, mely láthatólag, észrevehetőleg küzd a német nyelv sajátságaival, a melyből, s a latinéval, a melynek számára fordít, mely míg egy részről figyelmesen kerűli az idegenszerűségeket, más részről gondja van arra is, hogy a mit a nyelv határozottan megkülönböztetett, egybe ne zavarja, hanem a bizonyos, kiszabott czélokra szolgáló eszközöket czéluknak megfelelőleg alkalmazza.

Ez öntudatos, helyes kezelésnek példái a következők:

1. A *miután* kötőszónak kizárólagosan időjelentményben való alkalmazása.

2. Az okadóknak *mivel, mert, minthogy, mivelhogy* a magyarázóktól *ugyanis, mert* — s az előbbiek közől ismét a subjectiv (*minthogy, mivelhogy*) s objectiv okadóknak (*mivel, mert*) megkülönböztetése s helyes használása.

3. Az igeidőknek öntudatos, határozott elvek szerint való s nagyobbára sikerült kezelése.

Ezekhez járulnak még — hogy az ide tartozók közől a fontosabbakat mind egybefoglaljuk — az igemódoknak különösen az indirect kérdésekben s a viszonyított beszédben való magyaros alkalmazása; a szenvedő mondatszerkezet gondos kerülése; a latin participialis szerkezetnek megfelelő magyar kitételeknek tapintatos megválasztása (qua conspecta percussores: láttára a gyilkosok 60. §. — nulla mora interposita: késedelem nélkűl 61. §. stb.); a latinos relativ névmás helyett a mutatónak kötőszó kiséretében való alkalmazása (qui patre mortuo: ezek tehát atyjok halála után, 61. §.); a latin s német nyelv nembeli szabályainak rá nem erőszakolása nyelvünkre, mint ezt az említett nyelvekből fordítók nagyobb részt teszik (assiduitas mater virtutis: a kitartó munkásság az erény szülője 2. §.), stb.

E kiváló tulajdonai mellett azonban vannak gyöngéi is e munkának; s szerkesztőinek minden ovatossága ellenére is több helyütt akadunk néha németes, leginkább azonban latinos kifejezésekre. Ilyenek

1. A többes szám latinos használása a több vagy minden birtokosnak meglevő egy birtok kifejezésére, pl. „A háború, mely *szíveiket* elvadítja“: bellum quo animi efferantur, 2. §. „Saját *testeikkel* (corporibus) akarták az utat elzárni“. 26. §. „Üljünk *lovainkra*“: ascendamus in equos, 54. §. stb.

2. A személyes névmás s az egyszerű birtokos rag helyett a mutatónak alkalmazása, pl. „*Ez* azonban, mihelyt a hálóterembe lépett“ — mihelyt azonban helyett. 9. §. „Alig lehet az emberek életében valamit találni, a mit *azok* (hangsúlyozva ők, különben elmarad) feltétlenűl dicsérnének“, 40. §. „*Ennek* táborából egy szökevény jöve Fabriciushoz s megigéré neki, hogy Pyrrhus táborába vissza fog menni s *azt* (őt) megmérgezi. Fabricius *ezen* embert (l. a 3. pontot) visszakisérteté Pyrrhushoz. Belátta ugyanis, hogy, ha *annak* (eius, benne van a következő szóban) indítványát elfogadta (mért nem fut. exact.?): *ama* (l. a köv. pontot) nagy háborút bevégezte volna“ (germanismus) 53. §. stb.

3. A latin articulus-pótló mutatónak (ille) *amaz* v. *azon*-nal való kifejezése, pl. „Bizonyos napon kiméne *azon* város falai közől" — *a* város falai közől helyett. 24. §. „Hozzá látnának *azon* tanulmányokhoz" — az illető, szóban levő v. kérdéses tanulmányokhoz helyett. 47. §. stb.

4. Az *idem* árnyalatainak fel nem ismeréséből folyó helytelen alkalmazása a magyar *ugyanaz* névmásnak, pl. „Mondják, *ugyanaz* polgártársai közt legigazságosabb vala" — mondják továbbá hogy — helyett. *Ugyanannak* gondjára bízák" — hasonlóképen az ő gondjára — helyett. 2. §. „Midőn *ugyanez* egy alkalommal ügyetlenűl nyilatkozott a festészetről" — midőn azonban (ellenben) helyett. 23. §. stb.

5. A képletes kifejezést enyhítő *quasi*-nak szolgaszerű, a magyarban egész fölösleges kitétele, pl. „Aeschylus, ki *mintegy* eredete a tragoediának." 24. §. „Csak egy férfiú volt még *mintegy* lelke az államnak." 51. §. stb.

6. A hol a német fordítók appositionalis vagy praedicativ kifejezésnél als-t használnak, több esetben a németben is meglehetős roszúl, ez als-nak mindenkor híven *mint*-tel való fordítása s miatta a magyaros kitételnek elhanyagolása, pl. „A test ápolására művészetet találtak fel s azt az isteneknek, *mint* feltalálóknak (az isteneк találmányának h.) tulajdonították." 21. §. „*Mint* consul (consul korában h.) fogja terveinek valósítását megkezdeni." 136. §. stb.

7. A különféle czélokra használt latin főnevek különböző jelentményének föl nem ismerése. E tekintetben legtöbbet vétenek a szerkesztők. A sok közől csak pár esetet. „Hogy a rómaiakat a háborútól, mely *sziveiket* (animos eorum) napról napra jobban elvadítja." 2. §. Itt az *animus* egyszerűen személypótló tehát - mely őket elvadítja. „Hogy a vad *szivek* (animi feri) megszelidűljenek." 2. §. E helyütt meg az elvontságot fejezi ki vadság. Épen ilyen a 26. §.-beli „vidám *kedély*: alacer animus".

8. A főnév-pótló s adverbialis kifejezést magukban rejtő mondatoknak félreértése, pl. „*Oly dolgok, melyek a földmiveléshez tartoznak*" — a földmüveléssel való foglalkozás. 35. §. „*Máskép nem lehetett, mint hogy* kell. 48. §. stb. stb.

Terünk sokkal szűkebb, hogysem itt minden hibát felsorolhatnánk; a többire nézve tehát csak azt jegyezzük meg, hogy valamivel komolyabb egybevetése a magyar és a latin nyelvnek, s talán hozzá még valamivel több időt rá szánó dolgozás minden esetre eljuttatják oda a szerkesztőket, hogy a második ki-

adást teljesen megtisztíthatják az idegenszerűségektől. Hogy a munka egyáltalában gonddal van dolgozva, arról több, egymásra következő fejezetcsoport hibátlansága tanúskodik; elhamarkodásnak, sietve dolgozásnak kell tehát tulajdonítanunk azt a néhány fejezetet, mely összehalmozott idegenszerűségeivel annyira kirí a többiekből. Ilyen különösen a 2. §.; ilyen a többi közt a 26-ik is, melynek kezdetét ide írjuk. Olvassák át a szerkesztők figyelemmel, s kérdezzék meg saját fülüket, beszélünk-e mi így magyarúl. „*Van a bölcs Solonnak egy régi mondata, melyszerint nem akarja, hogy halála barátjainak könyeit és siralmát nélkülözze. De kérdem, vajjon nem helyesebben cselekedett-e Ennius, a ki kívánja, hogy őt halála után senki se tisztelje meg könyeivel s temetését ne ünnepelje senki sírással. Ennius nem hiszi, hogy a halál, a melyre halhatatlanság következik, sajnálatra méltó.*“

Végül még egy pár kérdést.

A római álladalom melyik osztályát értik a szerkesztők „a főbbek és *legalacsonyabbak*“ kifejezése alatt? (134. §.) Melyik kitételt tartják helyesnek vagy legalább helyesebbnek e kettő közől: Némely szófejtő a teher-t a tér-ből *gondolja származni* — vagy: Némely szófejtő a teher-t a tér-ből származtatja? (42. §.) Mivel okadatolják — talán a művelt nyelvszokással — az ilyen szerkezetet: Nagyon elfáradtam, három óráig folyton *gyalogolván?* (v. ö. 132. §.) Fejtsék meg, minő varázserő rejlik abban a 49. §.-ban pompázó *mondandott* igealakban?

2. A hírlapokban.

A „Reform“ 44—47. és 54. számaiban Alexander Bernát tárczaczikkei („Az ember származása“ I—IV. közlemény s „Az árva lélek evangeliuma“) vonták magukra figyelmünket botrányosan rosz magyarságuk által. Mi nem a czikkírón, a kiről látszik, hogy nem született magyar, hanem a „Reform“ szerkesztőjén csodálkozunk; csodálkozunk rajta, a kinek tiszta, magyaros nyelvén csak a legközelebb is nem kevéssé örvendtünk, hogy e czikkeket a cenzúrán oly könnyedén, mondhatnók meggondolatlanúl áteresztette. Minden hasáb hemzseg itt a nyelvtani hibáktól; a melyek közől néhányat, s csak a szembetünőbbeket, mutatványúl felsorolunk.

44. sz. „De amily hasonló is a farkas a kutyához“ (e h. bármily hasonló stb., németűl: wie ähnlich auch stb); ez az új magyarság még aztán is eléfordúl. — „Szemünk a legszélesebb kilátást karolhatja át“. Ez is kép! tessék hacsak képzeletben is illustrálni. — „A szülők ezen tulajdonságokat

magzataikra fogják átörökíteni" (e h. át fogják örökíteni). Ilyen szórend, mely azt mutatja, hogy az író sehogy sincs tisztában az igekötő elhelyezésével, nagy számmal található e czikkekben. Azután átörökíteni nem szokott a magyar, hanem örökségűl (vagy — — be) hagyni. — „Ha több állat egy helyre volna összeszorítva s mindnyáján nélkülöznék a szemet (csak az nem látja, hogy ez magyartalan, a ki nélkülözi a szemet; jó így?), mindnyáján egyenlő reménynyel birnának, a többiek között megélhetni. De ha az egyik állat" stb. — „Az egyik"-et olvasva, azt hinné az ember, hogy föntebb két állatról volt szó, holott „több állat" van az előzményben. Ilyenkor „az egyik" sohasem használható, t. i. határozatlan mennyiségű tárgyak közől egy ösmeretlen tárgy kiemelésére; az „egyik" két ösmert tárgy egyikére mutathat, s akkor aztán „a másik" felel meg neki; pl. két kocsim van; az egyik szép, de a másik nem sokat ér. Használható még „az egyik", ha kettőnél több tárgy forog szóban, de csak elsorolásnál; pl. Az egyik így, a másik úgy, a harmadik amúgy gondolja jónak. — „nem is úgy lehet, vele síma módon kiegyezhetni, mint sikerűlt a hat nap alatti teremtést hat időszakra átmagyarázni." Először is hibás a szórend (e. h. lehet vele úgy síma stb.); azután ha már „lehet" akkor miért ismét a *het* képző a „kiegyez" után? „síma módon" = könnyű szerrel; a magyar így szól: ez a jót is roszra magyarázza, de nem *át*magyarázza. — „Azon betegségeket, melyek alatt mi szenvedünk" (unter welchen, e helyett: melyekben). — „Akarunk a fölött szólni" (darüber reden, magyarúl: arról szólni). — „(az állatok) oly szerves részeket birnak". Bir igét a magyarban csak akkor tehetjük össze tárgyesettel, ha valami fölött szabad rendelkezést, uraságot fejez ki, tehát mikor a görög *κρατέω τινός*-nak felel meg. (Bővebben Arany J. „Visszatekintés" Szépir. Figy. 1861. 36. sz.)

45. sz. „ha — — az emberek minden kutatást, mely idegen tárgyak körűl forog, úgy kezdik". Nagyon szép! Tehát már odajutottunk, hogy egy tekintélyes magyar lap tárczaírója nem tudja az objectiv s subjectiv igealak közti különbséget? Alább ugyanily mondat: „egy élő kigyót papirzsákban (én azt hiszem hová? a kérdés és nem hol?) — — egyikébe a nagyobb rekeszeknek tette". — „megmenekűlni az üldözés előtt (vor, de magy. elől).

46. sz. „az emberi arczvonások — — állása(?) ugyanaz a majoméval". „Ugyanaz" ily vonzattal nem használható hanem: ugyanaz, a ki vagy mi, stb.; a magyar így szól: öszeszeesik a majoméval. — „Némely majmok sírása, mások ne-

vetése oly hasonló az emberéhez". Itt a majmok és mások mellől nem hagyható ki a sajátító *nak, nek* rag, mert a főhangsúly a birtokragos neveken van; pl. Aháznak tetejét látom, így mondom, ha az az értelem, hogy a tetejét és nem az elejét, stb. látom; ellenben: A ház tetejét látom, ha a ház az, s nem a templom, pajta, stb., melynek tetejét látom. — „vagy *a* műszóval elnevezve". Itt nem kell névelő. — „a majom keze ugyanezen (e h. ugyanazon, mert itt nincs előadva a terv, csak útalva van rá) terv szerint van építve, mint az emberé". Bizony, furcsán van az a kéz építve, mely így ír!

47. sz. „miután katonákúl az erőteljes ifjakat veszik, ezek megtizedelése által a jövő nemzedék is roszabbittatik". Először a „miután" nem okadó, hanem egyszerű időconjunctio; másodszor A. úr aligha tudja azt a népdalt, hogy: „Sírva mondja az édes anyjának, elvitték a rózsám katonának"; harmadszor nem ezek megtizedelése", hanem megtizedelésök által; negyedszer pedig philosophus létére annyit csak tudhatna, hogy „rosz" emberről csakis erkölcsi értelemben használatos; holott ő itt physicai értelemben vett roszabbá lételt, tehát elgyengülést, elsatnyulást akar kifejezni. — „egy csoportot tüzföldiekből (von Feuerländern) e h. egy csoport tüzföldi embert.

54. sz. „Nehéz magát belegondolni az árva lélek evangeliumába". Németűl: es ist schwer sich hineinzudenken; de magyarúl: nehéz beleképzelni magát az embernek, vagy: nehéz beleképzelnünk magunkat, stb. — „isten ugyanazon szeretet, mely *ő* most." Míg ugyanazon személyről szakadatlan sorban beszélünk minden oly nyomatékos fordúlat nélkül, mely a személy újabb kiemelését kívánná, addig nincs helye az *ő* kitevésének, terjedjen bár több körmondatra beszédünk (L. Arany J. „Visszapillantás". Sz. Figyelő, 1861. 39. sz.)

KOMÁROMY LAJOS.

A „Fővárosi Lapoknak" egyik tárczalevele a londoni hálaünnepélylyel foglalkozik. Irója a többi közt arról is értesít bennünket (meglehet, akaratlanúl), hogy az angoloknál a többnejűség van divatban. A magyar ember legalább, a ki nem ismeri mai irodalmunk magyarságát, ezt olvasná ki az említett czikkből.

Nyelvünknek egyik, sok más nyelvétől eltérő, de azért nem kevésbbé illetlen és helyes törvénye, hogy a számnévvel jelzett szó egyes számban marad: három ember. Ehhez csatlakozik egész következetesen azon sajátság is, hogy a több birtokosnak birtokát kifejező szó mindig az egy birtokú alakban marad, ha

csak egy-egy van belőle mindenik birtokosnak: A vármegyék mind megkapták új főispánjukat, ép oly kevéssé volna szabad főispánjaikat mondanunk, mint nem mondhatjuk: három emberek. Ha a kétértelműséget ilyenkor ki akarjuk kerülni, más fordulattal kell élnünk. A városok képviselője: ebből körűlbelűl azt értenők, hogy: több városnak közös képviselője. De a városok képviselői, ha mindegyiknek csak egy van, a magyar nyelv szelleme ellen volna; azt minden argumentatio nélkül belátja mindegyikünk, hogy pl. „az emberek kitátották szájaikat" még akkor is helytelen volna, ha az egész földkerekség egyedeiről szólnánk is; ily esetben tehát azt mondjuk: a városi képviselők. Ma napság azonban uj magyarsággal nem egyszer olvashatunk ilyeneket: az emberek *lelkei*, a vitézek leszálltak *lovaikról* s kiránták *kardjaikat*. A „Főv. Lapok" idézett tárczájából szemeljük ki ezen speciális nyelvhiba példányainak csak a felét:

„Mindenki helyére igyekezett: az urak kibérlett nézőhelyeikre..." egy-egy urnak egy-egy hely persze nem volt elég! talán azért, mert urak? (nézőhelyükre).

„A parlament elnökei díszöltönyökben voltak": ilyenformán maholnap ezt is olvashatjuk talán: a miniszter díszruhákban jelent meg (in galakleidern!). Ugyanazon czikkben ezt olvassuk: „Ezek mind díszben jelentek meg..." miért nem tehát itt is díszekben?

Nunc venio! „Jobbra a lordok nejeikkel és elsőszülöttükkel, balra a képviselők családjukkal foglaltak helyet". Ha ezt a magyar nyelv természete, törvényei szerint magyarázzuk, ez jön ki belőle: Angliában a lordnak rendesen több neje van, de elsőszülöttje csak egy; csoda, hogy nem kettő-három! A képviselőknek valószinüleg csak egy nejük van, mert az irás csak egyetlen egy család*juk*ról tesz említést. Pedig bizony ép oly joggal beszélhetett volna a képviselők családjairól, mint a lordok nejeiről; mert hát tudjuk, hogy az angol lordoknak épen úgy csak egy családjuk van, a mint csak egy nejük.

(A napi sajtó munkásai azt hozzák fel mentségűl, hogy gyorsan kell dolgozniok, s minden apróságért nem érdemelnek megrovást. Erre három megjegyezésünk van. 1-ör. Nézzék meg az angol, franczia s német lapokat; úgy hiszszük, azok is csak gyorsan dolgoznak, s mégis nagyobbrészt hibátlanok. 2-or. Ha mi a magyar hírlapirodalom minden apró botlását fel akarnók sorolni, úgy a „Nyelvőrnek" naponként legalább tiz ívnyi tartalommal kellene megjelennie. 3-or. Az orvos, a mint mi tudjuk, a lábtö-

rés vagy más efféle baj gyógyításánál nincs semmi tekintettel arra, hogy a beteg véletlenűl, meglökés következtében vagy szándékosan törte-e ki a lábát; hanem első dolga az, hogy ha lehet, megorvosolja; mert hát hiába mind a három esetben is csak törés annak a vége. A szerk.)

STEINER ZSIGMOND.

3. A nemzeti szinházban.

A nemzeti szinház „a magyar nép fillérein azon czélból emelt s fenntartott intézet, hogy nemzeti nyelvünket terjeszsze. ápolja s müvelje." Hogy megfelel-e s mennyiben e hivatásának, különösen a nyelv ápolásának s müvelésének, arra majd a kimutatott tények fognak felelni akkor, ha az áttekintést teljesen bevégzendjük.

A nemzeti s vele együtt minden színházunk nyelve két tekintetben vehető birálat alá. Vagy azt vizsgáljuk t. i. minő nyelven van írva a színmű, vagy hogy miként van eléadva. Hogy a szinészek, az ejtés számba nem vételével, a szerző ellenére is ronthatják s javíthatják s hogy valóban rontják is és javitják is a nyelvet, arra van számtalan adatunk. A sok helyett, minthogy most nem ez a czélunk, csak egyet említünk fel. Az „Egyetlen leány" eléadásakor — háromszor láttuk egymásután — híven, következetesen, mindig így hallottuk: Lendvainé: „Hisz ma *születésnapod* van." Szigeti: „*Születésem* napja?" Nem tudjuk, hogy a darab fordítója-e az „új magyar" vagy Lendvainé; hanem hogy az a *születésnapod*, művelt nyelven szólva, *füldobunknak* irgalmatlanúl fájt, arról *kebelmélyünkből* jövő sohajtásunk eléggé tanúskodott.

De térjünk tárgyunkra.

„A nemzeti színház könyvtára. I. füzet. Török János. Irta Szigligeti Ede."

A kevés között egyike a jobb magyarsággal írt műveknek, vagy helyesebben szólva, nem hemzseg a hibáktól, idegenszerűségektől, mint a nagy szám; de azokat a szívből fakadó, szívhez szóló hangokat, azt az ízes, velős magyarságot, a mely egy kis, rövidke időre bár elfeledtetné velünk a főváros jargonját, a melynek édes varázsa fel-feltárná előttünk szülőházunk ajtaját, eszünkbe juttatná gyermekkorunkat, eszünkbe azt, hogy ime ez a nyelv, a melyet most hallunk, ez az édes anyánk nyelve, ezt a magyarságot, nem mondjuk, hogy hiába keressük, hanem bizony nagyon szűk marokkal van mérve, nagyon édes kevés jutott ki belőle „Török János" uramnak; úgy hogy nagy részét akármely nyelvre szóról szóra le lehetne fordítani. Pedig a magyaros szó-

lásmódoknak épen a költői művekben van kiválólag helyük; ugyan hol éljünk velük, ha itt nem? Talán a tudományban?

A mint mondtuk különben, „Török Jánosban“ kevés a nyelvhiba; idegenszerűséget meg csak egyet találtunk, *nagyszívű* (grossherzig) 21. l. nagy lelkű, nemes keblü, szívű helyett. A helytelenségek nagy része is a *látszatik* 32. l. látszik h., *lehetlen* 11. l. lehetetlen h., féltsd bátyádat, *nem* őt 9. l. ne őt h., *agyvelőd, hajszála, szivdobbanása* 22. l. agyad veleje, haja szála, szive dobbanása h., s az imitt-amott eléforduló helytelenűl képzett új szókon kívül (*sikoly, járszalag* 10. l. stb.) csak is a mérték nyomásának rovására számítható be. Ilyenek az úgynevezett versfoltok: „De hogyha ördög angyalt játszva *itt*“, 24. l.; különösen feltünő a hangsúlytalan személyes névmásnak viszás alkalmazása: „Meggyilkol *ő*“ 35. l. „Hamar végére járok *én*.“ 23. l. „Lehetlen *az* — ő nem távozhatott.“ 11. l. Ha ugyanis hangsúlyozva volna a névmás, akkor igéje előtt kellene állnia; pl. „Én hamar végére járok. Az lehetetlen.“ Ilyenek másodszor a szórendi tévedések: „Hogy meg ne verjen, *verjük a pogányt meg*“ 6. l. Itt már szükséges volna a személyes névmás, minthogy e két mondat ellentétes viszonyban áll egymással; az egésznek tehát így kellene hangzania: Hogy *ő* ne verjen meg *bennünket, mi* verjük meg a pogányt. „Ha *elfeledni tudja* gyermekét, rohanjon a romlásba“ el tudja feledni h. „Az úr kegyelme *volt velünk* s győztél“ 14. l. velünk volt h. „Talán bizony a kővárakat alamizsnaként koldultam össze s önként *átadák?*“ 22. l. önként adták át h. „Hugom nyugalma *fekszik szívemen*“ 25. l. szívemen fekszik h. „*Hozzá megyek le a börtönbe most*“ 25. l. Most lemegyek hozzá helyett.

A magyaros szólásmódok közől a következőket jegyeztük fel: Úgy járja, a mint én fütyülök. Hálót vetek rá, vergődjék, ha tud. Hamar végére járok. Még nem esett ki a világ feneke. Lábat adsz nekik. Némely jobb lelkű cseléd. Az úr színét ne lássam soha. Volt lelked megölni.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Kinyom = exprimere, ausdrücken, „kifejezni“ helyett barbarismus. Találni a többi közt Berzsenyinél: „éreztem, mely kevéssé tudtam abban érzésimet *kinyomni*.“ Kazinczy F. levelezése Berzsenyi Dániellel 51. lap. Hogy Kazinczynál is akadunk

rája, nem feltünő: „A Wohl dem stb. pedig az utolsó magyar sor által van *kinyomva.*“ U. o. 252. lap.

Elválaszt. „Biharmegye alispánjává lett *el*választatásom“ — olvassuk egy január 31-én kelt nyilatkozatban. Az „elválaszt“-ban a praefixum *el* tökéletesen egy értékű a latin *dis*-vel (disiungo); a mint pedig ez utóbbinak etymologiája mutatja, az nem egyéb, mint *di* (di-vello), *vi* (vi-dua) = *dvi* kettő. Az *el*-választásban is e szerint benn van a „kettő“ fogalma; azaz „elválasztani“ vagy csak két tárgyat lehet (egymástól), vagy egyet, de kétféle. Mondhatjuk tehát: Elválasztom a veszekedőket. A Duna elválasztja Budát Pesttől. Elválasztjuk a szilvát magjától, a borjút a tehéntől, a főt a nyaktól, s az anya elválasztja a csecsemőt (a tejtől, csecstől); de „alispánná Pált soha sem választhatjuk *el*“, hanem meg már megválaszthatjuk. Hogy mondható-e: az esküttet elválasztották bírónak, az kétséges előttünk. (l. a válaszokat.)

Szabad. „Ezen tény constatálása után *szabadjon* azokra, mik itt elmondattak, azon aggodalmak, melyek nyilvánultak, eloszlatására felelni.“ E szavakat a képviselőházban hallottuk egyikében a deczember 22-én tartott beszédeknek. A többi közt a „szabadjon“ szó érintette kellemetlenül fülünket, a melyet néhány év óta nagyon kezdenek ige gyanánt használni különösen a „szabadjon, szabadna“ alakokban; noha csak egyszerű melléknév „liber és licet“ jelentménynyel. Ha *szabadni* helytelen, bizonyára helytelen a *szabadjon* is; s ha „szabad volna“ helyett lehetséges volna a *szabadna,* nem látjuk be, mért ne mondhatná aztán „nehéz volna“ helyett valaki épen oly joggal *nehézne.*

Hörpige = toaszt. Van ennek jó magyar neve: felköszöntés vagy felköszöntő.

Magas. „A N. Fr. Presse *magas* haraggal neki megy az iparos-gyülésnek.“ (A Hon, febr. 27. esti k.) „*Magas* kor.“ (Pesti Napló, jan. 28.) Van aztán még, a mint már egyszer említettük, *magas* idő, *magas* ház, *magas* kormány, *magasabb* tanintézetek, *magasabb* tudományok, *magasabb* elemzőmértan, stb.; úgy hogy már csak a *magas*vörös (hoch roth) van még hátra a sok magasság közől. Igaz ugyan, hogy az idő s egyéb viszony kifejezésére szolgáló szók nagy része kezdetleg minden nyelvben helyjelölők voltak, (pl. *Ubi* audivit — *wo* (- als) er hörte, *da* er sah — mi*helyt* meghallá, leg*ott* útra indula, stb.), de a térjelölő „magas“ nyelvünkben csak is térjelölő maradt; s mi a többi viszony kifejezésére, melyre a német a térén kívül még az ő „hoch-“-ját használja, más-más erőket veszünk alkalmazásba; név szerint „magas harag“ helyett nagy, erős, mérges, dü-

h ö s, v e s z e t t stb. harag; „magas kor“ h. néha egyszerűen k o r o s, vagy n a g y, e l ő r e h a l a d t, v é n, a g g, h o s s z ú k o r; továbbá e l ő r e h a l a d t, k é s ő, h a n y a t l ó idő; f e l s ő b b tudományok, tanintézetek. A „magas ház, kormány“-féle kifejezésről jövő alkalommal.

Oszt. „Laptársunk leaderjét elejétől végig *osztjuk*“. (Delejtű, febr. 29.) „Sennyey Pál báró nem *osztja* azon álláspontot.“ (Pesti Napló, febr. 22.), s százszor meg százszor kivétel nélkül minden lapban, de különösen a képviselőházban. Germanismus. A magyar „oszt“ dativus commodi nélkül (valakinek) csak is az egésznek részekre választását jelenti s a subjectumnak az osztásból nem juttat részt; más szóval a részekre választott egésznek hovajutását meghatározatlanúl hagyja. Legközelebb áll hozzá az „eloszt, szétoszt“, a melyek nem csak azt jelentik ki, hogy az egész részekké vált, hanem azt is, hogy tőlök a subjectum magát megfosztotta; „megosztom“ a magamét mással, de egy rész (a fele) nekem marad; „osztozom, osztakozom“ valakivel az övéből, vagy egy harmadikéból. Ime hány különböző, egymással semmikép össze nem téveszthető árnyalata a német „theilen“-nek! Méltó thema az elmélkedésre. Látható tehát, hogy a felsorolt kifejezések közől a kérdésbeli összeköttetésben csak az utolsó (o s z t o z o m, o s z t a k o z o m valakinek nézetében) a helyes. Mondhatni azonban még: „é n i s a z o n n é z e t b e n v a g y o k, mint — e g y v é l e m é n y e n v a g y o k az előttem szólóval — c s a t l a k o z o m nézetéhez — m a g a m é v á t e s z e m inditványát, nézetét, stb. (Hogy a N. Sz. az ő „valakinek véleményét, itéletét osztani am. benne részt venni“, mire alapítja s honnan vette, azt megtudni nagyon kiváncsiak volnánk.)

Fél. „Az indulás *fél* 7 órakor történt, *fél* 12 órakor érkeztek meg, délben *fél* 1 órakor ismét útnak indultak, s *fél* 9 órakor megérkeztek“. (Ref. febr. 29.) Számtalanszor fölemlített, kimutatott, kárhoztatott germanismus. Már hat év előtt magunk is élesen megróttuk a *félnégy, félöt*-féle nevetséges germanismust; akkori szavaink ím ezek voltak: „Hiába mondja a népdal ennek a *fél*-pártnak tisztán, világosan, érthetően, mintha csak rájok czélzott volna: T i z e n h á r o m m e g e g y f é l annyi mint t i z e n n e g y e d f é l; hiába rágódtak évekig a számtanon, a hol világosan be van bizonyítva, hogy *félnégy* annyi mint k e t t ő, *félhat* pedig h á r o m; hiába erősíti az ember előttök, hogyha a magyar parasztnak *félöt* forintot igérnek a buza mérejéért, meg nem érti őket. Az mind nem konfundálja ezeket az urakat. Ő nekik úgy tetszik, hogy h a l b-z e h n: *féltiz*, s punctum! Miért? Azt a *fél*eszejárásúak kegyes istene tudja! N y o l c z a d f é l, ö t

és fél, két negyed egyre, kettőre, szintúgy érthetők, jók, s tetszés szerint válogathatnak bennök. Nem. Nekik a kész kifejezés nem kell; hanem csinálnak újat. S ha mégis a „tizenegy“ „huszonkettő“ mintájára *ötönfél, hatonfél, tizenfél*-t mondanának, annak legalább volna értelme. De nem. *Félöt* az sokkal nóbelebb!... Félmillió ugyan nekik is ötszázezer, félszáz előttök is ötven; hanem már *féltiz* az kilencz és fél. Ja bauer! das ist etwas anderes!“

Van-e tehát nálunk foganatja a figyelmeztetésnek? Van, hanem szép foganat, mondhatjuk. A kiknek kellene írtani a gyomot, azok terjesztik, szaporítják legjobban.

Még egyszer kérve kérjük tehát, ne rontsák mintegy szántszándékkal ezt a nyelvet, a mely az övék is; hanem inkább nyújtsanak segédkezet, s dolgozzunk együtt, vállvetve a gyom kipusztításában.

FELSZÓLÍTÁS.

1. Gyűjtsük a mester-műszókat!

A mester-műszók nem csak mint a műveltség történetének adatai fontosak, hanem fontosak még a nyelvtudományra nézve is. Kérjük tehát mindazokat, a kik egyik-másik mesterségnek műszereit ismerik vagy megismerhetik, gyűjtsék össze, ha csak szerét tehetik, teljes számmal, az idegent ép úgy mint a magyart, s mindegyiket híven úgy jegyezve föl, a mint ejteni hallják, pl. lájsztni: kaptafa (a csizmadiáknál), ráf (kovácsoknál) sat.

2. Miként írjuk le a néphagyományokat?

Az egybegyűjtött néphagyományok csak azon esetben tekinthetők a népszellem hű nyilatkozásának, csak akkor lesznek teljesen kielégítők, ha a lehető leghívebb alakban vannak közölve, ha azokat mindenki, az alak- vagy mondattani kérdésekkel foglalkozó ép úgy, mint a hang törvényeinek kutatója, hiteles forrásúl használhatja. Még egyszer felszólítjuk tehát a t. gyűjtőket s kérjük, ne legyenek semmi figyelemmel az orthographiára, hanem följegyzéseikben csupán és egyedűl az ejtés legyen irányadójuk; pl. a hol a nép *ides*-t, *iêdes*-t, *êdes*-t mond édes helyett, *àpám* apám helyett, *mejjet*, *mejet* melylyet h., *ború* borúl helyett, azt híven úgy írják le, a mint hallották; tehát *adja, látszik, tekintse, hozdsza ide* csak akkor írják, mikor így vannak mondva (a mit különben aligha hall valaki magyar ember ajkáról), ellenkező esetben *agygya, láczczik, tekintse, hoczide,* sat.

KÉRDÉSEK.

13. Az igéből képzett főneveket pl. „hajtás" használja-e a nép tulajdonságjelölő attributum gyanánt, pl. „hajtású", objectiv viszonyban, tehát nem „olyan a ki hajt", hanem „olyan a kit hajtanak" jelentésben; pl. Jó hajtású ló. Könnyű meghágású hegy. Nehéz hordású gyermek. Könnyű lövésű állat? A megfigyelők ne téveszszék ez esetet össze azzal, melyben a határozott (ló) subjectiv viszonyban áll a határozóval (tartású, járású, állású). Az előbbi példában (jó hajtású ló) azt kérdezzük: „Kit hajtunk? a lovat"; az utóbbiban (jó járású ló): „Ki jár? a ló."

14. Van-e külön elnevezés arra a népnél, s ha van, miként mondják, midőn különösen ifjú legények nagyobb részt kedvesük nevét, de más egyéb jegyeket, alakokat is karjokra írnak, rajzolnak, vagy tüskével, tűvel beszurdalnak?

15. Játszanak-e még valahol a gyermekek *pipitért* s miből áll az? (Említve van a Győri rég. és tört. füzetekben, I. k. 183. l.)

16. *Csicsikomázni* (csicsikoma) szoktak a gyermekek Somogyban (Baranyában, Zalában?). Kérjük részletes leírását.

VÁLASZT KAPTUNK.

2.

Az 1. 4. 5. alatt levő kérdésekre nem válaszolhatok.

2. A *korha* szó nálunk nem használtatik; a *korhadt* is hosszan ejtve, így: kórhadt és csak fára alkalmazva. Nálunk a kórhadt — máskép redves vagy reves — fa kifejezés a rothadt értelemnek felel meg s elvénűlést csak esetleg jelent, nev. élőfáknál, midőn azok megvénhedve száradnak ki s kórhadnak el. A földbe levert karónak nedvességtől megsemmisűlő része, vagy a temetőben a fejfáknak vége, szintén kórhadtnak mondatik.

3. A *konok* szó nálunk mindennapi; ellenben a „magát megkonokolni" kifejezéssel nem él a debreczeni nép, hanem azt mondja helyette, hogy: „megköti magát."

6. A sziszegő hangnak afféle kettőztetése helybeli lakosok beszédjén soha sem vehető észre, hanem egyszerűen így beszélnek: „Nem viszed el szárazon. Derekasan viselte magát. Emberesen bánt el vele, stb."

7. Kivétel nélkűl ezen alak használtatik: *míg* ki *nem* adta lelkét. Sőt még más, efféle: De rég *nem* láttalak. Esztendeje hogy otthon *nem* voltam, s több ilyes kitételekből is a tagadó-

szócska kimaradhatlan, habár a felsőbb körökben divat a: „De *rég* láttalak“ féle szerkezet.

A 8-ik pontban felhozott kifejezés ismeretlen előttem.

9. Ezt nálunk így mondanák: „A kántort megtettük nótárusnak.

10. A *karakán* szót egyedűl Nagy Imre „Vándor deák“ czímű versezetéből ösmerem; de a debreczeni nép körében eddigelé nem hallottam. Valódi értelmére nézve azonban maga az említett versezet enged következtetést, mely így kezdődik:

Indúl nagy útára az árva deák,
Feszítik agyát karakán ideák.
Jó bor mibe gondja temetve leend;
Szép lány, kit amúgy magyarúl ölelend.

11. Eddigelé más szerkezetet, mint ezen egyetlent: „Lehetlen hogy *ne* tudnád“ stb. nem hallottam.

12. Debreczen vidékiek a *ne* és *hogy*-ot mindig elkülönítve használják, s a *nehogy*-nak tagadó czélzatos mondatokban való használása oly idegenszerűnek tetszik fülünkben, hogy irodalmi művekben eléfordulása is kellemetlen hangzású reánk nézve.

MÁRTON IMRE. (Debreczenben.)

3.

8. Heves megyének különösen alsóbb, homokos részén is használják a sivatag szót oly értelemben, hogy: fut a ló mint a sivatag; hihetőleg azon hasonlatosságnál fogva, miszerint „sivatag“ alatt értetik az alföldi futó homok = sivány homok mint nevezik, melyet a szél felkavar s avval sebesen tova száguld.

9. *Elválaszt*, nem használják, hanem csak *megválaszt* szót ily értelemben, p. o. „a kántort megválasztottuk jegyzőnek“; legalább a néptől csak így hallottam.

10. *Karakán*, ezt vidékünkön a nép általában nem használja, — nem is értik mi az.

11. „Lehetetlen, hogy *ne* tudnád.“ „Nem hiszem, hogy *ne* hallottad volna“ — ezt így használja a nép; — azonban elvétve így is lehet hallani: „lehetetlen, hogy *nem* tudnád“.

12. *hogy-ne* és *nehogy*, mindkettőt használja a nép, p. o. „Vigyázz, *hogy* el *ne* veszítsd“ vagy „Vigyázz, *nehogy* elveszítsd“. — „Siess, *hogy* meg *ne* előzzenek“, — vagy „Siess, *nehogy* megelőzzenek.“

KOVÁCH ALBERT. (Csépán.)

4.

1. *Gadaj.* E szó így nem létezik tudtomra; hanem Udvarhelyszéken Kisfalud helység határát és részint a szentmihályit

átfolyja a Gada-pataka nevű kis patak, s befoly a Nyikó vizébe. Átfolyásánál róla neveztetik egy szentmihályi határrész: Gada. Gada és Gedő nemzetség van a Székelyföldön.

2. *Korha.* Így nem használja a székely nép nyelve, hanem így: korhadt; és ezt csak fáról mondja: korhad, korhadó állapotban van, apránként korhadoz, utólérte a korhadás, vagy: kórhadósság (korhadási korszakába jutott). Ifju fa nem igen szokott korhadni (közmondás). Kőről épen nem mondják, hogy korhad, hanem hámlik, mállik, sovállódik, pattogzik, repedez, tördelődik.

3. *Konok.* Ezt a székely népnyelv nem ismeri; ennek megfelelő szavai: makacs, vakmerő (sokszor így mondják: makverő), megátalkodott, mint melléknevek, vagy főnevet helyettesítő melléknevek. Igéi ezek: megvakmerőödött, megvakmerőitette magát, megátalkodott, megbicsakolta magát, megvetette a lábát, keményen tartsa (tartja) a derekát, nem enged a szónak, nem enged másnak, nem enged senkinek, nem hajlik a jóra, nem lehet hèzza (hozzá) férni, semmire sem lehet menni vélle, stb. Konok helyett használják ezt is: lator, lator gyermek, lator ember, lator fejérnép, latrodik, meglatrodott, erőssen el van latrodva. Tehát konok szót, sem semmi alakulásait a székely népnyelv nem ismeri.

4. *Létlen* — akár csikó, akár gyermek, így neveztetnek valósággal a székely népnél, ha azok (a gyermek császármetszés nevű orvosi műtét által) — anyjuk hasából kivágatva megélnek. Mert a székely nép ritkán mondja: születik, hanem többnyire: leszsz, pl. nekünk gyermekünk lett; gyermeke lett; nálunk csitkó (csikó) lett; a tehenünknek az idén, vagy az üdőn nem leszsz bornyuja (borja). Ha bárányt vesznek ki az anyja hasából: ekkor akár él meg, akár elhal, de bőrét viselik, hasi bárány a neve, — legalább az efféle elhalt bárány bőréről azt mondják: e (ez) hasi bárány vót! — A mi a létlen csikóról vagy lóról talány alakban jön elé, meg van említve a „Vadrózsákban"; de ez egy nagyobb népmesébe is be van szőve, melyet gyermekkoromban hallottam, de azóta soha. Hogy pedig a létlen csikó, bárány, borju, gyermek, stb. megélhet, ha különben már meg volt érve a születésre, s friss műtéttel megmentetett az anyja haldoklásával való szokásos meghalástól, ez nincs példák nélkűl.

5. *Csalétek.* Székelyűl még eddig csak ama féligmeddig megfelelő nevét tudjuk: ennivaló. Ennivalóval megfoghatod, a nélkűl bajos. Adj enni neki, s megfoghatod — halat, rákot, madarat, vadat. Ennivaló nélkűl hezza se fogj. — Egyébiránt, ép a

rák fogásra használt csalétek neve: rács — akár hús, akár halacska, akár béka legyen az; a halmaszlagot pedig a nép bolondítónak nevezi.

6. Az igehatározók melléknevek alakulásai lévén, szabályúl vehetni, hogy a mely melléknév egy *s*-sel végződik, igehatározóvá alakúltánál is egy *s*-e van, s ha kettős *s*-sel végződik, két *s* hangzik igehatározójában. Ebben csak az a bajosság lehet, hogy ismerni kell, melyik melléknévnél mond a szekély ember két végző *s*-et. Ily melléknevek: bajossan, bėgyėssen, büdössen, dühössen, ėdėssen, hüvössen, igyenėssen, élėssen, elvegyėssen, (elegyesen), erőssen, fagyossan, fényėssen, frissen v. firissen, hėgyėssen, helyėssen, jelėssen, kényėssen, lapossan, magossan, nėmėssen, pirossan, sebėssen (gyors), szélėssen, vėrėssen. E 25-nél többet nem találtunk, holott a Fogarasi-féle magyar-német szótárt két napon át megböngésztük; ezek tehát ennyien húzhatók rá a mondott szabályra úgy a hogy. De meg kell jegyezni, hogy ezt Háromszékre kell így érteni; mert már az udvarhelyszékieknél a mondott szókban mind a két *s*-re, mind az *ė* és *e* önhangzókra nézve esnek változások, ugymint: bajoson, bögyösön, büdössön, dühösön, édösön, igyenössen, élösön, elvögyösön, fagyoson, fényösön, högyössen, helyösön, jelösön, kényösön, nemössen, sebössen, szélösön, vörössen (a miket itt nem ismétlek, Udvarhelyszéken is azon hangzásúak).

7. *Addig a míg* kezdetű mellékmondatban a tagadó *nem* szócskát Háromszék, Csik-Gyergyó és egész Udvarhelyszék nélkűlözik (a más két székről nem tudom). Amazok tehát így mondják: Mindaddig az ágya mellett állottam, *a míg* a lelkit kiadta; vagy: addig vótam ott, *a míg* meghót (nem pedig meg nem hót). Addig kúráltam, *a míg* felgyógyúlt. (Nem pedig fel nem gyógyúlt.)

KRIZA.

ÜZENETEINK.

Negyedéves előfizetőinknek. Minthogy a „Nyelvőr" egész évi folyama 10 füzetből áll, negyed évre nem fogadhatunk el előfizetést. Kérjük ennélfogva negyedéves előfizetőinket a félévi illetéknek kiegészitésére.

Dolgozótársainknak. A népnyelvre vonatkozó küldemények mind közölhetők. Az elvfejtegető munkálatok közől azokra, melyeket nem tartunk közölhetőknek, habár röviden is, meg fogjuk tenni észrevételeinket.

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK AUGUSZTUS S SZEPT. kivételével MINDEN HÓNAP 15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ S KIADÓ-HIVATAL (PEST) „Hungaria“ vendéglő. 185—186. sz.

I. kötet. 1872. ÁPRILIS 15. IV. füzet.

ELŐ — ELÉ.

A körűl forog a kérdés, hogy jobb, helyesebb-e *előáll, előad, elővesz, előmozdít* stb., vagy pedig *eléáll, eléad, elévesz, elémozdít* stb.?

Egy másik kérdés meg az, hogy helyesen járnak-e el azok, a kik a kettőt megkülönböztetve, hol *elő*-t, hol *elé*-t használnak igehatározónak (úgynevezett igekötőnek)?

E két rendbeli kérdésre meg akarván felelni, mindenek előtt azt kell kutatnunk, hogy alakultak az *elő,* meg *elé* igehatározók? Megtudjuk ez úton először, mi az igazi viszony a kettő között; megtudjuk másodszor azt is, hogy elfogadható-e fölváltva való alkalmazásuk?

Tudjuk, hogy az *elő* ezekben: *előáll, előmozdít* stb. helyhatározó, mely a „hova?“ kérdésre felel, tehát hogy olyan a milyen p. o. az *alá* vagy *föl* ezekben: *alászáll, fölszáll.* Mint ilyen ez az *elő* merőben különbözik azon *elő*-től, mely főnévi vagy melléknévi szótő: „das vordere, vorderteil, anfang; vagy: der vordere, erste“, p. o. ezekben *előt* szántani, *előt* fognak a kaszások, böjt-*elő, elő*bor, *elő*-ször, (v. ö. m á s o dszor), *elő*fal, valamint gyakran a régi nyelvemlékekben „*első*“ helyett: monda az *elönek* (primo), többesben: *elövek.* Ez az utóbbi *elő*, a névszótő, harmadik birtokosraggal lesz *eleje* (v. ö. *velő* és *veleje*). p. o. *elejét* venni valaminek, *eleje* vége.

Világos az is, hogy az *elő* igehatározó ép úgy mint az *elő* névszótő egy közös *el* alapszóból alakúlt, amaz rag, emez képző hozzájárulása által; t. i. ugyan azon *el* alapszóból, mely az „*első*“ szóban is elélép, s melyet szintén eredeti névszótőnek kell tartanunk, v. ö. „*alsó, belső*“ ezekből *al,*

bel, mely utóbbi nyilván egyazon a *bél*, azaz régibb *bêl* szóval (többesben *belek* intestina, ἔντερα). Csak az a különös, hogy az egy *el* gyökérszóból kétféle, szójellemre nézve teljességgel különböző *elő* származik, mely hangalakra nézve mind a mellett egyezőbb egymással mint akár egyik tojás a másikkal. Különösnek kell találnunk kivált azt, hogy a nyelv egyazon *ő*-vel tudott képezni új névszótőt és hova-irányt kifejező igehatározót.

Szerencsére segítségünkre jő itt a tapasztalás, mely szerint nem ritkán eredetileg nem azonos szóalakok későbben legalább külsőleg azonosokká fejlődnek. Ennek jeles példájául a számtalan eset közől csak a német *die* mutató névmás alakot említjük meg; mely *a*) sing. fem. *b*) plur. masc., fem., neutrum; pedig még a közép felnémet korban az egy *die* helyett külön alakok voltak meg: *a*) *diu*; *b*) *die* (masc., fem.) és *diu* (neutr.); vagy még régebben ezek: *a*) *diu*; *b*) *diê* (masc.), *diô* (fem.), *diu* (neutr.). Ily tapasztalás alapján eleve is sejthetjük, hogy a most azon alakú *elő* névszótő és *elő* igehatározó csakis azonossá fejlődtek, s a régibb korban alkalmasint különböztek egymástól nem csak értékben, hanem alakra nézve is. Szét kell tehát nézni a magyar nyelv régiségében, hát ha sejtelmünk felől ott bizonyosságot nyerhetünk.

S ime mit találunk még a XVI. század közepe táján! Székely István kronikájában ezek fordúlnak elé: 157. l. *hozasd elôve* az én kürtömet; u. o. *elôve hoztac*; 167. ez országba minden igazságot *elôve allata*. Ugyane század elején, a Carthausi névtelen legendáiban (kiadta Toldy F.) ezeket találjuk: 8. l. kiket ha mind *elöve nevezgetnénk*; 58. 142. *elöve számlálni*; 85. *elöve híva*. Azaz: a mai igehatározó *elő* akkor még *elôve* volt, vagy is mai írásmóddal: *elöve*; mert így olvassuk ezt (rövid *ö*-vel) s nem *elöve*-nek azon oknál fogva, hogy az „elôve“ mellett vele egyidőben részint eléfordúlt már, más részt mindjárt utána kizárólag fölkapott a megrövidűlt *elő* alak, a melyet legegyszerűbben *elöv'*-ből származottnak kell tekintenünk; (ehhez járúl még, hogy — a mint alább látni fogjuk — az *elôve*-vel egyazon az *eleve* is); az *elő* névszótő ellenben még régibb korban is csak *elő*, úgy mint most is.

A világos, össze nem téveszthető értéki különbség mellett megvolt tehát hajdanában az alaki különbség is. S e különbözésnek bizonyára okának is kellett lennie. Nézzünk kissé utána. Csak némi megfigyelés után is majdnem lehetetlen észre nem vennünk, hogy a teljes *elöve* alakban van oly hangelem is, mely e szónak mint hova-irányt jelelő igehatározónak e különös jelentési jellemét megadja vagyis azt kifejezi, de hogy ez az elem az *elő* névszótőben nincsen, nem lehet meg; mert ez épen csak bizonyos térfogalmat jelent („vorderes, vorderraum“), az abba való irányulást ellenben kifejezetlenűl hagyja. Ez az elem pedig az *elöve* szónak vég *e*-je, melyet jó okkal eredeti hosszú *é* helyett valónak tarthatunk (v. ö. *hová* és *hova*), úgy hogy *elöve* tulajdonkép a. m. *elövé*. E vég-*e* vagy *é* tehát irányjelelő, még pedig hova-kérdésre felelő rag; ez teszi az *elöve* (*elövé*)-t azzá a mi, t. i. igehatározóvá*). Ez az irányjelölő *e* megvan, természetesen már csak lappangva, a mai *elő* igehatározóban is, mely az *elöve*-ből épen úgy rövidűlt meg, mint p. o. a *kő* a teljes *köve-* tőből (v. ö. *köve*-s, *köve*-t), a mely több rokon ugor nyelvben is *kive*, *keve*-nek hangzik. De nincs meg s nem is volt meg ez irányjelelő elem az *elő* névszótőben, habár ennek hajdani alakja is a régi nyelvemlékekben eléforduló többes alak *elövek* szerint szintén úgy hangzott, hogy *elöve* (de nem *elövé*), a mely már az előtt is úgy lett *elő*-vé mint a *köve* tőalak *kő*-vé. — Ennyiben áll a kétféle *elő*-nek egymáshoz való viszonya, illetőleg egymástól való különbözése.

De a magyar nyelv régiségében találunk még egyebet is, a mi fennforgó kérdésünkre nézve érdekes. Jelesen azt,

---

*) Helyén valónak látom megmondani az okot, hogy miért nem tekintem az igehatározó e l ö v e-ben az egész *-ve* (= *vé*)-t irányjelelő ragnak. Azt tartom ugyanis, hogy az *elöve*, *elövé*-nek alapszava maga az *elő* névszótő (*előv-é*); minthogy nyilván ettől való a honnan-kérdésre felelő *elől* is (*elő-l*), mert ebben az igazi távolító rag nézetem szerint csak is az *l* hangzó. Ilyen *é* rag van p. o. a régi *Győré*, *Pesté*, *Szögedé*-félékben is (= Győrbe, Pestre, Szegedre, — v. ö. *Szögedé-be*). Ilyen közvetítő *ó ő* végű tőkön alapúlnak még egyéb *ól*, *ől* végű távolító határozók (illetőleg névutók) is. p. o. *alól*, *belől*; legalább az alakulás kezdetben ilyenekből indúlt - ki. Most ugyan az *elő*-n kívül még csak egy hozzá hasonló tő maradt meg, az *utó*, a melyből van az *utól*.

hogy az *elöve* igehatározónak páros alakjáúl eléfordúl az *eleve* is; a többi közt p. o. a Katalin legendában: *eleve hivatá* az dottort; a Bécsi codexben: *eleve megyen* vala (praecedebat.) Ezt az *eleve*-t pedig az *elóve* mellett azért kell páros vagy mellék alaknak tekintenünk, mert alakkülönbsége csak egy csekély és a magyarban különben is elég közönséges hangváltozásban áll (*e* — *ö*), s mert az *elő* névtő is *elöv*) ezt a nyiltabb hangú *elev* alakot veszi föl a személyragos *eleje*-ben (e helyett: *elejje*, *elevje*).

Az *eleve* e szerint, minthogy ugyanaz a mi az *elöve*, egyazon az *elő* igehatározóval is; eredetibb alakjának, épen úgy mint *elóve*-nek *elövé*-t, szintén *elevé*-t kell tartanunk. Mind ezen egymással azonos szóalakok alapszavuk és ragjuknál fogva ezt jelentik: „*elő*-be, azaz in partem anticam, in das vordere, in den vorderraum, in das vorliegende". E jelentés alá esik a még most is használt *eleve* „im vorhinein, voraus", a melyben az eredeti helyhatározó csak időhatározásra van alkalmazva, a mint ezt a tér- és időfogalmak természete nem csak hogy megengedi, hanem magával is hozza. Hogy ebből az *eleve*-ből is lehetett, csak úgy mint az *elöve* alakból, rövidűlve *elő*, a mellett tanúskodik azon nyelvbeli tény, hogy a fölolvadó *v*-ből (*hev*-es) is előáll igen gyakran a mélyebb *ö* hangszínezet (*hő*); de hogy lehetett más alak is, és csakugyan lett is, és pedig oly alak, mely a nyiltabb *elev* hangszínezethez csatlakozik: t. i. *elé*, vagy is az *elő*-vel váltakozó igehatározó, bizonyítják a Molnár Albertnél eléforduló példák: *eléadom* és *előadom*, *eléhozom* és *előhozom*, *elémegyek*, *elémenetel* és *előmegyek*, *előmenetel* stb.

Ha ehhez gondoljuk, hogy a mai (múlt igeidőalak) *teremté*, *feledé* egykori *teremteve*, *feledeve*-ből lett (v. ö. HBeszéd); s hogy ellenben, noha egyenlő hangelemekből keletkezve, a részesülő alak *ő* véggel állapodott meg: *élő*, *jövő*, *szökő* (v. ö. *eleven*, *jövevény*, *szökevény*); ha számba veszszük továbbá, mily közönséges némely régi emlékekben az *ő* és *é* szóvégnek váltakozása, úgy hogy p. o. a részesülőben is *ő* helyett *é* szóvég lép föl (*szereté* = *szerető*); vagy ha csak azt nézzük is, hogy a *té-tova*-ban a *té* nem lehet más mint a *tova*-nak magashangon megfelelő *teve*: — bizony egy cseppet sem találhatjuk különösnek, hogy az egymással azonos igehatárzó *elóve*, *eleve*, *elő* alakok mellé még egy *elé*

is állott, s nem fogunk vonakodni emezt is az előbbiekkel azonosnak ismerni el.

Hogy az igehatározó *elé* nem egyéb mint *elő*, szembetünteti még az is, hogy fokozott alakúl ezen *elő* mellett nem csak az *előbb* lép föl, hanem *elébb* is, és pedig mind kettejök hol helyre, hol időre (úgy mint most kizárólag az *eleve*) vonatkozva; Molnár A.-nél: *előb-űzöm:* propello és *előb elragadom:* praeripio; meg: *eléb-viszem:* proveho, *eléb-megyek:* progredior és *eléb:* antea, prius. Ezen állításunkat erősíti még az a körülmény is, hogy oly író, ki rendesen *elő*-vel él, fokozott alakúl e mellett az *elébb*-et használja, mint p. o. Pázmány Kalauzában (1610. kiadás): *előtoszna, előhozott* mondásak, *elő* nem *számlálom* stb., és: *elébb* is említettem; a mint *eléb* megtanulók; *eléb való*; *eléb* mondám, stb.

Ha tehát az *elé* mint igehatározó nem egyéb mint *elő*, melyeknek mindegyike egy eredetibb *elöve, eleve* alakból keletkezett, világos, hogy arról egyáltalában nem lehet szó, hogy az egyik vagy a másik a jobb, helyesebb; csak úgy nem, a mint nem lehet helyesebbnek mondani akár az *igyekezetet* akár az *ügyekezet*, vagy a mint nem lehet az *ismer*, *esmer*, *ösmer* közől akármelyiknek is helyesebbségi privilegiumot adni. Helytelen legfeljebb a tétovázás különböző alakok közt, mely az egy bizonyos körben összhangzatosan fejlődött nyelvszokással ellenkezném. A háromszéki székely p. o. csak az *elé*-vel él, a mint e tájbeszéden kelt mesék bizonyítják (Kriza, Vadrózsák): *eléjönek, elébúnak, elévett, eléjött*, stb. Faludi Udv. emberében (1750. kiad.) nem írt egyszer sem *elé*-t, hanem csak *elő*-t: *adja elő, előveszik, röppenik elő, előkerűlő, hozatnak elő*, stb. Szintígy Pázmány Kalauzában, Telegdi prédikáczióban. Lehet tehát élni akár *elő*-vel akár *elé*-vel, csakhogy vagy csupán az egyikkel éljünk, vagy csupán másikkal. Legjobb e tekintetben bizonyos nem tétovázó nyelvszokást követni; mert más mellék tekintetek mind igen subjectiv természetűek. Ha valaki p. o. azért ragaszkodnék az *elő*-hez, mert az *elé* különben névutó is (*ház elé*) — annak azt lehetne ellene vetni, hogy hiszen az *elő* alak is egyező azon *elő*-vel, a mely tudvalevőleg névszótő (*elő*rész, böjt-*elő*). Ilyen coincidentia miatt még nem

támad baj a beszéd érthetőségére nézve, valamint sok más hasonló esetben sem.

Ámde legújabban az *elő* és *elé* igehatározó alak közt bizonyos finom különbséget kezdenek észre venni, névszerint azt hiszik némelyek, hogy ha a meghatározás térben való haladásra vonatkozik, az *elő*-t kellene használni, ha ellenben helybe jutás, megjelenés forog fenn, az *elé* alakot illetné meg a határozó tiszte. E szerint helyes volna az *elő*-vel való meghatározás ezekben p. o. *előmenni*, *előmozdítani*, *elősegíteni*, — ellenben *elé*-vel: *eléhozni*, *elévenni*, *eléadni*; ugyan e szerint különböznének p. o. *előlépni* „lépve előre menni" és *elélépni* „hervortreten", vagy *elősietni* „előre s." és *elésietni* „sietve eléjőni".

Hogy e finom megkülönböztetésnek a nyelvtörténetben épen semmi alapja sincs, arról a föntebb mondottak nyomán is meggyőződhettünk; de meggyőz bennünket azonfelűl még e különböztetés vitatóinak őszinte vallomása is, hogy t. i. a mai „köz szokás sem teszen még ily szigorú megkülönböztetést". Legjobb lesz tehát, ha ama tényben, hogy a nyelv az *elő* és *elé* határozók e különböztetését el nem ismeri, szépen megnyugszunk, s meggondoljuk, hogy egyáltalában nincs jogunk a nyelvre fölösleges tökéletességeket tukmálni rá. Mert az ilyen nyelvtökéletesbitésnek azután se vége se hossza nem lenne. Miért ne lehetne p. o. a *-ról* és *rúl* alakokkal is szintígy megkülömböztetve élni, p. o. azt ajánlani, hogy mondjuk *ról*-val ezt: *lecsett a házról* ellenben *rúl*-osan ezt: szóljunk a házrúl? sat. sat.

Az *elő* igehatározó úgy mint az *elé* magában csak is azt teszi mint „in den vorderraum"; szorosabban véve pedig vagy annyit tesz mint *a*) „in den vorderraum herein" = „hervor"; vagy *b*) „in den vorderraum hinein" = „vorwärts". Épen így teszi az egy *ki* magában azt, hogy: „in den außenraum"; és pedig *a*) „heraus" (*kihozni, kijöni*); *b*) „hinaus" (*kimenni*, *kidobni*). Ha ellenben a nyelv az egyszerű térbe jutástól, térben megjelenéstől megkülönböztetve akarja feltünteni az illető irányban folytatott haladást, arra, a mint megint világos tényekből láthatjuk, érezhetőbb módja van mint egy csekély és egyéb ingadozása mellett nagyon is kétséges hatású hangzókülönbség. Az irányjelelő igehatározó ugyanis vagy fokozóragot kap (*hátrább, tovább-menni*, *alább szállni*),

vagy nyomatékosító segéd határozó gyanánt egy kisérő, ugyanazon irányt jelelő, de általánosabb térfogalmú igehatározó járúl hozzá. Ilyen a hova-irányra nézve a ra, re és felé (kifelé, fölfelé stb.). S ilyen czélra képezte a magyar nyelv, ha annak hébe-hóba csakugyan meg akarna felelni, az *elö*, *elé* mellé még ezeket is: *elöbb* vagy *elébb* és *elöre*. Ha tehát a magyar ember azt akarja, hogy *elölépés* v. *elélépés* épenséggel ne legyen másra érthető mint „fortschreiten, avancement"-ra, azt mondhatja: *elöbblépés* v. *elébblépés* vagy pedig: *elöre lépés*.

A mondottakat röviden egybefoglalva tehát: akár az *elö* akár az *elé*, praefixum gyanánt használva, egyként helyes, csak következetesen éljünk velök és semmi nemű mellék tekintetből ne váltogassuk.

Ha pedig az igehatározással tűzetesen s minden félreértést kizárólag az egyikről a másikra, magasabbikra való haladást, emelkedést akarjuk kifejezni, akkor nem élünk sem az *elö*-vel sem az *elé*-vel, hanem ezekkel: *elöre*, *elöbb* v. *elébb*, vagy akár ezzel is: *elöbbre* v. *elébbre*.

BUDENZ J.

EGY HIRDETMÉNY.

Syntactikai észrevételeimhez záradékúl még néhány egyes szót kell birálat alá vennem, melyeket szintén az idézett „Felhivás"-ban találtam.

Képez. Ezzel nehéz küzdelmem lesz, mert divatos is, kényelmes is. Hogy ne volna kényelmes, mikor mindent tesz, a mit akar az ember, nyárban esőt, télben havat, ὕπαρ-t és ὄναρ-t. Mindig elérántjuk szorúltságunkban; „eben wo begriffe fehlen, da stellt das wort *képezni* sich ein". Mekkora tábor — nem mondom kiké — kel védelmére! De tábor nem tábor, az a sokértelmű „képez" kidobni való rosz szó. Mi módon jelenthesse azon egy szó ezeket: csinál, tesz, áll, alakít, idomít, mível, alkalmasít, tökéletesít? A ki nem hiszi, hogy mindezeket kell neki ez idő szerint jelentenie, nyissa ki (most már „üsse fel") a M. Ny. Szótárát s győzze meg magát felőle. És miért? Csupán csak azért, hogy a német „bilden"-t majmoljuk vele. Már pedig utánzásnak is hamis és szeren-

csétlen; mert a bilden törzsökszava bild, melynek törzsökértelme nem „kép“, hanem alak – gestalt s az ige értelmei épen ennek a törzsökjelentésnek felelnek meg. A magyar „kép“ ellenben csak és csupán hasonmást jelent, és alakot csak annyiban, a mennyiben minden anyagi dolognak és így a hasonmásának is alakjának kell lennie. De ez bizony nem jogosít arra, hogy a „képnek“ alak értelmet adjunk; s ennek következtében a németből eredő szócsaládot magyarúl „kép“ eredetű családdal majmoljuk, s nyelvünket fenekestől felforgassuk; annál kevésbbé, minthogy azzal egyidejűleg más — mondhatni tős törzsökös — szócsalád létezik, melynek tagjaiban a kép valódi egyedűl igazi értelmében (imago) van véve. Oly magyar embernek, ki nem tudná a „kép“-nek hamisan tulajdonított új jelentését, ama régiebb családhoz szokott füle furcsákat gondolna a most divatozó ferde szókról. *Képezde* alatt pl. bizonyosan nem képzelne iskolatanítókat, oktató és szoktató intézetet, hanem tán „képző“ – müvészeti akademiát. („Képző-müvészet“ ellen nincs semmi kifogás, mert valóban kép-eket csinál. De ez első javaslójának akaratán kívül történt; mert ő kétség kívül a „bildende kunst“ után majmolta. A nyelv szelleme elmondathatná neki Józseffel: „Te gonoszt gondoltál felőlem, de isten azt jóra fordította.“ *Képzett* tudós azt teheti, a mit Cicero korában a közmondás „pictus philosophus“-nak nevezett. *Képzett* nő pedig jó rendin arra a nőre illik, a ki a képét festi. Hát a szegény tanítvány a nyelvtanba bévett *képző*-ről vajjon mit gondol, míg a gyakorlat — t. i. ha jó móddal tanítják — meg nem szoktatja s nem sejteti vele, hogy mit akar tenni?

Határozott tiszta értelmű szónak önkényesen más jelentést adni — a mivel nincs kétségbe hozva a rhetorikai s poetikai figurák jogosultsága, melynek meg vannak a maga törvényei, a szónoknak ízléssel párosúlt talentuma s a költő genieje levén a törvényadók — tősgyökeres szavaknak idegen értelmet octroyálni, mondom, megbocsáthatatlan hiba. A ferdített szót családfővé tenni s azzal — „quid si liberos genuerit“ — a zavart szaporítni, a félreértések számát növelni, ha lehet még nagyobb hiba. S ezt a jelenlegi esetben még egy bizonyos körülmény is tetőzi, melyet feljebb is érintettem és itt más alkalmazásában ismételnem kell, annál inkább,

mivel a magyar nyelvészetben még sehol emlegetve nem volt. Mint a névalakítók közt az *i*, úgy az igéi közt a *z* (*z*, *az*, *ez* sat.) a leghalványabb és határozatlanabb. Valamint amannak egyedűli szerepe az, hogy névmelléket alkotunk vele, úgy ezé is csupán csak az igealakítás, és a cselekvény módosítására egy kis gyakorító szinezeten kívül más befolyását felfedezni nem birom. Közönössége pedig még meghaladja amazét, a mennyiben az igévé alakítandó szók nemeiben épen nem válogat. Csupasz gyökérhez vagy kész szóhoz egyaránt járúl. De nem közönös ám az alakítandó igére nézve a jelentősége a törzsökszónak; hanem, mint az *i* alkalmával megjegyeztem, minél határozatlanabb az alakító, annál tisztább, határozottabb értelmű legyen a törzsökszó. Ellenben erős kifejezésű alakító határzatlanabb, ingóbb vagy homályosb értelmű törzsökszóból is — természetes hogy kellő korlátok közt — elég világos és haszonvehető származékot alkothat. (Hasonló jelenség, de csak phonetikai tekintetben, mutatkozik az úgy nevezett „flectált" nyelvekben, a hol súlyos ragoknak gyenge törzsökök, könnyűeknek nehezek felelnek meg. Szembetűnő ez a viszony a szanszkrit hajtogatásban. (L. Bopp nyelvtanait.) A szókapcsolatokban ugyanott a törzsökök, ha van gyenge alakjuk, mindig ebben jelennek meg, mint elsőbb tagok.)

Az alkalmazást a *képez*-re olvasóimra bízván, még csak azt jegyzem meg, hogy csupán arra az esetre tiltakozom ellene s a tőle származtatott szócsalád ellen, ha a „kép"-nek „alak" értelmet tulajdonítnak, a mely annak, ismétlem, soha sincs. Ha pedig a kép képnek marad, a „képez" ellen nem lehet kifogás; és csak azt kell sajnálni, hogy ebben a helyes értelemben épen senki sem használja az irodalomban. A közbeszédben egykor gyakran eléfordult, de csak mint a „képzel"-nek rövidített alakja; ezt azonban nem helyeselhetni; s így az a kérdés keletkezik, mit tehet a képez és következőleg mi értelemben használhatni törvényesen? Bizonyos az, hogy a ki képez, képpel bánik valami módon. A „képző müvész" már kétségtelenűl „képeket készít"; és ebben az értelemben bizvást használhatni; ennek következtében a „portrait" fogalmát megszükítő „arczkép" helyett ez a származéka „képezet" nagyon alkalmas lenne s nem vinne belé olyas kifejezésekbe, mint

ez: „lovas arczkép“. Továbbá lehetne igen jól használni magát az igét a helyett a valamennyi nyelv törvényeivel daczoló abominabilis *képvisel* helyett, melyet a ki el bir tűrni, annak nyelvérzék tekintetében olyforma nyavalyája van, mint a mit a látásra nézve farbenblindheit-nak nevez a német. (Van ugyan a „képviselőnek“ egy pár igazi hasonmása, u. m. animadverto és aedifico, de hol? A latinban, s itt is kivételkép fordulnak elé. De hát ahhoz a nyelvhez menjünk-e tanácskérdeni, a mely a compositiótól — kivéve a praepositio-féle praefixumokkal valót — merőben idegenkedik s ennélfogva nincsen benne e tekintetben analogia, melyre inductiót vagy szabályt alapíthatnánk? Épen olyan lenne, mintha Nápolyba mennénk fűtőkemenczecsinálást tanúlni. A mely nyelvekben pedig a szókapcsolás otthonos, drummond-fénynyel sem lelnénk amolyan szörnyetegeket. Vannak ugyan a kapcsolványokban gazdag nyelvekben nevekből kapcsolt igetörzsökök, hasonlítatlanúl legbővebben a görögben; csakhogy azok egytől egyig mind denominativumok. Mintha pl. a „képviselő“-ből származtatnók azt, hogy: „képviselősködni“, mi ellen aztán nincs kifogás. „Fűszerezni“, „nadrágszíjjazni“, „kapanyelezni“ stb. nemkülönben jók. Van egy küljel, melyről a hasznavehető igetörzsököt megismerhetjük, az t. i., hogy ha az úgy nevezett „igekötőt“ megszenvedi. „Megfűszerezni“ lehet; de „megképviselte“, ezt még senki sem merte írni, pedig: literae non erubescunt.)

Nem tartozik a „kép“ családjához a törzsökszónak sem helyes, sem helytelen értelmében a *képes* (capax, fähig), melyet nem különben mint a *képez*-t pártfogása alá vett az „Előfizetési Felhívás“. Sőt ez a szó általában egyik családhoz sem tartozik, hanem csak úgy bútt ki a földből, mint a fegyveres nép a sárkányfogak elvetése után. A föld latin föld volt, mert a *képes* ez új értelemben semmi sem egyéb, mint a „capax“-nak Likistván - Lichtenstein-féle travestálása, Lugosyként megyer dialectusban.

A szó maga nem új, csakhogy régen más értelemben használták. T. i. mikor valaki valami nehezen hihető dolgot beszélt valakinek, ez azt szokta reá mondani: „nem képes!“ Valódi impersonális kifejezés, melynek a törzsökszóhoz híven az volt az értelme, hogy „nem lehet képzelni“, és tisz-

tességesebb szóval azt tette: „nem hiszem". Ez hát az „alkalmas"-tól minden tekintetben oly messze áll, hogy reá erőszakolását megfogni nem lehet. Szükség pedig épen egycsepp sincs reá, mert mint jelző ott van az „alkalmas", „arra való" „arra termett" stb. és mint praedicatum ezeket a valódi magyar kifejezéseket küszöbölné ki: „birja" v. „nem birja" (Erdélyben: „tudja" v. „nem tudja") és még ezt is „kitelik" v. „nem telik kitőle" ezt vagy amazt tenni. Szóval a *képes* fähig ense recidendum est, ne pars sincera trahatur.

Kinövés. A fordítók tudatlanságának a szüleménye és épen szükségtelen germanismus. Auswuchs a majmolt értelmében főkép ezt a kettőt teszi: 1) fattyú hajtás, 2) púp, tályog stb. Mire hát a határozott és magyar kifejezéseket határozatlannal és idegennel felcserélni, s a sokértelmű szavak számát szaporítni?

Ez alkalommal nem tehetem, hogy egy a szóban forgó hirdetményben leledző, irálybeli hibát is szóba ne hozzak. Ott t. i. ez áll: — (már csak el kell árulnom, hogy az „Előfizetési Felhivás" kertészkönyvet hirdet) — az „oltovány elhanyagolása *folytán* támadt kinövések, már magát a rózsatő szervezetét fenyegetik *rombolással*". Ebben három a hiba; *a*) „folytán" abban az értelemben látszik véve lenni, hogy: „következtében"; ez a legújabb időben kezdett divatossá lenni a szabatosság és világosság tetemes kárával. Mert „folytán" és „következtében" contraria notiok. „Folytán" a birtokosával (p. o. „a nyár folytán") egyidejűséget, a „következtében" utána valóságot jelent; *b*) a „szervezet" és „rombolás" nem férnek össze egy metaphorába; mert a „szervezet"-nek ugyan ártani egész a végső megrontásáig sokféleképen lehet; de „lerombolni" épen úgy nem, mint „felépítni". (A M. Ny. Szótára ezt írja a „rombol" szóról: „A *romb* nagyobbféle testeknek felbomlott részét, darabját jelenti, s a rontó erőnek nagyobb fokú hatására mutat, mint a *rom*, s innen a *ront* és *rombol* közti különbség." (M. Ny. Sz. V. Art. ROMB.) Hogy a *romb*, mint elvont (igazabban: költött) törzsök, mit tesz, nem vitatom, de strigis etc. — de a következtetést merőben tagadom. „Rombol" nem erősített fokozása a „ront"-nak, hanem speciese. Csinált szó, annak a kifejezésére, a mi francziául: démolir, németül: abreissen, niederreissen, ab-

tragen); *c*) „magát a rózsatő szervezetét“, világos germanismus: „selbst den organismus des rosenstockes bedrohen“. A német kénytelen a selbst-et használni, hogy az „organismus“-ra erősb accentust vessen; de a magyarnak más módja van a birtokra accentust vetni, t. i. az által, hogy a birtokost *nek* raggal jeleli, tehát (igazítva): „a rózsatőnek már szervezetét fenyegetik? stb.

Hátra van még egy, mely ellen küzdeni tán az eddigieknél is csekélyebb reménynyel kecsegtető vállalat és ez a *történet*. Nem is kezdem meg ezúttal a derekas viadalt; beérem egy kis csatározással.

Elsőbben azon akadok fel, hogy nem tudom megfogni, mikép lehessen s még kevésbbé, hogy miért kelljen egyes történetet egyfelől, s történetek folytonos sorát másfelől azon egy szóval jelelni?

Erre a „történet“ pártolói kettővel felelnek.

Azt mondják először, hogy olyasra elég példa van a magyarban. A magyar nő ugyanis gyöngyöt visel a nyakán és Cleopatra is „gyöngyöt“ olvasztott eczetbe. A magyar dohányzó „szivart“ szí napjában tán 24-et is, de egyszerre csak egyet. A magyar szakácsnő „tojást“ vásárol a piaczon. akár egész kosárral, akár egyetlen egyet; s így tovább. Én erre azt viszonzom, hogy ez ugyan sok esetben úgy van, de mindenben nincs. Egy fa levelei összeségét nem nevezik „levélnek“ sem az allée-t vagy ligetet „fának“. Megfordítva a collectiv „búza“, „borsó“, „paszuly“ egyedeit megkülönböztetve „buzaszemnek“ „borsószemnek“ stb. és a „szilváét“ „egy szem szilvának“ mondják. Aztán az állítást igazoló szólamokat is a nemzet, a nép alkotta úgy, nem pedig egy megszorúlt fordító ide s tova kapkodása. Második érve a „történet“-kedvelőknek az, hogy hiszen a német is egyaránt „geschichte“-nek nevez *a*) egyes történetet; *b*) történetek kapcsolatos sorát; sőt *c*) mindezeknek elbészéllését. Erre könnyű és czáfolhatatlan feleletem az, hogy qui nimium probat, nihil probat; az az érv pedig minden germanismus helyes és törvényes voltát bizonyítná.

Második ellenvetésem az, hogy „történet“ nem is „eseményt“ (begebenheit) tesz, hanem azt, a mit a német „zufall“, a franczia „hazard, accident, cas fortuite, occurrence“. Ily értelemben szoktuk mondani: „történetből oda-

vetődtem", — „történetesen találkoztunk vele" stb. És így országszerte használt tőstörzsökös magyar szónak egészen más, idegen értelmet tulajdonítva, amazt mintegy kiküszöbölték, és nem kárpótlás az, hogy az elébbi értelem szükségét érezve az „esetleg" és „esetleges" gyártmányokat vették használatba.

Egyéb kifogásom nincs; hanem van egy kis utószavam.

Adja isten, hogy a „Nyelvőr" ne csak tekintély, hanem egyenesen hatalom legyen irodalmunkban! De ne autocratai hatalom ám! Az én nézetem az, hogy czikkirói fognak alkotni egy consultáló senatust, melynek vitatkozásaiban „vota non numerabuntur sed ponderabuntur". „Tudósok köztársasága" széltiben hallott, olvasott kifejezés; de a *εἷς κοίρανος ἔστω εἷς βασιλεύς* (egy legyen első, egy a fejedelem! I l. II. 204—205.) ezen a téren nem érvényes. A mi a votumok súlyát illeti, erre nézve bátor vagyok egy pár elvet javasolni, s főkép a szavazni akarók figyelmébe ajánlani. Csekély belátásom szerint két rendbeli szavazóban nincs meg — elméletileg — a kellő qualificatio. Az egyik rovatba tartoznak azok, a kik alanyias kedvelésből vagy nem kedvelésből indúlnak ki; a kik egy szót vagy szólamot megszeretnek, egy mást megutálnak elébb s aztán keresnek érveket rokon- vagy ellenszenvük igazolására. Az érzelgős nyelvészet szintoly rosz fajta (mauvais genre), mint az érzelgős politika vagy az érzelgős regény. A másik rovatba azok illenek — temérdek had — kiknek egyedűli vagy legfőbb érvük az, hogy „bevették". Hisz a „M. Nyelvőr" nem csak azt kivánja gátolni, hogy ezentúl valami roszat be ne vegyenek; hanem, nézetem szerint, arra is kell törekednie, hogy a bevett rosz kiveszszen. A szántóvető igaz hogy legjobb ha tiszta magot vet; de ha mégis meggazosodik a vetése, bizony kigyomlálja. Ritka az a gazdasági értekezlet, melyben a muszka- (vagy szerb) tövis irtását ne sürgessék; már pedig azt ugyancsak bevették parlagaink.

BRASSAI S.

SZÓREND.

I.

A szabálytalanságok szórendünket sem hagyták illetetlenűl. Kötelességünk tehát jelezni mind azokat, a melyek leginkább szerepelnek a beszédben és irodalomban, mind pedig azokat, a melyek leginkább sértik a nyelvszabályokat.

A szórend a magyar nyelv szervezetének legszebb részei közé tartozik. Az egyes szók által a mondatban elfoglalt hely itt sokkal fontosabb szerepet visel, mint más nyelvekben. Egy pár mondat hadd tűntesse föl pl. a magyar és a német nyelv közt e részben fennforgó nagy különbséget.

„Dort bin ich *richter.*" „Ott bíró vagyok." „Dort bin *ich* richter." „Ott én vagyok bíró." „*Dort* bin ich richter." „Ott vagyok én bíró."

Ime a német mondatok szórende változatlan maradt; míg a magyaroké mindannyiszor változott. Amott a beszéllő hangsúlyozni, az író pedig írást kénytelen változtatni a végre, hogy kitűnjék a mondat értelme; míg emitt az ige által elfoglalt hely minden kétséget kizár.

Igaz, hogy bizonyos esetekben a magyar is kénytelen a hangsúly fegyveréhez nyúlni; csak hogy az ilyen esetek a magyarban aránylag sokkal ritkábbak. A két nyelv közt csak azért tettem párhuzamot, hogy a magyar szórend szigorúságát mintegy kézzelfoghatóvá tegyem.

E szigorúságot, úgy hiszem, senki sem vonja kétségbe; mégis mily kevesen veszik figyelembe! A magyar szórendnek kényes természetével nem igen törődött pl. a következő hirlapi közlés írója: „— — küldöttség bizassék meg, mely még ez ülés alatt ama két alválasztmánynak tagjait *javaslatba hozza.*"

Hát oly bonyodalmas az a magyar szórend? Nem lehetett volna-e így szerkeszteni a mondatot: „mely még ez ülésben tegye javaslatba (helyesebben: ajánlásba) a két alválasztmánynak a tagjait"? És a nem rég beadott határozati javaslatban úgy kellett-e utasítani az illető minisztert: „hogy a kolozsvári egyetemet még ez év folytán állítsa fel, és a felállítás szükségleteire még ez ülésszak alatt *póthitelt kérjen*"? Miért nem így: „hogy még ez ülésszakban kérjen póthitelt"?

A szórend törvényeinek egyes részleteit hasztalan keresnők a nyelvtanokban. Ezek a szórendnek is természetesen csak főbb vonásait ismertetik. Az e kérdéseket részletesebben tárgyaló munkák is még eddig csak részben oldották meg a feladatot. A tátongó hiányt tehát csak úgy fogjuk kipótolhatni, ha folytonosan gyűjtjük a szórendi törvénykönyv kiegészítésére szolgáló adatokat. Egypár ilyen adattal én is kivánok e feladat teljesítéséhez járulni; még pedig a „Nyelvőr" lapjaiban, annál is inkább, mivel e folyóirat feladatainak egyikét „a szó- és mondatrend törvényeinek részletekbe ható megvitatása" képezi.

Áttérek értekezésem különös tárgyára: az *is* kötőszóra.

Az *is* mint nyomósító szó a közvetetlen előtte álló fogalmat szokta kiemelni; kötőszói minőségében pedig fogalmakat kapcsol egymáshoz. Volt idő, a melyben az *is* a vele viszonyúló fogalomnak gyakran nem utána, hanem előtte állott; a mikor tudniillik még így is beszéltek és írtak: „Hogy *es* ti látjátok" (ti is). Sírbeszéd. „— — megbocsátja *es* tünektek menyei atyátok tü vétkezetteket". Tatrosi codex. „Mert *es* ő városokat megtöré." (Nam et civitates eorum destruxit.) Bécsi codex.

Az *is*-nek szórendi szerepét illetőleg két kérdés merűl fel:

1. Mennyire nyomósítja e kötőszó a közvetetlen előtte álló fogalmat, és minő befolyást gyakorol a mondat szórendére?

2. Minő értelmet kölcsönönöz a mondatnak a szerint, a mint név, ige, határzó stb. után áll, vagyis: ilyen, vagy olyan helyet foglal el a szók között?

Az első kérdés vizsgálata a következő eredményre vezet.

Az *is* szónak már jelentése is mutatja, hogy e kötőszó nemcsak ki nem zár, hanem határozottan más fogalmat is feltételez azon kívül, a melyet nyomósít. Az előtte álló fogalomnak e szerint csak másod rendű nyomatékot adhat, és közvetve sem eszközölheti számára azt az erős nyomatékot, a melyet az ige nyomósító mondatokban, illetőleg fordított rendben ad az előtte álló fogalomnak.

Az *is* tehát nem teszi nyomatossá a szórendet, sem az *is*-t követő ige nem löki hátra, — ha van — igekötőjét, határozóját; nem szorít hátra más olyan szót sem, mely rendes szerkezetű mondatban előtte szokott állani.

Példák: Öcsém is *le*mond. Engemet is *el*keserít ez a dolog. Ezen is *át* kell esnünk. Ebben is *meg* lehet nyugodni. Akkor is *fel* fogsz háborodni. Én is *vissza*térek. Pál is *végére* járt az ügynek. Pál is *haza* megy. Tegnap is *erre* sétáltunk. Te is *kudarczot* vallottál. Ezt is *számba* veszi ő. Igy is *kész* vagyok alkura lépni.

A gyenge magyarságúak tudvalevőleg következő szerkezettel élnek: Öcsém is *mond le*. Engem is *keserít el*. Ebben is *lehet megnyugodni*. Pál is *megy haza*. Tegnap is *sétáltunk erre* stb. stb.

Ezek úgy nevezett „vastag hibák", a minőket jó magyarságú ember nem szokott ejteni. Nem tudom hamarjában, „vékonyabb hibák"-e a következők: „Itt is fordúl *elé* az 1000 frtnyi tétel". „Erre is terjeszti *ki* figyelmét". „Az illető közegeket azzal is kellene *megbízni*, hogy stb — "? Annyi bizonyos, hogy ez sem helyes szórend.

E hibás szerkezetet mindenek előtt az *is* által eszközölt nyomósítással együttjáró erős hangsúly okozza. Az illetők ugyanis az így nyomósított fogalmat ez erős hangsúly révén az igével is kiemeltetik; a mi aztán fordított szórendet eredményez.

A vak ösvényre kerülésnek másik főoka az, hogy az *is*-sel társúlt fogalmat gyakran nyomatos rendű állítmány is követi; követi pedig daczára az *is* szónak; a mely, mint láttuk, mindig egyenes szórendű állítmányt kíván, és még kivételesen sem folyamodik az igéhez fordított szerkezetért.

E lényeges eltérésnek igen fontos oka van; az tudniillik, hogy bizonyos fogalmak okvetetlen megkivánják az erős nyomatékot, és hogy az a mondat, a melyben egy vagy több ilyen fogalom szerepel, már is magában rejti a fordított szórendnek a magvát. Ezen a jellegén nem változtat az *is* kötőszónak közbevegyűlése; az ilyen mondat egyáltalában nem válhatik nem-nyomósítóvá, mondjuk ezúttal: nem válhatik értelmezővé. Az ilyen mondat már „eo ipso", vagy „ab ovo" nyomosító; nevezzük például természeténél fogva nyomósítónak.

Ez elnevezésekre nagy szükségem van; mert az eddig használt kifejezések: „egyenes és fordított szórend“, vagy „rendes és nyomatos szerkezet“ a mondatnak szórendét, tehát külalakját tűntetik fel; míg amazok a mondatnak természetét és így belső sajátságát fejezik ki. Helyesek-e ez elnevezések, nem vitatom; nem is ragaszkodom hozzájuk; föltéve hogy bárki is jobbakat teremt elé; most azonban élek velük; a „természeténél fogva nyomósító mondat“ elnevezéséről pedig csak azt jegyzem meg, hogy a mondatoknak olyan faja mint ez, mely lényegesen elüt a többitől, nem maradhat külön elnevezés nélkül.

Azok a szók, a melyekre vagy jelentésöknél vagy a mondatban való szereplésöknél fogva a kifejezésnek fő súlya természet szerint esik, először is:

Olyan határozók és kötőszók, a melyek csak magára az állításra (igére) vonatkozhatnak, nem pedig körülményére; pl. r i t k á n, n e h e z e n, a l i g, c s u p á n c s a k stb. — Továbbá a határozatlan fogalmat kifejező szók; a melyek t. i. nem tulajdonnevek, személynévmások, birtokragos névszók; vagy a melyek névelő, mutató névmás, számjelző és mennyiségjelző nélkül állnak a mondatban; pl. fa, ház, szép stb.

Értelmező mondatokból lehet nyomósítót alakítani és viszont; de a természeténél fogva nyomósító mondat soha sem válhatik értelmezővé; pl. értelmezőleg: „*Át*úsztam a Dunán“, nyomósítólag: „A *Dunán* úsztam á t“. Más nyomósító mondat: „*Tiz részvényt* engedtél á t nekem“. Értelmezőre átalakítva: „*Át*engedtél nekem tíz részvényt“. Természeténél fogva nyomósító mondatok: „Péter *házat* ad e l“. „*Részvényeket* vásárlok ö s s z e“. „*Alig* éri m e g a tavaszt“.— Már ezekből nem csinálhatunk értelmező mondatokat; nem mondhatjuk: „Péter házat *el*ad“; vagy „Péter *el*ad házat“; „Házat *el*ad Péter“. „Részvényeket *össze*vásárlok“. „Alig *meg*éri a tavaszt“. Az ilyen mondatok magukban rejlik a fordított szórendnek a magvát még akkor is, ha az ige csupaszon és különben is elszigetelten áll; pl. „*Furcsa* néppel szövetkeztél“. „*Zajt* támasztottam“. Bővített állítmánynyal: „*Furcsa* néppel barátkoztál ö s s z e; *furcsa* emberekkel kötöttél s z ö v e t s é g e t“. „*Zajt* idéztem e l é“. „*Büszkén* vallom f i a m n a k“. „*Ritkán* veszed s z á m b a“ stb. (nem pedig: „*Büszkén* f i a m n a k vallom“.

„Ritkán s z á m b a veszed"; stb.) — Lássunk még egypár mondatot:

„Korán kelek f ö l". *Későn* fekszem le". *„Ritkán* haragszol meg". *„Furcsán* ültél f e l a lóra". *„Rosszúl* hajtotta v é g r e az itéletet". *„Nem* mondok l e". „Ez *zavart* idézhet elé". *„Gyógyuló sebeket* szaggat f e l az ilyen bánásmód". *„Házakra* ügyelek f ö l". *„Nőkkel* vesztem ö s s z e". *„Rozsot* küldök be a vásárra". *„Katonák* állnak k ü n n az előcsarnokban".

Kétségtelen nemde, hogy a magyar nem beszél így: „korán *föl*kelek; későn *le*fekszem". „Furcsán *fel*ültél a lóra". „Rozsot *be*küldök, vagy: *be*küldök rozsot — —". „Katonák *künn* állanak — —"? Az ilyen fogalmakat ösztönszerűleg hangsúlyozzuk; s ennek természetes következménye a nyomatos szórend. Mihelyt például jelentőleg, figyelmeztetőleg ezt mondom: *„Vendégek* — —" beszédemet folytatva nem mondhatom: *„fel*jőnek a lépcsőn", hanem így mondom: „jőnek f e l a lépcsőn".

Már most tegyük az *is* szót a v e n d é g e k után, és legott meglátjuk, hogy ekkor is megmarad a fordított szórend, így: „Vendégek i s jőnek f e l a lépcsőn"; és így tovább: „Későn i s fekszem l e"; (nem csuda, hogy álmos vagyok); „Furcsán i s ültél f e l a lóra". „Rosszúl i s hajtották v é g r e az itéletet". „Ez a beszéd zavart i s idézhet e l é". „Házakra i s ügyelek f ö l". „Nőkkel i s vesztem ö s s z e ma". „Rozsot i s küldök be a vásárra". „A vásárra i s küldök b e rozsot". „Én i s küldök b e rozsot; küldök is b e rozsot"; stb. „Aratók i s várnak k ü n n". „Katonák i s mennek k i az uszóba".

De mihelyt például névelő, mutató névmás, számjelzős vagy birtokragos szó áll a mondatban, azonnal megváltozik a szórend: *„A* rozsot i s b eküldöm; b eküldöm *a* zabot i s. B ejőnek *a* katonák is Lov*am*at i s k i állítom a vásárba". „H á r o m *titkár* i s lemondott". *„Ezt* i s e lvitték". *„Azt az* iratot i s l e kell másolni" stb. De térjünk vissza a nyomósító mondatra.

Láthatjuk ezekből, hogy az *is* szórendi szerepének részletes tárgyalása szükségessé teszi a mondatok különböző természetének tűzetes tanulmányozását. Ez a — — hogy is

mondjam csak rövidebben? — ez a született nyomósító mondat, — a melynek létét hasztalan tagadná bárki is, — méltán megérdemli, hogy komolyan foglalkozzunk vele. Minden sajátsága még nincsen fölfejtve; de az itt felhozott példák is eléggé mutatják, hogy e mondatfajnak a szórendre való befolyása döntő. Még az *is* szót is magával sodorja a fordított szerkezet örvényébe s elragadja mellőle az igekötőket, határozókat és névszókat, a melyeket ez az *is* máskülönben az általa kiemelt fogalmakkal kapcsolt volna egybe. E hatalmas mondatnak a nevét Vadnay Lajosnak „A magyaros szórendről" czímű munkácskájából vettem kölcsön. Ama dolgozatban nem egy figyelemre méltó adatot talál a t. olvasó e mondatot illetőleg.

JOANNOVICS GYÖRGY.

ELÁRÚL.

A „Fővárosi Lapok"-ban (1872. márcz. 7.) a fővárosi hírek rovatában ezt olvassuk Büchnerről: „Jól megteremtett alak; egészen meg van őszülve, mit nem annyira haja *árúl el*, mely már kevés van, mint egészen rövidre nyírt körszakála és bajusza; szemeiben az erő mellett a kedély fénye is megvan; arcza komolyságot, magas homloka eszességet *árúl el*."

Az embernek vannak fény- és árny-oldalai, — jó és rosz tulajdonai, vagy mondjuk így: vannak erényei és bűnei, előnyei és hiányai (hátrányai).

Az embernek van oka, hogy árnyoldalát, bűneit, hiányait titkolja, elfedje, hogy azokat a szemlélő meg ne lássa. De arra egyáltalában nincs oka, hogy fényoldala-, erényei-, előnyeivel szintén ezt tegye.

Elárúlni tehát csak azt lehet, a mit titkolunk, titkolni igyekszünk, titkolni érdekünkben áll.

Én azt vélem, hogy ha Büchner úrban ledérség, könynyelműség vagy esztelenség volnának, érdekében állana ezt titkolni, elpalástolni, az emberek szemei elől eltakarni; de azt semmiképen sem vélhetem, hogy Büchner úrnak érdekében állhatna komolyságát, eszességét, tehát dicséretes, nemes előnyeit álcza mögé rejteni.

Szerintem jól volna mondva, hogy valakinek arcza, egész magaviselete könnyelműséget, alacsony homloka észbeli korlátoltságot *árúlnak el.* De ha szép, előnyös tulajdonokról van szó, így szólanék: arcza komolyságra, magas homloka eszességre mutat, eszességet tanusít, bizonyít, vagy arczáról leolvasható a komolyság, magas homlokáról az eszesség.

Igazam van-e, nem árúltam-e el e czikkel tájékozatlanságot: ennek eldöntését azokra bízom, kiknek e terén kiadott munkáik alapos tudományosságuk felől tanúskodnak*).

Székács József.

FALUDI MAGYARSÁGA.

„Nemes asszony. — Nemes urfi".

Sajátságok.

A ki kit nem szeret, busul annak szerentséjén. Ki rosz gyomra vagyon a mostani világnak. Tennen tudod. Fül-bedugva, szem-behunyva. Attúl tartok, hogy fel ne apritsanak bennünket. El lelkem-kihültig itt töltöm éltemet. Kik levét csapják. Szándékának keresztűle fekütt. Szem kivül vagyon. Se lábbelé rajta, se süveg fején. Szegre végre egy nyomá sem mehetének. Terhelt asztalokkal és untatott italokkal nem kivánom híremet nevemet toldanom. A mit mond, szembe mond, mert léteképen mondja; (léteképen = a mint van). Utsza. Czipelő. Egy udvari térdhajtás előb'kelő, hogy sem az érdem. Szin-mutatás (a képmutatásnál jelentőbb). Té-tú pöknek. Pipeskedés, pipezi magát. Fülébe rágni. Elhagyott jó fiam! metszek az árnyék világgal.

Igék.

Alkuszik. Nem vitatom továb, reá-alkuszom, hogy —. A tisztességes külsőség meg-alkuszik a belső isteni félelemmel. Megalkuszik véle a jóra, mint társ társával.

---

*) A t. czikkirónak, a mint mi is hiszszük, helyesen felállított szabálya szerint, hogy t. i. „*elárúlni* csak azt lehet, a mit titkolni igyekszünk", a vég bekezdésben felhozott példának első részét: „nem árúltam-e el tájékozatlanságot" helytelennek kell nyilvánítanunk. A szerk.

Arányoz. A mint arányzom, gonosz itt a rendtartás. Mi után indul, mire szegezi arányzását. A mint arányzom arrúl vádoltok.

Aszik. Kihez mihez már hozzá aszott természete. Majd azt mondják szivedhez aszott barátid: neszsze.

Bátorkodik. Reá-bátorkodnának a jóra.

Békéll. Jó szivvel reá-békéllek ráhagyom, megnyugszom.

Békéltet. Össze békéltette az uri maga-viselést a keresztényi kötelességgel.

Bir. Eszét eszemmel fel nem birom.

Budgyanik. Ajkairól szitok budgyanik.

Tsiszolódik. Sokra tsiszolódik a gonosz.

Tsuszamit. Ezek a letzkék tsuda-hamar el-tsuszamitják a tilalmasra, nyomában levén a magát többre kináló gyönyörűség.

Tsuszamodik. Könnyen eszébe tsuszamodik.

Tzirkálni. Irtózott a tsipő-mondásoktúl, nem szenvette, hogy többet tzirkáljon valaki lelkén, hogysem testetskéjén.

Tzühődni. Ki-tzühődött mennyezett nyoszolyájábúl.

Dajkáskodik. Ez a kevélység már jó erejében levén, még töb're dajkáskodik.

Él. Nem volt szerentsém még híreddel is élnem.

Érkezik. Erszényem nem érkezik adósságimmal. Könnyebb ártalmaskodni, hogy sem a reá-érkező galyibábúl ki-feselni. Nem érkezik annyira eszével.

Farag. Mit faragtanak fejére paszitában az aszszonyok. Igy szerencsét faraghatnál magadnak.

Fordul. Szabad akaratunkon fordul meg a dolog.

Forgat. Azt még gyanuban forgatták.

Forr. Mindenféle reá-forró vendég. Reá-forrott palotájára a sok Praetendens.

Iüggeszt. Erre függeszti szándékát.

Gombol. Gombolja ajakát, fel-üti orrát.

Gyüjt. Ellenségeid gondot és félelmet gyüjtenek reád.

Gyül. Reá-gyülének feslett társai.

Hangoskodik. Politikájárúl ugy kell hangoskodnod, mintha ő tőle tanulták volna mind.

Himesít. Nyilván szabad nálatok, ha ki felebarátját talpig le-gyalázza, tsak himesíthesse, hogy jobitani akart rajta.

Horgadoz. Félre horgadozott az ő szándéka — másfelé hajlott.

Időz. Másnapra időzvén Neandert. Az el-időzött órakor ... az elidőzött napokon, meg fog jelenni.

Igazodik. Reá-igazodik a mondás = reá illik, beteljesűl rajta.

Igyenít. Hogy le-igyenitse a ki-ülő fakadékokat.

Iktat. Bé-iktatják a főfő fámiliák házaiba a külső, frantzia köntösöket.

Illet. Az ő Saurus lova sógorsággal illeti ama híres lovat.

Intéz. Mi is oda-felé intézzünk gondolatinkal, az örökén-valóságra nézzünk tselekedetinkel.

Jár. Bár járd meg eszeddel őket, hányat találsz bennek. Ez a városi fel-temjénezés erőssen meg-járja együgyü fejét.

Kárall. Kárallanám, ha valaki elmaradna.

Kellet. Kelleti magát eleinten a hivság. Kelleti a roszat. A dáma kelleti magát kegyeskedő lágysággal.

Kendőz. Az urak szinte ugy kendőznek, mint a Dámák; a külsőség nem mutat egyre rajtok az ő szivek belső járásával.

Kincsez. Én nem kintsezném egyebet fejemre haragnál. Veszedelmet kintsez magára.

Köszörül. Beléje tsöpppentik a roszra-való ízt, és reáköszörülik kedvét valami derék gyönyörüségnek szine alatt. Jóra köszörülvén eszét.

Mosdik. Minden képes udvariságbúl ki-mosdott.

Nemz. Lelkébe nemzi magát minden fertelmesség.

Nevel. Reánk nevelvén a világi kisérteteket.

Nézgél. Nézgéli a ki-borított sok-félét.

Néz. A hadi és udvari embereket néző köz-beszédek.

Nyom. Nem tudja megnyomni okoskodással.

Nyugtat. Krisztus hivei nem a föld szinén nyugtatják kivánságokat.

Öltözik. Be-öltözhessenek a mondott szokásokba.

Parancsol. Ha épen nekem parancsolná a szerentse (a hivatalt).

Példáskodni. Ám jeleskedjél, példáskodjál, hiresedjél.

Példázkodik. Ha érdemes Dámák módjára jóbúl példázkottok, sok jót tehettek.

Részelkedik. A kik vagy hozzá részelkednek, vagy pártját fogják. Ahhoz részelkedik, a melyik többet igér.

Rugaszkodik. Rugaszkodjunk messze a várostúl. Minden jótúl messze rugaszkottak.

Sétál. Tafota vitorlákkal sétálják a tengert. Sétálják Babylon mezeit.

Szab. Neszsze emez a nagy óriás, mely kitsinre szabta magát.

Szabadít. Reá-szabaditottam a jó-izű eledelre Reászabadítják a prédára, szakmányra.

Szaggat. Szemeket verő pompára szaggat. Nem tudnak megelégedni, többre szaggatnak. A Tisztre-szaggatás tilalmasra viszi őket. Töb're rendetlenűl ne szaggass.

Szakadozik. Ellenmondások támadnak, ki ide ki amoda szakadozik értelmével.

Száll. Előtte a búbok, a mellyen meg szállott kedve, azt a tükör elejbe viszi.

Szán. A szükség néha a tilalmasra-is ki-szánnya magát, A ki otthon-is meg-hánnya maximáit, ki-is szánnya magát. üzi, gyakorolja. Az ő kedvéért kiszántam magamat valami külső állásra.

Szaporodik. Reánk szaporodik az intselkedés. Dél hasattában reá-szaporottak pajtási.

Szeret. Szeresse meg Isten minden kivánt jóval. Értelmes lélekkel szerette meg őket a nagy Isten.

Szerez. Könnyen öszve szerzi magát a fiatal rend. Ilona bé-szerzette a hitet a romai imperiumba.

Szinel, szinlik. Bé-szinlik magokat oldal utakon. A mikor. már ki-tsirázik és ki-szinlik valami eszetske belőle. Jóra szorit, es tellyes bötsületet szinletki rajtunk. A ki-szinlett szépség nem burithatott job arczot. Fenn-szinlő erköltsel érdemeskedünk.

Szül. Ha gonoszt szült fejedre a Fatum. Ártalmas tsillag szülte fejünkre ezt a káros órát. Majdnem reá-szüli az udvar a nagy szerentsét.

Támad. Ki-támadott mellette (gyakran hasonló értelemben).

Tart. Igazat tart, a mit mond vala egy Philosophus. Idefelé tartsunk a figyelmezéssel.

Tekintel. Ölébe emelte gyenge tsókra, tekintelte, tsudálta,

Telik. Töb gond telik fejünkre. Fejére telnek büntetési.

Tüntet. Szem előtt sereggel tüntetik magokat a gyönyörüségek.

Udvarol. Alázzák meg magokat az urfiak, udvarolják meg a külső követ urakat.

Untat. Nem sokára ott hadnád, sőt ha töb're untatnád természetedet, kín volna.

Üt, üttet. Ki rosz házi gond-viseléssel forgolódik az, a ki fel-üti udvarát valami hertzegi állapotra. Merészlem mondani, hogy egyik sem üti a tárgyat. Tartott tisztességes udvart; olly mértékét vette, hogy se személyét meg ne szoritaná, se értékét fel ne ütné. Előkapják a városnak szinét, s kit illyen, kit amollyan tréfára ütnek. Kevélyen fel-ütött udvartartás. Hertzegi konyhákat, asztalokat üttetsz.

Ver. Kincsre verte magát. Le-veri eszérűl (a bor). Itt tart udvart, ide verte királyi lakását a virtus. Ki-vervén magát a nyoszolyábúl. Hogy Caeliának helyt verhessen, ki akará tudni sz. Ambrust a Kalendáriumból.

Vesz. Meg-veszett benne a természet, el-aszszonyosodott. A kiben meg-veszett a jó, meg-velősödött a rosz. Meg-veszett benne a jó iz.

Vet. Némellyek a gyenge fehér népre vetnek, mintha ő volna az oka.

Vét. Eddig tsak az idő és alkalmatosság vétett benne.

Vétkezik. Ha meg-vétkeztél volna a nevekben.

Visel. Tellyes szándékom visel, hogy vele meg-ismerkedjem. Mi visel bennünket arra, hogy tüzzel vassal pusztitsunk. Nem viselte kedve, hogy be zárt kapuval fogadja a vendégeket. Igen-is hogy okok viselték őt erre a szemtelenségre. Szégyennel járó dolog a költsön azokban, a kik szinre reá-viselik magokat. A bátorság Isteni szentség a katona előtt! ezt viseli szemén. A 16 esztendősben nem lehet meg-kivánni a 40 esztendős maga-reá-viselést. Mikor azt mondám, hogy az asszonyi főrend reá-viselje magát, nem az vala szándékomban, hogy fel-horgaszsza orrát, borzaszsza szemöldekét, valami savanyót hunyoritson, hogy néki merevenyétse nyakát ... ez nem volna tisztes reá-tartás. Ha el-mosolyodtam, szemtelennek, ha szerével reá-viseltem magamat, büszkének tartott.

Viszket. Vig napok után vigab'akra viszket esze.

Igék mint főnevek és jelzők.

Valahányszor az úgy-akarom dolgában hol ide s hol amoda ragattatnak. Eszem-iszom bajnokká lett. Eszem-iszom boldogság. Tsak gondolom-dolognak mondják lenni. Gondolom-gyönyörüségek. A világ gondolom örömöket ád a való helyett. A gondolomrúl az akarnámra tsuszamétja ő nagyságokat. A míg egyszer, a nem gondoltam volna napján. Az uj hir meg indíttotta a harag-

szomot az aszszonyokban. Haragszomra fakad. Nem tudommal mentegeti magát.

Példabeszédek, aphorismák.

Angyal ül a szem-öldökön, ördög a sziven. A ki nem atzélos kivül belül, a ki türésről türésre nem keményedett, nem udvarba való. Az átkozódás arra telik, a ki mestere. Könyörgésekkel hasadnak az egek. A ki azt mondja, hogy semmi heával sintsen, maga heával vagyon. A ki a hirt lesi, attúl fut; a ki kerüli, annak nyomában vagyon. Mikor hitelbe veszed a pénzt, kezes és közös benne lelked ismérete. A hivalkodó job'ára roszszalkodó. A mit ifjantan az elme magában kaptsol, még görbe vénségében is nehezen felejti. Keménységgel meg-fájulnak, lágysággal el-kényesednek az ifjak. A mi kontyunk, a mi gondunk. A ki lator paripán űl, zabolábúl itat. A mit latrul keresnek, latrul veszik hasznát. A nemesség, mellyet értekkel nem lehet fenn-tartani, tzimeres koldusság. Hasonlóval pantalódni veszedelmes, alábvalóval gyalázat. A leg-állandób szerentsét le-rogygyantja az idő. Szinre jár a világ. Szomszédos a dütsőség a gyalázattal. Szőrünkrűl színünkrűl tészen itéletet felőlünk a világ. Nem fülén, hanem hátán-által tanul a rosz szolga. Mint köntöst a testhez, úgy a tisztet az ahoz-való tehető erőhöz, és el-telő tudományhoz kell mérsékelni.

BOROSTYÁNKÖVI.

ÉSZREVÉTELEK „SZABÁCS VIADALJÁ"-HOZ.

44. sor. „beljött" nem *beléjött.* A Nagy Szótárban a *be* igekötőről a többi közt ez is ott áll: „Régi nyelvemlékekben előfordúl *bel* alakban is: „és beltelik az én lelkem." (Bátori László). „pokol, nem mennyország telik bel — úr pápához beljutván — kik mind beltelének — és belhivatá az egyházi fejedelmeket." (Érdy cod.)

48. sor. „törletének" = *törlétének* vagy *törlejtének* azaz szerzének. *Törlejt, törlét, törlít* am. szerez; vers, könyv, beszédtörlejtő régi kifejezések. „Ez fölül mondott irásokat törlejtötte es szerzötte Vilhelmus neü doktor. (Guary cod.)

50. 129. sor. „nekik = *nékik,* ma némelyek; *néki:* quidam gyakran eléjön a régieknél. „*Néki* határozatlan névmás; a régieknél igen divatos volt. „Menjetek nékihez (ad quemdam)

a városba.“ (Tatr. cod.) „Mikor a császárné asszony nékit fogadott volna rejája.“ (Debr. cod.)“ Nagy Szótár.

84. sor. „sietetességvel“ nem *sietségvel.* „Régiesen am. sietség. „Az oroszlán nagy sietetösségvel lábai előtt lehfekvék.“ (Debr. cod.) „Gyüjtette mellő nagy sietetességgel huszonnégy szízeket.“ (Kat. pr. leg.)“ Nagy Szótár.

FOGARASI.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. Ipolyvidékiek.

83. Eben guba, mind egy furma, mind egy kutya.

84. Elszaladt a czigány a lánczról — elpiszentette magát.

85. Megenném már a czigányasszony főztyit is.

86. Ellopta a czigányasszony a fésűjét — baglyas, nem fésülködött meg.

87. Nem éred meg hajasan, kopaszan is bajosan.

88. Telhetetlen mind a molnár (v. pap) tyúka.

89. Kár a lúdra szénát vesztegetni. (Akkor mondják, ha valaki asszonyt borral kínál. Erdélyinél is megvan, de magyarázat nélkül.)

90. Nem tehénnek való a gatye. (Erd. 2994.)

91. Hót hóttal, evelen evelennel (eleven).

92. Keresztül viszi mind a pilisiek a rétlyát (mikor a Kresztusnak hitt szarkát az erdőben létrával kergették).

93. Orrod attól fokhagymás — abból bizony nem kapsz.

94. Nagy gongyolát („összehajtott kender“. Tájszótár.) köt a guzsalyra — messze akar férjhez menni.

95. Nem csak egy szőrű kutya van a világon.

96. Hivatlan vendégnek szapp („kemencze; részei: szap alja, koczik, cseresznek“. Tájszótár.) alatt a helye.

97. Nem csak az szomjas, ki a kútba néz.

BORBÁS VINCZE.

2. Szegediek.

98. Kidugták a szemit. (Ha valaki örökség vagy valamely megérdemlett jutalomból nem annyit kap, mint a mennyit várt. Más vidéken: kitörülték a szemit.)

99. Mostoha-kéztől szakadt. Egy értelmű az előbbivel.

100. Nem esik porba a pecsenyéje. (Gügyűk, vagyis leánykérésre fölhasznált asszonyok mondása, ha t. i. a leány vonakodik az ajánlott legényhez feleségül menni. Egyszersmind annyit

is jelent, hogy a legény apjának szép vagyona van. Ily kifejezést magam is hallottam: Gondold meg édes Pannim, menj hozzá; Ferkó apjának házánál „nem esik porba a pecsenyéd“. Erd. 6278. magyarázat nélkül.)

101. Iparkodik, mint a szögverő kutyája. (A szögverők Szegeden betanított kutyát alkalmaznak a kerék hajtására, mely összeköttetésben van a fujtatóval; a kutya bent áll a kerékben s a lába folytonosan jár; így jön a kerék mozgásba. A közmondást arra alkalmazzák, ki csak kényszerítő eszköz alkalmazása folytán iparkodik dolgát végezni.)

102. Rátöri a kórót. (Valakit minden áron rávenni valamely cselekvésre, legyen annak jó vagy rosz következménye.)

103. Megjárta, mint Csuri Ferkó a tinóborjúval. (Pityókos fővel méne Cs. Ferkó a baromvásárba azon szándékkal, hogy vesz egy hasas üszőborjút; meg is vevé; azonban, midőn odahaza nagy örömmel mutatja s dicséri feleségének a jószágot, akkor tünék ki, hogy biz az tinóborjú.)

104. Megfejték egy kosár korpán. (Könnyű módon megvesztegetni.)

105. Kivetette a drágát. (Ha valakit lakomába hínak, s ott jól vendégeskedik oly drága eledel- s italokból, melyekhez saját házánál csak ritkán juthat.)

106. Gyors mint az alsó malomkő = igen lomha és lassú munkás. (Az alsó malomkő mozdulatlanúl áll.)

107. Hidegszájú = a kinek a szájában hamar elalszik a pipa.

108. Kivágta a becsületet, hogy egy csep sem maradt. (Ha valaki becsületszavára tett fogadását megszegi, arra illesztik e mondást.)

109. Zsákon fekszenek s a madzagával takaródznak. (Ha valamely családnak igen kevés ágynemüje van.)

FERENCZI JÁNOS.

3. Félegyháziak.

110. Szemébe nézett, mint Bacsa az ördögnek. (Bizonyos Bacsa nevü paraszt embert szomszédja meg akará ijeszteni. Egy este tehát ördög képében megjelennék B. udvarán, s a mint Bacsát meglátá, elkezde kisértetes hangon beszélni; de B. kezébe kapván a vasvillát, e szavakkal közeledék az ördöghöz: No majd szemébe nézek én az ördögnek! Az ördög sem vevé tréfának a dolgot, s hirtelen átugrék a kerítésen.)

111. Agyonlőtte, mint Páska a szamarát. (Páska alföldi gazda, a mint este felé az istállóba akara menni, észrevevé, hogy

ott valami mozog; tolvajt gyanítván, legott puskájáért szalada, s ezzel az istálló ajtajában megállván, háromszor e szavakat hangoztatá: Add meg magad, mert különben agyonlőlek: Minthogy pedig feleletet nem nyere, rá löve a tolvajnak vélt szamárra.)

112. Elindult mint Kis Jakab malma. (Elvitte a szél.)

113. Mindenszenteket csinálok vele. (Ezt akkor mondja az alföldi ember, mikor valamely cselédjét megúnván, túl akar rajta adni: minthogy mindenszentek napján telik ki a cselédek szolgálati éve.)

114. Feszít, mint két krumpli egy zsákban. (Arról mondják, ki hetykén szokott járni.)

115. Ne hordd hátul az eszed, mint a juhász a botját.

116. Húzza a lóbőrt - hortyog.

117. Farba rugta, mint Terjék a pulykát. (Terjék félegyházi gazda udvarába többször átszállnak vala szomszédjának pulykái; e miatt T. haragra lobbanván, egyszer úgy rugá egymásután farba a pulykákat, hogy azonnal megdöglének.)

118. Hírét hallotta, mint Czirkus a rétesnek. (Czirkusnak jó barátja dicsekvék egykor, hogy minő jó rétest evett ő a lakziban; erre Czirkus azt felelé: no pajtás, én a rétesnek csak hírét hallottam.)

119. Se árt, se használ, mint a kőrösi szentelt viz.

ZÁMBÓ JÁNOS.

Székely nyelvsajátságok

Kjetéknek hány gyermökik (gyermėkök) van? Nekünk aval ėgygyütt a ki mėghót ėgy héjján tiz. Hát küssebb gyermökik hány esztendős? A biz, a ki azt éri, eszend'ijenkor két esztendős lėszsz.

Hovávaló kjed földi? Mikor otthon vagyok, oláhfalusi vagyok. Kjetėknél tám, a mint hallom, vizáradás vót? Hm! (keze fölemelésével jelenti, hogy volt.) De tám kárt is csinált? Hm! (ezt még fentebb hangon s kezét még magosabbra emelve mondja.) De tám a hidakot is elvitte? Hopp! (ezt tova intő, nagyon felemelt kézzel, nagy hangon mondja.)

Jöttél-ė lelkėm? Éppen tégėd vártalak! Miét nem híttál még magaddal bár kettőt? Szotty utánnam há kėll ės ha nem ės. Nálad nélkül nem ės mėnnék sėmmire.

A tė egésségėdétt s a magam hasznáétt! (iszik.) Sokáig éjj ját! (pajtás.) Kérėm az én istenėmet, hogy tégėdet nė nyuvaszszon mėg, vagy: a szuflát tartsa mėg benned! Engėm tė nė féjts, mett én addig élėk, a meddig akarom (a karom).

Tė az eszėdet a szomszédba tartod, vagy: a pad alatt, v. az ág hėgyin mind a kecske, v. elkűtted eprészni. Nekėd vóna eszėd, ha mås bolond vóna. Van eszėd, de a zsidó kereskėdik vele. Ugy látszik vóna eszėd, ha bolond nem vónál. Jó esze vóna, csak rossz az elméje -- fogékony eszű, élhetetlen gondolkodású.

Nė légy ojan válogatós. Elig találja el az embėr a kedvit az étellel. Nem mindėn étel fér a fogára. Tégėd az isten úrnak akart vót terėmteni. Ėgyél, nė fintorgasd v. nė konkorgasd az arrodot. Immán ebbe is bűzt (hibát) kaptál-ė? Nemös embörtől is sok vóna ugy tenni. Ott van előtted s ėgyél, a míg elérnéd a grófságot.

Annak gazduram szėre is híme is van, ágaboga is van, s mind a hárommal beszélni kėll. (Ez ékes székely mondatnak imez az értelme: Annak gazduram kezelési rendje (szere) is van, tapintati fogása (híme) is van, több oldalú gyakorlati ismerete (ágaboga) is van, s mind a hárommal tisztába kell lenni (beszélni kell).

Mekkorát esék a lelkėm! Mėgütéd-ė magadot êdes csürkém (csirkém)? Mondja nekik anyjok, hogy nė sírjon. Nė sírj fiam, nė sírj! én osztán nekėd valamit vėszėk. Sėmmi, sėmmi. Ujabb éri s elfelejti. Ugy-ė nem fáj? Mėggyavul, a mig mėgházasodik.

Szophatnál-ė fiam? (gyermekded ifjunak mondja a nőszemély, mikor az körűle férfiason jár el.) Me (ne) fiam csicsika! Nė tė! neki még az anyja teje a száján van, s fejérnép után járhatnék, a macska!

KRIZA.

Népdalok.

Nincsen rózsa, lehullott a levele,
Nincs szeretőm a császár elvitette;
Ugy sajnálja a lány a szeretőjét,
Jobban mint a fölnevelő szülőjét.

Édes anyám, de víg voltam ezelőtt,
Míg a rózsám eljárt a kapum előtt;
De már mostan majd megöl a búbánat,
Elvitték a rózsámat katonának.

Édes anyám beállok katonának.
Jaj de szépen felöltözök huszárnak;
Szép a huszár, ha felűl a lóvára,
Édes anyja ráborúl a vállára.

Alig várom, hogy a nap leáldozzon,
Hogy az égen a szép csillag ragyogjon;
Lejárt a nap, az ég alján áldozik,
Szőke legény barna lánytól búcsúzik.

Még a búza ki sem hányta a fejit,
Már a galamb mind elhordta a szemit ;
Jaj istenem, én istenem, istenem !
Édes anyám mire vitt a szerelem !

Fölszántatom a kis deszkás temetőt *),
Engem temessenek bele legelőbb ; —
Az legyen a keresztfámra ráírva :
Hű szerető-tartó voltam valaha.

FERENCZI JÁNOS.

1.

Ablakomon ne fütyürészsz,
Kertem alatt ne csinálj rést ;
Ládd én szegény kis lány vagyok,
Nem tehozzád való vagyok.

2.

Bárcsak ez az éjszaka,
Soha meg ne virradna !
Tizenhárom éjjel meg egy nap
Kimulatnám véled magamat.

3.

Dénes Éva piros pántlikája,
Nem lobog már többet a hajába.
Tedd el Éva a ládád fiába,
Majd jó lesz a kis lányod hajába.
(Orosháza környékéről.)

GYŐRY VILMOS.

Péter Marczi.

Csuda történt a kisbéri bucsúba.
Péter Marczit kötözik a kocsmába ;
Míg a zsandár kezit lábát kötözi,
Péter Marczi a zsinórját leszedi.

De a zsandár nem veszi azt tréfára,
Bele szúr a nyaka csigolyájába ;
Fújja a szél véres üngit, gatyáját,
Sárga agyag szíja karcsú derekát.

Beviszik a holt testet a szobába,
Lefektetik selyem paplanos ágyba ;
Nem kell neki a babája párnája,
Beéri ő tizennyolczszí gatyája.

Kiviszik a holt testet az udvarra,
De nincs a ki köröskörül sirassa ;
Egy az anyja, másik meg a testvére,
A harmadik a kedves szeretője.

---

*) Szeged északi oldalán a város szélén.

Nem messze van Kis-Bértől a temető,
Hej te szegény Péter Marczi ott feksző.
Sírja körűl piros rózsa nyíladoz,
Közepébe Péter Marczi hervadoz.

HAMARY DÁNIEL.

Gyermekjátékok és versikék.

I.

A P. Thewrewk E. közölte csigacsalogatók némi kiegészitéséűl mindenek előtt ide iktatom a czeglédi gyermekek e nemű versikéjét is, mely amazoktól teljesen elüt és így hangzik:

Csiga buga, gyere ki!
Ég a házad ide ki,
Ha nem hiszed, tekints ki,
Majd meglátod ide ki.

A Katalinkát vagy a hogy még máskép nevezik: a Kós Katát, hogy elszállásra birják, csak úgy rémítgetik, mint másutt, de sokkal hosszabb mondásban, mely így szól:

Katalinka, szájj el, szájj el!
Gyünnek a törökök,
Sós kutba vetnek,
Onnan is kivesznek,
Malom alá tesznek,
Onnan is kivesznek,
Tüzes piszkafával
Kemenczébe vetnek,
Onnan is kivesznek,
A katlanba tesznek.

Az első sort így is mondják: „Kós Kata, Kós Kata, szájj el szájj el!“ Az utolsó sorokról megjegyzendő, hogy azt a kerek kemenczét, melyet itt banyának, másutt búbosnak neveznek, kenyérsütéshez szalmával szokás fűteni, a pernyét aztán kikotorják s a katlanba teszik, hogy ott veszedelem nélkül végkép elhamvadjon.

A papmacska vagy fonczicza nevű nagyon szőrös fekete-sárga csíkós hernyónak, mely szálat ereszt, s melyet annál fogva fölkapnak és lóbálnak, ezt danolják:

Fon-czicza, fon-czicza,
Fonj nekem kötelet!
Korpát adok enni,
Tejet adok inni.

Majd minden közönségesebb állatra van valami versecskéjük, feltünő számban pedig a madarakra, igy a varjú után ezt kiáltják:

Varnyú, varnyú, vakapád!
Varjál nekem kis csizmát,
Majd megadom az árát.

A czinegét meg így csúfolják:

Czin, czin, czinege,
Orra hegyin a begye.

A gólyától megkérdezik, mitől véres a lába:

Gólya, gólya, gelicze!
Mitől véres a lábad!
Török gyerek vágta,
Magyar gyerek gyógyította
Síppal, dobbal, nádi hegedűvel.

A „nádi" helyett „nyári" hegedűt is hallottam. E versecskét, mely, habár változatokkal, országszerte ismeretes, tavaszszal szokták danolni, mikor először látják a gólyát, ugrálva tánczolva, mert a ki ilyenkor mozdulatlan marad, egész esztendőben lusta lesz.

A fecske első megjelenése a lánykáknak különösen kedves, mert ha elmondják, hogy:

Fecskét látok,
Szeplőt mosok,
Mind arra ragadjon.

s közbe arczukat dörgölve a mosdást utánozzák, azon a nyáron bizton elmarad a szeplő, vagy nem „jön ki", mint a hogy ők mondják; valamint akkor, mikor csepereg az eső s „hajabézva", azaz oldalt kinyújtott karral sebesen forogva éneklik, hogy:

Ess eső, ess eső!
Búza bokorodjon,
Zab szaporodjon,
Az én hajam ojjan legyen,
Mint a csikó farka,
Még annál is hosszabb:
Mint a Duna hossza,
Még annál is hosszabb:
Mint a világ hossza.

csendes, a földet termékenyítő eső lesz, és a mi a fő dolog, hajuk szép hosszúra „megnyől".

Figyelemre méltó az utóbbiban az alliteratió is, mely a második és harmadik sorban mutatkozik: *b*úza *b*okorodjon, *sz*ab *sz*aporodjon; melynél azonban még föltünőbbet találunk a következő a csillagos eget jelentő találós mesében:

*B*ika*b*őrön *b*abot *b*orogatnak.

Végül még egy játékverset, mely mint a csárdás lassúból és frissből áll. Előre megjegyzem, hogy Szíj és Györe nevűek sokan vannak Czegléden.

Fehér liliomszál!
Hej ugorj a dunnába,
Támaszd meg oldádat,
Hej! az arany villádat,
Fűsűködjél szépen,
Mosakodjál szépen,
Hej! türűközzél szépen!

Kis kácsa fürdik
Fekete tóba,
Szíj János készül
Lengyelországba.
Azt üzente Győre János:
Fordulj egyet táncsos.

Az első négy sort kétszer-kétszer danolják, a játék meg így foly. A lánykák „kerekbe" összefogódzkodva keringenek, a kör közepén a „fehér liliomszál", ki azt teszi, a mit kivánnak: ugrik egyet, kezit csipejére teszi, szarvat mutat, utánozza a fésűlködést, mosakodást s valamelyik lányka kötényébe törűlközik, azzal a dal frisse alatt tánczol s a „fordúlj egyet" szóra nagyot fordúl, mire elserdűl választottja helyére, ki viszont „fehér liliomszálnak" marad. És azzal megint az elejéről kezdik.

VOLF GYÖRGY.

2.

A csigacsalogatás Veszprémben így hangzik s így gúnyolják a Zsigákat is:

Csiga biga ötsd ki szarvadat,
Kerék alá doblak,
Onnan is kihúzlak.

Komáromban meg így:

Csiga biga gyere ki,
Itt a házad ide ki.

Fehér vármegyében (Sárbogárdon):

Csiga riga gyere ki,
Mert szarvadná húzlak ki,

Kerékvágásba teszlek.
Onnét is kiveszlek,
Nagyobb kínba teszlek.

A P. T. E. közölte vershez hasonlóval Veszprémben és Esztergomban a pilléket hivogatják:

Pille, pille szájj le,
Tejet adok, vajjat adok,
Hónapra is hagyok.

N a p h i v á s. Veszprémben így mondják:

Süss föl nap,
Kertek alatt tikok vannak,
Mind megfannak.

Komárom vármegyében:

Süss föl nap,
Kertek alatt kis libáim
Megfagynak.

Cziczés vers.

A cziczés vers (fogósdi) játéknál egy-egy versnek szavait (vége felé szótagjait) ráolvassák sorba a társaságra, s a kire az utolsó szótag esik, az a czicze, annak kell a többit fogdoznia. A ki hajszolás közben faféléhez kapaszkodik, azt nem szabad megfognia; a kit különben megfoghat, az lesz a czicze helyette. Veszprémben többi között ez a vers divatos:

Egyedem, begyeden, tenger táncz,
Hajdu sógor, mit kivánsz?
Nem kivánok egyebet,
Csak egy tőtött verebet.

Verebek vótunk,
Ábra (v. zabra) szátunk.
Hűtsd ki Péter — Melliket?
A leg-es-leg-szeb-bi-ket.

Esztergomban és Komáromban a 4-ik sortól fogva így mondják:

Csak egy falat (v. darab) kenyeret.
Ló, ló, nyomadik,
Bárány tizedik.
Hűtsd ki Péter — Melliket?
A leg-es-leg-szeb-bi-ket.

Tréfás versike.

Fogtam én egy szunyogot,
Nagyobb vót egy lóná',
Kisütöttem zsírját,
Több vót két akónà',
A ki eztet êhiszi,
Bolondjabb a lónà'.

STEINER ZSIGMOND.

3.

Csépán a következő gyermekjátékok szokásosak.

A gyerekek körbe állva összefogódznak, a következő dal mellett jobbra vagy balra lépegetnek:

Mit játszunk mi jányok?
Csicskiriki bugyborikot.
Látom laczkot,
Nagy baraczkot,
Tengeri guggot —

az utolsó szónál mind leguggol a földre; azután újra kezdik.

Vagy pedig: hasonlóképen körbe állnak párosan; egy, kinek párja nincs, az a kör közepében áll; a többi a következő dal mellett forog:

Czicza, mácza,
Fogd meg az egeret.
Megfogta, megfogta,
Meg is egerészte —

ezzel felbomlik a kör, mindenik iparkodik magának párt fogni s avval körben forog; a kinek nem jut párja, az áll a körbe, s az most a czicza.

Vagy pedig: sorba űlnek vagy állnak a gyerekek, egy pedig a következő verset mondja, oly módon, hogy minden szónál egyre rá mutat; a kire esik az utolsó szó, az áll ki a sorból, s az váltja fel a előbbenit s folytatja a játékot. A vers a következő:

Egyedem, begyedem, bikkmájára
Szőllő, rigó, karkantyúja,
A báránynak négy a lába,
Kis körmébe van a bába.

Más.

Egyedem, begyedem, sukkom Pál,
Is patkóra puha pár,
Obernáté, benkő, pap, suta, suta, Máté,
Túzok, Tamás, görcs.

Más:

Egyedem, begyedem, karkantyú,
Most nem vagyok én féllábú,
Isten kovácskája,
Szent Pál lovát patkolom,
Réz páczával kongatom,
Kon, kon, Péter bácsi,
Szedd ki, vedd ki,
Ezek közűl, ezt.

KOVÁCH ALBERT.

4.

A csigacsalogatás következő változatait küldték be még hozzánk.

Nagy Kőrösön így hangzik:

Csiga buga gyere ki,
Ég a házad ide ki.

Ugyanott a Szent János bogarát „fuskatá"-nak hivják.

Szegeden pedig ekkként:

Csiga biga nyújtsd ki nyelved,
Tejbe vajba fürösztelek,
Czin kanállal étetlek.

Helynevek.

1. Szent-Gálon. (Veszprém vm.)

A helység neve Veszprémben általában: Szėngál, Szengál.

Âszėg (alszeg): a helység déli része. Csapbėrėk: erdő (Szent Gál birtoka) a herendi határban. Dėrėkszėg: a falu középrésze, dereka. Főszėg: a falu északi része. Füredi ut, délen. Herczeggyöp: tágasabb, gyöpös tér a faluban. Kábosztás kert: a falutól délre fekvő veteményes kertek közös neve. Kert alatt, kert ajja (alja): a falu keleti része. Kutyaszorító: köz a Herczeggyöp és a nyugati temető között; mellette tanyáznak a czigányok. Külik: jócska sziklaodú; hátsó falán szűkszájú barlang nyílik, melyről azt tartják, hogy Veszprém körül van a másik nyilása: sőt azt mesélik, hogy ott ért ki egy macska, a melyet a Küliknál hajtottak bele a barlangba. Küdomb: domb a Külik (=kőlik, kő-lyuk) fölött. Nagy utcza a falu közepén. Pápai ut, északon. Somod: a falusiak gyümölcsös helye.

STEINER ZSIGMOND.

2. Csépán (Heves megyében).

Csépa. Curialis község a tiszazugi járásban; a nép nyelvén Csípa; hihetőleg a falu közelében levő Csipsár tóról nyerte nevét.

Külrészei: Kis hát. Jó idó hátja. Tabán.

Düllők: Pénzásás. Bogaras. Csipszár. Kis és Nagy Szt. Márton. Kis és nagy Olasz. Szilfa. Kunhalom. Kopolya. Pókaháza (állítólag valaha itt volt a falu; de miután a jelenlegi helyre átköltöztek, az ottani elhagyott épületeket pujka-ólaknak használták). Tetüzug. Czompód (hát a Tisza mellett).

Rétek: Tallós hát. Mályvás hát. Nyert föld. Fehér tó. Hajlás.

Tavak: Nagy tó. Telekalja. Balázsállás. Kerek tó. Csipsár. Fertő.

Legelők: Kórhányalj. Kósa.

Szőllők: Öreg szőllő. Sárga hegy. Messzelátó. Kórhány.

Halmok: Kun halom. Kósa halom. Kutas halom. Kórhány halom. Fás halom. Tök halom. Krankli halom.

KOVÁCH ALBERT.

A MAGYAR NYELV

I. Az akadémiában.

„Tapasztalataim az artézi szőkőkutak forrása körül.

ZSIGMONDY VILMOS, lev. tagtól.“

Egy magyar akadémiai tagtól nagyon is gyarló magyarság. Kirivóbb hibái a következők. (Birálat alá csak a „II. A margitszigeti artézi szökőkút“ czímű hat levélnyi szakaszt veszszük.)

1. A praefixumos igék mód nélkül hibás kezelése; pl. „A negyedik csoport forrásai, melyek részint a Margitsziget nyugati oldalán, részint a fürdőzátonyon *kibugyognak* — bugyognak ki h. 19. l. A viz 9 lábbal *felemeltetett* s még sokkal magasabbra *felemelhető* — emeltetett fel, emelhető fel h. 21. — — holott az a hasadék nyilásánál 21. R. fokra *alászáll* — száll alá h. 22. stb. stb.

2. A szenvedő mondatszerkezet túlságos, fülsértő használata; pl. „A fentebbiekben *elmondatott.* 21. A pesti agyag kavicsrétegek által *fedetik.* 22. Furás közben az *tapasztaltatott*“ 27. stb.

3. A participiumoknak latin minta szerint a mondatsorozat végén való alkalmazása; pl. „A Dolomit s a mészkő csak trachyteruptio folytán jutott a felszinre, a harmadkori közeteket *szétrepesztvén* — e. h. miután szétrepesztették, vagy: a dolomit s a mészkő a kőzeteket szétrepesztvén (vagy igazi magyarosan: a kőzetek szétrepesztésével) csak a trachyteruptio folytán jutott a felszinre. 17. l. A források hőfokaikra nézve nagy különbséget mutatnak, ez t. i. 22 s 50 R. fok között *változván*“ — itt a részesülő a magyarázó *tudniillik ugyanis, mert* mellett teljes lehetetlenség; helyesen: változik. De meg az az *ez* is érthetetlen előttünk; ha ugyanis a többes *hőfokokra* vonatkozik, akkor minden nyelv grammatikája szerint többesben kell állnia.

4. A *miszerint*-nek a kijelentő *hogy,* s a *miután*-nak az okadó *mivel* v. *mivelhogy* helyett való hibás alkalmazása; pl. „Fel volt említve, *miszerint* — 29. Az imént jelzett repedések nagy fontosságúak, *miután* (mivel) azokba mindazon viz kerűl. 18. Azon vizhatlan rétegek nagy vastagságúak, *miután* (minthogy) azoknak átfuratása nem sikerült“. 22. stb.

5. Következetlenség a jövő idő használatában; pl. „A viz legmagasabb hőfokkal *birand.* A fúrlyuk hideg forrást *fog eredményezni.*“ 23. stb.

6. A ragozott szóknak *i* képzővel való s egyáltalában meg nem engedhető megkorcsosítása; pl. „*alulróli* erosio, 23. *kavicscsali* kitöltés“. 28. stb.

7. A szenvedő multnak a kisegítő *volt* helyett *lett*-el való helytelen körülírása (l. az idegenszerűségek közt); pl. „A czél *el lett érve*“ — el volt érve, vagy: a czélt elértük h. 28. S a multnak ilyszerű használata majdnem kizárólagos szerzőnknél. „Csövek *lettek alkalmazva*, facsövek *lettek leszoritva*, a viz *fel lett tárva*“, mind ez egy lapon.

8. Kificzamodott, a magyar nyelv szelleme ellen ágaskodó új szók készítése s alkalmazása; pl. „A budai hegység rétegeinek *fölejtje*. 17. A viztartó, a tó *szintje*. 21. A Duna *sempontja*. 21. *Egyenszögüen* lévén irányozva. 23. Létöket azon *feszerőnek* köszönvén. 23. Minden *fúrlyuk* (számtalanszor) hévforrást nyitand meg. 23. *Vizhatlan tályag*. 24. *Fúrvég, fúrproba*. 26. *fúrisszap*. 27. A csövekre *rézkovand* rakódott le. 27.

Minden magyar írótól kivétel nélkül, egy akademiai tagtól pedig annál inkább meg kell követelnünk, hogy hibátlanúl beszéljen és írjon; s ha nem tud, tanúljon meg magyarúl.

2. Az egyetemen.

„A váltójogtan. Irta dr. Karvasy Ágost.“

Olyan zagyvaléknyelvet, mint a minő ebben a munkában a szó teljes értelmében kezdettől végig uralkodik. fájdalom, nem mondhatjuk hogy nem találunk a magyar irodalomban, de egy doktortól, egyetemi tanártól, s akademiai tagtól egy személyben még sem vártunk volna. Ennek minden egyes lapján az idétlenségeknek egész falkája terpeszkedik végig, s majdnem minden egyes sora egy-egy csapás, mely nyelvünk fájának majd ágaira, majd törzsökére hull.

Lapunk szűk terjedelménél fogva a hibák osztályozása s részletes kimutatása itt teljes lehetetlenség; azért csak néhány mutatványnyal szolgálunk t. olvasóinknak; fonákságai különben is annyira kirivók, annyira szembeötlők, hogy, ha csak valakinek érzéke még teljesen meg nem romlott, szinte lehetetlen a fülbe nem ütközniök.

„*Továbbá az is tetszik ki. 1. l. A főfölosztása tehát a váltóknak saját és idegen váltókra, azonban ha tekintetik a váltóknak fizetési ideje, fizetési helye, a kiadott példányok száma, lehet még a váltóknak több, de kevésbbé lényeges felosztását tenni. 3. Legközelebb a valódisághoz látszik járni a*

tudós Martens. 5. Ha valamely idegen kereskedő a vásáron pénzt bevett, melyet a hona, pénzétől különbözése, vagy az utoni bátortalanság miatt hazájába vinni nem akart, elment egy pénzváltóhoz, és annak ezen pénzt átadván, ettől magának ezen somma erejéig más helyre, hol a pénzt felvenni akarta, és pedig vagy más pénzváltóra, a kivel az első összeköttetésben állott, vagy ugyanazon pénzváltónak más helyen levő irodájára intézett utalványt levél alakjában adatott. 8. Mindenik bemutatásnak bizonyos idő alatt történni kell, különben a váltó késvesztett lesz. 23. Végre telepes, kiről alantabb leszen szó. 28. Olyan személyek, kiknek jelenlétök csak azért áll be. 29. Hogy pedig a váltónak elfogadása és fizetése eszközöltessék, az intézőnek gondoskodnia kell, ide tartozik: hogy — — 30. A tudósitólevél. Tudósitó levél alatt pedig értetik azon levél. 31. A váltóban ezen viszonyokat érinteni nem lehet, sőt azt tenni nem is mindig tanácsos volna. 32. A kereskedők a másod példányra irnak: „első nem“ (prima nicht). 35. Haszna a váltó több példánybani kiadásának. 36. Minekutána reá jegyezte volna 36. Hogy tudassék, hol kezdődnek a hátiratok. 38. Ha sok lesz, ki a másik helyre szoló váltókkal kinálkozik, és kevés vevő arra találkozik, a váltó azon érczartalmu sommán, melyről szól, alól kapható lesz. 43. De tovább a váltófolyam attól is függ, minő pénznemben a váltó a fizetéshelyen fizetendő, és minő ezen pénznek értéke azon hely, hol a váltó megszereztetik. 43. stb. stb.

E munka olvasásakor egy részt csodálkoznunk kell; csodálkoznunk azon, hogy, mint a czímlapon kövér betűkkel nyomtatva olvasható: ez már a „negyedik ujdon átdolgozott kiadás“; más részt azonban épen nincs mit csodálkoznunk, hogy a hivatalos fogalmazványok nyelve oly szemenszedett, válogatott magyarság illatával illatozik; s majdnem természetesnek kell találnunk, hogy ilyen „angyali üdvözlet“ ismételt hallása, betanulása s lemorzsolása után fiatalságunk némely tagja egy-két év alatt annyira elveszti egészséges hallását, hogy képes kitalálni, divatba hozni s elfogadni a legnyesetlenebb kifejezéseket is, olyakat is, minő a többi közt ez: „Vigyázz, hogy *el ne szaladja magát!*“; melyet szavahihető emberek kávéházban a billardasztal körűl állók egyikétől hallottak.

3. A nemzeti szinházban.

A színházi kritikusok egyike a most itt szereplő bécsi vendégművész énekéről szóltában dicsérőleg említette föl a többi közt azt is, hogy teljes érthetőleg ejti ki a szavakat, s együttal

szivükre köti operánk tagjainak, hogy tanúljanak tőle e tekintetben is.

Ép, egészséges fül, és ilyen kivánság! Valóságos olaj és viz. Mi, valahányszor egy operát végig hallgatunk, csak örülni tudunk, ha egy árva tagocskáját sem érthetjük meg annak a nyelvnek, a melyen a magyar dalművek vannak írva. Alig hogy kissé kijózanodott az ember füle egy *„istenö, kìràlnе, vàálni hadj“*-féle zengzetesség mámorából, nyomban megzendűl rá egy mennybeli szépségű *„oh! drága hon, szemem újra tekint hát, és üdvre vár napod áldva megint hát“*-féle bűvösbájos rythmus, s akarva nem akarva újolag visszaesünk a velőrázó bódulatba.

Ha igaz az, a mit Grimm mond, hogy „sprache is der volle athem menschlicher seele“, úgy a magyar opera lehellete bajosan akad egyhamar költőre, a ki andalító illatáról ékes sonettekben ábrándozzék.

Vegyünk kezünkbe egyet közőlök, s pedig szoktatónak jó lesz talán először egy a tűrhetőbbek, vagy ut verbis audacia detur, a jobbak sorából, teszem azt, a melyiket ismertebb iró neve ajánlja, pl. „Tannhäuser“ — fordította Ábrányi Kornél.

Mi jól ismerjük a nehézségeket, melyekkel a fordítóknak általában, különösen pedig egy dalmű forditójának küzdenie kell, s azért félig szemet is hunyunk apróbb gyarlóságaik láttára; de a kocsiút minő hosszú, s Hortobágyon mégis vége szakad, sunt certi denique fines, s az ütéseket, melyeket akár a gondatlanság, akár a gyámoltalanság mer nyelvünk arczára méregetni, még a méltányosság szemüvegén át sem nézhetjük megháborodás nélkül.

Már pedig ez a magyar „Tannhäuser“ olyan boldogtalan vézna teremtés, hogy majdnem minden ízéből egy-egy betegség néz ki; s láttára nem attól rettegünk, hogy hát ha el talál patkolni, ha nem hogy a kóranyagot itt hagyja élesztőnek.

Volt s még most is van nálunk, meg pedig számos s tekintélyes tagokból álló irodalmi felekezet, mely a fordításnál a szigorú hűséget proclamálta dogmájáúl s örök kárhozat fenyegetésével követeli a fordítóktól, hogy, ha lehetséges, minden betűt, de már minden szót — azt elkerűlhetlenűl lefordítsanak.

Úgy látszik, Ábrányi ennek a felekezetnek a híve; az a véget érni nem akaró *én, te, ő, mi, ti, ők, ez, az* legalább azt látszik bizonyítani. Vagy talán ismeretlen előtte a német s magyar névmások használatáról való szabály?

Röviden elmondjuk neki.

A német s általában a germán nyelvek, ha a subjectum vagy objectum személyes vagy mutató névmás, azt mindenkor kiteszik, pl. *ich* sehe *es;* a magyar ellenben nem, pl. l á t o m, csupán csak nyomaték vagy ellentét esetében, pl. *én* láttam *őt.* S közönséges beszéd közben, hiszszük, Ábrányi is helyesen úgy mondja, hogy „ma nem m e g y e k színházba"; de ha ezt németből kellene fordítania, bizonyára úgy fordítaná, hogy „ma nem *megyek* színházba *én*".

Ime itt vannak rá a példák.

„Nem *hallom én* a fülmilét. 3. l. Hő lángomért e megvetést *adod te?* 4. Hogy *zárjalak hő* karjaimba *téged.* 5. Porig alázva *jösz te* felém. 5. Gyönyörre *várlak én.* 6. Alázattal *vezeklek én.* 6. *Esdjetek* árva lelkemért *ti.* 6. Barátnak *elfogadlak én.* 7. Bocsáss! itt nem *láthatlak én.* 8. A dalnokok dalára gyönyörrel *figyeltem én,* magasztaló dalukban szép élvet *leltem én.* 9. Varázs, ah! áldalak, hogy újra *visszatért ő.* 9. Varázs, ah! *áldlak én.* 9. A földerűlt új éltet nem *vethetem meg én.* 9. E csarnokot *mi* áldva *üdvözöljük.* 10. Sok szépet hallott e csarnok, *ti* hű *dalárim,* édes lantotokról. 10. Föl, *ti dalárim!* 11. Tudod most, hogy *fogom föl* a legvalóbb szerelmet *én.* 12. *Bevontam* szent sugarát homálylyal *én.* 14. Varázs-gyönyörben égve *áldozom* ah! *föl én* e szivet. 15. Az úrhoz *esdek én.* 15. Alázattal *vezeklek én.* 15. A római zarándokokra *vár ő.* 15. Tudtam: imában itt *találom őt* fel. 15. Már *visszatérnek ők.* 15. Az úr kegyét bűn-bánva *nyertem én meg.* 16. Haléluja! mig *élek én!* 16. Mindenható szűz! hozzád, te áldott, *esdek én!* 16. Ugy irgalommal nézz le rám, égi kegyed *kérhessem én.* 16. Ekkor *ragyogsz,* oh! csillagom felém *te!* 16. *Ismerlek téged én!* 17. Rómába *mentem én.* 17. Hogy üdvömért *könyörgjek én.* 17. S *közelgtem én.* 18. Sok száznak *osztott* áldva *ő* kegyelmet. 18. Varázsod újra *várom én.* 18. Őrült megállj, kit *hivsz te* itt? 19. Megállj! ah! *elveszél te* már. 19. Te hűtlen! *üdvözöllek én!* 19. *Megindul ő!* 20. Hirdessük ezt *ő* neki hát. 20. Hozzá remélve *esdek én.* 20."

E költeményt! dicsérhetem! valóban! ah! nem én!

S ilyesmit még pénzért árulnak.

Az idézett példák közt van ugyan néhány olyan is, a melyben a subjectum-névmáson nyomaték állhat; de ilyen esetben meg kell előznie állítmányát; pl. Hő lángomért t e ily hálátlanúl f i z e t s z? Hogy t é g e d hő karomba z á r j a l a k; stb.

A versfoltok közől, a buján tenyésző *ah! oh! jaj! ha!* hézagtöltőket nem is számítva, a következőket említjük meg.

„Csakhogy fölébredék *most!* 3. Hová mélázol *így?* 3. Ha! mit beszélsz *itt!* 3. Hol a varázs dalodból *im!* 4. Szabad vagy *im!* 5. Oh hagyj a lábaidhoz *itt!* 8. Előre is hálám vegyétek *im!* 11. Megállj! másként e sziv nyer *itt* halált! 13. Oh! drága hon, szemem újra tekint *hát*, és üdvre vár napod áldva megint *hát*. 16. Utam, mely egykor *úgy* előttem állt! 17. Őrült megállj, kit hivsz te *itt?* 19."

A szórendi botlások, melyek e 20 lapnyi fordítmánynak legalább is felét teszik, s egyéb furcsaságok példái gyanánt álljanak a következők.

„*Rád szálljon üdv! dicsőitem csodáid, melyekből adtál annyi részt nekem.* 3—4. *Hah! vissza nem térsz már soha!* 5. *Már tova szállj, bódult varázs!* 5. *Alig nyitom szemem ki.* 6. *Henrik! Henrik! az vagy-é?* 7. *Ő koszorúzza dicsre meg!* 11. *A czél kitűzve van.* 11. *Nézvén körül e fényes drága körben* (= hágván fel a pegazusra.) 11. *Ekkor csupán egy csillagot tekintek,* (valakinek egyéb jeles tulajdonait tekinteni s ez oknál fogva rosz magyarságát megbocsátani lehet; de „egy csillagot tekinteni" — quid hoc? undest, Palaestrio?) *mely egem ivén, mely lebüvöl, áll, s egy pontba gyűl érzéseim sugára, hő szellemem buzgó ájtatra száll.* 11. *Sohsem zavarnám én e tiszta forrást, hitvány kezekkel csufositva meg, partján imázném, fényölelt malasztban.* 11. *Ez ajk kéjtele senyved ott.* 11. *Ám a mi itt lenn vágygyal érint, mi érzékidhez oly közel, a mi hason anyagból állva, ölедben kéjtől lankad el.* . . . . . . (A ki ezt érti, dicsérjük az eszét; különösen ha megmondja nekünk, hogy miféle isten csodája az a *hason anyag.)* 12. *Ekkor ragyogsz, óh! csillagom jelém te, írt hintve rám . . . füröszstve tiszta fénybe.* (Megvan az eredetiben is ez a kép, hogy a *csillag ragyog és írt hint?)* 16. *Oh! édes alkonycsillagom, téged szeretlek én nagyon!* (Lehet-e szembeszökőbb ellentét, mint az a gyönyörű, bűvösbájos dallam, és ez a — elégedjünk meg, ha azt mondjuk — ez a prózai vers?) 16. *Vénus ölét ha éldeléd, úgy átkozott örökre légy!* 18. *A hála ének zendült messze halkan.* (Az ének nem zendűl, hanem először megzendűl, aztán zeng.) 18. *Vad borzalom fog el, hat át!* 19. *Áldjuk a szentet — már egyesült fényesen angyali társival, — áldva a bünös, érte ha esd, vétke bocsátva, üdvre hal.*" Tannhäuser: „*Drága szent Erzsébet értem esdj!* — meghal — (Csoda is volna, ha olyan versnek a hallattára meg nem halna.)

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Elnéz. „*Elnézve* Erdély autonomiájának közjogi kérdésétől“ stb. (P. Napló.) Germanismus: abgesehen davon. „Elnézem“ annyi mint 1. figyelemmel, hosszan nézem; pl. „Csak elnéztem őket egy darabig, hogy marakodnak; végre is közéjük kellett csapnom“; 2. messze a távolba tekinteni; pl. „Szeme hosszan elnéz a nagy rónaságon“; 3. számításba nem venni, kegyelmesnek lenni; pl. Most az egyszer még elnéző leszek, de többé ilyesmit nem szeretnék hallani. „Valamely *tárgytól elnézni*“ azonban határozottan rosz; a helyes kifejezések ezek: minden tekintet nélkül valamire, tekintetbe, számításba, figyelembe nem véve vlmit, nem számítva, nem hozva fel, nem érintve vlmit. Az *eltekintve attól* kifejezést nem tekintve (azt) vagy a most idéztek egyike helyett szintén az „abgesehen davon majmolásának tartjuk. (l. a kérdéseket.)

Föladt. „A tiszturakat annyira meghatotta ez az ájtatos tanács, hogy föladták tervöket s csakugyan nem tánczoltak.“ Ez azt akarja tenni, hogy lemondtak szándékukról, eláIltak tőle abba hagyták tervöket; de minthogy a németben „ihr vorhaben aufgegeben“ áll, az „újdondász“ úr, a ki bizonyára még szótár segítségével fordít s csak az első jelentést szokta megnézni, a nagy német nemzet ellen való véteknek tartotta volna máskép fordítani mint *föladták*. E szerint tehát „den geist aufgeben“ lesz — de ne tréfázzunk, nem jó az ördögöt falra festeni.

Lett (határozva). „A régi pályaművek kiadására 1800 frt *lett előirányozva.*“ (A Hon.) A *lett-* vagy *lőn*-nek a mult körülírására való használata újabb időben egészen általánossá vált; pedig elég vastag, szembetűnő germanismus, melyet már több ízben erősen megróttak. A körűlírt ragozás tudvalelőleg a *va, ve* participialis alakkal s a *van* segédigével történik, pl. *szeretve vagyok* (jelen), *szeretve valék* (történeti s folyamatos mult), *szeretve voltam* (végzett jelen s végzett mult), *szeretve leszek* (foly. jövő), *szeretve leendek,* (végz. jövő). A német „ich wurde geliebt“-ben a *wurde* korántsem annyi mint a latin *fiebam,* hanem *eram* (amatus); ez pedig magyarúl: *valék.* Hogy a *werden* egyszersmind azt is jelenti, a mit a latin *fieri,* az igaz; de hogy e különbséget az A Hon akademiai referense s vele együtt más referensek és nem referensek nem tudják, az még igazabb. „Az *lön* v. *lett* határozva“ helyett tehát azt mondjuk: határozattá lett, határozatba ment, azt határozták, vagy más kitétel hiányában szenvedővel: az határoztatott.

Ő Fölségeik. „A király és királyné *Ő Fölségeik* többször szoktak sétálni a várbástyán." (Haladás.) Már a mult számban (143. l.) fel volt említve, vagy új magyarosan: *fel lőn említve*, hogy a több birtokosnak birtokát kifejező szó a magyar nyelvben egy birtokú alakban marad, ha csak egy-egy van belőle minden birtokosnak; pl. a hegyek orma, a fák koronája, az emberek nyelve, nem pedig *ormai, koronái, nyelvei*. Azt kell tehát néznünk, hogy a „fölség, méltóság, nagyság", olyas valami-e mint a „nyelv", a melyből minden embernek csak egy jutott. Mi azt hiszszük, hogy egy nagyságos úrnak lehet ugyan több nagy érdeme, de ép ezen több nagy érdeme következtében lesz egyszer mindenkorra nagygyá, kap egy nagyságot. Azért ha több nagyságos úrról beszélünk is, bizony csak azt mondjuk: ő nagyságuk, nem pedig *nagyságaik*.

Névnapja. „Somssich Pált *névnapján* a ház összes tagjai melegen üdvözölték." (M. Politika) „Márczius 2-án lehet *névnaptok*." (Ellenőr.) Erről a fonákságról ismételjük azon észrevételeinket, a melyeket már egyszer megtettünk.

„Az összetett főnevek ragozására nézve, ha köztük birtokviszony van, meg kell jegyeznünk, hogy kettős birtokviszony beálltával mind a kettő fölveszi a személyragokat; még pedig a közvetetlen birtok az illető személy ragait, a közvetett pedig a harmadik személyét: például: agyvelő, annyi mint az agynak a veleje; ez egyszerű birtokviszony. Ha most még egy újabb birtokviszony áll be, ha t. i. meg akarom mondani, kié ez az agyvelő - agynak a veleje, okvetetlenűl az „agyat" is kell személyragoznom. Tehát: megrázkodott az agyam veleje, nem pedig az *agyvelőm*; valamint: Az ám az eszed velejel nem pedig *észvelőd*. „Azok csak a csalárd prédikátorok agyavelejében koholt találmányok. (Pázm.) Eltörött a kutam géme. Úgy ballag ki az utczára, sok ember szemeláttára. Be van az én szüröm ujja kötve Kerek az én subám alja. Vérzik az én szivem tája. Mit csinál a házad népe?" (Népdal.) Helytelenek tehát az efféle kifejezések: *Szempillámon* köny rezgedez. A zsivány halkan, *lábujjhegyén* közeledék martaléka felé. A zsandár megcsipte őt *fültövén*. *Szemgödrei* beesvék *Orrlyukai* kitágulvák. *Lábszárai* bő bugyogóban vesznek el. Aztán csak megengedi mindenki, hogy e kettő között: Bevágta a tyúkom szemét s bevágta a tyúkszememet — bicsaklik a lovam lába, s elbicsaklik a lólábam — betört a szamaram feje, s betörött a szamárfejem, ha néha ugyan nem is sok, de valami különbség csak mégis van. Nagyon természetes azonban, hogy ez a szabály megszűnik, ha a jelző

főnév nem birtokos, hanem melléknév vagy tárgy helyét pótolja; pl. lépvesszeim, rézedényed, kőházai; szemfedőmet, hasrágása, szófogadástok. Sőt még néha a föntebbi esetben is; de csak akkor, ha csupán a jelzett, nem pedig a jelző név is birtoka valakinek; pl. *Órakulcsomat,* (melyet tegnap találtam volt), elvesztettem. *Szemgolyódat,* (melyet a mészárosnál vettél), most viszi a macska. Vigyázz, elveszted az inggallérodat!" Szg.

„Kivan: es ist aus. Magyarúl vége van." (Nyelvőr 51. l.) Veszprémben s máshol is a Dunán túl ez is járja: lèvan, pl. Ne huzódozzá sokat, gyere velünk, asztán levan. Alku, tanácskozás, vitatkozás végeztével szokás mondani: Czitera fürész, levan az egész. Ajánljuk az irodalmi nyelv figyelmébe.

Hegymögi. A mi gyom, azt gyomláljuk, de a mi a nyelvszokásból igazolható, az ellen ne szálljunk síkra. Az *ász, ész* képző igéhez nem járulhat (tehát nem *költész, festész,* hanem költő, festő): azért azonban a *merész, vakmerész* szó ellen nem tehetünk kifogást, minthogy országszerte járja. Ezeket: *fülali, libameli,* stb. nem fogjuk helyeselhetni, tudtunkra nem is akarja használni senki, s reméljük, ezentúl sem fogja. De helyeselni kell ezeket: Jordánelvi föld, havaselvi háború, hegymögi. Ez utóbbira nézve a Tájszótárban olvassuk: „Möge, hátulja vminek. Kemenesali szó." A nagy Szótárban pedig: „Mèg v. mög, elavult fn., ma csak harmadik személyraggal, pl. ház mege, kemencze mege, ajtó mege, azaz hátsó oldala, Fölveheti a tárgyragot is." Azonfölül „Hegymèg 1) hegymög ösz. fn. A hegynek mögötte lévő hely, hegy hátulja, túlsó része, hegy elve. Hegymèg 2) falvak Borsod ... Gömör megyében" és „Hátmèg falu Bereg megyében." Ehhez iktatok még egy adatot Esztergomban is van hegymög mint helynév, és határozottan a hegy utolsó részét, lejtőjét teszi; sőt az ott termő bort hegymögi bornak mondják. Azt véljük hát, hogy az ultramontánokat lehet hegymögieknek mondani.

STEINER ZSIGMOND.

Hegymögi. E szó a multkor érdemetlen került e rovatba. Se alkotása, se használata ellen nem lehet semmi kifogásunk. Nem új csinálmány, nem „hegymögötti"-ből lett, hogy annak egy-két bordáját kiszedték, hanem „hegymög"-ből; „hegymög" pedig régi jó szó, s jelenti a hegymögött levő helyet. Él mint helység neve is Gömörmegyében (Lukovistye, Magyar-Hegymeg, Tót-Hegymeg); „mög" maga is előfordúl még a

nép nyelvén, s Arany használja is Buda halála 110. lapján (X. ének 10. v.):

Azalatt a bérczek rengetegit mászszuk,
Szaporán a hűs völgy m ö g e i t vadászszuk.

Látni való tehát, hogy „hegymögi" csak olyan jó, mint akár „túl a hegyi" vagy „hegyentúli"; sőt úgy hiszem jobb, mert szokatlanabb levén, inkább szolgálhat az ultramontán-féle fogalom kifejezésére, mint ama kettő, hol az eredeti értelem nagyon is kirívó, s nagykönnyen félreértést okozhat.

PONORI TEWREWK EMIL.

Hegymögi. A „Nyelvőr" II. füzetében T. A. úr a fattyúhajtások közé sorolja a „hegymögi" szót. Ezen hibás vélemény ellen kötelességemnek tartom felszólalni. Gömör megyének a palóczság felé eső részében ugyanis létezik egy H e g y m ö g nevű falu, mely nevét minden bizonynyal onnan vette, mivel a h e g y e k m ö g ö t t fekszik, s melyet réges-régóta e néven neveznek. Világos tehát, hogy nem származhatik a nyelvújítás korából.

BAMBÓCZY.

KÉRDÉSEK.

17. *Elkövet.* A *követ* igének biztos származtatása végett kivánatos volna tudni, vajjon az ilyen szólás: e l k ö v e t t e v. e l k ö v e t e l t e a pénzét (azaz „elköltötte") ismeretes-e még valamely vidéken?

18. *Belűl, kivűl.* Mely vidéken lehet hallani *belűl* helyett *bevül, bévűl?* S az országszerte divatozó *kivűl* helyett nem fordúl-e még valahol elé a *kilűl (kilől)* vagy *külűl (külől)* szóalak, a mely csak egyik régi nyelvemlékben található?

19. *Mez.* Nagy-Szalonta vidékén él még a nép bizonyos szólásokban a kérdő névmás *mi* helyett egy *mez* alakkal, melynek eddig sem a régi sem az újabb irodalomban semmi nyoma nem akadt, melynek hajdani létezését azonban egyéb névmásalakok analogiájából egész biztossággal lehetett következtetnünk. (Lásd erről Nyelvőr: 62. l.) A szólások, melyekben ezen kérdő *mez* szó eléfordúl, Arany János úr szives értesítése szerint, ilyenek: m e z i r á n t van a falu? m e z e n kell e tón keresztűl menni? Ily népnyelvbeli szólások alapján alkalmazta is egyszer Arany J. e *mez* szót a Nagyidai Czigányokban (III. ének vége felé):

Nem is tud más ember könnyen hozzávetni
Szeme járásából, m e z i r á n t f o g ü t n i?

Talán van még másutt is nyoma ezen igen érdekes kérdő *mez*-nek?

20. *Eltekint.* Használják-e valahol ezt az igét „félretekint, elfordúl, nem tekint (rá)“ értelemben; pl. Tekints el egy kissé, e helyett: tekints egy kissé félre, fordúlj el egy kissé; s tekintsd el hibámat, e helyett: ne tekints hibámra?

21. *Bir.* Van-e olyan vidék, a hol a *bir* igét *val, vel* ragos névvel használják a latin „habeo“ s német „haben“ jelentésében; tehát mond-e a nép valahol ilyesformát: „Nem birok semmivel“ abban az értelemben, hogy: nincs semmim?

VÁLASZT KAPTUNK.

5.

1. *Gadaj.* (Csépán Heves megyében) ismeretlen.

2. *Korha,* így nem, hanem *korhodt* vagy *korhadt* alakban használtatik, s egyedűl csak vén fáról mondják, mely a földben vagy vízben lévén sok ideig, elromlott, rothadásnak indult úgy szólván fél rothadásban van. Kőről vagy tégláról azt mondják, hogy el- vagy szét-porlott, — mállott, porhanyó lett, szétomlik; a tégláról pedig különösen azt mondják, hogy az a földben szétínlik, a levegőben pedig szétomlik.

3. *Konok,* ismeretlen; e helyett: nyakas, makacs, megköti vagy megbicsakolja magát, használtatik.

4. *Létlen,* a mesével együtt ismeretlen. Ily értelemben hasi szó használtatik, p. o. hasi bárány, hasi bőr. Az idő előtt született gyereket, ellett csikót vagy borjút, fiadzott malaczot vagy kölyök kutyát pedig idődtlen- vagy idétlennek mondják.

5. *A csalétekre* különös szavat használni nem hallottam. Halászatnál horogra gilisztát, madárfogáshoz pedig ocsút használnak.

6. A sziszegős tőjű módhatározókban a kettős *s* vagy *z* használata határozatlanúl változatos.

7. Az *addig a míg* kezdetű mellék mondatokban igen gyakori a tagadószó használata; pl. o. Egész éjjel mellette vóltam, addig míg csak ki nem adta lelkét.

14. A magyar népnél mind ritkábban eléforduló (s ez is csak leginkább mészáros- és kovács-legényeknél) kar-tetovirozásnak nincs különös neve. Valamikor hallottam egy legénytől mondani: hogy neki festett karja van.

15. 16. *Pipitér* és *Csicsikoma* gyermekjátékok itt ismeretlenek. KOVÁCH ALBERT.

6.

8. *Sivatag* szónak más értelme nincs a székely népnél, mint puszta; sivatagság: pusztaság. Csupán a zord szélről mondják: sivatag (névmellék), sivatagul és sivatag módra fú. Hogy a ló úgy menne mint a sivatag, ennek a székely népnél hírepora sincs.

9. Hivatalra választásoknál az *elválasztást* soha sem használja a nép, hanem vagy választák v. megválaszták. A kántort megválasztottuk nótárusnak, vagy: nótárust választottunk, s az a kántor lett. A papunkat megválasztották esperesnek. Elválasztás nevezet alatt a székely kettőt ért: házasságelválasztást a papi széken, és gyermek vagy szopó állat elválasztását a csecstől.

Székelyeknél szintúgy nincs: elrendeltük, elhatároztuk, — hanem meghatároztuk. Elhatároztam magamba vmit, vagy: reáhatároztam magamat vlmire.

10. *Karakán* szó nem ismeretes a székelyeknél.

11. Nem így mondja a nép: lehetetlen, hogy *nem* tudnád, lehetetlen, hogy *nem* hallottad volna; hanem így: lehetetlen, hogy *ne* tudnád, hogy *ne* hallottad vóna. Nem hiszem, hogy *ne* tudnád sat.

12. *Hogy-ne* és *nehogy*. Szabálytűzés helyett hadd lássunk néhány mondatot, pl. *Nehogy* oda menj, mett porul jársz. Ugy-e meg mondám, *hogy ne* menj oda? ha nem hitted, ládd e, mit kaptál? Azt azért mondtam vót, *hogy* osztán *ne* menj oda. Abból megtanulhatod, *hogy* máczczor *ne* fogj ojan dologhoz, a miből baj lehet. Nem megmontam-e, *hogy* nekem *ne* prozsmitálj? Montam ugy-e, *hogy* nekem *ne* vigyitsd magad (vagy: ne ártsd magad) ojan dologba.

13. Az objectiv értelmű igéből képzett főneveket használják a székelyek attributum gyanánt, pl. könnyű szántásu, kapálásu föld; erős szorítású vagy szorítós villanyel (mely nem fekszi meg a dolgozó markát, hanem kifordúl belőle a rendes tartásból más irányba s azért szorítva kell tartani dolgozáskor); jó vagy rosz szabásu köntös. De nem mondják: nehéz hajtásu ló, hanem: nehéz hajtó vagy csak: hajtós, — nagy vagy nehéz vagy kicsi hágóju hegy (meredek vagy törpe emelkedésű); nehéz hordozó (nehezen hordozható) gyermek; könnyű vagy nehéz lövő (könnyen vagy nehezen lőhető) vad; suhogós (nem: könnyű suhogású) veszsző. Jó járásu ló helyett azt is mondja a székely: jó járatu, friss járatu: rest járatu marha stb. KRIZA.

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK AUGUSZTUS S SZEPT. kivételével MINDEN HÓNAP 15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ S KIADÓ-HIVATAL (PEST) „Hungaria“ vendéglő. 185—186. sz.

I. kötet. 1872. MÁJUS 15. V. füzet.

T. ELŐFIZETŐINKHEZ.

A „Magyar Nyelvőr“ I. füzete végkép elfogyván, az utóbbi hetekben jelentkezett előfizetőinknek nem küldhettük meg. Felkérjük tehát az illetőket, legyenek pár hétig szíves várakozással; hiszszük, junius, vagy legföljebb juliusban a hiányzó füzetet kezükbe szolgáltatjuk.

Minthogy ez ötödik füzettel a „Magyar Nyelvőr“ fél évi folyama véget ér, felkérjük fél éves előfizetőinket, sziveskedjenek a megrendelést ideje-korán elintézni; mert az előfizetők számához mérten nyomatjuk lapunkat.

A kiadó hivatal.

A „MAGYAR NYELVŐR“ ÁRA:

Helyben	*egész évre*	*4 frt —*
„	*fél évre*	*2 frt —*
Vidékre	*egész évre*	*5 frt —*
„	*fél évre*	*2 frt 50 kr.*

Előfizethetni a szerkesztőségen kívül még **Aigner, Ráth** és **Tettey** urak könyvkereskedésében.

LEHET-E A KIEJTÉS A MAGYAR HELYESÍRÁSNAK EGYETLEN ALAPJA?

A „Magyar Nyelvőr“ szerkesztője a „Következetesség a helyesírásban“ czímű értekezéssel (lásd a 105—109. lapokat) megmutatta, hogy mi következetlen, tehát, szerinte, helytelen a magyar helyesírás, s hogy eme következetesség mind abból származnék, mert hol a kiejtés, hol a szófejtés szerint akarunk írni, pedig e két elvnek egyesített keresztül-vitele nemcsak felette bajos, de nem is okszerű. A szófejtő írásmód egy idegenre nézve hasznos volna ugyan, mert könnyebbítené a nyelvnek megtanúlását, jóllehet e hasznot is nagyon felülmúlná az a nehézség, a melyet az idegen a helyes kiejtés megtanulásában tapasztalna. De az említett kis haszonról szó sem lehet a magyar helyesírásban, s azért azt kérdezi Szarvas Gábor, hogy lehetséges-e a szófejtő írásmód a mai kiejtéssel szemben? s arra azt feleli, hogy lehetetlen, mert ki írná ma *jonkább, uromk, isemukut* stb.? hozzájárulnak még, hogy az ismeretlen etymologiájú szók írásánál megint csak a kiejtésre kellene támaszkodnunk. Mind ebből foly tehát, hogy fogadjuk el a kiejtést helyesírási kalauznak, így mindenképen könnyebbítünk a dolgon s következetesek is lehetünk.

Következetesek leszünk-e, ha *tud, tuc,* (így a régi Biblia fordításban) *tuttam, tuggon* (így szerte a régieknél *tudgyon* helyett), *tunnék, tunni* (a mai ember kiejtése szerint, a ki a kerbül Aborra [kertbül Abonyra] megyen), ha *fog, fox,* vagy *foksz, foktam, fogott* stb. féléket írunk? Következetesek talán a fülnek, de soha nem a szemnek; pedig, úgy látszik nekem, az írást az ember a szemnek találta fel, mert a fülnek soha sem kellett volna feltalálni.

Azon népek ugyan, a melyeknél az írás otthonos fejlődéssel együtt kapott fel, s a melyeknek nyelve azt mintegy követelte, a helyesírást a kiejtéshez idomították; ezt látjuk nagyobb mértékben a szanszkrit írásban, kisebb mértékben a görögben, még kisebben a latinban. A kiejtés-szerinti helyesírás egyazon szónak leírásában más más alakú betűket (kivált mássalhangzókat) használ, tehát a phonetikus elvet követi, s lett p. o. *τύπτω, τέτυφα, τύψω, τυφθήσομαι*, lett *lex, legis, lectum, pingo, pinxi, pictum* stb. Már a sémi

nyelvek írásában, legalább a héberben és arabban, a melyek ismeretesebbek előttem, a betűk korántsem változnak anynyira a kiejtés szerint, bizonyosan azért, mert a nyelv azt nem is követeli, pedig a sémi irás igazán otthonos fejlődéssel kapott fel.

A magyar írás nem alakúlt otthonos fejlődésből, mert a latin, vagy az európai betű-írást alkalmaztuk a magyar szókra; nálunk tehát azon belső viszonyról szó sem lehet a nyelvnek hangjai és az írásjegyek között, a melyet a sémi nyelvekben, a szanszkritban és görögben látunk. Mégis eléggé jól házasultak össze, s a viszony szerencsés keresztyéni, mert a házasfelek (a szók hangjai és az írás jegyei) nagyban megegyeznek ugyan, de kisebb dolgokban megtartják önállásukat, s engednek egyik a másiknak, bár néha kis perlekedéssel, mint jó házasfelek között illik. De teljesen egyik sem adta meg magát a másiknak, egyik sem lett a másiknak rabszolgája. Hogy így következetlenség fordúlhat elé, nincs tagadás benne; ámde a következetesség csak úgy volna elérhető, ha vagy a szófejtést, vagy a kiejtést tennők despotává, a szónak görög jelentésében, a mint a házasság fogalmából következik. Szarvas Gábor megmutatta, hogy a szófejtés nem lehet despota helyesírási házasságunkban; lássuk már, lehet-e az a kiejtés?

E kérdés felvilágosítására sokat tesznek a magyar helyesírás történetei, a melyekből kitetszik, hogy habár az első magyar írók bizonyosan leginkább a kiejtést követték is, azt még sem látjuk sehol következetességgel végig alkalmazva. Ennek más oka nem lehet annál, hogy talán maga a kiejtés sem követelt abbeli következetességet. Ezt én két dologból sejtem ki. Első az, hogy, úgy látszik nekem, különböző szervű két mássalhangzónak összetalálkozásakor, a mely most hanghasonúlás útján egyenlő szervűvé lett, akkor még némi hangbeli űr vagy távolság éreztetik vala. Az *uromk* szónak kiejtésénél, azt sejtem, urom-k-ot hallott a fül, azaz az *m* és *k* közt űr vagy „seva" volt még â már kiesett vagy még kieső félben lévő *u* helyett: urom-u-k. Ezt az *u* t kiírva is találjuk p. o. *isem-u-kut, ur-u-szágbeli* szókban (isemkut, urszágbeli helyett). Ennek köszönjük talán a *teremt*-féléket is a mai nyelvben; valamint ennek köszönjük az úgynevezett positiónak hatását is, minél fogva két mássalhangzó miatt

hosszú idejűvé lesz a szótag, mint *hal-lok,* melynek *a*-ja csak azért lesz hosszúvá, mert a kiejtéssel több időt adunk a két *l*-nek, mint p. o. a német „er solle" szónak. S vajjon, nemde az említett körülménynek tulajdoníthatjuk-e azt, hogy a „fo*g*-tam" nem botránkoztatja meg a fület, ha „fo*k*-tam"-nak nem ejtem is? Legalább a népies kiejtés sok helyütt még a „fog-e-tam" korában látszik lenni. A kiejtésnek ezen sajátsága, vagy ha jobban tetszik, restsége, a finn köznépnél tünt fel legerősebben. Azt kérdezvén egyszer fiú kocsisomat, a vetésre mutatván, hogy mikor lesz itt az aratás? azt felelé: koleme viikkoa päätä- három hét mulva; a *kolme* = három szót így ejtvén *kólĕme.* Úgy a *selkä* = hát szót irodalmi embertől is *sel-e-kä*-nek hallottam. Nem fejti-e meg ezen kiejtés a magyar *hár-o-m* szót is, a mely *harm*-ból lett; innen a *harm-ad?* Csalatkozom-e, ha állítom, hogy a magyar kiejtés az összetorlódó mássalhangzókat úgy ejtette hajdan, s ejti néha és néhol máig is, hogy mintegy láthatóvá teszi a szó-szerkezetet. A kiejtés nem akarta elnyomni a szófejtést. Aztán van még egy más körűlmény is, a nyelv termete, a mely miatt a magyar helyesírás soha nem akarhatta végig és következetességgel alkalmazni a kiejtést; s ez még ma is oly erősen hat, mint hatott 6 vagy 8 vagy 10 száz évvel ez előtt. Minek is írnánk: *fox* vagy *foksz,* mikor mellette ott vannak a *fogok, fog,* s ezeket szükségképen így kell írnunk? Vagy minek írnánk *foktok, foktam,* mikor ott vannak a *fogunk, fognak, fogott,* s ezeket is így kell írni? Vagy végre, minek írnánk *tuc, hac* vagy *tutsz, hatsz,* mikor mellettök vannak a *tudok, tud, hagyok, hagy* stb., a melyeket hasonlóképen csak így lehet, így kell írnunk? Az, a mit itt a nyelv termetének mondok, természetesen legállandóbb, legváltozatlanabb a nyelvben; az tehát csak úgy kalaúzolta a legrégibb és régi magyar írókat, mint minket. S innen érthető, hogy a régibb írók, a kik szabálynak egyedűl a kiejtést követhették, ezt következetesen mégis sehol és sohasem alkalmazták végig.

A mi (akármi okból is) eddig nem történt, vajjon iparkodjunk-e azt most végig és következetességgel alkalmazni, írván: *fogok, fox* vagy *foksz, fog, fogunk, foktok, fognak; fogék, fogál, foga; foktam, foktál, fogott* stb. *tudok, tuc* vagy *tutsz, tud, tudunk, tuttok, tunnak; tudék, tudál, tuda; tuttam,*

tuttál, *tudott*; *tunnék*, *tunnál*, *tunna*; *tudgyon*, *tunni* stb. A fülnek számára való következetesség fölérne-e a szemet boszantó s az olvasónak értelmét zavaró következetlenséggel? Mi könnyebb, sőt okszerűbb is, a helyes kiejtést bízni-e az olvasóra, a ki tudván, hogy ejtik ki az *az*, *ez*, *azok*, *ezek* szókat, bizonyosan nem lesz felakadva, ha *azt* kell ejtenie, jóllehet nem írtam is *aszt*-nak? vagy nagy gonddal igyekezzünk-e a kiejtést utánozni, a melyben sok kiírhatatlan zene van? Igaz, a latin így ír: *pingo*, *pinxi*, *pictum*, *pigmentum*, s mi ezen nem változtatunk, jóllehet beláthatjuk, hogy a *pingo*, *pingsi*, *pigtum* írás nem nagyon tévesztené a kiejtést, az értést pedig nagyon segítené. Most már szinte tudósnak kell lennie az embernek, hogy elértse, hogy a *lex* szóban ugyan azon nominativusi *s* jelelő vagy rag van meg, a mely az *urbs*, *scrobs* stb. szókban, a melyekben az *s* csak azért maradt meg és íratik ki, mert a latin írás a ψ (psi) féle betüt nem fogadta el a görögtől, a mint elfogadta az x-et (ξ).

Általában a kiejtést magyar helyesírási elvnek a szófejtés ellenőrzése nélkűl nem is szabad elfogadni. Már is tapasztaljuk, hogy a szófejtés által helyre kell igazítani a tévedni akaró kiejtést; hagyjuk ezt szabadjára, s nagyon el fogunk csudálkozni, hova jut az rövid idő alatt! Mert akarva nem akarva most mindig reflectálva, azaz okoskodva intézzük a kiejtést, tehát kiki a maga által kigondolt szó fejtésével indokolja azt. Most, midőn az iskolában szerte tanítják a magyar nyelvet, most a kiejtést tenni egyedűli törvénynyé annyi volna, mint hivatalos pusztításnak vetni oda; annyi volna, mint nyíltan kimondani, hogy a magyar nyelv nem egyéb, mint Csáky szalmája. A mig a kiejtés a néppel vele született ösztönből fakadt szabály volt — az írástalan korban —, addig az híven sáfárkodott a nyelvvel; most azok kiejtése tolakodnék fel országos törvényhozónak, a kik legkevesbbé vannak arra teremtve.

De úgy nem kerűlhetjük ki a következetlenséget! Bizonyosan nem, mert lesz ki nem *át*, *szét*, hanem *ált*, *szélt*; nem *óta*, *széjjel*, hanem *ólta*, *széllyel* stb. stb. ír. Nem nagy baj ez. Rettentő szegény, s már az enyészéshez közelgő nyelv az, a melyben se jelenkori dialectus, se történeti emlékezés tarkaságot, következetlenséget nem hoz elé többé. Csakis a szegénységet nem érező tudatlanság kérkedik avval,

hogy a magyar nyelvnek nincsenek dialectusai! — Nem szabad szántszándékkel nyesegetni a nyelvnek gyökereit!

A szófejtés, abban az értelemben, melyben Szarvas mutatta fel, hogy *jonkább*, *uromk*-ot stb. kellene írni, bizonyosan nem lehet helyesírási szabály; de a levegőben úszkáló, s mégis szeszélyes magán nézetek által irányozott kiejtés még kevesbbé lehet az. Hanem a szófejtés által ellenőrzött, igazolt, néha talán mérsékelt kiejtés, az lehet csak a mai helyesírásnak szabálya (vagy szabá*llya*). Hogy ezt nem épen olyan könnyű részletekben is kifejteni, tapasztalja jelenben is a bizottság, mely benne dolgozik. De már arról nem lehet tenni; a házaságot a szófejtés és kiejtés között fenn kell tartanunk, ha olykor-olykor némi pör meg is háborítja a házi békeséget.

HUNFALVY PÁL.

SZÓREND.

II.

A természeténél fogva nyomosító mondat sajátsága még nincs földerítve minden részletében. Itt csak annyit hozhattam fel róla, a mennyi az *is* szóra való tekintettel okvetetlen szükségesnek mutatkozott. Az idézett példák arra mutatnak, hogy bizonyos határozók, kötőszók és a határozatlan fogalmak nyomosítóvá teszik a mondatot.

Nincs-e még is kivétel ez alól? Nincs-e jelesűl olyan határozatlan fogalom is, a melynek nem jut, vagy csak bizonyos esetekben jut a nyomosító mondatot természetesen eszközlő fősúly? Nem szeretnék elhamarkodva felelni. Folytatom tehát kutatásaimat e téren, s későbbre hagyom a választ.

Az *is* szóra vonatkozólag azonban egész bizonyossággal állíthatom, hogy azok a fogalmak, a melyekre csakugyan természet szerint esik a kifejezésnek fősúlya, megtartják e fősúlyt akkor is, ha az *is* szó áll a mondatban; akár társúl e fogalmakhoz, akár nem. Még az sem változtat a dolgon, ha az állítmány megelőzi az *is*-t. Az állítmány, ha több szóból áll, mindig fordított rendet fog követni, daczára annak, hogy az *is* általában csak egyenes szerkezetű állítmányt kíván.

Példáimban leginkább igekötős állítmány szerepelt, mint a mondat ebbeli minőségének legbiztosabb és legkönnyebben kezelhető kitüntetője. De más nemű állítmánynyal is ki lehet mutatni az értelmező és a nyomosító mondat közti különbséget; például:

Értelmező mondatok:	*Term. fogva nyomosító mondatok:*
Ez *is* eszembe *jut* most.	Fontos ügyek *is jutnak eszébe* néha. — Jutnak *eszébe* komoly ügyek *is*.
A tervet *is* hozzá *csatolta*.	Tervet *is csatolt hozzá*. — Csatolt *hozzá* terveket *is*.
Andor *is* részt *vett* benne.	Hangversenyekben műkedvelők *is vesznek részt*. — Vesz ott *részt* szakértő *is*, kontár *is*.
Az idén *is* pórúl *jártam* vele.	Ritkán *is jár roszszúl* az, a ki stb.
Én *is* ellene *nyilatkoztam*.	Jogosan *is nyilakoztunk ellene*.
A tisztek *is* ott voltak.	Tisztek *is voltak ott*. — Volt *ott* polgár *is*, katona *is*.

Ime az állítmányhoz tartozó névszók, ige- és névhatárzók is hol megelőzik, hol követik az igét. Az ige ezeket is hátralöki csak úgy, mint az igekötőket, valahányszor különös nyomaték kell az illető fogalomnak. *Eszembe jut, kárt vall, részt vesz, pórúl jár, zokon esik, itt van, ott van, jelen van* stb. mind olyan állítmányok, a melyek szórendéhez legkisebb kétség sem fér.

De nem minden állítmány áll olyan együvé tartozó szókból, a minők az itt elsoroltak. Vannak igék, a melyek sajátszerű szórendet követnek.

Ilyenek a módosító, vagy segédigék; u. m. *kell, tud, bir, fog, kezd, akar, szeret, szokott, szabad, illik, lehet, szűnik* stb., a melyek igehatározatlanával (infinitivussal) állnak a mondatban; pl. „*Tanulnom kell*". „*Szeret mulatni*". „*Tud irni*". „*Olvasni akar*". „*Kezd javúlni*". Az *is* szó az

az ilyen állítmányokkal szemben is megőrzi ugyan jellegét, tudniillik: rendes szerkezetet eszközöl; de bizonyos esetekben más tényezők befolyásának is kénytelen engedni; és ekkor az állítmánynak nyomatos rendével találkozik.

A módosító ige (segédige) rendesen előtte áll a módosított határozatlannak; nyomatos rendben utána; pl. A tudós *szeret olvasni*; — nyomatos rendben: A tudós olvasni *szeret;* stb. (L. *Szvorényi* nyelvtanát, 326. l.)

Tegyük az *is* szót a *tudós* után, és marad az egyenes rend: A tudós *is szeret mulatni*; és így tovább: Leányom *is tud írni olvasni*. Még ezt *is kell tárgyalnunk*. Pál *is szokott korcsolyázni*.

Van azonban fordított szórend is; pl. Te *is* czivakodni *szeretsz,* nem vitatkozni. Ezt *is* tárgyalnunk *kell* e napokban. Ezt az iratot is közleni *merte* az ellenféllel.

Utóbbi mondatokban — *is* nélkül is — nem a módosító igére, hanem az igehatározatlanára esik a súly; pl. *Te* czivakodni *szeretsz*. Ezt tárgyalnunk *kell*.

Különös szórendet követ a határozatlannak meg az állapotjegyzőnek igekötője is. Az igekötő, ha rá esik a súly, elszakad tőlük, és a módosító ige elé kerűl; (az *is* nem változtat rajta.) pl. Ő *is* alá *tudja írni* a nevét. Pál is *el szeretne menni*. Erről *is* meg *vagyok győződve*. — Ha ellenben nem az igekötőn van a súly, hanem a módosító igén, vagy más mondatrészen, akkor az igekötő együtt marad az igehatározatlanával, illetőleg állapotjegyzővel; pl. Szeretne *ki*menni. Vilmos *szeretne ki*menni. — *Is* szóval: kölcsönt *is akart föl*venni. Váltókat *is szándékozom ki*bocsátani. Ok nélkül *is voltál te fel*indulva akkor.

A *van, lesz, lehet, kell* igéken sarkalló állítmánynyal képzett mondatok is változó eredményt mutatnak; pl. „Nekem *is van házam*"; — és: „Nekem *is* házam *van* Pesten". „Pálnak *is kell* már *hivatal*"; — és: „Pálnak *is* hivatal *kell,* nem más". „Ez ellen nekem *is lehetne kifogásom*; de hallgatok ezúttal"; és: „Nekem *is* sok kifogásom *lehetne* még; de stb."

Ez állítmányok szórende igen hajlékony; változik a szerint, a mint alkatrészük egyikére, vagy másikára esik a kifejezés súlyának az a része, mely az állítmányt illeti.

Magában értetik, hogy e hajlékonyságnak is van határa, és hogy például a *van* ige nem szoríthatja háttérbe az illető nevet, vagy határozót az olyan mondatokban, mint: „Én *is festő vagyok*"; „Te *is szép vagy*"; „Ő *is oda néz*"; „Mi *is melletted vagyunk*" stb.

A hol fordított szerkezet van, ott nem az *is* eszközli e szerkezetet; mert az nyomosító szó létére mindig csak értelmező mondatot, csak egyenes szórendet igényel; a mi e szócskának, mint láttuk, egyik fősajátságát képezi.

Van az *is*-nek még egy fősajátsága, a melyet szem elől téveszteni nem szabad. E szó ugyanis nagyon megkívánja, hogy nyomosítottját, — legyen az alany, legyen az állítmányt kiegészítő szó, — kövesse azonnal a szorosabb értelemben vett állítmány. Nem szükség mondanom, hogy ez lehet a puszta ige; és lehet az igével legszorosabb viszonyban álló szók csoportozata is.

Példák: „Pál *is Pesten volt* abban az időben"; nem pedig: „Pál *is* abban az időben *Pesten volt*". „Akkor *is Pesten volt* Pál"; nem pedig: „Akkor *is* Pál *Pesten volt*".

Oka egyszerű. Ha már általán véve áll az, hogy az egymáshoz tartozó fogalmaknak együtt kell maradniok, még bizonyosabb az, hogy a már eleve nyomosított fogalomtól nem szakadhat el a mondatnak az a része, a mely leggyorsabban tudatja velünk az ilyen fogalomra közvetetlen vonatkozó dolgokat. Egy harmadik fogalom közbevetése, — kivéve, ha ezt is ki akarjuk emelni, — nem helyes ilyenkor; mert az *is* nyomosította fogalom fokozza kiváncsiságunkat arra nézve, a mi még következni fog; kevesebb türelemmel is várjuk ilyenkor az állítmányt, mint várjuk a nem nyomosított fogalmakkal szemben.

A hol a szorosabb értelemben vett állítmányt megelőző fogalmak meglehetős egyensúlyban vannak egymással, ott ez állítmány távolabbra eshetik az egyiktől, vagy a másiktól. Ámde az *is* szó legott megzavarja az egyensúlyt; mert az általa eszközölt nyomaték, ha nem is első rendű, minden-

esetre első a másod rendűek közt. Bizonyítja ezt az erős hangsúly is, a melylyel ki szoktuk fejezni az ilyetén fogalmakat. Im ez teszi feszűltebbé a hallgatónak, vagy olvasónak a figyelmét; ez okozza azt, hogy az *is* oly mohón kapcsolja nyomosítottját az állítmányhoz.

Mondhatjuk, például: „Az iskolákra ***nálunk sok gondot fordítanak***". „Engemet ***ott nagy úrnak tartanak***". De már nem igen mondhatjuk ezeket: „Az iskolákra *is* ***nálunk sok gondot fordítanak***". „Engemet *is* ***ott nagy úrnak tartanak***". — Magyarosan így rendezzük a szókat: „Az iskolákra *is* s o k g o n d o t fordítanak nálunk". „Engemet *is* n a g y úrnak ***tartanak ott***". — Más az úgynevezett közbeszúrt tétel; pl. „Akkor *is* — ***nálunk*** legalább — ***nagy munkásságot fejtettek ki***". — Az ilyen közbeszúrat kifogástalan; csakhogy ezzel is nagy óvatosan kell bánni.

Lássunk még egy pár példát: „A jelentést *is* ***beküldöm holnap***"; nem pedig: „A jelentést *is* ***holnap beküldöm***". „Jelentést *is* ***küldök be holnap***"; nem pedig: „Jelentést *is* ***holnap küldök be***". (Utóbbi esetben fölteszem, hogy a ***holnap*** szót nem akarjuk különösen kiemelni.)

A szóban forgó szabály, — mint látjuk — mind az értelmező, mind a nyomosító mondatra nézve érvényes. A különbség csak az, hogy a nyomosító mondatban csak akkor nem iktathatunk harmadik fogalmat az *is* és az állítmány közé, ha nem czélunk különösen kiemelni e harmadik fogalmat; míg az értelmező mondatban egy ilyen fogalom közbevetése föltéttelenűl hibás szerkezetet szül. Ha, például, ez egyszerűen nyomosító mondatot: „Visszaélések *is* ***fordúlnak elé***" *), kétszeresen nyomosítóra változtatom: „Visszaélések *is* c s a k k i v é t e l e s e n ***fordúlnak elé***": csak abban fog e két mondat különbözni egymástól, hogy amabban csak a határozatlan fogalom, (***visszaélések***) emebben pedig azonkívül még a nyomosító szópár is (***csak kivételesen***) eszközli a nyomatos szórendet. Itt csak akkor támadhatna hibás szerkezet, ha olyan szót vetnénk közbe, mely épen

---

*) Bocsánatot kell kérnünk a t. czikkírótól, hogy a kézirat *elő*-jét mindenütt *elé*-re változtattuk; de orthographiánkhoz egyelőre még következeteseknek kell maradnunk. A s z e r k.

nem illik oda; például, ha ezt mondanók: „Terveket *is* n é h a *készítek*"; e helyett: „Terveket *is készítek néha*". Itt tehát könnyű eligazodni.

Egészen más eredményt szolgáltat az értelmező mondat. Mihelyt harmadik fogalom áll az *is* és az állítmány közé, azonnal hibás lesz a szórend; mert nem lesz egyenes, vagy, ha igen, nem lesz magyaros. Ha az *is* szót nem a szorosabban vett állítmány, hanem másféle mondatrész követi, a hallgató, vagy olvasó, mintegy meglepve, rendkívüli fordulatot, vagyis nyomatos szórendet vár; és ha mind e mellett is egyenes szórenddel találkozik, újabb meglepetése, — hahogy ép a nyelvérzéke, — a kellemetlenek közé fog tartozni.

Egy hírlapi közlésben nem rég ezt olvastam: „Meg vagyunk győződve, hogy honvédségünk köreiben *is e tudósítás* megnyugvással fog fogadtatni". — E tétel, magában véve és bizonyos esetben megállhatna úgy, a mint van, ha — — az *is* szó nem volna benne; de már így más szerkezet kell neki.

Ha, például, ezt akarnók mondani: „Honvédségünk köreiben *is* csak e z, vagy leginkább e z a tudósítás fog megnyugtatólag hatni" — akkor az *is* szót helyesen követné az alany (tudósítás); mert e z az alany itt különösen ki van emelve; a mit az állítmánynak fordított szerkezete is bizonyít (*fog megnyugtatólag hatni*). De minthogy ez az eset ama hirlapi közlésben fenn nem forog, az *is* szót nem követheti más, mint az állítmány, még pedig egyenes rendben (*megnyugvással fog fogadtatni*). A mondatnak helyes szerkezete e szerint, az alany előrebocsátásával, — mert erről van szó — a következő: „Meg vagyunk győződve, hogy e tudósítás honvédségünk köreiben *is megnyugvással fog találkozni*".

Ez a mondat *is* nélkűl, és egészen más előzmények után ilyenformán állhatna meg, például: „Honvédségünk köreiben *ez* a tudósítás megnyugtatólag fog hatni"; („a másik tudósitás ellenben aggodalmakat fog szülni"). Az *is* szónak megtartásával meg sem kisértem a dolgot; nagyon furcsán hangzék a mondat.

Hogy mily lényeges befolyást gyakorol az *is* kötőszó a mondatnak egész szerkezetére, mutatja egy a tanügyre vo-

natkozó közlésnek e következő tétele is: „Az *A.* gyárnál *is* a vállalkozók *egy kis* elemi iskolát *tartanak fenn* stb.“ E mondat *is* nélkül legkisebb kifogás alá sem esik: „Az *A.* gyárnál a vállalkozók egy kis elemi iskolát tartanak fenn“; *is*-sel ellenben határozottan hibás.

Első perczben következő hangsúlylyal olvastam a mondatot: „Az *A.* gyárnál is a vállalkozók — —; de legott meggyőződtem róla, hogy a hangsúly egy később következő fogalomra, t. i. az „elemi iskolára“ akar esni. Nincs kifogásom ellene; csakhogy ekkor a tisztelt *vállalkozók* törvényellenesen helyezkedtek a *gyár* és az *iskola* közé; mert ezzel felbontották a szórendet.

E mondatnak helyes szórende az előzmények mivoltához képest vagy ez: „Az *A.* gyárnál *is* egy kis elemi iskolát *tartanak fenn* a vállalkozók“; vagy ez: „Az *A.* gyárnál *is* a vállalkozók *tartanak fenn* egy kis elemi iskolát“. — Mind a két esetben nyomosító a mondat. Szabályunknak az előbbi felel meg; mert az *is*-t nyomban követi a szorosabb értelemben vett állítmány. Értelmezővé csak úgy válhatnék a mondat, ha az *is*-t az ige követné nyomban, így: „Az *A.* gyárnál *is* fentartanak a vállalkozók egy elemi iskolát“.

Az *is* szóval hibásan szerkesztett mondatokban csak természetes következményét látom a szók általában hibás rendezésének, különösen pedig sokak abbeli szokásának, — hogy ne mondjam: szenvedélyének, a melylyel mindig utoljára hagyják az állítmányt. Gyergyai Ferencz „A magyar nyelv sajátságairól“ czímű munkájában szabatosan fejtegeti a szórend törvényeit. Szerinte (104. 105. lap) értelmező mondatban „az alapszó közvetlen áll az állító szó mellett. Például: A fiú *kifutott* az utczára. Pista *elvette* a könyvemet. János *átszökött* a kertelésen. — A magyar nem vet közbe más szót, nem mondja úgy: A fiu az utczára *kifutott.* Pista a könyvemet *elvette.* János a kertelésen *átszökött.* — Csak akkor teszen más szót az állítmány eleibe, ha nyomosítani akarja, stb.; pl. A fiu az utczára *futott ki*; stb.“

Gyergyainak igaza van. A magyar nem teszi mindig végűl az állitmányt; de hiába! sok magyar mégis végűl teszi, és így beszél: „Atyám irta nekem, hogy *dolgait* nem sokára *bevégzi*“. (Ez a nem-magyaros szórend egy tankönyv-

ben szerepel.) — Mindebből azt következtetem, hogy a ki már egyszer (*is* nélkűl) így beszél például: „Pista a könyvemet *elvette*“, az az *is* kedvéért sem fog máskép beszélni, hanem azt mondja majd: „Pista *is* a könyvemet *elvette*“. Az egyik szórendezés csak oly jó mint a másik. De az illető helyen idézett példákból eléggé kitetszik, úgy hiszem, hogy vannak *is* nélkűl j ó l szerkesztett mondatok is, a melyek *is* szóval, ugyanazon szórend mellett, hibás szerkezetűekké válnak: és ez azt bizonyítja, hogy e szónak nem csekély befolyása van a mondat szórendére.

A megfejtendő kérdések elseje ez volt:

1. Mennyire nyomosítja e kötőszó a közvetetlen előtte álló fogalmat; és minő befolyást gyakorol a mondat szórendére?

Felelet:

A. Az *is* szó csak másod rendű nyomatékot ad az előtte álló fogalomnak; nem is teszi nyomosítóvá, illetőleg: fordított szerkezetűvé a mondatot; sőt ellenben egyenes rendű állítmányt kíván; pl. Én *is* *le*mondok. Te *is* ***zokon*** veszed; nem pedig: Én *is* mondok *le*. Te *is* veszed ***zokon***.

B. Az *is* szóval társúlt fogalmat gyakran nyomatos (fordított szerkezetű) állítmány is követi; de ezt nem az *is*, hanem az a körűlmény okozza, hogy bizonyos szók, a melyekre természet szerint esik a kifejezésnek fősúlya, megtartják e fősúlyt akkor is, ha az *is* áll a mondatban; akár társúl e szókhoz, akár nem.

E szók először is: Olyan határozók és kötőszók, a melyek csak magára az állításra (igére) vonatkoznak, nem pedig körülményére; pl. ***ritkán, nehezen, korán*** stb. — Továbbá: A határozatlan (elvont) fogalmakat kifejező szók; pl. (névelő stb. nélkűl) ***fa, ház, szép*** stb.

Az ilyen szók ***természeténél fogva nyomosítóvá*** teszik a mondatot, a mely soha sem válhatik nem-nyomosítóvá: ***értelmezővé;*** pl. korán kelsz *föl;* nem pedig: korán *föl*kelsz. *Is* szóval: Korán *is* kelsz *föl!;* nem pedig: korán *is* *föl*kelsz! Vendégek jőnek *ki* hozzám; nem pedig: Vendégek *ki*jőnek hozzám. *Is*-sel: Vendégek *is* jőnek *ki*

hozzám; nem pedig: Vendégek *is kijőnek* hozzám; és így tovább: Iparosok *is* voltak *jelen*; nem: Iparosok *is jelen* voltak.

C. Az *is* szó nagyon megkívánja, hogy az általa nyomosított szót, — legyen az alany, legyen az állítmányt kiegészítő szó, — kövesse tüstént a szorosabb értelemben vett állítmány.

A már eleve nyomosított fogalommal szemben feszűltebben várjuk az állítmányt, mint a nem nyomosítottal szemben; pl. B. megyében a választók *erősen mozognak. Is* szóval: B. megyében *is erősen mozognak* a választók; nem pedig: B. megyében *is a* választók *erősen mozognak.* Utóbbi szerkezetben nyomosító (fordított) állítmányt vár az olvasó a *választók* után: *mozognak erősen.*

Ezzel megfeleltem az első kérdésre.

JOANNOVICS GYÖRGY.

HOGYAN ÍRJUK AZ IDEGEN NEVEKET?

Úgy írjuk-e, a mint az illető idegen nyelv is írja? vagy úgy, a mint a mi nyelvünk ejti?

Felelet: Ha írhatjuk úgy, a mint az illető nyelv írja, akkor írjuk mi is úgy, pl. Voltaire, Heine, Sancho, Southampton, stb.; ha nem írhatjuk úgy, akkor írjuk saját kiejtésünk szerint.

Nem írhatjuk pedig az idegen neveket a maguk nyelve szerint az esetben, ha az illető nyelvnek a mienktől különböző abéczéje van, s így önként, vagy önkéntelenűl, csak is a kiejtésre vagyunk szorítva.

A mi írásmódunk helytelensége e részben abból áll, hogy az efféle neveket, pl. orosz, török, hindu, sínai, stb. úgy szoktuk írni, a mint írja az az európai nyelv, a melyből épen átveszszük, pedig az illető a maga kiejtése szerint írta le. A német pl. így ír bizonyos orosz nevet: Iwanowitsch. Helyesen, mert így ejti a maga írása szerint. De ha mi is így írjuk, nem lesz helyes, mert a mi kiejtésünk így kivánja: Ivanovics. Épen most három folyóiratunk is közöl novellát Turgenyevtől. Írják pedig a szerző nevét francziásan és németesen: *Turgenjeff, Turgenjew, Turge-*

niev. Az akademiai almanachban a zsidó és török naptár nevei több éven át ily idegenesen voltak írva: *Tischri, Dschemadi*, stb.; most már helyesen a mi kiejtésünkhöz vannak alkalmazva: Tisri, Dsemadi, stb.

Némely néven ugyan már alig segíthetni, mert hibás kiejtése — a hibás átírás következtében — általánossá lett. A thea például eredetiben ilyenformán hangzik: *szi, szic*. Az angolok a magok írásmódja szerint helyesen tolmácsolták ezt így: thea. Mi meg átvettük az angolos írást, de természetesen át nem vettük vele az angolos kiejtést, és most már általánosan csak „téázunk". Így változott el nálunk a téa hazájának neve is *Csin*-ből Khinára.

Ha helyesírásunkban lelkiismeretesen a feljebb fogalmazott szabályhoz ragaszkodnánk, efféle névrongálásoknak és hűtlenségeknek, legalább jövőre, elejét vehetnők.

GREGUSS ÁGOST.

A FERENCZ LEGENDA.

Toldy Ferencz „A magyar irodalom története 1862" czímű művében ezeket mondja e nyelvemlékről: „Az Ehrenreich-codex, (Olvasókönyvében 1868. Ehrenfeld codexnek nevezi.) 4-rét, 81 levél, papiros, tömött kapcsolt újbarát írás; hátul csonka; tartalma: „Bódog Ferencről és társiról, őnekik csudálatos mivelkedeteiről" — (az akad. másolat szerint helyesen: mivelkedetekről.) A codex Ehrenreich orvosé; másolata a m. akademia könyvtárában, s nálam. Leiratlan és kiadatlan; sajtó alatt Legendatáram IV. kötetében."

A kezünk közt levő akademiai másolat tisztán, gonddal van készűlve; s úgy látszik, eredetijével nem csak a lapok (162. lap), hanem a sorok és betűk számára nézve is híven egyezik. Csak azon az egyen lehet sajnálkoznunk, hogy még se hitelesítve, se kiadva nincs.

Hogy a legenda nem eredeti, hanem fordítás, még pedig latin fordítás, bizonyítják a nagyon is erős, néha éktelen latinismusok. A fölötte nagy számból csak néhány álljon itt mutatványúl.

„Mente suspensus ad deum: elmeyeben ystenhez akaztatott. 9. Carpsit viam: ragada vtat. 147. Fecit parari: tewn czynaltatnÿ. 3. Quia videbatur sibi esse homo dignus inferno: mert lattatykuala neki magat embernek meltot pokolnak lennÿ. 71. S. Franciscus praedicabat eum omni reverentia dignum: zent

fferencz pdicalyauala ewtet meltott menden tyzteffegben. 8. Nec ivit ad eum: fem hozza mene. 9. Quidam fuit raptus usque ad tertium caelum: nekÿk volt vyuteteth harmad menÿg. 1. Poenas Christi debuimus tolerare: criftusnak kÿnaÿt mÿ kelettewnk zenuedny. 31."

Hogy e legendafordítónk minden idegen nyelv segítsége nélkül közvetetlenűl a latinból fordított, azt már az idézett példákból is bizton következtethetjük; teljesen meggyőz bennünket azonban erről az a példa, mely a 62. lap 11—13. sorában áll s így hangzik: „*pdicalokuala* mend ez vylagnak yewuendew nagÿ *hÿrt*: praedicebam famem magnam in universum orbem venturam." Egy segítségűl vett idegen fordításnak ugyanis azonnal figyelmeztetnie kellett volna a legenda magyarítóját tévedésére, hogy a latin szövegben *praedicebam* (meghirdetemvala) áll, nem *praedicabam* (prédikálok vala); s hogy a *famem*-et (éhség) szintén roszúl olvasta *famam*-nak (hír). E mellett bizonyít a következő példa is: „Dicas mihi: iace, inquiens, rustice: mongyad ennekem ott fekegy *nywgalmatlan* paraszt." Ebben meg az *inquiens*-t (mondván) tévesztette össze az *inquies*-szel.

E ténynek megállapítását azért tartottuk szükségesnek, mert a nem latinból vett idegen szók meghonosodása, s ez által a többi codex-szel való egybevetés után e nyelvemlék keletkezése korának meghatározására is bár ha nem positív, de legalább negatív érveket meríthetünk idővel belőle.

A Ferencz legendában foglalt nyelvbeli jelenségek, melyek egy vagy más tekintetben megjegyzésre méltók s figyelmet érdemelnek, a következő csoportokra oszthatók:

1) Az idegen szók.

2) A teljesen vagy bizonyos grammatikai alakjukban vagy valamely jelentményükben kihalt szók.

3) A többi figyelęmre méltó szók.

4) Hangtani sajátságok, képzők, ragok.

5) A nyelvünkben hiányzó név és igealakok pótlása s képzítése.

6) Az új fogalmak kifejezése.

7) Az idegen sajátságoknak erőszakolt utánzása.

8) A homályos helyek s tévedések.

*I. Az idegen szók**).

A codexünkben eléforduló idegen szók két osztályba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak azok, a melyeken nyelvünk már mind-

---

*) L. Miklosich „Die slav. elemente im magyarischen." „Die fremdwörter in den slav. sprachen."; Vámbéry „Magyar-török szó-

azon változtatásokat véghez vitte, melyeknek következtében a szó idegen hangzását végkép elveszti, s teljesen meghonosúl, mi több egy egészen új szócsaládnak törzsökapjává válik; a második osztályt azon szók képezik, a melyek még egészen újak s vagy semmi vagy csak lényegtelen hangváltozáson mentek keresztűl; továbbá a melyeknél az átidomúlás épen folyamatban van, néha már végéhez közelít, de egyes hangelemek még ingadozók.

(Rövidítések: csag. = csagataj, csuv. = csuvas, jak. = jakut, lat. = latin, ném. = német, ol. = olasz, oszm. = oszmanli-török, rom. = román, szl. = szláv, ujg. = ujgur.)

Az egyes szók mellett valamely idegen nyelvnek idézése nem mindig azt jelenti, hogy az illető szó az idézett nyelvnek eredeti tulajdona, hanem csak azt, hogy tőle történt a kölcsönvétel; pl. *phenning, pfenning* német szó; a magyar *pénz* azonban csak a szlávból kerűlhetett nyelvünkbe, hol a *pěnęgŭ*-ból (olv. peneng) *pěnęzĭ* (olv. pénenz — v. ö. ófném. *khuning, chuning,* ószl. *kŭnegŭ, kŭnezĭ* —), később *penez* lett; s ez a teljes alak *penez* még elé is kerűl a *pénz* mellett e codexben.

1. A meghonosúlt idegen szók.

ablak (úszl. oblok) . . . az penzt vete egy ablakba (in fenestram) 80. l.

abrosz (ószl. obrosŭ) . . . holot sem abroz ſem zolgalok vadnak (nec sit ibi tobalia nec famulus) 130. terehetek az abrozt 105.

alamizsna (szl. almožna) . . . felettebualo alamyznakot 78.

angyal (szl. angel, andjel), *angyalom* (lat. angelus, v. ö. Aegyptus: Egyiptom) . . . az angyal monda 18. angyalomy nyugodalm (angelica quies) 59.

apácza (szl. opatica) . . . apacza lyanok (sorores) 73.

asztal (szl. stolŭ) . . . oduary aztal 83.

barát (szl. bratŭ) . . . mykeppen az baratot (fratrem = szerzetest) gewtre meg 77. barat (amicus) 70. baratſag (amicitia) 53.

bárány (szl. baran) . . . farkaſbalol lewn baran (agnus) 148.

bárka (ol. barca) . . . Nouenak barkayaban (in arca Noë) 140.

---

egyezések." Nyelvt. közl. VIII.; Budenz „Vámbéry Magy. tör. szóegyezései." Nyelvt. közl. X.; Diez „Etym. wörterbuch der romanischen sprachen."

belcs, bölcs (oszm. biliǯi, olv. bilidsi) . . . ſok b e w l c z baratok 107.

beszéd (szl. besêda : verbum) . . . azon b e z e d e k e t mondÿa uala (haec verba dicebat) 4. ez b e z e d e k n e c vtanna (post haec verba) 25.

béke (ujg. bek : kötés) . . . b e k e ſ e g e ſ t 54.

bikk (ném. büche) . . . b ÿ k f a kewzepiglen (ad medios tagos ?) 42.

bolond (szl. blądŭ, olv. blond) . . . mykeppen b o l o n d o t t (fatuum) meg mewuetykuala 57. ez vylagnak b o l o n d y t (stultos) 128.

bor (ujg. bor) . . . kereſetek yo b o r t (vinum) 105.

bőr (csag. baru) . . . b e w r captalom (capitulum storeatum) 107.

cser (szl. cerŭ) . . . c z e r f a t e w u e b e n (ad pedem quercus) 40.

cserép (szl. črêpŭ) . . . labay c z e r e p e ſ e ſ e k (fictiles) 126.

csinál (szl. činiti) . . . lako helyek bewrben c z ÿ n a l t a k (habitacula de storeis) 107. eledelt c z ÿ n a l u a n (refectionem parando) 137.

csorda (szl. črêda) . . . az felben c z o r d a n a l vÿgyaznakuala (cum gregibus vigilabant) 49.

csuda (szl. čudo) . . . nem c z u d a (non mirum) 45. c z u d a l a t (admiratio) 26. c z u d a l k o d u a n (admirans) 29.

diák (szl. dijakŭ : diaconus) . . . pap dÿak (clericus) 86. d y a k o k egybe gyewluen egy euel zolgalatra vygylyakra 155.

drága (szl. dragŭ) . . . d r a g a l a t o ſ o m (carissime) 25.

ebéd (szl. obêdŭ) . . . e b e d utan (sumpto prandio) 38. e b e l l e w haz (refectorium) 66.

ércz (ném. erz) . . . haſſa e r c z e s (venter de aere) 126.

galamb (szl. goląbĭ, olv. golonb) . . . g a l a m b y alazatoſſag 32. 61.

ganaj (szl. gnoj) . . . g a n a ÿ es penz (stercus et pecunia) 79.

gerlicze (szl. grŭlica) . . . ky az g e r l i c z e k e t attavala (qui turtures dederat) 145.

gonosz (szl. gnusŭ) . . . g o n o z mondekokual (maledictionibus) 24. 148.

gyapot (csag. japuk) . . . ruhaual es g y a p o t u a l (cum petiis et bombace) 68. 69.

gyenge (csag. jenge: új, fiatal) . . . g ÿ e n g e korbelÿ lÿanÿ 156.

gyöngy (csag. jinǯü) . . . ewangeliumÿ g y e n g (evangelica margarita) 133.

gyömölcs (csag. jimiš) . . . ydvessegnek g y e w m e w l c z e (fructus) 114.

győrő (csuv. śürö) . . . en g y e w r e w s e w m (sponsa mea) 122.

hála (szl. hvala) . . . h a l a t ada (gratias egit) 76.

hispitál (ól. ospitale, spitale) . . . menyetek az h y ſ p i t a l b a (= vendéglő) 30.

jáspis (lat. aspis) . . . y a ſ p i ſkyon (super aspidem) 147.

kapu (csag. kapu) . . . az helynek c a p u y a r a zozatlonk (ad portam loci sonuerimus) 30. k a p p u t a r t o (portarius) 30.

kép (ujg. keb, kep) . . . az k e p n e k mezeyt (caementum picturae) 67.

koporsó (csag. kopurǯuk: szelencze, jak. kourǯak: koporsó) . . . c o p o r ſ o (sepulcrum) 104. (tumulus). 133.

köntös, kőtös (szl. kontušĭ) . . . k e w n t e w ſe t, k e w t e w s e t (tunicam) 57.

malaszt (szl. milostĭ) . . . zolniualo m a l a z t (gratia loquendi) 56.

mély (szl. milja, milj = ném. meile) . . . ez mondaſ tarta ÿol kett m e l y feldett 29. 87.

mér (szl. mêr-iti) . . . m e r t e k l e t ÿ k (ponderatur) 80.

mester (szl. meštrĭ) . . . cerde ewtett ez mondott m e ſ t e r (magister) 95.

módos (lat. modus) . . . palaſt m o d o s r a u a l o egÿzen (pannus plicatus in modum manteli) 92.

monostor (szl. monastyrĭ) 75.

néma (szl. nêmŭ) 28.

oltár (szl. olŭtaru) 131. 162.

orgona (szl. orŭganŭ) . . . hallam az o r g o n a l a s t 74.

oroszlán (csag. arslan) 147.

or (csag. ourĭ) . . . alohad v r s a g n a k (furtum) felettebualo alamyznakot 78. o r ſa g volna (furtum esset) 79.

ökör (csuv. vïgur) . . . hollott az e w k r e w k e w t (boves) hattauala 98.

ördög, ördöng (csag. erteng: rosz szellem) . . . e w r d e w g e w k e w t kyewzzewn (daemones expellat) 28. 49. e w r d e w n g e w ſ (daemoniacus) 59. 60.

pajzs (rom. pavŭzŭ) . . . p a j z u a l fegyuerkedet (clipeo protectus) 147.

palánta (lat. rom.?) . . . zent clara bodog ferencznek nemes p a l a n t a y a 74—75. p a l a n t a l (aedificat) 125.

palást (szl. plaštĭ) 92.

palota (szl. polata) 125.

panasz (szl. ponosŭ) . . . panazlat halatlan baratokrol (conquestus est de ingratitudine) 94.

pánczél (ném. panzer) . . . panczelual ewltewztetuen (lorica succinctus) 147.

pap (szl. popŭ) 131 . . . papdÿak (clericus) 86.

parancsol (szl. porąčiti) . . . es ma paranczwl (amodo praecipe) 12. paranczolat (adiuratio) 44.

paraszt (szl. prostŭ: simplex, rudis) . . . paraztol tartani (simpliciter observare) 111. 80. 124. az paraztrol (de rustico) 97.

parázna (szl. prazĭnŭ) . . . az nagy paraznanak (magnae meretrici) 125.

példa (ófn. bilde, pilde: vorbild, beispiel) . . . vylagoſſagnac beldaÿ (exempla lucis) 93. beldaual erewſewÿtyuala (exemplo animabat) 116. pelda 79.

pelyva (szl. plêva) . . . egy keues pelÿua (modicum de palea) 86.

perém (ón. brëm, prëm) . . . ruhanak peremet (fimbrias vestimenti) 59.

piacz (rom. piaţă) . . . kyſded pÿaczott (parvam planitiem) 39.

pohár (szl. pehar) . . . eueg poharakott (vasa vitrea) 83.

pokol (szl. pĭklŭ) . . . ſzephewt poclof (leprosus valde ulceratus) 101.

polgár (ófn. burgâri) . . . mend az polgarok tartatnakuala felelemben (omnes cives terrore tenerentur) 146.

posztó (szl. postavŭ) . . . hoz teueled poztoth (pannum) 141.

ruha (szl. ruha) . . . vÿ ruhaual (novis petiolis) 65. engalya ruha (femoralia) 46. meg ruhaz (vestit) 92.

sárga (csag. sarïg). megſargelott (squalidus) 2.

sátor (szl. šatĭrŭ) . . . magaztalnak satorokat (erigent tentoria) 125.

seper, seprő (oszm. söpür) . . . sepriuala a zentegyhazakat 96. vele vyſeluala seprewkewt (portabat scopam) 96.

szamár (szl. somar) . . . zamar ganay (stercus asini) 80.

szapora (szl. sporŭ: uber) . . . kykett oly zaporan adok (quae largiter impendo) 94.

szemét (szl. sŭmetĭ) . . . zemetes egyhazak (ecclesiae inmundae) 96.

szent (szl. svętŭ) . . . ſentsegeſewltetet (sanctificatus) 2.

szerencse (szl. sŭręšta) . . . gonoz zerenczenek mÿatta (per infortunium) 146.

szoknya (szl. sukňa) . . . nenczen semÿm czak cordam es z o k n y a m (nihil habeo nisi chordam et tunicam) 47. 139.

szolga (szl. sluga) . . . vagyok en te z o l g a l d 45. zolgalo (famulus) 130.

szomszéd (szl. sąsêdŭ) . . . az z o m z e d s a g o t fel rezzezte 159.

tiszt (szl. čĭstĭ: honor, veneratio) . . . t ÿ z t e s e n tanoytanÿ (honeste docere) 85.

tompa (szl. tąpŭ: obtusus) . . . t o m p a zo (obtusa vox) 72.

tik, tyúk (oszm. tauk) . . . hogy ha ment t y k o k (gallinae) eltettetnek az baratoktol 145.

tőr (jak. doγur) . . . magat t e r b e n megakaſtotta (laqueo se suspendit) 1.

úcza (szl. ulica) . . . Ez mondot varaſnak v c z a ÿ a b a n (in platea dictae civitatis) 20. valamykoron zent ferencznek v c z a y a n yaruala (quandocunque per civitatem pergebat) 153.

vánkos (szl. vanjkuš) . . . egy v a n k o s o k sem uala (cervicalia nulla habebant) 86.

vers (szl. verš) . . . mÿre az vÿgaſſagban a v e r ſ e t meg nem valtozttattyauala (quare versum non mutaret in iubilo) 72.

viasz (szl. vojsk) . . . hoz temetesemre v y a z t (ceram) 141.

2. A meg nem honosúlt s a még ingadozó idegen szók.

ábráz (szl. obrazŭ) . . . ez a b r a z (facies) kyt lacz 126. a b r a z es tekenteſ (visio) 125.

balzsamom (lat.) . . . malaztnak b a l ſ a m o m a t 136.

cella (lat.) . . . kews c e l l a 40. c e l l a y a kewl 41.

csetertek (úszl. četrtek) . . . c z e t e r t e k t e w l megualuan (excepto die Jovis) 65.

cziliczinum (lat.) . . . hoz teueled c i l i c i n ū poztot (porta tecum pannum et cilicium) 141.

csolnok (úszl. čolnek) . . . s egy c z o l n o k o t t czÿnala (et parans naviculam) 26.

evangelium (lat.) . . . ewãgelium mondeka ſerent (secundum evangelium) 100.

fundáltatott (lat.) . . . ſendereteſſegvel f u n d a l t a t o t t 2.

gardináros (lat. cardinalis) 75.

gyolk (ném. dolch) . . . mykeppen gonoz toluaÿ g y o l k o s (tamquam praedo et pessimus homicida) 148. Es g y o l k o s t elzabadoÿtyak 154.

hóra (lat.) . . . azzon napon es h o r a n 18.

kapúcium (lat.) . . . vonzauala z k a p u c i u m a t 21.

kapsza (szl. kapsa: tarisznya) . . . ueue egy nemÿ zegennek capſayatt (capellum) 83. capſayat hatara uettuen 84.

karitaſſág (lat.) caritas) 137.

kaſtellom (lat. castellum) 82.

korda (lat. chorda) 47.

kereszt (szl. krŭstŭ, olv. krst) . . . creſt, kyreſt, kereſt 76.

lilium (lat.) . . . lilium vÿrag 78.

menna (lat. manna?) . . . eltetem mannaual (pascam manna) 112.

miniszter (lat.) . . . kewzewnſegeſ minister (generalis minister) 102.

navalya (szl. nevolja) . . . nauolya (penoria) 129. 130. naualas ehſege (universalis fames) 61. naualyas (miser) 68.

odvar (szl. dvorŭ) . . . oduary aztal, aztalok oduar zerent (mensae curiosae) 83.

penetenczie (lat. 28.

pénz (szl. pênęzĭ) . . . kezebe vewue az penzt 80. vtalak az zamar ganayahoz haſſonlot penezt 80.

pikón (ol. piccone: spitzhaue) . . . nem payzual ſegyuerkedet auagy pÿkonhokual (non clipeo protectus aut galea) 147.

pispek (szl. piskupŭ) 75.

prior (lat.) 68.

veterne, veternye (szl. večerĭnja) . . . azon bezedeket veterneÿgÿ mondÿauala (haec verba usque ad matutinum dicebat) 4.

zák (ném. sack, szl. sakŭ?) . . . ew vallay hytuan zakual ſetettekualabel (erat vestita sacco) 126.

Megjegyzendő e helyütt, hogy a számtalanszor előforduló *barát* mellett egyszer a *brát*-ot is megtaláljuk: zol uala mykeppen barat bratÿanak 2. Különben tollhiba is lehet.

II. A kihalt szók.

Ezek két részre oszthatók: 1) a mind alakjukban mind jelentményükben, 2) valamely alakjukban vagy jelentményükben kiveszett szókra.

1. Teljesen kihalt szók.

hana . . . hogÿhana meg holtuolna (quasi mortuus) 68. 3. 56. 58. 102. 129. 146.

hadapás . . . azanna vygaſagot es malaztot es kewnueknek sokaſſagat vewue onnatlan hogÿ mÿkeppen Maria Magdalene criſtuſnak labaÿt kewneÿuel meg moſa es ayoÿtatoſt meg czokol-

van es hadapasokot kettewztettuen mendenfelewl hogy ha mafod Criftufnak hyvseges hadapafokot nyomuala febeknek helyere (tantam accepit consolationem et gratiam et copiam lacrimarum, ut sicut Magdalena oscula circumquaque quasi alterius Christi pedibus fidelibus labiis imprimeret) 142. — A fordítás itt, épen a hol szükségünk volna rá, hogy hű legyen, meglehetős laza és zavart; annyi mind az által valószinű, hogy a hadapás első helyen „csók", a másodikon pedig vagy ismét „csók", vagy a latin „labia" utmutatássa szerint „ajak" jelentményben áll. (V. ö. a latin os és osculum szókat.)

hagyap . . . vagÿ hogy ha bodog fferencz terdre le haÿlana auagÿ kegÿege hagyapna Es ew mend azokott tezyuala (ita ut si B. Fr. flecteret genua vel spueret, et ipse omnia similiter faciebat) 100.

holval . . . holualleuen (mane facto) 5. ez holual (hoc in mane) 38. ha az frater holual reg eret zewlewt ennek (si iste frater summo mane manducaret de uvis maturis) 92.

hugy . . . yollehet ez zerzet tudna hugÿoknak folyaft quamvis frater Minor sciret stellarum cursus) 29. hogÿ mend ewuewltenek hugÿokra (ut omnes clamarent ad sidera) 152.

jonh, joh . . . kemeneduen yonhaban (in mente durans) 50. monda ewn yonhanban (dixit in corde suo) 3. gylewlÿ uala ew yonhaban (cordialiter odiebat) 66. ayoytatos yonhual 156. mend yonhokual (toto corde) tiztelnek 76 104. en johhom battorfaga (audacia cordis mei) 11. yonhbely fyralmaffag 58. ÿohabelÿ teredelmes (contritus corde) 72.

kergetegöl . . . aloytuan ewtet meg kergetegewlnÿ (putantes eum insanire) 58. kezde ewuewltenÿ es kergetegewlnÿ (coepit clamare et furere) 60.

keződik, kesződik, késződik (?) . . . hogy mÿ vronknak gÿczeretÿre kerewdnek (az *r* aláhúzva s a lap szélén *z*-vel javítva) valamÿt (ut ad laudem domini nostri aliquid eructaret) 136.

kidesség . . . en attÿamfÿaÿ ky tudomanÿnak kydeffegeuel vezettetnek (fratres mei, qui scientia et curiositate ducuntur) 109.

kisál . . . kyfaluala byzon vÿadalban (certa pugna certabant) 12. mert kyfaltatykuala ew yonhaban agg ellenfeg (nam suggerebat cordi eius hostis antiquus) 50. kylsewlualo kyfalaft ada belsewlualo kÿfalafra (pugnae interiori addidit etiam exteriorem) 50. De zent fferencz ewnek yewuefet es

kyſalaſat annak elewtte meg tuda (frater Aegidius adventum et pugnam illius praesentiens) 77.

leuzat, leuszat (?)... hogy ez belewl leuzatot es zÿdalmat ne vallananak (ne exinde scandalum et vituperium sustinerent) 68. menden nemewttewl kyket leuzatual (az *u* aláhúzva s a lap szélén *n*-re javítva, olv. leuzat nálköl) kewl hathacz vallanod (omn ibus tuis, quae sine scandalo habere potes) 98. Es ewk azanna lewzattot vettnek ewkeztewk (et ipsi tantum scandalum ponent inter eos) 112. — E szó tudtommal csak ebben a codexben fordúl elé. Jelentménye határozott, félremagyarázhatatlan; mind a három helyen: scandalum (botrány); ezzel azonban ama valószinűség leszámításával, hogy praefixumos igéből (le-uz v. le-usz) képzett név, egyelőre be kell érnünk s megfejtését a jövőre bíznunk.

monnó ... Sew monnofelnek bekeſege es alazatoſſaga elewlle egÿmaſt (immo obviabant sibi patientia et humilitas utriusque) 12. monnaÿk bezeluen (utroque tractante) 75. mykoron monnaÿk egÿbeyuttakuala (cum ambo convenissent) 130. monnaÿk ewrewmuel tewltenekuala bel (ambo gaudio sunt repleti) 134.

néki ... nekÿk haragual mondnakuala nekik (quidam indignati dicebant eis) 90. vala nekÿ yſtennek baratya (quidam fuit amicus dei) 70 sat. sat.

neszmélyesség *) ... ew nezmelleſſegnek teuelgeſe es hamossaga (error et falsitas opinionum suarum) 115.

olyma ... olyma panaszoluan (quasi conquerens) 10.

ög ... Agnes azon zent Claranak ewge (= ewge) (soror Agnes sanctae Clarae germana) 76. — Más codexekben *ük, ik*.

rivöl. ... hogy zent attya es egyebÿ voltanak mend el ryuewltettek (ut S. Pater et caeteri omnes fuerint rapti) 136. vala elmeyenek ezenne rÿvewletiben (erat in tanta extasi mentis) 41. megbezelle tarſynak hogy az zent ferencznek rÿuewleſeben eſ azanna vÿgaztalaſt erzet (retulit sociis, quod in illo S. Francisci impulsu dulcedinem maximam meminerit se habuisse) 132. rywtetikuala (rapiebatur) 8. elrywtetykuala (raperetur) 77.

szerk- ... velem zerkhewt (coniunctus mihi) 10. zent ferenczhez zerkuen 155.

---

*) Noha szláv eredetűnek tartjuk, még sem iktattuk az idegen szók közé, mert akár az úszl. *nesmêl* (félénkség), akár a *nesmiljen* (irgalmatlan) törzsökéből hajtott is ki, de jelentésükkel az „opinio" — ha ugyan ezt akarta a codex szerzője fordítani — sehogysem egyeztethető össze.

törlöjt . . . huzu zerbezedet tewrlewÿte (longam refert historiam) 122.

venerék . . . az etekbelewl venerekuel ewremest euen (de cibo et potu gaudere) 131.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. Székelységiek.

120. Bizonyság teszi a törvényt.

121. A kinek hat leánya van, búkérni ne menjen máshoz.

122. Tűz nélkül nem főznek. (Haragos asszony mentségére mondják.)

123. Ha megkezdik a szalonnát, reá járnak = kit egyszer megszidnak, megvernek, máskor könnyebben ugyanazt teszik; megejtett nőszemélyhez a férfiak bátrabbak; a ki lopott, máskor is könnyen lop, stb.

124. Kihúzta magát négy szegre = csinosan öltözött. (E hasonlat onnan jön, mikor valamely fa-eszközt kézvonóval négy szegre kisimítnak.)

125. Fordítása van minden dolognak = egy s más oldala, egyenes s ellenkező értelme.

126. Jobb savanyón keresni s édesen kőteni, mint édesen keresni s savanyón kőteni.

127. Megesküttek a füzfa alatt = törvénytelenül élnek együtt hütlés nélkül.

128. Igazán veti — jól tánczol; jól mond elé valamit; derékűl hazud.

129. E csak mézge nyalás, karika csapás = kisszerű baj.

130. Kikefélte magát = leitta magát.

131. Nyomítani kell a kengyelt = utána állni a szándéknak.

132. Kenni kell a tengelyt = eljárni a kivánat útját hivatalnál vagy hatalmas befolyásnál.

133. A nyiresből a nyárasba jár = ok nélküli czéltalan fáradalmak, vagy ha nem czéltalanok is, legalább sikeretlenek. (Mint a ki az erdőn marháját elveszítvén, jár elé s hátra, összejár nyíres nyáras erdőt, s még se kapja vissza, ok nélkül fáradozott.)

134. Elekelte mekelte = akadozva mondta el.

135. A nyul elnyalta a jószágot = a sok vendéglés miatt eladták a birtokot.

136. Szövi a hatost elé s hátra. Nyüstöl elé s hátra = bokros eljárásokat teszen, mint a ki sok nyüstöst szőve mozog; futkároz szomszédba, házról házra, hordozza a hírt.

137. Árva tehén bornya = élhetetlen ember.

138. A mit adsz, ne borsold meg = ne panaszold meg, ha valakivel jól kell tenned; adományod ne legyen panaszos.

KRIZA.

2. Szegediek.

139. Változtatja mint Csauzné a vastag ételt. (Nagy drágaság vala, s midőn Csauznét kérdezék, hogy nagy számú cselédségének ily sanyarú időben mit tud főzni egész héten, így felele: változtatom édes lelkem a vastag ételt; híg kása, kemény kása, kásaleves, kása; azután megint elülről kezdem.)

140. Könnyű járású, mint vak Tecza. (Halott-virasztással foglalkozó világtalan leány, két mázsa ötven font súlylyal bir.)

141. Fölséges, mint rókusi kántornak a fagyos kareláb. (Híres vadász vala a rókusi kántor; egy alkalommal vadászás közben a pusztán elfogyván az elesége, fagyos karelábra szorúla; kérdezék vadásztársai, hogy ízlik neki; erre ő egész készséggel felelé: nagyon fölségesen. Sovány ételre alkalmazzák e közmondást.)

142. Egyformán vagyunk, mint Lóggóék Szekerésékkel = nincs semmink. (A két család hosszú perlekedésben vala egymással, s rápazarolák minden vagyonukat, úgy hogy egyformán szegények lőnek.)

143. Tengődik, mint Pap Jóska lova a fűrészporon. (Pap J. furfangos csizmadia mester, gebéjét szalmával kevert fűrészporra akará szoktatni, s midőn a ló már-már megszoká az uj takarmányt, bele is döglék.

144. Két részt húzott, mint Nógrádi az ütlegből. (Nógrádi félkegyelmű mindenest ura, ha nem érté meg parancsát, megveré; s midőn a rábizottakat roszúl végzé, újból megveré. Arra alkalmazzák e mondást, ki valamiből egy részszel nem akarja beérni.)

145. Jóllakott, mint Lapu Róza az étel szagával. (Az új menyecske nem akara férjével ebédelni az asztalnál, s midőn hivaték, azt felelé: jóllakott ő már a szagával; férje azonban rajtakapá, midőn a tűzhelynél a lábasból kanalaz vala, s elpáholá. Többé ezután nem kelle L. Rózának az étel szaga.)

146. Hosszabb a péntek, mint a szombat. (Akkor mondják, midőn a fehércselédnek hosszabb az alsó szoknyája, mint a felső.)

147. Verd el a macskát a tűzhelyről = gyujts tüzet s láss a főzéshez.

148. Nem árulok veled egy ponyván — nem akarok veled egy dologba avatkozni.

149. Azt kapod, mit Bugyi a tapasztásért. (Bugyi elnagygyázá dolgát és fizetés helyett megagyabugyálták. A közmondást arra illesztik, ki csekély munkáért nagy bért követel.)

150. Hallgass hugom, fejeden a fészke. (Azon leánynak mondják, ki más hibáját hánytorgatja, s ő maga is már elkövette azt.)

151. Legázolta a harisnyáját = meghasonlott az erkölcscsel.

152. Oldalbanyomta a birót = megvesztegette. Ezzel egyértelmű: megkente a biró markát.

153. Nyomja már nálad is felső az alsót = ha valaki elálmosodik s felső szemehéja lecsukódni készűl. Vele egyértelműek:

154. Tüskés a szemem. Zabba mennek a lovak.

155. Kupi-kékből kapsz lányom ruhát = semmiféle színű ruhát se kapsz.

156. Vargát rántott a csizmám; mondja a béres, ha kenés közben a lábbelijét megpörköli s az összezsugorodik.

157. Nyakába tette Laczkó a körtét. (Lomha férfimunkásra vagy a szőlő-hártyán ülő szüretelő leányra illesztik e mondást.)

158. Csinnyán borotválkozik = takarékosan költ pénzéből.

159. Beadta a kezit = meghalt.

160. Síkos a harcsa farka = drága a hal, nem lehet megfogni.

161. Megjárta hét tű hosszát = útját röviden, dolgát pedig hibásan végezte.

FERENCZI JÁNOS.

Népdalok.

1.

Egy kis kertet keríttek,
Abba rózsát ültetek,
Szomszédasszony leánya
Rászorult a rózsára.

Egyszer, kétszer fölkaptam,
A törvényre föladtam,
A törvény is azt mondta,
Leányt illet a rózsa.

Leányt illet a rózsa,
Legényeket bokréta,
Asszonyokat viola,
Öregeket csutora.

2.

Duna mellett nem jó laknyi,
Mert sok vizet köll hordanyi,
Három akót meg egy felet —
Engem ölel, a ki szeret.

Erdő mellett nem jó laknyi,
Mert sok fát köll hasogatnyi,
Három ölet meg egy felet —
Hej, engem ölel, a ki szeret.
(Dunán túlról.)

STEINER ZSIGMOND.

1.

Piros alma leesett a sárba,
Ki felveszi nem esik hiába,
Én felveszem, felveszem, megmosom,
A rózsámat ölelem csókolom.

Ha ölelem karjaim elhalnak,
Ha csókolom könnyeim hullanak,
Ha ölelem karjaim elhalnak,
Ha csókolom könnyeim hullanak.

A nagy utczán végig, végig, végig
Minden kis kapuba rózsa nyílik,
Minden kis kapuba kettő-három,
Hej csak az enyim hervadt el a nyáron.

2.

Sötét fölhő borítja be az eget,
Kedves rózsám szeretsz-e még engemet,
Ha nem szeretsz áldjon meg a teremtő,
Úgy sem voltál igazszívű szerető.

Savanyú víz nem hittem, hogy édös légy,
Kedves rózsám nem hittem, hogy csalfa légy,
Csalfasággal vetted meg a szívemet,
De én azért nem átkozlak tégedet.

Házam előtt terűl el egy halas tó,
Abban úszik három fekete holló,
Három fekete hollónak hat szárnya,
Nem kell nékem senki megunt babája.

Elvitettek Némötország szélire,
Föltekintök a csillagos egekre,
Jaj istenem, merre van az én hazám,
Sirat-e még engem az édös anyám.

3.

Kedves rózsám gyerünk ki a szőlőbe,
Szödjünk megygyet sárgaselyem kötődbe;
Nem megyek én teveled a szőlőbe,
Mögcsal engem a te szömöd, fekete.

Hittem mégis a te csalfa szavadnak,
Nem gondoltam, hogy igazán mögcsalnak,
Mög is csaltak, szégyön érte a nevem,
Nem gondol még édös anyám se velem.

Kedves rózsám arra kérlek tégödet,
Ha möghalok, fogd be a két szömömet;
Az a két szöm sokat könnyezött érted,
Mögérdömli szemfödélül két kezed.
(Szeged vidékéről.)

FERENCZI JÁNOS.

Gyermekjátékok és versikék.

(Orosháza környékéről.)

(Körbe fonódva és körbe járva éneklik, az elejét gyönyörű, gyermeteg naiv dallamra.)

Lányok mennek aranyba'
Arany koszorúba,
Utánok a legények
Sárga sarkantyúba.
Ha jó lányok volnátok,
Nékünk köszönnétek.
Köszönjön a kis kutya,
Mert kevélyek vagytok.
Az árgyélus kis madár *)
Nem száll minden ágra,
Én sem fekszem mindenkor
A paplanos ágyra.
Megpuhitom földemet,
Ott aluszom egyet,
Az én kedves vacsorám
Csak egy piros alma.
Zöld selyem ostya **)
Zöld karmazsina,
Dinom dánom szent Ilona (vagy általában a körbe már ekkor belépett játszó leányka neve)
Fordulj angyal módra.
Ezt ölelem, ezt szeretem,
Ez az én édes kedvesem.
Tárgyillom, tárgyillom
Sárga giliczécske,
Irgem-forgom
Sári torkom (?)
Fényes madárkácska.
Van még az én kertemben
Szép szedett rózsa,
Azt is megkötöm én
Városi módra.
Zíbordom, zábordom
A pünkösti rózsa,
Iródeák kertje mellett
Hajlott ága vize mellett
Még is elröpíti.
Már mink ezzel
Elmehetünk,
Többet vissza
Sem jöhetünk,
Itt csattognak,
Itt pattognak
Leányoknak
Legényeknek
Gyöngyös koszorúja.
Hol jártál Erzsébet asszony ***)
Innen onnan, asszonyom,
Fehérvárnak alatta
Kapitány uram üzente,
Üzenetét küldötte

---

*) Ez a vers-szak meg van Erdélyi gyüjteményében is I. köt. 410. így:
Az árnyékos kis madár
Sem szól minden ágon,
Én sem fekszem mindenkor
A paplanos ágyon.
Erdélyinél azonban eleje és vége az egésznek teljesen más.

**) Erdélyinél ez a sor szinte megvan, s kétségtelenül sokkal helyesebben így:
Zöld selyem rosta. Gy.

***) A gyermekek nálunk ezt a szakaszt is hozzá kapcsolják a fentebbiekhez, bárha — úgy látszik — ez egészen külön álló darab.

Szebbiket, jobbikat
Karcsu magasabbikat.
Kar kezembe, Erzse lányom,
Tanulj emberséget!
Fújjad, fújjad
Jó katona,
Hadd roppanjon
Károly fia.

Az elején, az elején
Csak dobot üssünk;
A hátulján, a hátulján
Csak gyorsan menjünk,
Happ ide dombos,
Fal töve mocskos,
Táska vége fótos.

GYŐRY VILMOS.

Helynevek.

Kisujszálláson (Nagy-Kunság).

A város belterűletén. Vermes hát. Ürmös hát. Daraksa. Sásas tó. Éralja. Czinavőlgy.

Szántóföldeken. Varjas. Békás, Ménes-vágás. Bárányér. Kurvahát (Karahát). Kulis határ. Szejkő. Kis Turgony vagy Tó Turgony. Nagy Turgony. Bodzásvőlgy. Csonka ér. Ásott laponyag. Igriczi. Szőrfű. Babó. Csorba. Taljáner. Köves laponyag. Konta. Igarjó. Ludas. Dabi laponyag. Marjalaka. Bogaras. Fekete körös. Nagy bukó. Vasas kútlapos. Karajános. Karajánosderék. Csivag. Pálfifenék.

A réten. Gyalpár. Gyalpárlaponyag. Ravaszlyuk. Danczka sziget. Szeretősziget. Lukácsfenék. Dombsziget. Halas. Komáromi derék. Komáromi sziget. Kerűlőlapos. Bokorér. Dögösér. Nagy nyári. Kisnyári. Csikósgyurka. Czigánysziget. Porosállás. Görbederék. Kisállásér. Szélesér. Szélesérhát. Göröngyös. Takácssziget. Gástyás. Kupnádsziget. Vigyorgólapos. Kis-Mirhó. Nagy-Mirhó. Míjérsziget. Macskás sziget. Kis Perjés. Nagy Perjés. Kútzug. Pázsit. Ládafia. Kötőfékes. Rakonczás. Kengyel. Keresztes sziget. Siskás.

Szőlős kertek. Bánomkert. Lógókert; benne az Ivánkai halom. Nagykert.

Kútak. Szélkút. Szívemkút. Lelkemkút. Bíbiczkút. Kiskút. Dulikút. Kontakút. Takácskút. Matyikút. Pereskút. Geczikút. Perjéskút. Csepegőkút. Kerűlőkút.

Csárdák. Csillagos. Gilányi. Morgó. Szeles. Görbe. Czifracsárda.

SZABÓ IMRE.

A cserépvári uradalomban (Borsodmegyében).

Düllők: Pulykó. Dobogó. Meggyes. Csipkés. Tatárhegy; (állítólag itt táboroztak hajdan a tatárok, s állítólag a matyók, a tardi és mezőkövesdi nép, tatár maradék lenne.)

Rétek. Kővölgy. Bálavölgy. Szekrényvölgy. Cserepivölgy. Furgálvölgy.

Erdők. Karud. Kővágó. Sugaró.

Szőlőhegyek. Mangó. Nagy- és Kis-Bábaszék. Pokololdal. Fülök. Szarbaorom (a nép így nevezi; azonban ennek tulajdonképen Szaruban orom-nak kellene lenni, mert azon hegység neve Szaru).

Szalatnya, falu és savanyúvizi fürdőhely (Hont megyében).

Düllők. Gesztencze. Karajok. Baridó. Lápa. Lipó. Pergyis. Sebestyén völgye. Elletések. Bércz. Tót oldal vagy gödör. Kerek domb. Kormok.

Rétek. Mocsolyák. Korcsok. Bacsarét vagy Bocsárka. Peres.

Erdők. Bacsa. Kemenczevölgy. Magos máj. Ereszlény.

Szőlőhegy. Matók.

KOVÁCH ALBERT.

Csallóközi tájszók.

Aba: flanell; ababéllés.

Ágár: porongy; ne menj az ágárra.

Agg: agg út.

Akkoru: akkora.

Aklos: ló-ólas.

Alangyás: erőtlen, gyönge, szelid, gyáva; bor, ember.

Alsó: utolsó.

Átalaski: átaljában.

Áros: drága; árosabb köles.

Arzsak: dorong; megarzsakolni: megverni.

Avvaló*) vagyok: azt gondolom.

Bakaló: czafrang, nagy bojt.

Bacsag, baczag: baktat, ballag.

Banya: anyalud.

Baromélő: legelő.

Belső, kéztulsó: jobb, bal (ló).

Bibog: bibelődik, késik.

Bigyerész: vakarász a fejében.

Bóczorog: jár; még fent bóczorog.

Bódáz: mozgat; bódázd helyére.

Bog: a kisafának ága.

Buga: üres mákfej, mákkóró; kibugázott a len, kender, köles: fejet hányt.

Bugla: bóbita; buglás récze.

Böglyöz: nyugtalankodik.

Böndül, bönget, elböndül, összeböndül, böntörködik; bönget utánunk a szekér; úgy földhöz vágta a kanalat, hogy a szemem mellett elböndült.

Bögyölegesen áll a nadrág.

Csápa: kukkó - sövényhez támasztott, napon éresztelt gyermek (?).

Csapház: korcsma.

Csaplár: korcsmáros.

Csatrabojta: apróságos.

---

*) Nem kettős az *l*: avvalló azt valló?

Csarintos: csunya, fótos, varacskos, köves, éretlen (körte).

Cselőke, cselőte: bot, dorong.

Cserfesség: csiny; sok cserfességet tesznek a diákok.

Cséve: fej törökbuza.

Csigaliga: csigabiga, csigahéj; csigaligás föld.

Csikor: fagy; megszaporodott az éjjel a csikor.

Csikkaszt = sikkaszt.

Csikmák: metélt, mácsik.

Csilla: imitt-amott növő nádsás; (a lovak szeretik fejét leharapni).

Csimény: apró darázs.

Csincsáros: iszapos, mocsáros, ingoványos, vizenyős.

Csiport: csoport, göröngy.

Elcsivanva: elcsendesedve.

Csórmányfa: fekete gyürű (prunus padus? ?).

Csosszant: sovány.

Csög, csök: tuskó. (T. Sz.) *)

Csölle: hajócska.

Csucska: csucs.

Csünött: nyomorult (marha), lankadt (virág) (T. Sz.)

Czáfol: hátrál (a ló).

Czigle: sárga fűz.

Czincze: czinege.

Czinkotáz: csintalant, pajkosat, gonoszt tesz.

Czulák, szulák: jövötény.

Czupákás: zákányos, zákályos, záklás (kenyér, föld).

Czurhó: piszkos, nyomorult (élet). (T. Sz.)

Dálidó = dáridó.

Delczeg = délczeg.

Denczöl: nyom, hány; öszszedenczöli az ágyat. (T. Sz.)

Derékpénz: tőkepénz.

Dokány: kabát. (A T. Sz.-ban dóka.)

Dudu: öreg anya, vén aszszony, másinka.

Durrogatott: pattogatott (kukoricza).

Döfi, dönti: ügyetlen (ember).

Dőrézni: bolondoskodni.

Dőzs: zsivaj.

Edény: butor.

Megelégszem: nem tetszik valami.

Edeleg bedeleg: ácsorog, mozog hiában.

Elemezne: erőtlen. (T. Sz.)

Elsődször: először.

Eszméletes: gondolkozó, okoskodó, tudós (ember).

Erősképen: erősen.

Eszi = össze.

Ébrent (aluszik).

Égesztel: szorongat, szóval zaklat. (A T. Sz.-ban églel: vexat.)

Égevényes: szikes, kövecses, sovány, melegtermészetű, sülevényes föld.

Éresztel: érlel.

Étkes: tápláló (lóher).

KŐRÉSZ KELEMEN.

*) A Tájszótárban is megvan, de más jelentésben.

CSEH GYÉMÁNTOK.

Nevezhetném akár „új magyar" gyémántoknak is; csak a név volna különböző, de értékük egy maradna. Azt akarom ugyanis mutogatni az alább következő néhány példán, hogy a magyar ujságírók mennyire csehűl vannak a magyar nyelvvel vagyis inkább megfordítva. Nem ok nélkül mondják, hogy sietős a dolguk nagyon, tudjuk, hogy úntalan hajtja őket a tatár szedő gyerek képiben; de az se nem magyarázza, se nem menti a nyelvünkön elkövették kínzásokat. Hiszen a franczia, angol, német újságíróknak sincsen külömb dolguk, de azért a nyelvet csak még sem feszítik keresztre; sőt a franczia journalisták oly csinosan írnak, hogy e részben még a mi regény- és novellaíróinkat is megszégyenítik. Aztán magyar ember még álmában is magyarúl beszél és nem szegi meg a törvényt és nem ejt idegen szólást, legfeljebb olyat, melyet oltva oltottak beléje. Hát ébren kevésbbé volna lehetséges az olyan szörnyű ékességektől ovakodni? Vagy szándékosan teszik azon a czímen, hogy nyelvünket művelni kell, vagy, a mi mentségnek csak olyan, hogy nem gondolkoznak magyarúl, hanem mindig az idegen nyelvekkel kaczérkodnak. Pedig valahányszor ezt teszik, úgy járnak mint az áldott állapotú nők, „megcsudálják" és szörnyeket szülnek.

Itt van mindjárt egy, melyet a „magyar hirlapírók nyugdíjintézete tárgyában kiküldött tizenkettes bizottságnak" vagy jegyzőjének, Törs Kálmánnak köszönhetni, s a mely így szól: „Ennek folytán fölkéretnek mindazon írók és szakértők, *kik magukat az üdvös czél iránt érdeklik*" stb. A kinek ez jól, magyarosnak hangzik, dobja ki a maga Tompáját az ablakon, mert ilyen botrányos dolgokat ír:

„Mégis, mégis minek hagytál bennünket el,
Kiket jó s bal sorsod oly mélyen érdekel,"

vagy legalább fordítsa „művelt" magyar nyelvre. Tősgyökeres magyar szó német igába fogva, mikor a németeknek arra nincs is megfelelő sajátjuk! *Érdekel* csak olyan származéka *ér*-nek, a milyen *es*-iknek *esdekel* vagy *fal*-nak *faldokol*, és eredeti jelentése: ismételve, folyton ér, mi eléggé kitűnik Pálóczi Horváth Ádámnak eme szavaiból:

„Hiszen nem csak engemet
Érdekelnek
A gond s a sok bajok is;"

ez a jelentése azonban ma már érintget-re módosúlt. Világos, hogy valamint nem mondhatni: *érem* vagy *érintem magamat* valami iránt, ép oly kevéssé mondhatni azt, hogy *érdeklem*

magamat valami iránt, hanem engem érdekel valami. Vagy igen, ha a „sich interessiren“-t nyomorúságosan lefordítjuk s nyelvünket a németnek majmává teszszük.

Ezzel a drágalátos cseh gyémánttal lapjainkban tudtommal először taval julius 9-én találkoztunk; és van-e, ki azóta már számtalanszor ne olvasta volna. Nincs az az esetlen, idétlen germanismus, mely ujságainkban termékeny talajra ne találna. De nem csak az idegen szólásokkal vagyunk így, hanem minden a nyelvünk ellen elkövetett más hibával is. Már csak azért is ovatosabbak legyenek hirlapíróink, mert ha egyszer leraknak valami sárkánytojást, kikel az, ha mindjárt ötven esztendő múlva is. Lám Bajza csak egyszer írta azt, hogy „közre bocsátám Zajtay *neheztelt* czikkét“, és bizony gyümölcsöt termett a Néptanítók Lapjában, melynek mult évi 34. számában ezeket olvashatni a szerkesztő tollából: „A *hivatkozott* könyvről egy elismert szakember írt birálatot.“ Azzal ne is törődjünk, hogy valaminek elismert ember igen is van, de *elismert* ember nincs; ámbár hiba is germanismus is, mert az „anerkannt“ rosz fordítása. Maradjunk csak a „hivatkozott“ szónál. Ez valamint Bajzánál a „neheztelt“, mult idejű részesűlő, legalább így nevezik a grammaticusok. Nézzük ennek természetét. Mikor azt mondjuk: várt lyány várat nyer, vagy azt: tapasztalt ember, vagy Nyári Pállal: „az ország alkotmányát, önállását és függetlenségét megsértett miniszter vád alá helyeztessék“, akkor ezeknek: várt, tapasztalt, megsértett cselekvő értelmük van, tehát: a ki várt, a ki tapasztalt, a ki megsértette az alkotmányt. Ha meg azt mondjuk: várt vendég, tapasztalt hiányok, megsértett büszkeség, akkor a vártnak, tapasztaltnak, megsértettnek szenvedő a jelentése, tehát: a ki váratott vagy a kit vártak, a melyek tapasztaltattak, vagy a melyeket tapasztaltunk, mely megsértetett vagy a melyet megsértettek. Más értelméről a múlt idejű részesülőnek nyelvünk nem tud, sőt általában csak az utóbbiról s az előbbiről csak kivételesen; azért nevették annyira egyik képviselőnk ama mondását, mi szerint „a *megkezdett* szónokot nem szabad félbeszakítani“. A mondottak után kérdezzük, mit akar jelenteni a „*hivatkozott* könyv“, azt-e, hogy a könyv hivatkozott, vagy talán, hogy a könyvet hivatkozták? Nem, hanem úgy értendő, hogy a könyv*re* hivatkoztak. Azt persze hogy nem fejezi ki; de hát nem is azért írunk, hogy valaki megértsen, mindnyájan kis Talleyrandoknak akarunk látszani. Nem ok nélkűl hiszem, hogy azt csak a rövidség követtette el a szerkesztővel, különben nem sajnálta volna a mellékmondatot, mely itt de nagyon elkelne.

De ha valaki a „Népt. Lapja“ szerkesztőjét nem tartaná szín-journalistának, szolgálok olyannal is. Igaz, hogy ennek a mondása helyességéről még vitatkozhatni is, de annyit megenged kiki, hogy ha nem hibás, hát legalább nagyon merész constructió az, mikor Vadnai Károly az „Alföld“ mult évi 200. számában a „minden városnak utánzandó például *szolgálható* aradi jótékony egyletről“ szól. Itt tehát a ható ige jelen idejű részesülőjével van dolgunk, mely e helyen cselekvő jelentésű akar lenni, de a melyről én a nyelvtényekre támaszkodva azt állítom, hogy csak szenvedő értelmű. Van ugyan kifogás ez alól is, hanem az itt nem áll. Vagy úgy kellett volna mondani, hogy szolgáló, valamint a leányt, ki már férjhez mehet, nem mondjuk férjhez *mehetőnek*, hanem férjhez menőnek; vagy még szabatosabban: mely szolgálhat stb. Lássunk példákat. *Írni* csak olyan ige, mint a milyen *szolgálni*, mert csak úgy jelentheti a cselekvést pusztán, minden meghatározása nélkül annak, hogy kinek vagy mit; és mégis, a ki írhat, arról nem mondhatni, hogy *írható*, mert írható az, a mit írhatni. Hasonló a *szól* is, de azért a *szólható* nem az, a ki szólhat, hanem a kit vagy a mit szólhatni. És a ki várhat, nem *várható*; a ki ebédelhet, nem *ebédelhető*; a ki pedig ehetik, nem *ehető*; mert a várható az, a kit vagy a mit várhatni; az ebédelhető, a mit ebédelhetni, és az ehető, a mit ehetni. Hát a *szolgálható* úgy értendő-e, hogy azt szolgálhatni? Kénytelenek vagyunk úgy érteni, habár nem azt akarja kifejezni, sőt épen az ellenkezőt. Hanem hát a rövidség mindig első dolog, nyelvünk aztán szólhat, a mit akar. Már pedig az nem ismeri el, hogy a ható igék jelen idejű részesülője cselekvő értelmű volna, s így nem ismeri el azt sem, hogy más, mint átható igékből képezhetni. Nincs is rá példa, hogy intransitivumoknak meglegyen ez az alakjuk, melynek cselekvő értelme csak is akkor van, ha egyszersmind ki van téve a tárgy, melyre a cselekvés hat, pl. nagyehető, fegyverfogható, vagy a mit Szemere Pál mond: „ha van a házasok közt egymást gyülölhető“; ez utóbbival azonban prózában senki sem találkoznék szivesen. A mondottakból kiindulva, a Vadnai *szolgálhatóját* hibásnak tartom, ámbár örömest megtérek, ha valaki meggyőz az ellenkezőről. Csakhogy olyan bizonyítékokat, mint: véleményem szerint helyes, meg csak is az irodalmi jargonból szedett s a romlatlan köznyelvből nem támogatható példákat nem fogadok el.

Hanem hát hagyjuk a multat, a jelen is megköveteli a magáét. Mind csak registrálni is emberi erőt meghaladó munka, azért ne is bibelődjünk az aprajával, van elég mázsálni való is

Ilyen a „gondvisel" ige. Szász Károly „A nők a gyermekszobában" czímű czikkében azt mondja, hogy a közép osztálybeli nők „kis gyermekeiket magok szoptatják s *gondviselik*" (Főv. Lap. 67. sz.) A vallásba is ütköznék, ha tagadnók, hogy van gondviselő, de biz az nem *gondvisel* bennünket, hanem vagy gondot visel ránk vagy gondunkat viseli. A naplopó is létező valami, hanem azt még sem mondjuk róla, hogy *naplopja az istent,* azért hogy az isten napját lopja. De meg a favágó sem *favág* ám *engem,* hanem vágja a fámat. A „Fővárosi Lapok"-ból még néhány idézetet. A 69. számban nem tudom kicsoda Tertullianust „*templomatyának*" csúfolja, mint ha bizony sekrestyés volt volna és nem szent atya vagy egyházatya. Bizonyosan németből puskázott az illető, s ott „kirchenvater" állott. A 70. sz. „rövid hírei" közt meg ezt olvashatni: „Kecskeméthy Aurél *elveszté* egyetlen kedves leányát." Hát nem elég egy bánatos atyának, hogy meghalt kedves egyetlen leánya, még azzal a fertelmes gyanusítással is kellett keseríteni, hogy ő maga vesztette el? Hogy nem volt szive az „újdondász" úrnak! Vagy tán félre értettem a mondását? Akkor hát nyelvünk az oka neki, a faragatlan, mert azt tartja, hogy *élőt elveszteni* csak annyi mint meggyilkolni. Óvakodjék az „újdondász" úr a „verlieren"-féle germanismusoktól, de meg az olyan kifejezésektől is, mint a milyen a 87. sz. „vidéki rövid hírei" közt van: „ittas állapotban összeveszett *életpárjával*", és mondja inkább úgy, hogy életepárjával.

De hiszen másutt is nyilnak virágok. A Budapesti Közlöny „külföldésze" a 77. számban Jean Brunetnek ilyeneket ad a szájába: „én ezen teremben semmit sem mondottam, a mi vádnak *lehetne vehető*". Ez bizony még ékességnek is „volna vehetni lehető", csak olyan átkozottúl szép ne volna! A sok mindenféle más közlöny közől lássuk ezúttal csak a tanáregyletit. Ennek V. füzetében Staub Móricz úr azt mondja, hogy az eleinte boldogúlni nem tudó tanár gondolkozás útján „csakhamar különféle fegyelmi eszközök birtokába jut, melyek segítségével most már féken tarthatja élénk *tanulóit*". Jobban, azaz helyesen mondva: tanítványait; mert tanárával szemben a tanuló nem cselekvő, hanem szenvedő, hiszen talán csak nem tanúlja a leczke helyett a tanárt, tanára meg igen is tanítja őt, szóval nem *tanuló,* hanem tanítvány; ellenben a leczkével szemben csakugyan tanuló, hanem akkor megint nem „tanítvány". E kettőt összetéveszteni teljes lehetetlen, és mégis! Hej ha a német tenne olyan különbséget, mennyire szűk, mennyire szegény volna nekünk a magunk nyelve, így meg talán terhünkre is van, dobjuk el! Brassai már egyszer citálta az Aesopus kutyáját, a melyik a hús árnyéka után

kapván, elvesztette a szájában tartott jó falatot, így hát fölösleges, hogy még én is elérántsam.

Forduljunk másfelé! Az A Hon reggeli kiadásának 87. száma „különféléi“ közt azt olvassuk, hogy a koronaherczeg megdicsérte a kis honvédeket „vitéz *magatartásukért*“. Hogy ez miféle nyelv törvényei szerint van mondva, annak a „magaeszünkkel“, meg a „magamegfeszítésünkkel“ még eddig nem tudtunk a nyomára akadni. De van ennél még czifrább is. Az esti kiadás 88-ik száma „különféléiből“ ugyanis megtudjuk, hogy a pörpatvar eladó jószág, a minek meg is ihatni az árát, mert ott van, hogy „a kulisszák vissza-vissza kerülő pörpatvarainak végre is a művészet és közönség *isszták meg az árát*“, tegyük hozzá: vagy *adják meg a levit*. A milyen vonzó ez a példa, ma holnap még ilyeneket is fogunk olvasni: ha a disznónak szarva volna, akkor de nagy legény volna; ha a torony pitykest húzna, kanászt sem lehetne mellé fogadni.

Az olvasó bizonyára szivesen elengedi, a mi még ezután következnék, s a szerkesztő még szivesebben; tehát elég legyen a jóból ennyi is. Hiszen már csak ezek láttára is igen fájdalmas érzés szállhat meg bennünket, az az érzés, mintha a magyar nyelvnek már a végső órája közelegne; mert bizonyosnak látszik, hogy ha még továbbra is így halad a dolog, kevés év mulva a szép magyar nyelvből nem marad hátra egyéb, mint egy semmikép sem tiszteletre méltó rom. Gondolják még újságíróink, vajjon azzá akarják-e tenni? Ha igen, hát csak folytassák, a mint megkezdték, valamennyi német civilisator jóakarónk áldása fogja kisérni működésüket. VOLF GYÖRGY.

NÉMET IGÉK MAGYAR KÖNTÖSBEN.

Tisztelt szerkesztő úr! Engedje meg, hogy én is denunciálhassak ön előtt néhány áruló igét, mely a tiszta magyar nyelv megrontására az ellenséggel évek óta czimborál; mert a nyelvnek mindenkor ellensége más nyelv, midőn a maga szólamait oltogatja bele. Ezt a szerepet játszatják nálunk különösen a német nyelvvel, midőn derűre borúra fordítanak belőle, a mi nyelvünk szervezetével ellenkezik, vagy ha nem is épen rosz, de legalább többnyire fölösleges, s midőn átültetik belőle a mi a legroszabb, az idegen syntaxist is. Teszik pedig ezt legsürűbben azok, a kik csak nem régen is kigyót békát kiállottak a „germanisatorok“ ellen: a hírlapírók. Én azokat nézem a legveszedelmesb germanisatoroknak, a kik magyar nyelven terjesztik a németességet, mert ezek feledtetik el velünk eredeti, helyes szólásainkat.

Ma már a szakácsné sem mondja barátnéjának, hogy jó szinben van, hanem, hogy *jól néz ki* (sőt, nyelvérzékénél fogva a szót nem tekintvén összetettnek: *jol kinéz*); s azzal együtt veszendőbe megy a kinézés szónak tősgyökeres magyar értelme is, pl. kinézni magának egy leányt, azaz kiszemelni; kinézni a kelletlen vendéget a szobából, azaz pillantással kiutasítani; kinézni valaki szeméből valami szándékot, indulatot, stb., azaz kitalálni. A német aussehen értelmének a magyar igébe átcsempészése oly sikeresen ment végbe, hogy most már azok is, kik hibás használatát elismerik, kiírthatatlannak tartják. A lelkiismeretes irodalom, úgy vélem, mégis kiírthatná.

Einstellen azt teszi, hogy megszüntetni; de magyarjaink a megszüntetést már *beállításnak* mondják. *Beállítani a munkát* most annyi, mint megszüntetni a munkát, felhagyni vele. Igazi magyar értelme pedig épen ellenkező: beállítani valakit a munkába, azt jelenti: munkát végeztetni, tétetni valakivel. S a kik a magyar szüntetéstől még meg nem váltak, szintén élnek a barbár *be*szüntetés, *be*szüntetni szóval; nem hogy megmaradnának a becsületes „megszüntetés, megszüntetni" mellett.

Beherrschen. Erre most széltiben ezt a szót használják: *uralni*. Az okoskodás ez: herr – úr; tehát beherrschen uralni. Az utolsó háború idején minduntalan olvashattuk a lapokban: „Ezek az ütegek ezt meg ezt a pontot *uralták*". Pedig ez is épen az ellenkezőt jelenti, t. i. úrnak ismerni, miként javalni, annyi mint jónak, roszalni annyi, mint rosznak, helyeselni annyi mint helyesnek ismerni. Emlékezzenek meg csak az urak Kisfaludy Sándor ismeretes két soráról:

> Adja isten, hogy a magyart
> A fél világ uralja.

Vajjon azt óhajtja-e itt a költő, hogy a fél világ legyen a magyarnak ura?

Vorkommen, szó szerint lefordítva; *eléjönni*. Kivált természettudós uraink élnek vele előfordulni, mutatkozni helyett. Az eléjönni szó eredeti értelme kitűnik, ha például a bujdosóról mondják, hogy eléjött rejtekéből.

A *kilépést* is leginkább természettudósaink használják németes értelemben, pl. a folyó *kilép* medréből (kiárad helyett), a kőzet *kilép* valamely rétegből, stb.

Bringen annyi mint hozni. Csakhogy nem derűre-borúra. Ein opfer bringen, németesen lesz így magyarúl: áldozatot *hozni*, e helyett: áldozatot nyújtani, vagy egyszerűen: áldozni. Einen artikel bringen, eine kritik bringen,

szintén roszúl van, bár minden magyar lapunkban így olvassuk: czikket *hozni*, birálatot *hozni*, e helyett: közleni.

Accent — hangsúly: tehát accentuiren — hangsúlyozni. Talán nem épen hiba, de kár érte az egyszerűbb és bánhatósabb kiemelni szót elhanyagolni, annál inkább hogy a hangsúly, szorosan hangtanilag, csakugyan nem egyéb, mint a hang kiemelése.

Initiative kezdemény; tehát die initiative ergreifen = kezdeményezni. Régenten, szebben és magyarosabban, úgy mondtuk, hogy: megindítani valamit. De ha már az initium, kezdés mellett akarunk maradni, miért nem érjük be a kezdeni szóval? Kezdeményezni nem jelent se többet se kevesebbet, mint kezdeni, csakhogy két taggal hosszabb.

Studium tanulmány; tehát studiren tanulmányozni. Azelőtt tanultunk, most tanulmányozunk! Ez is fölösleges szónövesztés, a mire egyébiránt nemcsak az igékben mutatkozik hajlam. Például a melléknév jelen-ből lett az igehatározó jelenleg, s ebből az *i* hozzáragasztásával a melléknév: jelenlegi, mely csak annyit tesz, mint a jelen. Vagy megfordítva: az igehatározó együtt-ből csináltak melléknevet: együttes; ezt megint igehatározóvá toldották: együttesen. S a művelt ember ma már sohasem mondja: együtt, hanem: együttesen! Ez mindenesetre czifrább.

Átható igéinknek németesen önható használata a legnagyobb mértékben magyartalanná teszi a szófüzést. Különösen két ilyen igével élnek vissza hirlapirodalmunkban: egyik az utalni, a másik a figyelmeztetni. A magyar mindig valakit utal, valakit figyelmeztet valamire, az író tehát olvasóit utalja, figyelmezteti. De a mi íróink eszejárását csak a német hinweisen és aufmerksam machen irányozza, s a mint a német vezérczikkező mondja: „wir haben darauf hingewiesen", „wir wollen darauf aufmerksam machen", ők is utána fújják: „arra utaltunk", „arra akarunk figyelmeztetni", e helyett: „arra utaltuk az olvasót", „arra akarjuk figyelmeztetni".

GREGUSS ÁGOST.

A MAGYAR NYELV

I. A folyóiratokban.

(ys.) Két tanügyi folyóiratot veszünk most elé: a „Középtan. tanáregyl. Közlönyét", s a Magyar Tanügy"-et. Ezekkel, reményljük, nem lesz sok bajunk, jó magyarságuk ellen nem lesz sok kifogásunk. Hisz ezeket oly férfiak szerkesztik és írják, kiknek mint magyar tanügyi férfiaknak első,

helyen kell a magyar nyelv helyes beszélése s írása mellett őrködniök; ha ugyan a vezetésök alatt álló magyar iskoláknak lényeges feladata ez ügyben buzgólkodni; a minthogy csakugyan nyelvünk tisztaságát féltő közönségünk feléjük mint ilyenek felé tekint jó hiszemű várakozással.

Lássuk elsőben is a „Középt. tanáregyl. Közlönyének" ez évi 5-ik és 6-ik füzetét. Ha az 5-ik füzet elejéről csak pár lapot is átolvasunk, szomorúan kell csalódnunk most kifejezett reményünk- s várakozásunkban. A nyelvtani hibák ijesztő számával találkozunk ott, melyek közől a kirívóbbakat (mind a két füzetből) a következő pontok alatt fogjuk felsorolni.

1. Egyes szavak helytelen használata: 258. l. „(a tanár) megkívánja *tanuloitól,* hogy ők is úgy tudják *azt* és mondják el, a mint ő *azt* elmondta". A tanuló neve tanárához való viszonyában „tanítvány", mint a fiú neve apjához való viszonyában sohn és nem knabe. Ez a tévedés számtalanszor előfordúl. A fentebbi mondatban a mutatónévmás kétszer van kitéve hibásan. — 258. l. „a mit most mint szellemi *birtokukat vallottak*". Vallom a kárt, a hitágazatokat; de „vallom a birtokot" semmit sem jelent magyarúl. — 260. l. „A tanár ezt (t. i. a kivonatot) *mindvégig meghallgatta*" e h. mind végig hallgatta. — „Egyetlen alkalommal *fejlődött kis* didaktikai vita", e h. fejlődött ki egy kis sat. Fejlődött, huzamos, kifejlődött (támadt) eléálló cselekmény; amaz a görög imperfectumnak, ez az aoristusnak felel meg. Qui bene distingvit, bene — scribit! — 261. „Mind*az*", e h. mind e z; mert közelebbire mutat. — 263. l. „a tanár az elemi tanodában *képeztessék elő*". *Előképezni,* ilyen igét nem ismerek; képeztessék ki, vagy készíttessék elé akarna lenni. — 264. l. „*kezelte* a tanonczokkal a reá bizott — — thémát", e h. tanítást tartott az iskolában a reábízott tárgyról. Ez a *kezelni* úgy látszik a német „behandeln" szerencsétlen fordítása; kezelni csak azt lehet, a miben a kéznek valami szerepe van, pl. a nyirettyűt, a tollat, vagy némileg átv. értelemben a vagyont, a pénztárt; de *kezelni a thémát,* nagyon idegenszerű. Alább (264., 265.) még kétszer fordúl elé e szó főnévi alakban, mint *kezelés,* a hol a sokkahelyesebb „tanítási mód" helyett áll. Úgy veszem észre, ez idegenszerűség egyébütt is feltűnik paedagogiai irodalmunkban. Jó lenne ideje-korán kiírtani. — 264. „*Annak* volt aztán sikere", „csak *akkor* kezdettük *azt* (fölösleges itt) megérteni", ennek és ekkor helyett, mert közelre akarnak mutatni. — 265. l. „és (a tanár jelölt) az év (próba évről szól) *betöltése* után", e helyett eltelte után; t. i. az év eltelik, midőn általában van jelölve az idő, — s az évet betölti az ember vagy állat, mint életidejét,

pl. betöltötte 3-ik évét. 304. l. „a gymnasium két-tagolásának“ e h. ketté tagolásának; más pl. az almának két vágása, mint ketté vágása. 307. l. „*elsőbb* — azután“, e h. előbb, vagy elsőben (= első izben). Elsőbb — ha eléfordúl is e középfok, — mindig melléknév marad, s ily alakjában nem lehet igehatározó, — melylyel e lapon kétszer is össze van tévesztve. — 355. l. „bátorkodom *itt* saját conjecturámat mellékelni“, e h. ide mellékelni. Mellékel mellé tesz, tehát: hova?

2. Hibás szóvonzat. 257. l. „a *fölött* már tisztában vagyunk“. De a czikkíró nincs tisztában a magyar szóvonzat*tal*. — 261. l. „megbecsűlhetlen szolgálatot tehetnek a — tanár*ral*“ e h. tanár*nak*. — 263. l. „a képezdén a reálismeretekből csak gyüszűnyi adagok*kal* merített“, e h. adago*kat*. Adag nem mérték, hanem kimért valami, tehát nem használható a mértékhez csatolni szokott segítő raggal, mint pl. ebben: „nem öllel (mérték) mérik az embert“. — 266. l. „e férfiú*nak* tiszteletünket fejezzük ki“, e h. férfiú iránt. — 282. l. „tartsunk szemlét a mun*kán*“, e h. munka fölött. A hadvezér szemlét tart a mezőn serege fölött. — 354. l. „a magyarázó *úr* két tévedésére bátorkodom figyelmez*tetni*“. Én csak egyre, de az írót. „Figyelmeztetni“ átható ige, s mint ilyen tárgyesetet vonz, így: az urat bátorkodom figyelmeztetni; de az idézetben a „figyelmeztetni“ a „figyelmet felhívni“ nem-átható igével van hibásan fölcserélve, s innen a hibás szóvonzat.

3. Hibás szórend. 259. l. „még most is *fog* figyelmesen űlni“, e h. most is figyelmesen fog űlni. — 263. l. „A — — foglalkozás ép úgy *kivánja meg*“, e h. megkívánja. — 264. l. „a mintatanoda valamennyi osztályát *kellett meglátogatni*“, e h. látogatni kellett (hol ismét különbséget kell tenni az eléálló és folytonos cselekmény között), — „a fegyelmet is *kell fentartani*“, e h. fen kell tartani. — 265. l. „De a tanárjelöltet *is készíthetjük elő* tanári működésére, ha olyan kiképeztetésben részesítjük“ sat. E mondat értelme hihetőleg a hibás szórend miatt, nagyon homályos. — „valamennyi osztályban *adja elő* szaktárgyát“, e h. előadja. — 303. l. „mely a hozzászólást — — némileg *megkívánja is*“, e h. meg is kívánja. — 305. l. „Hogy e két tudomány kölcsönösen *szorúl egymásra*“, e h. egymásra szorúl. — 307. l. „ismételve *olvastam végig* e pontot“ e h. végig olvastam. — 356. l. hogy *Frey és W. kútfői*“, e h. hogy kútfői Fr. és W.; amúgy kétértelmű, mert „Fr. és W.“ birtokosnak, „kútfői“ birtoknak is vehető. — sat. sat. A ki még mindezekkel nincs tisztában, ezekre vonatkozólag egyetmást tanúlhat a „Nyelvőr“ II. és IV. füzetének szórendről szóló czikkeiben.

4. Hibás mondatszerkezet. 258. l. „Ha a tanárjelölt *oly* szerencsés, szaktárgyát kitünő — — — tanártól *hallani*“. E hibába gyakran esnek a rosz magyar stylisták. Ha *oly* van az állítmány előtt, akkor az állítmány értelme nem egészíthető ki határozatlan móddal, hanem e helyett „hogy“-gyal kezdődő mellékmondat teendő; ha az „oly“ elhagyatik, akkor inkább megállhat a határozatlan mód, bár így is nehézkes a mondat menete. Vagy: oly szerencsés, hogy hallhatja; vagy: szerencsés hallani. — Azután ez is vastag hiba: „a tantárgyat *hallani*“. Hallani, elétűnő, pillanatnyi cselekményt jelől, s hallgatni jelöli a tartóst, fejlődőt, a milyenről itt szó van. — 302. l. „*Minő* kivánatos — — — ép oly bizonyos“. Az előmondatban a „minő“ elé szükségkép kiteendő a névelő; mert különben fölkiáltó-mondatnak gondoljuk, s kétértelműség áll be.

2. Az orvosi tudományban.

Inest lepos ludusque in hac
comoedia, ridicula res est.

(sr.) Minden sír e világon, mondja valahol Hugo Viktor, minden, csak a szerelem nevet. Igaza van. Hanem egyet mégis kifeledett a számításból: a magyar Galenusok nyelvét. Ez is nevet, jobban mondva kaczag, hahotáz, mint a zsidó Dionysus gyermekei apjuk félre csuszszant józanságán; az egész csupa species laetificantes: lélek vidító szerekből áll. Azért ha nem tudományos ízű magyar czímet akarnánk neki adni, legjobban illenék rá a Gondűző.

A ki még nem hallott hajdú-öntötte harangot kongani, egy párt megszólaltatunk, gyönyörködjék benne.

„*Szabványos lefolyású egyes góczokra korlátolt heveny fölületes bőrlob*“ — mily zengzetes és mily világos; akár csak azt mondaná: varrványos befolyású kettős lőczökre bilincselt forrony szögletes vászonláb. „*A függér kötszövetén rostonyás, hájdagos izzag*“ — gőz görmely-intse könyűl katlan-ír; ez ugyan törökűl van mondva, de úgy legalább is érthető, mint amaz, ha jobban nem. — *A heveny hörghurut bonclelete.* A *nyákhártya* bársonyszerűen felernyedett, eleinte üveges izzadmánynyal fedett, mely, miután a *hám eltávolíttatott volna*, genynyel vegyűlt, sőt néha annyi geny képződhetik, hogy a *hörgök üre mintegy kitöltetik általa*. A *hörghurut* széke igen különbözik, ha a legkisebb *hörgökben* székel, akkor a *tüdőürcsék nyákkal és hámsejtekkel* vannak megtöltve, s a *környi részek legdagosak.*“ Szegény, együgyű Plinius te; ha te most úgy véletlenűl feltámadnál s ezeket olvasnád és értenéd, mennyire kellene szégyenlened magadat, hogy te még holmi „mel Homeri-

cum“-ról mertél beszélni! — „*A terimbeles veselob* — —“ de miért akó számra hordani össze a mézet, mikor néhány csepp is elég belőle, hogy megtudhassuk, milyen édes az íze? Különben is „ha a tenger tinta volna“ sat.

Weber szerint Stedmann egy portugalli zsidóval találkozott Surinamban, a ki egy ültetvényesnek gyermekeit a keresztyén hitágazatokban oktatta. Itt csak a „keresztyén hit“ helyébe „magyar nyelv“-et s a „zsidó“ helyébe „műtő“-t kell tennünk, s a kinek eddig nem volt, bizonyára meglesz a fogalma a mi Aesculapiusaink nyelvészkedéséről. Általuk lett a „művelt“ magyar nyelvtudomány igéje valóban testté, s azt a diadalt, hogy nyelvünk csodálatos hajlékonyságát most már ország-világ bámulja, egy részt nekik köszönjük. *Méhszenv, ránggörcs, ülzsába, sápkór, izomsorv, gyomorcsuk* sat. sat. nyelvünk hajlékonyságának vagy új magyarosan: *nyelvhajlékonyságunknak* kézzel-fogható bizonyítékai. Sőt ha a jóságos ég kegyelméből továbbra is folytatják buzgóságukat, még a „felsőbb nyelvészetet“ is úgy a hátuk megett hagyják, mint a gőzkocsi esős időben a megrakott bánáti szekeret. A „felsőbb nyelvészet“ ugyanis még azt tanítja, hogy az *ár ér* képző bizonyos tárgyakkal bánó személyt = kézmívest jelent, pl. b o d n-ár (bodonár). E szerint tehát *függ-ér* körűlbelűl azt jelentené, a mit eddig „hóhér“-nak neveztünk; s hirtelenében, midőn először olvastuk, hogy „*a felhágó függér ütérdagának jelei az élőn*“, csakugyan abban a véleményben is voltunk; de a később következő „*hasbeli függér*“ felvilágosított bennünket, hogy tévedtünk, s hogy itt egészen más nemű kínzó valamiről van a szó. Ilyennek képzeltük volna a *takár*-t is; de sehogy sem tudtunk rájönni, hogy miféle mesterember lehet az.

E pár ízelítőűl közlött példa után, melyeket a többieknek ezer- és ezrekre menő számából csak úgy találomra kaptunk ki a sok hangzatos szó helyett záradékúl a következő két kérdést intézzük orvos urainkhoz.

Van-e joga minden nemzetnek, tehát a magyarnak is, fiától úgy mint idegentől megkövetelni, hogy nyelvének épségén, a melyben s a mely által él, semmi csorbát ne ejtsen?

Mit tesznek orvosaink oly esetekben, midőn tudomásukra esik, hogy kuruzsolók vakmerő kézzel belevágnak oly betegség gyógyításába, melyhez ők maguk is csak nagy ovakodva s félve szoktak nyúlni?

Feleljenek rá.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Köszön és **köszönt.** Mindenik jó a maga helyén. De a magyar ember nem *köszönti* ismerősét az utczán, hanem köszön neki. „Ki a zsidónak nem köszön, Átalesik a küszöbön" (Népdal). A köszöntés nagyobb cerimoniával esik: névnapi köszöntő. Fel- vagy megköszönt valakit. Hanem a poharát csak ráköszöni arra, kit megköszönt.

Úgy. E kötőszó németes használata nagyon terjed, hol vagy semmi, vagy más kötőszó kellene. „Ami a horvát mozgalmat illeti, *úgy* az csillapulni látszik". „Nem lévén kedvező kilátásai, *úgy* kénytelen volt elutazni" — és hasonlók. Az *úgy* csak hasonlító körmondatban (valamint — úgy) és feltételesben (ha — akkor vagy úgy) van helyén, de az utóbbiban ki is marad. „Ha haragszol, (akkor, v. úgy) megkövetlek", (Csokonai.)

Ujból. A mit ez *ujból* felkapott szó jelenteni akar, arra a magyarnak egész csoport régi szava van. Az ódon esmégből lett ismét, meg, megint, ujra, ujfent. Ennyi elég is lett volna, ha a von neuem szolgai fordítását szebbnek nem találja a hozzászokott fül.

Alighanem. Becsületes magyar szó, de nem *egy.* Ki beszél így közéletben: felhődzik, *alighanem* megver az eső? És ezt most divatba jött így írni!

Tart. „Nem fog sokáig *tartani,* és nálunk is szőnyegre hozandják" (hogy az állam vegye meg a vasútakat), — írja egy lap. Szemen szedett germanismus. Hát nem rövidebb is, szebb is magyarúl: „Nem sokára nálunk is szőnyegre kerül"? Zavarja is a magyar fület, mint e példában: „Esni kezdett az eső. Nem sokáig *tartott* (én már azt hiszem, az eső állott el) és egy fa alá menekültem".

Utolsószor. „Először és *utolsószor*". (D—tű.) Hát miért nem *elsőször?*

És ugyan. Nyolczszáz éves latinkodás alatt etquidem nem vala képes kiszorítni a jó öreg mégpedig kötőszót; pár évtizednyi németeskedés meghozta először az *és pedig* — később, hogy egészen fordítva legyen, az *és ugyan* alakot. Ma széltire halljuk, Akadémiában is.

Megdolgozás. „Duvernois lapot indít, mely a parasztság *megdolgozását* tűzte ki czéljáúl". (P. N.) Mit ért ez alatt a magyar?

Nehézmény. (R—m.) A számadási difficultást akarja jelenteni, melyet eddig nehézségnek mondtunk. Tehát lehet

melléknévből így képezni főnevet: *szépmény*, *nagymány*, *rútmány*?!

Ormol = culminál. Uj szó, de jó. (P. N.)

A Nyelvőrből.

Elejt. *mez.* (mi?) „melynek önálló használatát a nyelv *elejtette*". Nem „ejtette el" (ez német) egészen. A nép mondja mez-en, mez-iránt. Mez-iránt fekszik a falu? Mezen érek hamarább oda? (Bihar.)

Faludi nyelvében sok az ujítás. „Húsz *esztendőkkel megtölt* ifjú — stb., az ilyenek az ő sajátjai. A magyar betölti a 20 esztendőt, nyelve tiz mérfölddel járhat elébb eszénél, a punctumokat szemmel tartja, finnyán tehet valamit, de nem *finynyal;* s a Faludynál régibb dal is így zengi: „Ej haj, micsoda! (Nem *micsodát!*) Legényeknek vacsora? Tarka kutya czombja." Szóval Faludinál a mennyi nyelvkincs, annyi önkény.

Dalma. Ige is van tőle; az én vidékem csak ezt ismeri. *dalmahodni* - megtelni, teljes, erős, ép férfivá nőni.

Furtonfurt. Világos német.

Szélborka. Ne keressünk benne valami rejtélyes tőt. Szél (ventus) Borka (Boris, leánynév). Másutt: Szél Margit - szeles leány.

Fülmendör = *fürmender* Kazinczynál is. Német a lelke is!

Pilis. Általános szó. Pipiszőrös, pipiveres, szintén.

Egyik. „Csak kettő közűl" (?) Hát a népdal mit vétett:

Kis Komárom, nagy Komárom,
Beh szép leány az a három;
Beh szeretném az egyiket:
Három közül a szebbiket?

ARANY JÁNOS.

Elnapol. Nálunk egy idő óta az országgyűlést *elnapolják*, vagy valami végezni valót *elnapolnak*, világosan a német *vertagen* szolgai majmolásából. De a németben ennek van értelme, minthogy a németeknél „der Reichstag tagt"; tehát a mi „tagt", azt „vertagolni" is lehet. De azoknak, a kik az országgyülést *elnapolják*, legalább eddig még soha sem jutott eszükbe azt mondani, hogy az országgyülés most *napol*. Vagy ha mondanák, ugyan ki értené őket, mit akarnak ezzel mondani. Félre tehát az ilyen badarsággal. Ha csakugyan el akarjuk *napolni* a gyűlést, mire valók nekünk akkor az „elhalaszt, felfüggeszt" igék?

Méltóztassanak. Széltében halljuk gyüléseken és magán társalgásban az ilyen kifejezéseket: *méltóztassanak* megengedni; *méltóztassanak* megfontolni; *méltóztassanak* oda hatni stb. ezek helyett: méltóztassék megengedni, megfontolni stb., (t. i.

önöknek, nagyságtoknak stb.) Erre nézve is ugyanazon szabály áll, melyet a Nyelvőr. IV. f. 196. l. az *Ő Fölségeik* czím alatt hozott. Sőt némelyek tovább is mennek, s a *méltóztassanak* alakot a vele rokon *tessék* igére is átviszik, úgy hogy imitt-amott már hallhatni ilyeneket is: „*tessenek jőni*“, „*tessenek mulatni*“ e helyett: tessék jőniök, mulatniok. Principiis obsta!

Kegyetek, nagyságtok. Az előbbivel egészen rokon. És mégis ma már alig ütközik meg rajta valaki, midőn mondják: *kegyetek* későn jöt*tek*, *nagyságtok* tehet*nek* róla, e helyett: kegyetek jött (t. i. a ti kegyetek), nagyságtok tegyen róla (t. i. a ti nagyságtok).

Beállít. „A n—i gyár a munkások túlságos követelései miatt kénytelen *beállitani* a munkát“. Ezt a hibridumot is német szomszédainktól kölcsönzik minden igaz ok nélkül, holott a megszüntet által ugyanazt fejezhetjük ki, mig a *beállít* sok esetben épen az ellenkezőt jelenti, inkább kezdést, mint megszüntetést. A magy. akademia szótárában ugyan a *beállít* szónak csak két jelentése van adva, t. i. 1) bizonyos állapotba iktat, besoroz, péld. újonczokat beállítani, újonczállítás; 2) behelyez, beterel, péld. szállásra beállítani a katonákat. Van azonban még egy jelentése, midőn a beállít nem átható ige, t. i. hirtelen, váratlan megjelenés, péld. midőn legkevésbé vártam, egyszerre csak beállít barátom. Midőn szobájába beállítottam, megzavarodott.

Követel. Az ügyvédek s általában a jogászok sokra viszik a nyelvrontásban. Nem elég, hogy elárasztották az országot a *nyugta, számla* stb. helytelen szavakkal; ezek száma legközelebb egy méltó testvérükkel szaporodott, s ez a „*követel*“ követelés értelemben. „Ezer forintnyi *követele* van“. Valóban: Quousque abutere patientia nostra?

SZEBERÉNYI LAJOS.

Hegymögi. P. Thewrewk Emil azt mondja (Nyelvőr IV. füz.), hogy e szónak „se alkotása, se használata ellen nem lehet semmi kifogásunk“. Igen ám, de melyik használata ellen? Mert az ellen, hogy az ultramontán helyett használtassék, igen is lehet, van is. Azt teszi-e a hegymögi, a mit az ultramontán? Bizony nem, lefordítja ugyan a betűket, de az értelmet érintetlenűl hagyja. A katholikusok ultramontanismusa körűlbelűl az, a mi a reformátusok vaskalapossága. Azt a hegymögiből ki nem süthetni. Valamely szó nagyon jó lehet, s a hegymögi csakugyan az, de azért akármire még sem használhatni. *Kinyomni* is jó, de azért *kinyomni magát* (sich ausdrücken) még sem jó. A hegymögi tehát a mondott értelemben egyenesen latinismus, barbarismus, és csak annyi köze van

az ultramontánhoz, mint a mennyie a kecskebaképeknek a tragoediához. •

VOLF GYÖRGY.

VÁLASZT KAPTUNK.

7.

2. A mit a fánál korhadásnak mondanak, azt az eddigi válaszküldők a kőre nézve porlás, mállás, inlés, omlás, sovállódás, stbnek irják. Ismerek erre még egy kifejezést, azt mondják: a kő *turódzik*. S ez az ige benne van már Ihász G. nyelvtanában is (az ikes igék jegyzékében).

6. Dunán túl nem hallani ezeket máskép (kivéve hochdeutsch magyaroktól), mint sebèssen, hamarossan, vizessen, sietőssen, futóssak, vörösset, (szározzan) stb. Ha némely erdélyi székekben v. Debreczenben mondanak is ilyeneket egy *s*-sel, úgy hiszem, sokkal valószínűbb, hogy a két *s*-es alak az eredetibb, és oly etymologia, mely ezt tételezi föl, egészen jogosult.

7. Dunán túl csak is így hallani: addzig, ameddzig haza *nėm* gyütt, ėgyre szomorkottam; nem kapod mėg, a meddzig mėg *nėm* mondod ... — Márton J. azt írja (Debr.): „Sőt még: De rég nem láttalak. Esztendeje, hogy otthon nem (talán nėm!) voltam". Dunántúl ez a közönségesebb szólás, ritkábban mondják: de rég láttalak.

STEINER ZSIGMOND.

8.

13. Leginkább a mezei munkások körében hallható, kik lovaik, marháik, s egyéb eszközeik jó, vagy rosszaságának kifejezésére használják. P. o. Könnyű fogású vagy suhintású bot. Jó csavarású gúzs. Nehéz zárású lakat. Jó vágású vagy könnyű hasítású fa.

14. Kiszolgált katonák (kik között némelyek karján azon évszám van felírva, a melyben szolgálatukat végezték) vagy kocsisok karjain látható. A kitől kérdeztem (visontai lakos) azt mondta: hogy náluk majdnem minden legénynek van. Nevei: kiverett, tűdzött, czifrázott, vagy gyakran azon alakról nevezik el, a melyet mutat, p. o. szives.

15. Ily nevű játékot nem hallottam. Nálunk Fias tyúk vagy Hélya játék él, mely a következő. Van egy anyatyúk, s egy hélya. Az anyatyúknak vannak fiai, kik sorban egyenként az ő ruhája szélibe kapaszkodnak.

Hélya: Hélya vagyok, elkapom.

Tyúk: Anyja vagyok, nem hagyom.

Ezután addig ólálkodik a hélya, míg csak egyet el nem kaphat; melyet felfal, (fogával csipdesi) s újra jön mind addig, míg csak mind el nem hordta.

17. Többször hallottam a következőket: Elkövetelte (néha elkivánta) a pénzét, s most má nem birja meg-annyi.

18. 19. ismeretlen.

20. Igen gyakran használják; p. o. Tekintsd el hibáit szegénynek.

21. Leggyakoribb használatai: Nem bir az istenadta tisztességes gúnyával sem. Egy szóval semmivel sem bir. Ha Dárius kincsével birna, még sem vóna elég neki.

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

9.

17. Szeged vidékén az „*elkövet, elkövette* vagy *elkövetelte*" szavak nem a pénz elköltését fejezik ki, hanem azokat következőkép használják, p. o. „elkövette rajtam azt a gyalázatot hogy megrágalmazott; elkövet az mindent, csak vess a szájába valamit; elkövetelte vagyonomat, – magának tulajdonította.

18. *Belül, kivűl* helyett nálunk nem használják a *bevül, külül* szókat.

19. A *mez* alak *mi* kérdő névmás helyett vidékünkön nem használtatik.

20. *Eltekint.* E szót csakugyan használják a szegedi pusztákon „félre tekint" jelentésben, pl. Tekints el egy kissé, mely annyit jelent: Nézz félre egy kis ideig — fordúlj félre. Azonban tekintsd el hibámat, e helyett: ne tekints hibámra, — nem használtatik.

21. A *bir* igével vidékünkön a következő mondásokban fejezi ki magát a nép: Jól birja magát = vagyonnal biró tehetős ember. Nem birok semmivel = nincs semmim. Birok annyival mindenkor, mint te van annyi vagyonom, mint neked. Oly legénynek nem adom lányomat, ki semmivel sem bir = kinek nincs semmije.

FERENCZI JÁNOS.

10.

18. A *belül* helyett *bévűl*-t használnak a Csallóközben, legalább Pozsonynyal szomszédos éjszaki részében. „Bévűl van a házban; bévűl fordította a kabátját, azaz úgy, hogy színe belűl, bélése kívűl legyen; de csak akkor, ha ilyen állapotban magára is veszi. A *kilűl* vagy *külűl* nincs használatban. A *bévűl* azonban a Mátyusföldön (az alsó Vág mentében) is szokásban van.

SZEBERÉNYI LAJOS.

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK
AUGUSZTUS S SZEPT.
kivételével
MINDEN HÓNAP
15-ÉN.

MAGYAR
NYELVŐR.
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
s
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria" vendéglő.
185—186. sz.

I. kötet. 1872. JUNIUS 15. VI. füzet.

JÓ.

A „Magyar Nyelvőr" programmjának egyéb pontja közt ott volt az etymologia is; megigértük, hogy időnként utána nézünk egyes szók eredetének, jelentésének is. Ez igéretünket akarjuk most beváltani, midőn a czímbeli szó fejtegetésébe bocsátkozunk.

A rokon nyelvek terén véghez vitt kutatásaimnak ebbeli eredményét röviden a következőkbe foglalom össze.

Együvé tartozóknak, tehát a *jó* származékainak tekintem a következő szóalakokat: *java, jova* (bonum eius), *javak* (bona); *javall, jovall* (approbare, gutheiszen, empfehlen); *jovúl, javúl* (meliorem evadere, convalescere, sanari); *jovas, javas, javos* (a régi nyelvemlékekben), *jós* (magus, saga, incantator, divinus vates), *jovasol, javasol* (svadere), *jósol* (praedicere, augurari, vaticinari); *jobb* (melior, dexter); *jog* (dexter), *jogb* (dexterior); *gyógyúl* (convalescere, sanari), *gyógyít* (sanare); *jonkább* (a régi nyelvemlékekben), *inkább*.

Hogy ezek közől a *java, javall, javúl* egy törzsöknek a hajtásai, annak, úgy hiszszük, nincs szüksége legcsekélyebb bizonyítékra sem; az világos, kézzel-fogható. Másként áll már a dolog a *jovas, jós* (magus, saga, incantator, divinus vates) értelmére nézve. Itt már annyit mindenki megengedhet magának, hogy megkérdezze, miként függnek tehát össze a *jó* (bonus) és a *jós* — bűbájos, varázsló, jövendölő, pap.

Itt már az összehasonlításhoz kell folyamodnunk. S ez útba is igazít bennünket. A *jós*-nak csuvas neve ugyanis *jomiže, jomiś*; minthogy azonban a török nyelvekben ennek magyarázatára alkalmas szót nem találunk, ezt a szomszédos

cseremiszből, tehát ugor nyelvből vett kölcsönzésnek kell tekintenünk. Nézzünk tehát szét kissé az ugor nyelvek közt.

Az osztjákban a „jó“ *jem*; *jemat:* valami jó; *jemsaj:* jobb oldal a szurguti dialectusban *jemse*; az északiban *jem:* dexter, *jem* pelak: jobb oldal; *jim*: jó, dexter; *jima* jita: gyógyúlni (lóvá lenni); *jimalta-:* gyógyítani; *jemïñ:* szent. Különösen fontos ezek közt ránk nézve az utolsónak fölemlített *jemïñ:* szent szó. Ez ugyanis nem egyéb, mint a *jem* (jó) szónak származéka; adiectivum, épen olyan mint a *kevïñ*: köves ebből *kevï*: kő.

Ha az összehasonlítást tovább folytatjuk, azt találjuk, hogy az osztják *jem*-mel (jó) alakilag összevág a cseremisz *jumo:* isten; *jumuld-, jumolt-:* imádkozni; a hegyi cseremisz *juma*: isten. A finnben *jumala:* isten. Az észtben hasonlókép *jumal:* isten; úgy szintén a lívben is: *jûmal:* isten. A lappban végre hasonlókép: *jubmal, ibmel*: isten.

Maradjunk egyelőre az értelemnél; vizsgáljuk, lehet-e átmenet, lehet-e tehát összefüggés 1) a *jó* és *isten,* 2) az *isten* és *jós* között; mert hogy *jó* (= *jovo,* mint később látni fogjuk) és *jós* (- *jovos, jovas*) egybe valók, az kétségtelen; de meg az idézett csuvas egyezés is bizonyítja.

A mi az elsőt, a *jó* és *isten* egybe tartozását illeti, első tekintetre kissé merésznek tűnik fel elfogadni, hogy a régi ugor pogányság az „isten“-ről olyan átszelleműlt fogalommal birt, olyan emelkedett philosophicus felfogást tanusított volna, hogy őt, mint akár a keresztyén ethika, legmagasabb fokáról kat exochen „bonus“-nak nevezte volna. Az ugor ős vallásnak fönnmaradt gyér emlékei ugyanis nagyon is a mellett bizonyítanak, hogy az ős ugor nép mennyire emberiesnek képzelte az ő öreg istenét, mennyire földiesnek az ő mennyei gazdálkodását.

Így a vogul mondában az öreg istennek van háza, háza mellett széles udvara, háztartása, vadászni jár, sat. Szóval a naiv, egyszerű, természetes nép gazdag, nagy úrnak nézi a maga istenét, a ki igazán „jól, boldogúl“ éli világát. Az ősöknek ez egyszerű, természetes felfogásáról tanúskodik egyik, még most is széltiben használt kifejezésünk, a „boldog isten“ ebben a közmondásban: szegény ember szándokát boldog isten birja. Itt az ellentétbe helyezett „szegény“ elég világosan szemünk elé tárja, hogy milyen jelen-

tésben vegyük a „boldog"-ot. Az ugor ős vallás istenének neve, vagy valószinűleg kiváló attributuma csak is ily értelemben lehetett tehát „jó". Ez a név aztán idővel egyikmásik nyelvben, pl. a cseremiszben, finnben állandó, rendes személynévvé vált, mint ez egyéb nyelvben is akárhányszor megtörtént (v. ö. lat. bonus: főúr, főnemes). A „jónak" ezt a különben természetszerű fejlődését, hogy t. i. „boldogság, gazdagság" értelemben véve idővel az „isten" elnevezésévé vált, igen szépen megvilágítja egy analog eset az indogermán nyelvek köréből; ez az adat pedig oly határozott, oly biztos, hogy ebbeli nézetünk helyességéhez nem enged férkőzni semmi kétséget. A szlávban tudvalevőleg az „isten" neve *bog, bogŭ*. Ez azonban csak fejlődött jelentés; s eredeti értelmét hirdeti még a *bogatŭ* „gazdag" melléknév (azaz *bog*-os, úgy mint *rogatŭ* „cornutus" ebből *rogŭ* „cornu"); továbbá a negatív praefixumos *u-bogŭ* „szegény" (azaz *bog*-talan — nem gazdag); hathatós bizonyítékot szolgáltat végre a szláv *bogŭ*-val egyező szanszkrit szó is *bhaga*: glück, wolstand, (gut); s vele kapcsolatban a belőle kifejlődött vagy reá ragadt „isten" jelentés az ó perzsában: *baga*. — De a finn *jumala* s az észt *jumal* (isten) jelentés mellett az eredeti *jomo* (bonus) jelentést is megtaláljuk mind a két nyelvben. Így az észt *jumeda* (frisch, schön, s főnévűl: jó szín) nem egyéb mint *da*-val képzett melléknév; a finn *junka* meg e helyett való *jumaga* (épen úgy, mint *kenkä* e h. *kemägä*); megvan továbbá a *juma*-nak egy más: *ima* változata is határozottan „bonus" jelentéssel e származékban: *imanteke*, melyből egy *imanta-* (sanare), *imane-* (sanari) ige következik.

Az összefüggés tehát a „jó" és „isten" között ezzel elég világosan ki van mutatva.

Lássuk most az „isten" és „jós" közötti kapcsot.

Minthogy egy részről a *jó* és *jós*, más részről a *jó* és *isten* egybefüggése a föntebbiekben, úgy hiszszük, meggyőzőleg ki van mutatva, e helyütt elég volna egyszerűen ama logikai igazságra hivatkoznunk, hogy ha két fogalom egy harmadikkal egyezik, egyezniök kell önmagukkal is; e két fogalom egybetartozásának bizonyítékáúl azonban fölemlítjük még azon adatot, melyet másodszor is az indogermán nyelv szolgáltat. A szanszkrit *dêvas* (isten), gör. *Ζεύς* (főisten), lat. *deus, divus*, lit. *dëvas* (isten) egyezése nem szenved kétséget;

s ime a latin *divus* (isten) és származéka a *divinus* közt épen azt az értelemfejlődést látjuk, mint a cser. *jumo* (magyar *jovo* jó): isten, s a magyar *jovo-s* (jós) közt. A lat *divinus* t. i. egyszersmind „jós"-t is jelent; innen *divinare:* jósolni, *divinatio:* jóslás. A magyar „jós, javas, javos" e szerint az ős korban azt a fontos személyt jelölhette, s mondhatjuk jelölte is, a kire a különféle „res divinae" elvégzése volt bízva, ő volt a „vates divinus", a kit bátran „istenes"-nek is nevezhetnénk.

A mi az alaki, talán első tekintetre fel is ötlő eltéréseket s magyarázatokat illeti, e tekintetben három pontra nézve kell felvilágosítást adnunk: 1) a magyar „ja*v*a-s, jo*v*a-s" szó *v*-je miként magyarázható meg az idézett „ju*m*o, ju*m*a, ju*m*e" rokon szók *m*-je ellenében; 2) mit kell tartani az osztják „j*e*m, j*i*m" magas *e, i* hangjáról a többieknek mély *o, u*-jával szemben; 3) mi lehet a finn „jumala"-nak vég *la* szótagja.

Az első kérdést illetőleg, hogy tisztába jőjjünk a *jó* eredeti alakjával, fel kell sorolnunk azon rokon nyelvek szóegyezéseit is, melyeket eddigelé nem említettünk; ezek pedig a vogul, votják és mordvin.

A vogulban „jó" *jomas; jomas* kat: jobb kéz; kondai vogul *jomas*: jó; *jomas* kat: jobb kéz; *jomas* laχ: jószág. A votjákban *umoj:* gut, gehörig, tüchtig, passend; *umojgem:* lieber; *umojtem:* schlimm, übel (v. ö. a régi német *slëht, slëcht:* gut, recht). A mordvinban *jondïl,* erzamordvin *jondol:* villám, e helyett *jom-tol,* azaz: *jom*-tűz. (A jelentéssel csak hamar kibékülünk, ha a magyar „istennyilára" gondolunk.)

A rokon nyelvekbeli határozottan *m*-es alakokból következik, hogy a magyar *jó*-nak teljes tőalakja *jovo, java* egy ugor *jomo*-nak áll ellenében; a *jovo*-nak *v*-je tehát másodlagos, eredetibb *m*-ből átváltozott hang. Ez az eredeti *jomo* rövidűlve *jom* (bonum) megvan még a régi magyar nyelvemlékek közől a Ferencz legendában: „menden yombalol (de omnibus bonis." V. ö. az illető helyet lentebb a *jom* szó alatt). E *jomo*-ból *jovo* épen úgy támadt, ép úgy egyezik vele, mint a finn *nime*-vel a magyar *neve* (név), vagy a lapp *ńalme*-val a magyar *nyelve* (nyelv, nyelve-k). Az *m*-nek *v*-vé változása, bár ritkábban, eléfordúl a román nyelvekben is; pl. az olasz *novero* és *numero.*

A második pontra nézve szolgáló magyarázat rövid és egyszerű. Az osztjákban a *jem, jim* magas hangja nem egyéb, mint elhajlás, s csak úgy lett a *jomo*-ból *jim,* mint a vogul *jol*-ból (al) *jil.*

A finn *jumala*-nak vég *la* tagja minden esetre képző; még pedig vagy a helyet, lakást jelentő *la* képző, úgy hogy *jumala* tulajdonképen „jó helyet" azaz a „boldogság lakát" jelentené; vagy pedig, a mi valószínűbb, melléknévképző (v. ö. *vete*: víz, *vetelä*: vizes).

Az eddig tett egybevetések s megállapítások után a még hátralevők mivoltának s a felsoroltakkal való egybefüggésének kimutatása igen egyszerűvé válik. Ezek a *jog, gyógyúl* és *jonkább.*

Hogy a *jog* jelentése nem más mint a *jó* ez alakjában „jobb" (kéz), azt a vogul és osztják szók értelmi s részben alaki egyezésén kívül bizonyítják még a régi magyar nyelvemlékek, a melyekben a „jog kéz" bár hányszor eléfordúl. Ebből bizton következtethetjük, hogy nem csak értelmileg, hanem alakilag is együvé tartoznak. S valóban, ha a vogul, osztjákbeli „jó (magy. jog) kéz" ellenkezőjére a magy. „bal"-ra építjük vizsgálódásunkat, legott szemünkbe ötlik a *bal* mellett a *bal-og* szó, a melyet minden tudományos segédeszközök nélkül is képzésnek fogunk felismerni. Ebből indúlva ki, csak egy lépést kell tennünk, hogy ama másik következtetéshez eljussunk, hogy t. i. a *jog* épen azon a módon támadt a *jovo*-ból, mint a *balog* a *bal*-ból; hogy tehát a *jog* képzett s a *jovog*-ból összevont szó, s ez összevonás következtében hajdanta bizonyára hosszú is volt s *jóg*-nak hangzott (v. ö. *gyón*-ik s a régi *gyovon*-ik szókat.)

E hosszú *jóg* szótól egy újabb lépés előre, s ime előttünk áll a denominativ *gyógy*-úl, *gyógy*-ít ige. A *j* : *gy* hangváltozás a magyarban, különösen a tájszólásokban, igen gyakori; a *g* : *gy* változásnak például szolgálnak: gugorodni:. gu*gy*orodni, i*g*enyes: e*gy*enes. A *gyógyúl* a *jovúl, javúl*-tól tehát csak annyiban különbözik, hogy a már képzett *jóg* szótól való, míg az utóbbi magától a *jovo* (jomo) alapszótól ered.

A *jóg,* nyilt alakjában *jovog,* szóval tövéhez jutottunk az utolsó ide tartozó *jonkább* határozónak is. Ez t. i. semmi más, mint páros alakja, iker testvére a képzővel ellátott

jovog-nak; csak hogy ez az eredetibb *jomo* tőből hajtott ki, úgy hogy a positivusa bizonyára *jomog, jomok* volt, ebből pedig *jomk- jonk* lett. Ehhez a comporativus *jonk-ább* (ma: *i*nkább — v. ö. *ju*har: *i*har, lat. *ju*go- (jugum): szl. *i*go, magy. *i*ga); ép olyszerű, mint a *hamar*-hoz *hamar-ább.* E comporativusnak positivusa *jomk, jomok* tehát lényegében véve ugyanaz, mint a *jog* (jóg) s *gyógy*; vagyis a *jonkább* úgy áll a *jobban*-hoz (a mi jár is helyette), mint *gyógyúl* a *jovúl, javúl*-hoz, a mi „sanari" értelemben szintén széltiben használatos. (V. ö. a székely *gyavúl*-t.)

Mielőtt czikkünket befejezzük, még egy ide vágó kérdéssel akarunk tisztába jönni. Helyeselhető-e a régi „jog" szónak föleleveníténse s a „jus" fogalmára való alkalmazása. A felelet rövid: helyes, helyes mind a kettő. Az első kérdés alá sem jöhet; a második is világos. A „jus" semmi egyéb, mint „igazság"; az „igazság" és „jó — jog" pedig minden isteni és emberi szerint együvé tartoznak. Ez együvé tartozásról tanúskodnak a német r e c h t (jus) és r e c h t e hand (dextera manus), továbbá a szláv p r a v o (jus) és p r a v (rechtus, richtig).

BUDENZ J.

SZÓREND.

III.

Az *is* szónak szórendi szerepét illetőleg fölmerült második kérdés ez volt:

M i n ő é r t e l m e t k ö l c s ö n ö z e s z ó a m o n d a t n a k a s z e r i n t, a m i n t n é v, i g e, h a t á r o z ó stb. u t á n á l l, v a g y i s: i l y e n, v a g y o l y a n h e l y e t f o g l a l e l a s z ó k k ö z ö t t?

Itt vissza kell térnem a fölvetett kérdéseket megelőzőleg mondottakra. (I. 167. l.) Azt mondtam először is: „Az *is*, mint nyomosító szó, a közvetetlen előtte álló fogalmat szokta kiemelni." A fogalmat, és nem a szót; mert, valamint az ige, úgy az *is* szó is gyakran csak a k ö z v e t v e előtte álló szót nyomosítja. De mindig kiemeli a közvetetlen előtte álló f o g a l m a t; a mely is akkor, ha csak egy szóból áll, egyszerű, ha pedig több szóból áll, összetett

fogalomnak tekintendő. Vannak, mint tudjuk, olyan szók, a melyek együtt szoktak járni; példáúl: a jelző és a jelzett; a birtokos és a birtok; a határozó és az általa meghatározott szó; de még a kevesbbé együvé tartozó szók is képezhetnek egy egészet, egy összetett fogalmat.

Példák: „Pálnak a háza *is* eladó“ — és: „A Pál háza *is* eladó“. — Amott az *is* szót közvetetlen megelőző, emitt pedig a tőle távolabb eső beszédrészre esik a fősúly; de mind a két esetben fogalmak vannak kiemelve. Amott a kiemelt fogalomnak egy, emitt két szó a képviselője. „Lassan lépve *is* eljutunk oda“ — és „Helylyel közzel gyorsabban *is* lépve folytatta útját“, E példák elsejében az *is* az összetett, másodikában az egyszerű fogalmat nyomosítja. Az utóbbi mondatból még az is kitetszik, hogy az *is* a rendesen együvé tartozó szók különválasztásával még erősebb, határozottabb nyomatékot ad annak, a mely mellé áll.

Az itt mondottak megfoghatóvá teszik azt a körülményt, hogy az *is*-nek minden mozgékonysága mellett is némelykor a hangsúlyozásra, írásban pedig a jegyváltoztatásra vagyunk utalva; a mit egyébiránt az igével sem kerűlhetünk el mindig.

Azt mondtam továbbá az I. czikkben:

„Kötőszói minőségében (az *is*) fogalmakat kapcsol egymáshoz.“ Itt is biztosabban járok, ha az általános jelentményű *„fogalom“* kifejezéssel élek; az eddig felhozottakon kívül még azért is, mert az *is* nem egyszer olyan *más* fogalmat föltételez, a mely semmi viszonyban sincs az általa kapcsolt fogalommal. Ez esetben az *is* az egész mondatra terjeszti ki közlő hatását, magát a mondatot is kapcsolván az általa föltételezett más fogalommal vagy fogalmakkal.

Példák: „Andor *is* elmegy“; (nem csak Vilmos.) „Telket *is* vettem“; (nemcsak házat.) „Ma is *itt* volt“; (nemcsak máskor.) „Tanúltam — tudok *is* valamit“; (nemcsak tanúltam, hanem stb.) — Itt tisztán csak a mondatbeli fogalmakat kapcsolja egybe az *is*. A föltételezett *más* fogalmakat a *„nemcsak“* kapcsoló szó a legegyszerűbb módon jelzi, magában értetőleg, külön mondatokban. Másképen áll a dolog a következő példákban:

„Dolgom *is* volt". „Csütörtököt *is* mondott a puskája". „Bele *is* botlottál!" „Tudom *is* én mit csinálok?!" „Roszúl *is* esett neki". — Itt az egymással viszonyló mondatok ilyenformán hangzanak: „Meg nem jelenésem oka az, hogy roszkedvű voltam; meg az *is*, hogy: dolgom *volt*". „Növelte haragját az *is*, hogy egyszer: csütörtököt mondott a puskája" — és így tovább. Az efféle mondatokban már nehezebb szerep jutott a *nemcsak* szónak. E mondatnak, példáúl: „Bele *is* botlottál", nem felelhet meg ez: nemcsak kifelé (botlottál). Ennek: „Roszúl *is* esett neki", nem ez: „nemcsak jól".

E tájékoztató magyarázat után lássuk a különböző állásokat, a melyeket e szócska el szokott foglalni.

Név után. A jelzős név nem okozhat fejtörést. Az *is* ez esetben mindig a jelzett szó után áll; még akkor is, ha a jelzőre esik a fősúly; pl. „Nagykorú fiát *is* eltemette"; — és a jelzett szó nyomosításával: „Nagykorú fiát *is* eltemette most". — Másképen áll a dolog, ha birtokos és birtok áll a mondatban. Rendszerint a birtok után áll az *is*; pl. „Az ipartörvény *végrehajtása is* fontos teendő"; — és a birtok kiemelésével: „A *törvénynek* végrehajtása *is* elég dolgot ad".

Ha birtokos után áll az *is*, — kettéválasztván a több szóból álló 'összetett fogalmat, — többnyire erősebb nyomatékot is ad a birtokosnak; de ekkor a nyomban következő birtokra is esik a kifejezés súlyának egy része; a mi a mondatnak, természetesen, egészen más értelmet ad; (l. értekezésem II. 209. l.) pl. „Bármely törvénynek *is* a végrehajtása a fődolog".

Ha a birtok kiemelését el akarjuk kerűlni, a birtok hátralökésével az állítmányt teszszük az *is* után; pl. e helyett: — a mi szintén helyes — „Szomszédom háza *is leégett*"; így: „Szomszédomnak *is leégett* a háza". „A Pál beszéde *is jó volt*" — és: „Pálnak *is jó volt* a beszéde". — Az állítmánynak előrebocsátása is gyengíti ilyenkor a birtok nyomosítását; pl. „Sok munkába kerűlt e csekélységnek *is* a *kieszközlése*".

Ide iktatom még a birtokos nevet vonzó ragos névutókat, mint a melyek ebben a szerepükben a birtoknév jelle-

gét öltik magukra. Az *is* ezekkel, valamint birtokosaikkal szemben sem változtatja szerepét; pl. „Bátyámnak ellene *is* tudok nyilatkozni" — és: „Még bátyámnak *is* ellene nyilatkoztam". — Az e kettő közti értelemkülönbség szembeötlő.

Az *is* nemcsak a *nak nek,* hanem más ragot fölvevő nevek után is állhat nyomosítólag, és az összetett fogalmat kettéválasztólag. A mondatok különböző jelentményét hadd tüntesse föl még egy pár példa, különböző ragú nevekkel:

„Intézzük el az ügyet Pál igényeinek *is* megfelelőleg.

Egyiknek *is,* másiknak *is* javára szolgál ez.

Nem csak egyes vidékek, hanem az ország érdekeinek *is* gondos szemmeltartását igényli ez ügy.

A közérdeknek teljes mellőzésével *is* képes eljárni benne, ha stb.

Folyton működött, hasznos dolgokat *is* teremtve gyakran.

A legszélsőbb határokon *is* túlcsapong.

Ennél többet *is* adok.

Még ennél *is* többet adok."

Határzó után. Ha névvel kapcsolatos ragozatlan névutó után áll az *is,* a nevet nyomosítja rendszerint; pl. „A fa alatt *is* állott néhány perczig". — Kivételesen a névutóra is eshetik a súly; pl. „János ellen *is* szavazhattak, ki tudja"?

De ez esetben több nyomatékot ad a ragos nevet vonzó névutó 3-ik személyű raggal; pl. „Jánosnak mellette *is* tudnék lenni, ha stb." „Melléje is tehetjük az asztalnak" (ezt vagy azt). „Utána *is* néztem távozó barátomnak, míg végre stb."

Az *is* nem léphet a nevek, és a *fogva, nézve, képest* függő névutók közé; nem mondjuk tehát: „Igéretednél *is* fogva"; hanem „Igéretednél fogva *is*". — Ugyanez áll az *errenézve, azonfölül, ehhezképest, annakutána* stb. határzókra nézve is. Nem is mondjuk: „Erre *is* nézve", „azon *is* fölül", „ennek *is* utána" stb.

De elválasztja az *is* az együttjáró határozók egynémelyikét; pl. „Igen *is* nyájasan bánt velük". „Nagyon *is* jól tudom". — Szintúgy lép az illető határozó és az

állapotjegyző közé is; pl. „Üléseztünk; most az egyszer higgadtan *is tanácskozva*". E mondattól nagyon különbözik a következő: „Higgadtan *beszélve is* meggyőzhetsz engemet ügyed igazságáról". — Kitetszik ebből, hogy az összetett fogalomnak az *is* általi kettéválasztása lényegesen változtat a mondat jelentményén.

Az igekötő az állítmánynak legközelebbi körülményét fejezi ki. Ha tehát ezt akarjuk kiemelni, az igekötő után teszszük az *is*-t; pl. „*El is* ment innen". — Ha távolabbi körülményt kell kiemelnünk, akkor más nemű határzó után teszszük; pl. „Innen *is* elment". Még távolabbra eső körülmény kiemelésével: „Nagyon *is jókor* távozott el innen".

Ne téveszszük szem elől, hogy az *is* egyszer csupán csak az illető mondatban szereplő fogalmakat kapcsolja egymáshoz; másszor pedig magát a mondatot is kapcsolja össze más mondattal. Első esetben az *is* előtt álló fogalommal a másik mondatnak szintén csak egyes fogalma áll szemben; míg a másik esetben mondatok állnak szemben egymással; és az *is* nyomosítottja csak a fogantyú szerepét viszi a mondat-kapcsolás műveletében.

Példák:

Kapcsolt fogalmak.	*Kapcsolt mondatok.*
Oda *is* kisérem — Vissza *is* kisérem. Nemcsak a színházban voltam — Itt *is* voltam.	Láttam az ármánykodásokat; — Vissza *is* léptem azonnal. Pestre jöttem — Itt *is* maradok most már.
Elvégezhetném holnap *is*; — De tüstént *is* elvégezhetem.	Pál köztök volt — Mindjárt *is* őt kezdtem vallatni.
Nemcsak hében-hóban — szünetlenűl *is* tud lármázni ez a gyermek; (ha biztatják.)	Erős, egészséges nép ez! — Többnyire *is* ez a vidék adja a legszebb katonákat.

Ha igekötő csatlakozik a másféle határzóval együtt álló igéhez, a szórend többször változik ugyan; de a hangsúly is nagy szerepet játszik ilyenkor. Lássunk példákat:

„Szépen *is* írja le a tárgyakat"; (nemcsak alaposan).

„Szépen *is írja le a tárgyakat*"; (azaz: Szívesen hallgatjuk, mikor ily szépen írja le stb.)

Mindkét esetben a *szépen* szóra esik a fősúly; de az utóbbi példában a többi szónak is meglehetős rész jut az egészből.

„Jól ismeri a tárgyat; szépen *is* írja le."

Itt eloszlik a súly a *szépen*, *írja*, *le* szók közt.

„Nemcsak ismeri, hanem le *is* írja jól."

Itt a három szó közől a *jól* a legkevesbbé hangsúlyozott.

Ilyenformán változik a nyomaték, valamint a mondat értelme is a következő mondatokban is: „Gyorsan készíti terveit — gyorsan *is* hajtja végre". „El *is* készíti, végre *is* hajtja gyorsan". „Jól készíti; végre *is* hajtja gyorsan". „Jól készíti; és azután *gyorsan* végre *is* hajtja".

Jól, *szépen*, *gyorsan* stb. kétféle természetű határozók, vagyis olyanok, a melyek majd csak az igére, majd körülményére is vonatkoznak: a miért is legtöbb változást engednek szórendi tekintetben; pl. „*Jól* lehordtam" — és: „Jól mondtad *el* az egészet", „*Gyorsan* kifutott az utczára" — és: „Gyorsan intézi el ügyeit". — A két *gyorsan* följebb az utolsó mondatpárban az igének körülményére is vonatkozik. Ezért esik rá ott erős hangsúly, ha követi — és csekélyebb, ha megelőzi az igét.

Az *is*, mint látjuk, inog a két határozó közt, nagy óvatosan kerűlve az igét, a melyet más esetekre tart fenn. Nem is mondjuk, pl. „Gyorsan hajtja *is* végre", — „Végrehajtja *is* gyorsan". Az ilyen csoportozatban az *is* csak akkor járúl magához az igéhez, ha ez igekötő nélkűl áll; pl. „Ír *is*, beszél *is* szépen stb." — De az igéről később lesz szó.

Nem sorolom el azt a sok határozót, a melyekkel az *is* úton-útfélen társúl, a minők pl. *Hol is? Hogyan is? mikor is?* stb. *igenis, nem is, ne is, legalább is*, stb. stb.

Ez alakok úgy sem szorúltak magyarázatra. — Ugyanez áll a kötőszókra nézve is. Magukhoz vonzzák ők társukat

úgy, hogy — egy szóba összevonva, vagy külön írva, — egy egész fogalmat képeznek vele együtt: *mégis*, *vagyis*, *csak is*, *ugyanis*, *a miért is* stb.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A „DAG, DOG, DEG" MELLÉKNÉVKÉPZŐ.

Soha sem felejtem, mikor deák koromban egyszer a Visegrád-féle nevet kelle valakinek fejtegetnie. Ámulék, bámulék, s várám, mit sütnek ki belőle. „*Visegrád* annyi mint *Visegrá-d*. *d* először főnévképző, például: föl-*d*, pa-*d*, vá-*d* stb.; másodszor melléknévképző, például: zöl-*d*, gyöngé-*d* stb.; harmadszor igeképző, például: tol-*d*, kér-*d* stb... Menjünk tovább! *Visegrá* annyi mint *Visegr-a*. *a* először főnévképző, például: ap-*a*, any-*a*, dud-*a* stb.; másodszor melléknévképző, például: csup *a*, toty-*a*, nyif-*a* stb. Hát igét lehet-e vele képezni? — Nem! — Menjünk tovább! Visegr!.." Ekkor már nem állhatám a hallgatást. Felkelék. „Kérem tanár úr, hiszen „Visegrád" szláv szó." — „Helyes! Szabad-e akkor elemeznünk? — Nem! — Menjünk tovább!"

Mindig ez a jelenet jut eszembe, valahányszor a magyar szóképzőkről szóló könyveinket forgatom. Első pillanatra azt hinné az ember, hogy nincs mit földerítenünk többé: az egész dolog pompás rendében van. Mindent tudnak már magyarázni. Pedig dehogy! Még tömérdek sok munkánkba fog kerülni, míg oda jutunk, hogy a magyar szóképzőket úgy mutathassuk be, mint azt a szigorú nyelvtudomány követeli.

Ezennel oly melléknévképzőt akarok ismertetni, mely eddig még sehol sincs tárgyalva, t. i. a *dag*, *dog*, *deg*-et.

Legelőször a „Vadrózsák" között lettem rá figyelmessé. Krízának ama becses gyűjteményében ezt olvassuk az 506. lapon: „küsdeg, küsdég, küsded: kisded". Hogy mind e négy alakban *kis* vagy *küs* az alapszó, s *deg*, *dég*, *ded* a képző, ahhoz egy szikra kétség sem fér.

Második például akadt *gazdag*. Régen *kazdag*-nak hangzott. Hogy *kaz*- és *dag*-ra kell szétbontanunk, mutatja az összehasonlító nyelvészet, melynek bizonysága szerint *kaz* egy a finn *koso*, mordvin *kož*- és *koža*-val, s b ő s é-

gest, gazdagot jelent. Ennélfogva *kaz* ép úgy viszonylik *kis*-hez, mint *kaz-dag kis-deg*-hez. (V. ö. Budenz, Szóegyezések. 80. sz.)

Harmadik példának ismertem föl a *rideg*-et. *ri* egy a finn *eri*-vel, mi annyi mint separatus, seiunctus. (V. ö. Budenz, Szóegy. 652. sz.)

Negyedik példa: *hi-deg, hü-dêg*. Alapszava egy a *hives, hüvös, hűs, hűt, hűl* s a refrigerium értelmű régi *hic-delem*-ével. (V. ö. Mátyás Flórián, Magyar Nyelvtudomány II. 14. lap.) Az Erdősi biblia fordításában találkozó *hüdêg* úgy viszonylik *hüdeg*-hez, mint *küsdég* azaz *küsdêg küsdeg*-hez. (V. ö. Budenz, Szóegy. 122. sz. Magy. Nyelvészet V. 394. lap.)

Végre ezen melléknevek sorába tartozik mindenesetre *bol-dog* is. Szakasztott olyan képzés, mint *kaz-dag*, stb. Alapszava *bol* copiosus, multus, uber-félét jelent. Csak az a kérdés még, melyik finn szóval rokon: *paljo*-val-e, mi annyi mint „sok", vagy *vilja*-val, mi szintén a bőség fogalmát fejezi ki, vagy pedig — a mi talán szintén lehetséges — mind a kettővel.

Ennyi példát találtam a *dag, dog, deg* melléknévképző bizonyítására. Úgy de a Kríza-féle jegyzet még tovább viheti ismeretünket. Ha *küsdeg* annyi mint *küsded*, akkor ez az egyenlőség nem csak az értelemre, hanem a származásra nézve is áll. E szerint az ismeretes *dad ded* melléknévképző is eredetileg *dag deg* volt. (L. „A gyermeknyelvről" szóló értekezésem 6. lapját.)

PONORI THEWREWK EMIL.

„ZRINYI A KÖLTŐ".

Azt hiszem, helyesebb: „A költő Zrinyi"; midőn t. i. az egészet egy névűl használjuk. Mert ha a „költőt" magyarázatképen, mintegy komma után, csatoljuk a névhez (Zrinyi, a költő), nem teszek kifogást a kifejezés ellen.

Hogyan keletkeztek vezetékneveink? István például mesterségére szabó volt, Péter kovács, József ötvös, Ferencz iródeák, s elnevezték őket Szabó Istvánnak, Kovács Péternek, Ötvös Józsefnek, Deák Ferencznek. Vagy nemzetségük

szerint különböztették meg őket, levén az egyik horvát, a második tót, a harmadik német, a negyedik török, s lett belőlök Horvát István, Tót Péter, Német József, Török Ferencz. Vezetékneveink ilyetén származása magyarázza a a népnyelvnek azt a szokását is, hogy az *a* névelő szeret ott tapadni a nevek előtt, s így mondják: a Kovács Péter, a Német Jóska, mintha Péternek a mesterségét, Jóskának a nemzetségét akarnák megjelölni. Ebben rejlik oka annak is, hogy a magyarban a vezetéknév a keresztnevet megelőzi.

Tehát: a költő Zrinyi.

A nemzeti szinháznál tehát „Robert le diable"-t helyesen fordították „Ördög Róbert-"nek; de már ezek nem helyesek: „*Lázár a pásztor*", „*Paul Jones a kalóz*", e helyett: „A kalóz Paul Jones", „A pásztor Lázár".

Erdélyben az ember hivatalát és foglalkodását mai nap is nevének eléje teszik, nem utána, mintegy folytatva a vezetéknév keletkezésének processusát. Ott azt mondják: tanár Szilágyi, ügyvéd Berkes, püspök Fogarassi, stb. A névhez tartozó megjelölőket a magyar nyelv általános szokása szintén a név elé helyezi: nemes Folkusházy, báró Orczy, gróf Széchenyi, herczeg Eszterházy, habár ezeknek, keletkezésük értelme szerint, a név után volna helyük. „Nemes Folkusházy" annyi mint nobilis de Folkusháza, tehát Folkusházára való nemes, folkusházi nemes. „Gróf Széchenyi" annyi mint comes de Szécheny, tehát Szécheny grófja, széchenyi gróf. S ugyanez a processus még mai nap is végbe megy, fülünk hallattára; a környékbeli nép lengyeltóti grófoknak nevezi a Zichyeket, a kik Lengyeltótiban laknak, és ladányi báróknak a Wenckheimokat, kiknek Körös-Ladány a székhelyük.

GREGUSS ÁGOST.

HÁL.

Szótáraink szerint *hál* annyi mint „aluva tölti az éjet valahol". Ez csak úgy nagyjában igaz. Szigorúbban véve a dolgot, azt látjuk, hogy az alvás nem lényege neki; hanem egyszerűen éjjeli nyugvást fejez ki, akár aludják olyankor az ember, akár nem. Tanúlságos

példa erre Vadrózsák I. 484. lap. „A szegén legén fö'duzmálta magát, kimönt nagy morgolódva a házbó, nem is mönt bé a vacsorára is, hanem meghált az udorba egy kicsi poros szénán, de egész éjjel nem tudott alunni egy csöppöt is egész virattig."

Még valami van, mit szótáraink nem ismernek; pedig nyelvünk eszejárására nézve igen jellemző. „A hált bor ízetlen" mondja egyik közmondásunk. (Ballagi, Példab. 868.)

Aż egyszerű *hált* helyett *éjhált* is eléfordúl: „Igyék éjhált vizet". „Kenje az éjhált nyálával, s meggyavul" Vadrózsák I. 496. lap. Ebből látnivaló, hogy *hált* olyast jelent, mi éjjelen át nyugvó állapotban volt, egész éjjel eláll t, stb. De egyúttal azt is megtanúljuk belőle, hogy *éjhált*, ha értelemre nézve egy is az „éjt állott"-félével, származásilag *hálni* igéből való. (*hál*-nak egyéb nyelvekben találkozó rokonairól l. Budenz, Szóegyezések 95. sz.)

PONORI THEWREWK EMIL.

A FERENCZ LEGENDA.

2. Valamelyik alakjukban vagy jelentményükben kihalt szók.

Ezek közt soroljuk fel azokat is, a melyek csak bizonyos, meghatározott szólásokban s összeköttetésekben maradtak fenn; pl. kárt vallok (damnum habeo), eleve megmondtam (praedicebam), sat.

áldomás . . . Algÿon tegedet mÿ vronk menden aldomaſban (benedicat te pater in omni benedictione) 24. 29. aldomas megvegezuén (finita collatione) 75.

állat . . . ew nagy regulayanak alatya (ipsius regulae status altissimus) 22. megternek elfew allatokra (redibunt ad primum statum) 112. mykoron egÿ allatba menden yozag tewltetyk*) (cum in una re invenitur omne bonum) 73. allatyaban es neveben (re et nomine) 73. 122. 142. ſem lelkeſ ſem allat (nec animal nec persona) 152. Ewt se kerdÿed ez allatrol (de ista materia) 51.

alutt . . . te zewuednek (ednek) vylaga kyt ſyracz meg aluttat megholtat 157. meg alut test 157.

*) Valószinűleg íráshiba „lewltetyk" helyett.

apól ... megapolyauála (osculabatur) 94.
*asszony*ember (mulier) 75. 58. asszony állat 157.

atyafi testvér ... ew attyafyaÿ (fratres eius) 99. attyafywÿ zerelm (fraternus amor) 70. — A „testvér" a régieknél tudtommal sohasem fordúl elé, hanem helyette „atyafi". E codexben is a „frater" mindig „atyafi".

beszéd (verbum) 4. 25. sat.

betegel, beteglik ... mykoron (Clara) nehezen beteglenek (cum graviter infirmaretur) 73. mykoron betegłek uala (infirmabar) romaban 141. beteglew (aegrotans) 143.

bizlal ... myndenestewl foguan byzlaltattatott yftenben (totus confortatus in domino) 53.

bolcsó ... ez vrnak bolczoÿaual helyett foglaluan (loco capto de domini licentia) 39. keruala bolczot alamÿznaert mennÿ (petebat licentiam eundi pro eleemosyna) 83. bolczot ada (dedit licentiam) 145.

csitten, csittehen ... vette neky czyttenetet (imposuit silentium) 135. vete czittehenetet (imperavit silentium) 136. zÿtteheneduen lefezuen (silenter observans) 41. — Ma csak a factitív *csit*-ít s a parancsoló *csitt* (: csitj) alakjában él.

ég, ege ... fel emele Masseust az fuuallafual egebe Tartuan ewtett ew elewtte fen egben az annen ment egy fenguolna (levavit Massaeum ipso flatu in aërem et impulit ipsum ante se, quantum unius longae hastae mensura) 132. egben repewlew kefelyew (aquila volans) 96. latta egbe felemetleri (vidit elevatum in aërem) 61. 41. 42. 62. 63. 64. — Mind e helyeken csak is „aër"-t teszen, s „caelum" jelentményben nem fordúl elé.

egész ... egez baratok es betegek (fratres sani et infirmi) 91.

egyel, egyelsem, egyenbe, egyetlenbe, semegy ... menÿewnk egÿel altal (transeamus simul) 19. tertenek egÿel (accidit semel) 20. 41. 63. 123. 135. egÿelfem (nulla vice) 9. egyenbe mondananak veternÿet (simul dicerent matutinum) 41. 59. 61. 129. valamÿkoron vagyonc egyettlenbe (quandocunque sumus simul) 12. 13. 92. 130. 139. egyen egyen (singillatim) 136. femegÿ frater (nullus frater) 17. 21. 48. 65. femegÿk ne valÿa (nullus habeat) 24. femegykeppen (nullo modo) 3. 34.

elő, eleve, elvől, elől, előlső, elesztebb ... elewtewlfoguan (a principio) 109. elew kezdetben (in principio) 13. elew fÿam (primogenitus meus) 23. nekyk hat mege nekyk

eleve (quidam retro, quidam ante) 21. eleue zylettett (primogenitus) 2. eleue meg monda (ante – prae dixit) 18. eleue mondott tarsÿual (cum sociis ante = supra dictis) 138. mondottauala eleue (praedixerat) 145. eleueueve (anticipans) 16. eleuehaladotuala (praecedebat) 28. eleue ÿew (incedit) 60. eleuevettetnek (apponuntur) 16. nemynemew nagy vÿzeluewl (ultra quemdam fluvium magnum) 18. mykoron e barat lakoznak hegyek eluewl (cum frater ultra montes consisteret) 66. elewl lewle (praevenit) 77. elewl lele (occurrit) 10. elewllewlyual (obviabat) 146. kykkezewl elewlſew (quorum primus) 2. elewlsew (primogenitus) 12. elewlſew (primo electus) 24. ydenek eleztebuoltaban (prioritate temporis) 2. zergete mykeppen eleztebe (pulsavit ut prius) 15. 35. 38. 47. 67. 134. elezteby gondolas (cogitatio pristina) 10.

encselkedik . . . kyk regulat paraſtol enczelkedtenek tartanÿ (qui regulam simpliciter servare studerent) 124.

éppejt . . . egÿhazÿ eppeytesre (pro reparandis ecclesiis) 7.

erőstön . . . lacz engemet erewſtewn elarolnÿ 144.

fél . . . egy felewl mas ferre (ex una parte ad aliam partem) 11. az felben (circa partes illas) 49. az felekben (in partibus = regionibus illis) 138. vylagnak kewlewmb kewlewmb feleet (partes orbis varias) 129. 24.

fene . . . fene gyewlhewtſeg (truculenta rabies) 146.

fiaztal . . . az madarak az fezekben fyaztalnakuala (pullificabant) 145.

foly-, folyamik . . . az frater folyamak boczanattra (cucurrit ad veniam) 80. tudna hugÿoknak folyaſt (sciret stellarum cursus) 29. Gondolanak ayaÿtatost azon zent fferenczhez folyamnÿa (cogitaverunt devote ad 'S. Franciscum recurrere) 68. hogy vallana kyre folyamnanak (ut haberet, ad quod recurreret) 79.

gyakorlatosság (perseverantia) 55.

gyölhödség, gyölhözés . . . nem menekethetykuala fene gyewlhewtſegetewl (nec valebant truculentam rabiem evadere) 146. farkaſnak gyewlhewtſege (rabies lupi) 151. gyewlhewzeſnek ehſegeuel kemenſeges (ferocissimus rabie famis) 146. 149.

hamarság . . . Es hogy menne leleknek hamarſagaban (et quum iret in impetu spiritus) 138.

háboról . . . meg haboroltatot (turbatus est) 15. meg habaroltattatot (perturbatus est) 21. haborolattlan (imperturbatus) 21

haragúl . . keuelkeduen es h a r a g u l u a n (superbiens et i r a s c e n s) 15.

hassonl . . . mennÿeÿ atÿa ez bodog embert h a ſſ o n l a ew fyahoz (Deus pater tam felicem hominem filio suo f e c i t esse c o n f o r m e m) 26. hogy magat hozza h a ſſ o n l a n a (ut se c o n f o r m a r e t) 100. az zamar ganayahoz h a ſſ o n l o t penez (pecunia stercori asini c o m p a r a t a) 80.

hat . . . hemberÿ teredelmeſſeg semÿt nem h a t (humana fragilitas nihil potest) 5. h a t h a c z vallanod (habere p o t e s) 98. h a t h a t n e k adnÿa (offerre v a l e r e m) 48. nem h a t h a t n a k ÿmtenye (non p o s s u n t admonere) 117.

himt . . . nem h ÿ m t e n e k sem aratnak (non s e m i n a n t neque metunt) 94.

hirhöv- . . . az hyr legottan m e g h ÿ r h e w u e k (haec novitas statim i n s o n u i t) 150.

hiv, hiu . . . lewlyk h y u a n kezekett (invenient manus suas v a c u a s) 109. alnak mezeÿtelen es h y u a n (adstabunt nudi et v a c u i) 115. belewl maradnak hydegen es h y u a n 126.

hivatal (v o c a t i o) 109. h i v a t a l o s (v o c a t u s) 19.

hivel . . . zerelm m e g h y u e l u e n (f r i g e s c e n t e caritate) 110.

hős (i u v e n i s) 14. 15. 136. 146. 150. 156. 162.

hug . . . mÿ h u g y n k (s o r o r e s nostrae) 40. en h u g o m es en lÿanÿm (s o r o r e s meae et filiae meae) 74. en h u g y m n a k madaraczkaknak (s o r o r i b u s meis aviculis) 139.

igazejt . . . (az megholt gyermek) zemeÿ fel nyttuan es karyaÿ fel emeluen fel y g a z e y t a magat 160.

ihel . . . Tehat vr yſten nekÿk y h e l (tunc eis dominus i n s p i r a b i t) 106. ezeket y h l e t t e neked vr ieſus (hoc vobis i n s p i r a v i t dominus Jesus) 22. valamit zent lelek ÿ h l e n e (quidquid divinus spiritus i n s p i r a r e t) 135. 56.

itegyel . . . y t e g y e l betegewl fekewk (h i c infirma iacui) 74.

jelennen . . . vgÿ hogÿ zegyenly ky mentet y e l e n n e n (ita ut pudeat ipsos prodire i n p u b l i c u m) 110.

jom . . . Es vgy ada ÿſten ennekem hatalmat lelkemben: hogy ewtewle nekem engedet menden y o m b a l o l ÿſtenÿ malaſtnak myatta: menden coron ewtet zÿuemuel es zamual gÿczerem es nagÿoboÿttom (ita dedit mihi deus potentiam in omnia, quod d e omnibus mihi b o n i s ab ipso per suam. sanctissimam gratiam concessis semper eum ore et corde laudem et magnificem.) 48.

jószág (virtus) 29. 64. 70. 101. (utilitas) 53. (bonitas, bonum) 46. 73. jószágos (virtuosus) 21. 76.

kell . . . kell mÿt mondaz (placet, quod dicis) 6. ha neked kell az hegÿ (si tibi mons ille placuerit) 38. kelletek tÿ attyatoknak adnÿa orzagat nektek (placuit patri vestro dare vobis regnum) 89. neky kelew utat (viam sibi bene placitam) 6. kelletſeg (necessitas) 78.

kiz, kiszlel, készlel . . . ky*r*yuala (az *r* aláhúzva s a szélén *z*-vel javítva) ew baratytt bezeduel es peldaual (fratres suos verbo et exemplo induxit) 79. bewnewſewkett zerelemre kÿzlelnenek (ad amorem inducerent peccatores) 94. kezlelyuala az ba(*ra*)tokot (admonebat fratres) 85.

könyv . . . fuldalaſnak kenuezeſeben (in compunctionis lacrimis) 35. kÿenuezeſekuel (cum lacrimis) 4. kewnues ÿmadſag (oratio et lacrimae) 114. kewnueznÿ (lacrimari) 85.

köteles . . . megkewtelezek ewtet hogy megmondana (adiuraverunt eum, ut diceret) 60.

követ . . . kews czorda kyt yſtennek ſya kewuette ew mennyeÿ attÿanak (pusillus grex quem filius dei postulavit a patre suo caelesti) 88.

koporsó . . . zent Coporſoknak vara felett (super burgum sancti sepulcri) 104. ky coporſoba el reÿtetyk (quae in tumulo absconditur) 133.

lak- . . . nem lakhatom tewbet ez emberben (non possum diutius in isto homine commorari) 60. holot lakozÿk zent fferenc (ubi moratur frater Franciscus) 18.

lelkes (animal) 29. 149. 152.

lesez . . . ffrater lleo zent fferenczet hÿvſegeſt leſezÿuala (frater Leo fideliter Sanctum custodiebat) 41. leſezuen mytt zent ferencz tenne (observans, quid Sanctus faceret) 41.

magaszt, magasztal . . . yſten felmagaztat (exaltabit) tegedet 35. elmenek magaztaſa (mentis excessus) 77. ew nyeluet magaſtalya mÿ ellenewnk (lingvam eius excitat contra nos) 30.

marha . . . marhak auagy alatok (res) 142. valaholott zent fferencznek marhayaban lewlhetuala (ubicunque de rebus S. Fr. poterat invenire) 69.

meg . . . egebeknek yozagat agÿadok meg (reddite alienum) 58. addÿad meg en ſyamot 162. akarom hogy ez betegnec zolgalattyara meg maragÿ (remaneas) 13.

méltól, méltóltatik . . . mÿ vronk meltola mutatnÿ ew vtatt (dominus noster dignatus est viam suam demonstrare) 7.

kyket meltoluala (dignabatur) gondolnÿ 4. az vernek folyafat meltoltatnak (dignaretur) meg allattnÿ 68. 75.

mez, meze (?) . . . az kepnek alatauralo mezeÿtÿs elromta (destruxit caementum picturae substratum) 67.

miá, miatt . . . vÿlagot mÿa (per mundum) 20. 13. 93. nyelue mÿat (per lingvam) 37. kÿnÿ mÿat (per poenas) 37. ew myatta (per ipsum) 4. eÿeknek mÿatta (per noctes) 42. sat.

miért . . . myert (ex quo – quoniam) en teneked kerefek oly kegyelmet 149. mÿert kÿket hÿznek fordolnÿ penetenczere (nam quos credunt ad poenitentiam converti) 113. (propter quid) 94.

minem (numquid) 10.

mire (quare, cur) 18. 60.

mondék . . . gonoz mondekokual (male dictionibus) beltelyenek 24.

múl-, múlat . . . ew kegyeg nagy vigy arczaual el mulykuala (pertransibat) 3. Es menden bozzofagokot frater Bernald ewrewluel el mulatuala (ad cuncta opprobria f. B. gaudens permanebat) 21.

néha . . . Neha bodog ferencz monda (quadam vice dixit b. Fr.) 88. Neha (quadam die) vr iefus monda lleonak 94.

nyájasság . . . zyubely nyaÿaffag (cordis conversatio) 125. nyayaffagnak zokasa (conversandi modus) 135. nyayafkodnÿ (conversari) 133. nyayafkoduan (conversantes) 114. yozagos nyayaffag (virtuosa conversatio) 143.

nyumot, nyomol, nyomvad, nyomtat . . . paranczoloc neked hogy engemet nÿwmofal (calces) es nywmotuan labadot veffed en zamra nyumotuan te labaydual (pedibus calcantibus) 11. mend elmulandok nÿomoltatnak (transitoria cuncta calcantur) 133. vgÿ uala yftenben megnÿomuadot (ita erat absorptus in deum) 41. az gyermek ky meg nyomuadottuala haznak romlafatol 161. tezy ewkewt nyomtatny es yaratnÿ bazalifcofon (facit super basiliscum ambulare et conculcare) 147.

ottogyel (ibi; ibidem) 20. 27. 59. *ottogyal* 36. *ottegyal* 36.

őrz, őriz . . . tyed azt ewrzeny (tuum est hoc inspicere) 123. ewnekÿ teb tarfÿ ewrzewtek (plures eius socii aspexerunt) 63. De mykoron ezeket ewryzne (quum haec aspiceret) 140. De vr Bernald vetee azt ewn zÿueben ew-

rÿzni eÿel (Dominus autem Bern. posuit in corde suo illum observare de nocte) 4.

öt, ötl- . . . ky haragnak merget ewtewtte (quae iracundiae venenum effudit) 93. himtven auagya ewtuen nagy talgokat (illo magnalia diffundente) 136. az ſebekbelewl ewtlewt vÿer (sangvis effusus) 68. kewnuezeſnek ewtleſeuel (cum lacrimarum effusione) 92.

ösztövérejt . . . ſohazkodaſokual magat ewztewereÿtÿuala (gemitibus se macerabat) 71. ſyralmaſſagokual magat ewztewuereÿtetteuolna (lacrimis se macerando) 72.

sebhed- . . . nehezen zepphetyk (vulneratur) yſtennek zolgaya 50. az poclos vala meg ſephewt (erat ulceratus) 103.

sotó . . . nemi ſoto alat nyomorolot hewſrewl 162.

személy . . . laugnak zemeleben (in specie flammae ignis) 46. 49. 136. (facies, imago) 18. 148. oh attÿamſya criſtuſnak zemele (o frater, pecorelle Jesu Christi) 46. zemelyben (in persona) 105.

szenderetesség (tranquillitas) 2.

szer, szerez . . . mend zereuel (per ordinem) 52. zeret zereuel (seriem per ordinem) 53. kyk tanoytnac ezkeppen es ezkeppen zeruel elnÿe (quae docet sic et sic vivere ordinate 107. ez zeruel (hac vice) 35. ÿlÿ zerrel (sic) 142. zerbezed (historia) 122. zerze magat zent attyaual bezellenÿ (proposuit cum S. patre tractare) 37. zerze (ordinavit) 38. zerzenek haylekot (tugurium construxerunt) 39. en attÿamnak zerzeſe myat (patre meo procurante) 74. zerzete kenerekett az aztalokra (iussit panes in mensis praeparari) 75. zerzetteuala (ordinaverat) 84.

szerkeszt . . . ſok emberektewl zerkeztetet (multis comitantibus hominibus) 60.

szipegés . . . gyakortauala zypegeſek (frequentes singultus) 65. De az azzon keserewseges zypegeſekuel belteluen 162.

szirnyé . . . megzÿrnÿeedett es megſargelott (deformis et squalidus) 2.

szorog . . . zorognakuala kazdagolnÿ zent yozagokual (procurabant ditari sanctis virtutibus) 70.

szózatl- . . . az helynek capuyara zozatlonk (ad portam loci sonuerimus) 50. 70. zozatlikuala (vox eggrediebatur) 43.

szökös . . . kyk leznek zewkewſewk temetſegre (quae erunt necessaria sepulturae) 143.

szövevény . . . fewrew zewueuen (densa sepes) 27. — Mellette eléfordúl azonban a *sövény* is: hogy kyuÿge az fewuennek helye kyuewl (extra sepem loci portare) 80.

tehát (tunc) 41. 44. sat. sat. (unde = itaque) 4.

tekéll . . . hogy az yften megtekellene (ut deus perficeret) 5.

teltes . . . voltak zent lelekuel teltefek (fuerunt pleni Spiritu Sancto) 1.

tételm . . . criftufnak tetelme myat (Christo faciente) 74. gonoz tetelmek (maleficia) 148.

vall . . . zent fferench vallot týzenket tarfot (habuit duodecim socios) 1. výlag nem vallot olÿ czudaf embereket (mundus non habuit tam mirabiles homines) 1. hogy vallana yftennek malaftÿat (quod haberet gratiam dei) 3. arold el mendenedett, kÿket vallaz (vende omnia, quae habes) 6. ÿme yften tanalcza melyet vallonk (ecce consilium domini, quod habemus) 6. tyzteffegben vallatykuala (in veneratione habebatur) 36. honnatt vallonk teget (unde te habemus) 18. sat. sat.

válaszos . . . egyeffeges es valazof nep (populus singularis et similis) 91.

vetêdni . . . nem akaruan ew uele vetedni (nolens cum ipso contendere) 7.

veszteg . . . Enek melfeges veftegfegeben felkele (in profundo noctis silentio surgit) 4. kyk ew paranczolatyara vezteglenek (quae ad eius imperium tacuerunt) 138.

vigaszt . . . vr yften ÿohabelÿ teredelmefekett meg vigazt (dominus sanat contritos corde) 72. meglele a betegeth tekelleteft megvigaftat (invenit infirmum perfecte sanatum) 14. az beteg vÿgazafat (infirmus sanatus) 60.

villámat . . . Es hogy menne leleknek hamarfagaban mykeppen vÿllamat (et quum iret quasi fulgur in impetu spiritus) 138.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. Székelységiek.

162. A pap kutjából merítette a vizet.

163. Farkasfogba esett = éles, veszélyes viszonyok közé hol bizonyos a vész.

164. Megtanul, mikor a lúg csípni kezdi a nyakát.

165. Fortélyos lónak jó kantár kell.

166. A marhát a gazda szeme hizlalja.

167. Terhes asszony addig menjen, míg háza tetéjit birja.

168. Nyárba egy köböl essőnek egy véka sárja; télbe, őszszel, tavaszszal egy véka essőnek egy köböl sárja.

169. Tavaszi szél utat száraszt, őszi esső vizet áraszt.

170. A hol macska van a háznál, ott a gazdasszonynak szemesnek kell lenni.

171. Előbb legyen ökröd, s osztán csinálj jármat.

172. Verés a verésre árt, de étel az ételre nem árt.

173. Feltalálta magát mint a megkerített kuvasz (mely t. i. elillanási helyet talált). Feltalálta magát mint a megkötött kuvasz (mely t. i. a kötelet elrágta). Feltalálta magát mint a megrekesztett kuvasz (mely t. i. az ajtót kirúgta).

174. Nem csak az élitől kérdem, hanem a fokától is = a kérdéselt bajnak oka nem csak az egyik, hanem a másik is. Ezt nevezetesen háborgó házasfeleknek, vagy épen váló személyeknek szokták mondani, mikor t. i. az egyik mindenben a másikat okozza. KRIZA.

2. Szegediek.

175. Mulat mint Bodorék kutyájuk a kútban = kelepczébe került, szorúlt helyzetben van.

176. Föltette a papkévét. (A gabona-kereszten álló legfelsőbb kéve neveztetik papkévének. A közmondást arra alkalmazzák, ki rosz tetteit egy legnagyobbal szaporítja, mely fölűl áll valamennyin.)

177. Sorba kerűl mint a tápéi bíróság. (Tápé község biráját bizonyos időben úgy választotta, a mint a házsorok egymásra következtek.)

178. Kirágta az iszákot = suttyomban tiltott dolgot cselekedett.

179. Kutyanyomba hágott = rosz útra tért.

180. Ráhágott erszényemre a ló = üres, lapos lett.

181. Se ki se be mint a pitarajtó. (Igy fejezi ki magát az, ki állapota javulását várja, s az még mindig változatlan.)

182. Nincs azoknál se tücski, se hajtski. (Gúnyból mondják azokra, kiknek nincs semmiféle jószáguk.)

183. Kikéri anyjából a borjút — addig rimánkodik, míg kérése nem teljesűl. (Erd. Km. 1690.)

184. Ha jöttök lesztek, ha hoztok esztek = nem lesztek hivatalosak a lakodalomba, otthon maradhattok.

185. Szomszéd-határba ér a nyelve = oly annyira nyelves, hogy a távollakókat is megrágalmazza.

186. Koty ide szilvalé, majd megborsollak. (Annak mondják, ki más beszédébe rendén kívűl beleszól.)

187. Csomó van a fültövénél *) = akaratos, felfuvalkodott ember; ezzel egyértelmű: nagyra lát.

188. Ütheted már bottal a nyomát. (Ha téli havas időben a tolvajt lépése után nyomozzák, s a nyomot eltévesztik szem elől a keresők: akkor mondják e közmondást. Erd. Km. 1143.)

189. Ejnye, hogy föl nem vettem. (Igy szól az alföldi pór, ha régi jó emberét hamarosan föl nem ismeri.)

190. Ki nem látom mondani. (Ha valami hirtelen nem jut eszébe.)

191. Helybehagyták a boldogabb végivel = a bot vastagabb felével verték meg = keresztapát választott.

192. Alácsapta a juhászkapcsot = valamely irat alá írta a nevét.

193. Kifogyott a púpos a héjából = elfogyott a kenyerük.

194. Mákos kifli fakilincs, púpos meg egy szikra sincs = drága eledellel élnek, ajtójukon pedig fakilincs van, néha meg a kenyérből sem ehetnek eleget.

195. Nincs jártányi ereje. (A betegre mondják, ha fellábad, de még nem bir maga erejéből járni.)

196. Hopkénytelen = nem örömest tesz valamit.

197. Mire veret = kiváncsi vagyok, hogyan végzi dolgát.

198. Nincs ki nála a négy kerék = hibás eszű.

199. Napnyugoti kereskedő = naplemente után lopni jár = tolvaj.

200. Neki ment mint bolond tehén a fiának = hebehurgyán látott dolgához.

201. Kitudták a vagyomból = az örökség szétosztásánál megcsalták.

202. Többeljobb = magánosan rosznak elég rosz; de hogy jó lehessen, magánál jobbak közé kell mennie.

203. Ettél-e már tőlem rotytyantottat = tojás-rántottát.

FERENCZI JÁNOS.

Népdalok.

I.

Csodálkozom drága kincsem dolgodon,
Másnak adtad jobb kezedet úgy hallom.
Hát már a mi szerelmünknek vége lett,
Vajjon konkolyt mi közöttünk ki vetett?

*) Úgy mondaná azt a nép Szegeden, hogy *fültövénél*? Sehogy sem tudjuk elhinni. A szerk.

Kár volt mindjárt minden szélre hajtani,
Az írígyek szavaira hallgatni.
Bizonyságim nekem ebben az egek,
Hogy én most is rózsám érted szenvedek.

Azért bátran a gyürőmet add vissza,
Mert már kékes kövecskéje nem tiszta;
Örökösen mondj le rólam, nem bánom,
Hűségemet én is másnak ajánlom.
(Nógrádból, Sávoly vidékéről.)

BORBÁS VINCZE.

2.

Kis Verbicza *) szép helyen van,
Kerek erdő mellette van,
Ott terem a piros csipke,
Rászállott a bús gerlicze.

Láttál-e már arany bárányt,
Verbiczai lánynak párját,
Kék a szeme, piros szája,
Ezer csókot raknak rája.

Kis Verbicza szép helyen van,
Mert a vasút mellette van;
Azon jár el a gőzkocsi,
A ki a regrutát viszi.

A gőzösnek hat rostélya,
Nyújtsd ki babám kezed rajta,
Fogjunk kezet utoljára,
Bú eltemet nemsokára.

Barna hajad simítsd hátra,
Hadd nézzek rád utóljára,
Hadd nézzek rád utóljára,
Bú eltemet nem sokára.
(E dalt torontál-megyei leánytól írtam le.)

FERENCZI JÁNOS.

3.

Nem messze van Tésa faluja,
Vasas kocsin járok én oda,
Vas kocsinak réz a szögei,
Feketék a rózsám szemei.

Tésának az útja ildeges,
Arra jár galambom egyenes;

---

*) Kis falu Torontálmegyében.

Egyenes vagy rózsám, mint a nád,
Nekem nevelt az édes anyád.
(Ipoly vidékéről.)

KIRÁLY TERKA.

4.

Jaj Istenem, hol fogok én meghalni,
Ki fog engem keservessenn siratni?
Az ég alatt nem találok olyanra,
A ki engem keservessenn siratna.

Körűrozsás az gyöngyösi temető,
Engem temessenek bele letelő.
Az fejemhez keresztet sem tegyenek,
Viseltem már életemben eleget.

(Kovács Verona visontai pór leány írta le.)

RALOVICH LAJOS.

5.

1.

Ara gyere, a mȇre én,
Maj méglátod, hun lakom én.
Viaszgyértyát égetėk én,
Barna kis lánt szeretėk én.
(Veszprém.)

2.

Hej, nehéz a szerelmet elviselnyi,
Tüske közül majoránnát kiszėdni,
Mert a tüske böki az embėrėket:
A szerelėm szorittya a szivemet.
(Veszprém.)

3.

Én is vótam valaha
Szép asszonnak kocsisa,
Még is rugott a lova,
El sėm feledėm soha.
(Kecskemét.)

4.

Árpalepény, buzalepény,
Tátott száju bótos legény,
Mér ėtted még a kavarcsot?
Azér nėm nyő még a bajczod.
(Tapolczán, Zalában.)

STEINER ZSIGMOND.

6.

Sindölözik a veszprémi kaszárnyát,
Most szedik be a legénnek a javát;
Jaj istenem, ha én leszek az első,
Mikor tellik le az a tíz esztendő.

Sindölözik a veszprémi kaszárnyát,
De sok legén benne haggya a haját;
Én is benne hattam bodor hajamat,
Rágondolok, a szívem majd meghasad.

Balatonnak mind a négy sarka bádog,
Jaj ti néktek fölső-őrsi leányok;
Ollyanok vattok ti lányok reggelre,
Mint a kinyílt bazsarózsa a kerbe.

Nem nézek én, minek néznék az égre,
Inkább nézek kedvesem szép szemébe,
Kedvesemnek szép szemébe van egem;
Onnan süt rám tiszta napfény melegen.

TÖTTÖSY BÉLA.

Népmesék.

Az elátkozott hercekkisasszony.

(Népmese Aszódról.)

Hun vót, hun nem vót, még a világon is túlan vót, vót èccèr ègy embèr, annak vót három fia. A két nagyobbik mindég azon törte a fejit, hugyan szabadújon mèg hazúru. Monták az apjuknak, hogy ők mèg akarnak házasonni. Az apjuknak nagy gongya lètt vóna, hugyan házasíccsa ki őköt, hogy ráérnek még, hogy várjanak még. De azok nèm hatták békivê. Na hát aszonta az apjuk, a ki a lekszèbbik virágot hozza, annak szabad mèkházasonni.

Êmentek a nagyobbik testvérèk a kedvesükhő, kaptak tőlük szép bukrétákat. A lekkissebbik nèm tutta kitü kérjèn, hát mènt ki az erdőre, asztán ottan sirongát. Vót ottan ègy régi, elátkozott kasté, mellette vót èk kert, asztán a kerittésen körösztű látta, mijen szép virágok vannak abba a kerbe. Hát a mind ott sirongát, gyütt onnan ki èsz szörnyü csunya vén banya. Kérdèszte, mér sirongál? Hm, mongya a gyerek, minek is kérdi, ussė tud rajta segitteni. — Na mon csak, fiacskám, aszongya a a vén banyácska, tálán tudok. Na, aszongya a gyerèk, igy meg igy; asztán itt êmonta a baját. Hm, aszongya a vén banya, gyere csak velem. Itt bevezette a kerbe, asztán szèdètt neki szèbbné szèbb virágokat. Aszonta neki, ha mègin kő neki valami, hács csak gyüjjön ára, asztán maj ha ő hajja sirni, maj segít rajta.

Mègy a legény haza. A két báttya mán otthun vót, náluk vót a parasztbukréta. Az öccsüket kinevették má akkor, mikor êmènt, hogy mit hozna a, kihő mènne a. Hát a mind gyütt, az apja már messzirü látta, mijen gyönyörü bukrétát hoz; monta: Na, az öcsétek házasodik maj! A mind haza ért, hát igazán ő neki vót lekszèbb bukrétája. Na, az apjuk igy mèg ugy, ráértèk még házasonni, csak ah házasothatik mèg, a ki a lekszèbbik kendőt hozza.

Mèntek a nagyobbak a kedvesükhő, kaptak tűlük szép keszkenyőt. A harmadik ismét kimènt az erdőre, csak tètte magát êre ára, ismét oda ért a kerittéshő, asztán ott sirongát. A mind mèkhallotta a vén banya, hogy ott sirongál valaki, megin csak kigyütt. Kérdèszte mègin, mi baja? A gyerèk igy mèg úgy, hogy a ki a lekszèbbik keszkenyőt hozza, csak ah házasothatik meg.

Hm, aszongya a vén banyácska, sose busúj, gyere csak velem, fiacskám! Avvâ bėmėntek, asztán adott neki ojan szép keszkenyőt, hocs csėhunsė vót ojan a világon. Asztán aszonta neki, ha lėsz valamire szüksége, csak gyüjjön ára, majd segitt rajta.

Mėnt a legény haza. A testvérjei mán várták a szép kendőkkê, mán iritykėttek előre az öccsükre, iriccségbü még is őték vóna, ha tutták vóna mivê. Gyütt a gyerėk, hát csakugyan őneki vót lekszėpp keszkenyője. Soha életükbė sė láttak ojjat, asz százféle szint is jáddzott. Ucs csudáták, összecsődűt az egész falu, az gondóták, tálán a császártu kapta, ojjan szép vót. Mos mán az apjuk sė szóhatott ėgyebet, aszonta: Na hát fiaim, hozzátok ê a szeretőtöket, a ki lekszėbb asszonyt hoz, ah házasodik mėg.

A nagyobbaknak vót má szeretőjük, hát êmentek értük. A kissebbik még nagyon êbusút, hogy hát ő tálán aszt a vén banyát hozza ê. Nagy bújába ismét êmėnt az erdőre, mėgin csak sirt keservessen. A vén banyácska mėkhallotta, csag gyütt ismét kérdezni, mi a baja. A legény êmonta a baját. Hm, aszongya a vén banya, nad dolog e! de csak asz tėdd, a mit én mondok, akkor asztán jó jársz. Avvâ bevezette, bėmėntek ėsz szobába, aszonta a vén banya: Itt van ez a kájha, eszt fúcsd el jó. Asztán a hány láng csap ki a kájhábul, annyi boszorkány gyün ki belőle. De te még nė ijeggyé a tüzes boszorkányoktu, hanėm ha nekėd gyünnek, áj mėg bátran; nė féj, nėm tunnak bántani, inkább maj tetűled fének. De az utósó lẹsz a lekcsunyábbik, annak a szájába kúcsok lėsznek; hát ha asz nėm akarod, hosz széjjêtépjenek, hát annak ugorgy neki, asztán kapt ki a szájábul a kúcsokat. Többet asztán nėm mondok. — Avval êmėnt.

A legény ugy êrakta a kájhát, csak ur ropogott a tűz. Asztán csag gyüttek a tüzes boszorkányok kifelé. A legény rėttėgėtt, má majd as sė tutta, mőre fusson. De mégis nekibátorodott. Asztán mikor gyütt az utósó, oda ugrott, kikapta a szájábul a kúcsokat. — Itt a boszorkánybul ėsz szépsėgės szép lėány lėtt. Mer av vót az a vén banyácska, a ki virágot mėk keszkenyőt adott neki, ap pedig ėgy elátkozott herczekkisasszony vót, de mos má még vót vátva. A kastéba mindėn fölébredt gyüttek a sok szobalányok. Asztán hát főpakótak, mėntek haza.

A báttyai mán otthun vótak a szeretejőkkê. A mind ők is elértek haza, hát a két testvér pukkatt: Nėm tutták êgondóni, honnan vėtte az öccsük eszt a gyönyörű kisasszonyt, angyalok vótak-ė vele, ördögök vótak-e vele? Ėlég ah hozzá, enyím tied lėttek; asztán mind a három testvér ėgy nap házasodott. Ojan lakodalmat csaptak, hét vármėgye sė látta párját. Asztán a legkissebbik a feleségivel êmėnt ki a kastéba lakni, az apjukat,

annyukat is êvitték. Asztán ott étek szèréncséssen. Ha mèg nem hàtak, most is ének *).

STEINER ZSIGMOND.

Helynevek.

Esztergomban.

Angyalhegy. Angyalköz, utcza. Aranyhegy. Bajzatriti kut, erdőszéli forrás; csak tíz lépésnyire tör ki a belőle eredő csermely. Bakoskut, forrás. Barátkut, kettő is van; az egyik mellett — azt mondják — hajdan kolostor volt. Barhikut v. Partikut. Bocskorkut, forrás. Bodzakut, forrás bodzafák közt. Boszorkakut. Buda utcza. Büdös köz utcza. Czigán v. Zsigánkut, forrás. Cserepes, erdő, Csillag utcza. Csont kut, forrás; a marhákat itatják benne. Csöcskut; azt mondják, egy anya födözte föl, kinek teje elapadt s a forrás vizével oltotta síró csecsemője szomját, s hogy innen van a neve. Csurgókut, kettő van; az egyiknek a földtől arasznyira van kifolyása, a másik szikláról csurog alá, innen a nevük; az első fölé pinczeforma épület van rakva, azt mondják, a török építette. Diósvőgy, hegy vagy inkább hegylejtő: -i kut. Dorogi ut, Dorog felé vezet. Döbönkut, azelőtt kivájt cserfatő volt a tartója, innen a neve (a bödönt Esztergomban döbönnek híják). Duna utcza. Előhégy. Erzsébet utcza. Fenyves, mulatóhely. Fárikut. Egy erdőkerülő elbeszélése után van elmondva a következő monda az Eszterg. Önképző-Egylet Évkönyvében 1869-re: Az itteni hegyek egyikén régente gazdag zsarnok úrnak vala vára. Egyetlen leánya, Fári, egy szolgálatukban volt vadász ifjuba szeretett vala. Egy éjjeli légyottnál az apa meglepé őket és megölé mind a kettőt. A hol sírt ásott volt neki, viz buggyana föl. Beletemeté őket, de erre viz helyett vér folya a forrásból, és — az apa megőrüle. Minden holdtöltekor éjfélkor vérbuborékok szállnak a viz szinére. Fingó kut, tisztító erejű vizzel. Füvellő kut v. Füzeskut, füzfák között. Góré hegy. Gusztusi kut. Hadsi erdő! bizonyára török eredetű név. Hármaskut, forrás; azelőtt hármas kiömlése volt. Hègymèg, hegység. Hideglelős hegy; tetején kereszt van; azt mondják, ha hideglelős oda fölmász, elmegy a baja. Hosszu sor, utcza. Irtványikut, forrás. Kendèrkut; azt mondják, azelőtt sok kender termett körűle. Kerektói kut, most csak ingovány. Kèrèszt utcza. Kis Ignácz

*) Megjegyzendő, hogy az *é* sok szóban erősen *í* felé hajlik, de még sem annyira, hogy *í*-nek lehessen írni. St.

kut, Gaálkut, Lauferkut s több ilyen. Kis kut, forrás. Kolozsvári kut vagy Kolos-kut, beépítve. Liliom utcza. Májáliskut, regényes fekvésű mulatóhelyen. Német utcza. Öreg utcza. Partikut v. Barhikut, forrás. Rárai kut. Remete kut; azt mondják, remetelak volt mellette. Rózsa utcza. Sashegy. Serkés kut v. Tetves kut, forrás sok rovarral, ázalaggal. Sisai köz. Strázsahegy; a török időkben innen lődözték a várat. Szamárhegy (állítólag Zamárdhegy), magában álló berek, kúpalakú szikla. Szarkásvőgy; -i kut, forrás. Szarvashegy; Szarvaskut; azt mondják, régente ide jártak a szarvasok inni. Szilágyi- v. Nagy-Mihálkut. Szobieszki kut. Táthi ut, Táth felé. Tetves kut, l. Serkés kut. Tőttéskut (töltésk). Török kut; azt mondják, a törökök építették be. Ujsor utcza. Vaskapu, erdő hegy tetején. Válus kut, mellette nagy itató válu van; azt mondják, 1839-ben kincset kerestek itt. Zamárdhegy. l. Szamárhegy. Zsidótemplom, hely a szántóföldek közt, ott volt a régi zsidótemplom (mert régente az egész város kiljebb volt). Zsigánkut l. Czigánykut.

Steiner Zsigmond.

Csallóközi tájszók.

Elfallál: elhagy.

Nagyfarkas: kópé.

Farkoncza pl. gyertya.

Fentő: kötés, koszorú (hajma.) T. Sz.

Félkorú: középkorú.

Megfiazott: meggyerekezett.

Fenékviz: vad vizek áradás után.

Ferhécz: kisafa. T. Cz.

Fityőlék: maradék. T. Sz.

Fóka: több egymás után; p. o. fóka esztendő. Fókán: többször egymásután.

Fonott lepény: kulcsos.

Forralódni: forrong.

Fölső: első.

Füsőtek: búbos pacsirta, pityer.

Gervedt: dermedt.

Gezeguza: gizgaz.

Kiginyolni: kigúnyolni.

Góbé: kukkó. T. Sz.

Gombáta: gombócz.

Góné, gónó: kukkó.

Gurgula: tütöllő, tekert ostya. T. Sz.

Gölöngy: darab; p. o. két gölöngy fa.

Gyalogszerben menni: gyalog.

Rágyanul: gyanakodik.

Gyaporít: szaporít, gyarapít, öregbít.

Gyarló: gyüge.

Gyingyé: dinnye.

Gyöngevirág: viola.

Gyüggyő: kukkó. T. Sz.

Gyür: forrás, p. o. gyürös fű, azaz: gyürös, csádés helyen termett. Gyürős út, vagyis kis dombokkal való. Innen gyürke. T. Sz.

Hadécsol: hadarász.

Hajtóházni: hajszolni.

Hajtovány: p. o. (borsos) sütemény, mint a szarvas, vagy patkó.

Hamarédon: hamarjában.

Handáz: handabandáz. T. Sz.

Hara: gyapjas zsák; haránkba rakják a gyapjut. T. Sz.

Harácsol, hárit: gereblyél, p. o. tarlót, falevelet gyűjt.

Hasigat: hasogat.

Hederít: mozdít, billent.

Hedereg: láb alatt fekszik, hever. T. Sz.

Herélni: a gunár heréli a ludakat. T. Sz.

Hesszi: hosszú.

Heveteges: meleg, égevényes föld.

Hidorni, hidrani — szerte szénvonóval.

Hirintó: hinta, hintázó.

Hirittyölni: (oly rekedt, hogy alig tud hirittyölni.) T. Sz.

Hitekezni: hinni, bízni abban; hittel, esküvel erősíteni.

Hodvas, hodivas: csaptatóvas, fogó..

Hoportyagos: rögös.

Horgolat: görbület.

Horol: surolva metél; p. o. a jég horolja a faágakat.

Hullík p. o. az eső.

Jó hustartó ökör.

Huval: jég, mely alól kiapadt a viz.

Hőgöli: kukkó.

Hömbölygő: henger, gurgató.

Iglicz: lidércz; iglicz jár hozzá.

Ihas: szomjas.

Ihazni: szomjazni.

Imla: vizi növény, sem nád, sem vessző.

Ingyen: hiában (van ez).

Intébben, intébbért: olcsóbban.

Irant: sántít, biczeg egyik lába.

Irhakeztyű. T. Sz.

Istenkedik: könyörög.

Ittvaló: idevaló.

Jéguton (ment a szigetbe).

Jelesebben (jobban) van.

Juhszin: akol.

Kalattyu: kelep.

Kalattyul (nagy hétben).

Kamuta, kamutyi: bászli, buta. T. Sz.

Kámva: káva. T. Sz.

Bekandálni: betekinteni.

Karcsueszü: buta.

Elkárhozik: kárba vész, eltörik.

Kátyu: kaszakőtartó tokmány.

Kahitol: köhécsel.

Keczmeredik: vánszorúl. T. sz.

Keszőcze; szilvafőzet. T. Sz.

Ketény: kötény.

Kétsorosan: kétszeresen, két izben.

Kettőzik: két értelme van.

Kéztulsó, belső: bal, jobb (ló).

Kinga kis harang.

Kínlődik: kínlódik.

Kirákannya: karakány (van a buzában): riethgras.

Kisálkodik: kisért, faggat, dévajkodik.

Kitty kurutty: pittypalatty.

Kiván: akar; nem (akart) kivánt vele ízetlenkedni.

Kóczag: kócsag.
Kohant: koplalt, fogyott.
Kohó: cső a tűzhelyben.
Kókál: ver, üt.
Kókós: félbolond, bohó.
Kommog: rágódik, majmolódik.
Kondász: kanász. T. Sz.
Koszoró: koszorú.
Kömöródik: keményedik (az idő fagy).
Követ: követel.
Kuburcz: kukkó, törpe, sárkemencze.
Kukkó: ügyetlen, buta ember.
Kurkál: fürkész. T. Sz.
Küttyü: csinvat, kittöl, durva vászon, kukoriczanadrág, zwillig.
Lábító: faállás építésnél. T. Sz.
Lambó: csőszhágcsó.
Langy: iszapuló vizöből, milyent a hód csinál a csallóközi szigeteken.
Langyulni: melegűlni.
Lánna: aranyfüst levél.
Lapanyagos, lapányos: lapos, mélyebben fekvő, lapályos.
Lepencsék: pillangó, lepke, pille.
Lévest: képest; p. o. ahhoz lévest.
Lityő: hitvány; p. o. legény.
Lombáros: lámpértos, nagyot halló.
Ludfi: liba, zsiba.
Lust: sárviz (csupa lust). T. Sz.
Magángyurott: magán levő.
Magányozni: különválni egymástól.
Majmalódik: rágódik, kérődzik.
Összemarok: két marok.
Mecsetelni: ecsetelni, söpörni.
Megye: egyházi község. T. Sz.
Mérged: haragszik.
Mérgesztel: haragít.
Mezzen?: merre, mely uton?
Mincs: mécs, mécses.
Mindenárus: bális.
Molfa: májusfa.
Mórta: morotva, kihalt vizállás.
Motornya: alom, törekszalma.
Megmulik: elmulik.
Murga: apró, kis, murga, sovány ló.
Mutyog: piszmog (soká vele).
Nepestig: napestig.
Néhánykor: néhányszor.
Nyavalyás: szegény, nyomorult.
Nyél: fej (szőlő).
Nyól: nyul (ige).
Nyoszol: unszol.
Nyulkás: nyulós, nyálkás.
Nyuzár: dögnyuzó. (Te nyuzár!)
Nyörvög: (rivó gyermekről). T. Sz.
Beleokik: beletanul (az ember).
Okolni: okul vetni.
Beólalni: beavatni; (egyház kelő).
Ordacs: ordas.
Ottvaló, ittvaló: odavaló, idevaló.
Ő: maga, ön; (több mint kend).
Örvendi az olvasást.

KŐRÉSZ KELEMEN.

Mester műszók.

Takács mesterség.

1. A székelyeknél.

Osztováta (szövőszék) részei s kellékei. Álla: derékódalfák. Karja: elől felálló pár oszlopfák. Fejfa: melyre a fonal feltekertetik. Hasajó: melyre a szőtt vászon apránként feltekertetik. Bordahéj: azon járom alakú szerkezet, mely a karfákra akasztva függ le, s a borda belé van helyezve. Fogas: a fonalat feltekeréskor tincsekre választja. Nyüstpácza: a karfákra van fektetve. Sikóltyu (sikkaltyu): a nyüstpálczáról lefüggő s a nyüstöt fenntartó karikák, egytől nyolczig is; de két nyüstösön felüli szövésnél a neve kákkantyu. Hosszú feszítő: oldalfélt balról a fejfát tartja. Kicsi feszítő: lyukacsos, elől jobbról, a hasajó végét tartja. Csiga: hosszufeszítő helyett. Csépek: a feltekert fonal közé rakják a fejfán. Keresztcsép: egy pár, a benyúló fonal keresztválasztékát őrzi. Lábittó: a szövő lábai ezeken járnak. Lábittófej: a lábittók hátulsó végei ebbe illesztvék. Vetőllő: ebbe jár a cső szövéskor. Bélfa: ezen forog a cső a vetőllőbe. Porong: a vásznat szövéskor kifeszítve tartja. Bolond: fonalat merőn s egyenlően tartó zacskó kőnehezék, a nyüstön hátul a fonalra fekvő csép közepére akasztva.

Egyéb szerek és szók . . . Ritka: egy tincstekerék a gomoján. Egy ritkával megvarrhatod. Fonalvető (vetőszeg): az a két nyilású négy szögű faeszköz, melyen az osztovátára felteendő mellyékfonalat 20—100 singes nagy darabokra alakítják. Gerendej: felálló hosszú derékrúdjának a neve. Matóka; két vége közől egyik: az ágassa, más: a perpénczéje. Hányas borda = hány pászmás? Tizes, huszas stb.

KRIZA.

2. Hevesben.

A szövőszék részei: Láb. Mejdurung. Báb. Fonalas durung. Karika. Fonálhajtó. Máté. Csúszó durung. Nagy karika. Karika szarva. Kallantyú. Alsó és felső oldal. Régő. Borda láda. Szerszámtartó rúd. Kötöző csü-tartó. Cziczpad.

Egyéb szerek: Nyüst szerszám. Borda szerszám. Vetélő, ebben: bodzfa csü. Szolgavas. Hámfa. Sámja. Szerszám csiga. Fa pálcza. Margitos. Kezdőfa. Végzőfa. Kezdő kötél. Borda kötő szék. Nyüst kötő szék. Fogas-fonáleresztő. Borda foghúzó. Borda láda tartó persely. Borda-fog készítő. Csivtartó. Csivellő. Vetőfa. Lapoczka. Vető láda. Nád borda. Feszítő. Zsinor madzag. Szemes pácza. Szék-kés. Síkár kefe. Borosta. Szamár (szerszámhúzó). Dörgölő. Kenő (lisztből készült). KOVÁCH ALBERT.

Csizmadia mesterség.

Gyöngyösön.

Kaptafa. Ráma. Furma. Tőke. Kerekszék. Lábszíjj. Kalapács. Sodró. Mustár. Bicske. Kerekítő. Fordító. Puma. Pompasz. Fumli. Opczesz fumli. Stikrádli. Pangli. Hovály. Csaptató. Csiptető. Alsznyi. Sapszli. Harapófogó. Szvalszfogó. Czé vas. Csillag vas. Behuzó vas. Valk vas. Ráspoly (egyenes és görbe).

Á r a k: Férczelő ár. Talpszurkáló ár. Kéder ár. Összevarró. ár. Tüdző ár. Fehér fonal. Sárga fonal. Vékony fonal. Vastag fonal. Taglaló szög. Kéder szög. En talp szög. Ká talp szög. Sarok szög. Lapos tű. Vékony tű. Vas gyűszű. Bőrgyűszű. Csiríz. Szurok. Dratva. Üveg. Fekli. Stufli. Bőrkéreg. Kepni. Szegő. Sváb. Lágyéka. Borítás. Rúzsa. Zsinór. Kemzer vaisz. Féder vaisz. Gummi draga. Fehér viasz. Sárga viasz. Valkoló deszka. Szabó deszka. Tütartó. Kefe. Bodza. Viksz. Szattyány.

B ő r ö k: Tehén bőr. Vikszos bőr. Bornyú bőr. Zerge bőr. Czúgos bőr. Lag.

T a l p a k: Bivaly talp. Mangol talp. talp.

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV

I. Az iskolákban.

Ép nyelvérzékű emberre nézve valóságos gyötrelem újonnan sűlt tankönyveink olvasása; legnagyobb részük ugyanis agyon meg agyon veri a magyar nyelvtan és szókötés szabályait, kifordítja szavainkat és mondatainkat értelmükből és jó hangzásukból. Mint tanító embernek magamnak is többféle tankönyvvel van dolgom, s mondhatom, néha szörnyűségesen tudok rajtuk épűlni. Itt van például Kuttner Sándor, a ki különben nagyon bölcs ember lehet, mert, úgy látszik, a világ minden tudományához ért, de hogy a magyarhoz nem ért, az bizonyos. Nézzük csak „Magyarország Története“ czímű könyvének 5. j a v í t o t t és bővített kiadását. Akárhol nyitjuk fel e könyvet, mindenütt botránkoztató magyartalanságokra fogunk bukkanni. Lássunk egyet-mást az elejéről, közepéről és végéről.

A 6. lapon ezt mondja őseinkről: „A következő években, *kifáradva* a szakadatlan háború *által*“ sat. A magyar ember türelme kifárad ilyen mondatok olvasás*ában*, belefáradna gondos megjavitásuk*ba*. Az *által* viszonyszó csak a *kifárasztt* cs. igéből alakított s z e n v e d ő ige mellett lehet helyes.

Ugyanezen a lapon a magyarok szokásait írva le azt mondja, hogy „leginkább állattenyésztéssel foglalkoztak, de *ismertek* már szinte némely gabnanemet s a bor *mívelését*". Itt az *ismertek* ige egy határozott és egy határozatlan tárgyra vonatkozik, s ép azért nem felelhet meg mind a kettőnek; ennélfogva vagy így kellene állania: ismerték a gabna némely nemét s a bor mívelését; vagy ha már beleszeretett abba a kevésbbé jó hangzású gabnanem-féle összetételbe, akkor határozott alakban ismételnie kellett volna az *ismertek* igét ekképen: s ismer*ték* a bor mívelését. De meg a bort nem is szokták nálunk *mívelni*, hanem termeszteni. Míveli k a szőlőt.

A 12-ik lapon azt móndja a kir. kincstárnokról, hogy a kir. jövedelmek *fölött igazgatott.* Ez az „új magyarság" nem müvelt nyelven annyit tesz, hogy a kincstárnok a jövedelmek tetejére ült s úgy igazgatott; de hogy mit, azt csak a jó ég és Kuttner Sándor tudja.

A 13-on: „A templomi ruhák között, melyet a királynő és hölgyei hímeztek, kitűnő volt a *Gizella által készített aranynyal gazdagon hímzett azon egyházi palást*" sat. Ki nem veszi észre, minő félszegűl vannak e mondatban a szavak elhelyezve? Bizony ennek az az értelme, hogy Gizella nem a palástot, hanem az aranyat készítette. Különben is zagyvalék az egész, az összefüggő mondat helytelen rövidítése következtében.

A 15. lapon: *A király Vazult a börtönből,* hova nyugtalan élete miatt *záratott, szabadon bocsáttatni rendelé.* — Itt a *záratott* ige kétszeresen rosz. Rosz a passivum, s rosz az egyszerű ige. Helyesen: A hova őt nyugtalan élete miatt elzáratá. Az az *el* igekötő nem hiába van ám a világon. A nyomaték ugyanis itt az igekötőn áll s nem a „nyugtalan életen". Arról van t. i. a szó, hogy mit tettek vele: elzáraták; nem pedig hogy miért volt elzárva.

A 64-ik lapon: „*Mindezekhez járult 1514-ben a legdühöngőbb pórlázadás.*" S ilyen magyarsággal gyötrik a szegény, romlatlan fülű tanulónak a lelkét!

A 65. lapon: „*Még a menyegző előtt küldött Lajos követeket Rómába*"; vagyis rendesebben: Lajos még a menyegző előtt követeket küldött volt Rómába.

Siessünk a könyv végéhez. V. Ferdinándról szörnyen szépen akar írni s valóban szörnyen szépen is ír: „Azon *magasztos korszakban* Ferdinánd *boldog uralkodása* alatt, midőn a szellemi *téreni* küzdés a népélet felserkentését tűzte ki czélúl, *feltűnék a magyar láthatáron egy ragyogó kép,* melynek *éltető sugarai hivatva valának* áldást s üdvöt hozni a ha-

zára. Gróf Széchenyi István vala az, ki, fényes katonai pályáját elhagyván, szellemének s anyagi javainak *mind azon dus adományait* imádott hazája *emelése kifejlesztésére* szentelé. Neki köszönheti a magyar akademia, melynek alapításához egy egész évi jövedelmével gazdag jószágainak járúlt, keletkezését . . . Az újabb kori *közhasznú eszmék kivitelei*, melyek a hazára jobb jövendőt *hárítanî látszanak*, mind tanui terjedelmes tevékenységének." — Ugy-e hogy szépen szól? Ferdinánd *boldog uralkodása* alatt. Mi az a boldog uralkodás? Boldogítót akarna mondani; de hisz az mindegy, épen mint a *kemény* és *keményítő*. Nem szólva a *téreni* hibás szóról, sem a *láthatáron feltünő ragyogó képről*, mely egy esetlen metaphora akarna lenni, a következő mondatot veszem elé, melyben sehogy sem tudom magamnak megmagyarázni, hogy mire való az a *mind azon*. A *szellemének és anyagi javainak dús adományai* is szemenszedett, „magasabb magyarsággal" illatozó kifejezés. Aztán micsoda beszéd ez: hazája emelése kifejlesztésére szentelé? Hát az emelést is ki kell fejleszteni? Hát az akademia keletkezéséről szóló mondat szavainak rendje, az *eszmék kivitelei*, s a *jobb jövendő hárítása* nem épületes dolgok-e? A magyaroknál csak a roszat szokás elhárítani, a terhet vagy felelősséget szokás másra hárítani; de a „jobb jövendőt igérni, elékészíteni, vagy alapját letenni, megvetni szokás. A „tevékenységről" sem igen hallottam, hogy *terjedelmes* szokott volna lenni; terjedelmes a „birtok, a kövér ember"; míg a „tevékenység" inkább sokfelé irányuló, elágazó, messzeható, avagy épen talán messzeterjedő is lehet, de *terjedelmes* bajosan. De legyen ebből ennyi elég, bár még száz ennyit idézhetnék. Megjegyzéseimet dicsérettel zárom be, mert meg kell adnom, hogy ez az ötödik javított kiadás itt-ott csakugyan kevésbbé rosz a 3. és 4-iknél.

SZULIK JÓZSEF.

2. A hírlapokban.

A Haladás-ban, tagadhatatlan, igen igen bőséges nyelvhiba van; de van e hibák mellett aránylag sok magyaros kifejezés is rari nantes in gurgite vasto (gurges magyar hírlapirodalom). Mind a két fajtából adunk néhány mutatványt; csak öt—hat számból szemeltem ki; abból se mindent. Lássuk előbb a hibákat.

„A mi törekvésünk azonban nem az, hogy *minél* előbb, *minél* több körben keressünk solidaritást . . . bár *minél* nagyobb lenne . . . hogy *minél* előbb a tények által megczáfoltassunk. Itt a *minél*-nek nincsen értelme; ilyen mondatokat országszerte csak így hallunk: mennél (azaz mendnél, mindnél, minden.

nél) előbb gyere; mentül (azaz mendtül, mindtől) több legyen. *Minél* csak ilyen bokormondatokban van: minél több, annál jobb; minél magosabbról, annál nagyobbat esel. Meg kell a kettőt különböztetnünk. „*A maguk által tett* indítvány ellen szavaztak inkább, *mintsem* az ultramontánokkal *szövetkeztek.*“ Hogy lehet így írni? Melyik magyar fül nem érzi, hogy itt a végéről a volna hiányzik? Aztán az a *maguk által tett indítvány?* Mintha csak azt mondanám: *a magam által készített írás.* Saját írásom, persze az nagyon parasztos volna. — *Halhatlan,* e. h. halhatatlan. A fosztó képző nem *lan, len,* hanem főnév után *talan, telen,* ige után *atlan, etlen* (tulajdonképen *attlan,* e. h. *attalan* — főnévképző *at, et* + *talan,* mert a fosztó képző csak névszóhoz járúl; tehát látatlan = látattlan = látattalan). *Egy ily működés* — *egy ily magyarság. Lulu születésnapja,* e. h. születése napja. *Urak kezeiben* e. h. urak kezében; a magyar a szemet, fület, kezet, lábat, egy-egy összevaló párnak, tehát mindig egységnek veszi; nincsen keze (azaz egy sincs), fél szemén (azaz egyiken) vak, fél fülén nagyot hall. A báró *eljárási* módja, *koronázási* domb, *kisajátítási* esküdtszék, *választási* mozgalmak, sőt *kezelési* személyzet. Brassai megrója az *i*-nek ilyen absztrakt használatát; és a nép nem is mondja: *hamvazási* szerda, *áldozási* csütörtök, *bornyúnyúzási* péntek. Lehet az ilyen kifejezéseket majd mindig részesülővel vagy birtokviszonynyal pótolni: a báró eljárása módja, koronázó domb, kisajátító esküdtszék, választó mozgalmak ép oly joggal mint ivópohár. És most indúl meg egy Bűnfenyítő Havilap. — Megkérte volna a császárt, *mentené* föl, e. h. mentse föl. — *Mi különben* nem zárja ki . . . *Mi*-vel, *ki*-vel kezdeni főmondatot (ha nem kérdő mondat) latinosság. A táblabiró időkben végezték így a levelet: *A ki egyébiránt maradván alázatos szolgája.* Most is végződnek így a királyi leiratok: *Kinek egyébiránt maradunk* . . . no de ezek sem mintaszerűek. Magyarban ilyenkor *és ez, de ez, pedig ez* stb. a kellő kifejezés; itt tehát csak: Ez különben. — *Hozzá még* nagyon szép. Ez a *hozzá* németes; magyarúl azon kívül, ezen fölűl. *Naponta* e. h. naponként; naponta = nappal, ifjonta = ifjan. Az útnak ez *idéni* kiépítése, e. h. ez idén való. Az ilyen ragok után járó *i*-vel hál' isten már ritkábban találkozunk; úgy hogy a Magy. és a N. Vil. szerkesztői izenetei közt nem rég gúnyosan ez volt: „Nem elég a *verseléshezi* nagy kedv, oda *költésrei* hivatás is szükséges.“ — Kivívják *maguk számára* a jövőt. Hochdeutsch, e. h. maguknak. *Magához jött* (zu sich gekommen) németes, e. h. felocsúdott,

magához tért, eszméletre jött, megjött az eszmélete. Az alkudozás ezután *fog folytattatni.* A szerb kongresszus *föl fog oszlatni* (jobban oszlattatni). Hogy a tények által *megczáfoltassunk. Kikiáltatott* képviselőjelöltnek. Valóban bámulatos, mily mesterkéltek a mi újságíróink! mily kevéssé tudják a legegyszerűbb dolgokat egyszerű, népies nyelven elmondani! Vagy használnák különben ezt a népszerűtlen szenvedő formát olyan gyakran? Tessék csak megfigyelni beszédjüket; bizony csak úgy fognak beszélni, mint más magyar ember: Az alkudozást folytatni fogják. A kongresszust föl fogják oszlatni. Hogy a tények czáfoljanak meg bennünket. Kikiáltották jelöltnek. Vagy amúgy tán nóbelebb?

Aztán az a szórend! Lássunk csak egy pár mondatot. Ez utóbbit is *olvasám ki* (. . . is kiolvastam). Még inkább *állani fog* a balközépről (Még inkább fog állani . . . .). E pártnak *szétbomlania kell* (. . . szét kell bomlania). Nem olyan, mely *rohammal beveszi* a nők szivét (. . . veszi be . . .) stb.

De elég ebből ennyi. Lássuk röviden a magyaros szólásokat.

Jó húsban van. — Kikeltette a házat rendes képéből. Helyes alkalmazás! eddig csak bennhatólag mondtuk: kikelt a képéből. — Kisül, hogy — Cseperedő Lulunk. — Tegnap került színre; jövő hétfőn kerítik színre. — Nagy hatása bajosan lesz. — Belenyugodtak. — Az Álarczos Bált rántották elő. — A Birzs. Vjed. megint karddal csörög. — Falk miniszter keservesen megszenved. — Ebből kedvező alapot kerekíthet agitáczióihoz. — Együvé kerültünk; hálójába került. — Szakasztott édes anyja volt. — Nem fog ártani, kissé ránczba szedni ő kelmét. — Megleczkézik. — Nagy ügygyel bajjal. — Mert hát nem tagadja ő sem. — Rajtunk nem fog múlni. — Emberlepte sétányok. — Harczias harsonákat kürtöltet világgá; . . . ezt az állítást világgá ereszteni. — Riadós, ijedős. — Oda sem néztek a dolognak. — Altalános megszeppenés. — Hűvösre tették. — Pironsággal. — Nagyra van vele. — A faképnél hagyta stb.

Steiner Zsigmond.

3. A folyóiratokban.

(ys.) Szemlénk tárgya ezúttal a „Magyar Tanügy" eddig megjelent I—IV. füzete lesz. Fiatal folyóirat, szent czéllal, fiatal, még ki nem fáradt buzgalommal s erővel. S itt ugyan — gon-

doltuk egyelőre — sovány aratásod lesz szegény nyelvkritikus, ki egyre a hibák keresésében találod elemedet. De itt is keserűen csalódtunk, mint az elésorolandó hibák mutatják.

1. Egyes szavak helytelen használata. 53. l. „De ez nem *csodálatos*“, e h. ezen nem kell csodálkozni. — 55. l. „És *mely* körülmény *viseli* e baj főokát“, e h. és mily körülm. képezi stb., vagy jobban: minő körülményben keresendő e baj főoka. — 68. és 69. l. „*miszerint*“ a kijelentő *hogy* helyett. 73. l. „drága példatárt megvétetni — — *bajosan jár* vidéken“, e h. bajjal jár, bajos dolog. — 77. l. „*ő* az anyagot (egy munka megírásához) nem tapasztalt tökéletességgel *hozta össze*“, e h. gyüjtötte össze. 78. l. „(épületet) *véghez vinni*“, valóságos barbarismus, e h. fölépíteni. 80. l. „Örömmel fogunk e mű *meg*ismertetéséhez“, e h. ismertetéséhez. — 122. l. *fűződés* („anknüpfung“). A czikkíró szerint az anknüpfung oly oktatási elv, mely szerint ismertről kell ismeretlenre, közelebbiről távolabbira átmenni; úgy de e fogalmat a „fűződés“ (fűződik alanyi igéből képezve) nem fejezheti ki, mert a tantárgyak nem magoktól fűződnek, hanem a tanító kiható munkásság által fűzi, kapcsolja azokat egybe. Azt hiszem, a „kapcsolatosság“ (kapcsol áth. igéből) adja vissza legjobban az anknüpfung-ot. — 123. l. „*nézletesség* („anschauung“) elve“, a míveltetést jobban kifejezi a már elfogadott „nézleltetés,“ vagy még helyesebb „szemléltetés“ szó. — 123. l. „*legkésőbbi korában*“ e h. késő vénségében. 123—124. l. „oda *van kulcsolva* négy fal közé (sic!!!), e h. zárva. — 124. „*megérezze*“, tartós cselekményt akar jelőlni, e h. érezze. — 126. l. „a mesterség is *találjon helyet* az iskolában“, e h. bevitessék az iskolába. — 188. l. „ha a tanítóhiányt — — *tetőzni* nem akarjuk“. Hibát hibával tetőzni, ezt értjük, s látjuk közelebbről e czikk írójánál is; de a *hiányt* (= valamit, a hol semmi sincs) *tetőzni*, ez képtelenség. — „Az *állított* állami képezdék“, e h. felállított; állított, ily összeköttetésben behauptete. — „a gyülölt reversalisok *kiadásának*“, e h. kiállításának, vagy egyszerűen adásának; kiadás alatt itt ausgabe-t értünk. — 189. l. „az egyik tanuló — — nagyobb segélyt húz, mint *más*“, e h. mint a másik. — 190. l. „Délig tanítás lévén, az ebédnél minden növendék *jelen maradna*“, e h. az ebéd idejéig minden növendék ott maradna. Ezt akarja mondani a czikkíró, de nála gondolat és annak kifejezése nagyon messziről kiabálják egymást. — 214. l „egyes tanodára *jön* 259 tanuló“ germanismus, e h. esik.

2. Hibás szóvonzat. 1. l. „ezt csak mi — — hívhatjuk élet*be*, e h. élet*re*. — 54. l. „Greguss Ágostot, Horváth Cyrillt

— — — nem az egyetem tette szépész*ek*ké, bölcsész*ek*ké". Itt vagy a tulajdonnevek teendők többesbe, mint fajt jelölő közös nevek, vagy, ha az alanyok egyesben maradnak, az állítmányi kiegészítők is egyesbe teendők; úgy a mint van, rosz a szóegyeztetés. — 103. l. „nem írok kritikát, nem tartozik *hozzám*". A családom tagja pl. hozzám tartozik, de a mihez közöm nincs, az nem tartozik rám. — 104. l. „ha még akkor sem (t. i. érti meg), *úgy* én *önnek* nem segíthetek". Ezen úgy segítünk, hogy a *nek* rag helyett *en*-t teszünk. — 187. l. „ki magát ezen pályá*nak szentelni fogja*". Szóvonzati s szórendi hiba egy rövidke mondatban. A czikkíró szentelhetne egy kis időt a magyar nyelv megtanúlásá*ra*. — 212. l. „egyetemünkön, *melynél* a — — nyelveket előadják" e h. melyen. Olyanforma a különbség, mint mikor azt mondjuk: Ez a fiú az egyetem mellé jár, de nem az egyetembe.

3. Hibás szórend. 28. l. „nemcsak a — növendékek száma *évről évre apad*", e h. apad évről évre. — 99. l. „a községtanács — — a — természetrajzot is *akarja felvétetni*", e h. fel akarja vétetni. — 119. l. „*Megkisérlék is* már", e h. meg is kisérlék már — 188. l. „kivévén a nyelvre való tekintettel *történő* képezdék állítását". Bábeli zavar; a „képezdék" a „nyelvre" elébe teendő. — 191. l. „A — képezdék úgy — — *meghoznák* a költség — kamatját, ha", e h. hoznák meg. — 212. l. „azt — már többször *ismerték el*", e h. elismerték. — 217. l. „Fröbel elvei szerint *kiképeztessenek*", e h. képeztessenek ki. — stb. stb.

4. Hibás mondatszerkezet. 189. l. „ha oly szerencsés, a 15 frtos havi segélyt fölcsiphetni", mire már előbb megtettük megjegyzésünket.

5. A szenvedő alak gyakori, s a bír ige helytelen használata (egyik vagy másik) előfordúl többek közt a 73., 75., 76., 77., 78., 80., 81., 188., 199., 190. lapokon.

6. A helyesírási hibák közől itt különösen egyre akarom fölhivni a figyelmet, s ez a „kevésbé"-nek ekként írása (l. pl. 1. lap), melyben az egy *b* kevés *b*; mert = *kevésb* + *vé*. Nem látjuk át, hogy a magyarúl írók 9/10-e, köztük még gondosabb íróink is, micsoda szabály alapján kimélik meg ez egy *b*-t most, mikor helyesírásunk szóelemzési inkább, mint hangoztatási.

Végig tekintve e nyelvhibák nagy számán, igen leverő következtetésekre jutunk. A ki roszúl ír, beszédjében még több hibát követ el, az bizonyos. Azután, az iskolának az életre rendkívüli hatása van minden tekintetben. A tanítók s tanárok nyelv

tekintetében is példányképei a kezük alatt felserdülő nemzedéknek. Ha már a tanárok az iskolában nem hogy javítnák a gyermeknek a családi és közéletben folyvást romló (mint ez különösen a fővárosban történik) nyelvérzékét; nem hogy kiírtani iparkodnának beszédéből (kivált a fővárosi nyelvében) mind jobban elharapózó idegenszerűséget; sőt még siettetik a nyelvromlási processust hibás beszédjük által: akkor ne csodálkozzunk, ha a közéletben s irodalomban napról napra több-több hibás nyelvjelenséggel találkozunk; ne csodálkozzunk, ha, kivált fővárosunkban, néhány évtized mulva magyar szavakkal németűl fognak beszélni; ne csodálkozzunk, ha a főváros germanisatióját mind jobban előre haladni látjuk.

Akaratlanúl is az a földmívelő jut eszembe, ki midőn vetését a jég javában paskolta, maga is neki állott egy nagy doronggal: „na uram isten! a mit ketten tehetünk".

4. A minisztériumban.

(sr.) Annyit mondják, annyit emlegetik, hogy milyen szép, milyen gyönyörű ez a magyar nyelv, legkivált újságíróink, hogy akarva nem akarva utoljára is kénytelenek vagyunk elhinni. Pedig hát ők a maguk nyelvét, vagy a mint ők mondják: a *maga nyelvüket* értik alatta; szerelmesek lettek bele, ez az egész, s ranam putant esse Dianam.

Hogy ez a „szép" vagy „művelt", másként „felsőbb, magasabb" magyar nyelv olyan széppé, olyan gyönyörűvé nőtte ki magát, azt nem kizárólagosan egy embernek, nem is egy osztálynak köszönhetni; ennek a dicsőségnek fajából sok embernek koszorúzza fejét a hervadatlan levelű fonadék. A palma nobilis azonban isten és ember előtt mégis a „gyógytanászoké"; de utánuk nyomban elvitázhatatlanúl a hivatalos világ következik.

Ezeknek a nyelvéből akarunk néhány szemenszedett gyöngygyel kedveskedni olvasóinknak. A javából vannak véve. Úgy értjük, hogy e gyöngyök árusa nem a plebs, hanem sokkal följebb, egészen fönt, a dii nobiles.

„Királyi leirat.

Kedvelt hiveink! Uralkodói *kötelmeinkhez tartozván* az ország törvényeinek pontos végrehajtása fölött őrködni. *Miután* az 1848. évi IV. t. cz. az országgyülését *egybehivatni rendeli, s miután számos függőben levő kérdés mielőbbi megoldását a nemzet érdekei sürgősen követelik;* elhatároztuk, hogy az ország képviselőit egybehivjuk.

Minek folytán meghagyjuk, hogy megtegyétek mindazon intézkedéseket, melyek szükségesek arra nézve, hogy a képviselők a *fennkitett országgyülésen* megjelenhessenek, s a törvényhozás működése *megindittathassék.*

Kikhez egyébiránt királyi kegyelmünkkel *hajlandók maradván.*"

Azt kitalálni, hogy ezt valami törvénytudó ember írta, ahhoz bizony nem kell semmi Oedipus-féle leleményesség. Nagyon megérzik rajta a „corpus juris"-szag. A törvénykezés nyelvének legékesebb virágai, az okadó és egyéb *ván, vén,* az okadó *miután,* továbbá *minélfogva, ki midőn, meghagyatik* sat. mind ott illatoznak benne.

De nézzük sorban.

„*Uralkodói kötelmeinkhez tartozván*". Először is nem látjuk be az okát, hogy mire való az az esetlen *kötelem* szó, mikor megvan a becsületes „kötelesség". Bizony még megérjük, hogy egyik-másik írónk neki merészkedik s *kutya kötelemről* beszéltet a falusi biróval. A *tartozván*-féle ilyszerű kapcsolatban álló részesűlő sem üti meg egészen a mértéket. Ennek kimutatását azonban egy külön czikk számára tartjuk fenn.

„*Miután elrendeli — s miután követelik*". Néhány év előtt a Budapesti Közlönyben nyelvtörténeti adatokkal be volt bizonyítva, hogy a *miután* nem okadó, hanem a *mivel, mert, minthogy, mivelhogy.* E helyütt tehát *minthogy*-nak kell állnia. *Sürgősen.* Már csak megengedik oda fent, hogy egészen más a *forog* és *forgat, sürög* és *sürget,* tehát hogy más a *sürgő* és *sürgető* is. Vagy a „sürgetőn, sürgetősen, sürgetőleg" nem kellőleg kicsiszolt szók? Különben az utóbbi mondat szavainak rendje is helytelen; előbbre való benne a subjectum s ez után jön a tárgy.

„*Minek folytán meghagyjuk*". Ez a *minekfolytán, minélfogva, ki midőn, mely miután, mi is* sat. annyira vastag idegenszerűség (latinismus), annyira idétlen, visszatetsző a magyar fülnek, hogy különféle rendbeli prédikátoraink nyolcz száz évi buzgólkodásának ellenére sem szokhatta meg még mai napig sem a nép; s nem is hallani tőle ezt a fonákságot soha; csak a művelt nyelv, különösen az ügyvédi, birói s hivatalnoki kar leli benne édes gyönyörűségét. Periodust a magyarban relativummal (*ki, mely, mi*) nem kezdünk, hanem kezdjük a mutatóval (*ez*); itt tehát: e n n e k f o l y t á n.

„*A fennkitett országgyülés*". Tudtunkkal, ha nem csalódunk, csak ki akarták tenni az országgyülést, illetőleg az ország

gyülésnek valamijét, sit venia verbo, de nem tették ki. Ez vétség a történeti igazság ellen.

„Kikhez egyébiránt hajlandók maradván“. Nagyon takaros mondat; takaros minden ízében, tagocskájában!

Ebben három nevezetes ritkaság van; 1) hogy az egész önálló fő mondat, és mégis mellékmondat, még pedig kétszeresen mellékmondat; relatív és participialis; 2) hogy egy periodus részesülővel végződik; de legnevezetesebb benne 3) az *egyébiránt*. Mintha bizony itt ellentét volna. Ugyan micsoda észjárás szerint szólhatnék én imígyen gyermekeimhez: „Kedves fiaim, tudjátok, hogy holnap velem jöttök; menjetek tehát s készüljetek az útra, hogy jókor megindulhassunk! — *Kiket egyébiránt holnap reggel felköltvén*“.

Igy beszélnek a magyar olympusiak; így írtak Budán 1872. évi pünkösd hó 11-én.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Ha — úgy. Csak a német mondja: wenn — so, de magyarban a *ha* — *úgy* gyilkos barbarismus, habár annyira megszoktuk, hogy még a tőről metszett magyar kifejezések nagy mestere sem ütközik meg benne (l. Nyelvőr V. füz.). Nincs is azoknak semmi közük egymáshoz. A mit Arany Csokonaiból idéz: „ha haragszol, megkövetlek“, azt mondhatni ugyan így is: „ha haragszol, úgy megkövetlek“, de akkor csonka, az ember még valami befejezőt vár, teszem ezt: „hogy azonnal megbékülsz“. Hogy az *úgy* csakugyan nem megfelelője a *ha*-nak, az kitetszik abból is, hogy mind a régi irodalomban, mind a nép nyelvében hiába keressük. Csak a nyelvrontás ajándékozott meg vele. — Más kötőszó megfér a *ha*-val akár hány; mindennap hallani a néptől ilyféle kifejezéseket: ha megigérted, hát tedd meg; no ha van, tehát add ide; ha még egyszer mondod, azután nem viszed el szárazon; ha nem tetszik, akkor csak hadd ott. Tessék a hát, tehát, azután, akkor helyébe az úgy-ot tenni, hogy hangzik a! Elhagyni el lehet, de az *úgy* még sem illik oda. Rend szerint nem is következik *ha* után semmiféle kötőszó, sőt közmondásaink közt talán nincs is, melyben a fő mondat conjunctión kezdődnék. Ha azonban végkép el akarjuk rontani, csusztassuk oda az *úgy*-ot.

Úgy — mint. Olyan nobile par fatrum, mint az előbbi. Találtatik minden könyvben és minden újságban, sőt élő beszéd-

ben is kisértget, „*úgy* saját belügyeink, *mint* azon viszonyok tekintetében“ mondta Kossuth már 1848. márcz. 3-án. A mi a németnek sowohl — als auch, az a magyarnak valamint — úgy, valamint — hasonlóan, miképen — azonképen stb. Egy darab logikánk nyilatkozik ezekben, ne állítsuk feje tetejére.

Kinyomat: ausdruck, magyarúl: kifejezés. Csak olyan gyöngy, mint a *kinyomni magát* (sich ausdrücken), a mely még Berzsenyinél is találkozik, így a Tánczokban: „lelkesedett tűzzel *nyomja ki* indulatit“. Ez utóbbi azonban, a melyet méltán nevezünk vastag kifejezésnek, mert magyarban nagyon csúnya értelme van, nyelvújítóink nagy erőlködése daczára sem tudott lábra kapni; hanem azért megmaradt a hajtása a *kinyomat* szóban. Akár hányszor olvasni ilyet: „arczán a komolyság *kinyomata*“. Nem emlékszem ugyan, honnan való épen e példa, de minden literatus ember tudja, hogy ez a csoda-állat valóban létezik.

Kimenetel. Hát ez ugyan micsoda? Kijáró helyet akar-e jelenteni, vagy kifelé való mozgást? Egyiket se, hanem valaminek a végét, pl. „a tragédia *kimenetele*“ a tragédia vége. Nem volt nyugtunk, mig a német „ausgang“-ra külön szavunk nem volt; hogy aztán jó-e, azt nem kérdezte senki. Mostanában azt írnók, hogy „a követségnek jó *kimenetele* lett“, a Pannonia megvételéről szóló ének meg azt mondja:

„Kivetek vadnak nagy eremben,
Mert járának nagy jó véggel“.

Fülmendör. Arany azt jegyzi meg rá (Nyelvőr V. füz.), hogy „német a lelke is“. Pedig nem az, mert szónak csak olyan becsületes magyar, mint állatnak és nem állatnak a „szamár“, melynek egyik őse még „sagmarius“ volt. Igaz, hogy a német fürmender-ből eredt, de azért csak kérdezzük meg szomszédunkat, vajjon rá ismer-e benne sajátjára? Bizony azt fogja mondani, hogy az ő nyelvében olyan nincs. Hát a kehely talán bizony nem magyar, azért mert a németből vettük? Vagy talán a kelch nem német, mivel a latinból vette? A mely szót egy szer meghódítottunk hangtörvényeinknek, akár honnan került legyen, az a mienk.

Halálhíre. „Dr. Guyol Gyula, a legujabb franczia szőlőmívelési rendszer alkotója, még a mult hó utolsó napján meghalt, de *halálhirét* csak most közlik a lapok“. (Főv. Lap. 121. sz.) *Halálhire* se több, se kevesebb, mint a halálnak a hire, de mi köze annak dr. Guyol Gyulához? Vagy épen az ő halá-

lának a híre akar lenni? Akkor úgy kellett volna mondani, hogy: halála hírét stb. Hja, a „todesnachricht“! Az ily fajta gyöngyvirágokról l. a Nyelvőr (IV. füz. 196. l.) „Névnapja“ cz. czikkét.

Kiad „ausgeben“ értelemben egyike a legesetlenebb germanismusoknak. És mind az által egyre terjed. Nem csak írják, hanem már mondják is, hogy ez meg ez az ember könnyen *kiad,* e helyett hogy költ; ennek vagy annak *adja ki magát* (giebt sich aus), e helyett hogy hazudja, tetteti magát. Az előtt nagyon jó szapora babnak szokták nevezni a magyar gazdaszszonyok, a melyik a németnek „ausgiebt“; bezzeg most már a tarhonya sem szaporodik többet, hanem *kiád.* Egy hitvány idegen kiszorítja, kitúrja szép eredeti kifejezéseinket! Aztán ha még jól volna fordítva, de kiad nem annyi mint „ausgeben“, hanem mint „heraus — vagy hinausgeben“.

Bezár. „De így *zárja be* czikkét“ (Pesti Napló esti kiad. 115. sz). Jókai is a Politikai Divatokban: „Azon nyugodt gondolattal *zárom be* soraimat, hogy te megbocsátasz“. Hová? A fiókba? Az a német „schliessen“ csak nem maradhat otthon, pedig ha bezárjuk sorainkat, soha nem jutnak rendeltetésük helyére. A magyar mindig befejez, végez. Tehát „azon gondolattal végzem soraimat.“

Következtetést von. A hol csak lehet, sőt a hol nem lehetne is, rövidítjük, csonkítjuk a szavakat és mondatokat, hanem azért a német kedvéért szívesen alkotunk akár rőfös mondatokat. Mert a német úgy mondja, hogy „schluszziehen“, mit tehetnénk mi egyebet? Elég volna ugyan a következtetni, de mi csak azért is következtetést *vonunk;* kár hogy még nem *húzunk.* Tenni (következtetést) ugyan jó volna; de ezzel fölségsértést követnénk el a „ziehen“ ellen.

Körülnézi magát. Jó is rosz is. Jó, ha azt jelenti, a mit a német „sich besehen“. Példát nyújt erre Jókai a már idézett Pol. Div.-ban: „az alatt még egyszer körülnézi magát, nincs-e valamije rendetlenségben“. Rosz, ha a német „sich umsehen“-t utánozzuk vele. Ilyen germanismust követett el Kisfaludy S. a Bold. Szer. 130. dalában:

„Alig *nézi magát körül*
Az ember e világban“ stb.

Beszédet tart. Az „eine rede halten“ majmolása. A mit tartunk, azt nem bocsátjuk, már pedig nem is beszéd, ha ki nem eresztjük a szánkon. Beszédet mondani szokás. Sok mindenfélét mondunk, a mire a németnek más kifejezése

van, így: misét, prédikácziót, imádságot, itéletet (az „új magyarok" azonban *hozni* szokták — máshonnan, mert nekik hihetőleg nincs), igazságot, mesét, éneket, nótát, áriát stb.

Lesz (pl. kinevezve). „Körülbelől 28 unionista s 47 nemzeti párti képviselő *lett megválasztva*". (Főv. Lap. 123. sz.) Jobban mondva „választatott" vagy magyarosan: ennyi meg ennyi „képviselőt választottak". Ezt a kézzel fogható durva germanismust a Nyelvőr már egyszer megrótta (l. IV. füz.), de csak nem használt. Úgy látszik, még jerichoi trombitákra lesz szükségünk. Eléfordúl már Kazinczynál is, „le lesz törülve e szenny majd általad", mondja Vitkovicshoz írt epistolájában. A sok „le lesz törülve" maholnap olyan ékessé fejlesztik ki nyelvünket, hogy majd alig különbözik ama berlini ember beszédétől, ki csak akkor kezdett kételkedni kabátja b ő voltában, mikor már szétment rajta; hanem azért mégis megkérdezte szomszédjától: „jlooben Se man nich, det mir dieser rock incommod *sein können thun thäte*"? Szívesen lefordítanám, de nyelvünk arra még nagyon fejletlen; hanem azért csak iparkodjuk, még elérjük szép ideálunkat.

VOLF GYÖRGY.

EGYVELEG.

(Az idegen szók a Magy. Nyelvőrben.) Valaki szemünkre lobbantja, hogy nagyon sürűn s gyakran minden szükség néikűl idegen szókat használunk, s ez által elkorcsosítjuk nyelvünket. Erre nézve a következőket válaszoljuk. Mi az idegen műszókat a tudományban nem csak czélszerűeknek, hanem az egységes, minden nemzettel közös tudomány szempontjából mellőzhetetleneknek is tartjuk. Hogy pedig nyelvünket elkorcsosítják az idegen szók, arra nézve ezt jegyezzük meg. Ha valamely külről vett szó már meghonosult, az többé nem idegen, hanem édes sajátunk, az egészen a miénk. Ki merné például azt állítani, hogy ez korcs magyarsággal van mondva: „Pompás, gyémántos rámájú tükröket szállítottak a királyi udvarba"? Pedig hát egy szó kivételével mind idegen nyelvből kerűlt hozzánk. Sőt még a világos, észrevehető idegen sem rontja úgy a nyelvet, csak magyarosan szerkeszszük, mint a nyakaszegett eredeti. „A klerikusok teológiát studéroznak a szemináriomban" hasonlíthatatlanúl jobban van magyarúl mondva, mint ez: A *paponczok egélytant tanoznak a papnöveldében.*

(Egyház nem domus sacra.) „Budenz úr szerint — így áll egy másik levélben — egyház szent ház azért, mert

Hegykő német neve Heiligenstein. Igénytelen nézetem szerint Budenz úr a Hegykőben megbotlott s elbukott. Az egyház magyarázatát én is a Hegykőben találom; de nem Heiligensteinnak, hanem Himmelsteinnak fordítom; *egki, egkü, igkü* tehát = *égkő*. E szerint *egyház* sokkal nagyobb valószinűséggel *égház* = domus caeli, mint szent ház." Ez mind szép volna, ha a sok között ez a két erős gyöngéje is nem volna, Az „egyház" czikk tényből, abból a tényből indúl ki, hogy Hegykő = Heiligenstein; a levél írója ezt nem ismeri el, hanem Himmelsteinnak fordítja s erre épít. Ebben pedig van egy kis különbség. Másodszor az is meglehetős bökkenő, hogy *ég* eredetileg épen nem caelum, hanem még a régi nyelvben is — pedig az egyház is csak ide való — kivétel nélkül aër; (v. ö. levegő ég.) A „domus aëris" pedig aligha egymaga halomra nem dönti az egész combinatiót.

(Ir vala.) Felszólaltak ellene, hogy nem jó, mert a nép nem használja; különben is nagyon esetlen. Igaz, t. i. hogy a nép nem használja; de a nép az *irok* s csekély kivétellel az *írtam*-on kívül a többieket sem használja. Ezek sem jók tehát? A minek története van s nem erőszakolt, annak létezése jogosúlt, az helyes. Hogy pedig esetlen volna, az csak képzelődés. Az erdélyiek széltiben mondják, hogy *írtam volt* sat., s mi is élünk sok összetett alakkal (*írni fogok, írtam volna*); de még eddig senki sem rótt meg sem bennünket, sem őket miatta, hogy egyik vagy másik rosz hangzású.

(Az ik-es igék.) „T. Szerkesztőség! Igen lekötelezné olvasóit, különösen pedig az ősi hibában szenvedő erdélyieket, ha az *ik*-es hajlításának s most elharapódzott elferdítésének állapotát egy czikkben közzé tenné." E kérdéshez a siker teljes reményével csak akkor lehet hozzá szólni, ha egyebek közt a régi nyelvemlékek átkutatva, a népnyelvhagyományok híven, hamisítatlanúl már nagyobb részt összegyűjtve leendnek. Riedl fejtegetései figyelemre méltók, fontosak.

(Vigarda.) „Meg nem foghatom, hogy miként képes a Magy. Nyelvőr megrovatlanúl hagyni olyan rettenetes szókat, mint *vigarda*. Vagy azt gondoljam, hogy helyesnek, szépnek tartja?" Bizony mi se helyesnek, se szépnek nem tartjuk; hanem czélszerűbbnek hiszszük ily esetben az ágak nyesegetése helyett egyenest a fa tövére vetni a fejszét. Majd csak egyszerre veszszük elé őket.

(Úristen!) „A Magy. Nyelvőr 105. lapján előforduló *úr isten* germanismus = herrgott!" Az ám! *Miatyánk* meg latinismus pater noster.

VÁLASZT KAPTUNK.

12.

6. Szeged vidékén, különösen az „*s*"-et kettőztetik, p. o. emberségössen megadta neki; — eszessen viselte magát.

9. „Elválaszt" ily kapcsolatban egyike a nyakatekert ügyvédi és hivatalos szólásoknak. Ezt a nép a kérdett értelemben soha nem használja; de használja a „házas társak elválasztásának" kifejezésére; elválasztják a gyereket a csecstől; elválasztják a hajat is fésülködésnél; de a magyar nép hivatalnokát megválasztja, vagy megteszi.

11. A nép Csongrád, Csanád és Aradmegyében a kérdéses körülmények közt mindig a *ne*-t használja *nem* helyett. P. o. Nem lehet az, hogy ne érezze; — nem hiszem, hogy ne láttad volna sat.

13. Szeged vidékén közönségesen használják e kifejezést: könnyű járású csizma (a melyben könnyen lehet lépni s nem töri a lábat); jó hordású kaput, vagy mándli sat.

VARGA JÁNOS.

13.

17. Elkövet, a kérdés értelmében rendesen nem használják; hanem ritkaságképen hallottam mondani: hogy a borravalót nem a korcsmába, hanem otthon elkövette. Különben az „elkövet" szót csak következő összeköttetésekben s értelemben használják: jószágát, vagyonát vagy pénzét elköltötte = elprédálta, elherdálta, elsinkófázta, elfecsérelte, elpocsékolta, vagy nyakára hágott. Régen követi már ezt a mesterséget (értsd: lopást, orrgazdaságot vagy hamisságot). Biz ő messzi országból elkövetkezett (= elszármazott). A nagy szárazság után elkövetkezett a sok esső.

18. Belűl helyett bevül vagy bévűl, valamint kívül helyett kilül vagy külül nincs használatban.

19. Mez, a kérdő mi helyett nem használtatik.

20. Eltekint, a következő jelentésekben használják: Ha városba mész, eltekints fiamhoz is. Néha eltekintek a szomszédba, héba-hóba a korcsmába, s olykor-olykor a városba is. Vasárnaponként eltekintek a rozsámhó. Majd eltekintek másfelé, hogy ne lássam. Tekintsd el a hibámat.

KOVÁCH ALBERT.

Hagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK AUGUSZTUS S SZEPT. kivételével MINDEN HÓNAP 15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ s KIADÓ-HIVATAL (PEST) „Hungaria" vendéglő. 185—186. sz.

I. kötet. 1872. JULIUS 15. VII. füzet.

AZ IDEGEN SZÓK.

I.

Észrevételek.

Szarvas Gábor „Az idegen szók a magyar nyelvben" czímű székfoglaló értekezésére. (Pesti Napló, oct. 24.)

Hogy ezen észrevételek csak épen oly vázlatosak és futólagosak lehetnek, mint maga az ismertetett kivonat, önként értetik. Ha azonban tekintetbe veszszük, hogy e rövid kivonat is oly nagy fát mozgat, mint ott jelezve van, hogy t. i. egy részt megtámadja és nyelvrontásnak nevezi a magyar nyelvben dívó *ar, nok, da* képzőket; más részt határozottan állítja, hogy a kivonatban elsorolt, állítólag (kivétel nélkül) a szlávból átvett szók csakugyan és megczáfolhatatlanúl szláv eredetűek volnának, ez állítás ellenében — habár szívesen elismerem azt, a mi kétségtelenűl vagy alaposan bebizonyíthatólag idegen eredetű, ily származásúnak — hallgatnunk nem lehet. Legyen szabad tehát egyelőre s addig is, míg Szarvas Gábor nyelvelemzési okaival, melyeket e perczig nem tudhatok, megismerkedhetném, saját nyomozataim alapján kijelentenem, hogy az elsorolt képzők a művelt és kivált irodalmi magyar nyelvben nézetem szerint szükségesek, nélkülözhetetlenek; s nem csak hogy nem nyelvrontók, sőt ellenkezőleg én azokat magából a nyelv természetéből következetesen alakúlt fogalomjelzőknek tartom. De azt sem ismerhetem el, hogy már csak azon szók is mind szláv eredetűek volnának, melyek a p. naplói kivonatban ilyenekűl felhozatnak. Így például tudjuk, hogy az *abrak* tótul *obrok; abroncs: obrucs; ábrázat: obraz; cserép: csrep; ganaj: hnoj, gnoj; gölöncsér* (gerencsér): *hrncsjár; pok-*

rócz: *pokrovec*; *patvar*: *potvora*; *póráz*: *povraz*; *szemét*: *szmeti* stb. nagyon is a tótra vernek; ámbár föltétlenűl még ezek mindenikére sem bizonyítható be a szláv eredet; de hogy a *kancza*, *koczka*, *nyoszolya*, *parancsol*, *rozsda*, *szerencse* szavak a szlávból vétettek volna át, ezt, míg az ellenkezőről nyomós okokkal meg nem győznek, egyenesen tagadom. Ugyanis a *kancza* szlávúl *kobola* vagy *kobyla*, s ezen latin szóból származik: *caballa*; a „kancza“ pedig ehhez épen nem hasonlít; s még ha a *kobylából* volna is átvéve (a mi merész származtatás), még akkor sem volna szláv, hanem latin eredetű. A *koczka* megfelel a magyar *kocczan* fogalomnak, míg a tótban semmi értelme nincs.

A *nyoszolya*, melyet Sz. G. úr nem tudom honnan (talán a *noclyah*-ból = fekvőhelyből, éji szállásból akarna származtatni?) egyik legeredetibb ős magyar szó, mely a *nász*, *nászoló*, „*nyoszolyó*“, *nászolya*, „*nyoszolyá*“-ban találja megfejtését.

Honnan meríti Sz. G. úr a *parancsol*, *rozsda*, *szerencse* tősgyökereseknek ismert magyar szavak szláv eredetét, megvallom, hogy nem is képzelhetem; noha magam sem vagyok egészen járatlan a szláv nyelvekben és irodalomban. Minthogy azonban a vita terén minden az okokkal meggyőzéstől függ s én eléggé elfogulatlannak érzem magamat arra, hogy ha ily módon meggyőznek, a feltüntetett igazságot, elismerjem, lekötelezve érezném magamat, ha a tisztelt szerző székfoglalójának tűzetes megolvashatására nekem módot nyújtani szíveskednék.

Nem kevésbbé tévedt a szerző állítása a *csinál* és *puszta* szavakra nézve, mind a mellett, hogy *činit* szláv nyelven annyit jelent mint *cselekedni*. De nem *csin-álni*; s itt van a válaszvonal, melyet jól meg kell különböztetni; mert a magyarban gyökér a *csin*, és annyit jelent mint *ékes*, *ügyes*, *tiszta*; egy szóval tetszetős. Innen van a csinos, csinatlan, és csintalan; a mi ismét nem mindegy; mert míg a csinatlan dologi tárgyakra, addig a csintalan (átvitt értelemben) személyek és szellemi tulajdonokra vonatkozik. Ezen szó is tehát *csinálni* nem csupán azt fejezi ki, a mit a megtenni vagy cselekedni szavak, mint a szláv *činiť*, hanem „szépen, ügyesen, tisztán“ tenni meg valamit.

Végűl tagadom, hogy a *cza, cze* (s ezeknek megfelelő ka, ke), valamint az *ár* képzők, noha ezek a szláv nyelvekben szintén eléfordúlnak és szerepelnek — a magyar nyelv és fogalomalakítás helyességének rovására használtatnának.

CSALOMJAI.

II.

E czáfolattal Csalomjai korántsem áll egymagán. Az idegen szókról tartott értekezésünk s a Nyelvőr V. füzetének 217—222. lapjain felsorolt szavakra vonatkozó abbeli állításunk, hogy azokat más népektől kölcsönöztük, több támadó harczost szállított ki ellenünk a sorompóba. Hogy épen Csalomjai ellenvetéseit választottuk czáfoló megjegyzéseink kiindulásáúl, annak az az oka, mert czikke higgadt, komoly hangon van írva, s mert késznek nyilatkozik, hogy a bizonyítékok előtt meghajol.

Lássuk először is azon szókat, a melyeket nem ismerhet el szláv kölcsönvételeknek.

„A *kancza,* úgymond, szlávúl *kobyla,* s ezen latin szóból származik *caballa*". Ez igaz. De a *kancza* nem is a *kobyla*-ból származik, hanem a deminutiv *konica*-ból, a mi a cseh, tót, horvátban csakugyan „nőstény lovat" (kanczát) jelent, a szerbben pedig „lovacskát". A mi a hozzá csatolt megjegyzést illeti, hogy „még ha a *kobyla*-ból volna is átvéve, még akkor sem volna szláv, hanem latin eredetű", az tévedésen alapszik. Egy példa eléggé meg fogja világosítani. Az „aczél" neve a közép latinságban *aciare,* az ó és köz. felnémetben *ecchil, eckel,* az olaszban *acciajo.* Vehette-e ezekből a magyar? Nem. Mert az első esetben *acziára* vagy *aczára,* a másodikban *ekél,* a harmadikban pedig *acsája* lett volna. Sőt még a közvetítő velenczei *azzale*-t sem tekinthetjük anyjának; mert ebből a magyar bizonyára *áczála*-t csinált volna. A kölcsönadó tehát e szóra nézve a szláv; csak az ó *ocêl*-jából támadhatott a mi *aczél*-unk. Lehet-e tehát azt mondanunk, hogy ez ránk nézve nem szláv, hanem latin szó?

„A *koczka* megfelel a magyar *kocczan* fogalomnak, míg a tótban semmi értelme sincs". Az ellenvetés első felére két megjegyzésünk van. A *koczka*-ban a „kocczanás" oly lényegtelen, annyira másod vagy inkább tized rendű sajátság, hogy a tárgynak róla való elnevezése majdnem lehetetlenség. De

meg másodszor a kicsinyítő *ka ke* még a N. Sz. szerint is csupán denominativ képző, nem pedig deverbale; elfogadva tehát, hogy lehetséges a *kocczan*-ra vezetni vissza, *kocz*-ból való származása még akkor is lehetetlenség volna. Hogy pedig a tótban, helyesebben a szlávban, van-e értelme, megítélhető a következőkből. Az ó szlávban *kostĭ:* csont; ebből *kostĭka:* csontocska; cseh *kostka:* csontocska, koczka; tót *kostka:* csontocska, koczka. Az értelemre nézve v. ö. lat. *talus:* bokacsont, koczka.

„A *nyoszolya* egyik legeredetibb ős szavunk, mely a *nász nászoló, nyoszolyó*-ban találja megfejtését“. Az efféle *puszta* = *foszta, csaplár* = *csap-ol-ár, nászoló* = *nyoszoló* kissé naiv szófejtegetésekre a maga idejében úgy is rá kell térnünk; most csak annyit jegyzünk meg, hogy a *nyoszolya* épen a régi nyelvben korántsem jelent „ünnepies“, hanem inkább „szegényes“ ágyat, egyáltalában pedig „fekvő helyet“. Eredetije az ó szláv *nosilo:* vehiculum, lectica.

A *parancsol* eredetije az ó szláv *porąčiti* (olv. poroncsiti): concredere, commendare; cseh *poručiti:* jubere; szerb, horvát *poručiti:* mandare. Már a régi bibliában is előfordúl; de mellette még erős használatban van a később ez értelmében teljesen kihalt s z e r e z (jubere) eredeti magyar kifejezés is.

A *rozsda* idegenszerűsége világos kézzel-fogható. Árjaságát kétségtelenné teszik a következő egyezések: szanszkrit *rhud-i-ra-m* (vér), gör. *ἐρυθ-ρός* (vörös), lat. *rob-igo* (rozsda), ném. *roth* (vörös), ó-szl. *rŭd-êti sę* (pirúlni). E *rud* tőből van képezve a *rŭd-ja,* melyből a szláv hangtörvények szerint lett *rŭžda:* robigo. (V. ö. *kad-iti:* áldozni, *kaž-dą:* áldozok, ebből *kad-ją.*)

A *szerencse* idegen eredete is szemmel-látható. Az ó szlávban *sŭręšta* annyi mint: obviam fio, occurro, s a főnév *sŭręšta* (olv. szrensta): occursus, casus. Megvan a többi szláv nyelvben is. Hogy a *szerencse* kezdetleg a magyarban is „casus: eset“ értelmében szerepelt, egyebeken kívűl bizonyítják még a manap is használt „jó szerencse, bal szerencse“ kifejezések.

A mit a t. czikkíró a magyar *csinál* jelentésére nézve mond, annak az összes magyar irodalom s az élő nyelv számtalan ténye ellene szól. Ehhez járúl még, hogy tudtom-

mal a régi biblia épen nem s a codexek nagy része is még ritkán használja; helyette a régi nyelvben még az eredeti „alkot, tesz, müvel, megtökéll“ kifejezések járják.

S most térjünk át arra, a mit tulajdonképen mondani akarunk.

Az idegen szók egybeállítását s az eredetiektől való külön-választását a nyelvtudomány egyik kiválóan fontos teendőjének tekinti. S nem ok nélkül. E megállapítás ugyanis élénk fényben tünteti fel előttünk a kölcsönvevő nyelv hangtörvényeit, a kölcsönadó szavainak régibb, a későbbi nyelvből gyakran ki nem fejthető alakjait; világot vet egyes népek érintkezésére; megismerteti velünk számos tárgyaknak és fogalmaknak a szülőföldét; kétségtelenné teszi, a miben a történelem néha csak tapogatózik, nem csak az egyes korok müveltségi állapotát, hanem azt is, hogy a müveltség egyik-másik tényezője melyik néptől szivárgott át. Nálunk ezeken kívül, főleg a nyelvújítással szemben, még az a fontos körülmény is járúl hozzá, hogy az idegen szók tisztába hozatalával nem teszszük ki nyelvünket azon veszélynek, hogy az idegen szóval kölcsönvett idegen képzőket termékenyítő erő gyanánt alkalmazzuk s ez által nyelvünket korcsosítsuk.

Az idegen szók jelentősége tehát elég világos. Ebből az következnék, hogy valamint a tudomány egyéb kérdéseiben, úgy ebben is a müvelt nemzetek nyomán kellene haladnunk, az idegen szókat kutatnunk, gyüjtenünk. Ámde mire tanít bennünket a tapasztalás? Arra, hogy a tudomány hangos követelésének ellenére is testünk-lelkünk borzad az idegen szók kérdésének már csak hallatára is.

S ha kérdezzük, honnan e borzalom, miben rejlik e kézzel-lábbal való ellen-küzdelemnek az oka? Mást alig tudunk felelni rá, mint: egyik kiváló gyengeségünkben, hiúságunkban. Ez t. i. tele beszélte fejünket, hogy valamint egyéb tekintetben „páratlan nemzet“ vagyunk, úgy nyelvünk is az; az „ős eredeti, tiszta szűz magyar nyelv“ nem tűr meg testén semmi idegen szennyet, mint az arany nem tűri meg a rozsdát. A magyar nyelvtudomány tehát — nem mondjuk, hogy általánosan, mert vannak kivételek — ismerve népünknek e gyengeségét, meghódolt előtte s megkezdte a tömjénezést az által, hogy kiadatta magának a parancsot,

„miszerént leginkább a tudva, s a kétesen idegen szók, melyek több-kevesebb nyelvészek által s nem minden ok nélkül, idegeneknek tartatnak, ovatosan hódítassanak a magyar nyelv birtokáúl.“ S a hódítás megkezdődött két irányban. Az első hasznosabb czélra méltó ismeretkészlettel feladatúl tűzte ki magának bebizonyítani, hogy a magyar nyelv az indogermánnak rokona; így aztán meg lehetett temérdek szót menteni a szlávtól s azt mondani: a magyar rokon az árja nyelvekkel; *iga* tehát pl. ép úgy nem szláv szó, mint nem az a gör. *ζυγόν*, a lat. *jugum* vagy a ném. *joch*. A másik irány egész gyermekjátékká vált etymologizálással a legvilágosabb idegen szókat is a magyarból iparkodik megfejteni; nála csak oly könnyűséggel támad *ablak* a *világ*-ból, *panasz* a *bongás*-ból sat., mint akár a rongyból a papiros.

S miért mind ez erőlködés, e kárba veszett küzdelem?

Azért, mert — azt tartják sokan, mondhatni a nagy rész — mert szégyen volna a magyarra először, hogy olyan rokonai legyenek, minők a bárdolatlan vogul, osztják, cseremisz sat. népségek; szégyen volna másodszor, ha bebizonyúlna, hogy mi oly nagy falka szót kölcsönöztünk különösen a szláv, de meg egyéb népektől is; mert ez semmi egyéb nem volna, mint nyilt bevallása annak, hogy őseink müveletlenek voltak, s a mi fő, müveletlenebbek a szlávoknál.

Kezdjük ez utóbbival. Lássuk, a szókölcsönzések azt bizonyítják-e, hogy őseink ide jövetelükkor csakugyan müveletlenek voltak? A felelet rá: bizony azok voltak. A földmüvelés első lépés a müveltségre; s a földmüvelő eszközöknek nagyobb részt idegen nevei arról tanúskodnak, hogy ez eszközök ismeretlenek voltak őseink előtt. Ez oly tény, a melyet hiába akarunk tagadni, a melyet el kell ismernünk. De mi következik ebből? Az-e hogy rösteljük bevallani? Ugyan kérdezzük meg csak az angolokat, francziákat, németeket, vajjon szégyenlik-e, hogy őseik olyan barbárok, müveletlenek voltak, mint a minőknek csak Caesar és Tacitus is festik? Hát voltak, s ezzel vége; s ha a mi őseink is azok voltak, az épen úgy nem válik semmi szégyenünkre mint a rómaiaknak nem, hogy apáik tolvajok és rablók voltak. Hogy ellenben müveltségre tettünk szert, az a körülményeken kívül a mi saját érdemünk; s erre, azt hiszem, inkább büszkélkedhetünk, mint ha müvelt ősöknek müveletlen unokái volnánk.

Ugyanez áll a rokonságról s ez a szókölcsönzésről is. A müveletlen tájékozatlansága tudatában kényszerűlve van a müveltebbhez fordúlni segélyért, s a tőle nyert vagy vett tárgyat s fogalmat nagyobb részt nevével együtt sajátítja el. S ezt nem csak mi tettük, hanem tették mások is, teszik sokan ma is, tenni fogják jövőben is. Igy Miklosich kimutatása szerint a szlávban közel két ezer az idegen szók száma. Hogy pedig e szám a németben s a többi müvelt nyelvben sem kicsiny, az úgy is eléggé ismeretes.

Nyugtalankodnunk tehát az idegen szók kimutatása miatt egyáltalában nincs okunk; sem pedig hogy megmentésük, „meghódításuk“ miatt tarthatatlan, s a tudományos kutatással szembeszökő szófejtegetéssel erőltessük magunkat s ez által fegyvert adjunk a tudatlanok kezébe, melyet nyelvünk ellen fordítsanak.

Záradékúl még a következő felvilágosítást tartjuk szükségesnek. Igen sokan azon véleményben voltak, hogy az idegen szók egybeállítása kiírtásukat czélozza; s egy részük e miatt kárhoztató, a másika meg helyeslő itéletét hallatta. Azonban mind a két rész téved véleményében. A meghonosúlt idegen szók többé nem idegenek, hanem sajátunk; s ennél fogva kiírtásukra, hiszszük, még a legérzékenykedőbb, legtúlhajtottabb nemzetieskedés sem akar gondolni. Egybeállításuk csak is nyelvtudományi czélokra történik.

Szarvas Gábor.

SZÓREND.

IV.

Az is szó ige után.

A szórend nyelvén az *ige* annyi mint: az igének határozott módja; ellentétben a határozatlannal (infinitivus), a melyet, mint az ige hiányos főnévi alakját, az ige névmódjának is nevezünk. Midőn tehát határozatlan mód után áll az *is*, nem áll ige után. Ugyanez áll az igekötőre, részesülőre és állapotjegyzőre nézve is.

Példák

Ige után.	*Más szók után.*
Tudok *is* írni.	Írni *is* tudok.
Tudsz *is* te várni!	Tudni kell szenvedni *is*, ha kell.

Ige után.

Nemcsak olvas, hanem ír *is állva.*

Ha írt *vala is* régebben, mit használ ez most?

Ha dolgoztam *volna is,* legkisebb hasznát sem vehettem volna.

Nem baj, ha félre *talált is érteni* engemet.

Akarok *is,* fogok *is javúlni.*

Más szók után.

Nem csak ülve, hanem állva *is ír.*

Tett *is volt* valamit ez ügyben évek előtt.

Írtam *is volna* neki; de nem engedték meg.

Kivánatos, hogy láttam *is légyen* némi sikerét.

Örűlni *is,* búsúlni *is fogtok.*

A több tagból álló igeidők egészben véve teszik ki az igét (*írt vala* v. *volt; dolgoztam volna; láttam légyen*). A hol az *is* e részek között áll, ott nem áll ige után. — E különböztetésnek, természetesen, csak ott van gyakorlati eredménye, a hol az ige az itt elsorolt kisérők valamelyikével együtt áll a mondatban.

Az a puszta tény, hogy az *is* az elszigetelten, és még igekötő nélkül is csupaszon álló ige után áll, még nem eszközli azt, hogy e kötőszó egész mondatokat kapcsoljon egybe. Az a szabály tehát, mely szerint (L. Szvorényi nyelvtanát 393. §.) az *is,* ige után állva, mondatokat kapcsol, — csak a följebb mondottak alapján körűlírt igére nézve, és így is csak akkor áll, ha az *is* más kötőszónak segédjeként működik. Magában véve, saját erejénél fogva az *is* csak az előző czikkemben kifejtett módon kapcsol mondatokat.

Például: „Jó tanácsodat tudomásúl vettem — sőt követem *is* már“. Itt az *is* nem kapcsol mòndatokat, mindamellett is, hogy ige után áll. A következő példában: „Ha óriás *jőne is,* szembeszállnék vele“; — *ha* — *is* föltételesen megengedő összetett kötőszó kapcsolja egybe a két mondatnak igéit, és így magát a két mondatot is. És itt szükségesnek tartom, egy nagyban szereplő hibára figyelmeztetni a tisztelt olvasót. Sokan ugyanis, nem figyelve a *ha* föltételező, és a *ha* — *is* föltételesen megengedő kötőszók közti különbségre, még akkor sem teszik ige után az *is*-t, mikor a *ha* szónak föltételesen megengedő hatást akarnak szerezni; a mi aztán ilyenféle hibás mondatokat szül:

„Megmérkőzöm vele, ha n y a k a m a t *is* szegem;" (e helyett: ha n y a k a m a t *szegem is*).

Midőn a *ha* és az *is* együtt állnak a mondatban, kétféle eset támadhat. Az egyikfélében, — a hol az *is* S z v o r é n y i szerint csak szókat kapcsol, — a *ha* egyszerű föltétel-jelentő kötőszó, és ekkor *ha* . . . *is* annyi mint: *si* . . *etiam;* pl. „Ha Pál *is* elmegy, ki marad majd itthon?" — A másik esetben a *ha* helyesebben: *ha* . . *is* együttvéve föltételesen megengedő kötőszó; és ekkor *ha* . . *is* am. *etiamsi, habár, hamindjárt, haszinte.* Ime az u t ó b b i mondatfaj szórende ellen vétnek igen sokan.

A tárgy vizsgálója tehát arra a kérdésre fektesse a fősúlyt, hogy az alább intézendő hibás mondatokban mit akar jelenteni a *ha* . . *is?* Ezt akarja jelenteni: *habár, hamindjárt, haszinte* . . *is;* nem jelenti pedig; mert az *is* nem ott áll, a hol kellene állnia; nem áll az ige után.

M u t a t v á n y o k:

„Ha fel *is* mondom a tőkét, késő már" (e helyett: Ha föl mondom *is* a tőkét); „Mi haszna, ha el *is* csapod"? (e helyett: ha elcsapod *is*); „Ha hozzá *is* adjuk a kamatot, még sem futja ki" (e helyett: Ha hozzá adjuk *is* . .)

Egypár hirlapi czikk: „S ha az illetőknek . . sokat meg *is* bocsáthatunk, kötelességünk mégis stb." (e helyett ha megbocsáthatunk *is*); „Mindez együttvéve, ha mindjárt némileg óvatosságra *is* int, mégis stb." (e helyett ha óvatosságra int *is*); „ha azt 4000 frtra ki *is* egészítik, stb." (e helyett ha . . kiegészítik *is*).

Országgyülési beszédek: „mely ha egyebet nem *is* bizonyít, azt mindenesetre bizonyítja stb." (e helyett ha . . nem bizonyít *is*); „És ha a kormány meg *is* felel ezen kötelezettségnek, nem tudja, stb." (e helyett ha megfelel *is*).

Egy vers: „S bárha könyben *is* fürödtünk" (e helyett könyben fürödtünk *is*). Igen, de mi lesz ekkor az *előttünk* szóra csinált rímből?

Több ilyen mutatványnyal is szolgálhatnék; de nem tehetem hely szűke miatt.

Az ilyen természetű mondatokban az *is*-t nem szabad semminemű mondatrész és az ige közé szúrni. Az *is*-nek ilyenkor mindig és közvetetlenűl az ige után kell állnia. Mily

nagy a különbség, például, e mondatok közt: „Ha írni *is* tudsz, annál jobb". „Ha tudsz *is* írni, ez még nem sok" — „Ha be *is* váltod szavadat, derék ember vagy". „Ha beváltod *is* szavadat, késő már". — „Fölneveltem leányomat. Ha férjhez *is* adhatnám, beh nagy tehertől szabadúlnék meg"!. „Ha férjhez adhatnám *is*, mit nyerek vele?" „Ha még nagyot *is* hall (ráadásúl többi bajához), akkor szánni való ember". „Ha nagyot hall *is*, nem nagy baj az". — „Legjobb, ha nem *is* látod azt az embert". „Ha nem látom *is* magát, hallom a hangját". — „Ha mindezek után még kunyorálnom *is* kell, inkább nem is folyamodom". „Folyamodom, ha kunyorálnom kellene *is*, ráadásúl".

Az értelemkülönbség itt szembeszökő; de nem minden eset szolgáltat ilyen eredményt. Ha az igét se igekötő, se más olyan szó nem kiséri, a melyet az *is* nyomban követhetne a szók sorában, akkor az *is* — akarva nem akarva — az ige után helyezkedik; de ez esetben lehetetlenné is válik a följebb kiemelt értelemkülönbségnek szórendileg való kifejezése; pl. „Ha hallom *is*". — Ez azt is jelentheti, hogy: *Hamindjárt* hallom *is* — meg azt is, hogy: *Ha* nemcsak látom, hanem egyúttal hallom *is*.

Ugyanez az eset forog fenn akkor is, ha a létige l a p p a n g a mondatban; pl. „Ha költő *is*". (Ha költő [*van*] is.) Ennek egyik értelme ez lehet: „*Ha* nem csak prózaíró, hanem költő *is*". Másik értelme ez: „*Habár* költő *is*". Mihelyt ezt mondom, például: „Ha költő volna *is*". — „Ha v a n *is* akkora, mint én —" „Ha n i n c s *is* 24 éves, stb" — legott megszűnik a kétség a mondat jelentése iránt.

Ha az elhallgatott létige mellett *nem* határozó áll a mondatban, az *is* közvetetlen a *nem* után foglal helyett; pl. „Ha nem *is* szép, kellemes azért mégis". (Ha nem [van] *is* szép) — „Ha nem s z é p *is*" annyi mint: „Ha (azonfelül, hogy jó) nem *szép is* egyszersmind, stb."

Látjuk e szerint, hogy míg — a föltételes megengedés eseteiben — *meg is, föl is, le is,* stb. hibás szerkezetek, addig *nem is* ott, a hol lappang a létige, helyes szórend. Ez a körülmény sokakat ejt zavarba.

A kétértelmű mondatok vizsgálása közben arra a gondolatra jutottam, hogy a *ha is* szókat egy testbe vonjam össze; így, például: „*Ha is* nagy úr, mit bánom én!" —

Nem is tévedek talán, ha állítom, hogy *ha is*, magában állólag, nincs kizárva a beszédből; pl. a következő állításra: „Nagy pazarló" — válaszolólag: „H a *is*, h a *is*; jó ember ő azért még is, stb."

De bármint legyen, kisérletemet igazolva láttam annyiban, a mennyiben, a *ha is* alak — a Nagy-Szótár tanúsága szerint, — a székelyeknél csakugyan divatos; pl. „*Ha is* nem jönnél". (Lőrincz Károly gyűjteménye.) Itt tehát az *is* még nyilván *kitett* ige után sem helyezkedik, hanem egyesűl a *ha* szóval; a miből azt látom, hogy a székelyek tovább mennek, mint a meddig én — azt is csak úgy magamban — menni *akartam*.

Ezzel azonban korántsem azt akarom czélozni, hogy a *ha is* alakot mindjárt elfogadásra ajánljam; csak annyit jegyzek meg, hogy ez a székely *ha is* a magyar nyelvnek se törvényeivel, se szellemével nem ellenkezik; hiszen a *habár, hamindjárt, haszinte* szók módja szerint van alkotva, és egyjelentésű is velük.

Lőrincz Károly gyűjteményének, s a székely tájszóknak teljesebb ismerete nélkül nem bocsátkozom e kérdés további taglalásába. Annyi bizonyos, hogy e székely szócsoportban (*ha is*) az *is* jobb helyen áll, mint ama *meg is, föl is, le is, nem is*-féle mondatok szerkezetében.

Nem önkényesen felállított szabály az, a melyet itt védek; régebben is figyeltek rá; pl. „ha a harczról elszaladhatnánk *is*, csak a föld népe is agyonverne, míg stb." — „ha csak visszatekint *is* valamelyik közűletek, mindjárt fejét vegyék". (Cserei Mihály Históriája 8. lap.) — „melybe, ha szerencsére bészorúl *is* valami jó, stb." „bátor melegen utánad Mylord lehetett *volna is* Angliában stb." (Faludi Ferencz erkölcsi munkái. 228. 235. lapok.) — A közbeszéd is e szabály mellett bizonyít: „Ha összeapritják *se* enged". (*is nem* = *sem*.) „Ha meghalok *se* bánom." (Ha meghalok *is nem* bánom.) „A szegénynek, ha egy *van is*, elfogják". stb.

A szóban forgó szabálylyal egyezőleg az *is* a más határzóval együtt szereplő állapotjegyző után helyezkedik; pl. „Lassan *haladva is* eljutunk oda". Az állapotjegyző itt az igének képviselője, a melyből származik; a mondat pedig két mondatra oldható fel így: „Ha lassan haladunk *is*, — eljutunk oda".

Van még egy pár szó, a melylyel az *is* együttműködik, még pedig föltételesen megengedőleg. E szók: *mihelyt — csak,* továbbá: *bármi, akármi, akárhány, bárhol, akárhol, akármerre* stb. stb. pl. „*Mihelyt* csak egy van *is* köztük, legott elrontja őket". „*Akárhol* legyen *is,* — —" „*Bármit* mondjanak *is,* — —" „*Bármerre* tekintek *is* — —". — Sok esetben el is maradhat az *is;* pl. „*Bárki* legyen"; „*Akármerre* nézek" stb. De a mikor élünk vele, az ige után teszszük; kivéve, ha az ige megelőzi ez alakokat; pl. „*Tekints* bármerre *is,* ugyanezt fogod tapasztalni". — „*Mondhatsz* nekem akármit *is,* Tamás vagyok benne".

Csak — is, akárcsak — is, ha közbeszúratúl szerepelnek, nem esnek e szabály alá; pl. „Mihelyt én — *akárcsak* egy lépéssel *is* — valóban előbbre haladok, meg vagyok elégedve." — E mondatoktól lényegesen különböznek az olyanok, mint: „Akad ilyen *akárhány is*". „*Bárhol is* szembeszállok vele". Az utóbbi mondatok önállók; nem függnek egybe más mondatokkal. Itt nem forog fenn se az egyszerű föltételezésnek, se a föltételes megengedésnek esete.

A III. czikkben elsoroltam az eseteket, a melyekben az *is* az igének közelebbi és legközelebbi körülményeit kifejező fogalmak (rendes határozó, igekötő) után szokott állni. A többi esetben az ige után foglal helyet. A jelen czikkben előrebocsátottam a mondatokat, a melyekben e kötőszó más szók segédjeként működik; következnek most az esetek, a melyekben önállóan szerepelve foglal helyet az ige után. Hosszas magyarázatok helyett leginkább példákkal szolgálok ezúttal; általánosságban csak annyit bocsátok előre, hogy magát az igét akkor követi az *is,* a mikor minden más körülmények hátratételével az ige által kifejezett fogalomra fektetjük a fősúlyt.

Példák:

Menjen *is* el, ha szereti életét. Hozza *is* vissza; mert pórúl jár különben. Megigérte; most váltsa *is* be a szavát. Felkorbácsoltad a szenvedélyeket; csillapítsd *is* le most. — Bár tenne *is* valamit ez ügyben! Járna *is* már végére a dolognak! Vinné *is* ki már ezt a fiút! — Fog *is* boldogúlni, ha kezére járunk. Kell *is* figyelni erre a körülményre. Szeret *is* ingerkedni vele. Van *is* okom

rá. Lesz *is* czivakodás. Költsek *is* e czélra valamit? Hirdetted *is* kellően a dolgot?

A gúny, tagadás, kétkedés eseteiben is az ige után áll ilyenformán: „Gondol *is ő* vele!" „Tudom *is én,* mit csinálok!" stb. Ez esetekben az *én, ő* stb. nem maradhat el.

Mihelyt nem az ige, hanem más szó után áll az *is*, lényegesen változik a mondat értelme; például:

De el *is* menj aztán. A csomagot vissza *is* viszed majd. Végre *is* hajtsd ám az itéletet. Kísérd vissza *is* Pálékhoz.

A természeténél fogva nyomosító mondattal is találkozunk ezen a téren. Példák:

Hozott *is* létre valamit. Jutott *is* eszembe egypár szép dal. Vitt *is* be zabot. Küldtem *is* le mérnököt.

Határozott fogalmakkal szemben más szórendet követünk; pl.

Létre *is* hozta csakhamar. Eszembe *is* jutott mindjárt a dal. Be *is* vitte a zabot. Le *is* küldöttem a mérnököt.

Azt hiszem egyébiránt, hogy kivételesen, különös nyomaték eszközlése czéljából utóbbi esetben is követheti az igét az *is*; pl.

Jutott *is* eszembe (a dolog); de későn.

A hol több részből áll az igeidő, ott az *is*, — ha csak más szónak segédjeként nem működik, — még a határozatlan fogalommal szemben sem követi az igét, t. i. az igeidőnek egész alakját, hanem kettéválasztja; például:

Tett *is volt* össze egy pár fillért. Szükséges, hogy lett *is légyen* eredménye. Írt *is volna* alá váltókat; de nem volt hitele.

Más szókkal együttműködve, természetesen, az ige után helyezkedik; például:

Ha írt *vala is* egy pár sort, kinek használt vele? Ha kapart *volna is* össze egy pár forintot, még ezzel nem boldogúl. Mihelyt csak egy váltót írt *volna is* alá, roszúl járt volna vele.

Az *is*-nek tagadó mondatban való szereplése egyszerű: *nem* és *ne* után foglal helyet; pl. „Nem *is* írtam neki". „Ne *is* tedd".

Ide iktatom a kérdő mondatot is; hogy ki ne maradjon. Midőn emlékeztetőleg teszszük meg a kérdést, nem az ige,

hanem másféle szók után teszszük az *is*-t; pl. „Hányan *is* voltatok? Mit *is* mondtál? Hol *is* voltunk akkor?"

Itt csak az a kérdés merűl föl, ha vajjon ***sem, se*** után állhat-e az *is?* — Kétséget sem szenved, hogy ha, például ezt mondom: „Föl *se* vedd a dolgot", — ezzel még nem fejeztem ki az *is* fogalmát, a melyre pedig, az előző beszédhez képest, szükségem lehet ép úgy, mint például e mondatban: „Ne *is* gondolj vele"; „Nem *is* figyeltem beszédére". Kérdés: Mondhatjuk-e, pl. „Mérsékeld magad, ha beszélsz vele; föl *se is* vedd netaláni gorombaságait, stb —? Nézetem szerint mondhatjuk; a nyelv szabályai nem tiltják; de furcsán hangzik, szokatlan is az ilyen szerkezet. Szükségesnek tartottam szóba hozni. A fölvetett kérdésnek megvizsgálása, megvitatása nem lesz fölösleges.

A második kérdésről mondottakra nem fogok itt különösen visszatekinteni. A III. és a jelen czikkben mondottakból eléggé kiviláglik az *is*-nek szórendi szereplése.

A magyar nyelv szelleme következetesen, rendszeresen működik. Ime *is* szócskánk is gondosan kiszemeli elfoglalandó helyét a végre, hogy a jelentmények mentűl több árnyalatának adhasson kifejezést. A mikor sürgése-forgása már nem elegendő az eredmény eszközlésére, más szók mozgékonyságára, és a hangsúlyra bizza a többit.

A részletes megvitatások mezeje igen tág; az *is* szerepének még kimerítőbb fejtegetése tehát jóval több czikket vett volna igénybe. De érjük be most az e sorokon végződő czikksorozattal.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A FOSZTÓ KÉPZŐ.

Csak igaz, hogy nincs az a silány dolog a világon, a minek védője ne akadna, s így nem csoda, hogy még a szócsonkításnak, ennek az éretlen nyelvkontárkodásnak is jutott. Folyóiratunk múlt füzetében Steiner Zsigmond a *halhatlan*-t kijavítva *halhatatlan*-ra, eljárását röviden azzal motiválta, hogy „a fosztó képző nem ***lan len,*** hanem főnév után ***talan telen,*** ige után ***atlan etlen***". Erre fogja magát az Ellenőr és védelmére kel a fosztó képző megnyomorításának, mert szerinte az „helyes és követésre méltó. A nyelv fejlődése" mondja, „nem abban mutatkozik, hogy minél több

szótagot vagy betűt összegyűjtsön, hanem a kopásban, vagyis a szavak rövidülésében. A jóhangzásért, a könnyebb kiejtésért minden nyelvben van hangugratás, vagy hangsímulás, s bizony nem tudjuk, mit szólna hozzá a Nyelvőr, ha egyszer csak látná az *alelnök* ősanyját, az *alelőülnököt* feltámadni. Azt hiszszük, mindenkinek jobban hangzik, ha azt hallja, hogy *fölébreszthetlen* vagy *faraghatlan*, mint ha így mondják: f ö l é b r e s z t h e t e t l e n, f a r a g h a t a t l a n. Mi e tekintetben nem akarunk annyira menni, mint Kuthy Lajos, ki következetesen azt írta: *emberlen* (embertelen), *földlen* (földetlen) stb., de a jóhangzás kedvéért örömest elvetjük olykor a nyelvtan merev szabályait" (139. sz.).

Hasonlítsuk össze Steiner mondását az Ellenőrével. Amaz azt állítja, hogy a fosztó képző nem *lan len*, hanem (ige után) *atlan etlen*, tehát *halhat*-ból nem lehet *halhat-lan*, hanem *halhat-atlan*. Már most mi teendője lett volna az Ellenőrnek? Nemde kimutatni, hogy a fosztó képző de bizony *lan len* és így *halhat-lan* teljesen correct? A helyett azt tapasztaljuk, hogy egészen más útra vitte a dolgot és elvi kérdést csinált belőle. Pedig nem elvekről, hanem tényről van szó. Nekünk nem volna ugyan kötelességünk őt erre az új térre követni, de azért szívesen megteszszük, előbb azonban maradjunk még egy kis ideig a régin.

Hogy a fosztó képző nem *lan len* és így az olyan mint *halhatlan* határozottan rosz, azt mind az akadémiában, mind azon kívül már annyiszor elcsépelték, hogy szinte restelem még egyszer fejtegetni. De ki tehet róla, ha szükségem van rá. Előre bocsátom, hogy hol *tlan tlen* (anyá-tlan, szerencsé-tlen), hol *talan telen* (út-talan, remény-telen), hol ismét *atlan etlen* (gond-atlan, enged-etlen) alakban fordúl elé, mind a háromban azonban ott van a *t* akár hangzóval akár a nélkűl. Minthogy épen ezzel a részivel van baj és így gyakran is elé fog kerűlni, azért czélszerűnek tartom, ha rövidség okáért mindig csak *t*-vel jelöljük.

Tudtommal Vörösmarty indította meg a harczot a szegény *t* ellen, nem ugyan a gyakorlatban, mert attól még is megóvta magyar nyelvérzéke, hanem elméleti úton. Ugyanis azt bizonyítgatta (Tud. Gyüjt. 1828. 2. k.), hogy a *lan len* = *nem*, és azért ajánlotta a *t*-nek mint valami fölöslegesnek elhagyását. Idővel találkozott is néhány író (Vajda

Péter, Kuthy Lajos, Szabó István), a kik neki fogtak, hogy majd ők kiirtják nyelvünkből azt a haszontalan *t*-t. Hogy mennyiben sikerűlt nekik, azt tudjuk; most is csak úgy mondjuk, hogy; vigyázatlan, nőtelen; fogatlan, istentelen, mint annakelőtte; sőt semmi sem tetszenék nevetségesebbnek, mint: *vigyázlan, nőlen, foglan, istenlen*. Miért? Azért, mert érezzük, hogy a *t* ott elkerűlhetetlenűl szükséges. Hogy mit jelent, azt manap már nem tudjuk; de még ha úgy volna is, hogy a *lan len*-ben rejlenék a tagadás, a *t*-nek pedig semmi értelme se volna, még akkor se volna más mód, mint hogy megtartsuk; mert nyelvérzékünk határozottan követeli. Azonban megvan neki a maga értelme, s összehasonlítás útján ki lehet mutatni, hogy épen ő neki, épen a *t*-nek van fosztó értelme s nem a *lan- len*-nek.

De tegyük föl, hogy a *lan len*-ben rejlik a tagadás. Akkor az ilyenek, mint: „addiglan, máiglan, ideiglen, óráiglan, holtomiglan" nemde azt jelentenék, hogy: nem addig, nem máig, nem ideig óráig, nem holtomig? Pedig épen az ellenkező áll. Ha meg a *lan len* hiányzanék, akkor a *t* maga mint afféle lógós a szónak nem adhatna fosztó értelmet; tehát *mezít láb* nem volna annyi mint *mezítelen láb,* hanem talán épen *mezes láb*. Erről is tudjuk azonban, hogy nem úgy van. Tehát a *lan len*-nek *t* nélkűl nincsen fosztó értelme, míg a *t*-nek *lan len* nélkűl igen is van. Ebből aztán könnyű következtetni. De a *t* fosztó értelmét megerősítik a rokon nyelvek is. Ott van a finnben *tta, tah, tak,* az észtben *ta,* a lappban *tagha,* a zürjénben *täg, tägja,* a vogulban *tal,* melyek mind ugyanazzal az értelemmel és functióval birnak, mint a magyar *t*.*) Hogy Vörösmarty tévedett, mikor a fosztó értelmet a *lan len*-ben kereste, arra nézve úgy hiszem már nem kell több és világosabb bizonyíték.

Már most kérdezzük, el lehet-e dobni az olyan fontos részt, mint a milyen a *t*? Lehet-e úgy mondani, hogy: *ok-lan, szem-len, árt-lan, fest-len, járhat-lan, tűrhet-len?* Lehet, ha t. i. újmagyarúl akarunk beszélni. Én magyar ember szájából nem hallottam soha ilyen megnyomorított

---

*) Ajánljuk az illetők figyelmébe Budenz *talan* czikkecskéjét. (Nyelvt. Közl. IV. 142. l.) A szerk.

szavakat. Csak némely ujságírók akarnak okosabbak lenni nyelvünknél, azonban ők is csak a ható képző (*hat het*) után merik elhagyni; mert az olyanoktól, mint *bánt-lan, lát-lan, szánt-lan, vet-len,* ámbár ezek is csak úgy végződnek, mint a ható képző s így csak annyi *t* kerűl össze, maguk is irtóznak. Ugyan mi privilegiuma van annak a ható képzőnek? Ugyan mivel kenyerezte le, hogy az ő kedvéért még a nyelvünkön is erőszakot tesznek? Ha a fosztó képzőbűl egyáltalán elmaradhatna valami, akkor az csak is a *lan len* lehetne, a mire van is példa a *mezít-láb*-ban. Csakhogy ez egyetlen egy eset, a melyre analogiát építeni lehetetlen; másutt azért nem maradhat el még a *lan len* se, mert a fosztó képző se nem *t*, se nem *lan*, *len*, hanem *talan*, *telen*. Hiszen más szóval, mint a „lábbal", még a *mezít* sem állhat; avagy mondhatom-e, hogy *mezít kéz* és nem kell-e úgy mondanom, hogy m e z í t e l e n vagy m e z t e l e n k é z? Hát akkor mondhatom-e azt, hogy: *arczát*, *érintet* e helyett: a r c z á t l a n, é r i n t e t l e n? Pedig hát láttuk, hogy a fosztó értelem egyenesen a *t*-ben és nem a *lan len-ben* van; ha tehát még ezt sem lehet elhagyni, akkor a *t*-t már csak annál kevésbbé.

De most nézzük az Ellenőr okoskodását. Hallgatva elismeri maga is, hogy a fosztó képző csakugyan *talan*, *telen*, de azért a *halhat-lan* szerinte mégis „helyes", sőt „követésre méltó". Miért? Azért, mert „a nyelv fejlődése nem abban mutatkozik, hogy minél" (helyesebben : mennél) „több szótagot vagy betűt gyűjtsön, hanem a kopásban". Tehát *halhatlan* a *halhatatlan*-nal szemben fejlődés, mert kopás. Vajjon csakugyan kopás-e? Ugyan mióta nevezik kopásnak, mikor a ruhából egy jókora darabot szántszándékkal, készakarva kiszakítanak? A nyelv ugyan nem ruha, de a kopás kopás itt is ott is. Megérjük, hogy valamely tudatlan szónyomorító talán még hálát is követel a nemzettől azon a czímen, hogy ő fejlesztette, mert koptatta nyelvünket. Nem, uram! aba nem posztó, rontás nem kopás. A kettő közt nagy a különbség. Kopás alkalmával a szónak valamely része magától kimúlik, a csonkítás meg egyenesen meggyilkolja. Amott van ideje, hogy a maga functióját előbb valamely más részre bízza, testamentomot tehet, és csak azután tűnik el végkép. De ha hirtelen torkon ragadják és megfojt-

ják, hogy jelöljön ki magának utódot? Vagy mi akarjuk tenni? Ráparancsolhatunk-e a *lan len*-re, hogy vegye át a *t* szerepét, mikor nyelvünk a leghatározottabban azt mondja, hogy az nem tagadó? Vagy talán a ható képzőt szemeljük ki a *t* helyetteséűl? Hát nem valóságos képtelenség? Hiszen az épen a lehetőséget, tehát a *t*-vel egészen ellenkezőt fejez ki.

De van az Ellenőrnek még egy erősebb bástyája, a jóhangzás. Neki jobban hangzik a *halhatlan* mint a *halhatatlan*. Nekünk meg az utóbbi. Csak azt nem szeretjük, hogy akárkiről is földteszi a maga izlését; mert melyik ép egészséges nyelvérzékű magyar embernek tetszik jobban a *lehetlen*, *hihetlen* mint a *lehetetlen*, *hihetetlen*? Igaz, hogy elcsufítja az embert, ha hosszú vagy tülök orra van; de még jobban elcsufítja, ha elpusztította valami betegség s így semilyen sincs. Azt meg épenséggel nem tudtam, hogy az értelmetlenség olyan különös jó hangzású. *Halhatlan* meg talán csak elég értelmetlen. Különben megengedem, hogy a nyelv használatában igen is van szava az aesthetikának. „De jól megjegyezzük“, mondja Brassai, hogy „csak akkor, midőn már a szabatosságnak minden követelményei ki vannak elégítve. Fő követelménye pedig az, hogy a nyelv — a maga sajátsága szerint — a képzelem és gondolat minden árnyalatainak hű tolmácsa legyen“. Az ékesség, jóhangzás vagy akár hogyan nevezzük, a nyelvben csak másod vagy ha jól veszszük, harmad, negyed rangú dolog. Az Ellenőr nagyon téved, mikor azt gondolja, hogy a nyelv a jóhangzásért valami nagyon töri magát. Annak ugyan sokkal praktikusabb czéljai vannak; első sorban gondolatközlés, másodikban mennél gyorsabb, mennél kényelmesebb gondolatközlés. A rövidségért, kényelemért igen sokat tesz, néha tövig koptatja és gyökerestől elváltoztatja a szavakat; de azért megvan ennek is a határa. Az értelem rovására soha se rövidít, soha se változtat; mert jól tudja, jobban mint mi, hogy a fösvény kétszer fizet, a lusta kétszer jár. De mit is ér, ha még oly gyorsan, még oly kényelmesen közli a gondolatokat, ha nem érti senki? Megint csak az elején kellene kezdenie és ezúttal hosszadalmasan fejtenie ki a dolgot; akkor meg mit nyert a rövidséggel? Kétszeres, ötszörös munkát. Bizony még a kényelemért, könnyebb ejtésért sem rövidít eszeve-

szetten; hát akkor minek tenné a jóhangzásért? Ha az Ellenőr nem a jóhangzásra, hanem a könnyű kiejtésre hivatkozik, akkor a beszédjének még volna némi alapja; ámbár még akkor is arra figyelmeztetnők, hogy a *halhatatlan* nyelvünknek ez idő szerint még nem kényelmetlen. Ha az lesz, akkor majd segít rajta, tudja ő a módját. Minekünk abban nincs más teendőnk mint hódolni az ő akaratjának.

A jóhangzásra visszatérve, hát biz azzal a nyelv nem igen gondol; hanem azért fontos, igen fontos az irodalomban általában s a szépirodalomban különösen. Csakugyan vannak szavak, és az igen természetes, melyek vagy hosszú voltuk miatt vagy más okoknál fogva nem felelnek meg a jóhangzás követelményének. Hanem azon az irodalom mindig segíthet, még pedig kétféleképp is. Először rövidítés által; de jól értsük, rövidítés és ne csonkítás legyen. Igy *ideiglenesen* helyett bátran mondhatni, hogy *ideiglen*, *tanulmányozni* helyett *tanúlni*, *kezdeményezni* helyett *kezdeni*; a *lan len*-t meg a fosztó képző kivételével akárhonnan elhagyhatni, mert nyelvünknek mind ezek ellen semmi kifogása. A rövidítésnek nem az az elve, hogy: sic volo sic jubeo, mint a csonkitásnak, hanem mindenben megkérdezi nyelvünket. Ha ez tagadó választ ad, akkor van még egy mód, az, hogy a nem szép szót egyszerűen kihagyjuk és másképen pótoljuk. Er ist bezahlt worden, er ist bestraft worden szorosan mondva: *megfizet-tet-ett*, *megbüntet-tet-ett*. Nyelvünk nem engedi, hogy így mondjuk: *megfizet-tett*, *megbüntet-tett* vagy talán így: *megfizett*, *megbüntett*. De kényszeríthet-e valaki, hogy azokkal a nehézkes formákkal csak egyáltalán éljünk? Hiszen mondhatjuk egyszerűbben is szebben is: *megfizették*, *megbűntették*, vagy *meg van fizetve*, *meg van bűntetve*. Azért ha az Ellenőrnek nem tetszik a *fölébreszthetetlen*, hát mondja úgy, hogy *föl nem ébreszthető*, vagy *föl nem ébreszthetni*, vagy *föl nem lehet ébreszteni*. Hanem ha úgy mondja, hogy *fölébreszthetlen*, akkor nyelvünk ellen tör, az pedig nem a Csáky szalmája, de meg az övé se, nem is szalma, hanem kincs és pedig a nemzet kincse.

Hogy nem akar annyira menni, „mint Kuthy Lajos, a ki következetesen azt írta: *emberlen* (embertelen), *földlen* (földetlen) stb.“, az igen szép elhatározás; csak egy gyönge

oldala van, hogy t. i. nem okosan (= ok alapján) teszi Kuthy eljárásában ugyanis van némi ratió; ő Vörösmarty szaván indúlva azt tartotta, hogy *lan len* = *nem*, a *t* tehát szükségtelen, és csak is mint ilyennek gondoltat hagyta el. Az Ellenőr azonban szükségesnek tartja, és mégis, ha neki úgy tetszik, elhagyandónak véli. Hol van itt a ratió? Utolsó szavaira még csak ezt az egyet. Nyelvünk kiszabta az utakat, a melyeken gondolatainkat transportálnunk nem csak lehet, de kell is. Ezeken kívül járható út nincs, s ha letérünk, portékánk a sárba reked, melyből aztán nem rántja ki semmi hatalom. Lehetséges, sőt fájdalom úgy is van, hogy a grammatika a nyelvvel sokszor nem egy nyomon jár. Olyankor tanácsos is szükséges is, hogy elvessük amannak „merev" vagy mondjuk inkább hazug „szabályait". De mikor a nyelvtan csak azt adja tudtunkra, a mit nyelvünk szigorúan parancsol, akkor szavának engedni múlhatatlan szent kötelességünk. Ha nem teszszük, micsoda arczczal állíthatjuk, hogy *magyarúl* beszélünk?

VOLF GYÖRGY.

A FERENCZ LEGENDA.

III. Egyéb figyelemre méltó szók.

A történeti nyelv szavainál az eddig felszámláltakon kívül még a következő mozzanatok vonják magukra figyelmünket: 1) valamely szónak egybevetése az egy-értékűekkel s rokonértelműekkel; 2) azoknak fölemlítése, melyek ma is divatozó jelentésük mellett eltérő értelemben is használtattak; 3) a szótári tekintetben fontosabb szók. Mindezeket egybefoglalva, minden osztályozás nélkül fogjuk felsorolni.

arcza ... arczaya felemeluen menybe (facie elevata in caelum) 16. arczayat le nem haÿta menbewl (nec faciem declinando a caelo) 16. — A mellette eléforduló *ábrás* (facies) kölcsönvételére e szerint épen semmi szükség nem volt.

bejtfő szereda . . . beytfew zeredara viradolan (in nocte ante diem cinerum) 26. — A mai „hamvazó szerda" még az 1582—1613-iki naptárakban is „bőjtfő szerda".

egyház ... zent Demyen egyhaza 74. zent fferencznek egyhaza (ecclesia S. Francisci) 73. megyenuala egyhazakra (ibat per ecclesias) 96. Az paraztrol ky zent ferenczet lewlte uala egyhaz seprette (de rustico, qui invenit eum

scopantem ecclesias 97. 133. en attyamnak zent egyhaza (ecclesia patris mei) 74. — A „templom“ nem fordúl elé.

éj, év . . . ez evnek menden tyzteſſege (omnia solemnia huius noctis) 74. eÿel, euel (nocte, de nocte) 3. 4. 26. 49. stb. beytewle negyuen e nappot (ieiunavit 40 diebus et 40 noctibus) 27. — Ez utolsó példa két tekintetben tanúlságos. Először hogy a forditó a latin szórendhez való ragaszkodása ellenére is éj-napot mond, noha az eredetiben „diebus et noctibus“ áll; ez tehát az „éjjel-nappal“ erősen megrögzött ki. fejezés mellett szintén egy hathatós bizonyíték, hogy őseink az éjtől számítottak. Tanúlságos másodszor, mert a „Nyelvőr“ 89. lapján említett *e naponked* mivoltát kétségtelenné teszi, s Szilády gyanítását Thaly ellenében, hogy az t. i. nem *e napon kedd,* hanem valószinüleg *ê*(= éj)-*naponkêd,* megczáfolhatlanúl igazolja.

esztendő; év . . . maſod eſtendewbent (sequenti anno) 14. heted euÿ germeky (puer septem annorum) 158.

él, élet; eleuen . . . elette ylnemew ocual (usus est tali cautela) 4. yſten tyteket eleltett (deus vos pascit) 140. mend addeg eleltettem az zerzettet meglen enbennem bÿzÿk (semper eam fovebo, quamdiu speraverit in me) 79. fogadak eltetnÿ az farkast (promiserunt nutrire lupum) 151. egnek eletÿ nektek adasaert (propter elementum aëris vobis duplicatum) 140. kezde eleuen az vaÿaſokbalol eleuen veer ky zarmaznÿ (incepit sanguis vivus de ipsis effossionibus emanare) 67. eleuen mÿuelkedet (actus vivificus) 125.

erdő . . . myuel elnek az erdewben (de quo vivent in silvis) 112. Tewrtenek hogÿ nemÿ napon belmene erdewbe es altal menuen az erdewn (accidit quod quadam die intraverit insulam et eundo per eam) 72.

falu . . . boczattyauala Caſtellomokba es falukba (misit per castella et villas) 82. 96. faluc es egyeb nemew helek (castra aut villae) 36. mykoron yewtuolna zent ferencz Azyſuaroſanak egy faluyanak zent egyhazaba (cum venisset ad quandam ecclesiam unius villae civitatis Assisii) 97.

had . . . hogy hana kelletuolna mennyek erewſ hadra (ac si deberent ad bella funesta procedere) 146. — A „háború“ codexünkben még nem tesz „bellum“-ot: mykort az baratok valnakuala haborot (quando unus turbabat alterum) 93. V. ö. a mai „(fel)-háborodik“ s a föntebbi „háborol“ kifejezéssel. (Nyelvőr. 265. l.)

hajlék, hajlok . . . czÿnaluala olyatant ment egy haylok (quasi tugurium fecerant) 27. zerzenek nemÿ haylekot (tugurium quoddam construxerunt) 39. faknak agÿban egÿ zegen czÿnalt haylok (tugurium pauperculum de ramis arborum

factum) 40. — E helyek nagy valószinűvé teszik, hogy a „kaliba" ismeretlen volt fordítónk előtt, s kölcsön-vétele később történt.

hir . . . az h y r meghyrhewuek (n o v i t a s insonuit) 150. czudalatoſ es vy h ÿ r lattuan (viso tam stupendo et novo m i r a c u l o) 78. — Úgy látszik, a *csuda* szón, általános használata ellenére is, még érezhető vala némi idegenszerűség; legalább ezt sejtetik velünk a most idéztük példán kívül a régi codexekben gyakrabban eléforduló „miraculum" jelentésben alkalmazott „jelenség, jegy" szók.

hodnem, hogynem . . . En tudnek ÿban ez kerdeſre felelnem h o g ÿ n e m te (ego scirem melius ad istam quaestionem respondere q u a m tu) 16. kynek yrgalmaſſága nagyob h o d n e m te bÿned (cuius est maior misericordia q u a m peccata tua) 34. stb. — A *ment* (mint) még nagyobb részt „a mennyire" értelemben szerepel; pl. azt m e n t tehette megtelyeſeyte (illud q u a n t u m potuit adimplevit) 12. De eléfordúl „quam" jelentésben is: ÿnkab kÿuanua criſtuſnak zemeremſegÿt m e n t ez vÿlagnak hyuſagat (cupientes magis opprobria Christi q u a m vana mundi) 20.

idő . . . De hogy Bernald ywtna halalanac ÿ d e ÿ r e (cum autem B. pervenisset ad illam extremam h o r a m) 25. Es y d e ÿ t varuan mÿkoron ſenkÿ ÿelen nem uolna (Et observans h o r a m, qua nullus adesset) 67. vÿmadgozzonk harmad ÿ d e ÿ g l e n (orabimus usque ad t e r t i a m) 6. nemy e w d e b e n (quodam t e m p o r e) 9. en eletemnek yewuendew y d e y e t megyelente (vitae meae t e r m i n u m futurum revelaverit) 141. — Mellette elékerűl a még meg nem honosúlt „hora" is: De azzon nappon es h o r a n Tertenek (in eadem autem die et h o r a) 18.

ír, irás . . . magarazuala melſeges y r a ſ o k o t h (s c r i p t u r a s profundissimas declarabat) 2. ſem ÿ r a s b a n ewtett latnÿa sem zÿueben hÿhetÿuala (nec in p i c t u r a videre eum, nec corde credere posset) 66. kynek ebellev hazaban m e g ÿ r t a k u a l a zent ferenczet (in cuius refectorio d e p i c t u s erat S. F.) 66. — A Molnár Albertnél eléforduló „festék: pictura" codexünkben is megvan, de csak „color" jelentésben: Es kyuaÿa az kepprewl f e ſ e t e k e t (et effodit de pictura c o l o r e m) 67. A kölcsönvett „rajzol" Molnárnál nincs meg; de már Páriz Pápainál „rajszolom: delineo, describo".

iz . . . bewlczeſegnek y z y v e l egezlen ezeſewltetett (totus discretionis s a l e conditus) 38.

kietlen . . . eltetem ewkett mykeppen yzdraelnek fyayt k y e t l e n b e n (pascam eos sicut filios Izrael in d e s e r t o) 112. — A codexekben a „kietlen" egyáltalában még túlnyomó használatú a kölcsönvett *puszta* ellenében, mely e legendában épen

nem, a régi bibliában is csak a pleonastikus „puszta kietlen“ összeköttetésben, s ha jól emlékszem, csak egyszer fordúl elé.

kő ... Te neminemew kewekrewl nem fizettel telyesſeguel meg (tu de quibusdam lapidibus non bene solvisti) 7. kewueknek zewrnew romlasa (lapidum horrenda ruina) 54. kewuek magokot ewzueuertek (saxa se invicem collidendo) 54. — A kölcsönvett „szikla“ nem fordúl elé.

lak-, lakoz- . . . mykoron ezebeuewteuolna ott lakozoktol (cum didicisset ex incolis) 36. czÿnalhattnanak lakohelyet (possent pro habitaculo locum praeparare) 39. lakozo hely (habitatio) 129. mykoron bodog mÿ attyank lacnak nemy heleczken (cum b. pater noster staret in quodam locello) 32. lakozak mend az negyuen napon ÿndolattlan (stetit immobilis per totam quadragesimam) 27. mykoron ymadsagban alazatost lakoznanak (cum orationi humiliter insisterent) 133. Es hogy laknanac nemÿnemew helen (et cum staret in quodam loco) 14. zent ferencz lakozykuala ymadsagban (S. Fr. stabat in oratione) 111.

ma ... mÿre ma zokaſnal ÿnkab kynzatnak (cur modo plus solito torqueatur) 60. Immar ma tudÿad byzonual) nunc autem scias pro certo) 62. ma ſemmyt ne ketelkegyel (a modo nihil dubitans) 150. — A több más codexben eléforduló „mastan“ (mostan) legendánkban nincs meg.

madár ... tewn fezket mend az madaraknak (fecit nidos omnibus illis turturibus) 145. — Néhány sorral utóbb azonban a kölcsönvett, s a mint látszik, már meghonosúlt *gerlicze* szót használja: az gyermek ky az gerliczekett attauala (puer qui turtures dederat) 145.

mélyfeld ... ez mondas tarta ÿol kett mely feldet (duravit iste modus dicendi per duo miliaria) 29. — Hogy a mellette eléforduló *menőföld* alatt „miliare“-t akart-e érteni, a latin szövegből nem határozható meg: egy czerfa ky tartuala meg nemÿkeues menew fewldet (quercus quae aliquantulum distabat) 40.

méglen ... vary meglen egy pr noſtert megoluaſnal (exspecta donec compleatur pater noster) 14 akarattÿaual tebe nem vygadna Mÿglen az alazatoſſagot ew lelkeben nem erzene lennÿ (nunquam velle (se) laetari, donec humilitatem in anima sua sentiret adesse) 71. Mikorom meglen eelne ezuÿlagban (dum adhuc viveret in hoc mundo) 2. holot meglen ſemmÿ nemuala (ubi adhuc nihil erat) 40.

mégis ... Es megÿs az varnak emberÿ nagy tyzteſſeget

teznek az helnek (a d h u c [= etiamnunc] autem homines illius castri magnam reverentiam exhibent illi loco) 28.

menket, minket, titeket . . . allat m ÿ n k e t t az hauon (juberet n o s stare in nive) 30. m e n k e t czappafokual meg gew-tewrÿuen (n o s afficiat alapis) 30. yften t y t e k e t eleltett (deus v o s pascit) 140. stb. — A *bennünket, benneteket,* alakok nem kerűlnek elé.

menny . . . nekÿk volt vÿuteteth harmad m e n ÿ g (quidam raptus usque ad tertium c a e l u m) 1. m e n n y e y (c a e l e s t i s) 24. stb. stb. — V. ö. az *ég* szót fentebb a 264. lapon.

ragadoz . . . zegeneknek alamÿfnaÿat r a g a d o z u a n (eleemosynas r a p i e n d o) 30. nem voltam r a g a d o z o (non fui l a t r o) 78. — A *rabló, rabol* nem fordúl elé, de az idegen *lator* megvan: ty vatok kett l a t r o k (estis duo r i b a l d i) 30. — V. ö. alább a *tolvaj* szót.

reg, reggel . . . ha az frater holual r e g erett zewlewt ennek (si iste frater s u m m o m a n e manducaret de uvis maturis) 92. Egÿ nemÿ napon felkele ygen r e g u e l (surrexit quodam die summo m a n e) 92. — A *reg, reggel* és *holval* tehát e codexben mint egy-értékűek szerepelnek.

rokon . . . r o k o n t o k a t zerefetek (diligte p r o x i m u m) 58. en eletemnek yewuendew ydeyt r o k o m b a n megyelente (vitae meae terminum futurum in p r o x i m o revelaverit) 141. ew r o k o n ÿ es ew attyafyaÿ (p a r e n t e s et fratres eius) 99. — A csira *felebarát* nem fordúl elé; de a más codexekben *rokon*nal kifejezett idegen *szomszéd* megtalálható. V. ö. 159. l.

szegődés . . . attyamfya farkas fogadod tartanÿ az z e g e w-d e f t (frater lupe promittis servare p a c t u m) 151.

sziv . . . vr Bernald vetee azt ewn z y u e b e n (dominus B. posuit in c o r d e suo) 4. te z ÿ u e d megkemenedett 52. Eluezem kemen z y u e d e t es adok te neked teftÿ z y u e t (auferam tibi c o r lapideum et dabo tibi c o r carneum) 53. stb. stb. ew teremtewet mend ew z e u e u e l tÿztelyuala (creatorem totis n i s i-b u s honorabat) 36. — A „cor“ tehát e codexben minden különbség nélkül majd *jonh* (223. l.), majd *sziv;* ez utóbbi mégis gyakoribb.

szer, szerez. Figyelemre méltó szó; t. i. három kölcsön vett szónak eredetijeként bizonyúl be; ezek a *rend (rendel),* mely legendánkban még egyáltalában ismeretlen, a *parancsol,* mely már a régi bibliában is gyakori, s a *csinál,* mely itt, ellentétben a bibliával, többször eléfordúl. De nagyban járják e két utóbbi mellett még a magyar kifejezések is: azhoc legottan z e r z e n e k eledelt (illi statim p a r a v e r u n t comestionem) 99.

zerezuala eleuelatnÿ ydueſſegnek yruuſſagarol (de salutis disponebat remedio) 5. — A többi példát l. a 269. lapon.

szokás . . . ymteſſnek zokaſa zerent (per modum admonitionis) 170. — Használja azonban egy izben a módos szót is. V. ö. a 219. lapon.

tesz . . . A „szerez“ s „megtökéll“ (v. ö. 270. l. mellett ez is egyike azon szavaknak, melyeket a kölcsön vett *csinál* bizonyos kifejezésekből kiszorított. Fordítónk azonban még többször alkalmazza e jelentésben: tewn nagy zozatott es nagy zerdewlest (fecerit validum strepitum et rumorem) 16. lelkeknek ſok eleuen haznalatÿat tezÿkuala (fructus animarum maximos faciebant) 20. de en akarok tÿnek ſezket tenny (sed ego volo vobis facere nidos) 145. es tewn ſezket mend az madaraknak (et fecit nidos omnibus illis turturibus) 145.

szól . . . nekÿ zoluala yſtennel mikeppen barat bratÿanak (quidam loquebatur cum deo ut amicus cum amico) 2. hogy zolnanak ewzue yſtenÿ mÿuelkedettrewl (ut loquerentur inter se de divinis) 9. ÿewÿ zolyw ez vaknak (veni, loquere isti caeco) 9. engemet ÿſten zoltata (deus me facit loqui) 35. — E példákból s a *beszéd*-nek alkalmazásából (l. 218. l.) világos, hogy noha e kölcsön vett szó *(beszéd)* már nagyon használatos volt, de a legendafordító korában még általánosságra nem vergődhetett. A *beszéll* a sokszoros *szól* mellett csak is egyszer fordúl elé: en ÿewtem frater ÿlyeſhetz bezellenem (ivi ad loquendum cum eo) 15.

tolvaj . . . nemÿkoron yennekuala toluayok kenerett kÿk embereket megtoluayolnakuala (veniebant latroncs aliquando pro pane, qui exspoliabant homines) 104. Attyamfyay toluaÿok yewyetek hozank (fratres latrones venite ad nos) 105.

tőr . . . nem panczelual ewltewztetuen auagy tewruel (non lorica succinctus vel gladio) 147. kergetegnek kezeben tewr (gladius in manu furiosi) 93. — A *kard* nem fordúl elé; s „gladius, ensis“ a régi bibliában is mindig „tőr“.

vész . . . Tehatt az Ewrdeg eltere ezenne vezuel (tunc diabolus recessit cum tanta tempestate) 54. — A *vihar* nagyon késő kölcsönvétel lehet; mert nem csak hogy a codexek, de még Molnár és Páriz Pápai sem ismerik.

viadal . . . kyſaluala bÿzon vÿadalban (certa pugna certabant) 12. — A kölcsön vett *csata* és *harcz* nem fordúl elé; az előbitt még Molnár s Páriz Pápai sem hozzák fel; az utóbbit is csak a latin-magyar részben említik.

vitéz . . . Menenek az vitezhez (venerunt ad illum mili-

tem) 39. belmene frateroknak gyewlekezett hazaba sok výtezekuel (intravit domum cum multis militibus) 86. meglewle Azonÿ Jacabat ket fÿaÿua romaÿ feyedelmekuel Es výtezeknek nagy fokaffagaual (invenit dominam Jacobam cum duobus filiis senatorum et militum comitum) 141. — A *katona*, mely e codexben nincs, Molnárnál „satrapes, satelles, eques".

SZARVAS GÁBOR.

ÉSZREVÉTELEK A FERENCZ LEGENDÁHOZ.

A „Nyelvőr" V. és VI. füzetében elészámláltatnak a Ferencz legendából azon szavak is, melyekről az érdekes czikkek irója azt mondja: teljesen kihalt szók. A t. sz. úr engedelmével bátor vagyok egy-két szóra a következő megjegyzést tenni.

1. Az V. füz. 223. lapján *kergetegöl* is a teljesen kihalt szavak közé van sorozva, holott a székelyek közt (Marosszéken) maig is él a *kergeteg* szó, melylyel a juhoknak bizonyos betegségét (úgy hiszem drehkrankheit) nevezik, s ilyen alakokban használják: kiütött a kergeteg; három juhom lett kergeteges; dőlingezik mint a kergeteges juh; keringőzik mint a kergeteges bárány; a ki roszszul tánczol, azt mondják: úgy járja mint a kergeteges birka. És ez a betegség a juhnak a fejében van; e miatt szédül és kereng, úgy hogy a feje körűl forog.

2. A 224. lapon említve van a *nékik* *) szó is. Ezt is hallottam sokszor gyermekkoromban az öreg emberektől a *némelyek* vagy *nehányan* helyett, pl. így: „A mint a nép a templomból szétoszlott, nékik hozzám jővének s abban állapodánk meg", sat . . . „nékik úgy vélekedtek".

3. VI. füz. 263. lap. *Állat.* A harmincz-negyven év előtt divatozó elemi katekizmusokban ily alakban fordúl elé: Mit tudsz a Szentháromságról? Hogy az személyében három, állatjában pedig egy. Sőt vén falusi tanitók most is így tanítják.

4. 264. lap. *Asszonyember* és *asszonyállat* kifejezést széltében használja a székely és magyar faj egyiránt.

5. Az *atyafi,* testvér értelmében, összetételeivel és származékaival együtt gyakran szintén eléfordúl.

6. 265. lap. Az *eleve* szó ezen értelmében vagyis összeköttetésben eleve megmondá (megjósolá, előre mondá) itt-ott hallható; sőt egy más alakban is ismeretes Erdélyben. Ko-

---

*) E szóról a „Szabács viadalja" közlése után már mások is emlékeztek. D. F.

lozsvár városának ugyanis a nagy hidon (a Szamos vizén) túl fekvő részét H i d e l v e - nek nevezik.

7. 266. lap. *Hat.* Közszájon forog az ily kifejezés: itt már a sok beszéd semmit se h a t; egyedül te h a t h a t s z rája stb.

8. 266. l. *Hug* általános használatban van Erdélyben a „soror“ értelemben.

9. *Könyv* = lacryma a — a székely népnél gyakorta eléfordúl.

10. 269. l. *Sebhed.* Ezen értelemben hétköznapi szó; sőt átvitt értelemben népdalban is hallottam: a lövés m e g s e b h e d t e a vadat; m e g s e b h e d t szivemet csókod gyógyítsa meg.

11. *Szipegés,* a zokogásnál kisebb fokozatú sírás (különösen gyermekeknél), ismeretes élő szó.

DEÁK FARKAS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. S z e g e d i e k.

204. Boldogul mint Szuhai malma. (Egy nyáron hétszer csapott bele a villám. A közmondást arra alkalmazzák, kinek dolga sehogy sem sikerűl.)

205. Farba rugta mint Kájblinger a legyet. (Az öreg K. mézes-kalácsos vala; s midőn munkája közben szerfölött háborgaták a legyek, lábával rugdosa feléjük; a hamiskodó legények azután ráfogák, hogy K. farba rugja még a legyeket is.)

206. Szödje ki a csibafai borbély a szömödet. (Szeged határában van egy óriás nagy fa, melynek neve „csibafa“, s a melyen nem ritkán hollók tanyáznak; a borbély = holló. A közm. értelme: hollók szödjék ki a szömödet.)

207. Sok ágra áll az esze mint a százrétű paczal = sok dologról szól, de nem értelmesen.

208. Se hideg, se meleg mint Kóbász Veron kásája = együgyü, málékodó emberre mondják.

209. Néköm is fütytyentött valamikor a sárga rigó = régenten én is éltem szép napokat.

210. Haj te no, azt se tudja mőre van a ballagi tó. (Annak mondják, ki igen nehezen tud valamely rábizott dolgon eligazodni.)

211. Elcsapta előtte a harmatot. (Akkor mondják, ha valakit rászedtek; pl. ha a tulajdonos előtt valaki megszedte a gyümölcsöt.)

212. Kijutott neki a pirítus kenyérből = megszégyenítették.

213. Oldal Pállal beszélt = elódalgott, szó nélkűl odább állt.

214. Torkán akadt a szálka = hazugságon kapták.

215. Elveti a petikéjit. (Ha valaki ételt vagy italt nagyon megkiván, azt szokták mondani: adj neki egy falatot, mert mindjárt „elveti a petikéjit“, azaz a nagy kivánság miatt beteg lesz.)

216. Szegődött bér, osztott koncz = elvégeztem dolgomat, add meg a béremet, a melyre szegődtem.

217. Szegődi, de nem tőti = beszegődik a munkára, de nem tölti ki az időt.

218. Urnak kevés, szögénynek sok = urat mutat, de nem úr.

219. Motoz van a fejiben mint a bolond birkának = minden dolga hóbortos.

220. Nem győzi czérnával = valami vállalathoz nincs elég pénze.

221. Rájár a kocsi rúdja. (Arra mondják, kit folyton pirongatnak.)

222. Adj neki oldalast, majd csinálja a szaladóst = üsd oldalba, majd tovább megy.

223. Ne a lábához, hanem a fejihez menj = ügyes-bajos sorodban a felsőbb hivatalnokhoz menj, ne az alsóbbhoz.

224. Mögnyalta a száját = valahol vendégeskedett.

225. Hogy állunk a görbe füsűvel = jobbra fordúlt-e már állapotod?

226. Elállta testyit a borital = annyit ivott, hogy alig bir mozdulni.

227. Szárazra jutott = elvesztette vagyonát.

228. Viczkándozik mint gatya-korczban a bolha = szorúlt helyzetben van.

229. Paplanos a vetés. (Ha itt-ott a földből kiveszett a mag.)

230. Fódozza a kukoriczát. (A ki nem kelt magvak helyére újat vet.)

231. Utána vetötte a gyöplűt. (Ha valakivel nem törődnek többé, s hagyják tenni a mit akar.)

232. Hüvösön van a párnája = tömlöczben van.

233. Lábán van az olvasó, úgy imádkozik = rab, láncz van a lábán.

234. Süket vagyok az orromra = nem érez szagot.

235. Kimérték neki a ház hosszát = elcsapták.

236. Mögkenyeködött hurkaszakadásig. (Vendégségben valami fogára való eledelből rendén túl jól lakott.)

237. Kis ujjáig iszik = a borral telt üveget egészen kiüríti. „Hajtsd ki koma a kis ujjadig!“

238. Közé vágott mint zsidó az egy lónak. (Ha valakinek dolga nem ugy sikerűlt, a mint azt előre tervezte.)

239. Szanaszét áll mint a Krisztus tűzrevalója. (Ha a szobabutor, ruha, buzakéve stb. össze-vissza van hányva.)

FERENCZI JÁNOS.

240. Kirukkoltak, mint urnapkor a diák gyerekek. (Tudni való, hogy Szeged városában négy városrész összes diákjai elég tekintélyes csapatot képeznek az urnapi körmenetnél.)

241. Elindult mint istenes Jancsi a bucsúra. (A ki útjára borzasztó kerülőket választott. V. ö. Nyelvőr. Közm. 3.)

242. Öltözteti mint Laczi a verebet. (Laczi bamba fiú vala. Midőn egykor verebet tisztogata tollától s kérdezék, mit csinál, azt felelé: „ehun'e öltöztetem".)

243. Szent mint a Bodóné pulykája, mert kan nélkül tojik.

244. Jó szinben van mint Nacsa Pál a terítőn.

245. Üldögél mint Bödőék ökrük a kút mellett. (Beledűlt volt a sárba s nem tuda kitápászkodni. V. ö. Nyelvőr. Közm. 175.)

246. Rug vág mint a dorosmai tehén.

247. Kikapta Bodonból a részit. (Földméréskor a ki Bodon vizenyős lapályon kapott részt, az ugyan kikapta a részit. E közmondást azokra alkalmazzák, kik valami dolgukkal megjárják.)

248. Helyén van mint Makó, mikor a viz elöntötte.

249. Hét országra szól mint a zsidó kalendárium.

250. Faj fajra üt mint a Pacsó hegedűje.

251. Tüzbejött mint Pap Jóska lova a fürészportól *).

252. Czifra mint a Ripcsó ángyó pruszlikja.

(Végűl meg kell itt jegyeznem, hogy maga Szeged városa annyira gazdag ily egyes körűlményekre mondva csinált közmondásokban, hogy nem csoda, ha olykor egyik vagy másik gyűjtő vagy a szövegezésben vagy a magyarázatban megtéved s egyes közmondást variálva közöl. Igy közölte Csaplár Benedek e közmondást „Beadott neki, mint Habi a lónak", nem hű magyarázattal; Ferenczi pedig hamisított közmondást helyesebb magyarázattal. A kérdéses közmondás tehát helyesen: „Beadott neki mint Habi a lónak." Magyarázatja az, hogy Habi kovács egy lóherélésnél, midőn már a kovácslegények semmire se menének a lóval, azt mondá: majd beadok én neki! A ló azonban műtét közben Habit hasba rúgá, s szegény Habi ennek áldozatja lőn. Hanem hogy hol vette Ferenczi a közmondást „Beadott neki, mint Habinak a szamár", valóban nem tudjuk; alkalmasint emlékezete csalta meg. Az ügynek többet használunk, ha inkább keveset hűen, mint sokat helytelen formában közlünk.)

VARGA JÁNOS.

---

*) És nem úgy, mint Ferenczi közölte „Tengődik, mint Pap Jóska lova a fűrészporon". Ezt a nép csak Toldy Miklós lováról mondja, a ki tengődik a szeméten. V. J.

2. Dunántúliak.

253. Aj baj, kilencz tehén, még sincs vaj.

254. A ki mástu vár, asz szomoruan jár.

255. A ki minek nėm mestėre, az annak gyilkosa (v. ö. Erd. Közm. 5497).

256. Fekete fődbe terėm a jó buza. (Különösen a fekete lányokra mondják.)

257. Jó az öreg a házná, ha ėcs csöpp esze sincs is (v. ö. Erd. 6090).

258. Mozog mind a bóhás kutya.

259. Muzsikának a hasába a czigányok (azaz éhes, korog a hasa; v. ö. ném. die betteljungen prügeln sich in seinem leibe).

260. Litér mit ér? Rátót még annyit sė ér. Kádártába kár a kėnyér. (Litér, Rátót, Kádárta Veszprém melletti falvak.)

261. Nėm csak ėgy vörös bika van a világon (v. ö. Erd. Közm. 4764).

262. Siet mind a szanyi asszony husér. (A szanyi asszony húsért menvén, igéré, hogy majd siet; de útközben annyira elbeszélgete az ismerősökkel, hogy már elharangozták volt a delet, mire haza vivé a húst.)

263. Urtu, bolontu mindėnt fő kő vėnnyi.

264. Vörös embėr, deres ló, Ritkán válik abbu jó (v. ö. Erd. Közm. 8495).

265. Goromba, Fuss a toromba, Onnan mėg a malomba, Onnan mėg a pokolba.

STEINER ZSIGMOND.

Székely nyelvsajátságok.

Akkor lesz nyár, mikor a tök virágzik, s a vén asszony bogározik.

Ma sík vót a búza a piaczon = könnyen elkelt. Nehezen síkult = rosz kelete volt.

Inkább has hasadjon, mind étel maradjon. De ezt biz elkőttsük (elköltjük); valahogy megbirkozunk vele. Szégyen vóna, hogy enyicskének se legyünk embere. Azétt készítették, hogy elkeljen. Ha csak ugy tudsz enni, ne mondd senkinek. Ugy osztán ide se jöttél vóna. Nálunk jól viselje magát, a ki ide jő. Egyél no, ne kelletlenkedj! Tégy ugy mind én, nė! Itt enni kell. — Igen, de sokacska lén enyit enni. — Kevés nem elég, sok nem árt. A jó malom mindent megjár. De igyunk is, hadd jobban csúszszon! — O be áldott gondolat, annál jobbat kjed ma sem gondolt. Usztassuk meg az ételt a hasunkba.

Nyilaldosik a fejem; ugy csattog, mintha lövöldöznének belé, Csattog a fejem. Csattog a fejembe. Ugy fáj, hogy csattog belé.

Eleven üdő = derü. Megelevenült az üdő = kiderült. Álmos üdő van = essős üdő. Alunni való üdő van.

Maradjon a fejedtől! (Átok neme. Értelme az, hogy mikor valaki kér mástól valamit, s ez megtagadja, a kérő azt mondja: Ha nem adsz, maradjon fejedtől! = a fejed essék le, s a mit tőlem megtagadtál, maradjon másra, hogy te ne használhasd.)

Türköztesd magadat (türj). Türj békével! Türtöztesse buzgóságát. Igen hamar akarod, annál későrébb (későbbre) lessz valami belőle. Sietsz-e hát? Várj üdőtől! Várhass! S te éppen ugy nem tudsz várni? Hiszen nem vagy gyermek.

Jere bé ma, te! Jere bé immán ėcczėr no! Tőtöd-e még az üdőt hėába? Nem vót-e még elég a játék, a lebelgés? Hogy az isten nyila jáczodjon meg! Aval a sok hėábavalósággal meg nem élsz. Azétt nem adnak semmit. Jó vóna, ha a világ csak játékból állana. Még ott künn vagy-e? Mozdúlj bé ma, te! Ma bizon ha kimennyek, de béhozlak. Nem félsz-e, hogy béhozlak? de azt osztán nem ės köszönöd meg. Ma ugy béhozlak, hogy a lábod sem éri a fődet.

Összeesküdt új házasokról mondják:

A nagy harang s a nagy kapa
Válaszsza el őket;
Hégyės ménkő, záporesső
Üsse ėssze őket.

Tánczszók.

Sok setétbe, sok sárba
Sokat járék hėába.

Három kicsi, hat apró.
Kilencz kicsi piránkó.

Ha tánczolok, tánczolok,
Inkább hėzza (= hozzá) sem fogok.

Ülj le mellém egy kicsiddég,
Szüved bár addig nyugodjék.

Hoczcza kezed körösztösön,
Tiéd leszek örökösön.

Kriza.

Népdalok.

Singolt kendőm könyejimtöl de csajtos,
Nem vagyok én az rózsámval szabados,
Megszárítja a szívem melegsige,
Kedves rózsám majd jutok még eszedbe.

Ablakimba búsgélyicze beszállott
Már engemet kedves rózsám elhagyott;
Sirva ríva megyek végig az utczán
Ha engemet álnok rózsám megcsaltá.

Nem hiszek többet a csalfa világnak,
Odadtam szívemet az búbánatnak,
Jaj Istenem segics meg hát engemet
Ha más szerette el az kedvesemet.

(Írta Kovács Apolka Visontán.)

RALOVICH.

1.

Az gondolod mindig úgy lesz,
Hogy szeretőm soha nem lesz;
Dehogy nem lesz, de már van is,
Tenáladnál szebb is, jobb is.

2.

Végig mentem egy udvaron,
Benéztem ott egy ablakon;
Liliom veti az ágyat,
Rozmaring söpri a házat.

3.

Sárga csikó bársony nyereg,
Jaj de beteg ez a gyerek;
Ne is legyen egészsége,
Hej mért nem lettem felesége.

4.

Kevés kárba' nem sok haszon,
Jaj de beteg a szép asszony;
Ne is legyen egészsége,
Hej nem én lettem az ő férje.

(Tata vidékéről.)

HAMARY DÁNIEL.

1.

Lám, megmondtam bús gerlicze,
Ne rakj fészket az útszélre,
Mert az úton igen sokan járnak,
Fiaidra rátalálnak.

Menj el inkább az erdőbe,
Annak is a közepébe,
Sűrü erdő sötét közepébe,
Jegenyefa tetejébe.

(Dunántúlról.)

2.

Hallottátok, Vásárhelyen mi történt?
Ambrus doktort a pénziér' megölték;
Ambrus doktort viszik a temetőbe,
Fehér Annát a szögedi börtönbe.

Fehér Anna azt izeni anyjának:
Bársony párnát küldjön feje allyának;
De az anyja azt izeni lyányának:
„Márványkő is jó lesz fejed allyának."

(Hódmező-Vásárhelyről.)

NAGY GYULA.

1.

Fölső-örsi magas torony,
Bele akatt az ostorom ;
Akaszd ki édes angyalom,
Sej piros orczád megcsolkolom.

2.

Vagyok peremartoni fi,
Nem parancsol nekem senki,
Sem a bíró, sem nótárus,
Sem nótárus, sem a zsandár komíszárus.

Mikor visznek Veszprém felé,
Meghasad a szívem belé ;
Sírnak akkor a csillagok,
A csillagok, hogy én is katona vagyok.

3.

Elveszett az ökröm
Ciprusfa erdőbe,
Elszakatt a csizmám
A sok keresésbe.

Ne keresd, ne keresd,
Mert be vagyon hajtva,
Füredi bírónál
Csöngő csönög rajta.

Ismerem a csöngőt,
Tiz forint az ára,
Szeretőm vette a
Füredi vásárba.

Ismerem a csöngőt,
Volt is a kezembe,
Füredi vásáron
Vette az ökrömre.

(Veszprém vidékéről.)

TÖTTÖSSY BÉLA.

1.

Kék pántlika az én strinflim kötője,
Nem is legény kinek nincs szeretője ;
Nekem is nevelt egyet egy jó anya,
De mi haszna, ha nem lehetek párja.

Láttad-e már beborúlva az eget ?
Mi dolog az, hogy a rózsám nem szeret ?
Majd kivirul az én napom sugára,
Fáj a szivem az eladó leányra.

Jaj istenem, nagy is az az árvaság !
De még nagyobb az az egymagányosság ;
Én is azért választottam szeretőt,
Hogy megúntam a magányos életöt.

2.

Piros alma telelőre,
Ne szeresd a lányt előre ;
Akkor szeresd, ha elveszed,
Ha magadénak teheted.

Esik eső jön a szele,
Jön az uraság szekere;
De mi haszna jön szekere,
Ha szeretőm nincsen benne.

Derűl borúl a Dunáról,
Jön a rózsám a tanyáról;
Emelgeti kis kalapját,
Velem szeretteti magát.

(Szeged vidékéről.)

FERENCZI JÁNOS.

Népmesék.

Az elátkozott gróf úrfi.

(Népmese Aszódról.)

Hun vót, hun nem vót, még a világon is túlan vót, vót èccèr ègy asszony, annak vót három léánya, mèg ègy tehenkéje. De a tehenkéje nèm akart sok tejet anni.

Vót ott közelibe ègy folyó, azon tul nagyon jó legelő fu vót, ha oda êhajtották vóna a tehenet, jó fejő tehén lètt vóna belüle. Az asszony ènnyihánszor monta a legidősebbik léányának, hajcsa oda a tehenkét. Na èccèr fokta magát, êhajtotta. A mind oda értek a folyóhoz, hát nagyon szélès vót neki, nèm mènt át rajta, hanèm áteresztètte a tehenkét, ű meg ott maradt. Estére visszauszott a tehenke, de mikor hazagyütt, ojjan kevés teje vót, mind azelőtt.

Akkor azután a középső léány mènt el a tehenkével. A is út-tètt, áteresztètte a tehenkét, ű meg ott maratt az innenső parton. Este haza mènt a tehenkével, de mègin nèm hizott a.

Harmaccor asztán a lekkissebbik, legjobbik léány mènt el. Az asztán nèm fétètte a ruháját, hanem ű maga is átmènt a folyón, asztán ott legêtette a tehenkét.

De nagyon szép vót az a vidék, hát a léány fokta magát, èk-kicsit êsétát. Mènt, mènt, mèndègét, hát èccèrre csak látta, hogy onnan mán us-sè mèhet vissza èlég jókor a tehenkéhèz, mènt, kerezsgetètt, tálán tálána valami hajlékot. Èccèr csak èr-régi elátkozott kástéhoz ért. Mivê hogy mán êfáratt, este is vót, hát bemènt abba a kástéba. Hogy ott nèm tálát sènkit, bemènt esz-szobába, hogy majd ott hál.

Èccèr csak zörgetést hall az ablakon. Ecs-csunya szőrös, fekete embèr zörgetètt. Aszonta:

Tenyeres talpas,
Szép léány mátkám,
Nyisd ki az ajtót!

Szėgén léány mit tėhetėtt ėgyebet, kinyitotta az ajtót, begyütt a fekete embėr. A léány as-sė tutta, hová légyėn ijettibe. A fekete embėr oda űt az asztâhoz, asztán aszonta:

Tenyeres talpas,
Szép léány mátkám,
Tericsd mėg az asztât!

A léány mėkterítette az asztât. Akkor aszonta a fekete embėr.

Tenyeres talpas,
Szép léány mátkám,
Űj ide mellém!

Szėgén léány maj mėkhót ijettibe, de hát oda kėllėtt neki űni. Mikor onnan is főkêtek, a fekete embėr fokta magát, belefekütt az ágyba, asztán aszonta:

Tenyeres talpas,
Szép léány mátkám,
Feküggy ide mellém.

A szép léány majd oda vót; hogy ű am-mellé a fekete ördög mellé feküggyék. De mit vót tėnni, biz oda kėllėtt fekünni neki. Féttibe allig tudott elalunni.

De másnap reggêre a csúnya fekete embėrbül ojjan szépségės gróf urfi lėtt, hogy heted hét ország sė látta párját. Az vót az alátkozott kástėnak a grófja. Mos má mėg vót vátva, hogy a szép léány véle hát. Mėntek haza, csaptak lakodalmat, asztán a kástéba étek szėrėncséssen. Ha mėg nėm hâtak, most is ének.

STEINER ZSIGMOND.

Csallóközi tájszók.

P a c s a t, patacs: pipacs.

P á l m a f a: jegenye-nyárfa.

P a n k o s: sérült.

B e p a r á z s o l n i a levest: berántani.

P a r t: patvar; part vigye.

P a s k a m é t a, p a s k a m é t á z n i, v. p a k s a m é t a, p a k s a m é t á z n i: adoma, adomázni.

P a s z á t a: vad (magyar, lengyel) fülemüle.

P a t é l o: mosófa.

P e s z é r c z e: Salamandra T. Sz.

P i c z u r k ó: kicsi. T. Sz.

P i h á k o l: lelkendez.

P i t y e r é s z: pityereg. T. Sz.

P ó l i n c z: fehér-fekete fütyülő madár.

P ó l y a b e l i gyermek.

P o r s a n á s: pörsenés.

P o t l o h ó: kertugró, elvadult, elfajzott zöldség, káposztamagból lett, de fejbe nem borúlt.

P ö r n y e d e z: permetez (az esső).

P ö s z m ő t é s: homályos, zavaros, p. o. a pohár.

P ő z s - r ő z s e: kötet vessző, ágnyaláb; p. o. ezer kéve pőzst adtam a töltésre.

P u d a r é k: maradék (zöldség).

Puhab: suhancz.

Puruttyaság: csunyaság. T. Sz.

Puzsér: legény. T. Sz.

Püsszög: tüsszög.

Reffent: csacska (lány).

Rékas: szutykos, szennyes (fazék).

Ricsköl: mocskol.

Rikkanik: csettenik, fordultában szól (a kulcs).

Rivad: támad (a szél).

Rögöcsös: rögös, darabos.

Röjtök: rekkenő (idő).

Rugattyu: rugó; rugattyura van a láda.

Rustyán: kerti kakukfű.

Sanyar: sanyarít.

Sedre: szeles, gyerekes (sedre állat).

Sedrélkedik: szeleskedik.

Semmed: zsibbad a lábam. T. Sz.

Sert: sért.

Sippad: süpped. T. Sz.

Sorosabban: helyesebben (megteszi).

Sugóz: a Dunából fát, csögöt kifog. T. Sz.

Susztanik: elsuhog.

Süly: belső golyva.

Szabódik: könyörög.

Szalagsík: sikároló fű.

Szalufa: szamfa. T. Sz.

Szapu: pozsonyi mérő. T. Sz.

Szárnyék: pl. Csak szárnyéka érte az essőnek.

Szemérli magát: szégyenli.

Megszemteni: meglátni, p.o. a nyulat.

Szérü: nyomtató hely, szürü. T. Sz.

Szilánk: (keskeny darab) szántóföld.

Szokós: megszokott.

Földtajmászkodik: fölvánszorodik.

Talaj: szoba alja, padló, szobaföld.

Tangál: tenget. Tangálódik: tengődik. T. Sz.

Tápész: kukkó.

Tápla: kézi háló. Táplészni: ily hálóval halászni.

Tárgár: trágár.

Tekercs: p. o. vesszőkötet.

Tencs: határ, rakás, kötet, pamag, p. o. egy tencs levél, vagy ujság.

Termékkő: terméskő.

Termő test: nemző rész, szemérmes test.

Tetésteli: tetézve teli.

Megtetszik: meglátszik, feljő a csillag az égen este.

Tézsla: szekérrud. Tézslás ökör. Van lánczos tézsla, szántó t., nyelves t. T. Sz.

Tik sötéte: farkas sötéte.

Tikfi: csibe, csirke.

Tomakodik: tolakodik.

Tomolykó: tomajkó (esche) hal neme.

Tonka: csonka. T. Sz.

Toplakodik: töprenkedik.

Toppni: lépni.

Toppantyu: ló körme; szük a toppantyuja.

Torhonya: idomtalan nagy; (p. o. csikó, kendő, gyolcs, ruha).

Toromba: szekérkasfonásra való vessző, (torombába kötötte a fűzvesszőt, azaz, hegyes, csúcsos, hosszú nyalábba).

Megtorpanik: meghökkenik a ló.

Totoláz: szuszmog, piszmog. T. Sz.

Totyka: káforka, vizes edény.

Tököli: kukkó, zoholi, tápész, kuburcz.

Tökél: koppaszt.

Törfölyös: rossz (asszony).

Törmedék: töredék.

Töszlökös: hitvány.

Türköl: kürtöl szarvon, tülkön, türkön.

Türkő: kürtő.

Ubony: zubbony.

Űkő: tikülő.

Vájla vagy vájló kosár: szakajtó.

Vakarcsos: varacskos (p.o. béka).

Valamelyszer: néhányszor.

Fölvaszalódik: vánszorodik.

Váltózik: változik.

Vatyog és vattyant: kotyog mint a kotlós tyuk. (Vatytyants egyet!) T. Sz.

Megvillanik: megjelenik köztünk.

Vilos: bokros (lovak).

Vinczároz: ficzkándozik.

Visszuton: visszamenet (jött be hozzám).

Vörsök: vesszőketrecz.

Zákályos: zákányos.

Zákata: p. o. ember-izgága, zákotás. Zákota idő, zivatar.

Zónártos: házsártos férfi, ha iszik, és veszekedik.

Zöldít: zöldell.

Zuz: ködlepés. Kapott a zuzból.

Zsebbed: zsibbad.

Zsinaj és zsivat: zaj, kiáltás.

Zsózsó: herélő.

Zsökörcsös: csomós (p.o. falap).

Zsügörödni: zsugorodni.

KŐRÉSZ KELEMEN.

Mester műszók.

Kovács mesterség.

Kisujszálláson.

Fúvó. Száklya vas. Tüzelőte. Tüzpart. Pamacs. — Koh. Koh lapát. Koh nyárs. Sirhóbni. — Nagy ülő. Szarvas ülő. Ülő vágó. — Félkéz kalapács. Flakhammer. Krájczhammer. Bradszeszhammer. Zenghammer. Rundhammer. — Hideg vágó. Nyeles vágó. Kármentő. — Egyenes száju-, görbe száju fogó. Spiczfogó. Muterfogó. Spáring. Harapó fogó. Patkóló szék. Patkóló kalapács. Köröm faragó. Ráspoly. Lópípa. Patkóló bak. — Ráf. Ráfhúzó bak. Ráfhúzó patkó. Patkórúd. — Dórni. Fejszefokozó. Haufling. Hólyagzó. Karika hajtó. Klóbni. Loksámi. Lyukasztó. Muter. — Szegfejező. Nyitszeg. Nyithammer. Pajszer vagy vakoló. Rundstekli. Zengstekli. Balstekli. Spiczstekli. — Szemző. — Sotu. Sotupad. Sróf. Srófmetsző. Srófkulcs.

SZABÓ IMRE.

Szijjártó mesterség, Hevesben.

Czirkalom. Szabó kés. Ár, tizenkétféle. Sléffes ár. Tőrők. Rádli. Széledző. Toló czirkalom. Csipkező, hatféle. Lyukasztó, nyolczféle. Husszú kés. Spárga, ötféle. Tő, négyféle. Küsü (= varrószék). Műhely (= asztal). Szabó deszka. Sléfes fa. Tenyér-bőr. Lyukasztó tőke. Kalapács.

Lószerszám részei. Kápa. Vánkus. Nyagszij. Húzó. Tartó-szij. Táska. Hátszin. Farmatring. Szij istráng. Gyeplő szár. Kantár. Zabla. Csat. Kúcs. Kúcs sróf. Trenczli.

Nyeregszerszám részei. Kantár. Szügyelő. Terhelő. Kengyel-szij. Bunda-bőr. Magyar nyereg. Német nyereg. Fölrántó szij.

Paraszt-hámok és részei. Nyakszijas paraszt hám. Nyakszij nélküli hám. Hátszijas hám. Hátszij nélküli hám. Gyöplü vagy gyeplő. Kantár. Táblás hám. Birkás hám. Táska.

KOVÁCH ALBERT.

Szőllőmívesség. Gyöngyösön.

Eszközök. Kapa. Horoló. Reszelő. Kocér. Ülő. Kapa verő kalapács. Vargakés. Fenő. Csákánbalta. Szálító kapa. Csomoszlófa. Mosóláncz. Szőlőmalom. Szűrőkosár. Kád (szálító és szekeres). Kantár (a pinczében, melyen a hordók állnak). Kötőfa. Hordó. Dézsa. Köböl. Kármentő (széles, rövid dongájú dézsa). Putton. Rocska. Cserpák. Lívó. Borrosta. Abroncs vagy karikahajtó kalapács. Anslóg. Kulacs. Tarizsnya. Sutú. Facsap. Rézcsap. Gyíkíny. Szádló. Kődökcsap. Lopótők.

Munkálás. Nyitás. Metszés (ebben eléforduló műszók: Csap. Világos és vak szem. Hajas. Dob). Baltázás. Ültetés. Buktatás vagy Dőtés. Karózás. Kaszállás. Horolás. Kötés (ződ múka). Kukoriczaszár (melylyel kötnek). Hónallya a (szőllőlevél tövénél lévő kihajtások). Bujtás (a legerősebb szálvesszőt meghagyják a tőkén, s midőn kifakadt, a sorba lehajtják, hol gyökeret ver). Porbujtás (ha a sorban több évig ott feledve megvénült). Csikó (ha egy szál szőllővesszőt a kötő kihagyott). Szőlőkocs vagy Bajúsz. Kóka (ezt cseresznyeszedéskor készítik; egy kis gallyat tele raknak cseresznyével, s azt kezükben hozzák haza, vagy bármely gyümölcs-galy, a melyen a gyümölcs rojtostúl van. Érés kapálás. Szőlősor. Csatorna. Mesgye. Szedés vagy Szüretelés. Fedés.

Egyéb dolgok és nevek. Szálítás. Szűrés. Tapodás. Sutulás (azon bor, melyet a törkölyből kisúltak). Forrás. Lőre vagy Mismás (a kisutúlt törkölyre vizet öntenek, mely bizonyos

ideig rajta áll és ismét kisutúlják). Zákányos bor. Hernyús bor. Felfordúlt bor. Törköly. Tőtögetés. Lehúzás. Borsöprő. Borkő.

Szőllőfajok. Rebeda. Porcsiny. Tök vagy Szilvaszőllő. Kecskecsecsű. Pankota. Rózsa. Gohér. Törökgohér. Muskatal. Fehér. Török vagy Kadarka. Rénusi. Szent Jakab (mely legkorábban érik).

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV.

A folyóiratokban.

Régi dolog, hogy politikai és egyéb lapjaink bizony megkínozzák, nyomorgatják nyelvünket. Szegény csak tűri, csak nyögi, s följajdúl: „isten a megmondhatója, mennyit szenvedek“. De hasztalan, sanyargatói nagyot hallanak. Minden kigondolható csúfot tesznek rajta. Azért nem is gondolná senki, hogy ebben még túl is lehessen rajtuk tenni. Pedig lehet, mutatják az iskolai könyvek, ifjusági iratok és gyermeklapok, melyek még hatásra nézve is fölülmúlják. Politikai lapokat csak felnőtt ember olvas, nyelvérzéke tehát már eléggé megerősödhetett, s ha meg is rongálják, de ki nem írthatják; a kinek meg nincs, azon úgy sincs mit rontani. A nevezett kompánia azonban ki sem engedi hogy fejlődjék, mert már csirájában elfojtja. Csodálnám, ha a jövő nemzedék nem úgy beszélne, hogy: én nekem van enyémet kalap elvesztett: ich habe meinen hut verloren! — De ne fessük az ördögöt a falra!

Az iskolai könyveket és ifjúsági iratokat mellőzve, ez úttal csak a gyermeklapokra szorítkozom. Nem keresem, hogy mit adnak és hogy mi módon adják, mennyiben gyermekiesen és mennyiben talán gyerekesen, csak a nyelvet bírálom, a melyen a szellemi táplálékot kis olvasóik elé tálalják. Göthe azt mondja, hogy: „für kinder ist das beste eben gut genug“. És ezt a nyelvre is alkalmazom. Mennyire figyelnek, mikor valami eredeti zamatos szójárás üti meg fülüket! És hogy ismételgetik száz meg százszor! Akármi haszontalanságot beszél nekik valaki, szivesen elhallgatják napestig, csak tősgyökeres nyelven mondja; míg a legszebb mesén is unatkoznak, ha nem gyönyörködhetnek egyszersmind a nyelvben is. A tartalmat még nem tudják becsűlni, fő nekik a forma. Ha helyesen tudok következtetni, hát azt tanulhatjuk ebből, hogy e gyermekekkel szemben legalább is annyira kell ügyelnünk az alakra mint a tartalomra. Inkább kevesebbet, de jót és mindenesetre jól. Hát gyermeklapjaink fordítanak-e valami gondot az alakra, a nyelvre? Lássuk!

Előttem a Dolinai Gyula Kis Ujsága fekszik. Ha meggondoljuk, hogy hetenkint másfél ívet ad, mindannyiszor 5—6 képpel és az ára egész évre mégis csak 4 frt, akarva nem akarva ama közmondásra kell térnünk, hogy olcsó húsnak híg a leve. Vegyük elő a legújabb, vagyis 23. számot. Elolvashatjuk elejétől végig és egyetlen egy magyar szólásra sem fogunk akadni. Nincs benne, csupa olyan, se hideg, se meleg, melyet mind szórul szóra lefordíthatni akár mely nyelvre, s németben is csak úgy hangzik, mint magyarban, ha nem szebben. Hanem barbarismust meg hibát, akár nyelvtanit, akár logikait, annál többet találni. Itt egy csomó mutatvány!

Mindennek előtt számos a szóegyeztetés ellen elkövetett hiba. Ilyen: „az intézet főnöke még egy óra múlva is hadonázva és kiabálva találta, mint egy bezárt *vadállat*". Furcsa, a másik hadonázott és kiabált, és még is a főnök volt a vadállat? Talán azt akarta mondani: mint egy vadállat*ot?* Olyan ez is: „különösen mikor tépett *szárnyaira* nézett, *melylyel* bizony nem lehetett fölrepűlni". Jobb volna ugyan, ha megállhatna a „melylyel", mert akár milyen csodálatos állatnak tünteti föl czikkíróink a darut, még se hiszem, hogy többrendbeli szárnya volna; de ha már azt mondja, hogy „szárnyaira", akkor mondja azt is, hogy „melyekkel". Hasonlót még akár hányat találni. A szóvonzat sem jár különben. Nem tudom, helyes-e ez a kifejezés, hogy a konyhán *süt-főznek,* mert ha nem az, akkor nem helyes ez se: „s látjuk az élénk *sürgés-forgást*", hanem úgy kell mondani, hogy: sürgés*t* forgás*t.* Ebben meg, hogy: „egy másik kötélről pedig egy szálakból font kosár függ a vizbe", hamarjában meg se tudom mondani, hány a hiba. Valami függhet a ház tetej*éről* köte*len,* de kötél*ről* nem, vagyis közvetve valami*ről* közvetetlen valami*n.* De hogy még azonkívül valami*be* függjön, az merő, müvelt új magyarság. Valami*be* csak c s ü n g h e t, helyesen tehát úgy kell mondani, hogy: „egy másik k ö t é l r ő l kosár c s ü n g a v i z b e". Elég annyi, hogy ilyeneket még tuczatszámra lehetne idézni. A szórendnek is csak kijut. „Biztos lehetett, hogy egy vak, sánta, vagy más kérelmező segélyeért *esedezni fog,* e h. f o g e s e d e z n i. „Egy méhköpübe egy nagy pille *berepült,* e h. egy méhköpübe b e r e p ü l t stb. és „Temesvárott a himlő *kiütött,* e h. Temesvárott *kiütött* stb. A „legékesebb" még is ez: „A jobboldal meg a baloldal mindent elkövet, hogy a választó polgárokat *részére nyerje meg*", a a mi csak így lehet helyes: hogy m e g n y e r j e a m a g a r é s z é r e. A többi hiba következzék abban a rendben, a hogy találtam. Itt egy gyönyörű képzés: „ki lábainál szőlőtt *eszegetett*",

e h. evegetett. Ha ez jó, akkor a néhány mondattal alább előforduló tevékeny is bátran lehetne *teszékeny*. Az olyanokat mint „és az alku *meg lőn kötve*“ a Nyelvőr ismételve megrótta. Helyesen úgy mondjuk, hogy: megköttetett, vagy magyarosan: és az alkut megkötötték. Az *i* képző helytelen használatát is megtaláljuk ebben: „ámbár *virágzási ideje* már elmult“. A virágzása ideje nem oly czifra ugyan, de talán mégis jobb, sőt a virágzó ideje is igen helyes, hanem hát a *serdülési* kor számára író bölcsek mind olyan *Rontási Pálok*. A *miszerint*-ből nagyon könnyen kiérezni a jelentését és mégis derűre borúra használják a *hogy* elkerülésére, mintha bizony oda, a hová *hogy* való, mást lehetne tenni. Csak nem mond az ember talpat, mikor tenyeret akar mondani. A *miszerint* nem állhat *hogy* helyett és megfordítva. A következő mondatban: „kétségen felül áll, *miszerint* a mult századokban azon nép a műveltség sokkal nagyobb fokán állott“, a *miszerint* a *hogy* helyét bitorolja. Ad is aztán értelmet: „a kétség szerint a mult századokban“, stb., vagy: „a kétségen fölül való állás szerint“ stb. Kell-e badarabb? Azt, hogy „a buvárok a nap első sugarával bárkáikon *elhelyezik magokat*“, a szórendet vagyis inkább rendetlenséget nem bolygatva, magyarúl úgy mondják, hogy elhelyezkednek. Úgy látszik, hogy ezután majd nem fésülködünk, hanem *fésüljük magunkat*, nem mosdunk, hanem *mossuk magunkat*, de nem is mozgunk, hanem majd *mozgatjuk magunkat*; mert hát a német is azt mondja, hogy „wir bewegen uns“. Azt meg eddigelé se én, se más nem tudta, hogy a disznóólat „művelt“ nyelven *istállónak* nevezik. A ki még annyira hátra van, tanúlja meg ebből: „A korcsmáros, ki épen akkor adta el disznaját, a medvét az üresen maradt *istál(l)oba* zárta.“ A közoktatásügyi miniszterről lapunk azt újságolja, hogy meglátogatja a pesti iskolákat, mikor aztán „kérdést intéz a tanulókhoz és meghallgatja *azok feleleteit*“. Nem gondolkozott-e itt németűl és vajjon az „azok“ nem fordítása-e az „ihre“- vagy „deren“-nek? Magyarúl legalább nincsen mondva; mert akkor úgy volna, hogy „és meghallgatja feleleteiket“. De hogy az egésznek koronája is legyen, még ezt az egy gyöngyöt: „s csakis a tömeges megrendelés reményében *lehető ily olcsóra tenni a könyv ára*“. Ennek már nem állok neki, sehogy se tudnám kijavítani; de meg ha sikerűlne is, mit használna? Olvasóim tudják, hogy rosz; íróját meg, ki nem más mint a szerkesztő maga, teljes lehetetlen hogy kapaczitáljam; mert a mint ama gyönyörű mondásából látjuk, logikai eszközökkel épenséggel nem férni hozzá.

Sajnálom a szegény gyermekeket, kik kénytelenek a „Kis Ujságot“ olvasni csak azért, mert szüleik járatják nekik. Azt csak nem akarom rájuk fogni, hogy saját jó szántukból s kedvvel olvasnák, ilyennel nem rágalmazom. Szentűl hiszem, hogy csak úgy vannak vele, mint az adomabeli tót a szegedi szappannal. De még jobban sajnálom azt a tanítót, a ki kénytelen az olyan gyermekeket aztán a magyar nyelvben oktatni, mert minden hibára vannak schwarz auf weisz bizonyítékaik a Kis Ujságban. Csak mondja nekik, hogy nem szabad így írni: *idogál, istáló,* mert úgy ejtjük, hogy: iddogál, istálló; vagy így: *meglehet* tekinteni, *elvan* hibázva, *kifogja* javítani, hanem így: meg lehet tekinteni, el van hibázva, ki fogja javítani, mert a *meg, el, ki* nem a *lehet-, van-, fog*-hoz, hanem a *tekint-, hibáz-, javit*-hoz tartozik. Hiszen a „Kis Ujság“ is úgy írja, az pedig nyomtatva van, a tanítójuk meg nincs. Tenger ilyen apróságot (?) közölhetnénk, melyek láttára az ember bizony-bizony arra a gondolatra juthatna, hogy a „Kis Ujság“ csak úgy szerkesztődik és csak azért találni benne annyi hibát, botlást és idegen czafrangot; de mikor aztán megint azt látja, hogy a szerkesztője maga is milyen stilussal ír, akkor már csak más sejtelme támad. Lehetetlen, hogy Dolinai úr gondosan át ne olvassa a beküldött dolgozatokat és a netán találkozó jó mondatokat mind lelkiismeretesen, hogy is mondjam? — ki ne roszabbítsa, mert különben mégis akadna egy-két jó, helyes is. Tehát csalódtunk, a „Kis Ujság“ nem szerkesztődik, hanem csakugyan szerkesztik, csakhogy adtál uram esőt, de nincs köszönet benne.

Hanem hát ne vesztegessük rá a szót, úgy látom, hogy hébe korba egyik másik számára úgy is vissza kell majd térnünk, tehát akkor sem múlta idejét elmondanom azt, a mi most ez egyszer tollamban marad. Szándékom volt ugyan a Forgó bácsi Kis Lapját is ismertetni, de azt is csak akkorra kell halasztanom. Egyelőre csak annyit, hogy véghetetlenűl jobb az előbbinél; kiállítás, tartalom, hang, mind gyermeknek való; hanem az az egy hibája megvan neki is, hogy gyéren találkozik benne a szép magyar szólásmód; legalább az idei 10. számban nem igen akad; sőt mintha kerűlné még ott is, a hol szinte magától kinálkozik. Csak egyet említek: „ebben az elhagyatott, *szegény nép által lakott városrészben*“; mennyivel jobban hangzanék itt a „szegény nép lakta városrészben“. Többnyire csak olyan színtelen, halovány kifejezésekkel találkozunk, melyek mintha nem magyar, hanem internationalis nyelven volnának írva. Más újságtól az is elég, ha csak tiszta, hibátlan nyelven ír; de a gyermekeknek szánt lapoktól többet kivánunk. Hogy a Kis Lapban

annyi hiba sincs, mint akár legjobb szépirodalmi lapunkban, azt örömmel constatálom. A 10. számban nem is találtam csak kettőt, *születésnapom* és *valószinűtlen*. Az előbbit csak kijavítom „születésem napjá"-ra; a Nyelvőr úgy is megcsipkedte már nem egyszer; az utóbbi azonban érdemes, hogy egy kicsit fejtegessük, annál is inkább, minthogy már olyan gyakori, hogy többé föl se tűnik. Úgy tartom, hogy nagyfejű alakra és viszonyra egy hajszállal sem különbözik a valószínű-től. Ha tehát mondhatom azt, hogy *valószínűtlen* akkor az analogia szerint mondhatom azt is, hogy *nagyfejűtlen*. Már pedig ezt magyar fül nem állja; az olyanok mellett, mint nagykorú, szépeszű, rózsaszínű, borízű stb. a fosztó képzőt sehogy sem tűri. Ha tagadni akarjuk, egyszerűen *nem*-et teszünk eléjük, így: nem nagykorú, nem szépeszű, nem rózsaszínű, nem borízű stb. A valószínű tagadója tehát nem a barbár *valószínűtlen,* hanem nem valószínű. Bizony olyan ember faraghatta, a kinek már haldoklott a nyelvérzéke, valami „újdondász" lehetett. Politikai lapban, hol még olyanabbak is vannak, észre se venném, de már a Kis Lapban nem szívesen látom. Azért is nagyon kérjük Forgó bácsit, hogy se ezt, se más hibát, akármi csekély, akármi kevés is legyen különben, lapjában ezentúl ne tűrjön; és a mire még azonkívül kérjük, az valamivel több magyarosság volna. Ezt annál bátrabban teszszük, mert tudjuk, hogy telik tőle, csak hívja segítségül Náday Ezüstöst, Csicseri Borsot és Porzót. Ha azonban úgy vélekedik, hogy talán sokat is követelünk, akkor emlékezzék vissza Göthe szavaira és gondolja meg, hogy kívánságunk teljesítésével többet használ nyelvünknek, mint maga a Nyelvőr.

VOLF GYÖRGY.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Úgy — mint. Már a mult füzetben fejtegettem, hogy ez a *sowohl — als auch* utánzása, és hogy magyarúl így mondjuk: *valamint — úgy, valamint — hasonlóan, — miképen — azonképen* stb. Azóta egész sereg példát találtam, hogy még a *mind-mind*-et is kitúrja. Ime egyet Kossuthnak 1848. márcz. 3-án mondott beszédéből: „ez átalakítás *úgy* Felséged királyi széke, *mint* hazánk bátorléte tekintetéből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé". Bőviben vagyunk a jó magyar kifejezéseknek, aztán mégis a silány idegenen kapkodunk. Aesopus kutyája kisértget itt is.

Körülnézi magát. Hogy ez a német „sich umsehen“ értelmében kézzelfogható barbarismus, arról l. a mult füz. Átment már a nép nyelvébe is, a miből természetesen se az nem következik, hogy jó, se pedig az, hogy az irodalomban megtartsuk. Az irodalmi nyelv már csak distinguáltabb voltánál fogva se tűrhet ilyeneket. A „körülnézi magát“ a „sich umsehen“-nek különben is csak szolgai és épen azért nem hű fordítása. A német kifejezés azt jelenti, hogy az ember a környéket vagy helyzetet vizsgálja, a magyar meg azt, hogy maga magát nézi és pedig köröskörűl. Az meg talán még sem ugyan egy. Helyesen úgy mondjuk, hogy: nézkelődik, szétnéz, széttekint. Van a „sich umsehen“-nek még más jelentése is, így: „ein mann, der sich in der welt umgesehen“, magyarúl: világlátott ember; er sieht sich um ein amt um: hivatal után jár; er sieht sich nach seinem stock um: botját keresi, botját nézi, botja után néz stb. stb. Nehogy a „körülnézi magát“ még az utóbbiakban is lábra kapjon, előre megutáltatjuk ama német mondatok ilyetén való fordítása által: egy ember, ki a világban *körülnézte magát; körülnézi magát* hivatalért; *körülnézi magát* botja után, — ki tudja, talán használ.

Ütér. Ugyan mi e? Idegen csemete-e vagy fattyú hajtás? Hát bizony mind a kettő. A kérdés csak az, hogy az űzér vagy tenyér hasonlatosságára van-e csinálva? Mert ha az előbbiére, akkor már azt is tudjuk, hogy mit jelent. „Űzér“ ugyanis az, a ki űz, tehát „ütér“ is az, a ki üt, baka nyelven: profósz. No de az lehetetlen, mert „űzérnek“ többese „űzérek“, „ütéré“ meg nem „ütérek“, hanem „üterek“; tehát mégis a „tenyér“ mintájára van, mert annak se „tenyérek“, hanem „tenyerek“ a többese. De akkor meg mit jelent?... Azonban ne tréfáljunk, hiszen tudjuk, hogy nem is képzett szó, hanem szerkesztmény ezekből: *üt* és *ér*, s hogy annyit tesz, mint a német schlagader. A mint látjuk, kétszeresen németes, először is mert szerkezete az, minthogy a magyar nem mondja így: *írtoll, állhely, hálszoba*, hanem így: író toll, álló hely, háló szoba, tehát ütő ér és nem *ütér;* másodszor meg mert az *ér* magyarúl nem is *üt;* hanem *lüktet;* csak a német mondja, hogy: die ader schlägt. Csodálatos, hogy fér meg egy szóban két ilyen vastag németesseg! Csak gondolkozzunk egy kicsit magyarúl. Lám a mi csurog, az csurgó; a mi folyik, az folyó; a mi pedig lüktet, az nem lüktető, hanem — *ütér,* úgy-e tudós doctor uraimék? Kár volt ilyen hitvány rongyért a némethez menni koldulni. Hanem hát bevettük, váljék egészségünkre. Hogy kitudjuk, az már nagyon bajos, de nem is azért szólaltam fel, hanem azért,

kogy legalább ezután óvatosak legyünk, nehogy ez a korcs szülő anyja legyen más ily fajta korcsoknak.

Találmány. Legeslegújabb germanismus e helyett, hogy: kohol mány. „A Germania egyik utóbbi száma azonban *találmánynak* mondja az egész kandur-históriát, *miután* a kérdéses fekete macska nem is létezik.“ (Főv. Lap. 134. sz.) No már bizonyos, hogy a Germaniában vagy nem tudom hol „erfindung“ állott, valamint bizonyos az is, hogy a tisztelt „ujdondász“ úr híre lefordításakor bóbiskolt.

Télzöld, vízliliom. Értem uram, *olyan zöld mint a tél* és *oly liliom mint a víz* vagy ha akarom *vízből való liliom*. Helyes, kedves olvasóm, csakhogy mégis tévedtél, mert biz az azt akarná jelenteni, a mit a német wintergrün és wasserlilie vagy a mit magyarúl úgy nevezünk, hogy téli zöld és vízi liliom. Hogy csakugyan azt, kitetszik a következő példákból. Szász Károly ugyanis egyik versében (Az elvesztett ösvény. Lemoyne André után) ezeket mondja:

„Mély árok árnyán jól tenyész a tél-zöld“

és:

„Víz-liljom nézi magát, mint kaczér hölgy,
Egy alvó tó bágyadt tükribe!“

Ugy-e hogy szép germanismust fordított le számunkra — francziából. De talán francziából még sem, mert ott a „téli zöld“ „pervenche,“ a „vízi liliom“ meg úgy tudom egyszerüen csak „iris.“ De hát hogy lett mégis? Nincs más magyarázat, mint az, hogy Szász Károly francziából fordított ugyan magyarra, hanem az alatt meglehet hogy metrikus okokból németül gondolkozott, szóval úgy tett, mint a ki Párisból Berlinen át keresi a legrövidebb útat Pestre. Csak hatalmas az a német nyelv, meg se engedi már, hogy másképp járjuk, mint a hogy ő dudál.

Minthogy — úgy. Gyönyörü egy germanismus, aztán meg a frissibűl való, csak az imént sütötte egy valaki a Természettudományi Közlöny kemenczéjében. „*Minthogy* a mályvafélék, különösen az Abutilon kiválólag bir ama képességgel és hajlammal, hogy a tarkalevelű oltvány beteges nedve reá ragad, *úgy* Bouché is kisérleteihez a közel álló Lavatera-fajokat választá,“ mondja a jun. füzetben. Tehát már nem csak a *ha* után kisértget az *úgy*, hanem a *minthogy* után is; pedig ez csak az *ennélfogva*-t, *tehát*-ot tűri. A csikkecske szerzője ugyan nem mondja meg, honnan merített, hanem a *minthogy* — *úgy* elárulja, hogy a szomszédban járt, a hol is ezt találta: da die malvenarten, so wählte auch Bouché stb. Csak rajta, olvaszszuk

nyelvünkbe a többi nemzetekéit: idővel legalább világnyelv lesz belőle; csakhogy nem olyan mint teszem a franczia, hanem valami lingua franca-féle, azaz kotyvalék.

Kebel. Van a mathematikában egy bizonyos viszony, a mit latin szóval ugy neveznek, hogy sinus. Valahogy kitalálták, hogy sinus közönséges értelemben magyarúl annyi mint kebel; ucczu neki elnevezik a mathematikai sinust is *kebelnek:* és vannak tanárok, kik a világért se mondanák máskép; de mikor a táblán meg kell jelölniök, következetesen oda írják, hogy sin. Önkéntelenűl is eszébe jut az embernek amaz adoma, hogy az angol írás olyan bolond, hogy Boznak írják és Dickensnek olvassák. Megérjük, hogy még a „földrajzászok“ is neki rugaszkodnak, és minthogy sinusa a tengernek is van, elnevezik a tengeröblöt *tengerkebelnek.* Nem nevetnők-e azt a németet, a ki az „egy szem cseresznyét“ úgy fordítaná, hogy: ein *auge* kirschen? Hát az a magyar nem nevetséges, a ki, minthogy speise = étel, *ételnek* nevezné ama keveréket is, a miből a harangot öntik? Vagy az, a ki a bált *labdának* mondaná, mert ball = labda? No ha úgy van, akkor a sinus fordítói is csak nevetségesek. Mert a kik mathematikával foglalkoznak, tudni fogják, hogy a kebel úgy illik a sinusra, mint szamárra a bársony nyereg. Hasonlatosságot a kettő közt a legjobb mikroskopiummal sem fedezhetne fel. Már csak azt mondom, hogy a mire nincs jó magyar szó és olyan nem is képezhető, ott tartsuk meg az idegent. Meg se említettem volna a szerencsétlen „kebel“-t, ha tankönyveink derűre borúra nem élnének vele és így tönkre nem tennék a serdülő nemzedék nyelvérzékét, eredeti szemléletét és magyaros gondolkozását.

Kivinni mint a német ausführen rettentő mód hű fordítása szemen szedett germanismus. „Mit Cicero Catilina társai ellen kivinni nem birt, Cato jellemének varázshatalmával eszközlötte ki“ (Bajza.) Akárhányszor elkerülhetni csinál, teljesít, megtesz, véghez visz és más ily kifejezések által; de meg van rá régi jó szavunk is: megtökélleni, a melyet kár volt elfelejtenünk. „És azt, a mit gondoltam lehetőnek meglenni, tökélljem meg“ (Guary codex.) E szerint a kivitel is (pl. a kép technikai kivitele) bátran lehetne megtökéllés.

Hamis. Mindig arról panaszkodunk, hogy nyelvünk ilyen szűk, meg amolyan szegény, lám ez meg ez a nyelv ellenben milyen bő, milyen gazdag, mintha csak Szigligeti Bábel lovagja szerepét játszanók, szüntelen mondogatva: „külömben dús szellememnek szegény is a magyar nyelv; sok gondolathoz még nincs szava, s az óriás lángésznek gyermeki ruha.“ Ugyan hon-

nan tanultuk ezt a mély bölcseséget, ugyan honnan merítjük ezt a nagy szeretetet édes anyanyelvünk iránt? Hát a latin nyelv, hát a német nyelv nem szegény a mienkhez képest? Fordítsuk csak latinra, németre Aranyt vagy Petőfit, s meglátjuk, hogy minden második szavuknál megakadunk. De nem is az a bajunk, hanem talán épen az, hogy nyelvünk egyik-másik tekintetben nagyon is gazdag. Itt van például: hamis, szinlelt, tettetett, álnok, hazug, csalárd, csalóka, csalfa, hűtelen, helytelen, fonák, hibás, ál, koholt, költött, utánzott és még egy sereg ilyen kifejezés. Válogathatnánk bennük tetszésünk szerint; és mégis valahányszor a német azt mondja, hogy falsch, mi is utána mondjuk, hogy hamis; mintha bizony más szavunk, nem is volna. Van már hamis barátunk, hamis világításunk, hamis állitásunk, hamis nézetünk stb. Pedig ezeket a magyar mint máskép mondja; hogy miképen, arra itt nincs terem; a ki tudni kivánja, megtalálja Finály Henrik „Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez“ czímű müvecskéjében. Csak egy példára szorítkozom. Berecz Károly a Főv. Lap. 134. számában ezeket mondja: „Ha e pár évi időközt s egyenesen a lap tengődését értik önök kicsinylő kifejezésükkel, nincs ellenvetésem; de akkor fejezzék ki magukat szabatosan, s ne csináljanak hamis irodalomtörténetet.“ Hogy itt a hamis nincs helyén, azt minden magyar fül kiérzi. Valamint a történetnek általában, úgy az irodalomtörténetnek is fő kötelessége, hogy az igazat, a valót eléadja. Ha mást mond, akkor hazug, ha meg olyat, a mi alapjában igaz ugyan, de nem abban az alakban, akkor ferdít. Tehát az irodalomtörténet lehet hazug vagy lehet ferdített, de sohasem *hamis*.

Mozamos. Szent Barczafalvi, könyörülj rajtunk! Lám a »gyógytanászok« megtanúlták titkodat és most olyan szavakat faragnak, hogy akár ne is rendeljenek az embernek ipecacuanhát vagy szerintük hányalt, úgy is fölfordúl a gyomra. Mozamos! De gyöngy egy fattyú hajtás! Vizsgáljuk csak! Először is mit jelent? Hát azt, hogy rhythmicus? Ugyan mi alapon? Tudja a jóságos ég meg Dr. Balogh Kálmán; mert hát ő (t. i. nem az ég) kotyvasztotta (l. a Term. Közl. jun. füz.). Folytassuk a vizsgálatot. Meg tudná-e mondani Balogh úr, hogy mit jelent az a *moz?* Hát az *am*-nak ismeri-e, ha nem is a jelentését, legalább a functióját? Igenis, tudja, hogy *moz* a törzsök, kifejtve ezekből: „mozog, mozdúl, mozdít“; *am* meg a képző De nem azt kérdeztük ám! Különben mondok hasonló példát, találja ki, hogy mit jelent ez: *aklyan?* Meg is magyarázom; *ak*

a törzsök, kifejtve ezekből: „ak-gat ak-ad, ak-aszt“; *lyan* meg ugyanaz a képző, mely ezekben: „o-lyan, i-lyen?“ Ráfoghatnám bizvást, hogy az *aklyan* akasztani valót jelent, de hát értené-e valaki? Lehet-e olyan törzsökből és olyan képzővel értelmes szót alakítani, mely törzsök és képző legalább most már nem jelent semmit? Odaragaszthat Balogh úr a tetejébe még vagy tiz olyan világos képzőt, mint a milyen az *os*, még sem segít rajta, érthetetlen, üres kongás marad. Est modus in rebus. Csinálhatunk szót akár ezer számra, mert nyelvünk hála istennek még elég hajlékony; csakhogy két dologra kell ügyelnünk; először hogy az alapszó vagyis a törzsök világos jelentésű legyen, másodszor hogy a képzőnek legalább a functióját tudjuk. Akár az alapszó, akár a képző homályos, a származott szónak semmi értelme. Hát ha még mind a kettő! Lám a *vár* csak elég világos; de azért érti-e valaki ezt a szót, hogy *vártyú?* Hát ezt, hogy *viros?* Pedig az *s (os, es, ös)* képző szinte világos; sőt a *vir*-nak is tudjuk urát adni származását illetőleg, mert ezekből van kifejtve: „vir-ág, vir-úl, vir-ít.“ Hát még ezt: *bomoncz?* Pedig még ezt is meg tudjuk ám magyarázni szépen, *bom* ebből származik, hogy „bom-ol, bom-lik“, *oncz* meg föllelhető ebben, hogy „virg-oncz.“ És a *bomoncz* mégis csak érthetetlen semmi; és az is marad, még ha úgy mondjuk is, hogy *bomonczos*. Kár volt a „rhythmikus“ helyébe az eredeti magyar (?!) „mozamos“-t faragni, megmaradhatott volna szépen az idegen; az legalább szó. Nyelvünk épsége és szépsége érdekében tiltakozunk minden ilyes vakmerő kisérlet ellen. A nyelv a nemzeté, és nem Balogh uré, hogy neki álljon és nyúzza életlen rozsdás késsel. Még egyet. Kecsegtető lehet ugyan a Term. Közlöny közel négyezer olvasójával elfogadtatni holmi idétlen korcsokat; de ki kell mondanom, hogy az ilyesmi valóságos merénylet mind az olvasók mind a Közlöny ellen, mely épenséggel nem arra való, hogy valaki vásári ponyvának tekintse, s nyakatekert combinatióit rajta kiterítse, benne árulgassa.

VOLF GYÖRGY.

GYÜJTŐINKHEZ.

Kérjük a népnyelvhagyományok, különösen pedig a közmondások, tájszók s mesterműszók t. beküldőit, csatolják mindenkor, a hol csak módját ejthetik, az egyes adatokhoz a teljes megérthetésre szükséges felvilágositó magyarázatot is. Ezzel kapcsolatban újra, harmadszor is ismételni kell abbeli kérésünket, hogy kivétel nélkül minden, a nép ajkáról ellesett, bárminemű mondást híven a kiejtés szerint írjanak le.

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK
AUGUSZTUS S SZEPT.
kivételével
MINDEN HÓNAP
15-ÉN.

MAGYAR
NYELVŐR.
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
S
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria" vendéglő.
185—186. sz.

I. kötet. 1872. OKTOBER 15. VIII. füzet.

NÉHÁNY -SÁG, -SÉG-FÉLE KÉPZŐ.

Csak ritkán lehet a nyelvet mintegy faragó műhelyében meglesni s ott meglátni micsoda fából készíti azon csodálatos eszközöket, melyeknek néha oly sokféle hasznuk és alkalmazásuk van, a fogalommódosító szóképzőket. Tudjuk egyes világos példák után, hogy ezek valaha önálló többékevésbbé szoros fogalmú szók voltak; de ezen nyers fát a nyelv nem csak hogy kivette kérgéből s jól megfaragta, s még használat által is nagy vékonyra elkoptatta, hanem ezenfelűl a legtöbbszörte még új mázzal is bevonta, mely az anyagnak eredeti miféle voltát teljesen fölismerhetetlenné teszi. Ilyen máznak tekinthetjük a képző szó volt szoros fogalmának végtelen általánosbodását, azt a fejlődve változó értéket, functiót, melyet némely szóképző, néha kevés vele készült szónak analogiájánál fogva lassanként elvállal. A „képző szóknak" ezen sorsa, a jelentésbeli fejlődést tekintve, tökéletesen egyező azon szorosb fogalmú anyagszókéhoz, melyeket a nyelv általános helyviszonyok jelelésére használ; pl. hogy valaminek a „melle, pectus-a" annyit tesz mint „közelszomszédsága" (magy. *mell: mellett, mellé, mellől)*, vagy hogy ezt a viszonyt egy „fül" jelentésű szó jelölheti (az észt nyelvben: ***kørv*** [= finn *korva*] „fül", s ettől ***kørvas***, tkp. „fülben" = „bei, neben": ***ukse kørvas***: az ajtó mellett, ***käe kørvas käitama***: kézen fogva vezetni, bei der hand führen). Ha azután még az ilyen viszony-jelentő szónak szorosb értelemben való használata történetesen megszűnt, az épen oly homályos eredetű eszköz gyanánt áll előttünk, mint a milyen a legtöbb szóképző. Így p. o. a magyar *-ből* névutót (postpositiót) még eléggé értjük azon adatnál fogva, hogy az haj-

dan *belől* volt (v. ö. *belőlem*, s még nem: *bőlem)*, hogy tehát az a *bél* (b e l e k, f a b é l) szónak származéka; de már a *-ról, rajt, réá (ra, re)* csak azt láttatják, hogy szintén valami *raj*-féle volt az alapszavuk (melyből *ről* e h. *rajól)*; de hogy önálló szóúl mit jelentett ez valaha, f e j e t-e vagy h á z f e d e l e t, arra a magyar nyelv megmaradt szókincsében fölvilágosító adatot nem találunk.

A szóképzők közt akad olyan is, mely még meglehetős hangtesttel bírván, azt bizonyítja, hogy még aránylag új eszköz, mert még nincs nagyon elkopva. E tulajdonságuknál fogva leginkább az ilyeneknek merjük eredetét, mibőlvalóságát kutatni, természetesen úgy hogy segítségűl veszünk minden elérhető nyelvtörténeti adatot, főleg pedig azokat, melyekkel a rokon nyelvek az egyes nyelv töredékes történetét kiegészítik. Ilyen, már teljes eszköz-szerűen fogalommódosításra szolgáló, ámbár különben még testes alakú és hangzatilag is önálló képző-szó a finnben *-kunta*, mely valamely „complexust, egészet“ jelentő főneveket képez, de mélyhangú vocalisát még változatlanúl megtartja: *kymmenkunta:* tízből álló csapat v. testület, δεκάς, decuria (*kymmene* tíz), *satakunta*: centuria (*sata:* száz), *maakunta:* „landschaft“, tartomány (*maa:* föld), *kyläkunta:* egész falu, *valtakunta:* birodalom (*valta*: hatalom), *perhekunta*: az egész család, *paiväkunta*: egész nap.

Ez a *kunta* ugyanis nem más, mint a magy. *had* „nemzetség, család, sereg“ szónak megfelelője (hogy a finn *nt*-nek a magyarban *d* felel meg, a többi közt a következő egybevetések bizonyítják: f. *anta-* = m. *ad-*, *ado-*, f. *kolmante* = m. *harmad)*, s megvan önálló szóúl a vogulban is: *kant, χont*: had, sereg (*χont χum*: had-ember, katona). Meg is tetszik a f. *kunta* használatának egyes példáin, hogy az eleinte csak „egyénekből álló csapat“-ot tett (p. o. *sotakunta* = *sota-väki*, azaz kriegs-v o l k; az észtben: *ema-kond*: a családbeli összes gyermekek, szószerint „anya-*kunta*“, mintegy anya-*had, leib-kond*: család, tkp. „kenyér-had“); azután ilyen csapatnak helybeli kiterjedését emelve ki, bizonyos határokba foglalt területet jelölhetett, sőt utoljára időszakot s egybetartozó holmik egészét is, úgy hogy már valóságos collectiv képzővé fejlődött (az észtben: *sisi-kond* „belek“, szószerint „bél-had“).

Egy másik még szintén elég testes, de már önhangzójával az alapszóhoz alkalmazkodó képzője van a finn nyelvnek elvont tulajdonságot jelentő főneveknek melléknevekből való származtatására: *-uute*, *-yyte* (olv. *űte*) vagy *-ute*, *-yte* (*-üte*), pl. *pahuute*: rosszaság (*paha*: rossz), *korkeute*: magasság (*korkea*: magas), *hyvyyte*: jóság (*hyvä*: jó), *pimeyte*: sötétség (*pimeä*: sötét), *ystävyyte*: barátság (*ystävä*: barát). Ennek a képzőnek régibb alakját még elég tisztán, az alapszótól elváltan s egészen változatlanúl megtaláljuk a lapp nyelvben; ez alak a *-vuot*, p. o. *pahavuot* = f. *pahuute*, *ustebvuot* = f. *ystävyyte*. E szerint a finn *pahuute*, *ystävyyte* régibb ilyen alakokból erednek: *paha-vote*, *ystävä-vote*, a melyekben a képző még önálló szó volt. Ezt az egykoron önálló *vote*-t pedig igen alkalmasan az *ole-* „esse" (m. *vol-*, *val-*) igétől való cselekvés-névnek magyarázhatjuk, melynek szabályos képzése *-te* képzővel történik: *olte* „das sein, τὸ esse", vagyis az *ole*-nak eredetibb *vole-* alakját véve, *-volte*; ennek képzőűl való gyakori használatával az *l* kiszorúlván, eléállott a *-vote* (= lapp. *-vuot*). E szerint a finn *pahuute*, *ystävyyte*-féle szók valamikor *paha-volte*, *ystävä-volte* voltak s szorosan ezt jelentették: „[das] böse-sein, freund-sein". Hogy ez alkalmas magyarázata ennek a f. *uute*, *yyte*-féle elvont főnév-képzésnek, bizonyítja a magyar nyelv, mely a hasonló fogalmú szókat szintén a *val-*, *vol-* „esse" igétől való cselekvés-névvel, mint képző szóval, állítja elé: *-volt-a*, p. o. *jó-volta (istennek*: die güte gottes) *jóság*, f. *hyvyyte* (**hyvä-volte*); *sötét-volta* keveset különbözik a *sötétségé*-től (f. *pimeyte* ebből: *pimeä-volte*). A magyar *volt*-[*a*]-nak ezen használatával egyazon fokon áll tehát a változatlan lapp *-vuot*; ha a magyarban történetesen nem más képző fejlődött volna ki, t. i. *ság*, *ség*, mely az efféle elvont főnevek készítését nagyobbrészt egymaga vállalta el, a *volt*-[*a*] igenév is aligha még egy fokkal tovább nem haladt volna képzősülésében, úgy hogy, mint a finnben *-volte*, az alapszó hangjelleméhez is alkalmazkodott volna, s p. o. *sötét-volta* helyett ezt mondanók: *sötét-völte*. Megjegyzem itt, hogy a *jó-volt*[*a*], *mivolt*[*a*]-félékbeli *volt*-ot nem tartom múlt részesülőnek, hanem összevont *at*, *et*-es igenév (cselekvés-név)-nek, a milyen p. o. *élet* (v. ö. *élt*ében, mind *élt*ig) vagy a *lënni* igétől lét (e h. *lëvet*, ellenben *lëtt* e. h. *lëvétt*). — A finn *-uute*, *yyte* képzőnek *-volte* igenévből

való eredetére analogiát nyujtanak még a szláv nyelvek, melyek melléknevekből alkottak *-stĭ* képzővel elvont főneveket, p. o. *mudrostĭ*: okosság (orosz, tót *mudrosť*) ettől *mudrŭ* (*mudro*) : okos; ezen *-stĭ*, (*-sti*) képzőben ugyanis az indogerman *as-* „esse" igétől való *-ti* képzős cselekvés-nevet ismerték föl; s csakugyan a *-sti*-féle nevek is, a *ti* képzősek genusával egyezőleg, feminina. E szerint *mudro-sti* (ebből: *mudro* + *'s-ti*) szószerint „die klug-seiung" (sit venia verbo!) – „klug*heit*".

Elvont főneveknek melléknevekből való származtatása a magyar *-ság*, *-ség*-nek jutott szerepűl: *jóság*, *szépség*; ezenfelűl még collectiv-félék készűlnek vele: *erdőség*, *népség*. A régibb magyar nyelvemlékekben még képző szónak fordúl elé, *-ség* alakban, mélyhangú előszó után is: *magas-ség*, *gazdag-ség*. Ebből világos, hogy a *-ség* valamikor önálló szó volt, csak úgy mint a f. *kunta*, melylyel a collectiv-nevek képzésében egybe is találkozik. De vajjon mit jelentett mint önálló szó? Minthogy erre egyenesen a magyar nyelv adatai nem felelnek, körűl kell néznünk más nyelvekben, s keresni, mily szorosb jelentésű szók válhatnak az általános „állapot, lét" fogalom jelelőivé, s mint ilyenek a *-ság*, *-ség*-féle elvont nevek képzésére alkalmasakká? Továbbá azt is kell keresnünk, hogy akad-e ily alkalmas jelentéssel való szó a rokon nyelvekben, mely a m. *-ség*-vel alakilag egyeztethető?

A mordvin nyelvben: *ši* (moksa-mord.), *či* (erza-m.) a. m. „nap" („dies, sol"), s e szó már valóságos képző-szóvá kezd válni ilyen használatban: *par-ši*: jószág, vagyon, (erza) *paroči*: jószág, jólét, egészség (*para*, *paro* jó); *šumbra-ši*, *šumbra-či*: egészség (*šumbra*: egészséges); *śupav-či*: gazdagság (*śupav*: gazdag). Itt a „nap", mint bizonyos életidő-részt kifejező szó, világos hogy már szélesebb „élet, állapot, lét" értelemben van véve; a „gazdag-nap", „egészséges-nap" teszi a „gazdag, egészséges-lét" bizonyos tartamát; a „jó-nap" a „jó-időt", vagy azon factorok összegét is lehet alatta érteni, melyek azt főleg alkotják („jószág, vagyon"). A „nap"-nak ilyen általánosított fogalma, mely azt majdnem képzőszóvá teszi, mutatkozik p. o. a magyar és német nyelvek ilyen szólásaiban is: *öreg napjaimra*, auf meine *alten tage*, in seinen *jungen tagen*, nutze deine *jungen tage* (*öreg-*

ség, alter, jugend). De a mint a mordvinban a *ši, či,* épen úgy találjuk használva a zürjében a *lun* szintén „nap“ szót: *ozír-lun*: gazdagság (*ozír*: gazdag), *šuda-lun*: szerencse, boldogság (*šuda*: szerencsés, boldog), *vermítöm-lun*: erőtlenség (*vermítöm*: erőtelen); *tom-lun*: fiatalság (*tom*: fiatal).

A finnben vagy egy *sää* szó, mely „időt“, azaz „tempestas, witterung“-ot jelent; *lumi-sää* (hó-idő): havas idő, *kova* v. *paha sää*: kemény, rossz idő, *hyvä sää*: jó idő. Jelentésre nézve ez a szó elég közel áll a mord. *či*, zürj. *lun* szókhoz, melyek „nap“-ot, és átvive „bizonyos állapotban töltött időt“ jelentenek; sőt a *sää*-nek megvan már a szélesebb „valaminemű idő“ jelentése is. Látni-való tehát, hogy állapotjelző, s elvont főnevek képzésére lehetőleg alkalmas szó. Ha már most tekintetbe veszszük, hogy a m. *jég* szónak egy közös ugor *jenge* alakból a finnben *jää* alakja lett, a finn *sää*-vel is egyezőnek mutatkozik a magyar, hajdan önállóan is megvolt *ség,* képző szó. Ezen egyezés s a fentebb fejtegetett analogiák szerint nem csalódunk, ha a *ség* jelentését egyértékűnek tartjuk „valami nemű idő“-vel; e mellett azonban azt is gyaníthatjuk, hogy ez is csak az eredetibb „nap“ jelentésből fejlődött ki, s hogy a finn *sää* és m. *ség*-vel maga a mordvin *ši, či,* „nap“ is egy és ugyanazon szó, melyet már félig meddig képző szerepében látunk működni.

BUDENZ J.

EGY HIRDETMÉNY.

A Magyar Nyelvőr jelmondata, habár nincs is homlokára nyomva, világos: együttesen működve tanítani s tanítva tanúlni. Szívesen fogadtuk tehát s jó kedvvel nyitottunk tért Brassai megrovásának, mind a mellett hogy nekünk szólt a leczke, s mind a mellett, hogy a kifogásolt kérdések nagy részére nézve ellenkező a meggyőződésünk.

Az Egy Hirdetmény, a mint mindegyikünk tudja, a Magyar Nyelvőr „előfizetési felhivása“ volt; ennek kifejezéseit rostálta meg tudósunk, s a mi kivetni-valót talált benne, felsorolta, s helytelenségüket tüzetesen kimutatni iparkodott.

Kifogás alá vette először is magát az „előfizetési felhivást“. A „felhivás“ az „előfizetés“-sel, úgymond, csak abban

a viszonyban lehet, a melyet *ra re* raggal szoktunk kifejezni; ámde ezt a viszonyt az *i* nem jelölheti. Valamint tehát „ebéd*re* hivás, vásár*ra*, sietés“ sat. helyett nem mondhatni „ebéd*i* hivás, vásár*i* sietés“, úgy „előfizetés*re való* felhivás“ helyett sem járja az „előfizetés*i* felhivás“.

Tökéletes igaza van. Ha az „előfizetés*i* felhivásra“ analogiát keresünk nyelvünkben, hiába keresünk; nem találunk. Minden igéből képzett főnév ugyanis, ha objectummal határozzuk meg, objectumát ép azon raggal követeli magához, mely ige-voltában szokott hozzá járulni. Tehát isten*nek* ajánlani: isten*nek* ajánlás, gunyhó*ban* lakni: gunyhó*ban* lakás, egyház*ból* jönni: egyház*ból* jövés, or*ra* bukni: or*ra* bukás (előfizetés*re* fölhíni: előfizetés*re* fölhivás), isten*től* elrugaszkodni: isten*től* elrugaszkodás sat., nem pedig: isten*i* v. isten*neki* ajánlás, gunyhó*i* v. gunyhó*bani* lakás, egyház*i* v. egyház*bóli* jövés, orr*i* v. or*rai* bukás, isten*i* v. isten*től*i elrugaszkodás.

A figyelmeztetés helyén volt. Köszönjük.

Második kifogása a *nek* rag alkalmazását illeti. Az Előfizetési Felhivás irója, olvassuk a megrovásban, úgy látszik, olyforma nézettel van a kétféle birtokosról, mint egykori tekintélyes irodalmárunk a *látám* és *láttam*-féle multakról, hogy t. i. a két forma csak arravaló volna, hogy egyhangúság kerülése végett tarkázzuk vele elbeszélő stilusunkat; legalább a *nek*-es és *nek*-telen birtokosok vegyes sora nem hágy valami elvet sejtenünk, mi használatukat vagy rendezésüket szabályozná. A szabály, úgymond, a lehető legrövidebben ez: accentuált birtokos *nek* nélkül, accentuálatlan *nek*-kel.

De ezt már ily alakban alá nem írhatjuk. Nem írhatjuk alá pedig azért, mert a nyelvbeli tényeknek csak egy részéből van leszármaztatva, mert a *nek* történetének figyelembe nem vételével készült.

Ha a különböző nyelvek háztartását egymással összehasonlítjuk, azt fogjuk tapasztalni, hogy az egyik több, a másik kevesebb eszközt szerzett be gazdaságába. Az egy vagy más tekintetben szegényebb nyelv azonban ép úgy beéri a maga meglevő csekélyebb készletével, mint a gazdagabb az ő nagyobb számú eszközeivel, úgy hogy a hiányt gyakran nem is érzi, vagy ha érzi, a meglevő erőkkel böl-

csen pótolni is tudja. Például a magyar s a vele rokonságban álló nyelvek ép oly jól megélnek a nem, mint a nyelvek legjava része a kettős szám nélkül; a zsidó ép oly jól kijön a maga két idejével, mint a görög az ő háromszoros számú időalakjaival.

Gyakran megtörténik azonban, hogy egyik-másik nyelv vagy ön-ösztönéből vagy megfigyelés, idegen ráhatás következtében a meglevő hiányon segíteni iparkodik s idővel a fogyatkozást pótolja. Ilyenkor két eset állhat be. Az ujonnan beszerzett eszköz vagy átmegy lassanként a közhasználatba s a régibb pótlónak ebbeli functiója apránként kivesz, s legföljebb csak egyes kifejezésekben maradva meg tanúskodik egykori szerepéről; vagy pedig az alkalmazásba vett új erő mellett a régibb kisegítő, pótló eszköz is forgalomban marad.

Az elsőre világos példát nyújt nyelvünk a superlativusban. A mai *legnagyobb*-féle superlativus, mint tudva van, későbbi keltű. Pótlása kétféle módon történt: a tulajdonságjelölő *ségű* s a vele rokon *séges* képzővel, pl. „Ő részeit neki adná es hét drágalatus s é g ő lányokat: traderet ei partes suas et septem puellas s p e c i o s i s s i m a s." (Bécs. cod. 44.). „Ime őköztök áldott Jézus megjelenik szép s é g ő hősnek személyében: ecce in medio eorum Jesus apparuit in specie s p e c i o s i s s i m i juvenis." (Fer. leg. 136.); „Jézus akará megvigasztalni ő hiv s é g e s lyányát: Jesus volens suam sponsam f i d e l i s s i m a m consolari." (Fer. leg. 73.); másodszor a *mind*-hez való hasonlítással, pl. „Igy leszen e m e n (d) t ő l g o n o s z b nemzetnek: sic erit generationi huic p e s s i m a e." (Münch. cod. 41.). „E földön élő embörök közzül. m e n (d) t ő l e l s ő tanítványa lőn." (Debr. cod. 1.). E kisegítők közől a *legnagyobb*-féle superlativus szerepében ma már egyik sem működik.

A második esetre szóló példa a birtokosbeli *nek*. Volt-e hajdanában nyelvünkben birtokosrag s ha volt, mi módon hanyagolhatta el a nyelv általános használatba-vételét, ezt fejtegetni nem tartozik ide; elég az hozzá, hogy a *nek* tudvalevőleg nem birtokos, hanem tulajdonitó-rag, s csak pótolja a hiányzó birtokos-ragot. Hogy e kisegítő működtetése előtt is képes volt a nyelv a birtokviszonyt kifejezni, s hogy ez rend szerint a birtokos helyének meghatározásával s néha a hangsúly alkalmaztatásával történt, az nem szenved semmi

kétséget. Hogy azonban ez a kisegítő eszköz nem minden esetben felelt meg, különösen az írott nyelvben nem, az érthetőség, világosság, rövidség követelményeinek, arról a *nek* alkalmazásba-tétele tanúskodik.

A birtokos viszony kifejezésének tanulmányozása e kettőről győz meg bennünket. Először, hogy a kezdetben valószinűleg szükségből alkalmazott *nek* az irodalmi nyelvben mind tágabb és tágabb körben kezdett szerepelni, úgy hogy több író *nek*-telen birtokost alig használ; másodszor, hogy a népnyelv, mint ily újításokkal szemben mindenütt és mindenkor tenni szokott, csak lassan alkalmazkodott hozzájuk s még napjainkban is nagyobbára beéri a régi pótló eszközzel.

Mi következik ebből? Az, hogy a szükség eseteit leszámítva (hangsúlyozott birtokos) s kivéve ha a birtokosnak az írott nyelvben szemmel-látható ki nem fejezése zavarólag hatna a gondolatmenetre, tetszésünkre van bízva, hogy *nek*-es vagy *nek*-telen kifejezéssel éljünk.

A birtokviszony ilyetén használatára, illetőleg használhatására két egészen analog, világosan beszélő példa áll rendelkezésünkre.

Az egyik a jövő idő. A magyarban a jövő cselekvés jelölésére a régi nyelv tudva-levőleg nem rendelkezett saját igealakkal, hanem a jelennel s jövőjelölő határzók segitségével pótolta; pl. m a j d í r o k, j ö v ő r e jobban v i g y á z o k. A XV. században feltünő *fog* segéd-igés jövő csak a XVII. században kezdett nagyobb és nagyobb tért foglalni az irodalom nyelvében; a nép embere azonban manap is jól megvan nélküle, s csak olykor-olykor, mintegy elvétve veszi ajkára.

A másik az úgynevezett szenvedőrag. Ennek a hiányát is, miként a birtokos-ragét, a nyelv eleve a maga helyén hangsúlylyal s a tárgyszónak közvetetlenűl állítmánya elé helyezésével pótolta; pl. „Herodes, J é z u s-látván, (J e s u m videns) igen örüle.“ (Döbr. cod.) „És i m á d s á g-tevén, leülének.“ (Nád. cod.) „És i m á d s á g-megmondván, felkele.“ (Debr. cod.) „Jézus, k e z e-elterjesztvén, tiszta ostyát ajánla miértünk.“ (Érs. ujv. cod.) „Egy kevetet választának, D u n a-látni bocsátának.“ (Hist. én.) „Az sziz Máriát elhivá ez keménségös c s u d a-látni.“ (Érs. ujv. cod.) „Kiméne m a g-

vetni a magvető ember.“ (Sylv.) „Egykoron kimöne buzavirág-szödni. Zab-aratni járogattam.“ (Kriz. Vadrózs.) „A feleségem kender-vetnyi van. A cselédeimek fa-vágnyi mentek kü az erdüre.“ (Göcseji tájsz.) Vigyázz, kiszúrad a szemem stb. stb.

Ezeket tudva s szem előtt tartva lehetne-e haboznunk itéletünk kimondásában azon elmélet fölött, mely az elszámlált tények előtt szemeit bekötné, füleit bedugná, s például ilyforma szabályokat állítana föl. „A magyarban külön időalak a jövő cselekvés jelölésére nem létezik; hanem a jövő időt ez a két vonás jellemzi; elsőbben a jövő cselekvésnek már az előzményekben való nyilvánulása; pl. Ugy-e írsz nekem? Írok. Másodszor, hogy jövőre mutató szók társaságában jelenik meg; pl. Holnap szüretelek. Mire-való hát a *fog*, kérdhetné valaki. Csak arra, hogy a jövőre figyelmeztessen oly esetben, midőn ama két jellemvonás közől valamelyik nincs meg; pl. Írni fogok levelet. Íróink persze, a kik ezt az elméletet nem is gyanítják, azt gondolják, az a *fog* csak stilus-tarkázatra való.“

A tárgyragra nézve is eleállhatna valamely theoretikus; s mily fonákság íróinktól, mondhatná, hogy nyelvünk világos ujjmutatásának hátat fordítva idegen ösvényen botorkálnak, s a *t* ragot ott is használják, a hol egyáltalában nincs helye. A leányok virág*ot* szedni mentek. A legények lány*t* nézni járnak. A szivem*et* repeszted meg. Pessime! Az alföldi s a székely nép így mondja ezt: virág-szedni mentek, lány-nézni járnak, szivem repeszted meg.

A theoretikus szabálya, a mint e példákból látjuk, öszszetéveszti, a mit soha sem szabad összetéveszteni, hogy t. i. más a lehet s más a kell.

De hátha a *nek*-re nézve mégis igaza van a t. cikkirónak s használatát illetőleg a nyelv félre nem érthető példákban kimondotta a maga szabályát?

Lássunk tehát egy pár példát.

„Ime úr*nak* angyala jelenék Józsefnek.“ (Münch. cod.) „Ime isten*nek* angyala jelenék Józsefnek.“ (Jord. cod.) „Ime isten*nek* angyala megjelenék Józsefnek.“ (Pesti.) „Ime az isten*nek* angyala megjelenék Józsefnek.“ (Sylv.) „Ime az úr*nak* angyala megjelönék az Józsefnek.“ (Félegyh.) „Ime az úr*nak* angyala megjelenék Józsefnek.“ (Csipk.)

Kivánja a t. czikkiró, hogy ilyen ezer és ezernyi parallel helyet állítsunk egybe? Ha kivánja, megteszszük.

„Mindön nemű teremtött álatok*nak* kiszármazásá*nak* eredeti és folyása.“ (Nagysz. cod. 2.)

Ilyenekkel is szolgálhatunk a régi nyelvemlékekből, ha akarja kötet-számra.

De nem csupán a régi nyelvemlékek mondanak ellene Brassai szabályának, hanem ellene mond az összes későbbi irodalom is. Lehet-e, kérdjük, szabad-e ennek szavát fülünk mellett elosonni hagyni? Nem bizony.

De lássuk a nép nyelvét; nézzük, vajjon nem ágoskodik-e fel ez is többször Br. szabálya ellen.

A t. czikkiró állítása szerint accentuált birtokos *nek* nélkül áll. Hibásak tehát a következő birtokviszonybeli kifejezések. „M á s n a k lovát inkább meghajtja a fuvaros. M á s n a k tehene a magáé mellett koplal. 22. Hogy f a r k a s n a k gyomra légyen koporsója. 34. A h o s s z ú n a k végét későn érhetni. 48. G y e r m e k e k n e k fegyverök a sírás. 82. A p o k o l n a k utját szembekötve is feltalálni. 88. V a k e m b e r n e k lova nehezen hízik. 101. Nehéz a n é m á n a k szaván eljárni. 109. Nehezen lehet a v a k n a k felesége jámbor.“ 110. s a t. (Dugonics. Péld. II.) „A ki neköm adná k i n y e r é n e k héját, Biz ez is meglátná m e n n y e k n e k országát; A ki neköm adná p o h a r á n a k vizét, Az is megkóstóná a m e n y o r s z á g izét. 9. Eleikbe állott s a fekete gyászváros k i r á j j á n a k a nevibe meghitta őköt a lakadalomba. 410. Elbeszélte, hogy ment keresztül m i n d e g y i k n e k h á l ó h á z á n.“ 411. (Kriza, Vadr.)

Hát ezeket, a Népköltési Gyűjteményekből vett helyeket hogy egyezteti ki egymással:

„Jó g a z d á m*nak* kicsi fia jöve velem halálomra. I. 202.	Majd bepanaszlom az istennek, hogy kelmed benn fogja a más e m b e r igaz jószágát. I. 388.
Még csak e' lélök se vót, a kit a tenger-sok e l l e n s é g*nek* elibe kügygyön. I. 421.	Leszálljunk az angolok völgyibe, Kossuth Lajos h á z a eleibe. I. 291.
Én vagyok az a n y á m*nak* a legkedvesebb lánya. II. 26.	Én vagyok az édes a n y á m legkedveltebb lánya. 25.

Folytassuk?

Azt hiszszük azonban ennyi is elég. Különben is fölösleges minden további idézet, mert a szabály maga czáfolja meg azt, a mit alkotója tulajdonkép bizonyítani akar vele. Azt mondja ugyanis: Az accentuált birtokos *nek* nélkül, az accentuálatlan *nek*-kel áll. Ez más szóval annyit tesz: ha a birtok, a tárgy, a határzó vagy az állítmány van hangsúlyozva, a *nek* kiteendő. Hogy egyeztethetők tehát össze a számtalan eset közől például a Népköltési Gyüjtemény I. kötetének meséiből vett következő helyek: „A mint itt nézeget, szemébe ötlik az apja viskója. 387. Egyszer elérkezett a pokol kapujához. 388. Belevettetöm a lányom gyürüjét a kútba: 413. sat. Mert hogy ezekben az „apja, pokol, lányom" nincsenek hangsúlyozva, világos; különben ez volna a szórend. Az apja viskója ötlik szemébe. A pokol kapujához érkezett el. A lányom gyürüjét vettetem a kútba.

De meg, őszintén bevallom, én sehogysem tudom megérteni t. czikkirónknak a birtokosra vonatkozó hangsúly-féle elméletét; mert hogy egyre megy, akár azt mondom: „Az a gaz kópé elvesztette a feleségem gyürüjét" akár pedig: „elvesztette (a) feleségem-nek a gyürüjét", az nem szorúl valami fogas argumentumokra. Itt az accentust hijába híjuk segítségűl; mert a *nek* elhagyására vagy kitételére az ily esetekben legcsekélyebb befolyása sincs a hangsúlynak; de nem is lehet, mert a praedicatumon fekszik.

Végűl még egy esetet akarok fölemlíteni annak bizonyságáúl, a mit czikemnek kezdetén a *nek*-nek az irodalmi s népnyelvben való terjedéséről s alkalmazásáról mondtam. Brassai azt veti az irodalom férfiainak szemére, hogy nem gondolva meg, hogy az *egy* közbevetése okvetlenűl megkivánja a birtok mellé a *nek* ragot, érzéksértőleg így írnak: „Napoleon egy levelét olvasták fel." Hanem a népnyelv még ezt a szigorúbb szabályt sem tartja oly szent és sérthetetlennek, hogy ne vétene ellene; vagy helyesebben: még ez általánossá vált usus ellenére is, ha eszébe jut, ha kedve tartja, biz ő megmarad a régi nyomon. A Népkölt. Gyüjt. I. kötetének 387-ik lapján ugyanis ez áll: Egyszer észreveszi hogy a szomszéd czigány épen akkor akarja ellopni anyja egyetlenegy malaczát.

S én azt hiszem, ha ilyen példák után vadásznánk, aligha többet is nem találnánk.

Vagy talán mindezek helytelenségek, mert az elmélet keretébe be nem szoríthatók?

SZARVAS GÁBOR.

A NYELVTAN ÉS A KÖLTŐI NYELV.

A M. Nyelvőr. VII. (juliusi) füzetében kemény s kissé gúnyos hangon tartott leczkét kapok azért, hogy egy francziából fordítottam költeményben (Az elveszett ösvény, Lemoyne Andrétól) *vízliliom*-ot és *télzöld*et írtam „víz*i* liliom" és „tél*i* zöld" helyett. Volf György úr, a leczke adója, minthogy épen azt állítani nem akarja, hogy németből fordítottam Lemoyne versét, kisüti mégis, hogy németűl gondolkoztam a fordítás alatt (vagy talán franczia-német szótárt használtam, nemde?) s a wasserlilie és wintergrün lebegett előttem. Bizonyossá tehetem Volf György urat, hogy csalódik. A két német szó eszembe sem jutott. Hanem mint maga is véli: „metrikus okokból" (nem ugyan németűl gondolkoztam, hanem) használtam az általa megrótt szavakat.

Jelen soraim czélja nem az, hogy a „télzöld" és a „vízliliom" védelmére keljek. Ez alkalmat a bűnösnek talált két szó védelme helyett inkább arra használom fel, hogy megpendítsek egy kérdést, melyre nézve ohajtanám, ha Volf György úr, vagy más, nálam mindenesetre hivatottabb n y e l v é s z, s e g y s z e r s m i n d í r ó elmondaná nézeteit, s kifejtené, indokolná és kellőleg megalapítaná és megállapítaná a vezéreszméket. S ez a kérdés, hogy ne kerűlgessem tovább, a következő.

„Vannak-e vagy nincsenek a költői nyelvnek némi szabadságai a nyelvtannal szemben?" Vagy más szóval: „A nyelvtan ép oly szigorú merevséggel követelheti-e szabályai respektálását a költői nyelvtől, mint a prózától"?

Vettem már szelét némi hajlamnak grammatikusainknál arra, hogy igen is; a költői nyelv csak úgy tartozik magát a grammatikának mindenben alávetni, mint a próza s mint maga az élő-, a közbeszéd. Vettem észre, hogy költőket megrónak némi szabadságokért, melyeket a legjobb költők is,

kik nyelvérzék dolgában ép úgy az írók javához számíthatók mint nyelvtan dolgában, széltiben használnak. Vettem észre, hogy a költők nyelvét épen azzal a szoros rőffel mérik, mint a prózát vagy a közbeszédet. Pl. a Nyelvőr szerkesztője folyóirata I. füzetében Petőfi János vitézének nyelvében a nyelv szelleme ellen elkövetett vétségeket, jelesen szórendi lázadásokat talál; mások Arany Buda halálának szórendjét támadják meg; pedig Petőfi és Arany legalább oly jól tudnak magyarúl, mint birálóik; s csak ebben a VII. füzetben is Joannovics György egy sor verset, nem tudom kiét, megrója azért, hogy az *is*-t nem jó helyre tette, írván:

„Bárha könyben *is* fürödtünk"

e helyett: „Bárha könyben fürödtünk is"; s gúnyosan utána veti: „Igen, de mi lesz akkor az *előttünk* szóra csinált (?) rímből"? Pedig ha ez is hiba, akkor csakugyan bajos lesz verset írni ezután.

Megvallom, ily nyelvészi és kritikusi tekintélyekkel szemben is, nekem e részben némi skrupulusaim vannak. Azért újra fölteszem a kérdést: követelheti-e a nyelvtan szabályai respektálását a költői nyelvtől is ép oly szigorú merevséggel mint a prózától vagy a közéletbeli beszédtől?

A költészet eleitől fogva vett magának némi szabadságokat nemcsak a nyelvvel, hanem a gondolkodással s a tényekkel szemben is. A mit poetica licentiának neveznek, nem a magyar költők találmánya, kik azzal magyarságuk megromlott voltából élnének. A költő logikája más mint a közemberé. A tények sem kötik őt úgy, mint pl. a historikust. A természettudós tanait a fényről és hangról, télről és nyárról, fecskéről és sasról, ő nem köteles elfogadni s aláírni. Ha minden irányban ily szabadságai nem volnának, mi különböztetné meg a költészetet egyfelől a tudománytól, másfelől a prózától? Önként értetik, hogy szabadságának határai is vannak; de hogy vannak szabadságai, azt senki sem fogja tagadni.

Merem mondani, hogy mint a logikával és a tényekkel, úgy a nyelvvel s a nyelvtannal szemben is vannak. Tapasztalom legalább a legjobb s legmagvasabb költőknél is, hogy élnek olyas szabadságokkal, minőket próza-író soha sem vesz magának.

Ily szabadságokat vesznek a legjobb s ismétlem, a legmagyarabb költők a nyelvtani formák (hajlítások, ragozások), továbbá a szórend s végre a mondatkötés és szerkezet szabályaival szemben.

Az első rendbeliek között leggyakrabban találkozunk az ikes-igék hajlítása elleni „vétségek"-kel. Riedl Szende a minap egy sereg ily vétséget hozván föl Arany, Petőfi, Vörösmarty s mások — sőt a nép dalaiból is, arra a következtetésre jut, hogy vagy ezek az írók, s maga a nép és így senki sem tud magyarúl, vagy az ikes igék Révay óta dívó szabályai nem állanak. Nézetem szerint hibás következtetés. Ha Arany azt írja: „alúgy" — (alugyál helyett), ha a nép azt dalolja: „Nézz rózsám a szemembe, mit olvas*ol* (olvas*sz* helyett) belőle"? ebből sem az nem következik, hogy Arany s a nép nem tud magyarúl, sem az, hogy Révay igeragozástana hibás; hanem az, hogy a költői nyelvnek módjával s helyes okkal joga van némi szabadságokat venni a nyelvtannal jelesen az alaktannal is szemben. S nem csupán az ikes igéknél találkozunk ily szabadságokkal. A *ban* helyett *ba* ragot a rím vagy mérték kedvéért minden költő széltében használ. Azt következtessük-e, hogy vagy nem ismeri a *ban* és *ba* közti különbséget, vagy a nyelvtannak nincs igaza, mikor a kettő közt különbséget tesz? Nézetem szerint egyiket sem. Szarvas hibáúl teszi ki Petőfinél e kifejezést „Magamnak is ugyan kutyáúl lett *dolga*;" — d o l g o m helyett. Még ha hiba is volna prózában, — a mit tagadok, mert mondjuk: „a magam dolga" „a magad kalapja", semmi esetre nem volna hiba versben, hanem csak oly szabadság, melylyel Petőfi példájára bátran élhet akárki. „Az óriás amint rálépett *volna*" e helyett v a l a; „Közelebb vizsgálta, s látta, hogy mi *legyen*" e helyett, hogy m i (az), szintén vétségek Szarvas szerint; szerintem csak megengedett szabadságok; mert a *volna* és *vala* a *légyen* és *van* közti határvonalak, s átalában a jelentő és kötő mód közöttiek, részint nincsenek oly szigorúan elvonva, részint nem zárják ki annyira az egymással való érintkezést, hogy költői nyelvben egész bátorsággal, de kellő tapintattal, a mi egymást nem zárja ki, átléphetők ne volnának. A névelő (artikulus) elhagyása hiba lehet a közbeszédben; de akármennyit bizonyítják Vörösmarty ismeretes sorának: „Bort

megiszsza magyar ember" hibás voltát, én azt nemcsak menthetőnek, s így a költői nyelvben megengedhetőnek, hanem épen zamatosnak, a laposságtól mentnek érzem.

Hasonló eltéréseket az alaktan szabályaitól másokat is idézhetnék még, ha czélom a tárgy tüzetes fejtegetése s nem csak a kérdés egyszerű fölvetése volna.

Még gyakrabban találkozunk eltérésekkel vagy szabadságokkal a szórend tekintetében. A Joannovics által felhozott s imént idézett példát oly csekély vétségnek tartom, melyet megróni nem mernék. Alig súlyosabbak azok, melyeket Szarvas Gábor kijelöl Petőfi János vitézéből. Sőt némelyike ezeknek csak úgy jó, a hogy van. Pl.: „A menyecske szeme *könytől lett homályos*"; ha a súly a *könytől* szón van, nem is lehet máskép a szórend. Az ilyen: János vitéznek ez *került sok bajába,* e helyett: sok bajába került; vagy ez: Nem sok híja volt, hogy ő is *ment utána,* e helyett: hogy ő is utána ment, valóban oly csekély mérvű „lázadások" a szórend ellen, hogy miattuk fejvesztésre a legszigorúbb törvényszék sem itélhetné el a nemzeti genius iránt illoyalis (!) Petőfit.

Arany János „Buda halálából" a megszokott és szabályos prózai szórend elleni ily „lázadások" egész seregét idézhetjük; alig van lap, melyen ily égbekiáltó vétségeket (!) ne találnánk a grammatikusok által szent és sérthetetlen törvénynek hirdetett syntaxis ellen. Ilyenek, hogy száz meg száz közől csak néhányat idézzek:

„Tagot is embernek párjával az isten,
Ada csupán egy főt, urrá egész testen."
„Méhraj is indúl csak egy anya röptére."
„Ne hagyja, hogy érjem, Isten, e baj végit."
„Engem a nagy vénség tart egyedül búra."
„Őrizd magad attól, gyenge szived' lássa."

(Másod. én.)

„Még Budaszálláson Etele is múlat."
„Fényt hova és meddig a nap is áraszszon."
„Nem is a szeretet, atyafi szent hűség,
Szülte csupán tettét puha kis lelküség."
„Tudom szeretetben hozzá te vagy édes."

(Harm. én.)

„Úgy Etel is bármint seregét zavarja,
Helyre legottan gyűl, mihelyest akarja."

„Igy a király napról sergét töri napra.“
„Büszkén valamennyi érzi a hún ember.“

(Negy. én.)

„Az asszonyi nép is gondba fejét főzi,
Kicsiért nagy felleg homlokát redőzi.“
„S mint aratók pásztát nagy szél gabonában
Hogy fognak :“
„Amaz örök csendet veszi lárma közre.“
„Hej, micsoda zsákmány aznap esett halva.“

(Ötöd. én.)

„Szőve ködbül sátoruk van.“
„Sarkantyúba lovat vesznek.“

(Hat. én.)

De elég ebből. Olvassa e sorokat valaki a grammatika éles pápaszemén; vagy olvassa a zamatos nyelv iránt költői érzékkel: nem egészen más lesz-e ítélete? Vajjon Arany nem tudná a nyelvtant, a szórendet; vagy versnyűg miatt forgatná, kényszeredve szavait? Nem a bizony.

Vajjon Kölcseyt, mikor ezt írta:

„Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére ?“

mi kényszerítette, hogy eltérve a természetes prózai szórendtől, ne így rendezze versét:

„Hol van a hon, melynek szent földére
Győzelemben csorga Árpád vére ?“ ;

holott a rím, mérték így is csak oly jól kiütötte volna. S helyre kell-e állítanunk az utóbbi szórendet az előbbi ellenében?

Ismét:

„Völgyben ül a gyáva kor ; s határa
Szük köréből ősc saslakára,
Szédeleg, ha néha fölpillant“ —

És Vörösmarty Hontalanának kezdő sora:

„Járatlan utakon ki jársz“

vajjon azért lépnek-e félre a szórend országutjáról, mert íróik nem birnának rajta menni egyenest? Alig hiszem.

De nemcsak az egyes, egyszeri mondat szórendében, hanem a mondatok összefűzésében is akárhány eltérést találunk, melylyel a költői nyelv a prózával s a nyelvtani syntaxissal szemben szabadon él. Leggyakoribb az inversio, mely a közbevetett mellékmondatot kiragadja kapcsolatából

s előre bocsátja, mielőtt még ki volna mondva a főmondat alanya, melyhez tartozik tulajdonkép. Pl.

„Holott örökké él a fájdalom,
Nehéz keblem sohajjal van tele." (Vörösm.)

Prózában: „Nehéz keblem, melyben a fájdalom örökké él, sohajjal van tele."

Vagy kétszeresen is, Tompánál:

„Oh Szent, melyért küzködve éltél,
— Sorsán kiontva lelkedet —
Ez ünneplés öröm-tüzénél:
Lásd nemzeted', halld nyelvedet!"

(Kazinczy F. Eml.)

„Erős indúlat — —
Szúnyog boszúját megcsalá,
S ezt melyre bízta, a golyó
Hütlen merült a viz alá."

Tisztes prózában: a golyó, melyre Szúnyog boszúját bízta stb.

De miért sokasítani a példákat? Ha a föltett kérdésre feleletnek nem is, arra mindenesetre elég ennyi is, hogy igazolja a kérdés fölvetését. A feleletet pedig kérem s várom a tudós uraktól. Addig függeszszék föl ama két bűnös szóösszetételem fölött is a végső itéletet. — Ez a kis galgenfrist jól fog esni bűnös, nyomorúlt fejemnek.

Szász Károly.

I S.

A Nyelvőrrel az imént kezdvén megismerkedni, reményem támadt, hogy általa magyar nyelvészeti jegyzeteim felgyűlt halmazából a magvasabbjait színre hozogathatom. Leleteim közt lehet nem egy unicum. Nyelvünk eddigi fejlődésében nagyon megérzett egy mindenkinek tárva álló szakközlöny hiánya. Már ha hiba volt eddig a halogatás, most a közlékeny Nyelvőr mellett vétek volna a hallgatás.

Én sem hallgathatok már. Előre is ellene vallok a *ha-is* tájszólás székelyvoltának, mi a Nyelvőr VII. füz. a „Szórend" czikkben a m. nyelv szótára nyomán hibásan állíttatik. E tájszólást, ha én általam jutott volna a szótárba, nem székely divatúnak, hanem kapnikinak írhattam, mint az 1864. évi „Nyelvtudományi Közlöny" II. k. 3. f. a

„Kapnikbánya és vidékének nyelvjárása“ közleményből is kiérthető.

Az *is*-ről mint kötőszóról érdemes még azon székelyes szereplését felemlíteni, mely szerint tagadó mondat végén a *se sem* helyét foglalja el, p. o. nem tud ő es = nem tud ő sem, ne menj egy toppot es? nincs neki még egy es; kérdőleg: nem tud-e ő es? — nincsen-e neki egy es?

Önként érthető, hogy az *is* a *ne nem*-mel közbejutva *se sem* lesz a székely szokásban is, p. o. ő sem tud, egy toppot se menj; még egy sincs neki, kérdőleg: ő sem tud-e? — egy sincsen-e neki? nemkülönben feleletben, mint: ő sem, senkisem. Azonképen az *is* tagadó mondatban nem köthet szókat össze a székely szájában sem; helyette a *se sem* járja, p. o. ne legyen gondod se egyikkel se másikkal, nem pedig: egyikkel *es*, másikkal *es*.

De az ily köznyelvi sajátságot is érdeklő következtetéseket mellőzve, az *is* székelyes végző-voltáról említést tesz mind Budenz az 1860. évi „Magyar Nyelvészet“ IV. füzetében, a hol a „Székely beszéd“-et ismerteti, mind a „Háromszéki nyelvjárás“ ismertetője ugyan a „M. Nyelvészet“ 1861. évf. III. füzetében.

A disjunctivus *se sem* mint az *is* conjunctio ellenmásának szép és érdekes szerepe jutott, midőn kettejével véve oly rimded és körmondatszerű kétágú szólamokat alkot, melyek a magyar nyelv sajátságának szebbjei közé tartoznak.

Se ingėm se gallérom. Se étėm se itam.

Se hideg se meleg. Se éjjelem se nappalom. Se Péter se Pál. Se nem ép se nem szép. Se hasznom se károm.

Se hám se vám. Se baj se vaj. Sem fü sem fa Se pénz se posztó. Se büt, se bát nem mondott.

Sem él sem hal v. se nem él se nem hal. Se láss se hallj v. se ne láss se ne hallj. Sem siet sem késik v. se nem siet se nem késik az Isten haragja. (Zrinyi.) Se prücs-ki se hajcs-ki nincs neki, ugy kifogyott birtokából. Se visz-ki se hoz-ki v. siczkiseczki, (tréfás szó.)

Se té se tova. Se elé se hátra. Se künn se benn. Se egyszer se másszor. Se egy- se másként.

Általán az efféle szólamokban a viszonellenes szók egymáshoz pározása és együtt bizonyos fogalomra avatottsága teszi a közmondás természetét. Ha már a *se* helyébe *is* járulna, az igy kapcsolt szók saját jelentőségökre térnének vissza.

LŐRINCZ KÁROLY.

„MAGYAR-NÉMET ÉS NÉMET-MAGYAR PÓSTAI KÉZI-SZÓTÁR"

Pest 1870.

Legtöbb új szót, tehát aránylag legtöbb hibás alkatú szót találunk a mindenféle műnyelv terén. Ezt azon hibás nézetnek tulajdoníthatjuk, hogy az illetők minden műfogalmat okvetetlen magyar szóval akartak jelölni. Ez a túlságos purizmus azután a nyelv tisztátlanítását vonta maga után; mert ha idegen szó helyett szabályrontó magyar szót kapunk fel, ezt purizmusnak, nyelvtisztításnak ugyancsak nem mondhatjuk. A magy. államvasutak ügyvitelének magyarítása most foly, s már-már a tisztviselők, az „irnokok" faragcsálják a műszókat.*) Az a legnagyobb baj, hogy nálunk még ma is kiki hivatottnak és illetékesnek tartja magát a nyelv csinálására. A „Mérleg" cz. új lap szerkesztője avval bizonyítja nyelvtudását, hogy ő már több új műszót „készített" s hogy ezeket el is fogadták.

A fönt nevezett könyvecskében is akadtam legújabb gyártmányokra. Itt azon fölűl, hogy ezeket az érdemlett méltánylásban részesítem, használva az alkalmat, egyéb, benne eléforduló hibás képzéseket is elsorolok, ámbár nagy részük közdivatú.

Lássuk először is a hibásan csinált szókat. (1) *Bizottmány, jelvény.* A *mány mény* és *vány vény* képzők csak igetőhöz járulhatnak (tudomány, vetemény, irtovány), pedig *bizott* és *jel* névszók; az elsőt nélkülözhetővé teszi

*) A honvédségi utasításokat szerkesztő bizottságnak Thaly K. is tagja, ki jól ismeri a Rákóczyék műnyelvét, s reméljük, ez utasítások nyelve kifogástalan lesz.

bizottság, a másodikat jel és jelkép. (2) *Bőröndő*: l. a Nyelvőr 48. lapján az *öndöt*. (3) *Dijasztani* taxiren, *dijasztás* taxirung; pedig ott van mellette az is, hogy dijszabás! hát ez maga nem jó? és *díjasztani* helyett dijat szabni nem jó? *aszt eszt* rendesen csak *ad ed* végű intransitiv igékkel párhuzamos átható igéknek végzete (szakad szakaszt, marad maraszt, mered mereszt), különben pedig csak igéhez járulhat (fogyaszt, keleszt meneszt). (4) *Jövendék!* gefäll; mikor van járandóság, illetmény, dij. (5) *Keltés* datirung (ebből: kelt datum) e. h. keltezés; *keltésbetüző-bélyeg* datums-stampilie; nem volna egyszerűbb keletbélyeg, keletjegy? (6) Nunc ad fortissimum. *Kézbesíteni*; gyönyörűséges szófaragmány! ilyet még csak kettőt ismerek: szembesíteni, és Bartzafalvinál *helybenes*; ragos szóhoz még két képző! Külömben már hallottam ezt is: hiszen ön ezt nem *sitette* nekem *kézbe* v. ö. *faönd*; *kézbesíteni* helyett mondhatjuk kézhez adni, k. juttatni, k. szolgáltatni, *szembesíteni* h. szembeállítani, konfrontálni.

Sok új szó támad azért, hogy egyazon szóval két v. több fogalmat ne kelljen kifejezni. Igaz, hogy a distinctio, a fogalomkülönzés a nyelv történeti fejlésében nagy szerepet visz; „a nyelv jó gazdasszonya férjének, az észnek", mondja Müller Miksa: kevésből sokat vesz. Ma a *hadat* jóformán kizárólag fegyveres sereg értelemben veszszük; hajdan csak sereg, csapat, törzs, nemzetség értelme volt. *Menet* és *menetel* közt nem tett a nyelv különbséget, mert nem volt rá szükség, de már *hit* mást tesz, mint *hitel*. Latinúl nép: pŏpulus, nyárfa: pōpulus volt; mikor az első szótagbeli különbség a népnyelvből kiveszett, kezdette magát éreztetni a különbségtevés szüksége, és mit látunk? az olaszban nép: popolo, nyárfa: pioppo, francziában az első peuple, a másik peuplier. Igen, de hiba, ha lényegtelen különbségek megtételére mindjárt új, rőfös szókat gyártunk. Ilyenek itt: (7) *Ajánlatozás*: rekommandazion; ajánlás elég jól fejezi ki ugyanazt, és ha postahivatalban levél-ajánlásról beszél az ember, kétértelműségről szó sem lehet. Ilyen fölösleges ez is: (8) *Árusitás*: verschleiss; talán nóbelebb, mint árulás? (9) *Biztosítékolás*: biztositás. (10) *Gazdászat*: gazdaság; már a nagy szótár is azt mondja

róla: „Annyiban hibás alkotású, a mennyiben a *gazda* szótól származtatva azt jelenti: gazdával bánó (mint juhász, kertész am. juhval, kerttel bánó"; persze hogy azt ajánlja helyette: *vagyonászat.* (11) *Küldöny* és *küldönc*: bote; „küldöncz" maga nem elég? (12) *Levélhordár*; ez persze müveltmagyarosabb mint levélhordó! (13) *Rakolás*: ladung; rakodás a nép szava. (14) *Tudakozványozni*: quästioniren; tudakozódni, tudakolni.

Természetesen németességeket is találunk. (15) *Áru mustrák küldcmény*: waarenmustersendung; épen olyan cserebogár, mint a pesti boltok fölött *divatáruk raktár, virágok kereskedés* (értsd: modewaarenlager, blumenhandlung). (16) *Beállitani*: einstellen; pedig hányszor volt már megróva ez a németes szó; beállitani nekünk 1. hineinstellen, 2. eintreffen, sich melden. (17) *Felülvizsgálat*: superrevision; nem lehetne ép oly jól másod-vizsgálat, mint ugyan ebben a szótárban másodfelvilágosítás: supererläuterung? (18) *Leadás*: abgabe; kiadás. Fölösleges szócsinálásra még egy példát látunk a (3) szám alatt. Különös ez: (19) *Hasáb*: rubrik; itt az illető a helyett hogy fogalmak szerint különözné a szókat, oly szót, melyet már is három külön fogalomra használunk (holzscheit, prizma, columne), még egy negyediknek kifejezésére használ; pedig erre (rubrik) közkeletű szó a rovat.

Sokszor esnek a szókészítők következetlenségbe; különösen akkor, mikor valami hosszacska szóból következetesen még hosszabbat kellene képezni, ezt a még hosszabb szót a közepén megnyírják, megcsonkítják. Igy az előttem fekvő szótárban rekommandazion: *ajánlatozás,* rekommandazionsgebühr tehát ajánlatozási dij volna; itt már az illető következetlen, mert hosszallja a szót, s azért *ajánlati dij*-at mond (pedig egy-két sorral alább *ajánlat*: offert, tehát *ajánlati dij*: offertgebühr volna). És milyen egyszerű a dolog, ha azt mondjuk, hogy ajánlás, ajánlási dij!

Az is különös, mikor egy halmaz mondva csinált szó közt egyszerre csak idegen szókra akadunk, olyanokra, melyeket helyesen adhatunk vissza magyar szókkal is; így itt: levél*porto* (levéldíj), *tarifa* (díjszabás, díjszabály v. díjszabályzat).

Nyelvünk nem ismer nemi végzeteket; azért nem szabad a napot ég királynőjének (sonne–himmelskönigin) vagy a tapasztalást legjobb mesternőnek (experientia–magistra) mondanunk, és azért nem szabad így beszélnünk: classic*a* literatura, katolik*a* egyház. A latin három végzetű melléknevet (classicus, — ca, — cum; catholicus, — ca — cum) mi csak egy alakban vehetjük át, csak ez egy alakban használhatjuk: klasszikus irodalom, katolikus egyház (mert literatúra, eklézsia nekünk már nem nőneműek). E szótárban pedig ezt találjuk: ***maxima*** súly, ***minimuma*** (így!) súly; ezeket így kellett volna kitenni: ***súlymaximum, súlyminimum.***

Ezek a nevezett kéziszótárban eléforduló újabb és feltünőbb nyelvhibák. Hivatalos műnyelvben kissé nagyobb szabályosságot várna az ember. S újra csak azt ismételhetem: ha idegen műszóra nincs kifejezésünk s hamarjában helyes magyar szóval nem adhatjuk vissza, inkább tűrjük egy ideig az idegen szót, mint hogy oly szörnyekkel éktelenítsük szótárunkat, mint *jövendék, rováncsolás!*

STEINER ZSIGMOND.

A FERENCZ LEGENDA.

IV. Képzők, ragok, hangtani sajátságok.

E rovat alatt is, miként föntebb tettünk, csak azon képzőket, ragokat sat. soroljuk fel, a melyek a mai nyelvtől eltérő alakban vagy jelentésben szerepelnek.

1. Főnévképzők.

at et, ás és. Legendánkban mind a két képzőnek egymással teljesen egy-értékű functiója van; mindkettejük egyként használatos a cselekvés folyamatának s végzettségének kifejezésére.

at et. — huzzw zenuedet (longanimitas in tolerando) 3. teremtet (creatura) 11. 47. 49. myuelkedet (actus) 16. 20. halgaffad vegezettÿt (audi conclusionem) 31. kysertet (tentatio) 49. 52. gylekezet (konvent) 66. zewletet (nativitas) 73. kenet (unguentum) 93. vyllamat (fulgur) 128. geryedet (fervor) 131. bezellettnek kyuanattya (desiderium loquendi) 135.

ás és. — yras (scriptura) 2. 66. egÿhazÿ eppeytesre (pro ecclesiis reparandis) 7. hamar yarafual (cito gressu) 10. gondolás (cogitatio gondolat) 10. feleles = felelet 16. 17.

ymteſſek (documenta) 25. mondás beszéd 29. hallamas (auditus) 28. ewgyekezeſ (attentio) 59. vayaſok vájat 67. myuelkedes (factum) 69. 140. kayaltaſ (clamor) 132. fuuallas (flatus) 132. ewtleſ (effusio) 92. gyewlhewzes (rabies) 146. fotamas (cursus) 148. odozas (absolutio) 156. ewltewzeſ (indumentum) 140. romlas (ruina) 161. gylekezeſ (collegium) 26.

alm elm. — ſiralm (fletus) 9. 59. ſyralmual 32. 34. zerelm 12. 24. 70. zerelmuel 30. tewredelmnek 32. gyettrelmnek 32. nugodalm (quies) 59. 65. yutalm 80.

ék. — nemÿ haladek leuen (facto intervallo aliquo) 9. gonosz mondekokual (maledictionibus) 24. feſetek (color) 67.

volta. (Ezt ugyan nyelvünk nem fejlesztette ki képzővé, de a mint az idézendő példákból is kitetszik, az impulsus a tovább fejlesztésre megvolt). — ydenek eleztebuoltaban (in prioritate temporis) 2. ewrewle yelenuoltan (gavisus est de praesentia) 37. nem ketelte zentneklenÿ ezen fewldewn uoltaban (non dubitaret sanctum adhuc existentem in terra) 56. Ew tarſy ott nem uoltokban (fratribus absentibus) 69.

2. Melléknév-képzők.

talan telen. — zenetlen (continuus) 3. 55. 68. mezeytelen (nudus) 8. 56. 57. haborolattlan (imperturbatus) 21. yndolattlan (immobilis) 17. nugatlan (importunus) 30. vegezetlen (infinitus) 34. erzetlen (insensibilis) 56. elmetelen (amens) 57. hyhettettlen (incredibilis) 58. megfeythetetlen 63. mondhattlan (inenarrabilis 71.

ó ő. — nagy arwyuak (valde magni valoris) 7. nagÿ allatyu (altior status) 22. nagy feyew bot (baculus nodosus) 31. nagy magaſoak ualanak (erant procerae altitudinis) 42. yokeduew (benevolus) 70. oly zentſegew (tantae sanctitatis) 75. zarai vaſſaſoak (tibiae de ferro) 126.

Superlativ-képzők.

A superlativusnak *leg*-gel való képzése codexünkben csak a *legottan*-ra szorítkozik; egyéb esetekben a következő segédeszközöket alkalmazta fordítónk. *Nagy, igen.* — nagy bewlczeſegj ſ nagy yo y kegyelmeſſeg (summe sapiens, summum bonum et summe clemens) 46. ygen hyuſeges (fidelissimus) 2. ygen igaz (verissimus) 26. . . A tulajdonság-jelölő *ségő* és *séges.* — lata egy zepsegew kereſtet (vidit crucem pulcherrimam) 61. zepſegew lilium (lilium pulcherrimum) 78. zepſegew hewſ (speciosissimus iuvenis) 136. zepſegew erdew (silva pulcherrima)

144. melfeges (profundissimus) 32. zenfeges (sanctissimus) 41. edeffeges (dulcissimus) 43. felfeges (altissimus) 48. tyztafagof (splendidissimus) 48. feneffeges (clarissimus) 71. meltofagos (dignissimus) 71. hywfeges (fidelissimus) 73. keferewseges (amarissimus) 125. kemenfeges (ferocissimus) 146.

3. Igeképzők.

on en. — vagyon (a van nem fordúl elé) 6. 51. sat. nÿnczen, nenczen (non est, non habeo) 28. 46. tezen (facit) 34. 65. 133. vyzen (ducit) 61. lezen (erit) 53. megyenuala (ibat) 62.

ojt ejt. — ereffeytetett (confirmatus) 2. bÿzonoyt (approbat) 21. gyczewfeÿt (glorificat) 35. kezeleyt (appropingvat) 36. hold vilagofoyttuan (lucente luna) 43. nagyoboytom (magnifico) 48. megmezeyteleneyt (nudum facit) 57. zabadoyt (liberat) 59. megepeyt (aedificat) 57. meg vyoytyauala tyztoytuan (renovabat) 65. meg verefeyt (cruentat) 68. megerewfewyt (confirmat) 71. ewztewereyt (macerat) 71. tanoytuany (discipula) 74. meg pyroyt (reprehendit) 75. meg poroyt 157. fordoyt (convertit) 113. — Elékerűl azonban az *it* is: byzonnyt; ha csak íráshiba nem lesz byzonoyt helyett.

4. Határzóképzők.

t. — melfegeft (profundissime) 4. gyakorlatoft (frequenter) 4. hywfegeft (fideliter) 7. 41. bewfegeft (adfluenter) 7. 24. keuefet — kevéssé 10. valamennyet (aliquantulum) 4. tewbet (diutius) 60. tekelleteft (perfecte) 13. 22. 48. 67. byzonfagoft (certissime) 19. engedelmeft vygafagoft (patienter, laetissime) 20. ayoytatoft (devote) 22. ewrewmeft libentissime) 22. zerelmeft (caritative) 30. edeffegest (dulciter). 34. keneruetest (patienter) 34. kemensegest (durissime) 30. 57. alazatost (humiliter) 35. kedveletest (caritative) 39. vygasagost consolabiliter) 76. kyuanatost (affectuosius) 75. halalatost (gratiose) 145. bodogsagost elaluuak 156. engemet verest — (vérest) vernek 154. yelest lenny (interesse praesentialiter) 73. myndenkort (semper) 33. mykorth (quum) 9. 15. ygent zeret tyteket teremtew 140. fennent (alte) 4. masod eftendewbent (sequenti anno) 65. napottesteg (sero) 65. *(na)*potesteg (tota die) 95. negyuen e nappot (quadraginta diebus et noctibus) 27.

len, leg, nen. — sok ideyglen (per magnum tempus) 3. harmad ydeyglen (usque ad tertiam) 6. efelyglen (usque

ad noctem) 30. keues napyglan (ad paucos dies) 49. bykfa kewzepiglen (ad medios fagos) 42. egyettlenbe vagyonc (sumus simul) 12. 13. sat. ynnetlen (inde) 86. 113. onnattlan (inde) 37. 138. egezlen (integre) 24. kegyeglen (vero) 106. meglen, myglen (donec) 14. meglen, miglen (quamdiu, dum) 79. 55. beytfew zeredara viradolan (in nocte ante diem cinerum) 26. kewzewsleg (interdum) 107. vegesleg (finaliter) 105. 106. 124. tytkonnan (secreto) 83. 92. zegyenly ky mentet yelennen (prodire in publicum) 110.

ént. — ew akarratia scerent (secundum suum beneplacitum) 35. sat. ez vilagent megtelyeseyte (humane adimplevit) 12. egy zaya keduent egyek masnak ne legyen mytt az ellenne enny 86. nem czak ystenent de ez vylagent es aloytatyk nagy tyztessegnek (non tantum secundum deum, sed etiam secundum ad istud saeculum imputatur magnum honorem) 99. vyselyuala ewtet vele tarsaent (ducebat eum secum pro socio) 100.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. Alföldiek.

266. Megőgyeledett mint a ványai tanács.
267. Elszaladt mint Kóré a máléval.
268. Rajta veszett mint Visnyiczin a bankó.
269. Jól kelt a kölese   jó kedve van.
270. Lecsapta a reteszt   elhallgatott.
271. Megszokta mint Debreczen az égést.
272. Addig járt iskolába, míg a málé kisült.
273. Elkeverte a kalapács nyelet.
274. Jobban tánczol, mint a hogy tud.
275. Jó a juhot hajtani is, fejni is.
276. Olyan hasa van, mint az árva malacznak.
277. Szomszédba kapott a csizmája   félre tört.
278. A kí borzas, azt kell simítani.
279. Fut a lova   jól folynak dolgai.
280. Egyenes mint az S.
281. Kolbász terem a kenderben. (A rest fonót gúnyolják vele.)
282. Három szemmel néz   szájtatva.
283. Kerek képű mint a csikó.

284. Vállas mint a szóró-lapát.
285. Piros mint a lisztes zacskó.
286. A hasa elfelejtette, hol a szája = megéhezett.
287. Felakasztotta magát a harangozó = harangoznak.
288. Dörzsöli a gömböcz egymást = éhes.
289. Hasadhoz vágd a kenyeret = a mennyit meg birsz enni.
290. Világos mint a vak ablak.
291. Falu farka = kóbori.
292. Kevés kell belőle mint a nyilallásból.
293. Lüktet mint a pokolvar. (Olyan emberre mondják, ki menés közben lábujjhegyre szokott emelkedni.)
294. Kecske beszél belőle = maga érdekében szól.
295. Szomoru mint a kinek a tyuk elkapta a kenyerét.
296. Nem csak egy kutyát hínak Sajónak.
297. Ott lakik, a hol a nyúl = csavargó.
298. Pislog mint a Dobos harcsája = roszba töri a fejét.
299. Olyanokat pillant mint egy cselédkenyér = álmos.
300. Talpon áll benne a nóta = jó kedve van, danolhatnék.
301. Ha kék (kellene), van Bakék(nál).
302. Van egy karima híja = hibás elméjű.
303. Toldjuk ki az órrunkat = gyujtsunk pipára.
304. Papnak van kése, mester eszik véle.
305. Kinlódik mint a káposzta hus nélkül.
306. Hallgass kása, elébb való a káposzta!
307. Olyan mint az ördög-kötötte rokka = rosz kedvű, mérges.
308. Elejtetted a vaskót = ebéd után jöttél.
309. Mid feslett = mi bajod van?
310. Tiszta papirosról beszél = hazudik.
311. A hol a tő, ott a cső. (A kukoriczáról mondják.)
312. Ha nem érem, hajítom.
313. Garas van a tál fenekén. (Evés közben való biztatás.)
314. Hallgat mint a hugyó disznó.
315. Nincs ki húszra = eszelős.
316. Letagadná a napot az égről.
317. Szunyog hordta a lisztet, szamár a vizet. (A hibásan készűlt kenyérről mondják.)
318. Hogy vág a bajusz? = hogy, mint vagy? (A felelet rá: kétfelé.)
319. Ha adnak vedd el, ha ütnek szaladj el.

SZABÓ IMRE.

2. Hegyhátiak.

320. Utósó lábon jár – sír fele közeledik.
321. Ki tèhet róla, hogy a barát pápista?
322. Tollatlan madárnak nehéz a röpülése.
323. Csalatkozik mint a vén lèány.
324. Jobb a látott mint a látatlan.
325. Mindig jár mind a fuvaros ló.
326. Ki mèghal, egész helye lèsz.

DONNER LAJOS.

Népdalok.

Sánta Marczi.

Uj városon nincsen legény,
Sánta Marczi csak a mit ér.
Görbe orra, pupos háta,
Harmatot túr a fa-lába.

Vajas hidja nyolcz lábon áll,
Sánta Marczi arra sétál.
A Vén Mári ha meglátja,
Mézes kenyérrel kinálja.

Tökre tököt, makkra makkot,
Sánta Marczi hatot kapott.
A Vén Gergő ráverette,
Hogy a lányát nem szerette.

Szeresd Marczi a lányomat,
Rád íratom a házamat,
Nem kell nekem a kend háza,
Sem a Mári nevű lánya.

(Kalocsáról.)

SZALÓKI J.

Nem messze van ide rózsám tanyája,
Ide láccik virágos körte fája,
Bús gerlicze szokott rajta meghálni;
Jaj beh nehéz a rózsámtú megválni.

Kiöntött a Tisza vize a rétre,
Onnét meg a kis angyalom kertjébe;
Elöntötte a szép tellyes violát
Kis angyalom mibű kötök bokrétát.

Tisza mellett nevelkedtem a nád közt,
Jaj heh híres legény lettem a lány közt;
Ollyan annak minden féle fajtája,
Látom most is mosolyog rám a szája.

Gyöngyös alatt van egy vendégfogadó,
Van-e benne barna kis lány eladó?

Ha nincs benne barna kis lány eladó,
Düllyön össze ez a vendég fogadó.
(E dalt egy czri kis loánytól írtam le.)

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

1.

A pákai telék alatt
De sog gyalogutak vannak;
Mindén legény éggyet csinál,
Ki a szeretüjehô jár.

Lám én éggyet sé csinálok,
Nincs szeretüm, kihô járok;
Nincs szeretüm, kihô járnék;
Gyalogutat mér csinánék?

Az pákai faluvégén
Livánvásár lössz a hjétén:
Magam is el fogok mönni,
Szükit barnát vállosztani.

2.

Ej dudás, dudás, fujd mög a dudádot,
Hadd vergyem széllê eszt a parasz-vállot.

Három pjénszt vettem az hegedüdbe,
Még sé léhettem az elü-táncbe.

Ki van a táncbe? Ez a Janku gyárgyo.
Ki gyárgyo vélle? Ez a Vera gyárgyo.

U' mögpörgeti mind az karikát,
U' möghajittya mind az paripát.

U' bánik vélle mind kedvessije,
U' táncu vélle mind sajáttyáve.
(Páka. Göcsej.)

PFEIFFER JULIA.

Esik eső szép csöndesen csöpörög,
Konkó János bitófánál kesörög:
Kesöröghet már ő szegény bújába,
Mert közelget utolsó végórája.

Ujszegeden most faragják azt a fát,
Melyre szegény Konkó Jánost akasztják;
Esztendeje, mikor a fát kivágták,
A szép Jancsinak számára meghagyták.

Fújja a szél pamuk ingét gatyáját,
Most faragják a koporsó deszkáját.
Ezt a csúfos halálomat nem bánom,
Feleségem, négy gyermekem sajnálom.
(Szeged vidéke.)

FERENCZI JÁNOS.

1.

A gőzösnek hat kereke,
Bárcsak égő porrá törne,
Bárcsak égő porrá törne,
A csatára el nem vinne.

A gőzösnek hat ablaktya,
Bakagyerėk néz ki rajta,
Szėmére rántja csákóját,
Ugy siratja a babáját.
(Hogyhát.)

2.

A martoni temetőbe,
Három árva sétál benne;
Mind a három aszt sirattya
Hogy nincs neki ides anyja.

Kejj fö kejj fö ides anyám,
Leszakatt a testi ruhám.
Van tinektėk mustohátok,
A ki gondot visê rátok.

Fejetėket mėgfésüli,
Arczátokat pofon üti,
A vacsorát is mėgfőzi,
Három árvát kürekeszti.
(Berki.)

DONNER LAJOS.

I.

Tisza parton elaluttam,
Jaj de szomorút álmottam;
Megálmottam aszt az ėggyet,
Rózsám, êmaradok tűled.

Szerettelek rózsám nagyon.
De má annak vége vagyon;
Vége van rózsám mindönnek,
Tejjėn kedve irígyėmnek.

Irígyeim annyan vannak,
Mint a kutyák úgy ugatnak,
Hagyok nekik vígnapokat,
Hagy ugassák ki magukat.
(Kongyol. Hevos megy. 1872.)

2.

De szeretnék látni ojan csizmadiát,
A ki nékem varrna legén bőrbű csizmát,
Legén bőrbű csizmát, embėrbőrbű talpát,
Jaj de még is annám annak aszt az árát.

Êvėttem ėgy czigány ringyót,
Ênyertem a világi jót;
Muzsikábâ mâj lėsz módom,
Valamennyi vén cigány mind sógorom.
(Tör.-Sz.-Miklós.)

3.

Kanász vagyok a szögedi pusztán,
Nem nagyobb úr nálam a vicispán;
Lėteritėm szép írhás subámat,
Oda várom a kedves rózsámat.

Ugy jó laktam zsírós tarhonyávâ,
Mint a báró piros almávâ,
Lėkónyitom süvegém tetejét
Úgy várom a förgeteg elejét.

Még a disznaim is meguralnak,
Jobb dógom van, mint akármêl grófnak ;
Nem cserélėk gunyhót palotávâ,
Sem életét ėgy beteg császárrâ.

(Majsa, Kis-Kúnság.)

WOLF VILMOS.

Népmesék.

1. Az elátkozott királykisasszony.

Hun vót hun nėm vó^{u}t, m^{i}ėg az opėrėnciás tengörön is tú vó^{u}t, v^{u}ót ėccėr öggy urfi. Ėccő kimögy az urfi vadásznyi. Hát a mind mögy, möndögil, ėccé csak talál ėk-kutra; anná a kutná mėg ott űt ėggy asszon. Az urfi odamögy és ekezdi az asszonnak a korsuját a bottyáje piszkágatnya.

— Nė báncsa az ifty'ur az én korsumat, mongya neki az asszon, m^{i}ett még innejd fog feleségėt vünnyi.

Evve az urfi fére mėgy, mec magának eb-botot. Hát a mind vággyo, vággyo, ėccėrre csak küugrott belüllö ėn-naon de naon szép kisasszon és ekátyu mogát:

— Jaj vizet.

De m^{i}ett az urfi nėm tuott neki hamâ vizet annyi, hát a kisasszon mėghât és etünt.

Akkó osztán megintelen em-másik botot is lėvágott; hát szintig abbu is ė' naon szép kisasszon ugrott kü. Ej is ekátyo mogát:

— Jaj vizet.

De mėr ennek sė tuott hamâ vizet annyi, ej is mėghât és etünt.

Másnap aután mėg-mėg vėszi magát az urfi, mėginteség kürándú vadásznyi; mėginlen lėmeccėtt eb-botot, és abbu mėg-mėg az a szép kisasszon ugrott kü. De ennek hama vizet adott, eh hát mėgmaratt iletbe. Mer êfelettem mondanyi, hogy az urfi mozs má gondókodott vizrü izs mėg ruháru is; mér ollan sz^{i}ép ruhát vütt magávê, hogy az öreg apátok lölke sė látott szebbebet. Akkó ajután fölöttöztette a kisasszont sz^{i}épen a ruhába és fötėtte ef-fára. No mikó e mėgvót, od hatta, aután toább mėėgetėtt.

De alig hogy az urfi valamentėnnyit ekerűkszött, ėk kevis vártatra oda kerű ėggy asszon, mingyán a fán terėm és lėvėszi a kisasszont a fáru, attán beleöttözött az ő ruhájába, ütet pejg belė dobta a kudba, maga mėg az ü helėn fölüt a fára. Mikor osztá^{n} az urfi visszakerűt, szépen lėvėtte az asszont a fáru, és evüttö magáva haza a hajlikába.

De mihá^{n}st haza juttak, az asszon ottanag naon naon mėgbetegűt. Erémü erre az urfi, és kördözi, mi csėda bántya ütet. Jaj ha mėg talána hâni. Mi csinájon mozs má velė.

Igy még így^{i} esz még esz tégye, mongya nekije az asszon. Tud ő éggy kutat, aongya; abba a kutba van é' naon szép hal, ha aszt a halat küfoggyák és mégköppesztik, autáa mindön pézit elégetik, hát akkor ü minnyá üstint meggyógyil.

El izs méntek mingyá, küfokták a halat a kutbú, mindén pénzit leköpesztétték és a tüzbe dobták. Hát a mind ippen javában ég, éccér csak küugrik belüllö ép-péndz és éccérre csak én-naon sz^{i}ép agárca fa ny^{u}őtt kü belüllö.

Másik nappê attán mikó m^{i}ég alig hogy pirkatt, kümögy a szobalivány, hát láttya ott aszt a szép fát, a ki ott künyűtt a földöbü. Bészalad mingyán és ekátya magát:

— Ifty'úr, ifty'úr, jaj tessik hama kügyünnyi; mer ebbe az éjjebe é'naon sz^{i}ép agárca fa nyütt nálunk.

De az asszon mégént csag naon beteg létt és aszonta, hogy ü addig még nem gyógyil, még aszt a szép agárca fát kü nem vággyák és mindén levelét a tüzbe nem tészik.

Fokták hát a sz^{i}ép agárca fát, léváktak, evüttik az erdüre és mégégették. Hát a mind javába ég, lángol, pittég, pattog, éccérre csak küugrik belöllé ég-gömböleg fa. Aszt a gömböleg fát pejig éggy-embör mégtaláta és haza vüttö tejes födünek. De alig hogy a házáná vót az a födü, észre vétte az asszon, hon-neki mindén dóga mé' van téve. Eccő osztán fogja gondója az asszon, hogy bion ü möglesi, ki tészi még neki a dógát.

Hát a mind gondóta, még is tétte; fokta magát és mégleste. Hát kéncsématta mit lát. Asz látta, hogy él-lián van ott és ugyancsak mégmarkóta mind a két füliná a mukát; dógozik ugy, de ugy án, ho' csak no. Csak nézi csak nézi, éccő csak mékkáttya, hogy ki az?

A lejány erre emongya, hogy ü ez még ez, igy és igy ott még ott, ekkó és ekkó ez az idvalusi ifty'ur ütet mégmentétte a halálbu; halom éggy asszon, az isten feléggye el ütet, mér nem kivánhat neki sémmi j^{u}ót, mikor ü a fán kukorcút, arra méégetétt és kücserite magát véle.

Hát a mind az asszonnyê szépen ^{i}élnek éldeginek, éccör az ifty'urho tollköpesztüket hittak. Gondója magában a lévány, hogy ü is velik mégy. El is ment. És ott is szintig ugy ekeszte számunya, hogy ü é' kírálkisasszon; hanem e v^{u}ót átkozva; de ennek a háznak az ifty'ura föszabadétotta az átok alú; autan ez még amaz, imigy még amugy.

Mikó eszt az asszon mégértötte, a ki ötet a kudba dobta, naon efokta a mírög és éggyü-vissza pörüt avve a kírálkisasszonnyê. Méghallotta eszt az ifty'ur is, kügyütt a szobábú, hát

minnyá üstint rá ismert, hogy ez az a léány, a kít ü föszabadétott az átok alu.

Avve annak az asszonnak mingyá é' naon nagy föhammat szekir tüskit hozatott és mögégette. A királkisasszonyt még evètte és boldogu élègettek.

Ha még nèm hâtak, még most is ének.

(Páka. Göcsej.)

PFEIFFER JULIA.

2. Az elkárhoztatott borbély.

Hun vót, hun nem vót, mégis csakugyan vót, az auferenciás tengèrén tunnant vót, az üveg hègyekén innend vót, kidűt, bedűt keménczének ègy csöp ódala sè vót, mégis akkora kendörmagos púpos pogácsát sütöttek benne mint a fejem.

Hát vót a világon ègy nagy úri kastél, de abbâ nem lakhatott sènki, mert éfél tájba iszontató zörgések támattak benne, úgy hogy a kik ott vótak, halálra ijettek s nem tutták bevárni a règgelt. A kastél tulajdonosa katona strázsát állittatott odâ, mit jó drágán mègfizetett vóna, ha mègállhatták vóna hejüket, de hijába! mihelyest ütötte a tizenkettőt, a bakák egy részét mègütötte félelembű a lapos guta, a többiek pedig mègretèrátak. Végre az úr ezèr forintot, ígért sajnbâ annak, a ki eszt az iszontató zörgést eltuggya távolítani. Sokáig nem jelenközött sènki. Végre miután ennek a csudának a hire az egêsz világbâ êterjett, hát csak èccèr bevetődik a kastélba ègy szabadságos baka s kijelenti, hogy ű azé a pénzé mâj megája a hejet reggelig, s akár hogy lösz, ű megszünteti aszt a lármát; hanèm asztat bele alkuggya, hogy ènni és inni való lögyön elég, és még ègy tucat kártya. Az úr örömest kapott ezèn és a baka mindön kivánságának eleget tött.

Bekövetközött az este. A vén szabadságoshó ègy másik katona cimbora is csatlakozott, a ki száz forintot kért és annyi szèkszárdi vörös bort, a mennyit röggelig még tud inni, hozzá való pujka pecsönyét fehér czipóvâ.

Az obsitos mègigérte ezèket és nagyon örült, hogy akatt ègy kártyázó társa.

Êfoglalták tèhát hejüket a kastél ègyik legszöbb szobájába. Êkezték a bort iddógáni, s ivás közben a filkót ütni; azonban hamâ êtelt az idő, a kakasok az éfélt hirdették, ègyaránt kukorékoltak. Èccèr csak êkezdett a kastél iszonytatóan ingani, ugy hogy a két hős nem értötte ègymás szavát, mikó monták, hogy adutt. Az ingás után iszonyu dörömbölés támatt, úgy hogy a százforintos baka êdobta a kártyát, êkeszte a fejét jobbra bàra csavargatni, még végre az asztal alá rogyott. Erre az öreg

opsitos oda rohant hozzá, s êkeszte szólitgatni. Mi bajod pajtás? tán örömedbê tört ki a kórság, hogy száz forintot kapsz rėggê! Kej fő no, ószd asztat a kártyát tovább. Addig ráncigáta, mire észre vötte, hogy sėmmi életjelt nem ád magátú. Ekkó asztán mėgfogta és kitötte az ajtón. Míg ez történt, a dörömbölés nem mút el, hanėm jobban és jobban tartott; de a mi opsitosunk oda sė nézėtt, hanėm csak ėgyre itta a szėkszárdi bort. Ėccėr azonban mikó széjjê tekingetött, hát látja, hogy ėgy fél kéz lóg lė a pallórú, himbálódzik, asztán lėpottyan a vikszölt pallózat szoba közepére. Nemsokára még nagyobb dörömböléssel ėgy másik fél kéz esött lė. Ezé asztán mėgharagudott az opsitos és káromkodni kezdött, hogy mé gyűn ojan nagy lármává; őtet ugy sė ijeszti ê.

Mėgin êmút ėgy kis idő; asztán mindig nagyobb és nagyobb csattogássâ lėesött két láb, és e közé ėgy derék. Végű ėgy fej zuhant lė nyakkâ és összeragatt ėgy test lött. Ez a test asztán főállt, az opsitoshó mönt, a ki az asztalná úgy űt, mintha sėmmi sė történt vóna.

Mikó esztet mėglátta a baka, bort tőtött ėgy pohárba, s mėgkináta vele a főtámatt testėt. Nó igyál pajtás, aszongya, monthatom, hogy fölségös ėgy ital. De az csak csóváta a fejit. No hát akkó ha nem iszó, gyere ide és oszd esztet a kártyát. De ű csak ėgyre csóváta a fejit, s mindön kínálás ellen mondott; végre hóna alú kivött ėgy törlő ruhát, az asztalra tötte, kivėtt belűle ėgy borotvát, a szappant keverni keszte, asztán szónékű oda állt a baka elibe, a ki megin igy szót hozzá:

Ugy látom, hogy még akarsz borotváni; nó eszt okosan töszöd pajtás, mert úgy sė bėrėtvákoztam vagy tiz esztendő úta. De aszt mėgmondom, hogy valahogy még nė vágj: mer különben úgy váglak pofon, hogy kieső az ajtón. Ez intött a fejivê és beszappanyoszta a baka képit. Mikó kész vót a borotvákozás, a baka mėgin mėgkináta ėgy pohár borrâ; de ű mėgin nem fogadta ê, hanėm eszt mondta: Köszönöm pajtás, borra nincs szükségöm; de köszönöm hozzám való szívességėdet, dėrék jó vitéz, mer velem jót tėttél. Én örökre kárhozva vótam s már 20 esztendő úta bolyongok országokrú országokra; s már iszonyú sokan ijettek halálra tűlem. Húsz évvê ezelőtt, ėgy szėgény embört borotváltam még; de mivê az öt garast nem tudta lėfizetni, hát én a rajta lévő ruhát a kalapjává ėgyűtt széjê téptem és êdobtam, hogy nė használhassa többet. Ezért vetött engėm az isten kárhozatra, hogy addig mindég bolyongjak, még holtom után valakit még nem borotválok. Tė kedves barátom, mėgszabaditottá ettű! Elég pajtás — felelt a baka — igyál és oszd

asztat a kártyát! Ezön szavakra êtünt a borbéj. A baka másnap mėgkapta az ezröst ėgy darabba, és tán még most is mėg van, ha azúta ê nem kőtötte.

(Szeged vidéke.)

WOLF VILMOS.

Tájnyelvi sajátságok.

1. Csallóköziek.

Aj baj. Ádázni bódászni. Kivirczöl kavirczol. Rőg rág. Rissz rossz (pl. ló.) Renget ringat. Nagy irrel vezirrel (szeszszel.) Szépedén lassadján.

Árnyékabb szoba (hely). Dombjabb hely. Tövebbre fogd. Legtöve gyertya. Legdombja hely. Leglapja szántóföld. Legágja fa. Legsarka rét. Legmérge nóta. Legrőzse fa. Legalja, legeleje liszt. Leglelke fű. Legfészke a kukkóknak. Legcsöge (= legtörzsökösebb) magyar. A leglapiczkámat vívja a fájás.

Meverett engem. Megüttem őt. Játsztam, metsztem. Mászkorál, csuszkorál, uszkorál. Mozorog, csöpörög. Nyakus, körmüs (kicsinyítők.) Marhaját, csizmaját. Disznáit, ajtája.

Ahat (= adhat), szehet (= szedhet), marahat (= maradhat.) Fájdíjja, taníjja; tanítanni, hódolló, tisztelli, tanallás, Adnyi, nyernyi. Adzig, pedzig. Attól, ettől, arról, erről stb. Óma, szóma; de némely vidékein: vaót, jaó, saus, taut (vót, jó, sós, tót).

Sziveskedtem küldeni, már tetszettem enni. (Igy ha kinálják e szóval „tessék", a csallóközi följebb veri s azt mondja: már méltóztattam.) Legyen szerencséje házamnál (nem pedig: legyen szerencsém.) Itt tetszett teremni ennek a baraczknak? Metsz vele az ember? (= mit tesz vele. Pázmánnál is megvan e kifejezés: meggyünk -- mit tėgyünk?). Van ez ember, van ez idő. Fühegyre hajtják a lovat. Haszonra való (= vele élésre, használatra való; nem pedig: nyereségre). Kedves italára váljék! (ivásra kivánják.) Világgá megy. Jó helyt van; Várkonyt, Szerdahelyt lakik. Nincsen keze utjára (= ügyére.) Árulni árultak, de venni nem vettek. Egy szint volt a hó a sövénynyel. Oly szépen tanít, hogy nem győzzük felejteni. —

A csallóközi tájszókra tett kérdő észrevételekre feleletképen, s még némelyekre fölvilágosításúl írom e sorokat.

Alangyás helyett olvasandó Alangyár, ellentettje az erősnek, p. o. alangyár ember, alangyárabb bor, alangyárabb poros dohány.

Avvaló vagyok. Kérdés: Nem kettős az *l*: avvalló -- azt valló? — Felelet. Nem. Gyermekségem óta ismerem e kifejezést és soha sem hallottam máskép, mint a közlöttem alakban. Tudom én, hogy Vas Gereben írta azt úgy, hogy; avvalló; de csak ép fül kell hozzá, és semmi szófejtő értelmeskedés, és soha sem

hangzik az másképen. Tisztelet becsület a fölhozott népszerű írónak; de még a fürgedi pusztán sem hallhatta azt úgy, a mint írta. Egyébiránt tessék a szóban levő kifejezést a következő, szinte ott, de több más helyt is szokásban levővel összevetni: Abban vagyok, vagy: abban voltunk. Ezek is annyit tesznek, mint: azt vélem, azt véltük, gondoltuk. Nincs ezekben semmi nyoma a „vallásnak“ s mégis megegyeznek az előbbivel. Hontban is divatos.

Csórmányfa: igazi neve: prunus padus. A fekete gyűrű nevezet hibából csuszott be. Egészen másnemű növény, s a vad meggynek egy faját teszi.

Csög, csök. Van Csallóközben, a hol a Duna legtöbb ágra szakad, és sok szigetet környez, homokkotró hajó, és csöktekerő hajó. Mindkettő a hajózás akadályainak elhárítására való.

KÖRÉSZ KELEMEN.

2. Ormánsági tájszók.

Zsazsak: piszkafa, sütésnél alkalmaztatik; megzsazsakol: megpiszkafáz. Tsz.

Hágszé: padlás; eredetét onnan vehette, hogy az ormányságban, a házak végén az utcza felől volt a padlásra a feljárás, és nem mint most van szokásban a kamara vagy konyhában. (A Tsz.-ban magyarázat nélkül.)

Hé: szinte padlás, de tetőzetre is mondják; felmönt a hébа = felment a padlásra. (A Tjsz.-ban: hí, híj, hiju.)

Isztorhé: tetőzetalja.

Csurgás: csepegés, hova a házról lefolyik az esővíz.

Rétya: lajtorja. (A Tsz.-ban: réttya.)

Váll: ing; ez utóbbi a nőknél nem igen használtatik. Tsz.

Fejeruha: fejkendő.

Hátravető: uj asszonyok fejdísze; régi ősi viselet, kezd kimenni a szokásból, hasonló az apáczákéhoz.

Bikla = kebel: szoknya. (A Tsz.-ban: kebél.)

Pöntöl: ingalja. Tsz.

Előruha, erőruha: kötény. Tsz.

Pölé: (pléh) kilincs: závár.

Vėlágitó = mécses = mécs: lámpás.

Kuruglya = szénvonó. Tsz.

Vėllakés: kés.

Dacskó: zacskó. Tsz.

Hamvas: apróbb ponyva. Tsz.

Szennyes: füstös.

Embör; minden nő a férjét így szólitja, pl. „ereggyen kêd embör“.

Marja: kemencze partja. (A Tsz-ban aeqivalens nélkül.)

Csuha: nőknél, férfiaknál minden felső ruha. Tsz.

Csurka: bél, belseje vlminek, pl. „meglütték az embört és kigyütt a csurkája"; de használják hurka helyett is.

Tóp v. tâp: talp vagy ház eleje is; így régebben fagerenda volt a ház eleje, azt is „tóp"-nak mondják.

Mozesszéki: szószék, katedra.

Hejde: eredj.

„Gyere Tisztelendő uram, mönjünk!" „Te" szót hangoztat a megszólitásnál; de ez kezd kiveszni.

Vonyigó = szénahuzó.

Girbe-gurba = egyenetlen.

Finak: vámszedő; „kevés buzám termött, nem lössz két finakkal."

IVÁNYOS SOMA.

3. Hetési szólásmódok.

Ó bize pőcze = beh furcsa!

Né de nyősz = beh szeret játszani!

Hogy szuábo nė véccsek = hogy beszédében ne zavarjam. (Igen gyakran mondják, midőn többen beszélgetnek, közbeszólás alkalmával, de a nélkül is számtalanszor.)

Szük (vagy: vékony) az élet, csag a vaducz mėg a konka - silány termésünk van: csak vadócz és konkoly.

Bize nagy komodia = beh tréfás!

Huá vótá czáfrás? (Ezzel a fehércseléd szólítja meg egymást, midőn találkoznak, de csak akkor ha jó viszonyban vannak egymással.)

Kedvem van hozzá = úgy akarom; kedvem vót hozzá = magam is úgy akartam.

Itt körü-közbe everte a gyeg az életėt = a környéken elverte a jég a jószágot, termést.

Disztuknak a szerüjök efogyott; nem tuok mijje szernyi = a disznók lisztje vagy korpája elfogyott; nem tudok mivel moslékot készíteni nekik. Émmá szertem = én már készítettem.

Gyó ėte a vörös hajma, mėtten három napig ės görbütet - jó étel a vörös hagyma, mert három napig is számba van az íze.

„Tud-e kêd irni?" — „Dejszė, mėgtisztölöm, nėm vaok kömves nem vagyok könyves, nem tudok írni-olvasni.

Há (vagy: huá) mėnün-kê? = hová megy kend? Há vótun-kê? = hol volt kend? Ereszszėk el aszt a piribék gyerököt ereszsze el azt a csintalan gyereket. Êre hajcsok kê aokat

a luakat = erre hajtsa kend azokat a lovakat. A kjetik küettyik bópál, aszt bisztassok = a kendtek követje balpárti, azt biztassa.

FATÉR JÓZSEF.

Deésaknai szók.

Ablakszėm: ablaküveg. A régebb dívott kerek ablaküveg neve a mostani négyszögű üvegtáblára is átöröklött.

Áj: összetett erdőnévnek utófele, mint: Nagy-áj, Szilas-áj. Ez vagy az alj, aly szó módosulata, vagy a német a u magyar mása.

Bakolódik: akadékoskodik, truczoskodik. Vesd össze: megbakolja magát.

Béejt: közbeejt, belemond, t. i. beszédébe egy-egy idegen szót.

Bévályogol: betapaszt sárral t. i. falat.

Belétepsen: tepsenve beleesik.

Billėget: próbálgat. Oly átvitt jelentésü, mint: feszeget, csakhogy ez fokozottabb hatással kisérelgeti t. i. másnak a a szándékát, állapotát. Saját egyenes értelemben: egyenként felforditgat.

Buros: szétborult ágú, nagy lombu, sürü levelű, t. i. fa.

Butuk: tuskó, vastag tőke, bucsak.

Bütő: harangütő, harangnyelv, (székelyesen: harangmony).

Csumás: fenésedett nedvü t. i. burgonya, ha a héja megromlik.

Döfönyöl: döföd, döfőd, döföget.

Egyeződik: egyezkedik, összebeszél.

Elhuzul: elhuzódik — valamerre.

Emelőzik: emelgeti ruhája alját, fosztolózik, p. o. sáros uton nem illik, hogy a leányok emelőzzenek.

Fėlemelkezik: felemelgeti, t. i. lábát v. ruháját v. maga többször felemelkedik.

Fėlnyaku: felálló galléru, t. i. ing.

Fėlszėdőzködik: felszedi magát, holmistól felkészül.

Feszėngősen: nyalkán, büszke feszengéssel, feszeskedve.

Fillérszėg: (nem tudom miféle vasszeg).

Fiók: kis szénabaglya, szénapetrencze, kapicza, mereglye.

Folyamat: kis hegyi patak. Székelyeknél majd egyező evvel a forramat = folyameredet.

Fujkásan: pöffeszkedő hangon, fuvalkodva — beszél.

G ö r c s ö l : görcsösen csikor, göcsörít — össze.

H a b z ó : a sóakna mélyében a hajtótorok alatti talaj, hol a felcsigázandó só felpakoltatik.

H a j t ó : erdőkerülő, erdőőr.

H a j t ó-t o r o k : a sóakna torka, melyen az akna fenekéről a só csigakerékkel felhajtatik.

H e m p ė g : tunya kényelemmel pöffeszkedik, ülve parancsolgat.

K a l a n d á s z : idestova jár, kalandoroz, kalandoz.

K a l o n g y a b u b : kalongya papja v. tetőkévéje.

K i t e l j e s i t : kielégítőleg kitölt, u. m. a hátralevő adósságot, szolgálati tartozást.

L a p s i n t : lepcsentőleg csap, p. o. s z á j á r a l a p s i n t o t t t e n y e r é v e l.

L i p-l a p : pataki kövecs.

M a g a m-l é v e : magamban léve, egyedül léve.

M a g l ó d i k : magfajul tenyészik, innen m a g l ó d ó s e r t é s.

M a g l ó d t a t : magfajul tenyészt t. i. sertést.

M ė g a k k o r a : még egyszer akkora, p. o. ő m e g a k k o r a m i n t a m e k k o r a t e v a g y. A m é g a k k o r a némileg más, a hogy különbözik a m e g a n n y i és m é g a n n y i egymástól.

M ė g b i g g y e n : biggyenve megmozdul, p. o. o l y a n h e g y k e, h o g y m e g s e b i g g y e n a k a l a p a f e j é n.

M e n e k i t : menekedtet, szabadit — el, ki, tőle.

M i k o r b a n : mikoron.

M i n d ö r ö k v i l á g : mindenkor.

M o t y ó l é k : motyó, apró házi portéka.

N a g y h e m p ė g v e, v. ö. h e m p ė g.

N a g y k e d v ü l e g, p. o. m u l a t s á g n a g y k e d v ü l e g f o l y t l e.

N y a l á s z : nyalakodik.

N y o m d é k o l : nyomokat ver, utat nyomdokol.

N y o m d é k o s : vert nyomdoku, p. o. a n y o m d é k o s f e l é n j á r j a z u t n a k, n e a s á r o s s á n.

N y o m á s z : nyomoz — a vadászeb. Innen m e g n y o m á s z annyit mint: nyomozva megjár t. i. hegyoldalt.

O d a l a p i t : odacsap, p. o. u g y o d a l a p i t l a k, h o g y!

P ė r n y é k ė l : permetezik — az eső.

R á ė g y e z i k : beleegyezik, (a r á Deésakna vidédén r e a néha r e á, Háromszéken r e j a v. r e a, Csikban r i a).

S z a l a s z t, p. o. h o g y s z a v á t n e s z a l a s z s z a, ezt a más beszédébe beleszóló szokta mondani, hogy az előadásban ne zavarja.

Szárnyalász: szárnyalgat, repösgél — a baromfi.

Szinėlėg: szineskedve hizeleg.

Szinfa: jól megderekasodott levágandó fa.

Szőr, p. o. az eklézsia eladta az erdeje szőrit, azaz fáját.

Tarogat: gesticulál, p. o. ne tarogass ugy, nem vagy pap.

Tisztál: tisztogat.

Tulkó: felfeszékelt sópad az aknafenéken, melyből a sókövek telnek ki felkoczkázva.

Ungat: uhm hangon fanyalogva szól.

Vâjkos: hig ragadó sárú t. i. ut, szántóföld.

Vályogol: sárral tapaszt.

Világéletemben: teljes életemben, p. o. világéletemben még nem láttam olyan dolgot.

Zenge-zunga: zenés mulatság, víg tor.

LŐRINCZ KÁROLY.

Helynevek.

1. Marosszéken.

Csokfalva *).

Szántók vagy dülök. Borjuszeg (régen borjulegeltető helyül szolgált). Nagyaszói oldala. Mátészege. Hidajszege. (Máté és Hidaj nevű birtokosokról van elnevezve, kik első felfogói voltak.) Bakocs völgye. Bakocs torka (egy része bokros; régebben erdő volt; innen ma is Bakocs erdejének hivják). Odormány, Karrahéjja-teteje, Ájvölgye. Hévaszó.

Kaszálló Fűzesszege.

Erdődarabok. Tálas vápája. Tövises vápa. Fertő (régen erdő s mocsáros volt; most cziheres és kiszáradt). Nagyaszó feje. Rövidél. Csoktele. Hosszúél.

Patakok. Nagyaszó pataka. Bakocs pataka. (Ezt Orbán Balázs Badocsnak irta fel; s még emlit ugyan ő a jegyzésben Borzond patakot is, de nekünk nem adták fel csokfalvi helyismerőink és feljegyzőink. Lásd Marosszék leirása Orbán Balázstól 28 l.)

Csorgó. Fenes csorgója.

Most élő Családok. Kovács (elsô megszállónak tartja a hagyomány). Faluvégi. Rafaj. Barta. Boka. Kilyén. Szoboszlai. Antalfi. Hadnagy. Csonta. Kis. Bálint.

Jegyzés. A Helynevek közt (nem csak a székely földön, de vármegyékben is) sok helyt eléfordul „hosszúaszó, aszóoldala,

*) Telepítője, vagy alapítója állítólag Csog nevű székely volt.

hévaszó, hidegaszó, Nagyaszó stb. Nem tudam, e szó „aszó“ jelentése meg van-e nyelvtudósaink által vitatva, állitva *). Én és székelyföldi ügybarátaim azt tudjuk, hogy azon völgyet szokták a székely földön „aszónak“ nevezni, melyen végig esős időszakban s tavaszi olvadáskor kisebbszerű patak foly, de egyébkor kiasz, és száraz medre van. Ilyen „hosszú aszó“ van Sz.-Keresztúrról Solymosba menőleg, és Siménfalváról fel Tordátfalva felé, — Jobbágyfalvából Mosonba.

(Ily természetü patakok szélin vagy martján szokott tenyészni csomós növésü, gömbölyeg dereku s bojtos tetejü növény, melynek füvészi nevét nem tudjuk, de a székely „macskaszíknak“ nevezi.)

2. Mája.

Szántók. Gazsó. Padhát (a hegybérczneк kilapályosuló teteje). Vértesfő. Bökögy alja. Lókötő. Násza. Csortos. Lovászkápolna (itt régen kápolna létezett). Tekenyős. Baknyúzó.

Erdők. Vértesfő. Ipacs. Bökögy (ennek aljában „Bökögy alja“ nevü szántórész). Nyír. Bükk. Lögös. Ördöngőstó.

Kaszállók. Orotvány. Dájnám. Dóri. Omlás. Ropó. Telek.

Patakok: Bökögy pataka. Dóri pataka.

A bércz, melynek töviben a falu fekszik, Gönczér bércze.

Élő családnevek. Albert. Májai. Nagy. Kacsó. Lőrinczy. Márton. Tőkés. Sikó. Kovács. Szombati.

A szőlőhegyek közt itt, de más községek határain is előfordul a „dajnám és dájnám“ nevezet is. KRIZA J.

3. Pestmegyében.

Czegléd.

Városrészek. Alszeg. Felszeg. Déllő. Puskaporos (1848-ban e tájon volt a magyar hadsereg puskaporgyára). Aklok. Kis kertek. Aranymegyes. Ujváros.

Puszta. Alsó-Mikebuda.

Szántóföldek. Nagyszék. Czigánszék. Átalszék. Czifrakert. Kecskés. Tanyás. Korongos (a vallás alapitványi uradalom 1820-ki telekkönyvében találtam még reá hivatkozást, ma teljesen ismeretlen). Varnyas. Homok. Kis Szőkehalom. Nagy Szőkehalom (1848-ig e helyen gazdasági intézet állott). Berczelai tanyák (Berczel községgel határos földek). Zöld halom. Kappan halom. Pörös, máskép Perje (Tápió-szeleiek és czeglédiek pörösködtek érte). Csenger. Bónafika (bonificationalis földek). Bánom (megbánták a kik házjárandóság fejében elfogadták). Fűzfás. Cserje. Buczkás.

---

*) V. ö. Nyelvtud. Közl. IV. 189—192. l.

R é t e k, k a s z á l ó k. Tófő laposa. Nyársapáti lapos (a monda szerint a törökvilág előtt itt egy apátság székhelye volt). Nagy ér. Kis telek. Értem lapos. Zsombékos. Vak székesse. Jégverem (a czeglédi uradalom telekkönyvében, manap ismeretlen). Város rétje. Ér. Sárik lapos. Gsikóstó lapos (csikós tanya). Czigánszék szél. Kerek lapos. Selyemrét.

S z ő l l ő k. Öreg szőllő. Cserő vagy Cserei szőllő Kámány vagy Kálmány (városi régi iratokban Káványnak találtam). Gerje szőllő. Belső szőllő. Seregélyes. Ugyerok (uj szőllők).

E r d ő k. Csemő. Irtván Nagy vagy Öreg Erdő. Uj erdő.

H a l m o k. Madarász halom. Dura halom, máskép Daru halma. Cserő (előbércz, hol a Cserhát kezdődik, s itt van Berczel, mely község nevét a Cserőbércz-éltől, vagy bérczszéltől veszi. A vallásalapitványi uradalom tisztjei Eötvös emlékire Józsefhalomnak keresztelték, de azért a nép egyre Cserőnek hivja). Dohánypart (az 1840-es években Dohány nevű rablógyilkost akasztottak e homok dombon, s ezt azóta így nevezik). Kamaszhalom (közel a Dohányparthoz, hosszú homokdomb. Igy nevezve az 1866-ban itt akasztott Kamasz nevű gyújtógatóról). Csapóföldes. Kosárhegy (régi monda e halom alá ásott tömérdek kincs emlékét tartja fönn, s ezért kincskeresők gyakran látogatják) Kőhalom (hajdan épületek lehettek itt: a városiak mondása szerint templom vagy város; az eke gyakran fordít ki régiségeket). Dinynyéshalom. Bedepart (1849-en itt vítták az u. n. czeglédi csatát). Értemhalom. Feketehalom Bécsihát.

V ö l g y e k. Mátévőgye. Varnyúvőgye.

V i z e k. Bede. Puskaporos. Déllő. Fehér tó. Értem (XVIII. századi iratokban, a városi levéltárban, mindig Értömnek íratik). Gerje (hosszú vízárok, mely a törteli, tetétleni, kőrösi határon át a Tiszába szakad). Gerje posvány (mondják, hogy egy betyárt e sekély vizű posványba kergettek, s beleveszett lovastól, csak a kalapja maradt ki). Bogárzó tó. Büdös tó. Gát vize. Csíkos tó. (tavaszszal, mikor hóvízzel megtelik, csíkot lehet fogni benne, innen kapta nevét). Kis kengyel. Nagy kengyel. Nagy ér. Bocskor ér.

K ú t a k. Apáczák kútja (a közlegelőn, jelenleg be van temetve. Történelmi nevezetességű, a mennyiben Czeglédnek Bellényi János nótáján 1782-ig birtokosai, az ó-budai conventhez tartozó pozsonyi clarissa-apáczák emlékét tartja fönn). Igenyes kút. Város kútja (a város költségén ásták). Szőllő vagy Szőllőalji kút. Új kút. Bajdora kútja (a Bajdora család ásatta). Kis kút. Tófő kút (gulyakút).

V í z c s a t o r n a. Nímetugrató (1849-ben a czeglédi csatakor erre szaladtak a császáriak s ezen esővízzel telt kanálisba többen belevesztek; innen a helynév.

Híd. Olájhalás (oláh halás) vagy Olájhalál, máskép Postahíd, máskép Dobogó (mai napság a hídnak nyoma sincs, mind a mellett a szőllőutak egy részét e hármas néven hívjak, melyek a szőllőrészre is kezdenek elragadni).

Csárdák. Kutyakaparási csárda, vagy Kutyakaparó, vagy csak Kaparó. Irsai határban: Három rózsa. Hídnál. Abonyi határban: Világos.

BALLAGI ALADÁR.

A MAGYAR NYELV

I. A hirlapokban.

Egy vidéki honi folyóiratban a magyar nyelv terjesztését illetőleg így okoskodott mostanában valaki. A németesítés nálunk úgy megy, hogy a magyar hirlapok német szavakkal vannak feleresztve, s a magyar ember ezeket lassan-lassan megtanúlja. Fordítsuk meg csak a dolgot — mond a folyóirat — adjunk ki lapokat a nemzetiségek nyelvén, magyar szavakkal feleresztve, s észrevétlenűl magyarokká lesznek a tótok, ráczok sat. Ki hinné, hogy e Thersites-tanácsnak még követői is akadjanak? Pedig nem csak elfogadva, hanem még tovább fejlesztve találjuk ezt a nagyszerű találmányt a „Reform" egyik tárczaczikkében. Ebben ugyanis nem csak néhány magyar szó van elegyítve a német szöveg közé; hanem egészen magyar szavakkal vannak írva német nyelven; csak hogy akkor ne a „Reform"-ban végezze nyelvterjesztő missióját, hanem egy holdbeli lapban, mely majd a magyar nyelvnek a németek közötti terjesztésére van szánva.

Fölmutatunk itt néhány pontot, mely ezen az újonnan kitalált borzadalmas idiomán van írva. Nem a szerzőért teszszük ezt, mert hogy ő nem olvassa a Nyelvőrt, kilátszik újabb czikkeiből, melyeket a Nyelvőr III. füzetében irálya ellen tett megrovásaink óta írt; de teszszük a közönségért, hogy lássa ez, hogy vannak magyar (?) írók, kik, tanúlni nem akarva, makacsúl ragaszkodnak a magyar nyelv szellemével homlokegyenesen ellenkező írásmódukhoz.

Vegyük elé tehát a „Reform" ez évi 172. és 173. számát, s ott a „Két bölcsész" cz czikkben következőket olvashatunk.

172. sz. „Vannak emberek, kik híján vannak minden helyes történeti érzéknek, s épen azért a történeti menet ismeretét egészen szükségtelennek látják." Bíz' ez nagy baj; de az is nagy ám, hogy vannak olyan emberek is, kik hijával vannak minden nyelvérzéknek (vagy jobban: kiknek egy csep nyelvérzékük sincs), s épen azért a nyelv törvényeinek megtanúlását egészen szükségtelennek tartják. — „Ma már nem ritkaság Németország-

ban olyanoktól, kik vagy tizenöt évig folyvást Platoval foglalkoztak, azt hallani, hogy *Platoban már minden foglaltatik.*" — „Trendelenburg rendes tanárnak választatott s a híres Becker Ferdinánd, Aristoteles monumentalis kiadása rendezőjének leányát jegyezte el." Ezt a magyar ember úgy érti, hogy Becker Ferdinánd vette el azon kiadás rendezőjének a leányát, s csak a ki commentárt készít az ily germanisticus nyelvhez, jön rá, hogy voltaképen Trendelenburg volt a vőlegény, s ezt akarná mondani az író. — „Az elv szép, de *gyanúsan hasonlít azon határozatokhoz,* melyeknek keresztűlvitelére csak az vállalkozik, a ki hozta. Hiszen mi volt a praxis eddig? Föllép eredeti gondolkodó s magához lánczol százakat. Ezek mind ama elv követői voltak. Ha tudományról van szó, melynek tanai bebizonyíthatók, akkor ama folytonos „megeredés s megszakadás" tüneménye lehetetlen. Akkor észre kell venni a tudomány fejlődésében a haladást. Ha ezt nem veszszük észre, akkor ezen tudomány vagy még nincs, vagy nem lesz soha. A bölcsészetre nézve mind a két következtetés vonatott". — „De bölcsészeti nézetei fölött roszúl illenék ide itélet." — „Midőn *röviddel* halála után" sat. Mindehhez, úgy hiszszük, nem kell commentár; elégérthetőleg beszélnek.

173. sz. „Ueberweg a szegénység fia" értsd: szegény szülőktől származott. — »Beneckére támaszkodott s mindvégig ezen — — bölcsésznek hű tisztelője maradt." Tőről metszett magyaros szórend, melylyel csak ez vetekedhetik: „Nem tekintve a szinezetet, melyet a műnek összefüggése Ueberweg egyéb nézeteivel kölcsönöz". — A következő mondatcsoport szép példánya e zagyvalék idiomának: „És mindig valami eredmény felé törekedett, *ha* nem is állt másban (már mint t. i. Ueberweg, az itteni szerkezet szerint), minthogy két ellentett *nézlet* végkövetkeztetéseit *vonja,* s a véleménykülönbséget két eredeti elvre *vezesse vissza*". 1. *Nézlet* - anschauung, *nézet* - ansicht; s hogy itt az utóbbiról van a szó, mutatja alább a „véleménykülönbség" kifejezés. 2. A magyar nem „vonja valaminek a végkövetkeztetését", hanem *kihúzza* valami*ből* a végkövetkeztetést; 3. a „*vezesse*" helyett ezt mondaná inkább: „*vigye*". — „Ueberweg *fölött* nem mondhatunk többet ezen helyen". Mi sem e magyarság*ról,* mert a tér szűke nem engedi. Pedig még egész gyüjteményt mutathatnánk be e csodaszülöttekből, quorum numerus legío est.

Czikke végén azzal bíztat Alexander úr, hogy „talán nem sokára lesz alkalma egy másik bölcsészszel *ismertetni meg*". Mi szívesen olvassuk e czikkeket; hanem kérnünk kell irójukat, hogy

vagy javíttassa ki, vagy halaszsza el közlésüket akkorra, midőn képes lesz magyarosabban fejezni ki előttünk gondolatait.

KOMÁROMI LAJOS.

2. A képviselő-házban.

(sr.) Ha magyar nyelvet mostani állapotában valamihez hasonlítani akarnók, a tertium comparationisért a legapróbbnyi ránczba sem kellene szedni homlokunkat, annyira képére van vésve a szenvedés; a vértanúság koszorúját ép oly derekasan megérdemelte, mint a lövő-egyletek patronusa; sőt még derekasabban, mert ez egyszerre mindenkorra csak ezer nyil sebét érezte, a magyar nyelv ellenben ezt a számot naponként megkapja.

A nyilazás érdemében a képviselő-háznak is nem csekély része van. Igaz ugyan, hogy más beszélni s más írni, s az elsőbbre soha sem szabad oly szigorú mértéket alkalmaznunk, mint az utóbbira; de az is igaz, hogy e beszédeket a közönség naponként olvassa, a fontosabbakat pedig nagyon sokan olvassák, a hiba tehát, a rosz igen sokra ráragadhat s többnyire rá is ragad. Végeredményében tehát egyre megy, akár gonddal kidolgozott, akár csak hevenyészett a beszéd.

Eddig is figyelemmel kisértük a törvényhozók magyarságát, ezután még inkább megteszszük; eddig hallgattunk, jövőre azonban alkalom-adtán szólni is fogunk.

A Sahara sivatagja meg az oáz már nagyon megkopott, rongyosodó hasonlat az igaz, de egy jó oldala mégis van, hogy mindig kéznél van. Tehát ránk is olyan oáz-féle hatást tett Sennyei Pálnak válaszfelirati beszéde, mint a saharai utasra a gyepsziget. Szavainak megválasztásában, rendezésében, a grammatikai alakok használatában — e kettőben pár kivételt leszámítva — a mondatkapcsolásban, periodusai szerkesztésében idegenszerűségekre, bántó fonákságokra nem akadunk; nyelve a beszéd tárgyához képest véges-végig magyaros, menetét idegen hang sehol sem zavarja meg; szóval látszik conceptus közben, hogy a képviselő úr magyarúl gondolkozott.

A beszédnek kifogás alá eső pontjai a következők:

1. Szükségtelen, nélkülözhető uj szók. *Fölény* (überlegenheit), *hátrány* (nachtheil); egészen fölöslegesek, mert az elsőre ott van a felsőbbség, a másodikra a kár, rövidség pl. „Midőn egymás fölött politikai felsőbbséget akarunk nyerni." „A nagyhatalmi állásnak csak terhei s rövidségei nehezedtek az ujabb generatiora." — *Kötelem* helyett megvan a kötelesség, s az *intelem* h. intés, figyelmeztetés. — „Véget vetek a forradalom *esélyeinek*"; erre se volt szüksége; mondhatta volna jól: a forradalom véletlenségeinek v. eshetőségeinek.

2. Az *i* képző helytelen alkalmazása. „Alkotmányos *utoni* változtatás, az e *részbeni* idegenkedés.“ Hogy a régi jót a rosz új mellett el nem feledte, bizonyítja ez a hely: „Az alkotmányos rendszerhez való ragaszkodás.“ Hibások még a következők: *kiindulási* pont kiinduló pont helyett, *választási* törvény választótörvény h.

3. Mondattani kifogások. „*Gondolkozásmódomnál* fogva“ e helyett: „gondolkozásom módjánál fogva.“ *A szegény ügy* egészen más mint a szegények ügye. „Attól tartok, hogy nem *fognánk* megállapodhatni“ semmivel sem szebb, jobb, világosabb emennél: nem állapodhatnánk meg. „Ha e helyet egy más helylyel fölcseréltem, *tettem ezt csupán azért*“ helyesen: ezt csupán azért tettem. Végre, mint már többször említettük, a *miután*-nal nem lehet okadatolni.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

„Miután leirta volna a tengeri útat és a megérkezést, elmondja szerző, hogy“ stb. (Pesti Napló regg. kiad. 230. sz.). Hát nem írta le, csak *leirta volna?* Valóban csodálatos, honnan veszi magát ez a latinizmus, a „quum“-nak ez a majmolása, mikor régi embereink közől még csak mutatónak sincs, a ki a sajtónál működnék. De igaz, megfeledkeztünk magyar-latin grammatikáinkról s fordításainkról, melyekből az ifjú nemzedék klasszikus műveltségét merítette.

Jól veszi ki magát. Egyike a legotrombább germanismusoknak, a „nimmt sich gut aus“ szolgai fordítása. Magyarban semmi értelme vagy legeslegfeljebb is sületlen. Már az élő beszédben is lábra kapott, az irodalomban meg természetes, hogy minden lépten-nyomon találkozunk vele. Megfelelő magyar szójárás ugyan nincsen, de a helyett van számos igénk és melléknevünk, a melyek teljesen fölöslegessé teszik a *jól* vagy *rosszúl veszi ki magát*-féle barbár kifejezést. Általános szabályt adni bajos, mert más-más esetben más-más magyar szóval kell élnünk; így pl. ennek jelölésére: „das nimmt sich für einen alten mann nicht gut v. übel aus,“ magyarban nem illik vagy roszúl illik használandó; ez meg: „diese verzierung nimmt sich gut aus,“ csinos, szép vagy más efélével fordítandó. Különben könnyű eligazodnunk, ha nem az a törekvésünk, hogy czikornyásan, hanem az, hogy magyarosan beszéljünk, és ha nem idegen, hanem a magunk nyelvén gondolkozunk.

Kénye és kedve. „Ki nyugot felé utazik, *kénye és kedve* szerint kielégítheti ingyen vágyait; nem igy, ki kelet felé jár“ (Főv.

Lap. 229. 87.). A magyar soha se mondja így, hanem mindig kénye kedve szerint, valamint nem mondja azt se, hogy *fűnek és fának* hanem fűnek fának adós. A *kénye és kedve* talán a német „lust und laune“ utánzása, de minden esetre fonák. Van ebben az idézetben még valami furcsa; miféle csuda azok az *ingyen vágyak?* Sejtem ugyan, hogy az „ingyen“-nek semmi köze a „vágyai“-hoz és tulajdonkép csak a „kielégitheti“-re vonatkozik, de akkor meg mért nem áll a maga helyén, az ige előtt?

Legeltetni = gyönyörködtetni. Kazinczy előtt senki se ismerte ebben az értelemben, s ez ékes germanismusnál azóta csak a szerb tövis terjedt el jobban. Furcsa szemet is meresztett rá a nyájas olvasó közönség, mikor először találkozott vele. Valami G. I. egy nyelvújítás-ellenes czikkben erre a mondásra, hogy „sokáig *legeltette magát rajta,*“ azt a megjegyzést tette, hogy hát akkor „barom is pásztor is volt egy personában.“ *Magunkat* ugyan már nem *legeltetjük* semmin, legfeljebb *gyönyörködünk* egyik másik dologban; de azért *szemünket* még mindig *legeltetjük*. Igy pl. nagyon kivánja a középt. tanáregyl. közlönye (X. füz.), hogy a tanuló „*szemeit* folyton *szép alakzatok szemléletén legeltesse,*“ a helyett, hogy *gyönyörködtesse, jártassa* stb. Arra a czélra én a magam részéről tájképeket ajánlok, mert azokon van fű is. A magyar „legel“-nek nincs az a mellékértelme, a mi a német „weiden“-nek, amaz csak is annyit jelent mint „kaszálatlan füvet enni,“ ez pedig annyit is mint „gyönyörködni,“ a mit eléggé bizonyít a „weidlich,“ „sich weiden“ és más efféle kifejezések. Azt mondhatnák *szemét legeltetni* csak költői átvitel. Igaz, hogy átvitel, de először fölösleges, és másodszor egyáltalán nem költői, mert épen olyan szépen mondhatnám az ájtatos hallgatóról is, hogy „lelke *falja* az isten igéit.“*)

Főszöntöde. „A kormány *főszöntödét* állíthatna“ (Tanáregyl. Közl. X. füz.). Semmi se bizonyítja nyelvünknek a mongollal való rokonságát, mint ez a szó; mert ennél mongolabbat már képzelni se lehet. *Fösz* vagy *fősz,* mert hogy melyik az igazi, azt még nem fejtette meg senki, annyi mint az idegen ugyan, de nem barbár és amannál minden esetre érthetőbb gipsz. Quo iure? Ha tudnám, vagy legalább az tudta volna, a a ki faragta. *Öntöde* meg nem más. mint öntő műhely, öntő hely vagy röviden öntő. Hanem ez utolsó nem eléggé „kaloda“ szagú, mint Nagy Ignácz mondaná; azért sokkal szebb az *öntöde*. Ne csinálnánk a fonóból is, meg a borivóból vasolvasztóból *fonodát, borivodát, vasolvasztodát?*

Ajánlási levél olyan emberek számára, a kiket nem ismerek (Szalay: Státusférfiak, Franklin). „Csak nagyjából körvonalozzuk, miként képzeljük magunknak az *igazolási eljárást*" (A Hon regg. kiad. 230. sz.). „Az iskolaügy reformjánál is be kelle várni ezen *érlelési előzményeket.*" (Magy. Tanügy VII. füz.) Az a sok *-ási -ési* csak megkisértése annak, hogyan lehetne a kecskét is jóllakatni, meg a káposztát is megmenteni. Szivünk bazsarózsája a német nyelv és minthogy az a jelző igéből (vagy talán jelzési igéből?) rendesen főnevet alakít, hát csak mi is követjük; de aztán megemlékezve arról, hogy törvényes feleségünk ilyet nem igen tűr, neki is kedvibe járunk s a főnévből ismét melléknevet csinálunk. Igy aztán szerencsésen megfejtjük a problemát. Nem mondom, hogy az *-ási -ési* soha se jó, mert az még nincsen eldöntve; de hogy az idézett példákban határozottan rosz, azt merem állítani *Ajánlási levél, igazolási eljárás, érlelési előzmény* kevésbbé németes ugyan, mint *ajánláslevél, igazoláseljárás, érleléselőzmény,* de azért egy cseppet se magyaros; mert helyesen csak úgy mondjuk, hogy; a j á n l ó l e v é l i g a z o l ó e l j á r á s, é r l e l ő e l ő z m é n y, Hanem hát mindig csak azt nézzük, mit hogyan mond a német, akár tetszik nyelvünknek akár se. Igy keletkeztek aztán a *tanácskozási termek, levelezési lapok, bérmálási ajándékok,* és keletkezhetnek még idővel a *meghivási levelek, dolgozási szobák, becsületsértési perek* stb. stb. O gulam insulsam. VOLF GYÖRGY.

Szabadjon. A Nyelvőr 146. lapján a *szabadjon, szabadna* alakok mint helytelenek meg vannak róva. E megrovás ellenében s z a b a d j o n a következő tényekkel eléállnom. A rábaközi s répczemelléki nép ajkáról sokszor hallhatni az említett alakokat, sőt még sokkal czifrább formáját is; pl. Nem s z a b a d o t t a m elmenni. Ugyanott a *kell* igét is a közszokástól eltérőleg használják; pl. Én k e l l e t t e m kocsis lenni. KÖRÉSZ KELEMEN.

Adott esetben. A Hargita czímű lapban nem rég e kifejezést olvastam; *adott esetben,* mit együvé véve az *adott alkalommal, adandó alkalommal, alkalom adtán* vagy *adtával* szólásmóddal alkalmat ad nekem előbb is az *ad* igéről ideillőleg megjegyeznem, hogy az *ad* ige hajdan nem volt nyelvünk oeconomiájában oly gyakor-szolgálattevő, oly alkalmazékony, mint most. Beavatta azt már nagyban az idegen behatás, kár is volna azt az alkalmazó nyelvszokást az ő második természetté váltában erőszakosan bolygatni; úgy sem pótolja az egyéb hasonjelentésű ige helyesebben ki, nem pótolja a *nyújt,* a *szolgáltat,* s az ezeknél is jobb *szerez;* ezek is mind iskolamesteri kény-

szerűségen mentek által alkalmazásukban. A köznép nyelvébe még nem vette be magát az ily szólás, p. o. *ő sokat ad a maga születésére,* nem is befogadni való; sőt a székely még *okot alkalmat* is ritkán *ad,* hanem okoz, ő az oka, miatta van, tőle való az alkalmatosság.

De nekünk most a fennkezdett szólamokkal van dolgunk, s az *ad* szerepéről megjegyzés is miattuk történt. Az *adott alkalommal* szineleg ugyan nyelvtani külalakjával, de merőben a data occasione latinságát majmolván, mindegy volna az *adott* helyébe *adatott* is; már pedig az alkalom nem adatik mindig a magyarban, hanem történik és nyilik, tehát jobban erdélyiesen adódik, tehát: adódott alkalommal v. előadódott alkalommal. Szép ugyanaz: alkalommal adtán v. adtával, de népiesben hangzik az alkalom adódva. Azonban még ősiebben hangzik az a székelyszokta alkalmatosság-léve, mint ugyan náluk a módléve, okléve, időm-léve, neki-léve sat. analog szólásmód dívik. Az *adandó alkalommal* szükségtelen, de ha már jövendőzni akarunk, jó lesz a leendő v. kellő alkalommal.

Három igazi magyaros kifejezés kinálkozik ime: a székelyes alkalom-léve, erdélyi-magyaros alkalom-adódva és lehető v. leendő v. kellő alkalommal, s még az újabb irály jó szülöttje az: alkalmilag. Ha netán a multság nyelvtanilag v. alakilag lenne kifejezendő, az eléjött, előfordult, eléadódott igenevek illenének az alkalom elébe, vagy illőszerével a lett, volt alkalommal, vagy: alkalom lettével, -voltával, -előfordultával, v. a megtürhető adtával.

Végűl visszatérhetek a felvett, de el is vetendő, azonban rokon következtetésekre alkalmat adott *adott esetben* szólamhoz, hogy megmondjam, hogy az még latinismusnak is rosz; mert a latin datur, a német es giebt jelentésében belszenvedő értelműleg veendő, de ritkán áll a casus mellett; mert hiszen az eset esetleges (fortuitus) levén, nem *szereztetik,* még kevésbbé *adatik,* hanem inkább az eset maga magát szerzi v. adja elé, s vele történik meg valami, mint az accidit casu (Nep.) vagyis: esetleg esett meg v. történt véletlenűl latin szólás is érteti; jobb tehát azon idegenes szólást magyarosabbal fölcserélni, így: eléforduló esetben, eshetőleg, vagy népiesben kifejtett szólammal: ha úgy esnék, ha sora kerekednék, vagy: valami-letteképen, történetes módon s több efféle.

LŐRINCZ KÁROLY.

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK AUGUSZTUS S SZEPT. kivételével MINDEN HÓNAP 15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ s KIADÓ-HIVATAL (PEST) „Hungaria“ vendéglő. 185—186. sz.

I. kötet. 1872. NOVEMBER 15. *IX. füzet.*

AZ IDEGEN SZAVAK ÉS A PURISMUS.

Ki ne ismerné, ha csak híréből is a Mondolatot? E könyvecske, melynek czélja az idétlen szókotyvasztás ostorozása volt, bizony furcsán járt. A mint tudjuk, kiszedegette (és úgy a hogy egybefűzte) a hivatlan újítók írásaiból mind azon furcsábbnál furcsább szavakat, melyekben a magyar nyelvet lehetőleg keresztre feszítették. Elmésséget igaz, hogy még az irigység se foghat rá, de annyit mégis meg kell vallani, hogy tenger szemetet és óriási születlenségeket bizonyított a szegény újítók fejére. És különös, a helyett hogy elriasztott volna valakit a korcs szavak faragásától, épen az ellenkező történt. A dolog annyira megtetszett, hogy nem csak megtartottuk mai napig irodalmunkban ama kigúnyolt szavak legnagyobb részét, de még borzasztó mód szaporítottuk is. Hasonló esemény az, mint mikor egy újabb franczia szinmű szerzője pellengére állítva a divat fattyúhajtásait, személyeit a legnevetségesebb öltözetekben léptette a szinpadra, és a közönség okulás helyett ebből is csak azt merítette, hogy a bizony szép és utánzásra méltó. Nem is telt bele csak rövid idő s a nézőtéren ugyanazt a bolond ruházatot lehetett látni, a mit a szinpadon, sőt még bolondabbat is.

Hasonló tüneményekről hasonló okokra szokás következtetni és itt ez eljárás csakugyan helyén is van. Mindkettőt értelmi és izlésbeli fogyatkozás idézte elé. Bartzafalvy, a ki a szógyártást megindította, valamint minden követője azt tartották, hogy a nyelv semmi egyéb mint egy jókora csomó szó. Nézetük szerint tehát a nyelv csak akkor tiszta, ha minden szava eredeti, ellenkező esetben tisztátlan, korcs,

satnya. Az értelmi fogyatkozás itt kézzelfogható. E tévedés mindazáltal még nem szült volna korcsokat, ha nem járúl hozzá egyszersmind az izlés hiánya is. A következés csak az lett volna, hogy nagy veszteségünkért mégis vigasztalna egy habár nagyon csekély nyereség, holott itt semmit se nyertünk, de veszítettünk mindent. Kaptunk volna, a mint kaptunk is, idegen mondatalkodást, latinos, németes, francziás szólásokat és más efféle barbárságokat, mert hiszen ha a nyelvet az egyes szavak teszik, akkor tetszésünkre van bízva, hogyan rakjuk össze; de kaptunk volna néhány jó magyar szót is, a mit pedig így nem kaptunk. Igaz hogy nyelvünk meglehetősen megtisztúlt az idegen szavaktól, de már most ki szabadítja meg szegényt eredetieinktől, melyek nem az ő, nem is földi, hanem valami holdbeli nyelv hasonlatosságára és törvényeire vannak alkotva és így idegenebbek maguknál az idegeneknél is?

De azért ne legyünk igazságtalanok szófaragóink ellen. Igyekezetük dicséretes volt, és habár működésükben nem vezette a jó ízlés, de munkájukat mégis csak az kezdette meg velük. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az az állás, melyet az idegen szónak, legalább a müveltek beszédjében, már vagy kétszáz év óta engedünk, nem tanúskodik valami különös ízlésünkről. Azért nem is csoda, ha valaki tűrhetetlennek találja és engedékenyebb kifejezés alkotásában fárad. Avagy tűrhető-e az, mikor az idegen szó sehogy se akar símulni nyelvünkhöz, mikor mereven ragaszkodik idegen alakjához, mikor idegen kiejtésével zavarja a beszéd folyékonyságát, vad hangzásával sérti fülünket, és mindenképen eltorzítja nyelvünk külső színezetét? Mi kiváltsága van az idegen szónak? Vagy tán előbbrevaló a magyarnál? Az idegen emberekre mindig az a panaszunk, hogy nem akarják észrevenni, hogy Magyarországban vannak, a szavaktól meg nem követeljük. Eleink mennyivel máskép gondolkoztak és mennyivel máskép gondolkozik mai nap is a nép! Míg azelőtt a magyar szellem az idegen szavakat naiv fogékonysággal sajátította el és férfias alkotó erővel alakította át, mostanában lelketlen utánzás kapott lábra. Ez nem lehet más mint a németek majmolása, mert az egész világon csak ők teszik, hogy az idegen szavakat lehetőleg változatlanúl veszik föl nyelvükbe, sőt a már elfogadottakat és megvál-

tozottakat idegen alakjukra és kiejtésükre visszaerőszakolják. Róluk mondja Grimm Jakab (Deutsche Gramm. III. 557.): „In der art und weise, wie wir noch heutzutage fremde wörter in unsere sprache einlassen, finde ich einen bemerklichen unterschied, das alterthum verfuhr dabei viel naiver und ungezwungener, unser bestreben geht jetzt dahin, die fremden ausdrücke geradeso beizuhalten und auszusprechen, wie sie bei dem volk, von welchem wir sie übernehmen, im gange sind; wir meinen die treue gegen das fremde wort zu verletzen, wenn wir ihm etwas von seiner betonung entziehen, einen buchstaben darin unterdrücken oder sein genus verändern, und geben lieber die uns selbst schuldige treue auf, indem wir unseren angeborenen sprachorganen alle mögliche gewalt anthun. Die altdeutsche sprache bediente sich des einer jeden zuständigen rechts, das fremde wort ihren werkzeugen und gewohnheiten anzubequemen.“ És más helyen ez eljárást pedans barbárságnak bélyegzi, melyet csak a németek találtak fel. (L. Kleine Schriften I. 354.) Ez nem nagyon hízeleg a németeknek, annál kevésbbé hát nekünk, utánzóiknak; de meg gr. Teleki József se említ valami dicséretes okot, mikor azt mondja, hogy „az újabb időkben az ország míveltebb része az idegen szavakat inkább eredeti Valóságokban fogadja-el, ne hogy az idegen nyelvekben járatlannak tessen.“ (A magy. nyelv tökélletesítése, 201.) Megszállt az idegenkórság és tudákos fitogtatás. Nevetjük a népet vagy legalább is sajnálkozva mosolygunk rajta, mikor az idegen szavakat véleményünk szerint elferdíti, pedig csak magunkon kellene szánakoznunk. De ezen többé nem segíthetni, egy részt mert már elhalt vagy legalább is elkábult bennünk a magyar nyelvérzék és más részt mert nyakunkon űl a divat zsarnoki hatalma.

Mondhatni, hogy e fonákság megismerésében nyelvtisztítóink, ha ugyan azok, finom érzéket tanusítottak, de már azt nem jól cselekedték, hogy a szegény idegen szavakat büntették meg érte. Egynéhányára ugyan magam is azt kiáltom, hogy feszítsd meg, de a többség mégis csak ártatlan. Kár volna kegyelmet adni az olyanoknak, melyek minden szükség nélkül nyomúlnak a nyelvbe s a melyeket a hanyagság, meggondolatlanság, elhamarkodás, pöffeszkedő tudákosság, a más nyelvek tudásával való kérkedés és a ha-

zafias érzés hiánya hoz nyakunkra. Az ilyenek szép hazai nyelvünket nem csak hogy kifosztogatják, beundokítják, hanem még koldusnak, éhenkorásznak is bélyegzik, mely alamizsnára szorúlt s melynek meg kell elégednie a gazdag urak asztaláról hulló hitvány morzsákkal. E visszaélésnek gátakat támasztani minden művelt s nyelve mellett buzgó magyarnak erkölcsi szent kötelessége. De ezzel aztán el is értük a határt, a melyen túl a tisztálkodás többé nem erény, hanem egyenesen bűn. A ki meghonosodott vagy meg nem honosodott, de szükséges szavak kiirtására törekszik, az nagyon veszedelmes szolgálatot tesz nyelvünknek, mert vagy megkoppasztja, ha t. i. a kitílltott szó helyébe nem ad másikat, vagy még jobban megfertőzteti, a helyett hogy megtisztítaná, ha t. i. korcsokat farag; de meg nevetséges is, mert szélmalmokkal küzd. Idegen szavak minden nyelvben vannak, voltak és lesznek.

Hogy vannak, könnyű megmutatni. Ott van a csendes oceánban Taviuni, a Fidji-csoport egyik egészen különvált szigete, melynek megközelítése kétszeressen veszedelmes, először mert a tenger színe fölött és alatt számos szikla fenyegeti a hajót, másodszor meg, mert lakói fertelmes emberevés hírében állanak. Ki hinné tehát, hogy ezen a világtól egészen elzárt népnek a nyelve más nyelvektől nem maradt érintetlen. Pedig úgy van, szorgos nyomozás kiderítette, hogy melanesiai jellemű nyelvükben igen sok a polynesiai szó (l. Boltz: Das Fremdwort 6.). És így vagyunk minden, a legvadabb és legmüveltebb nép nyelvével egyaránt, a nyelvtudomány még mindenütt mutatott ki idegen szavakat. Az angol, német, franczia, olasz, spanyol és szláv nyelvekre egyszerűen csak hivatkoznom kell, és majdnem a gyermek is megmondja, hogy ott tömérdek az idegen szó.

Hogy voltak, azt bizonyítják egyrészt a kihalt nyelvek, másrészt az élők régiebb korszakai. A phönicziaiak mint a Nilus deltájának gyarmatosai sok egiptomi szót vettek föl. Az egiptomiak viszont a phönicziaiaktól kölcsönöztek szavakat, nem különben syriai és arabs kifejezéseket is. A héberek nem csak a phönicziaiaktól és egiptomiaktól vettek át szavakat, de még az indusoktól is. (Mind ezekről l. Boltz 9 – 11. l.) A görögökről és rómaiakról meg úgyis tudjuk, hogy számtalan idegen szót kölcsönöztek az egiptomiaktól, karthagói-

aktól, perzsáktól és az összes kelet népeitől. De tanúskodnak arról az élő nyelvek is; nincs ezeknek oly régi nyelvemlékük, hogy abban ne találnánk idegen szót. Igy van a gótok bibliájában, igy a Beowulfban, Hildebrandliedben, Eddában és így minden régi irásban. Vegyük pl. a mi legrégibb nyelvemlékeinket, a Halotti Beszédet, Halotti Könyörgést és a Königsbergi Töredéket. Összesen nem foglalnak magukban többet 348 szónál és még ezek közt is van 23 idegen, különféle nyelvekből származott kifejezés, tehát jó 6%: Több bizonyíték e részben már nem kell.

Hogy ezután is lesznek, azt azonnal átlátjuk, ha kissé megfontoljuk az idegen szavak történetét és megtudjuk bevándorlásuknak okait. A nyelv szivósan ragaszkodik minden oly szóhoz, melynek szükségét érzi, és azért mindaddig, mig az készséges eszköznek kinálkozik, el nem veti. E részben nem tesz különbséget eredeti vagy nem eredeti szavak közt; a meddig hasznát veheti, híven megtartja mind a kettőt, és így nagyon is valószinű, hogy még késő unokáinknál is élni fognak az olyan szavak, mint angyal, kereszt, len, szalonna, kulcs, szolga, parancsol stb. Tehát lesznek idegen szavak ezután is, mert a nyelv egy nagy részüket meg fogja tartani, de lesznek azért is, mert a meglevőkhöz még újak is járulnak. Két ok működik itt közre, a népeknek egymástól elütő különböző fejlődése és a kölcsönös érintkezés. Ha a népek mind egyenlő módon élnének, ha egyenlő szokásaik, egyenlő szükségleteik volnának, ha egyenlően éreznének és egyenlően gondolkoznának, akkor nyelvük is egyenlő módon fejlődnék, az egyiknek annyi és ugyanarra volnának szavai, a mennyi és a mire a másiknak. De hát az nincsen úgy; a népek nagyon is különbözők, egyik ebben, másik abban az irányban halad, és következéskép az illető nyelvek is. Tapasztalati tény, hogy ezek soha sem fedik egymást, se szavaik számában, se jelentésében; egymáshoz viszonyítva az egyik némely tekintetben gazdagabb lesz a másiknál, de némely tekintetben ismét szegényebb is. Más nyelvek sokban gazdagok, a miben a magyar szegény, és megfordítva. Ez áll akár miféle két nyelv közt, mert a gazdagság vagy szegénység mindig viszonyos. De még ebből nem következik a kölcsönözgetés szükséges volta, hanem ott van a másik tényező, a népeknek egymással való érintkezése. A szomszédság

szükségképen összekeríti a népeket, akár barátságos akár ellenséges úton, de az érintkezés elkerűlhetetlen. Mind két esetben adnak és vesznek fogalmakat, adnak és vesznek azokra való elnevezéseket, és annál bizonyosabban, minél inkább különböznek egymástól maguk és minél különbözőbb a nyelvük. Britannia lakói folytonos harczban éltek a rómaiakkal, mégis jó csomó szót kölcsönöztek tőlük és viszont. Annál nagyobb a csere béke idején. A szomszédok elviszik egymásnak áruikat, termesztményeiket s akarva nem akarva elárulják vagy közlik egymással vallási és politikai nézeteiket s az idegen, előttük addig új dolgokkal s fogalmakkal elfogadják egymástól elnevezésüket is. Ezt eléggé látjuk oly szavakból, milyenek; szappany, tégla, czukor, kordován, füge, sáfrány, rizs, kávé, dohány, narancs, angyal, szent, pünkösd, torony, kereszt, káplány, király, korona, kapitány, polgár stb. Arra meg elég okos még a legmüveletlenebb nép is, hogy olyannal kinálja a szomszédját, a mije annak nincsen, különben tudja, hogy a nyakán marad és nem kapja meg érte cserébe azt, a mi meg ő neki kell. A mit tehát egymástól átvesznek, elsajátítanak, eltanúlnak, arra átveszik az idegen nevet is, sőt kénytelenek is vele, mert a mint nincs meg náluk az illető dolog, úgy nincs meg nyelvükben elnevezése sem. De hogy is neveztek volna el egy rájuk nézve mindaddig nem létező valamit? Ha már most meggondoljuk, hogy milyen óriási verseny van jelenben a népek közt az ipar, a tudományok és müvészetek terén, és hogy milyen könnyű és milyen roppant nagy a közlekedés; ha továbbá meggondoljuk, hogy mindez jövőben még fokozódni igérkezik; akkor határozottan kimondhatjuk, hogy az idegen szavaktól ezután se fog óvakodhatni semmiféle nyelv se ezen a földön.

Mindebből világos, hogy az idegen szavakat csak úgy lehetne elkerűlni, ha vagy a nyelvek mind egyformák volnának, vagy legalább a nemzetek egymással nem érintkeznének. A ki tehát azt kivánja, hogy a magyar nyelvben ne legyen idegen szó, annak vagy azt kell kivánnia, hogy a magyar nemzet egyesítse magában mind a többi nemzetnek valamennyi egymással meg se férő tulajdonságait, szokásait és müveltségi állapotát, szóval a legnagyobb képtelenséget; vagy azt, hogy teljesen elzárkozzunk, hogy szomszédjainkat

úgy kerüljük mint a tűz a vizet, hogy vessük el összes eddigi müveltségünket, a mihez vajmi nagy kínnal, fáradsággal jutottunk, és érjük be azzal, a mit őseink Ázsiából hoztak, de még ezzel is jól megválogatva, mert hátha már rájuk is ragadt valami idegen, szóval legyünk élő múmiák.

De hát akkor tisztátalan nyelven beszéljünk? Ments' isten! Csak hogy aztán jól értsük a nyelv tisztaságát, mert mi van tisztábban mondva, ez-e: enyém feleség hagyta övét téli felöltő megigazítani, melyben egyetlen egy idegen szó sincs, vagy ez-e: plébánosunk megreperáltatta templomunk ablakait, melyben meg nincs egyetlen egy eredeti? Lám, lehet tisztán magyarúl beszélni csupa idegen szóval és viszont arczúl is csaphatjuk nyelvünket csupa tősgyökeres magyar szóval. Kézzelfogható dolog, hogy a nyelv tisztasága nem csupán és nem főkép a szavak tisztaságától függ, a mint függne akkor, ha a nyelv nem volna egyéb egy nagy rakás szónál. Ebből azonban nem következik, hogy a szó közönbös valami, mert vannak szavak, melyekben bizonyos viszonyok, a nemzet gondolkozása módja vagy valamely sajátos nézete, sőt sokszor egy darab története nyilvánúl. Az ilyenekhez vonzódunk, az ilyenekhez nemzeti érzelem csatol, az ilyenek kedvesen esnek hallásunknak. Ezek a nyelv szellemében képezett és összetett szavak. És vannak ismét olyanok, melyek a nemzeti gondolkozásmóddal, a sajátságos eredeti szemlélődéssel és igy a nyelv szellemével s minden törvényével ellenkeznek, sőt mindazt lábbal tiporják. Az ilyenektől aztán undorodik, a kiben csak egy kis ép nyelvérzék van, az ilyenek a lehető legkellemetlenebbűl esnek hallásunknak. Ezek a roszúl képezett és roszúl összetett szavak, röviden korcsok. Vannak azután olyanok, melyek főleg hangzásuk által esnek kellemesen. Ilyenek az úgynevezett törzsök szavak, mint: nap, tüz, víz, világ, isten, ünnep, melyekben ma már nem érzünk se alapszót se képzőt; és ilyenek az idegen származású, de meghonosúlt szavak is, mint: kehely, kályha, csárda, kalász, paradicsom, melyeknek eredeti idegen voltát ma már szinte nem érezzük és csak összehasonlítgatás, fürkészés útján tudjuk meg. Vannak végre a tulajdonképi meg nem honosúlt idegen szavak, melyek idegen hangzásukkal zavart okoznak a beszédben. A megszokás azonban és az, hogy szükségesek, szabatosak és világ-

gosak, különösen a tudomány nyelvében elfogadhatókká, türhetőkké is tudja tenni. A nyelv tisztasága tehát, a mint látni, nem kivánja az idegen szavak kiirtását, hanem csak azt, hogy ne legyenek vad idegen hangzásúak. Ezen meg könnyű segíteni, csak alá kell vetni hangtörvényeinknek. De már a korcs szavak faragását szigorúan tiltja, mert ha valami, hát ezek undokítják be a nyelvet.

Hogy a nyelv tisztaságát balúl értettük vagy tulajdonkép nem is értettük, semmi se bizonyítja jobban, mint az, hogy egy részt nem csak az igazi idegen szavakat túrtuk ki minden válogatás nélkül, hanem még olyanokat is, melyeket csak a nyelvnyomozó mond idegeneknek, de melyek valóban nem azok; és hogy másrészt nem csak napszámba faragtuk a korcsokat, hanem egyszersmind prédára is engedtük nyelvünket a germanismusoknak, latinismusoknak és egyéb barbárságoknak. És ezt elneveztük nyelvtisztításnak, holott minden egyéb, csak az nem. Az igazi nyelvtisztító figyelme mindenre kiterjed, a mi idegen és törvénytelen, tehát nem csak az idegen szavakra, hanem a korcs szavakra, idegen szólásokra, helytelen szórend, rosz szóvonzat és törvénytelen mondatkötésre is. Harczol minden ellen, a mi a nyelv tisztaságát sérti, de harczol helyes fegyverekkel, milyenek az alapos nyelvismeret, józan itélet és tisztúlt izlés, és harczol az igazi, nem képzelt ellenség ellen. A mi nyelvtisztításunk ellenben, még ha az volna is, igen egyoldalú. Nem az egész nyelvet vettük és veszszük tekintetbe, hanem annak igen primitiv elemeit, a szavakat, melyek maguk még korántsem nyelv, valamint egy rakás kő se ház. Az igazi, teljes nyelvtisztítást még eddig nem gyakoroltuk, hanem az igazi, teljes nyelvtisztátalanítást annál nagyobb mértékben. Még mindig abban a mámorban szenvedünk, melyből a németek már a mult század elején szerencsésen kiépűltek. Még mindig a gekrönte palmenordenek, deutsch gesinnte genossenschaftok és pegnitzschäferek korát éljük és mindenki a gyerekes nyelvtisztításáról híres Philipp von Zesen dicsőségét áhítja. Csodálkozhatunk-e akkor, ha a németek mosolyognak rajtunk, mikor a chlorsavanyú kálit elnevezzük halvsavas hamélegnek; hiszen második, roszabbított kiadásai vagyunk azon embereinek, kik a cigarre helyébe rauchkrautmundstengelnasendampfert s a klavier helyébe schwarzweiszfingerklapperkling-

klingkasten csináltak? Legyünk tehát nyelvtisztítók, de az igazi értelemben, távolítsunk el nyelvünkből minden szükségtelen és csak jó hazait kiszorító vagy legalább olyannal pótolható idegen elemet; de mindenek előtt és főkép vessünk ki belőle minden törvénytelen s a nyelv szellemét sértő alkatrészt is.

Az eddig mondottakból úgy hiszem eléggé világos, hogy az idegen szavak kérdésének helyes megfejtése égető szükség, mert a mint láttuk, félreismerése a legszorosabb kapcsolatban van nyelvünk egész elkorcsodásával. Ugyanis fejünkbe vettük, hogy nobelabb, ha az idegen szavakat nem magyarosan ejtjük, és így beszédszerveink folytonos kinzása miatt terhünkre lettek. Hogy tehát megszabaduljunk a sántától, Belzebubot híttuk segítségűl, azaz korcsokat faragtunk. De hogy ennek mégis valami oka lássék, legelső sorban nem viszás kiejtésünkre vetettünk, hanem egyenesen az idegen szavakra, azt állítva róluk, hogy tisztátalanná teszik a nyelvet. Hanem hát ez az állítás is valami támogatásra szorúlt; azért csak hamar kisütöttük, hogy a nyelvet egyesegyedűl a szavak teszik. Ennek az lett a következése, hogy nem ügyeltünk nyelvünk legkényesebb sajátságaira, beszédbeli jellemére és szerkezetére; s ez által kaput tártunk a soloecismusok és barbarismusok sáskaseregének, melyek aztán szövetkezve a korcs szavakkal, nyelvünkben iszonyatos pusztítást tettek. És mind ezekkel a dolgokkal még nagyra voltunk és nagyra vagyunk ma is. Gyönyörű tervet készítettünk nyelvünk megrontására és azt vas következetességgel hajtottuk végre. Valóban nagy ideje, hogy végre valahára más nézetekre térjünk, nagy ideje, hogy az idegen szavak kérdését, mely balúl értve annyi átokkal nehezedett édes hazai nyelvünkre, mentül hamarább tisztázzuk. Kötelességemnek éreztem, hogy ehhez magam is járuljak legalább annyival, a mennyi az én csekély erőmtől telik; de minthogy ezúttal mindent csak úgy nagyjából, általánosságban mondhattam el, a kérdés részletes és gyakorlati fejtegetését jövő alkalomra kell halasztanom.

VOLF GYÖRGY.

EGY HIRDETMÉNY.

Brassai harmadik megrovása a mutató (*az*) németes alkalmazását illeti. „A tájszók gyüjtése s *azok* terjedésének s hatásának kimutatása“ hibás, úgymond; helyesen: A tájszók gyüjtése s terjedés ü k s hatás u k kimutatása.

Ebben is igaza van. Elismerjük. A mit azonban záradékúl csatol hozzá, hogy t. i. van egy eset, a melyben a mutató alkalmazása nem csak megengedve, hanem épen parancsolva van, t. i. midőn az *azok* praegnans értelmű, következőleg accentust kap, pl. „A rosz neveléssel megrontott fiatal szerencsétlenségében méltán vádolja szülőit, mert a z o k bűneiért lakol,“ abban már nem értünk vele egyet; mert a mutatónak megengedett, sőt parancsolt alkalmazása a felhozott példában hajszálnyival sem jobb a megrovott helynél; az egyik is, a másik is germanismus. Helyesen magyarúl csak így lehet: mert a z ő bűneikért lakol.

A kifogásolt szók hátralevő része mind egy osztályba sorozható. T. czikkírónk t. i. azt állítja, hogy *képcz*, *képes*, *kinövés*, *folytán*, *történet* azon jelentésben, melyet mi tulajdonítottunk nekik, egyáltalában nem használhatók, helytelenek.

E kifogás két hibában szenved. Először nem veszi tekintetbe a jelentés módosulásának történetét; másodszor ignorálja azt az elvitázhatatlan igazságot, hogy a mit a nyelvszellem egyszer megteremtett s életben tart, annak jónak, helyesnek kell lennie.

A szók jelentésének változásában a nyelv néha oly szabadságokat enged magának, hogy vannak szavak, melyek az eredetitől nagyon is elütő, többször meg épen ellenkező jelentésben szerepelnek. „A m e s t e r m i n i s z t e r e láttára leemelé kalapját s mélyen meghajtá magát előtte,“ a szók eredeti jelentését tekintve a legeslegnagyobb viszásság; azt teszi ugyanis: A följebbvaló (*magister* = nagyobb) alattvalója (*minister* = kisebb) láttára levevé kalapját sat. Csak kisértse meg pl. valaki napjainkban egy marsallt (*marah* = ló, *scalh* = szolga) ekként szólítani meg: Herr pferdeknecht! vagy akár a legparányibb diákot (*diakonos:* szolga) szolgának nevezni, vajjon nem üti-e fel az orrát? vagy melyik gavallér vakmerősködnék lovagló imádottját „szép a m a z o n“

névvel szólítani, ha e szónak eredeti jelentésére (*μαζός*: emlő, *ἀ* (*ἀν*): -talan, -telen) gondolna?

Már pedig t. czikkírónk ilyesmit látszik követelni, midőn a *képez* (efformat, effingit, erudit), *folytán* (következtében), *történet* (geschichte) szóknak kiküszöbölését követeli. „A *képez*-zel, úgymond, a német *bilden*-t majmoljuk, de szerencsétlenűl; mert a *bild* törzsökértelme nem kép, hanem alak (gestalt,) a magyar *kép* ellenben csak hasonmást jelent, de alakot nem." Ezt az állítást a t. kritikus kissé hamarosan eresztette ki a száján, a nélkül hogy gyökeréig hatott volna a dolognak. Grimm ugyanis ezeket mondja a *bild* szóról: „*piladi, bilidi* das gestoszene, gehauene, gemeiszelte. Bild war anfänglich ein plastisches kunstwerk; wir lassen auch den weber bilder in sein tuch wirken und halten bilder, figuren in büchern, dennoch bleibt uns bild und bildwerk vorzugsweise statua, standbild." Hogy a magyar *kép* nem csak *imago*-t, hanem *statua*-t is jelentett, bizonyítja a régi „képfaragó" (statuarius) szó. E szerint tehát nem áll, hogy a *bild* törzsökértelme alak, de az sem áll, hogy a *kép* valódi, egyedűl igazi értelme imago. A mi az állítás második részét illeti, hogy t. i. a *kép*-nek alak jelentése nincs, soha sincs, elég lesz Molnár A. szótárából a *kép* szónak latin aequivalenseit kiírnunk: imago, effigies, simulacrum, sculptile, species, forma. Baróti Szabó Dávidnak „A magyarság virági" czímű müvében pedig ezeket találjuk: „Hasonlatos, hasonló v. hasonlító képeket csinálni. Tenyésző galamb képében jelent meg a Sz. Lélek. A kép- v. színmutatót gyülöli az isten, mivel kívül hímes koporsó. Egy szüzecske képe ötlik szemembe." 270—272. Ha tehát *kép* statua, effigies, akkor *képez* effingere; korántsem helytelenek tehát: *képző* (suffixum: bildungssilbe,) *képző müvészet* (plastik,) *képez* (efficit); ha meg *kép* species, forma, úgy *képez* efformare; helyes tehát az átmenet a szellem efformatiójára, s a képzett tudós nem szükségkép pictus philosophus, sem a képzett nőnek nem kell okvetlenűl festenie a képét.

A mondottakból kitűnik, hogy ha a *képez* szónak felhozott jelentéseivel a nyelvújítás gazdagította volna nyelvünket, egészen kifogástalanúl járt volna el; csakhogy ez az érdem nem a nyelvújítóké. Kresznerics szótárában a többi

közt ott van a *kiképez* szó is, s utána ezek állnak: effingit, efformat. Pázmány." Barótinál is ott találjuk: „Isteni hasonlatosságra ábráztattunk, képeztettünk." 272.

„A *képes*: fähig semmi egyéb mint a *capax*-nak travestálása, s azért ense recidendum." Hogy a *képes* *capax*ból lett, azt Brassai maga sem hiheti; inkább, gyanítjuk, csak ki akarta vele tapogatni, vajjon az autos epha világa lejárt-e már véglegesen vagy sem. Páriz Pápai szerint *képes* latinúl annyit is tesz mint competens; ez pedig, a mint mindegyikünk tudja, hisz gyakran használjuk, semmi más mint a német „tüchtig, fähig." Ennélfogva *képes* igenis fähig s non est ense recidendum. „Nem tartozik, úgymond tovább a t. czikkíró, a *kép* családjához a *képes* (capax)." Én azt hiszem, hogy igenis, oda tartozik. A *kép* tudva-levőleg módhatározó képzőként is szerepel nyelvünkben: mi képen, azon képen, oly képen sat.; s a régi nyelvben csak is a *kép*-pel képzett adverbiumok voltak használatosak; későbbi íróink azonban a *kép* mellett alkalmazásba hozták mint vele teljesen egyértéküt a *mód* szót is: mi módon, oly módon, hasonló módon stb. Igen de a *mód*-ból lett *módos* a többi közt annyit is tesz mint „tehetős"; nem nagyon valószinű-e tehát, hogy a más functióban vele egyértékű *kép*-ből lett képes is ugyanazt jelenthesse s jelentse is valóban?

„*Kinövés* a fordítók tudatlanságának a szüleménye és épen szükségtelen germanismus." Hogy germanismus volna azt nem tudom belátni, hacsak azt nem állítjuk, hogy *kidobás, behajtás, leesés* és ezer más ilyen szó szintén germanismusok, mert a német is azt mondja: (das) hinauswerfen, eintreiben, herabfallen. A mi kidudorodik, az világos hogy kidudorodás, a mi pedig kinő, az kinövés; minden púpféle pedig, úgy tartjuk, a testből csakugyan kinő; helyesen mondjuk tehát: kidudorodás van a homlokán, kinövés van a kezén. A kinek a szeme ki van dülledve, az kidülledt szemű, a kinek a háta ki van nőve, az kinőtt hátú. De meg tanúnk is van rá, hogy a kifogásolt szó csakugyan jó. Sándor István szótárában: ki nőtt hát: gibbus, ki nőtt hátú: gibbosus, gibber, gibberosus."

„*Folytán* abban az értelemben látszik véve lenni, hogy „következtében," pedig ezek „contraria notiok." Úgy volt véve; s azt tartjuk, nem helytelenűl. Mert ha „ebből kö-

vetkezik“ helyett mondhatjuk hogy „ebből foly,“ pedig mondhatjuk, akkor „ennek következtében“ helyett is lehet „ennek folytán“ használnunk.

„*Rombol* nem erősített fokozása *ront*-nak, hanem speciese; csinált szó annak a kifejezésére, a mi francziáúl démolir, németűl abreissen, niederreissen, abtragen.“ Ez állítás ellenében beszéljen Páriz Pápai szótára: „rombolni: dissecare, diffringere, dirumpere“; s beszéljen Pázmány: „Az okos erdős ember mikor egy álló-fát ki akar írtani mezejéből, nem kopácsol ág-bogain, hanem gyökerét rombolja. (Kal. 858.) Putabant quod praescissurus esset dominus particulas quasdam de corpore suo: mintha fel kellene rombolni az úr testét.“ (Kal. 556.)

„*Magát* a nyelv szervezetét — világos germanismus: selbst den organismus der sprache.“ Azt alig képzeljük, hogy Brassai, a ki szokott figyelni a nép nyelvére, ilyszerű kifejezéseket ne hallott volna tőle: Magát a Jézus Krisztust is eltagadná. Lehúzná magát az atya úristent is az égből, csak lehetne. A következőről pedig csak ő sem mondhatja, hogy germanismus: Hát ha maga a császár parancsolja, odadom-e? No ha már ez csakugyan magyaros, akkor, mondja meg, szabad-e a föltétes mondatot rövidítenünk, például így: Hát magának a császárnak parancsolatjára odadom-e? S mondhatjuk-e azt germanismusnak?

„*Történet.* Elsőbben azon akadok fel, hogy nem tudom megfogni, mikép lehessen egyes történeteket egyfelől, s történetek folytonos sorát másfelől azon egy szóval jelelni; második ellenvetésem, hogy *történet* nem is „eseményt“ (begebenheit) tesz hanem azt, a mit a német „zufall;“ a franczia „hazard, accident, cas fortuite, occurrence.“ Az elsőre ez a válaszunk. A cselekvések nagy része vagy momentán vagy folyamatos, s ennek igebeli kifejezésére a nyelv alkotott is két múlt időalakot, pl. oda néze, oda néz vala; dolgozék, dolgozik vala. Egyéb esetekben a csupasz magánálló ige mind a momentán, mind a folyamatos cselekvést képes kifejezni, pl. villámlik (egyszer vagy akár reggeltől estig) dörög, szakad, ront, ír, tanít sat. A mely igének tehát megvan e kétféle jelentése, azt átkölcsönzi a belőle képzett főnévnek is, pl. villámlás, dörgés sat. „Tegnap erős dörgés volt“ tehát hármat tehet, 1-ör egy-

szer de erősen dörgött, 2-or szakadatlanúl s nagyon, s 3-or szakadozva bár de hatalmasan. Vagy hogy egészen közel menjünk a *történet*hez, mondunk egy más példát. „Pál meghalt." Ez az eset nagy levertséget okozott ismerői körében. Néhány óra múlva azonban híre futott, hogy „Pálhoz rablók rontottak be, őt megölték, nejét megkötözték s megsebesítették, a szekrényeket feltörték s minden értékes holmit magukkal vittek." Ez az eset általános részvétet keltett a városban. Helyes-e itt az *eset* vagy nem? Mi azt hiszszük, hogy kifogástalan. Ha tehát akár egy, akár több egymással összefüggő factum különbség nélkül *eset*, akkor, ha *történet* begebenheit, valamint egyes történetet, úgy a történetek folytonos sorát is lehet a *történet* szóval jelelni.

A kifogás második része sem állja ki valami szivósan a tüzelést. Ha Brassait beszélni hallhatnók, aligha a maga szavaival nem czáfolhatnók meg abbeli állítását, hogy *történet* nem ereignis hanem zufall. Vagy mi módon kérdi ő, a mit minden ember ekként szokott kérdezni: Hallottad, mi történt az éjjel? No már hogy a mi történik az történet, az bizonyos, s azt nem hogy semmire nem támaszkodó puszta állítással, de még a logika legcsillogóbb bizonyítékaival sem czáfolhatja meg senki. Azonban hagyjuk az okoskodást s beszéltessük a nyelvbeli tényeket. „Történik: obtingit, evenit; történt: contigit, evenit; történet: accidentia, casus, eventus." (Moln.) „A mi egy emberen megtörténhetett, rajtam is megeshetik." (Pázm. Kal. 100.) „Történetek: annales, chronica. Történetíró: historiographus." (Sánd.) „Minden úgy történt, a hogy a róka mondta." (Népkölt. Gyűjt. I. 472.) „Négy fal között sok történik." (Erd. Közm. 2517.) A következőket göcseji utazásunkban hallottuk: „Ez a történet hirré futott." (Vas.) „Az nem ezen a szélen (határ, vidék) történt." (Hirics.) „Ezek a történetek estek meg rajtunk." (Baksa.)

Ne legyünk tehát szigorúak ott, a hol engedékenyek lehetünk, s megfordítva engedékenyek, a hol szigorúaknak kell lennünk. A szók faragásában minden szabad, behunyjuk szemünket a legnagyobb éktelenségek előtt; bármennyire jajdúl fel, bárhogy nyögdös a nyelv kínjában, szánalomra nem ébredünk, panaszait fülünk mellett hagyjuk elosonni; de történjék az értelem dolgában valami új, habár természe-

tes uton is, tegyen csak a jelentés egy lépést is előre, menten kiállunk kérlelhetetlen Catókként, s fennhangon, egyesített torokkal szórjuk rá a kárhoztató szavakat. E buzgóság néha annyira megy, hogy némelyek egyes szóknak ősrégi értelmét is meg akarják semmisíteni, mert a tőszó eredeti jelentésével nem egészen egyezik. Két figyelmeztetést is kaptunk már hogy rójuk meg a „házasodni“ szót e jelentésben „heiraten“: házasodni, úgymond a figyelmeztetés, nem teheti azt, hogy „nősülök,“ mert „házas“ az a kinek háza van, „házasodni“ tehát házat kapni. (Jó lesz, ha figyelmeztetik az illetők e ferdeségre a portugallokat is, meg a spanyol akadémiát; mert *casar* (*casa:* ház) az ő nyelvükben is „verheiraten“; a közép felnémetben is bizonyára hiba volt a *heimen* (*heim:* ház) = heiraten.) Ha e helyén kívül való rigorositás még tovább is tart, néhány év múlva majd beszélni sem tudunk; minden második szót ki kell küszöbölnünk, mert a kritikusok rájönnek, hogy használata ellenkezik eredeti jelentésével. „Hajadon, eladó lány“ nem jók, mert isten ember tudja, hogy a lányok sem hajadon fővel nem járnak, sem pedig el nem adják őket. „Nyakas, fejes“ makacs értelemben kiküszöbölendők; mert a mi mindent jelent, az semmit sem jelent; hisz minden embernek van nyaka is, feje is. „Fontos beszéd, láda fia, megemberkedik a fa, fehér mint a hófalat, szeles fiú, arczátlan cseléd, szemes leány, agyonölel, agyonfojt, agyoneszi magát, sarkald hogy tegye meg.“ sat. sat. mind helytelenek; hisz csak rájuk kell tekintenünk s legott szembe ötlik fonákságuk. Ki hallott valaha olyasmit, hogy a ládának fia van, a beszédet fonttal mérik, a cselédnek nincs arcza sat.

A záradékúl oda csatolt jó kivánatot és tanácsot jó szívvel veszszük. Nekünk is a nézetünk s ezt már ki is mondtuk jóval azelőtt, hogy az olyanoknak szava egyáltalában nem sokat nyom, de nem is nyomhat, mert folyton botlaniok kell, a kik a nyelvbeli tények figyelembe nem vételével előre felállítják tételeiket s csak aztán keresnek érveket állításuk bebizonyítására. A második osztálybeliek ellen is küzdenünk kell s küzdeni is fogunk minden erőnkkel; mert a helytelenséget, a fonákságot soha sem ismerhetjük el jónak, még akkor sem, ha a legtekintélyesebb hangok harsogtatják

is azon kissé csodálatos argumentumot, hogy hiszen már „bevették.“ A rosz rosznak marad, ha milliónyi követője akad is.

Szarvas Gábor.

„MAGAM“ BIRTOKOS ÉS TULAJDONÍTÓRAGGAL.

A „Nyelvőr“ VIII. füzetében a 358. lapon Szász Károly tagadja, hogy Petőfinek ezen kifejezése: „Magamnak is ugyan kutyáúl lett *dolga,*“ egyáltalában helytelen volna, s ezt azzal bizonyítja. hogy mondunk ilyeneket: „a magam dolga“ „a magad kalapja.“ Igenis mondunk ilyeneket, sőt csakis így lehet a felhozott viszonyban álló szavakat helyesen egymás mellé helyezni. Csakhogy Szász Károly e bizonyításban túlnézett a dolgon. Összetévesztette ugyanis a birtokos és tulajdonítóragos visszatérő névmást egymással. Petőfi mondatában ugyanis a ***magamnak*** és ***dolga*** között nincs birtokviszony, s a ***magamnak*** tulajdonító ragos; a bizonyítékúl felhozott „magam dolga“ kifejezésben pedig e két szó között birtokviszony van, s a ***magam*** mellett nincs kitéve a birtokos rag.

Hogyha már a magam birtokos ragos név helyét pótolja, akkor a birtok-szó nem állhat mellette másként, mint csakis harmadik személyű birtokraggal. Nem mondhatjuk pl. „magam *fülemmel* hallom,“ hanem „magam fülével“; nem: „a magam *házamban.*“ hanem „a magam házában lakom.“ De ha a magam***nak*** raggal a mondatban tulajdonítóragos kiegészítő, s az alany birtokragos: akkor a birtokrag nem lehet más, mint első személyű. Pl. Magamnak is bizony elfogyott a pénzem; magamnak is sok a bajom; magamnak is elégett a házam sat. Szász Károly állításából az következik, hogy pénz*e*, baj*a*, ház*a* lenne a helyes, vagy legalább, hogy ez is helyes volna. De azt hiszem, az így átalakított mondatok helyessége ellen maga a t. czikkíró is felszólalna. Még világosabbá lesz a példa, ha az első személyű birtokos (***magam***) mellé a másodikat (***magad***) s az egy birtokos mellé a több birtokost (***magunk, magatok***) is odaveszszük. „A magad lábán járj!“ birtokviszony. „Magadnak sincs kenyered, hogy adhatnál másnak?“ tulajdonítóragos kiegészítő. Igy a több birtokos mellett is. „A magunk ter-

méséből élünk. A magatok vagyonára legyen gondotok"; de: „Magunknak is úgy lesz buzánk, ha veszünk. Magatoknak is úgy folynak napjaitok (úgy mennek ügyeitek), hogy csak no."

KOMÁROMY LAJOS.

A NÉPIRODALOMBÓL.

Átnéztünk a „Gorvina" kiadványai közől öt füzetkét, egyazon szerző (György Deák) műveit (8. sz. Zrinyi Miklós, 9. sz. Toronyi Tamás, 14. sz. Hedvig királynő, 15. sz. Az annyivéri magyarok; 4. sz. Attila,) s mondhatjuk hogy általában könnyen érthető, egyszerű népnyelven vannak írva. Meglátszik, hogy a szerző többé-kevésbbé öntudatosan az élő beszédbeli nyelvhez alkalmazkodott; bizonyítja ezt már az is, hogy oly nyelvalakokat jobbadán kerűl, melyeket az úgynevezett irodalmi nyelv egyre használ ugyan, de a melyeket a magyar népnyelv (kivált az erdélyiek ellenében a magyarországi) már nem ismer. Ilyen az igének úgynevezett félmúltja, helyesen történeti múltja (*monda, külde,*) mely az említett füzeteknek kizárólagosan elbeszéllő tartalma mellett is aránylag igen ritkán fordúl elé; mindössze vagy 20-szor, még pedig Ann.-ban egyszer sem, s a verses Att.-ban is csak hatszor. Érdekes e mellett, hogy a szerző kivált az *őn* végű alakokat kedveli: *vőn, tőn, lőn;* csak is ilyen van Tor.-ban háromszor, az egy *köszönheté* mellett. Ez előszeretet jóformán az irodalmi nyelv hatásának tulajdonítható (mely tudvalevőleg a *lőn*-nek nagy barátja); mert a magyarországi közönséges népnyelv szokásában nincs meg az elbeszéllő eléadásnak az önhangzós múlttal való tarkázása, a milyen p. o. Tor. 11. ez: „felövezte vadász eszközeit, láncsát *vőn* s elindultak"; vagy Hed. 6. „a játéknak vége *lőn,* a kis férjét elvitték." Némely helyen azonban úgy látszik, hogy a történeti-múlt használata nem Gy. D., hanem valamely történelmi munka rovására esik, melyet ő saját népszerű elbeszéllésére fölhasznált; mert az illető helyek amúgy is elütnek kissé egyéb eléadásától, s így nagyon jól lehetnek meg nem nevezett citatumok, p. o. Zrinyi 8. „e perczig félelem nem *szennyezé be* vitéz katonáimat."

Az *and*, *end*-féle futurumot egyszer sem, a passivumot is nagy gyéren használja, mindössze kilenczszer; köztük egy helyen, mely „citatumnak" vehető (Zr. 17.: halállal *sujtatik*; és ... mert családja a *várfelügyelőség által* pontosan *fog élelmeztetni*." Még ritkábban találjuk nála a *na*, *ne*-féle alaknak történeti vagy tárgyi mellékmondatban való latinos használatát: Hed. 9. míg *tétovázna*; 10. midőn *látná*; 20. látták, hogy.. *túlhaladná*. Az Att.-hoz laptoldalékúl csatolt függelék („Régi nevezetes emberek tetteik és mondataik") szintén erősen latinos szagú; bizonyosan valamely iskolai könyvből való, nem pedig Gy. D. tollából.

Ohajtanók, hogy valamint nagyobb részt teszi is, bár mindenkor a maga nyelvén szólna, s ha nem népies nyelven való irodalmi forrást használ is, azt előbb a maga nyelvére fordítaná. — Hogy ezenkívül még egyik másik csak az újabb irodalomtól forgalomba hozott szóval él, azt természetesnek találjuk, mert talán el sem kerülhette, s más részt talán már a nép is ismeri és érti ezeket; noha ezt nem mindenik Gy. D.-nál eléforduló ilyen szóról mernők állítani vagy elhinni. Szeretnénk erről biztosabb értesülést nyerni, s e végett ide teszszük az irodalmi szókat: *roham*, *ellenszenv*, *magány*, *ipar*, *iparos*, *gyár*, *gép*, *jogosult*, *kedvencz*, *szőrme*, *erény*, *szende* (szende ártatlanság), *izgalom*, *érzelem*, *jelleg*. Semmi esetre nem illik a népies eléadásba a szintoly szükségtelen mint mesterkélt *létezni* (Hed. 26. hajlam *létezett*), s a *győzelem-ittas*-nak aligha felel meg egy „bor-ittas"-féle szófűzés a népnyelvben.

Megjegyezzük még a nem általánosan ismeretes *neki veselkedni* igét (Att. 22.: a hun sereg neki veselkedik az ostrom alá fogott városnak; v. ö. Tájszótár); meg ezt: *ficzérkedni* (Att. 23. itt ott ficzérkedik az udvari bolond, Ki vele szóba áll annak jól odamond; — vajjon = ficzánkol?); figyelembe veendő e kifejezése is: *czélt vetni vkire* = czélba venni vkit (Tor. 20. különösen T. Tamásra vetette a czélt).

BUDENZ J.

VÁROSONKI.

A Sajószentpéteriek 1403-ban kelt végzésében a többi közt ez is áll: „Ezt is hozzáteszszük, hogy ha az vidéki bort valahol az falukon avagy várasokon ez mi városonki gyanánt és neve alatt valaki eladand.“ Fogarasi tudósunk ilyen megjegyzést tesz hozzá (Nyelvt. Közlem. III. 207. lap.): „V á r o s o n k é-t olvasni nem lehet, mert az *ij*-vel van írva, mint számtalan más helyen e nevezetes emlékben, s egyetlen egy példa sincs reá, hogy a *jé*-nek (sajtóhiba, olv. „a *j é*-nek“) olvasandó volna. Tehát kétségen kívűl v á r o s o n k i v á r o s o n k b e l i helyett. De ezt már mai időben magam sem merném írni.“

Ezen igen figyelemre méltó alak eddigelé úgynevezett, unicum volt. Hogy Fogarasi nem csalatkozott, mikor v á r o s o n k i-nak olvasta, s melléknévnek magyarázta, bizonyítja még más két melléknév, mely szakasztott úgy van képezve, s Molnár Albert szótárában áll: „Patrius, πάτριος, H a z á n k i, Atyai.“ „F ö l d e m i, Conterraneus“ stb. és „Conterraneus“ alatt: „Földi, F ö l d e m i. Ein Landsmann.“

(Előre bocsátva, hogy e czikkecske már ez év elején kezünk közt volt, de hely szűke miatt mind eddig ki kellett maradnia, alkalomszerűleg fölemlítjük hogy a felhozott „városonki, hazánki, földemi“ alakok megvoltát s helyességét egy új, a nép ajkáról ellesett adattal mi is támogathatjuk. Baranya megyének délnyugati vidékén ugyanis, az úgynevezett Ormánságban általános használatú ez a kifejezés: „Ezek itt mind a mi f a l u n k i a k. Ő is a mi f a l u n k i.“ Hogy az említett „falunki“ alaknak él-e még több testvére is, arról nem szerezhettünk biztos tudomást magunknak; mert több ilyest nem hallottunk, kérdezősködéseinkre pedig egymást lerontó válaszokat kaptunk. A Szerk.)

PONORI THEWREWK EMIL.

A FERENCZ LEGENDA.

2. Ragozott alakok.

vel. Az önhangzó illeszkedés (mélyhangú szóban *val*) már általános, a *v* azonban még nagyobb részt assimilálatlanúl marad. — yelenſeges m a l a ſt u a l (speciali praerogativa) 2. b o z z o ſ a-

gokual (iniuriis) 3. rudual (fuste) 31. fohazafokual (cum suspiriis) 33. gyapotual (cum bombace) 68. gyolczual 162. ewrmuel 5. ewremuel 7. ewrmel (cum gaudio) 19. telyeffeguel (plene) 7. zerelmuel (cum caritate) 22. 23. 55. gyczedelmuel (cum victoria) 26. hytuel (fide) 63. kefuel (cultello) 66. veletekuel ewzuen (= veletek együtt) 155. — Nevezetes az 55. lapon eléforduló teljes alakja a *vel*-nek (*vele*, önhangzóilleszkedéssel *vala*): es hagya ewtett ezenne ewrewmben hogy euel napuala el merewltetettuala yftenben (et dimisit eum in tanto gaudio, ut die noctuque fuerit absorptus in deum). — gyakortab tarfel vele vyziuala (ducebat pro socio) 61.

belől, önhangzóilleszkedéssel *balól*. — heÿlbelewl (de loco) 16. vewlgbelewl (de valle) 36. ebbelewl (ex hoc) 76. Evangeliumnak tyzta latafaban kyket effebelewl tartoznak tartany (quod ex professione tenentur observare) 111. azokbalal (ex iis) 16. en tarfimbalol (de sociis meis) 38. menden yombalol (de omnibus bonis) 48. zamabalol (de numero) 51. az dereblesdarablasbalol (de frusticulis) 131. halottaybalol feltamadafarol 158. 159. — De e mellett párszor már az összevont alakot is használja; pl. tizenkét tarfbol (de duodecim sociis) 1.

nál a *kül*-vel való kapcsolatban még nagyobbára önhangzó illeszkedés nélkül: *nál-kül* = *nélkül*. — haborolafnalkyl es zugafnalkyl (sine murmuratione et turbatione) 30. ew nalanalkewl (sine ipso) 44. gondolatnalkewl (sine praemeditatione) 136. yrgalmaffagnalkewl (sine misericordia) 148. — De megvan már a *néköl* = *nélkól* is: felelmnekewl (constanter) 147.

A névmások közől felemlítendők az egyes harmadik személyű névmásnak következő alakjai: *őtet* (általános); továbbá *őnek* (illius), *tenek* (tibi): zent fferenz ewnek yewuefet annak elewte meg tuda ew lelkeben (adventum illius praesentiens in spiritu) 77. — paranczolok tenek hogy yewel uelem (praecipio tibi) 150. E kettő azonban nem tudom, hogy nem iráshiba-e e helyett: *ő neki* jövését megtudá, és: paranczolok *teneked*. — azzont (istum) 25. azon (ibidem) 42. olyatan, ylyetten (similis) 59. 107. azanna, ezenne (tantus, talis) 1. 60. Igen figyelemre méltó névmási alak a következő: czudaluan es olyma panaszoluan ewnenbenneten (admirans et quasi conquerens intra semetipsum) 10. Ewnewnbennete mendenestewl foguan pokolnak lenÿ meltot magat aloytyauala (se dignum penitus existimabat inferno) 71. Monda ewnbennetten (dixit

intra se.) 92. mykoron halyauala ew fyayt ewnewnbenetek zentfegnek peldayatt vezerlenÿ (quum filios suos audiebat ex se ipsis exempla sanctitatis educere) 94. E szókban ugyanis aligha ugyanazon tővel nincs dolgunk, melyből a *benneteket, bennünket* származtak.

Az ige ragozására nézve egyáltalában megjegyzendő a határozott különbség az *ik*-es és *ik*-telenek közt, úgy a mint azt Révay felállította. Csak az egyes második személyt illetőleg hozunk fel néhány nyomós példát: gonozol tezed frater ylyes es keuelewl ky elewz zent angyalokot (male facis, frater Helia superbe, qui repellis sanctos angelos) 17. nagy malaftott vez ystentewl (magnam gratiam recipies a deo) 35. myglen ez vylagban lez fonha nem lez zomoro (dum in hoc mundo fueris nunquam eris tristis) 55. Ezen, a régi nyelvemlékekben — ha emlékezetből meg van engedve mondanom — egyedűl szokásos alakok mellett eléfordúl azonban egyszer a *leszesz* forma is: ffyam meg te lezez barat ez zerzetben (fili tu adhuc eris frater in isto ordine) 145.

Ik-es igék: jelenik 8. letérdeplik 42. *Ik*-telenek: betegewl fekewk (infirma iacui) 74. fekzenuala 156. vgy uala ewn belewle kywl hogy te bezzedythez femmyt nem hayla (ut verba tua non adverterit) 10.

Az imperfectum rendes alakja ugyanaz, a mi a többi nyelvemlékben: *írok vala, írsz vala, ír vala;* de található ez is: nem tudomualék (nesciebam) 98. Nevezetes az egyes számú harmadik személy, melyet a fordító nem csak hogy összeforrott alakként következetesen egybe ír (*írvala*), hanem hogy igen sokszor csonkúltan is használja; ilyenek: mykoron latyaual (dum videret) 7. zolgaltatikual nagy tyzteffeg (celebrabatur magna solemnitas) 36. ky elewllewlyual (qui eidem obviabat) 146. Es hozzaua mend azt kyket zent fferencz yruala (et secum omnia praedicta portaret) 141. hogy euel mykeppen zoktaua felkelne (ut de nocte, ut consueverat, surgeret) 143. aytorol aytora megyenua koldolny (per civitatem ostiatim victitans) 152.

A folyamatos jövő, mint a régi nyelvemlékekben egyáltalában a jelennel van pótolva; két izben azonban már alkalmazva látjuk a *fog* segéd-igés jövőt is: ehfegtewl fok emberek fognak meghalny (ex fame multi homines morituri sunt) 63. ffyam meg te lezez barát et fogz zolgalnod yftenek (et servies domino) 145.

Az egyes parancsoló második személyében figyelemre méltó a vég *u e* hang: yewy zolyw ez vaknak (veni loquere isti caeco) — tizenkét sorban a *zolyw* alak kétszer — 9. es nagyobbakat

zydalmazvan mongyw (et maiores iniurias irrogabis dicendo) 11, mezeytelen menye azyfba (nudus vadas Assisium) 56. Atyamfya az kapukewl ne menye (frater ne portam exeas) 147. akarya hogy elmenye predicalnod (vult ut vadas ad praedicandum) 137. Megjegyzendők még: yewtew fyam (veni fili) 23. paranczolok tenek hogy yewel uelem (praecipio tibi, quod venias mecum) 150.

A kötő-mód *j* hangja assimilálatlanúl van meg a következő helyen: hogy kyewzyek hyw gyczewfegnek mergeffeget (ut vanae gloriae venenum expellerent) 27.

Az igének a *lenni* segédalakkal körülírt mult határozatlanát, melyet szórványosan egyéb codexek is használnak, legendánkban is megtaláljuk. E helyek: ffyam nem hyzlek tegedet lewtleni (olv. lött lenni) fratereknek kapuyan (fili nondum credo te ad portam fuisse fratrum) 14. latta uala felemelettleny zent ferenczet fewlttewl (vidit s. Franciscum elevatum a terra) 63. gyakorta erdemle lattny zent attyat egbee felemelettleny (saepe videre meruit s. patrem in aëra elevatum) 64. nemykoron latta ewtet felemelettleny faknak teteyere nemykoron latta ewtett ezenne magaffagra feluonleny = felvont lenni (aliquondo vidit eundem elevatum usque ad cacumen arborum, aliquando in tanta altitudine sursum vectum) 64. ew ewuett erzuen megtartotlen (chordam suam sentiens retineri) 144.

Az igéből képzett módhatározóknak (*írva*) néhány teljesebb alakja szintén elég sajátságosak, hogy lekössék figyelmünket, annál inkább, mert a baranyai s bácskai nép nyelvében mai napig is használatosak ez alakok: Es menden bozzofagokot fr. Bernald ewrewluel es engedelmest el mulatuala (ad cuncta opprobria fr. B. gaudens et patiens permanebat) 21. nemykoron lewlua ewtet fewldrewl fel emceltett uel bykfa kewzepiglen (aliquando invenit eum usque ad medios fagos elevatum a terra) 42. en nyluala (olv, nyilvala = nyilván) latlak tegedet ewrdewgtewl megczalatott leny (ego clare video te a diabolo deceptum) 52.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. Szegedick.

227. Möggyógyította mint Máró Vera az öcscse lábát. (Eltört vala a fiú lába, s nénje addig rakosgatá, borogatá mindenféle gyógyítófüvel, míg végre az orvosnak el kelle azt térdben vágni, melybe az öcscse bele is hala.)

228. Elrejtőzött mint Kani Rúzsa. (Ételt vivén Rúzsa a mezei munkásoknak, e közben egy száraz kopolya-kútba esék, a hol csak késő este akadának reá; ráfogák, hogy elrejtőzött. Arra alkalmazzák a közmondást, ki utat tévesztve igen későn érkezik a kijelölt helyre.)

229. Mosolyog, mint Dózsa a moslékra.

230. Vödd kezedbe a lábod, osztán eregy = siess.

231. Sė nė tugygy, sė nė láss = ne beszéld ki a titkot.

232. Hiába szari a gyöpöt – henyélő, dologtalan emberre mondják.

233. Ruhájába hatta a szabó a fércöt = nincs kifizetve a ruhája.

234. Kedves, mint a mindennapi hideglelés.

235. Kiódzott a szája – lármáz folytonosan.

236. Érti a csíziót = minden hamisságban jártas.

237. Kutyazsírral van mögkenyve az erszénye – fösvény.

238. Hijjátok be, lükjétök ki. (Annak mondják, ki köszönés vagy engedelem nélkül nyit be a szobába.)

239. Kisöpörték a kéményit; vagy mögėgygyelték = megverték.

240. Szömígyet kapott = valamely dologhoz bátorságot kapott = kinyílt a szeme. (V. ö. Nyelvőr III. füzet. tájszavak: „igyit“.)

241. Ráakattam a vermésire (mondja az alföldi csősz vagy kispásztor, ha éjjel lopva krumplit ás.)

242. Ne hajcsd arra a lovat, mert arra lát – ne vidd azon vidékre a lovat eladni, mert onnan van lopva, ráismernek.

243. Furúva űtették a haját ritka hajú.

244. Légy van a poharadba koma. (Figyelmeztetés, hogy ki kell inni az egész pohár bort).

245. Nincs annak sė ėgy csöpp tüze, sė ėgy szikra vize – földhöz tapadt szegény.

246. Mutogattya ám a rovást, pedig nem tartozok neki. (Arra mondják, ki szájtátva nevet valakit s foga sorai kilátszanak).

247. Kend is föl van Csúrinál az ajtóra pingálva. (Dicsekvő emberre mondják, ki a kocsmában hitelbe iszik, s neve krétával az ajtóra van írva.)

248. Nagyot hall, mint őszkor a mónár. (Egy-két véka búzáért a malomból nem jön ki a partra, ha híják, mivel őszszel sok az őrölni valója.)

Ferenczi János.

Népdalok.

Bogár Pista.

„Hová pajtás ollan szaporán,
Azon a tajtékzó paripán ?“
„Bogár Pista lânya férho mén
Annak a lakodalmába mének én.“
„Ha lakodalomba mégyén kê,
Minek az a csákány föltéve
Kicifrázott kápos nyergébe ?“
„Azt a kis lánt, ki ma férho mén,
Szeretőűl soká birtam én ;
De elcsábitotta egy legén,
Elcsábitotta egy gaz legén,
De nėm esküszik meg ő véle,
Légyen véle bár az isten kėgyelme ;
Azér viszėm vélem e bunkót,
Agyonütöm véle a gaz csábitót.“

(Andráshida. Zalamegye.)

SZETSŐDY JULCSA.

Uccaparti hőkén,
Barna szėmü legén,
Barna szėmü legén,
Mért vagy ollan kevél ?

Nėm vagyok én kevél,
Mind ollan a legén,
Kinek a gyürejét
Más viseli kezén.

Uccaparti csolán
Szölke szėmü lėán,
Szölke szėmü lėán,
Mér vagy ollan halván ?

Nėm vagyok én halván.
Mind ollan a lėán,
Kinek a gyürejét
Más viseli ujján.

Asószėri ucca,
Eszėmbe sė jutna,
Ha az én galambom
Benn lakós nėm vóna.

Fősőszėri ucca,
De poros az uttya,
A rózsám szoknyája
De sokszor mėgussza.

Fősőszėri ucca,
Végig kukoricza,
Teli van, teli van
Csábitó ficzkóva !

(Őrség.)

GAÁL FERENCZ.

Rigó rigó, de szép sárga rigó,
Katonának íratott a bíró,
Biró uram lögyön ujan szíves
Ne irjon be, nem vagyok husz éves.

Rozmaring-szál az árokban röszket,
(Hej) Sír a rúzsám, katonának visznek ;

Ne sírj rúzsám, ussincs annak haszna,
Száraz nyárfa nem virágzik soha.

Én nem tudom mi annak az oka:
Hogy a szögén legén' min' katuna!
Édös lányom nem töhetök rúla,
A szögénnek nincsen pártfogója.
(Leirtam Fajszon — Sárköz — Hegedűs Ilonától.)

BARNA DEZSŐ.

Édes anyám megátkozott engem,
Hogy az isten ne áldjon meg engem,
Csipke bokor legyen a szállásom,
Ott se legyen soká maradásom!

Megátkozott engem az édes anyám,
Hogy ne legyen se országom, se hazám;
Lesz még nekem országom is, hazám is,
Lesz még nekem szeretőm is, babám is,
(Sirok.)

ERDÉLYI BÉLA.

Népmesék.

1. Az isten és a czigány.

E' cigánnok vót naon sok gyeörökö, de kevés könyerö. Sokat koplâtak a szėgényök, öccő má két napig nėm vuót mit önnyi. Ebusu a vén cigán, foggya magát, vállâro veti a na' fejszit és emėnt országunya. Hát a mind mögy, mööget, ėccő csak elibe mögy az isten. „Hoá mėnsz cigán?" kérdi tőlö az isten. Emönök, lėvágom az istent; m'étt adott sok gy'örököt, keves könyeret." „Mėgá' cigán! mongya neki az isten; adok én neköd ėgy abroszt. Ha tė ennek az abrosznak asz mondod: diridi 'édės abroszom, akko majdan teli lėssz mindėn j"ó f'élije." Mė'köszönyi az adománt a cigán és mööget haza feli. „No gy'örökök, mongya a mind haza ér, gyertök, m"a na' vendėgségėt csapunk. Lössz mindėn, a mit szėmėtėk szátok kiván." Evve lėteritti az abroszt: „Diridi 'édės abroszom!" hát a gyobbná gyobb elesigtü csak u' görbett az aszta. Aután ho' vége vót a vendiségnek, sz'épen összütészi és eraktya az abroszt; attán aszongya a gy'örököknek, hogy eszt nėm szabad án bántanya, sė asz' mondanya neki, hogy diridé édės abrocom, meett akko mėkharakszik az isten. De a gy'örökök nėm fogattak sz"ót, halom miko az aptyik nėm v"ot öccör odahaza, elüvészik az abroszt és kezdik neki számunya: diridé 'édes abrocom. Mėgin csak tėli lött az aszta. Hát mikô a cigán haza gyün, láttya, mi csinának aok a rosz kölkök; akko mögharagudott és evittö az abroszt a komájáho. Ennek is mėg-

hatta erössen, hogy nėm szabad ám neki mondanya diridi édes abroszom, mer igy mėg amugy. De bion a komája is csak emonta neki és naon mėkteccėtt neki az abrosz, vissza sė atta többet; magam is naon jó tom hasznánya, gondóta magába.

Avvê mėgintelėn eszánto magát a cigán, mėg-mėg emėnt országunya; vålláro vöttö a na' fejszit és mėgėn ėggyütalákszik az istennye. Kördi töle az isten: „Hoá mėnsz cigán?" „Emögyök, lėvágom az istent; m'étt adott sok gy°örököt, keves könyeret." „No csak nė haragugy, adok én neköd ėsz szamarat, ennek ha asz mondod: szirdi szurdi édės szamoram, hát csak nézd, ho' mennyi aran terėm benne." Avve emėnt haza a cigán; de a szamárre is mėg-mėg csak u' gyárt, mind elübbet az abroszsze; a komája mėgėn csak nem atta vissza.

Harmaccėr mėgėn emönt a czigány és mėgént eggyütalákszott az istennye. De má akko az ur isten nöm is körtte, hoá mögy, halom adott neki ė' botot. „Ennek csak asz mond: pöndörüdü édės botom, és lösz mindenf'éléd." Hát foggya a cigán, haza mögy, és gondolla magábo, hogy de eszt má csak nėm bizza a komájára; mongya is neki mingyá: pöndörüdü édös botom! Hanėm lėtt is pöndörüdü; csaknöm agyonvertė. Akko aután neki atta aszt is a komájának. Mėgörűt neki a koma naon, montta is mingyá: pöndörüdü édös botom. Hát csak ekesztė istentelenü dobánya a hátát, csak u' bétt belė. Hanom akko naon mögijedett, és mingyá visszaatta a cigánnok abroszát, szamarát és mindėnyét. Akkor osztán lött mindėnyik, gazdagok lėttek. Ha mög nöm hâtak, most is ének.

(Páka. Göcsej.)

PFEIFFER JULIA.

2. Az aranyhaju királyfi.

Vót ėccėr ėgy király, annak mėg három fia. A lekkissebbiket legjobban szerette, de eszt a két báttya nagyon rossz szėmmel nészte.

Mikor az apjuk mėghât, hát abba ėggyesztek mėg, hogy mind a három ėggyütt lėsz király. Azután vót a palota mögött ėgy folyó, hogy jövedelmük lėgyėn, hát oda építtettek ėgy szép hidat. Mikor kész vót, aszt végeszték, hogy elősször csak ėgy krajczár lėgyėn a vám, legalább maj sokan járnak át. Első nap a legnagyobbik testver mėnt ki szėnni a vámot. Csakugyan annyi népség járt a hidon, hogy elig győszte szėnni a vámot. — Más nap a második mėnt ki a hidhó, az is nagyon sok vámot szėdėtt.

Harmad nap a lekkissebbik mėnt a hidra. De akkor má mindėn embėr látta a hidat, felé sė nésztek többet. A testvérek

pedig aszt végeszték, hogy a mellikük ègy krajcárt elenged a vámbul, az halál fia lèsz. — A lekkissebbik királyfi csak leste az embèrèket, de sènki sè gyütt. Este felé gyütt ègy vén rongyos embèr, át akart mènni a hidon. A királyfi kérte a vámot, s hogy nèm vót pénze, nèm akarta átereszteni. Az embèr rimánkodott, hogy a túsó város részibe lakik, inkább hát itt a kalapja, oda aggya vám fejibe. A királyfinak nèm kèllètt a rongyos kalap, utójára mégis mègesètt a szive, áteresztètte a szègény embèrt.

Mikor asztán főmènt a palotába, a két báttya kérte elő a pénszt, de őneki nèm vót. Akkor rá támattak, hogy ők látták, most is mènt át a hidon ègy embèr, ha elengette a vámot, halál fia. A legnagyobbik aszonta, dobják lè a folyóba. De a középső aszt monta, eresszék el élve, de ez országba többet be nè tègye lábát.

A királyfi elbujdosott. Mènt, mèndègét, èccèr ègy kutná pihent, ivott, a kènyeribül falatozott, èccèr csak ott terem az az öreg embèr, a kit ő a hidon áteresztètt, asztán kér tűle, aggyon neki ègy falat kènyeret. A királyfinak sè vót sok, de mégis a nagyobbik felét lèvákta, odaatta. Az embèr mán el akart mènni, de visszafordút, adott a királyfinak èggy sípot, mivel hogy mán kéccèr úgy mèkkönyörűt rajta. „ha ebbe belefujsz, a mit gondósz magadba, ott tèrem előtted; ha asztán visszájáru fujsz bele, mintha ott sè lètt vóna.“ Avval êmènt.

A királyfi még mèg akarta a kútná mosni a fejit, hát a mint mègvízezi, èccèrre elkáprázott a szème: csupa arany lètt a haja. Jaj, má most ő hogyan mènnyèn illyen hajjal embèrèk közé! Fokta a kendőjit, bekötötte vele a fejit. Avvâ mègint mènt mèndègét, êjutott ègy másik országnak a fővárossába. Ott a vendéglőbe vèsz kezibe èggy ujságlapot, aszt óvassa benne, hogy a király főkertéssze inast keres maga mellé. Fokta magát, êmènt a főkertészhő, hogy ő be akar szegőnni inasnak. Kérdèszték, vót-è má kertész? Hogy ő még nèm vót, hanèm amúgy mán látta, hogyan bánnak a virágokkal. „Na,“ aszt monta a főkertész, „hát csak iparkoggyá, asztán majd inkább érdèmèdèn föllül is mègjutalmazlak.“ Mikor kérdèszte, minek a kendő a fejibe aszt monta, valami baja vót a fejin, hát az orvos monta, tarcsa még èggy ideig bekötve. Na, a királyfi ott maratt kertész inasnak.

Eccèr a király családostul elmènt vasárnap délután a szentègyházba. De a lekkissebbik lánya otthun maratt, mivêhogy rosszul érèszte magát. A házba mègunta magát, mènt ki a kertbe. Hát a mind be akarja nyittani az ajtót, mit lát? Éppen akkor fujt bele a kertészinas a sípjába; mingyá ojjan fényès skadron katonaság termètt ottan, hogy a királylánnak majd êvètte szème

fényit. Két vitéz tartotta a paripát a kertészinasnak; fölűt a lóra, asztán úgy kommandéroszta a katonaságot. Mikor evvel kimulatta magát, belefujt a sípba visszájáru, mingyá êmút az egész sereg.

Később asztán mikor nèm is vót baja a lekkissebbik királylánnak, mikor êmènt a calággya szíházba vagy mulaccságba, mindig otthun maratt és mènt a kertajtóhó, nészte mi-csinál az aranyhaju kertészinas.

Itt a király férhő akarja anni a három lányát. Hetedhét országbu gyüttek oda a királyfiak. Az vótt akkor a szokás, hogy a kit a lány választ, annak oda dob ègy arany almát. A két nagyobbik testvér hamar êdopta az arany almát, de a lekkissebbik nèm talát magáhó valót; híjába beszét neki az apja, ő csak mèktartotta az arany almát. Végtére mán mèkharagudott nagyon, aszongya: „Hozzátok be a bekötött fejü kertészinast, talán az kék neki!“ A szógák mèkfogatták parancsát, fölvezették a kertészinast; de a mind begyütt, a királylány oda dobta neki az almát. Na, a király ráhatta, lègyèn kertészinas felesége. Mègvót a lakodalom nagy pompával, de a lekkissebik lányét hátul a cselédèk köszt tartották, hátul is lakott asztán a kert szègletibe.

Itt a királynak háborút izen a szomszéd király; el is indút ellene egész seregivel. A kertészinas is êment ègy kivető rossz lovon, ez asztán annyit botlott, hogy ut közbe egész sereg csúfot üzött vele. Hátra is maratt a kertészinas ègy kis erdőben.

Na êkezdődött a csata, a mi királyunkat má maj csak hogy mèg nèm verték. Akkor az aranyhaju királyfi mèkfujta a sípját, mingyá előtte termètt ègy gyöngyörü szép sereg; a kivető rossz lovat ott hatta az erdőbe, és szép paripára űt, úgy vitte a seregít a csatába. Eccèrre csak láttya a király, hogy ègy fényès aranyhaju vitéz nagy seregèt hoz, és mingyá látta, hogy az ő segiccségire gyütt; fél kezivel harcót tovább, más kezit mèg az aranyhaju királyfinak nyujtotta. Akkor asztán ők győsztek, de az aranyhaju királyfinak fél kezét mèksebèsítették, a király lèvètte a nyakkendőjit, avval kötöszte be a sebèt. Hítta asztán az ő mègmentőjét, gyűjjön az ő országába, de nèm mènt, mèg sè monta, hogy ő kicsoda, micsoda, hanèm mènt vissza az erdőbe, belefujt a sípjába visszájárul, akkor asztán fölűt mègint a kivető rossz lovára, bekötötte a fejit s a többivel èggyütt mènt haza.

Eccèr a király sétát a kertyibe, a lekkissebbik lánya, a kertészinas felesége, éppen mosott, ott lógott a ruha a kötélèn, hát láttya ám, hogy az ő nyakkendője is ott van, mègösmerte, mert nagy arany bètük vótak bele mérkölve. Mingyá hivatta maga

elibe a kertészinast, kérdészte, hun vètte aszt a kendőt. Asz' mongya: „Fölséges uram maga kötötte kezemre a csatába." — „Mit? neked?" Úgy mèkharagudott a király, hogy mán át akarta szúrni; de éppen akkor gyütt a kissebbik lánya lèrántotta az ura fejirül a kendőt: a király mègösmerte, hogy ő vót az aranyhaju vitéz. Vót akkor nagy öröm, asztán vót is a királyfinak böcsülete; ellenségtül sė fétek, mert csak a sípba köllött belefujni, ott termètt mingyá a sok katonaság.

(Kis-Kun-Majsa.)

STEINER ZSIGMOND.

Őrségi párbeszéd.

— Há vót ke komámasszon?

— Ide vótam a Péter Gyuraékhô, a sátort (= ponyva) vittem haza, handinát (hajdinát) csöplöttünk; mos még gyéként (kákát) viszėk a högyre, mer ma szėdünk (szüretelünk). Gondolla csak ėdės komámasszon, hogyan gyártam ma! hát a min a disztuk itelit vüszöm, épeg a bigyárónál (ajtó) mėgsódott (megcsuszott, elsiklott) a lábom, osztán a sajtárbú merevėn (merőn) kifót mindėn szála (csöppje); mörgembe ara fakattam: hogy a csattogó mėnkü üssön még ien átôdütt (rendetlen, hanyag) embėrt, a ki a házná ėsz szėget sė igazit; tėnnáp is a kocsmába döhödött egész nap, — tisztán akômatkor (épen alkonyatkor) érte mėnėk, hogy haza híjom. „No immán nėm láccz napvilággė haza győni tė világ csėdájo (csodája)! Hogy a villogó mėnkü vágjon a döhös torkodba." Ekko az én emböröm boros fejje oat dobott nekėm. (rám ütött), hocs csakugy semmed (senyved, zsibbad) bele a bal sódėrom! Oan veszekėdėtt döhös béli van, hogy három nap is ê van a kocsmába. mer mindig billėg az a zátkozott torok, hogy ėccėr immán nėm tud mėgmohókonni (megcsömörleni) attú a sok itatû (italtól); osztán ha mėggyőn, tėsz ithun oan viást (verekedést), ho' körösztü korsû (keresztül-kasul) gyár mindėnėn! Oan mél (mély, nagy, szenvedélyes) mullató embėr, hogy ha ėccėr beletimporodik (beleizlik, belejön) az iásba, akko nėm tud belőle kikeverėnní. Higye el ėdės komámasszon, oan mėrgi van az embėrnek, hogy majdnėm mėgveszekėdik bele.

— Bion ugy van idės komámasszon; a mút tavasszê én is aszt az ármozott rosz kőket, a Gyancsi gyereket elöküttem (elküldöttem) az iskolába, — a nyavala törje fö! êmėnt a döhös kigyu a rakottlásba (rekettyés) pityėr (pacsirta) féczket keresnyi; épeg füszėnnyi (füvet szedni) mėntem a tagra, hát a min mėglátom, vettem neki en naot (rávágtam egy nagyot,) hogy akkorán sėkodott bele (sikoltott) mint a veszėtt fene! Immán három télen gyár a tanító elejbe, még sė tud könvebü éf fótába (könyvből

egy folytában,) peig máskép oan csahos, vizsla gyerék (beszédes, szemes, eleven,) csakho mindig tekerég az átkozott (csavarog)!

— Hát én is méggyártam a mináp; tuggya komámasszon, hogy jó módin (sok) van fonyószérém (len, kender); hát fokla-világge (fokla=fenyőből kés vastagságnyira hasított vékony lemezecskék, gyertya vagy mécses helyett) is dógozom vele; ugy akartam, hogy husétra êfogy a szüés (szövés), — de a fajzom (szövőszék) êpusztút az isténadta! kács (görbe) vót az eggyik lába, behozom az ürögbü (tornácz) a kis fejszét, hogy megigazitom; hát a min kóllogatom (ütögetem) èccér csak én naot rastant (roppan, ropog), osztán êtörött a pehés nyavala (pudvás, korhadt)! foktam magam összeszabtam (összevágtam), kivettem a szinbe; ott had döhödjék! Osztán a majírsägge is annyi a bajom; a tikjaimak ném ülnek még (kotlanok, kotyolnak); a mutko még égy bubos gyérczémet a Tamás Ferkóék Gyóskájo merevén agyonhajtotta (agyondobta); vót mán é' kotlualla szép pizséllém is, osztán az átkozott vari (varju) még a tikhordu kánya êvitté mindén szálán, hogy a rosz seb égyé ki! A réczéimek is oly lakomák (falánk), hogy ném győzöm még csollántté (csalánnal).

— Én még ténnáp fömék a híba (fölmegyek a pallásra) szülesígér (széna, takarmány); az ódâ (oldal, lajtorja) oan fészakra át (rézsut), amin légyöök rajt: éggyet csak rastant és föborút (egyet roppant és eldült), én még lébakfinczátam (lebukfenczeztem), ésség um még dobtam (ütöttem) a tomporámat, hogy szintég sántitok bele! — Mutt vésárnap êvótam a szomszéd bucsura, véttem ét takaritót (nagy kendő); mer a másik mán naon puszta avét vót, hanem mégerett az esü, az esellőmet (esernyőmet) otthun hattam, egész végig csupa cséros (sáros) léttem; siettémbe peig az öblömbü êvesztéttem a pénzémet. Oan rosz idügyárás van, alig fókodott fö az ut (száradott) a mutkori kis harmattú, már mégin csupa szak minden (sár)!

— Ah édés komámasszon bion mán dé lész. dologtéő nap ugy elgyár az idü, nincs is érkezésém; az embérém rittanyi (irtani) van az erdűn, ha haza gyün, ném is tud bémenni, mer beszögeztem a házat (bezártam). Köszöntetém a komámuramat!

GAÁL FERENCZ.

Találós kérdések.

1. „Oh beh szakos ut van, most is esik az esű." „Esik án!" „Hát mit csinál mikor esik?" „Sárt!" „Hát mért esik?" „Mer ódalon ném gyühet lé." „Hogyan esik?" „Videsen!«

2. „Igaz-é, hogy amint a gyóbbanyád méghoat, még azután is vót othun?" „Igaz bi a!" (míg a temetőbe ki nem vitték,

holta után is otthon volt). „Még peig áva is temették el“ (állottak a kik eltemették). „Hát tudod, hogy áva temették el?“ „Tudom án; még azt is tudom, hogy a kik vitték, azokat mégcsapták, még peig szi-korbácscsê.“ (Tehén- vagy ökörfogaton vitték, és szíj-ostorral megcsapkodták a marhákat.) „Hát azt tudod-ė, hogy mikó az öreg apád méghoat, a fekete kakas a lábán űt, osztán mėg a kutya êvitte a farkát, mėg ėgy hordó bor az ódolán vót?“ „Tudom bizon, ivott is belőle, mig ét, elégszėr!“

(Őrség.)

GAÁL FERENCZ.

Hetési szólásmódok.

Ara véli = azt gondolja (azt véli).

Mérgem van rá = boszankodom.

Azt busittom = attól tartok (vagy: attól félek).

Nė pérézsmitáll = ne locsogj!

Mėgájszė iszė csak mėgá! ha ėcczėr tė másho huzu, én sė segillek. Gyobb ha dógozu, toa van né az a kurnmpi hácsd mėg (= hejából kitisztogatni).

Az embör csak szėginnek van terente, étvilág dógoznya kö; rėgge má napfökőtüko munkábo (vagy: munkába) áll, ha aszt akargya, hom mėgényi tuggyon.

Hát ugya — szómme nė véccsek — kjetöknek mennyi gyószágok (= rozs) lėtt? Csak bizė négyven köröszte. Má izej aratásko hányon vótak kjetök? — héten; kettü pénzös, öten kőcsönbe; de még nėm vertök e. Az ideji gyószág körösztye mėgad ėm mérüt, porubátok immá.

Kjed immá mas porubátt embör, mongya mėg, micsa üdü gyöhet mėg, hogy hát ketödkor (= kedden) lėhetnejė takarnya bé a szénát? — Nemtom, mét én porufita nėm vaok.

Né, né, hát nėm ezön fut a nyu — a döhös anyáu?! Gyóvóna mėglöjnyi, — hogy hasam lėnneik a koporsuja.

Isze persze, ha ut tunnám, minn nem, én tėnnik ecz czipra porubát; de nėm bizonyos avve a dologge az embörségės embör.

Győn a vésárnap, aután utánna a hüsiti gyelės nap, akko e kö tempolomba ės mėnnyi.

Kár kjennek a gyó szó, nėm hóagat kje mėg soha, ait szöröncsije ės csak ub bolongyábu van.

Mit kenficzüsz tė csėda? nám monttam má, hogy ne ekecsü, hal lögyön!

Ugyan ės ea gyerök csak ollan tájbász ne vóna — isten nünüje.

FATÉR JÓZSEF.

Tájszók.

1. Ormánságiak.

B ė h ė m a: idomtalan.

B o c z o r o g: bóczikál („ê-hatta a keczélést, mos má b ó-c z i k á l“) = járni kezd.

B u d z s i: ivóedény.

C s a b d a: patkány-, egérfogó.

C s á v á s: moslékos edény. Tsz.

C s o r a g: gyümölcsverő rúd; l e c s o r a g o l: lever. Tsz.

C s o c s á l: rágicsál. Tsz.

C s ö s z e: selyp.

C z i m a: kukoriczaszár.

D u h a l y: betyár.

D u d u l l ó: szájas korsó.

É l é s: legelő.

E p ė r n y e: eper.

E s z o m é s z á r a: éhomra, éh-gyomorra.

F é v a l y: fejtekercs.

H á l á l, kinn h á l á l: folytonosan a mezőn hál. (A Tsz.-ban magyarázat nélkül.)

H u s o n k e t t é t ö r ö t t: derekban eltörött. (A Tsz.-ban más magyarázattal.)

I l l y e n i s - o l l y a n i s: pirosító, arczfestő.

I s k a: lábtó. (V. ö. „iskála“ Tsz.)

J á s z: gyász. (Az ormánsági asszony tiszta fehérben j á s z o l; a férfi j á s s z a csak fehér nyakkendőjéről ismerhető fel.)

K e c z é l: midőn a gyermek csuszni kezd.

K e s z t e: kesztyű.

K ü l ü: kölestörő. Tsz.

K ü s z l e l: sürgöl, ösztönösz.

L a c s n a k: pokrócz.

L a m p p a l é g: lánggal ég.

Csak l e h e l e t k é n t hozta vóna is elő = csak egy szóval mondta volna is.

L u s t a: csunya.

M e z ö n m ö n t é l: merre mentél?

M u l a: élhetetlen.

Eztet is e l o k i: ez sem fog rajta.

O k v e t n é l k ü l: minden bizonynyal.

Ö s s z e m a r o k: két marok.

P a l o l: szelel. Tsz.

P e t r e z s í r o m: petrezselyem.

P i h e: pehely. Tsz.

P i t y ė r, p i p i s k e: pacsirta Tsz.

P ö r g ő: guzsaly.

R é, r é k a t: sír; r é v ó s gyerek.

R u n d a: ronda, rosz erkölcsű.

S a j d í t: gyanít.

S u s i n k a: aszalt gyümölcs.

S z é g y e n t e l e n: rosz (lány.)

T a s z l i n y: ingujj (nagyobbára fodorból áll).

T i p a s z o s (a föld esső után).

Ê t ö k é t e: ellopta.

T ö r m e l l é k: törek (gabnatöredék).

Mék ü s t ö k é l l é s t: megyek tüstént.

V e l l á m l i k, v e l l o g á s: villámlik, villámlás.

V o s á r: kovácsszurok.

Z ü t ű l e t t e n m ė g f o g t o n: ez időtől fogva.

IVÁNYOS SOMA.

2. Szegedvidékiek.

Cziczvara: tojás és lisztkeverékből készült sütemény.

Czinczár: oly ember, ki juhokat elad és vesz; a juhot le is vágja és húsát elárúsítja; juh-czinczár, juh-vágó.

Csentrös: a konyhában levő apróbb cserépedény. „Ha ettél, mosd el a csentröst."

Déböl: ha valaki a szépen megvetett ágyat feltúrja. „Ne déböld le az ágyat."

Difinyi: szép, csinos; difinyi kalap, kendő stb. (ruhafélére alkalmazzák).

Durúzsol: midőn valaki foga közől morogva beszél vagy szid valakit.

Esett juh: dög-juh; „husz juhom elesett" - elhullott.

Fitying: legkisebb értékű pénzt fejeznek ki e szóval; „nincs egy árva fityingem se."

Fityízd: mutasd; „fityízd Rúzsa a pántlikádat."

Gancsó (a gyermekek hóna-alja alatt néha tojás-nagyságú kinövés támad, s ezt nevezik gancsónak).

Kupczihír: dologkerülő, naplopó. „Ez is jó kupczihír."

Karczél: nád-kerítés. „Vedd körül karczéllal a kertet" = kerítsd be náddal. Tsz.

Lájéka = lássa kend.

Leveles azon gyermek, kit kisebb csínytevés miatt gyanúba fogtak. Molnár A. szerént gonosztevőt, országos csavargót jelent más vidéken.

Leves az alföldön a pórleányoknak cziczből készült nyári fölöltője = „kaczabájka."

Majj: a boglya-kemenczének legbelső része. „Jól a majjba vesd a kenyeret, hogy beférjen mind a kilencz."

Mofó: puffadt, buta arczú suhanczárt neveznek így.

Megkenyeködött: rendén túl jóllakott.

Palóka: a borjú orrára kötött sündisznó-bőr, vagy apró szeggel kivert szíjdarab; azért teszik a palókát a borjú orrára, hogy a tejtől való elcsapás után ne szophassék.

Pampula: nagy száj; pampuláz: szájaskodik.

Piczczös: ha a pórleány szép ruhába öltözött. „De piczczös vagy hé!"

Sipircz: lódulj tovább.

Szusztorka; a kemenczébe vetett kenyerek közől egyikbe kórót dugnak s azt meggyújtják, hogy láthassák, hogyan sül a

kenyér; e kóró neve „szusztorka“; más vidéken: báb; a székelyeknél a viasz aljából készűlt mécsbelet nevezik „szusztorának.“ Tsz.

Tíb-láb; midőn a betegségből felüdült ember, vagy az öreg lassacskán végzi dolgát, arra mondják „tibláb dolgozik.“

Tüntüllű: apró síma tetejű réz-gomb.

Vadócz, rimócz: azon galamb neve, melynek feje tolla síma, s nem kering, midőn száll.

Vígájos: azon gabna-vetés, mely igen ritka, selejtős.

Zelle-felle: poros, szeles idő, mely többnyire az esőt szokta megelőzni; a hó-zivatarra is alkalmazzák.

FERENCZI JÁNOS.

Helynevek.

1. Nagy-Adorján.

Szántók és kaszállók: Szentegyház ösvénye, (itt jártak pápista világban a szent-simoni anyatemplomba). Halottak utja, (ezen mint szekér-úton vitték halotti végünnepélyre az elhaltakat Szent-Simonra, hol hihetőleg a templom kertjébe, mint más helyek felett szentebb helybe el is temethették).

Bézsén (régebben legelső búzatermő hely, most egy része szőlőnek van felhasználva).

Hódgyád (tán: holdgyád, mert e darab hely állása a félhold alakjához hasonlít.)

Patak. Dorna pataka (nagyocska esővel mindent szaggat, száraz idővel a béka kihal s az ember, ha tetszik, álomra fekhetik árkába). — Likat.

Kihalt családok. Ádám. Farkas. Csillag.

Élő családok. Miklósi. Garda. Balog. Bíró. Ozsvát. Makkai. Tót. Bodoni. Simon. Bakó. Ábrahám.

2. Kis-Adorján.

Szántó és kaszálló helyek. Varju szurdok. Talpos. Szőlők: Sinyaló (tán el van rontva e szóból: „Sónyaló“, mert egy közelebbi helység határán is van egy fejér-szürkés színű hegyoldal, melyet sóféle színéről szintén „Sónyaló“-nak hivnak. — Únomhegy. Hanga.

Erdők: Magyarós. Csuka erdeje.

Élő családok: Adorjáni (ős birtokosok). Farkas. Szombatfalvi.

3. Szent-Háromság. *)

Szántók: (Koboz és Füzes nevű hegyoldalok tövében). Szakadát. Nagy- és Kis-Gorzsát tartománya. Botkeresztje oldala. Lucson tartománya. (Ilynevű patak környéke.) Somtelek tartománya. Koboz tartománya (az ilynevű hegy szomszédságában). Szurdok északa. Szurdok verőfénye. Székedalja.

Kaszállók. Selyemrét, (vékony, lágy sajátságú szénát ad). Maczor. Göriczeszeg. (Szent-Gericze nevű helység határába beszögellik).

Erdők. Somtelek. Szurdok. Széked.

Patakok. Nyáras. Szurdok és Lucson pataka, (a Nyárád völgyét a Küküllő völgyétől elválasztó keleti hegyláncznól folyván le, e faluban egyesülnek s erős zápor idején az áradat által sok kárt okoznak).

Kihalt családok. Barátosi. Zsombori. Szeredai.

Élő családok. Bereczki. Ozsvát. Péterfi. Faluvégi. Nagy. Kovács. Fazakas. Szombat. Török. Sós. Sándor. Aszalos. Farkas. Szász. Sípos. Bálint.

Jegyzés. Lucson tartománya nevű határrész, a hagyomány szerint, mint egy két száz évvel ezelőtt szőlőhegy volt s Lucson nevű pásztoráról vette a nevét, mint némelyek mondják. Azonban hihetőbb, hogy e szótól ered lucs = locs = lucsok; mert tartós esőzéskor a Lucson patak feloldván a veres agyagföldet, melyen átfoly, úgy eláztatja s lucskosítja Szentháromság utczáját, hogy az üres szekér elcibe fogott négy zabos paripa is megkutyálja magát, s veszteg marad, minha Bálám szamarát feltartóztatott kardos angyal állott volna eleibe.

Kriza J.

4. Nagy-Kőrös.

Városrészek. Alszeg. Felszeg. Homokoldal. Vízállás. Belső város. Tobán. Temető oldal. Holló utcza (hajdan Tetétlen alsó részével együtt II. Rákóczi Ferencz és nővére gr. Aspremontné birtoka; jelenleg a városi közönség tulajdonát képezi). Bukros (ujváros; régebben bokrosi akloknak hívták).

Pusztarészek. Pótharasztya. Nyársapát (hajdan falu, elpusztult a XVII. században). Szent király (hajdan falu, elpusztult a XVII. században.) Tetétlen. Dán-Szent-Miklós. Besnyő.

---

*) Még a mult század első felében Szent-Rontásnak hívták és írták; de Mária Terézia magyar királynő Szent-Háromságra keresztelte vissza a Sancta Trinitásból rontott „Szent-Rontás" szót.

Kertek. Úrházi fás kertje (a kecskeméti út mellett, közel a vásártérhez). Czifra kert.

Szántóföldek. Homojtája. Fekete. Hangács. Árboz. Ebgondóta (hogy t. i. fölosztják. Veteményes föld és aklok a város meg a Bukros közt). Tetétlenen: Czakó.

Rétek, kaszállók. Ludas tó. Gógány. Nyárkút rétje. Halastó fű. Szénástelek. Kövérvölgye.

Buczkák. Csemő. Tűzköves halom (homokbuczka, melynek tövéből kovakő-szilánkot sodor ki a szél). Hantház. Ercklyés. Sajtos. (A török uralom idejében hol német, hol török portyázók barangoltak lopva, rabolva az Alföldön. Ily viszonyok közt a legelő barmoknak legbiztosabb menedékhelyéül az erdők szolgáltak. Az itteni terjedelmes erdőben rejtegették a kőrösiek nyájaikat, s fejő esztrengáik e buczkák közt voltak. A juhásznék itt készitették az alföldi kerek sajtot, s innen maradt e tájon a Sajtos név.)

Szőllők. Hosszúhát. Túr erdeje. Zsíros. Középső hegy. Fődvári szőllő. Belső bánom. Lencsés. Külső bánom. Világos. Temetőhegy.

Erdők. Bántős. Csókás. Pálfa. Szép (igy nevezve ültetőjéről, Szépe Lajos városi tanácsnokról). Méneskút. Kürti. Hantház. Nagy erdő; részei: Strázsahegy. Kalaposfa. Kopaszhegy. Gatyásfű. Becser lese. Beretvás állás. Rókalyukas. Pörkölt. — Somogy. (Somogyi István ültettető hivatalnokról kapta nevét. 1851-ben e helyen Bach minister keresztül utazása után néhány órával 3 rabló a czeglédi vásárosokat kifosztotta; ezért az erdőt ki akarták írtani, de a szándék csak szándék maradt.) Füzesek.

BALLAGI ALADÁR.

BARANYA VÁRMEGYEIEK INSTANTIÁJA *).

(A XVIII. századból.)

Mi Süketben lakó Baranya vármegyeiek, midőn szántogatnánk a Hötzön, reánk ütének némely rigulás kurucz kölkök, a kik öltöztenek vala Czedelin szabásu veres dolmánykákba; ezek bennünket annyira megözének bözének, egyik a vágormányával megványolitá a jobb vállamat, másika a puffantójának seres (így olvasom, az irás azonban olyan, hogy heres is lehet) magvával

*) E pár sornyi, de érdekes közleményt kiváló figyelmébe ajánljuk ormánsági gyüjtőinknek. A szerk.

által pöké a hurjákomat, úgy hogy még most is látszik a pillantya. Annakokáért alázatosan subricálunk Magasságtoknak, hogy ezen rigulás kurucz kölköket némely Karátsony körmével hucsoritsa meg. Mi is annak fölötte azt igérjük, hogy ha Anyánk szityo szotyot hódas könyeret süt, Magasságtoknak egyet szóttyant. Annak fölötte egy kanbogárnak hájával is megsingörli Magasságtokat."

(Pasquilli, 129 fol. hung. Muzeum könyv.)

GÉRESI KÁLMÁN.

A MAGYAR NYELV

A folyóiratokban.

Legelterjedtebb tudományos folyóiratunk, a „Természettud. Közlöny" fölött akarok ez alkalommal nyelvi szempontból rövid szemlét tartani.

Általános tapasztalat, hogy természettudósaink, saját szakjukba elmélyedve, a nyelvvel, eredeti tisztaságával nem igen törődnek; ők csak a maguk területén látnak, „a nyelvvel hadd bibelődjék a nyelvész". Ők csak arra vigyáznak, hogy megérttessék a nyelv segélyével magukat; nekik a nyelv alárendelt eszköz, melyet czéljaikhoz jól-roszúl idomítgatni sokszor feljogosítva érzik magukat.

E tapasztalatnak ellenére a „Term. tud. Közlöny"-re nyelvi szempontból túlságosan sok panaszunk nem lehet. Az írók, kik bele dolgoznak, bizonyosan szem előtt tartják, hogy itt nem szaktudós társaikhoz, hanem a magyar közönséghez szólanak, s igyekeznek magyarosan szólani. A szerkesztők is, — tudva azt, hogy folyóiratuk 3000-nél több példányban forog a magyar nép között, — úgy látszik, érzik a felelősséget, mely reájuk a magyar nyelv tisztasága szempontjából hárúl.

Ez általában helyeslő nyilatkozat azonban nem azt mondja, mintha e folyóirat nyelve tökéletesen ment volna a hibáktól. A gondosan szerkesztett füzetek közt találunk olyanokat, melyekben csodálatosan bőven nőtt fel a nyelvrontás burjánja. Különösen rosz nyelven van írva a „*Páris élelmezése az ostrom alatt*" (Payen emlékíratának fordítása, e közlöny 34. és 35. füzeteiben) cz. czikk, melynek fordítója első kisérletét tette talán e nemben, annyira kötve van az eredeti nyelv sajátságai által, annyira idegenszerűen jelenik meg nála a magyar nyelv. Azt mondja pl. a 262-ik lapon: „Azon szerencsés újítások — — *megerősíttettek*". Csak fejtörés után veheti ki az összefüggésből a figyelmes olvasó, hogy

itt valamely új szokás állandósításáról van szó. — Továbbá: (a melléktermények) „*a juhokból nyerettek.*“ Kegyetlen barbarismus, melyet ezzel a „*nyeretik*“-kel oly sokszor elkövetnek a természettudósok. Pl. a tankönyvekben széltére pompáznak ilyenek: a gáz a kőszénből *nyeretik*, a szikeny sziksóból *nyeretik* sat. A magyar emberrel szólva pedig: a gyapjút a juhok szolgáltatják, s a gázt kőszénből csinálják. — Azt sem értjük, hogyan lehet e lap második kikezdését „*Másrészt*“-tel kezdeni, mikor ennek fölebb semmi *egyrészt* s általában semmi előzmény nem felel meg. Az előítéleteket *föladták* (263. l.) nem azt akarja mondani, hogy följelentették, hanem hogy: fölhagytak az előítéletekkel. — Nagyon érzik a fordításszag a következő mondaton: „A zsírtartalmú szövetek, melyek az ily zsíros anyagokat — — sejtjeikben tartalmazzák, a *jóllét vagy a soványság állapota szerint* (értsd: a szerint, a mint az állat jó húsban van, vagy sovány) különbözőleg vannak elosztódva.“ — „10 gramm ezen terményből 60 gramm friss *vízzel felöntve*“ (266. l.) Mire is öntik fel azt a 10 gr. terményt, meg 60 gr. vizet? — találgatja magában a „Közlöny“ valamelyik alföldi olvasója, azon analogia lebegvén előtte: felönteni a garatra. Biz' ezt meg kell magyarázni, különben ki nem találja, hogy amaz új magyar kitétel azt akarja mondani, hogy arra a 10 gramm terményre ráöntenek 60 gr. vizet. — Ugyan e lapon alúl még egy szép példány: „*hüvelyes veteményekből nyert liszt*“. *Búzából nyert lisztből van ez a czipó?* Tessék megpróbálni, megértik-e az ilyet Miskolczon? — Hát a *lóterményck* (264. l.) alatt mit értene a magyar ember? Bajos volna hamarjában megmondani, de semmi esetre sem azt, a mit itt a fordító ért, t. i. a lóhúst és lózsírt stef. — A 267. lapon azt olvassuk, hogy bizonyos kimeríthetetlen „élelmi készlet az ökrök húsának *eltartásában* áll“. No ugyan szépen megköszönnék a katonák, ha élelmi készletük a hús eltartásában állana. *Eltartás* cselekvési főnév, s a mit ez jelöl, attól felkopnék az álluk; de már oly élelmi készlet, melyhez a hús eltartása által jutunk, inkább megtöltheti a gyomrot. — Alább e lapon: „A czukorfinomítók ezen két terménye (t. i. a czukor és szirup) Párisban eledelűl szolgált; s e mellett élénken *közreműködtek* két tápszer gyártásában“. Sehogy sem lehet kivenni, kik működtek közre, a czukorfinomítók-e, vagy a czukor és szirup. Akár melyik esetben hibás a szerkezet, s egyszersmind teljesen érthetetlen. — A 268. lapon szó van „*fentartott* gyümölcsről“, mely alatt a magyar ember oly gyümölcsöt ért, melyet pl. az apa fenntart kezében, hogy a kis gyermek el ne érje; holott a fordító oly értelemben mondja, mint mikor

a gazd'asszony télire elteszi s *eltartja* a gyümölcsöt, — Ez a mondat meg: „Cadet de Vaux *osztotta* a csontleves túlzott előnyeit“ (269. l.), leves kiosztó pinczért csinál a jó franczia tudósból, ki e degradatiót bizony meg nem érdemli azért, mert szintén elösmerte (mint több említett tudós) a csontleves túlzott előnyeit. — A következő lapon ezt olvassuk: „a kutyák — — az *elhanyagolt* csontok nagy részét felemésztették“. Szegény elhanyagolt csontok! Azonban könnyen eltűnik az akaratlanúl eszünkbe ötlő mellékértelem, ha az „*elhanyagolt*“ jelző helyett „föl nem használt“-at iktatunk be.

De nem csak az átnézett czikkben, egyébütt is találunk a Közlöny lapjain nyelvbotlásokra. Így pl. a 271. lapon (35. füzet) az Állattani rovatban azt tanuljuk, hogy „a menyét csak *eltévedve* itt-ott fordul elő“, e. h. elvétve. A 33. füzetben különösen szórendi szempontból kifogás alá esnek a következő mondatok: „mint alább *említeni fogom*, e h. fogom említeni (163. l.); „helytelen a bacteriumok *előjöveteléből egy bizonyos helyen*, — — következtetést vonni“ (164. l.), — „a bacteriumok fontos *szerepe a rothadásnál* arra vezet“ (167. l.). A kétértelműséget eloszlatja e helyesebb szórend: a bacteriumoknak a rothadásnál való szerepe sat. A 38. füzetben „A Jungfrau megmászása“ cz. czikkben előforduló sok szenvedő ige kellemetlenűl hat a jó nyelvérzékre, holott e rosz hangzatokat egy tollvonással ki lehetett volna javítani. Ilyenek: „az esteli hamar *felemésztetett*“ (385. l.); „az ég kék színe *megvilágíttatott*“ (386. l.) sat.

Visszatérünk föntebbi nyilatkozatunkhoz. A Term. tud. Közlöny nyelve általában véve elég jó magyaros, s rosz magyarsággal írt czikkei a kivételek közé tartoznak. Hiszszük, a szerkesztők rajta lesznek, hogy e kivételek jövőre minél ritkábban forduljanak elé, vagy hogy végkép elmaradjanak.

KOMÁROMY LAJOS.

A hirlapokban.

A Reformból.

Legtöbb gyomlálni valónk kétség kívül a hirlapi nyelv terén van. Az itt elkövetett hibákat a munkának sietős-voltával szokták mentegetni, pedig mélyebb oka van: az iskolákban kellene a nyelvtisztaságra, a magyarosságra nagyobb gondot fordítani, s akkor nem lehetne hirlapjaink nyelvében annyi magyartalanságot találni, a mennyit már eddig is szinte úntig böngésztünk.

A gyom között legbujábban hajtanak és legveszélyesebbek az idegenszerű szólások és szerkezetek; van természetesen a

Reformban is elég. A legfurcsábbik minden esetre, ez lesz: *hátsó gondolatok* (hintergedanken). Mi azt hiszszük, hogy az utógondolat, vagy mellékgondolat elég alkalmas kifejezés volna. — *Vegyük az esetet,* hogy . . . (nehmen wir den fall, dass . . .) és számos ilyen kifejezés mutató névmás nélkül, a hol szükség volna rá, e. h. vegyük azt az esetet, hogy . . . — *Osztja nézeteit* e. h. azon véleményen van, osztozik nézeteiben. — Ilyen a *jönni* igének hibás alkalmazása sok németutánzó kifejezésben: „az egész 5000 frtba *jőne*" e. h. 5000 frtba kerülne; „műveiből nem sok *jött* ránk" e. h. nem sok maradt, jutott ránk. — Ide tartozik az *egy* túlságos használata: „*egy* halálos küzdelem; vajha *egy* szélesebb iparművészeti életre ébrednénk" (*széles* élet?) stb.

Minthogy helyett rosszalni kell a táblabirós *miután*-t: „*miután* nálunk az irodalom nem táplálja munkásait". Milyen szemenszedettek az ilyesek: *miután holnap* is eljövök, *most* nem viszem magammal a könyvet! Pedig olyan könnyű volna megjegyezni: *mert mivel* (weil, quia) objektiv okot, *minthogy, mivelhogy* (da, quum) subjektiv okot jelölnek.

Latinos, ha főmondat, *ki, mely, mi*-vel kezdődik, pl. „*Mit is* a választmány elfogadván" stb. e. h. És ezt a választmány stb. — „a berlini és olasz kabinetekkel, *melyek pedig* a pápának ellenségei" e. h. pedig ezek ellenségei a pápának; — „Krajcárok dobattak közéjük, *melyekért* érdekes volt nézni, mint lökdösteértük egymást stb. stb.

Latinos a *kell* igének (oportet mintájára) ilyen vonzata: „Be kell, *hogy lássa*" e. h. be kell látnia; — „kell, *hogy megengedje, miszerint*" e. h. meg kell engedni, hogy.

Nagyon idegenszerű az efféle: „be *lőn* bizonyítva (bebizonyították), jelezve *lett*". A magyar irásmód kerülje egyátalán az élő beszédben nem hallható szenvedő alak használatát, mint pl. „legegyszerűbben *alkalmaztatott ez* (alkalmazták ezt), *ő választatott meg* (őt választották meg). Aztán kerülnek ilyenek is: „*hogy Magyarország fölvirágoztassék*" = Magyarországot diszítsük virággal; pedig azt akarja mondani, hogy virágoztassuk föl Magyarországot; — tanuló, ki *kitüntetik!*"

Németes „*haladáspárt*" (fortschrittspartei); félig németesek: „*kisajátítási esküdtszék, születési* háza, *választási* elnök"; magyarosan így mondják: kisajátító esküdtszék, szülötte háza, választás elnöke. — Az *i* képző még fölösleges ebben: „*észlelői* tehetség;" rosz ebben: „*létérti* (létért való) küzdelem"

— Az *atlan etlen* képzőnek *at et* tagját sokan hibásan kihagyják *hat het* után (megbízhatatlan stb.), és ebben a két szóban: okvet e t len, közvet e t len.

A szükségtelen rosz szók is még sokszor megjelennek; ilyenek: *tévmentesség* (c s a l h a t a t l a n s á g, *hatályos* (h a t á s o s), *jóny* (b o n), *nyerény* (n y e r e m é n y), *válut* (v á l a s z u t), *külügyér*. Sokszor meg van tisztességes magyar szavunk, és idegent használnak; pl. összevont *repetició* (i s m é t l é s, ö s s z e f o g l a l á s), evvel *korrespondál* (ennek m e g f e l e l), *honett* emberek (t i s z t e s s é g e s emberek).

Helytelenül használt szavak *naponta* (= n a p p a l) e. h. n a p o n k é n t, csodálatos *férfiu* (bewundernswerther mann, vir admirabilis) e. h. csodálatos e m b e r.

Hibásan meghagyott szóösszetételek: *életföladatom* (éltem föladata), *atyafiaink* (atyánkfiai), *hónaljunk* (hónunk alja), *életköre* (élte köre), *létokuk* (létük oka), *életkérdéseitek* (éltetek kérdései), *születésnapján* (születése napján), változtatni *pártállásainkon* (pártjaink állásán), *magaviseletükben* (maguk-viseletében)!

Az idők mindenütt tudatlanúl, helytelenűl vannak használva, pl. „Ölébe *tette* kezét és *elmulasztá* . . . E helyett hálásabb föladatot *végez vala*, ha . . . Rágalom *leend* az egyetlen fegyver“ stb. Tessék elolvasni Szarvasnak „A Magyar Igeidők“ cz. művéből, ha többet nem, legalább a harmadik fejezetet, melyben röviden össze vannak foglalva a szabályok!

Szórendi vétség is van bőviben: „Minden törvénynek *kivételei vannak* (v a n n a k k i v é t e l e i); melyet a katonaságnak *is viselnie kellett* (i s k e l e t t v i s e l n i e); *nem-e* látjuk (n e m l á t j u k-e; mert ha van ige, mindig ehhez járul az *-e*, különben az állítmányhoz); ez a bohózat *is került színre*“ (i s s z í n r e k e r ü l t).

Végűl néhány magyaros kifejezés a Reformból:

Van alapja c s a k o l y a n, mint a t ö b b i n e k. — Csütörtököt mondanak. — A csalódás o k o z t a t ö p r e n g é s. — A hibák h e l y r e ü t é s e. — K i g y ó t b é k á t k i á l t a n a k. — A balpárt s e m j o b b a d e á k n é v á s z n á n á l. — Bizonyára m é g a m u g y a b b a n j á r n a k nem sokára. — Megmarad szépen k é p v i s e l ő n e k. — U r h a t n á m s á g. — S e f ü l e s e f a r k a o k o s k o d á s. — M a i n a p s á g.

STEINER ZSIGMOND.

Fővárosi Lapok. 264. sz.

Fővárosi hirek. „*Nevelési* nőegylet“ helyesen: nevelő nőegylet. „*Ügybuzgó* gyermekkertésznő“ hibás a helyett: az ügyért buzgó gyermekkertésznő. „*Leirhatlan* nem ajánlható leirhatatlan helyett. (l. Nyelvőr 310—316. l.). „A *közönség által* mondatokat *irat* egy papirra“ egészen más, mint a mit az iró mondani akar; helyesen: a közönséggel — irat sat. „Táncsics műveire nem gyűlt annyi előfizető, hogy *azok* megjelenése biztosítva lett volna“ germanismus, magyarosan: hogy megjelenésük sat. (l. Nyelvőr 115. s 402. l.). „Az udvar visszatér Bécsbe, *miután* Gödöllő nincs berendezve téli tartózkodásra. Nála van a legbiztosabb óvszer, *miután* a kolera megfázástól ered. Most azonban megjelennek, *miután* L. áldozatkészsége lehetővé teszi“. A *miután*, mint már többször említettük, nem okadó, hanem tisztán időbeli kötőszó. Itt mind a három esetben *mert*-tel helyettesítendő. Helytelen a szórend a következőkben: „Károlyiné Florenczben marad, *hová ment közelebb édes anyja is*“ e helyett: a hová közelebb édes anyja is ment. „Megjegyezzük, hogy Mészöly *közelébb megy Pestről Münchenbe*“, e helyett: hogy közelebb Pestről Münchenbe megy. „Litzenmayer *közelébb vett nőül egy művésznőt*“ e helyett: közelebb egy müvésznőt vett nőűl, vagy: közelebb nőűl vett egy müvésznőt.

A Hon. 257. sz. (Esti kiadás.)

Pest város előirányzata 1873-ra. „Közigazgatási czélokra 440878 frt *hozatik* javaslatba, tehát több 64833 frttal; *mely többlet egy pénztári tiszt, egy számviteli segéd, egy adóbehajtási hivatali dijnok szervezésének következménye*“. Helytelenek: *javaslatba hozatik*, e helyett: javaslatba megy, javaslatba tétetik, v. van téve; *mely többlet* e helyett ez a többlet. Azt meg, hogy miként lehet a tisztet, segédet, dijnokot *szervezni*, ohajtanók, ha megmagyaráznák. „*Asphaltirozás* helyesen: aszfaltozás (l. az Ideg. csem. rovatát). „170500 frt *hozatik javaslatba, mely összeg* változatlanúl *előirányoztatott*“ mondd: 170500 frtnyi összeg van javaslatba téve, mely változatlanúl irányoztatott elő, vagy: volt előirányozva. A *miután* is meg van mint okadó; e nélkül a hivatalos stilus természetes, hogy meg sem élhetne. „*Átkelő katonaság szállodákbani* elszállásolására“ mondd: Az átkelő katonaságnak a szállodákban (?) való elszállosolására.

Különfélék. „A gözfürdőkben *feltalálható* izzadás, dörzsölés, *mi* eltávolítja a testtől a kóranyagot“ helyesen: a gőzfürdőkben való izzadás, dörzsölés, melyek sat. „Szeszes italok *éhgyomorrai* bevétele“ hibás e helyett: a szeszes italoknak éhgyomorra (való) bevétele. „A rendőri hivatalok cheffjeit annyira *megszégyenitett belügyminiszter*“ kissé kétértelmű; relativ mondattal könnyen segíthetünk rajta: a belügyminiszter, ki — megszégyenítette.

Pesti Napló. 257. sz. (Esti kiadás.)

Első rovat. Grant Ulisses *ujból* elnökké *fog választatni*“ helyesen: Grant Ulissest újra meg fogják elnökké választani. „A nemzetgyülés *ujbóli* összeülése“ hibás e helyett: a nemzetgyülésnek újra bekövetkező (legközelebbi, vagy az *ismét, megint*-ből képzett melléknevekkel: ismétes, megintes) összeülése (Az *ujból*-t l. Nyelvőr 244. l.)

A landtagok ülései. „— elvek értelmében átalakítani iparkodjék, *mely elvek* között *kiemeltetik*“ latinismus e helyett: melyek között kiemeljük v. ki kell emelnünk. „E rendszabálynak *sürgőssége*“ helyesen: sürgetős-volta v. sürgetőssége. (l. Nyelvőr 290. l.) „Tetemes összegek *fognak szükségeltetni*“ e helyett: tetemes összeg kell, v. tetemes összegre lesz szükség. „*Választási* rend, *dunaszabályozási* munkálatok“ helyett magyarosabb: választó rend, dunaszabályozó munkálatok, vagy: a választás rendje.

Ellenőr. 258. sz.

Az Ellenőr ismeretes arról, hogy nagyon pazarúl bánik a szenvedő alakokkal, ott is használja, a hol semmi szükség rájuk. Ez minden egyes számának fő gyöngéje.

Hirek. Szükségtelen és fülsértő szenvedő alakok: mindezek *lefoglaltattak* és *elszállittattak;* szabad lábra *helyeztettek;* bérkocsin *vitettek* szállásukra; nevük nyilvánosságra *hozassék; elejtetett* kettő, *megsebeztetett* egy; a medvebőr *kisorsoltatik;* kocsin *szállíttathassék.*“ A kezdet összefüggéstelen: „A játékbankok kérdése várhatólag ma a városi közgyülés egyik tárgyát képezvén, tegnap este a zöldfautczai játékbankot csakugyan sikerült fölfedezni s a játszó kompániát kézrekeríteni.“ Egyéb helytelenségek: „*beismerjük*“ e h. elismerjük, bevalljuk. „A vadászat Pogány Ádám vezetése alatt folyt le, *mely hajtásban* —“ e helyett: e hajtásban. „Egy *megöletett,* egy pedig *menekült*“ e helyett: megmenekült, elmenekült. A *kevésbé*“

hibás egy *b*-vel, helyesen: kevésbbé (v. örök-ké, elég-gé). „Nemes czéllal kötötték össze a mulatságot, *miután* kimondatták a *vadásztársulat által,* hogy a *lehető* medvebőr *kisorsoltatik,* s a begyülendő összeg a k. iskola részére *fog adatni;* be is gyűlt 25 ft, *mely összeg* az iskolaigazgatóság részére *tartatott fel*" jól magyarosan így lesz: nemes czéllal köték össze a mulatságot; kimondaták ugyanis a vadásztársulattal, hogy a nyerendő medvebőrt kisorsolják, s a begyűlendő összeget a k. iskolának adják; be is gyűle 25 ftnyi összeg, melyet az isk. igazgatóság részére feltartának. „Közkönyvtár *alapitási* társulat" = közkönyvtár alapító társulat. „Budaváros *megengedtetni kéri,* a polgármester *átküldeni igéri*" idétlen germanizmusok. A magyar soha sem mondja: *kérlek eljönni, kérem önt enni, igérem holnap megfizetni, igéri mindent megtenni.* Helyesen tehát így kellett volna mondani: Buda városa kéri, (hogy) engedjék meg neki. A polgármester igéri, hogy majd átküldi. „Egy ügyvéd bejelenti, hogy azt tapasztalta, *miszerint* —" jól: azt tapasztalta, hogy —." „Egy sürgöny 15 óra alatt *kézbesíttetett*" rosz e helyett: egy sürgönyt 15 óra alatt szolgáltatának (juttatának, adának) kézbe. *Játszák* két *sz*-szel irandó: játszszák = játsz-ják.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

A, az. Mig némely írók és nem írók az *a*- és *az*-zal és változataikkal nagyon is bőven bánnak, s ott is használják, a hol épen felesleges, miként azt a „M. Nyelvőr" váltig bizonyította addig mások nagyon is fukarkodnak vele oly helyeken, a hol pedig nemcsak elkelne, de szükséges is. Például bizonyos tanügyi közlönyből egy mondatot hozok elé; „Eszközölheti-e ezt (az egyház czélját) oly iskola, mely szt. keresztség által egyháztulajdonává lett gyermek nevelését, a melyhez annak joga van, megtagadja." Az első hiba e szóban „egyháztulajdonává" lappang, mely hibásan összetett szó s mint ilyen nagyon megzavarja az értelmet. Azt mondja ugyanis, hogy a gyermek a sz. keresztség által az iskolának lett egyháztulajdonává, föltételezve, mintha az iskolának több, vagy legalább is kétféle: iskolai és egyházi tulajdona volna; habár igy is hibásan mondaná valaki: „egyháztulajdon"; ez ugyanis azt jelentené, hogy az egyház maga a tulajdon; az eléhozott mondatban pedig: hogy az egyház az iskola tulajdona; holott megfordítva áll a dolog, az iskola az egyház tulajdona. De az iró nem is azt akarta

mondani, a mit mondott, hogy t. i. az iskola az egyház tulajdona, vagy hogy az egyház az iskola tulajdona, hanem: hogy a gyermek az egyház tulajdona a sz. keresztség által. Világos és érthető magyarsággal tehát igy kellene ama mondatnak szólania: „Eszközölheti-e (helyesebben: elérheti-e) ezt (az iskola czélját t. i.) oly iskola, mely a sz. keresztség által az egyház tulajdonává lett gyermek nevelését, melyhez joga van, megtagadja.“ A második hiba az *a*-nak a „sz. keresztség“ előtti mellőzése; a harmadik okvetlen az *az*-nak „egyháztulajdonává“ előtti kihagyása. A negyedik hiba ellenben a felesleges *a* „melyhez“ előtt; ez ugyanis azt jelentené, mintha az iskolának a gyermeknevelés bizonyos neméhez volna csak joga. Az ötödik végre a felesleges „a n n a k“ „amelyhez“ után; ugyis tudnivaló, hogy e mondatban az iskola a főszó.

Nem-e. Egy tanügyi lap azt kérdezi: „A bálványimádók *nem-e* bizonyos jó cselekedeteket kötnek rendeltetésök végczéljának eléréséhez?“ Nem kutatom, hogyan lehet az emberi rendeltetés végczéljának eléréséhez jó cselekedeteket kötni; csak a „*nem-e*“-re nézve kérdem: van-e tiszta magyar száj, mely így beszél, ép magyar fül, mely azt bántalom nélkül hallhatná, e helyett: „a bálványimádók nem bizonyos jó cselekedeteket k ö t n e k-e“ stb. És az efféle paréj nemcsak elvétve, de utonutfélen buján terem manap, még jobb iróinknál is.

IRSIK FERENCZ.

Megöletik. Nem rég két hírlapban is olvastam, hogy a „vasuton szállított utasok közől ennyien s ennyien megsérültek; *megölették* pedig ennyien és ennyien.“ Én azt gondolom, hogy valamint az utasok egy része m e g s é r ü l t, nem pedig *megsértetett* (másoktól), azonképen a más része sem *öletett meg*, hanem é l e t é t v e s z t e t t e, h a l á l á t l e l t e, o d a v e s z e t t.

LŐRINCZ KÁROLY.

Aszfaltiroz. Mindenki tudja, hogy ha valamely anyaggal készítünk, ellátunk valamit, vagy vele bánunk, foglalkozunk, e működés kifejezésére az illető tárgynévből *z* képző segítségével alakítunk magunknak igét; pl. v a s v a s a z, n á d n á d a z, k ő k ö v e z, z s í r z s í r o z, b o t b o t o z, k o c z k a k o c z k á z sat. Ha tehát valamely tárgynak a neve nincsen meg nyelvünkben s a szükség rá kényszerített bennünket, hogy azt valamely nyelvtől átkölcsönözzük, akkor elégedjünk meg az egyszeri kölcsönvétellel s ne szaporítsuk haszontalanúl az idegen szók számát az által, hogy a tárgynévvel együtt az igét is átveszszük. Ha pl. szükségünk van az „aszfalt“ szóra, a mint hogy van is, ám vegyük át; de aztán állapodjunk is meg annál inkább, mert ez untig

elég nekünk. Ebből aztán, ha kell, képezzünk magyar képzővel akár igét: aszfaltoz, akár melléknevet: aszfaltos; de az igével együtt ne csempészszünk be idegen képzőt is (asphalt-*ir*-oz) nyelvünkbe. Igy, ha tetszik, használjuk „beton, telegraf, fotografia, amalgam" s ezekből „betonoz, telegrafoz, fotografiáz, amalgámoz"; de a *betonir-oz, telegraphir-oz, asphaltir-oz* sat. fölöslegességeket hagyjuk ott, a hol vannak. Némely, különösen az ujságiróknak annyira megy ebbeli gondatlanságuk, hogy az olyan latin igékben is, melyek franczia réven jutottak a németségbe, s melyeket egyenest a latinból magyarosíthatnának, a németet majmolva, folytonosan *iroz*-nak: *rekomandiroz, paktiroz, kulminiroz, dediciroz, extemporiroz* v. *extemporizál;* pedig a rekomendál, paktál, dedikál, extemporál nem is újak, már őseink is használták, s nem csak jobbak amazoknál, hanem valóban jók is.

Mosoda. A mult hetekben tele voltak hírlapjaink a „katonai *mosodával.*" Úgy hiszszük, az idétlenségekből elég volna annyi, a mennyit a multtól örököltünk. Ha jobb hiányában, megszokásból, vagy nem ismerve, nem látva be fonákvoltukat, egyik-másik nyakatekert szót elé is vesznek ujságíróink s örömüket lelve bennük terjesztik is, arra egyelőre még szemet kell hunynunk; de mikor a legsületlenebb kotyvasztékokon is azonnal két kézzel kapnak s elég meggondolatlanúl terjeszteni is segítik, akkor már nem hallgathatunk. Az egyes szerkesztőségektől annyit legalább megvárunk, hogy ha egyik-másik nem nyújt is segédkezet a rengetegnyire gyűlt szemét eltakarításában, de tegyenek meg legalább annyit, hogy ne engedjék meg, hogy minden hivatlan kontárkodó lapjukban terjeszsze éretlenségeit, mint ezt nem egyszer szomorúan tapasztaltuk. S ha még szükség volna arra az esetlen *mosodára;* de mikor megvan rá a jó népies mosó, mosóhely, mosóház, mosógödör sat.

Honvédmenház. Új szó; a kaptafa, melyre verték, a *menhely* volt. Hogy azonban melyik roszabb, nem tudjuk hirtelenében megmondani; hozzájárúl, hogy sem az egyikre, sem a másikra nem volt szükség, s ép oly fölöslegesek, mint az előbb említett „mosoda". Az „asylum"-ot már a legrégibb kéziratok menedék, menedékhely-nek nevezték; e szerint tehát a *menház* helyett jó lesz úgy mondani hogy menedékház.

Otthontalan. Először egy fiatal regényírónk müvében olvastam volt, nevezetesen a következő kifejezésben: „*otthontalan* gondolata támadt." Természetes, hogy hirtelenében nem értém. A legelső, a mi eszembe furakodék, az a magyaros szójárás vala, hogy „ennél nincsenek otthon", s ezen analogiára építve azt

hivém, hogy a regény hősének bolond gondolata támadt. De csakhamar belátám csalatkozásomat; mert az *otthontalan* sem többet sem kevesebbet nem akara jelenteni, mint azt, a mit a német „unheimlich". Azt kérdjük, szükségünk van e szóra? Bizony nincs. „Unheimlicher gedanke" a körülmények szerint „bántó, nyugtalanító, borzasztó, fagyasztó, vérlázító, hajmeresztő sat. gondolat"; „unheimliche wohnung: rideg, barátságtalan lakás"; „unheimlicher ort: gyanús, veszélyes hely" sat.

Legeltetni. A Nyelvőr VIII. füzetének 390. lapján Volf megrója a Középt. tanáregylet közlönyét következő helytelensége, illetőleg germanismusa miatt: „Kivánatos, hogy a tanuló *szemeit* folyton szép alakzatok *szemléletén legeltesse.*" Volfnak igaza van, hogy helytelenség; mert hogy miként lehet a szemet alakzatok *szemléletén* legeltetni, azt bajosan fogja valaki megmagyarázhatni, hanem hogy germanismus, abban nem értünk vele egyet. A szók jelentésének változására, s arra nézve, hogy a mi esetleg valamely idegen szó értelmében összevág, az nem szükségképen idegenszerűség, utasítjuk olvasóinkat e füzetnek „Egy hirdetmény" czímű czikkére; itt csak a gáncsolt kifejezést megczáfoló adatot hozzuk fel. Kresznerics szótárának bevezetésében a XLIX. lapon ezeket mondja: „Röviden és csomónként említve ezek voltak a kút-forrásaim: a régi királyaink levelei, a régibb történet-irójink, a régi kéz-iratok, a fönn forgó köz-mondások, a nyomtatott régibb könyveink. De az ujabb könyveket sem vetettem meg, ha bizonyos nyomára mehettem, hogy azon szó nem a könyv-szerzőtől koholt, hanem a régiség maradványaiból szedett szó." Szótárának második részében pedig a 11. lapon a „legel" rovat alatt ez is található: „szemlegeltetés: oblectatio oculorum."

Képvisel. Azért mert jó a képviselő, mondja Gyergyay F. „Magyarosan" czímű müvében, melyet a legközelebbről ismertetni fogunk s melyből mutatványúl e czikkecskét is veszszük, nem következik, hogy képvisel-*em, ed, i, jük, itek, ik* is jó legyen. A magyar ha az igét hajtogatja, ebben az esetben a főnevet elválasztja, és igy mondja: a kép*ét* visel*em, ed, i, jük, itek, ik.*

Igy van ez a *tisztviselő*-vel, *gondviselő*-vel is. Nem: tisztvisel-*em, ed, i,* nem: gondvisel-*em, ed, i;* hanem a tiszt*et* visel*em ed, i;* gond*ját,* visel*em, ed, i.* Mert a *favágó*-ból se mondjuk: favág-*om, od, ja,* hanem: a fá*t* vág*om, od, ja.* A *képviselem, ed, i* épen olyan kocscsintás, mint: képhordozo*m,* képárulo*m,* képrajzolo*m,* képfarago*m,* képfeste*m,* sat. mint: tisztviselé*m,* gondviselé*m,* hivatalviselé*m,* magaviselé*m,* hadviselé*m,* fegyverviselé*m,* kardviselé*m,* ruhaviselé*m,* jelviselé*m,* teherviselé*m,* ügyviselé*m*

katonaviselem, népképviselem, országképviselem, jelképviselem. Ilyeneket nem hallunk a közbeszédben. Nem: „gondviselte a lovakat“, hanem gondját viselte a lovaknak: nem: „a szolgaságot jelviselik“, hanem a szolgaság jelét viselik; így nem „képviseli a népet, az országot“, hanem a nép, az ország képét viseli, a nép, az ország képviselője.

Aztán mit teszen a *képviselő?* Valaminek v. valakinek a *képét viseli:* azt *személyesiti.* Megyei v. országos képviselő az, a ki a megyének, az országnak *viseli* a képit: azt *személyesiti.* A megye, az ország nincs jelen, hanem csak az, a ki annak a képit *viseli,* azt *személyesiti,* (nem képviseli.) Ennélfogva a *képvisel* igét nem csak helytelenűl használják, hanem értelmetlenűl is. Pl. olvastam: „a tárlaton a majmok is nagy számmal vannak *képviselve.*“ Már ha jó volna is az íge, de nem helyes az értelme, mert *képviselő* az, a ki másnak a képit *viseli,* azt *személyesiti,* az a *más* pedig nincs jelen, tehát a majmok sincsenek jelen, csak a majmok *képit* viselők, a majmok képviselői vannak jelen; ezeket pedig nem bizta meg senki, hogy a képit *viseljék.* Ennélfogva igy igazitom ki: A tárlaton a majmok is nagy számmal *vannak,* v. majom is sok *van.* Ide nem is kell más ige; *képviselve* pedig nem csak nem jó, hanem éppen értelmetlen is.

Olvastam ezt is: „sajnos, hogy a többi közt *ép* ez elem (a hús) van a leg*gyengébben képviselve* a bográcsban.“ Mit tesz itt a *képviselve?* Nem lett volna-e elég így irni: hogy . . . *éppen* ez elemből (a húsból) van leg*kevesebb* a bográcsban.

De mit is tenne: ez elemnek (a húsnak) van leggy*engébb képviselője* a bográcsban? A hús képviselője ott van, de a hús nincs ott; hát mi viseli a hús képit? (nem: mi *képviseli* a húst?)

Olvastam: „a negyedik osztályban a faggyu és szappan van feltünőleg *képviselve.*“ Hát mi viseli a faggyu és szappan képit, mi ezek képviselője, ha nincsenek jelen? Ide se kell képviselő; ezért így igazitom: a negyedik osztályban a faggyu és szappan van feltünőleg *kiállitva.*

Még ezt is olvastam: „a képviselők szép számmal *képviseltettek.*“ Ha jó volna is, mit tenne? Tán a maguk képét viselnék? vagy tán a képviselőknek is voltak képviselői? Hát nem lett volna-e helyesebb így irni: a képviselők szép számmal voltak (jelen).

Olvastam: „*képviselve* voltak a honvéd-egyletek *küldöttei.*“ Igy ezek nem lettek volna jelen, pedig épen ezt kell kifejezni, igy: *jelen* voltak a honvéd-egyletek *küldöttjei.*

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 4. sz.)

MEGJELENIK AUGUSTUS S SZEPT. kivételével MINDEN HÓNAP 15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ S KIADÓ-HIVATAL (PEST) „Hungaria" vendéglő. 185—186. sz.

I. kötet. 1872. DECZEMBER 15. X. füzet.

AZ IDEGEN SZAVAK JOGOSULTSÁGA.

Múlt czikkemben (Az idegen szavak és a purismus. Nyelvőr IX. füz.) azt bizonyítgattam, hogy idegen szavak minden nyelvben nem csak vannak, de voltak is, lesznek is. Okát abban találtuk, hogy a népek szükségkép érintkeznek és ennek következtében, minthogy magukhoz hasonlóan nyelvük se fejlődik egyformán és minden irányban, folyvást kénytelenek egymástól tanúlgatni, kész fogalmakat, kész eszméket kölcsönözgetni és így azokra való elnevezéseket is elfogadni. Minél gyakoriabb, minél szorosabb ez érintkezés, annál több idegen szó hat az illető nép nyelvébe, de annál jobban, annál tökéletesebben fejlődik egyszersmind müveltsége is. És megfordítva minél nagyobb, minél tökéletesebb valamely népnek a müveltsége, annál több idegen szó találkozik nyelvében; következéskép annál gyakrabban, annál szorosabban kellett más népekkel érintkeznie. Az elzárkozottan élt ázsiai magyar bizonyára müveletlenebb volt az országot világot látott európai magyarnál; és ez is bizonyára müveletlenebb még akkor, mikor még nem ismerte az idegen származású ***ekét, kalászt, lajtorját, ráspolyt, czérnát, zsákot, drótot, pléhet, hámort, érczet, téglát, kastélyt, iskolát, postát, kályhát, istállót, orgonát, fontot, pénzt, papirost, királyt, püspököt*** stb. stb., mint utóbb. Az angolról meg tudjuk, hogy egyike a legmüveltebb népeknek; de van is aztán nyelvében idegen szó annyi, hogy eredetije is csak alig van valamivel több. És ez igen természetes, mert egy nemzet se mondhatja azt magáról, hogy a föld összes lakóival van összeköttetésben, ha nem ha John Bull. A müveltségről tehát következtethetni az idegen szavakra és viszont az idegen

szavakról a müveltségre. Azért nincs miért szégyenlenünk az idegen szavakat, mert a mily bizonyos hogy vannak, ép oly bizonyos, hogy van megfelelő müveltségünk is. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy talán az idegen szó idézi elé a müvelődést vagy akár megfordítva a müvelődés az idegen szót, hanem csak azt, hogy mindkettő a közlekedésnek, a népek egymással való versengésének eredménye. Hiszen ha az idegen szavak tennék a müveltséget, akkor a török, kinek minden második szava persa és minden harmadik arabs, borzasztó mód müvelt volna; és minthogy az angol nálánál müveltebb, tehát ennek nyelvében szükségkép több idegen szónak kellene lenni mint az ozmanliban. Pedig az nem úgy van. A török azért, hogy azt a persa-arabs zagyvalékot beszéli, bizony nem valami nagyon müvelt és nem sokkal tovább van, mint volt annak előtte: mert nem szükségből, hanem leginkább csak majmoskodásból kölcsönözgetett és így nyelvében nem minden második és harmadik, hanem talán csak minden ezredik szó jelent haladást. Ha az idegen szóval együtt nem vándorol az új fogalom is, vana est gloria, mert a müveltség azzal egy tapodtat se ment előbbre, és az oly nép, mely minden szükség nélkül kapkod az idegenen, saját nyelvét prédára hagyva, parányival se lesz okosabb, hanem egyszerűen csak léhaságát árulja el. Idegen szavakra minden nyelvnek tagadhatatlanúl szüksége van, volt is, lesz is; de a mily nagy okunk van kölcsönzésükre, ugyan oly nagy van szertelen bevándorlásuk megakadályozására is. Már most csak az a kérdés, melyik tűrendő, melyik kerülendő?

Abból indulunk ki, hogy nem minden idegen szó bűnös, ha csak azt nem akarjuk felróni neki, hogy idegen. Ez pedig, akárki mit mond, magában véve még nem bűn. Avagy mit vétenek az olyanok, melyek minden idegenszerűséget levetve, becsületes magyar alakot öltöttek? Származásuk ellen van kifogásunk? Hát kérkednek-e vele? Sőt ellenkezőleg, különben nem alkalmazkodtak volna kiejtésünkhöz, nem simúltak volna nyelvünkhöz. Annyira nem éreztetik velünk idegen származásukat, hogy csak fáradságos összehasonlítás, szorgalmas kutatás útján tudjuk meg idegen voltukat. Ki érzi a *len, gesztenye, lencse, sörét, szalonna, salak, mostoha* szavakon az idegen származást? Bizonyára senki, és nem tudom, nem találkozik-e olvasóim közt, a ki hajlandó volna még

hajba is kapni velem, hogy idegeneknek mertem mondani. Még csak nem is védelmezhetném magamat, mert igaza van. Az olyan szó, mely egyszer meghonosúlt, mely csak olyan jó hangzású, csak olyan tiszta magyar zamatú, mint akármelyik tősgyökeres eredeti szavunk, az olyan szó, melyet mindnyájan magunkénak érzünk, a mely annyira összeforrt nyelvünkkel és oly szorosan illeszkedett szókincsünkbe, hogy még a legfinomabb nyelvérzék se tudja onnét kiismerni, az olyan szó csakugyan nem is idegen, az édes sajátunk, akár honnan került legyen. Van-e tehát csak valami okunk, hogy kipusztítsuk? Azt hiszem, hogy nincs. Hanem hát vigasztalódjunk, nem is olyan könnyű az. Megkísértették már a pinczét *boralaggal,* az ablakot *lakszemmel* s a pióczát *szivolylyal* kitúrni, de biz az nem sikerült; mert a meghonosúlt szavak annyira belenőttek nyelvünkbe, hogy onnét kifejteni vagy épen nem, vagy csak nagy rombolással lehet. Hogy ez valóban úgy van, bizonyítják a következő példák is. Valakinek nem tetszett a friss szó, tehát fogta magát és azt faragta helyette, hogy *üde.* Tessék már most ezt a csárdás sebesebb részére alkalmazni! Vagy alakítsuk át egyik közmondásunkat is ilyenformán: minél kissebb, annál *üdébb!* Hát az a lányka, a ki élénken sürög-forog, *üde*-e vagy friss? Valamint a friss, úgy idegen eredetű a kurta is; tehát dobjuk ki; hiszen e helyett még csak kotyvasztanunk se kell, mert van rá tiszta eredeti szavunk. Hanem megálljunk, mit csinálunk akkor a kurta kigyóval, kurta kutyával? Elnevezzük *rövid* kigyónak, *rövid* kutyának? Hát a kurta kocsmából *rövid* kocsma, vagy, minthogy a *kocsma* is idegen származású, talán *rövid vendéglő* lesz? Csak azt fejtse meg nekem valaki, hogy mind ezeken aztán egyáltalán értenénk-e valamit? Itt világosan látni a rombolást; ez által mind azon képzetek, fogalmak, érzelmek, melyek meghonosúlt szavainkhoz fűződnek, melyek úgy szólván körűllebegik, egy csapásra megsemmisűlnének. „Die verdolmetschende hand würde da schmetterlingstaub bunter anspielungen abgreifen und abpflücken", mondja Jean Paul. Azért a ki nyelvünket meghonosúlt szavaitól akarná „megszabadítani", az rablást, fosztogatást követne el, nem csekélyebbet, mint ha eredeti szavait pusztítaná!

Már most bátran mondhatom, hogy nem minden idegen szó bűnös, mert az idegen származás magában véve még nem bűn. Lehet valaki bevándorlott, de a mellett igen jó magyar polgár. Így vagyunk a szavakkal is. Hogy tehát a meghonosúlt szavak, melyek igen jó magyar polgárok, mindenütt és mindenkor föltétlenűl jogosultak, fölösleges még tovább bizonyítanom; azért többet elé se hozom és idegen szavak alatt ezután mindig csak a meg nem honosúltakat fogom érteni.

De már ezeket bajos lesz tisztára mosdatni. Mondhatjuk ugyan, hogy hiszen nincsen valami kivételes állásuk nyelvünkben, a hangsúlyt csak úgy az első szótagon viselik, mint a többi szavak; azután nem követik idegen declinatiójukat vagy conjugatiójukat, hanem egészen magyarosan ragozzuk; de azért mégis érezzük mindnyájan, hogy bűnösek. Hogy mi bűnük van, arra legjobban megfelelnek a meghonosúlt szavak. Azok nemde azért ártatlanok, mert nem nehezítik a kiejtést, mert nem sértik a hangzást, szóval mert meghódoltak a nyelv törvényének és levetve minden idegenszerűséget, magyar alakot öltöttek. Eszerint az idegen szavak azért bűnösek, mert nem követik amazok példáját és így legalább alakilag nem jogosúltak. Hogy ezen könnyű volna segíteni, mert csak magyarosan kellene ejtenünk, azt már múlt czikkemben fejtegettem. De ezen alaki jogosulatlanság nem egyszersmind absolut jogosulatlanság, hanem csak annyit jelent, hogy az idegen szavak jó eredeti és meghonosúlt szavainkhoz mérve kevésbbé illenek a nyelvbe; mert korcs szavainkkal összehasonlítva még mindig százszorta jámborabbak, százszorta jogosúltabbak. Az idegen szó ugyanis soha se érinti a nyelv belsejét, alapját, szerkezetét, hanem csakis a külsejét, kiejtést, hangzást. Holott a korcs szó érinti azt is ezt is, és sérti mind a kettőt. Ez egy kis magyarázatra szorúl.

Az idegen szóban soha se érezzük, hogy mi módon van képezve, tehát jelentését nem az egyes részeiből találgatjuk, hanem csak úgy egészben véve ismerjük. Nem érezzük és nem is érezhetjük; sőt talán az illető nép maga se érzi többé, hogy az a jelentés tulajdonkép csak a szó egyes részeinek összeműködéséből származik. E tekintetben tehát az idegen szavak tökéletesen hasonlítanak saját úgynevezett

törzsök szavainkra (ilyenek pl. itt, onnét, gyökér, virág, ember. asszony, legény stb.), melyekben ép oly kevéssé érezzük az egyes részek functióját s a melyeknek jelentését szinte csak úgy általánoságban ismerjük. Ez oknál fogva az idegen szavak se szolgáltatnak semmiféle alapot más, akár jó, akár rosz szavak képzésére és valamint tehát a nyelv belsejébe nem hatnak, úgy nem is sértik, nem is sérthetik. Azért soha se tartsunk attól, hogy nyelvünk szerkezetét akármi csekély mértékben is megváltoztassák. Pedig ez a fő, mert nem a szavak, hanem a szerkezet teszi a nyelvet nemzetivé, ez különbözteti meg minden más nyelvtől, még a rokonoktól is, mind annak ellenére hogy szavainak legtekintélyesebb részét velük együtt közös forrásból merítette. És ebben rejlik a titka annak, hogy mért kell nyelvünket jobban féltenünk a korcs eredetiektől, mint akármely sűlt idegentől; mert a korcs szó, ismétlem, megtámadja nyelvünk szerkezetét. Egy-két példa hamar megvilágosítja a dolgot. Ha azt mondom, hogy *kenyér szegek,* kiki fölháborodik. Mért? Mert megfojtottam a vonatkozás kifejezőjét és így megsértettem a nyelv szerkezetét. De hát csekélyebb-e annak a vétke, a ki hoszszalva a dicsőség szót, azt csinálja belőle hogy *dics,* vagy az incselkedés-ből azt hogy *incs,* s az élvezet-ből, édesség-ből azt hogy *élv, éd?* A felháborodás csak olyan lesz, ha továbbá azt mondom: *kenyeret szegem,* mert itt helytelen vonatkozással élek. De nem ugyanazt tette-e, sőt még többet is, a ki az *itész, szülész, gazdász,* és más efféle korcsokat faragta? Hát mi az az *itész?* A hasonlatosság szerint (v. ö. hal-ász, vad-ász, juh-ász) a ki az *it*-tel foglalkozik. A *szülész* is tehát, a ki a *szül*-lel, s a *gazdász,* a ki a *gazdá*val foglalkozik. S még vannak, a kik ezt nyelvlogikának nevezik! — Ha már most azt mondom, hogy *kenyeret szego,* akkor megfut még az a kevés is, a kit előbbi két mondásom nem birt elriasztani. Pedig az az *o* ott van a latinban (*ama-o, mone-o, leg-o, audi-o*), és körülbelül ugyanaz a jelentése, a mi az *irok*-ban, *szegek*-ben, *tömök*-ben a *k*-nak (*ok, ek, ök*-nek). Ha tehát még azzal se tudunk megbarátkozni, akkor hogy esik a sok *tudor, látnok, személynök, irodalmár, szakadár,* stb.; mert hát ezekben az *or, nok nök, ár ér* csak olyan idegen, mint amott az *o.* Nem folytatom a litániát, mert hiszen ennyi is elég annak föl-

tűntetésére, hogy a korcs szavak mily mélyen sértik nyelvünket, kivált ha még meggondoljuk, hogy örök időkre alapúl szolgálnak más korcsok képzésére és így szerkezetét tökéletes megsemmisítéssel fenyegetik. Hogy hangzásuk se valami szép, azt abból látni, hogy a nép menten megváltoztatja, ha egyikük másikuk még oda is elhat; sőt hogy nem ritkán még az idegen szavakénál is kellemetlenebb, arra nézve elég lesz reprodukálnom a Nyelvőrnek (242. l.) valami orvosi könyvből szedett következő gyönyörű idézetét: „A függér kötszövetén rostonyás hájdagos izzag".

A mondottakból, azt hiszem, eléggé világos, hogy az idegen szavak idegen alakjuk mellett is százszorta jobban illenek nyelvünkbe, mint az idétlen korcsok és így százszorta jogosultabbak is. Ennek alapján már most könnyű meghatározni, hogy melyik idegen szó jogosult? Egyszerűen az, a melyet nem tudnánk mással, hanem csak korcs szóval pótolni. És ha tekintetbe veszszük, hogy az idegen szó idegen alakja miatt helyes eredetieinknél és meghonosultjainknál kevésbbé jó, akkor megtudjuk azt is, hogy melyik idegen szó jogosulatlan? Egyszerűen az, a melyik becsületes magyar szónak a helyét bitorolja.

VOLF GYÖRGY.

DE, HANEM.

Mi különbség van e két kötőszó között? Nyelvtanainkat, szótárainkat hiába kérdjük. Csak a Reform egyik tárczája (1870. márcz. 19. 94. sz.) foglalkodik tüzetesen e kérdéssel s így felel meg reá:

„A *de* egész tényt vagy körülményt tagad, vagy egész tény vagy körülményre tesz ellenvetést. A *hanem* a) az elébb mondottat emeli, fokozza, b) az elébb mondottnak módját, mikéntjét igazítja ki, a miért is *nem*-mel szerkesztett mondatot követel maga elé."

Tartózkodunk egyelőre minden birálattól, hanem arra kérjük a t. olvasót, sziveskedjék velünk elmenni a nyelv parlamentjébe, hadd nézzük meg ott színről színre azt a két ellenzéki képviselőt, mely a coniunctiones adversativae közé tartozik, s hallgassuk végig, minő ellenvetést tesz a *de*, minőt a *hanem*.

Jó az acélja, de tűzköve rosz (Ballagi, Példab. 14.). Vagyon anyja, de ki tudja ki az apja (P. b. 303.). Volt az apjának, de nincs a fiának (P. b. 313.). Ha barátodat titkon fedded is, de mások előtt dicsérd (P. b. 543.). Sokat végeznek Bécsben, de nem úgy rendelik az égben (P. b. 584.). Kicsiny a béka, de nagy a szája (P. b. 614.). Sokat kér a beteg, de az egészséges nem adja (P. b. 696.). Jó a sör, de mégis bor az anyja (P. b. 870.). Jó a bor, de mértékkel (P. b. 890.). Könnyü a borból ecetet csinálni, de nehéz az ecetből bort (P. b. 907.). Akkor volt boldog a haza, mikor a corpus iuris csak egy ujnyi volt, de most szekeren kell hurcolni (P. b. 1179.). Csapszékbe a cigányt be is rántják, de ki is taszigálják (P. b. 1193.). Sok a csillag, de föl nem ér egy nappal (P. b. 1252.). A disznó is megeszi a makkot, de fel nem néz a fára (P. b. 1375.). Ugat a félénk eb, de meg nem mar (P. b. 1462.). Ember a lenben, de nem a kenderben (P. b. 1835.). Minden ember ember, de nem minden ember emberséges ember (P. b. 1836.). Sürűn vetik magvát az emberséges embernek, de vékonyan kél; vagy: Sürűn vetik a jót, de ritkán kél (P. b. 1871. 3798.). Fontonként fogy az erő, de lassanként jő vissza (P. b. 1914.). Szép, a kinek esze van, de még szebb, a kinek nincs, nem vesződik vele (P. b. 2024.). A nagy fák soká nőnek, de hamar eldőlnek (P. b. 2124.). A fakó is von, de a fakót is vonják; vagy: Fakót is vonják, de a fakó is vonja (P. b. 2156.). Lehányja bőrét a farkas, de bőréhez igen hozzá szokott (P. b. 2203.). Nagy a feje, de kicsiny a veleje (P. b. 2284.). Torkig tanult, de fejébe semmi se ment (P. b. 2296.). Fővel jött a világra, de fejetlen ment ki (P. b. 2569.). Földes-úr volt, de elhordták a fazekasok a földét (P. b. 2582, v. ö. 5446.). Csúnya a ganéj, de szép cipó terem utána (P. b. 2670.). Elég a gunya, de rongyos (P. b. 2790.). A gyertya is embernek szolgál, vagy: szolgál másnak, de magát emészti (P. b. 2854.). Az út közönséges, de csak a győzedelmes járhat bátrabban rajta (P. b, 2881.). A sánta csak sántikál, de a hamisat utól éri (P. b. 3053.). A haragost kevés, de a mérgest sok ideig kerüld (P. b. 3078.). A harang is hí másokat a templomba, de maga nem megy (P. b. 3082.). Szeretné a hasznot, de fut a munkától (P. b. 3119.). Fehér a ház, de kenyere fekete (P. b. 3151.). Ezen embernek ég a háza, de senki sem látja füstjét (P. b. 3158.). Sok háznak ékes a homloka, de hideg a konyhája (P. b. 3168.). Szépen szól a hegedű, de üres belől (P. b. 3247.). Lefaragod a húsát, de meg nem eszed a csontját (P. b. 3468.). Az irott (- festett) virágot sokan dicsérik, de senki sem szagolja (P. b. 3613.). Az irigyek meghalnak, de az irigység sohasem (P. b. 3628.). Most is veri az isten, de nem érzi (P. b. 3660.). Egy

istened, de több barátid legyenek (P. b. 3681.). Jó a jámborság, de azzal el nem él az ember (P. b. 3735.). A kecske sem menne a vásárra, de ütik hátúl, vagy: ha meg nem ütnék az inát (P. b. 3991.). Keveset szól, de fontosan (P. b. 4178.). Kicsin a koldus, de elég nagy a botja (P. b. 4325.). Könnyü a szegényt megcsúfolni, de nehéz megruházni (P. b. 4498.). Könnyü elesni, de nehéz fölkelni (P. b. 4507.). Könnyü mást megitélni, de nehéz magát megismerni (P. b. 4517, v. ö. 5105.). Könnyü pokolba lemenni, de nehéz feljönni (P. b. 4522.). Könnyü sebet ejteni, de nehéz meggyógyitani (P. b. 4525.). Könnyü rontani, de nehéz építeni (P. b. 4523.). Ha nagy volt is a kukaca, de kicsiny a legye (P. b. 4592.). A vén lány annyit ér mint a megírott, de el nem küldött levél (P. b. 4758.). Mondja a röst: eleget dolgoztam már, de nem mondja: eleget ettem már (P. b. 6434.). Macska is szereti a halat, de kerüli a vizet (P. b. 4943.). Elég sok az ember, de kevés a magyar (P. b. 5027.). Könnyü a magyart lóra ültetni, de nehéz leszállítani (P. b. 3038.). Jó a mesterség, de szerencse is kell hozzá (P. b. 5258.). Könnyü a mondás, de könnyü a visszamondás (P. b. 5351.). A nap is beszolgál az árnyékszékbe, de azért meg nem mocskolódik (P. b. 5406.). Süt a nap, de a kenyeret mégsem sütheti meg (P. b. 5428.). Ez a szó „nem" rövid ige, de nagy gondot ád (P. b. 5440.). Ha esze nincs is, de van nyelve (P. b. 5545.). Kurta az élet, de a nyomoruságokkal nagyon meghosszabbodik (P. b. 5591.). Patkóra a vak is találhat, de tűre nem (P. b. 5998.). Jó példát ád a tyúk, de költött kácsái nem akarják szavát fogadni (P. b. 6023.). Ha egy kád méz egy pénz volna is, de akinek nincs, meg nem veheti (P. b. 6043.). Volt két pénzzel a vásáron, de nem adtak hármat érte (P. b. 6075.). Elbírta a poharat, de a gyűszűt nem (P. b. 6120.). A pókhálón megakad a légy, de azon a darázs keresztül veri magát (P. b. 6125.). Ha begyógyul is a seb, de megmarad a helye (P. b. 6498.). Szalmatűz hamar fellobban, de azon hamar oda van (P. b. 6674.). Szánom bánom, de meg nem állom, vagy: Szánom, de nem bánom (P. b. 6714, 6715.). Szarkirálynak csunya a mestersége, de szép a haszna (P. b. 6726.). Szél a tölgyet ledönti, de a náddal nem bír (P. b. 6823.). Szép a szeme, de ördög a szíve (P. b. 6848.). Tetszik a tanács, de izzaszt a munka (P. b. 7367.). Adnak tanácsot, de nem kalácsot (P. b. 7372.). Kicsiny ugyan a csikó, de jól húz (P. b. 1245.). A lusta ló megindítja ugyan a kocsit, de ismét abba hagyja (P. b. 4929.). A mocskot ugyan kivehetni a selyemruhából, de előbbi fényességét vissza nem adhatni (P. b. 5329.). A falu kanját is olykor megölik, de csak válik más helyébe (3886.). Szolgál ugyan az idő, de nem várakozik (P. b. 3482.).

Lassan jő az isten, de ugyan elérkezik azért (P. b. 3648.). Akármint hányod a borsót a falra, de nem ragad rajta (P. b. 961.). A bort nem szineért, de kedves ízeért szokták pénzen megvenni (P. b. 924.). Nem a ki mondotta, de mikép mondotta (P. b. 5347.). Nemcsak az ezüst tálból, de a rongyos táskából is szednek néha vajas pogácsát (P. b. 6113. A tömlöczi rabság nemcsak nyomoruság, de nehezebb a halálnál (P. b. 6187.)

Nem mint akarnánk, **hanem** amint lehet (P. b. 102.). Általlát ő nemcsak a rostán, hanem a szitán is (P. b. 219.). A képet nem az arany, hanem az imádás teszi bálványnyá (P. b. 509.). Ne a nyelvét, hanem a kezét . . . tekintsd (P. b. 542.). A beszéd nem enni, hanem hallani való (P. b. 674.). Nem nyeli, hanem csusztatja a bort (P. b. 920.). A forgott ember nemcsak hátra, hanem előre is néz (P. b. 2544.). Necsak tudd a jót, hanem tedd is (P. b. 3795.). A gyönyörüség nem homlokkal, hanem háttal fordulva ismerteti meg magát (P. b. 2877.). Üres hasnak nem elég egy szép szó, hanem egy czipó (P. b. 3110.). A katona ne lábára, hanem kezére bízza életét (P. b. 3964.). Ne szóval, hanem kézzel hozzá, ha mit akarsz (P. b. 4203.). Nem a ki jól kezdi, hanem a ki jól végzi, dicsértetik meg (P. b. 4214.). A templomba sem az ember megy elsőben be, hanem a kulcs hangja (P. b. 4597.). A lovat nem szőreért, hanem serénységeért szokták nagyra becsülni (P. b. 4884.). A jó lovat nem az ostor, hanem a zabola vezeti (P. b. 4890.). A macskát ne állásáról, hanem ugrásáról itéld (P. b. 4964.). Nem az a bolond, ki a hét kenyeret megeszi, hanem a ki adja (Erdélyi közm. P. T. J.-féle gyűjt.). Nem sok dudaszó, hanem sok kapa termeszti a szőlőt (P. b. 7309.). A ki más szekere farkán űl, nem oda megy, hová akar, hanem hová viszik (P. b. 6814.). Nem is él, hanem szegénységgel bajlódik (P. b. 6799.). Nem azé a nyúl, a ki meglövi, vagy: ki azt a bokorból kiugratja, hanem a ki megfogja (P. b. 5607, 5608.). Nem azé a madár, a ki elszalasztja, hanem azé, a ki megfogja (P. b. 4981.). Nem azé a madár, a ki meglövi, hanem a ki megeszi (P. b. 4982.). Nem azé a madár, a ki utána jár, de a ki megeheti (P. b. 4983.). Későn jöttél, hanem mosdjál és kendjél ki az ajtón (P. b. 4139.) Magában nem igen jó, **hanem ha** másonnan jobbítják (P. b. 3482.).

. . . megriassza a leánt: menny haza, ne ügyetlenkeggy itt künn! De a leán csak táncol. Hozzaüt a lapáttal: hát te még nem akarsz szót fogadni? De ugyan megesett neki es, mett . . . (Vadr. I. 428.). Kivezetem az ökrököt, s bé akarom fogni, **de hát** egyik sem tanál a régi hejjire. (U. o. 429. lap.) ki akartam búni a likból, de hát én nem térek ki. (U. o. 430. l.) próbálám,

leér-e a fődig, de hát egyrét nem éri (U. o.). Utánna indulok, de hát ő engem nem vár meg. (U. o. 431.) Oda menyek, de hát befagyott! eleget akartam a jeget sarkammal vaj kővel bétörni, de nem lehetett, mett a jég lehetett egy araszos; hanem kapám fejemről a koponyámat sat. (U. o. 432.). A kiráj megnözte fiát . . . s égyet sem szólott, hanem kapta a pallosát s úgy a fiához hajította, hogy a ház ajtajába markolatig mönt belé; de a kirájfi kiugrott az ajtón . . . végre bémönt a harmadik kirájfi . . . de a kiráj ennek sem felelt semmit, henem a pallossát még mérgesebben kirántotta . . . . de Mirkó nem ugrott ki a szoba ajtaján, hanem fére ugrott. (U. o. 437.). mönt, hogy egyet (lovat) válaszszon, de egyet sem talá't âkâmatosnak; henem êmönt a kiráji ménösbe . . . itt nem kapsz kévánságodhoz való lovat, henem megtanitlak én, hogy kaphatod föl azt . . . azt a kürtöt fúdd meg s az aranyszőrű ménös ėccö're megjelönik; de ne válaszd azok közűl az aranyszőrüeköt, henem leghátû jö' ėgy borzos . . kanca . . . . . . azt válaszd ki magad alá. (U. o. 438.)

Jó uram kirájfi! de a lovat nem akkor szokták abrakôni, mikor indûnak véle, henem előre. Már én most egyebet nem tudok tönni, mondá a kirájfi, henem a mi van, abból ezúttal jó szűvê szógálok. (U. o. 439.) Nem tudok jól elbócsuzni, hanem a mennek fődnek istene bócsuzzék el kiedtől! (U. o. 374.)

Ugy de ki lehetett azaz isten-adta? (Erd. Népd. III. 331.). Ki megölel, hozzám fordul, Jaj de is szépen megcsókol. Népd. I. 25. lap. **de beh** neki búsult Palkó. (Vadr. I. 397. V. ö. u. o. 357. 358. 360. 378. 379.)

De azonba megjött a kedve (Vadr. I. 413.) De azomban hm, hm, hm! (Erd. Népd. II. 260.).

de bizony, de biz' úgy, de igaz, de úgy, de igen (Erdélyben: vagy igen), dehiszen, deiszen, dejszen, dej legalább, baranyamegyei szó, de hogy! és dehogy nemde! desőt, **demint** (Kat. leg. 51. v. Se a Nagy Szótár se: Ballagi teljes szótára nem ismeri), demaga (Nád. cod. Szót. 7. lap.). A Halotti beszédben: *ge* = de. *hanem* összetételei: *hanemha* (Kat. pr. leg. 264. lap. sat.) így is: *haneha, hanemcsak*: a Münch. cod.-ben *hanemha* értelmében.

A törzsökös magyarságnak ennyi hiteles adata, úgy hiszem, elégségesen megismertette a két szó sajátságos életét. Ideje, hogy constatáljuk, milyen állhatatos törvény uralkodik mindezen változatos tüneményekben.

Minden egyes példa dualismust mutat:

a) két dolog van egymás mellé sorolva.

b) a két dolog ellentétes viszonyban áll egymással.

A nyelv e viszonyt olykor különféleképp fejezheti ki:

a) kötőszó nélkül, azaz: egymás mellé helyezi, de külsőleg nem köti össze; pl. „Hosszú a haja, rövid az esze (P. b. 413.). Minden ember szereti a hasznot, kevés a munkát (P. b. 3120.). A katonának szép a neve, eb az élete (P. b. 3983. v. ö. 1235. 1263.) Kötőszóval így hangzanék: Hosszú a haja, de rövid az esze" sat. — Ezt: „Ne csóráld, móráld, mondd ki igazán" (P. b. 1285) *hanem*-mel is lehet mondanunk: „Ne szépítsd, hanem mondd ki igazán."

b) A nyelv *és*-sel köti össze a két ellentétes viszonyban álló dolgot, s ez által egyszerűen együttjárónak tünteti föl; pl. „Ebnek vonszszák asztalra a fejét, és ő a pad alá vonszsza (P. b. 1561.). Sok ház ég belől, és kivül nem lobog (P. b. 3155.). V. ö. Az embernek ég a háza, de senki sem látja füstjét (P. b. 3158.).

c) A harmadik eset az, mikor a nyelv a logikai ellentétet külsőleg is megjelöli.

Mi különbség van hát *de* és *hanem* közt? Vegyünk két dolgot: az egyiket nevezzük *a*-nak, a másikat *b*-nek. A *de*-féle kötőszó ellentétesen tűnteti föl a kettőt s úgy állítja egymás mellé, hogy az *a*-t meghagyja a mint van, csakhogy *b*-nek helyet vindicál az *a* mellett. Más szóval nem tagadja az *a*-t, mikor a *b*-t állítja. A mit tagad, az az *a*-ból eredő gyanítás, következtetés sat. „Kicsi a bors, de erős." A kicsiség mellett nem várja az ember az erőt. Itt a *de*-ben lappang a tagadás, melyet olykor az *ugyan* szó már előre szokott bekövetkezőnek jelenteni: „Kicsiny ugyan, de erős."

Ezen *ugyan*-nak ellenkezője a *hanem*;

ugyan előre utal egy bekövetkező tagadásra;

hanem hátra utal egy elmúlt tagadásra;

hanem a *b*-t úgy hozza színre, hogy az *a*-t kiszorítja helyéből. Más szóval: ha a *b* áll, nem állhat meg az *a*. Azért *hanem*-es összecsatolásban nem is *a* meg *b* van egymás mellé sorolva, hanem *nem-a* meg *b*, t. i. az első tagadást a helyébe lépő állítás váltja föl.

Nézzük most ezt a példát:

nem hallotta, de olvasta
nem hallotta, hanem olvasta.

A „nem hallotta, de olvasta“ éppen annyi mint: „nem hallotta ugyan, de olvasta“. Igaz, hogy nem hallotta, miből azt következteti az ember, hogy ilyformán nem is tudja, de olvasta, s így hát tudja. Itt az *a* is a *b* is áll.

A „Nem hallotta, hanem olvasta“-félében az a kérdés, hogy tudta meg? Egyszerűen felelve csak azt mondanók, hogy „olvasta“. Itt a *b* áll, nem az *a*. Látni való tehát hogy a két kötőszó igen lényegesen különbözik egymástól.

Végűl fölemlítjük a „nemcsak hallotta, hanem olvasta“-félét is. Erre is ugyanaz a magyarázat illik, a mit eddig a *hanem*-es mondatról mondottunk. Itt a „csak“ van megczáfolva, azért „nem-csak.“ Az, hogy ő „csak hallotta“, nem igaz, hanem igaz az, hogy hallotta is, olvasta is.

Még egyszer visszatérünk a *de* és *hanem*-re, ha majd a többi adversativ kötőszókat is ismertetjük.

Ponori Thewrewk Emil.

NAGYSÁM, NAGYSÁD, NAGYSÁGA.

Társalgásban, irodalomban, kivált regényirodalomban minden lépten használják s leggyakrabban helytelenűl használják a tisztelet kifejező czímeket, melyek újabban különösen a nők megtisztelő czímévé lettek. „Drága *nagysám!*“ vagy: „drága *nagysád!*“ mondja a fiatal ember a kisasszonynak. Vagy: „Igen sajnálom, hogy Matild *nagysámmal*, vagy *nagysáddal* nem találkozhatom“ — mondja a kisasszonyt otthon nem talált látogató a mamának. Sokszor kezdjük így levelünket: „Igen tisztelt *Nagysád!*“ A *nagysám* és *nagysád* ilyetén s talán még több itt fel nem hozott használatának helytelensége világosan kitűnik, ha az analogia próbakövére helyezzük e szavakat, s párhúzamba teszszük a velük rokon s átalánosan használt (még pedig minthogy kiválólag a nép használja, eredetiségéből még ki nem forgatva s helyesen használt) *kegyelmed* (kigyelmed, kend) szóval. A nép embere, ha valakit meg akar tisztelni, a róla való beszélésben a helyett hogy: *ő*, azt mondja: (az) *ő kegyelme*; a vele való

beszélésben *ön* helyett azt mondja: *kegyelmed*; ha többről szól: *kegyelmetek* és *kegyelmük*; ez utóbbiak mellett az állítmány természetesen egyesbe jön, pl. Aranynál:

„Méltóságos nagy uraim!
Nézzen Istent kegyelmetek", s másutt:
„Hallja kendtek."

Ezt hogy: *kegyelmem*, nem mondhatjuk; mert az maga lenne a beszélő, még pedig maga magát megtisztelve. Azután a *kegyelmed*-et nem használjuk levélben vagy beszédünk kezdetén megszólítás gyanánt, mert a mint láttuk egyenértékű az az *ön*-nel, melynek csak a beszéd folyama közben van helye.

Ezekből következik:

1. A *nagysám* egyátalában hibás kifejezés és semmi esetben sem használható.

2. *Nagysád* csak vele való beszélésben, akkor is csak *ön* helyett mondható, ha t. i. nagyobb tiszteletet akarunk kifejezni. Semmiesetre sem használható tehát megszólításokban, jelzővel vagy megelőző névvel pl. *Matild nagysád!*

3. A róla való beszélésben csakis *nagysága*, vagy *ő nagysága* a helyes; s ez már fölveheti maga elé az illető nevét is mint birtokos jelzőt; pl. Az nem Margit, hanem Ríza ő nagysága volt.

4. A többesben nem jó *nagysádtok*, hanem *nagyságtok*, s harmadik személyben *nagyságuk*; mind ezek mellett az állítmány egyes, mint: Nagyságtok meg fog bocsátani.

A *nagysád*, mint a *nagyságod* rövidített alakja, jogos; mert ép így lett a *kegyelmed*-ből a rövidített *kend*.

De ha a „Matild nagysám!"-at, meg az „Igen tisztelt Nagysádat" elhagyjuk, mivel helyettesítsük? Bizony itt nincs más mód, mint a már kissé mindennapiasnak talált: „Margit kisasszony!" kifejezéshez folyamodnunk, ha jól akarunk magyarúl beszélni; a második esetben pedig a „Nagyságos kisasszony!", vagy: „Nagyságos asszonyom!"-hoz.

KOMÁROMY LAJOS.

AZ ÚJ NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY.

Arany László és Gyulai Pál „Népköltési Gyűjteményével" a magyar népnyelvhagyományok örvendetesen

meggyarapodtak. Valóban értékes, nagy gonddal és figyelemmel összeállított két kötet. Dicséret s köszönet érte a szerkesztőknek.

Egy hiánya azonban, sajnálattal kell kijelentenünk, mégis van e gyűjteménynek; s ez abban áll, hogy adatai nagyon csekély kivétellel nincsenek teljes hű alakban közölve. Már pedig, a mi magától érthető, de meg hangsúlyoztuk is, az egybegyűjtött népnyelvhagyományok csak azon esetben tekinthetők a népszellem hű nyilatkozásának, csak akkor lehetnek teljesen kielégítők, ha azokat mindenki, az alak- vagy mondattani kérdésekkel foglalkozó ép úgy, mint a hangtörvények kutatója hiteles forrásúl használhatja. Igaz ugyan, a szerkesztőknek adniok kellett, a mint vették, s e tekintetben a kifogás inkább a gyűjtőket illeti; de ők maguk is gyűjtöttek és e gyűjteményeknek java részében is kisebb-nagyobb mértékben megvan az a hiány, a melyet kifogás alá vettünk. Például az első kötet ötödik meséje „Az aranszakállú embör“ (Arany L gyűjteménye) alak tekintetében egyike a gyűjtemény legbecsesb darabjainak, igazi gyöngy; minden sora kezdettől végig, éles, finom érzékről tanúskodik, mely a csekélyebb hangárnyalatokat is észreveszi s híven jelöli; s ime mégis találunk benne pár szót, a mely beteges külsejével sehogy sem illik a többi egészséges alak közé. Ilyenek a következő zárt *ė*-s szók, melyeket nyilt *e*-vel látunk jelölve; *se* (s ė), *ne* (n ė), *sehun* (s ė h u n), *senki* (s ė n k i), *e' szem* buza *se* veszne ê' (ė s z · s z e m buza s ė veszne ê), mondanék *egyet* (ė g g y e t), a kinek *te ecczö' megkegyêmöztê* (t ė ė c c z ő m ė g k ė g y ê m e z t é), becsukatta *e gyüve* (ė g g y ü v é) sat.

A mesékben, melyeket különös figyelemmel olvastunk át, a nyelv mindenütt természetes, mesterkéletlen, igazán népszerű; némelyikük, kivált a második kötet meséi csak úgy dúzzadoznak az egészséges, magyaros szólásmódoktól, népies kifejezésektől, a melyekkel az irodalom nyelvében oly ritkán, csak mintegy elvétve, csupán néhány gondosabb írónknál találkozunk.

E mesék nyelvi sajátságaiból följegyzendőnek tartjuk egyebeken kívül a következőket.

S a j á t s á g o s s z ó- é s n y e l v t a n i a l a k o k. (Első kötet I. mese.) „Annak a k ö l l ő s közepibe volt egy város. Kart ő n fogta fiát. Az ódalszoba teli volt szép l e á n y i ké-

pekkel. Királyi küsasszony. A királyságot is átadja, csak maradjon honnjába. Ezt az élőfát tőstőből kirugdosom. Éppeg jó helyen jársz. Adott neki egy iskotoját. Ezt a hegyet elhordom s a helyet itt megteresítöm. Kopacz király. Meghítta őtöt magához éjjeli hálóba. Nappali szoba. Megpreczkeli s mint az előbbenit föltámaszsza. Jó helyt jársz. Ujból marasztá. Utra indult ujból.*) Megbúsul, hogy mitevős legyen itt. Mikor fölkőt, tüstést jelentötte a királynénak. Mutatott neki egy lappancsot. Megszólalik. Azt jovasolta nélki. Hova tanál esni. Éppenös éppen a vár falára. Küsség elszédült." (III. mese.) „Egy tapodtat sem megyek." (IV. mese.) „Ehén jön két vándorló. Igen, mink mészárosok vagyunk. Kiveszen egy kis hamuját a kemenczéből. Ujfent benyúl a kemenczébe. Az uraság tüsténkedett, hogy hova marad olyan soká." (V. mese.) „Férhölmönt egy idegön országbeli gazdag emböröhöl. Bemöntek a kirájhol. Vót egy kút, a mékbe tej vót. Sehun a kerek világon. Akárhun találkozhatik. Hun van a fia? Mán a kezükbe van. Ne lűjj mög főségös kirájfi, mongya a vadgalamb, két kis fiókom van otthon. Szöröncséssön, keservessön. Attú fogvást még jobban irígyködött rá. Mögén behivatta a kirájfit. Hamarébb vót a körösztölő. Mit keresöl? Mihent haza érsz." (VI. mese.) „Felvonczolta a hiuba. Felvitték a pajta hijjára." (VII. mese.) „Levette a fedőt a kettes-fazecskáról." (VIII. mese.) „Nagy-szomorán leült. A macska nagyon ehetnék volt. Keveset szólott, sokat ett. A róka kiállott a barlang szádához strázsálni." (XIII. mese.) „Eszegettem, eszegettem a tojást. Nyaragaltam hegyen, völgyön. Tapasztom (tapogatom) a fejem. Beléesem az udvájába." — (Második kötet. I.) „Mind elbeszélte igről igre. Túlonnan túl, innenen innen. Ehen van egy kendő. Olyan miknyire összetépték, hogy minden porczikájából egy-egy mákszem lett. Nem volt se éte se ita." II. „Avval a parancsolattal, hogy hatónkat aprítsanak össze." V. „Bement a juh-karámba. Csak a gazda

*) Ezt a szót már párszor megróttuk, azért ohajtanók megtudni, ha valóban használja-e a székely nép. A szerk.

maradt odabenn. A kalapját rátette a févalyára. Oda ment a fekhelyéhez. Fekhelyére dőlt." VI. „Olyan világdögönyözi, bornemszereti volt." VII. „A mint eszegelődik, arra jön a loncsos medve. Szakajtott egy körtét. Megtisztálkodott." VIII. „Ötőjöknek csak annyi volt a kis malacz húsa mint egy eperszem. Már az orja, nyulja, feje mind elfogyott." IX. „Volt a nekeresdi s ebkérdi kopasz hegy mellett egy folyó. Avval eloldalpálozott." X. „Kiugrik belőle egy miknyi kis béka. Nem tudta elejét venni semmi-lötteképen. Mikor szorultságban leszel. Szintúgy düledt a látókája. A kapuja drága kövekkel volt merevén kirakva. Egyszer csak eszibe jut, hogy van neki valami egyetmása. Mink nem tudjuk; ha tudnánk, mért ne mondanánk. Mielőtt a lakodalmat ellakták volna." XI. „A tőzek meggyűlt az udvarunkon." XII. Telisded teli volt arannyal. Nagy ínnal-kínnal kiemelték. Ivott dosztig. Épen úgy estendőn volt ez idő. Ugyancsak egyetmásolja ám az öreg koldúst."

Sajátságos kifejezések, szólásmódok. (Első kötet.) I. „A városba lakott egy öreg-rend király, (annak) volt egy jóramenendő fia. Oda országolt több esztendeig. Ügyeközött leuntatni fiát föltött szándékáról. A vesszőből egy palló lött által a királyi kastélyba. Meghótak, semmi hirök, porok föl nem találod. A legküssebb ágának sincs semmi híre, pora. Nem tudta leverni szándékáról." III. „Visszament nagy szégyenszemre a pokolba. No czigány kondíts párját." IV. „A báránynak nem volt egy csepp mája sem." V. „Meríthetött bódog-bódogtalan. Elállott szöme-szája a na' csudálkozásba. Katona-visêt embör. Utójjára is abba állott mög, hogy legjobb lössz sat. Mennyibe van mán a buzávâ? E' csöppet se búsujj. Nem ért a möntögetődzés, rá se hajtott a kiráj. Maj kisűl a szömöm. Fenét kap, nem aranszakállú embört; orra tölle foghagymás. Neki möntek az ellenségnek, mind e' szálig lekaszabóták." VIII. „A medvének inába szállt a bátorsága." XXVIII. „Jól meghajlott a nap, éppenséggel öreg este lett. Szidta a tehenet mint a bokrot." (Más. kötet.) I. „Majd kotyvasztok valamit, a mivel az éhedet

elüsd. Kiálthatsz én tőlem százat is, akár addig, míg a bárzsingod ki nem szakad. Elkezdi torkaszakadtából." II. „Amott van nehány nagy cserfa, ha legény vagy, fúdd ki. A ki nem bízik az inához, az meg se próbálja a futtatást. Szeretnék párost futni a királykisasszonynyal. Megszégyelte a királyleány, hogy ez az idegen ember túl tett rajta. Hogy ki a futósabb, harmadszoriban válik meg, mint a czigánygyerekek birkozása. János nem volt ám valami hamvába holt gyerek. A király megbánta, hogy azoknak a bokorból ugrott nem tudom kiknek odadta azt a temérdek kincset. Fútt, fútt, a mint csak isten tudnia adta." III. „Avval se kérd se hall, hanem aló szemeszöktében mén neki a gyerekének, mint bolond tehén a fiának. A fiú hazafelé fordította szekere rúdját. (Avval) illa berek, nádak erek, szélről kötötte a derest. Könnybe lábadt a szeme. Futott panaszra, (és) az inast letette földtől menny től. Nagyalható volt." IV. „Nagyobb volt, mint a falu nyomása." V. „Nagyon ráfelesedett a dolog. Nem bánom én, ha már annyiba telt, ha fogad is kend egyet. Avval megindúlt, mint a rosz kerék agyban. A ki legelsőbb a szemem elé akad, megfogadom. Se helyem se fenekem, most is szolgálat után járok. Majd elválik, hány zsákkal telik. Mikor aztán több volt a kettőnél. Úgy megfűződik a kenyér és sajt bélivel, hogy csak úgy duzzog két oldalra. Ott dévánkozik egy darabig, végre kapja lelkét, leveszi a nagy fávágó fejszét. Vakszemen kollintom, hogy csak felfordúl belé. A mint a gazda elhúzta a lábát hazulról, mindjárt hozzálátott. Kiszalad nagy lelketlen. Nem hajtott kend a szóra. Észrevette, hogy miben sántikálnak. Már úgy jó kenyér ebéd táján volt az idő. Tudja a kő, mi ütött hozzám, sehogyse tudok elaludni. A nevetésre a gazda is fenyitotta a hollófalatokat, széllyelnézett." VI. „Volt egy szegényszerű molnár, a ki csak úgy dögönyözte a világot; ha egy-két krajczárja került, annak mindjárt a torkára hágott. Jól lakott a nézésével." VII. „Elfogyott a tűröm olaja. Tűvé hegygyé tette az egész udvart." IX. „Öregebb volt az ország-

útnál, vénebb volt az öreg isten kertészinél. Volt is ám az igyekezetinek látatja. Na, ha olyan nagyon rád ásták, nem bánom, legyen. A halál sehogyse akart engedni; de a vén asszony nem hagyta fiára, csak kért, csak rimánkodott.“ IX. „A kemenczének egy csepp oldala sem volt.“ X. „Szegény Józsinak erre a szóra csak leesett az álla. Azt se tudja, bű-e, bá-e. Meg kell lenni, ha törik szakad. Annyira vagyok már, hogy a bélem a gerinczemhez szárad. Ott leszek abban a tapodtatban. Józsi megszánta szegény fejét. Szabadíts ki, ha van benned szánakozó lélek. Senki, de senki, egy teremtett lélek se járt erre. Ő még olyat teljes világ életében, mióta az anyja szárazra tette, soha de soha nem látott. Mikor betelt a nézésével. A karja mint a leesett hó. Józsinak se kell egyéb, szaladt fel vele lóhalálában a palotába. Egyszeribe hűlt helye lett a kertnek. Kinek volt nagyobb öröme mint a királynak; nyulat lehetett volna fogatni a vén bolonddal. A megboldogult királynak nem volt feje foka, Józsira maradt egész országa.“ XII. „Egyszer az öreg ember beteg lett, ágyba esett. Mikor már érezte, hogy elvágják alatta a gyéként. Az öreg alól aztán kirántották a pokróczot, meghalt. Úgy megdicsérte, hogy majd lement könyökéről a bőr. Elénekelték annak rendje és módja szerint. Úgy megalszik, hogy jobban se kell. Úgy képen teremti az öreget, hogy nem adta volna két annyiért sem. Vén bocskor, a kire köpedelem még csak ránézni is.

A mondattani sajátságok száma oly nagy, részleteiben annyi apró ágra oszlik, hogy e helyütt mindnyáját tárgyalnunk teljes lehetetlen; azért csak néhányat, a feltünőbbeket fogjuk megemlíteni

Ragvonzat. „Reápillantott a király küsasszony képibe. I. 365. l. A király bözzög mérögbe gyütt az obsitosokra. I. 416. Kenyérben sem ettek eleget. II. 412. Vérrel harmatozó vasfű. II.“ 465.

Ragelhagyás. „Azoknak semmi hirök, porok fel nem találod. I. 370. Röttentő mögijett erre a szögén kiráj. I. 419. Mihók elmegy leány nézni. I. 423. Hazamenet belé teszi a csákójába. I. 423. Mig ment, lassan

ment, de jövet megsarkantyúzta. I. 462. Avval elindúlt világ látni. II. 389. A gazdasszony kiszalad nagy lelketlen." II. 419.

Összetett főnevek ragozása. „A haja szála se görbül meg. I. 404. Aggya ki a nyilvesszőmet. I. 407. Még az utóso közlegény lova patkója is aranbú vót. I. 421. Be volt kötve a szüröm ujja. I. 460. Ledugtam az ostornyelem. I. 464. A madárfiakat a gatyám madzagához kötöttem. I. 469. Szegényháza népe hogy ne maradjon kenyér nélkül I. 470. Szép házok tájéka volt. II. 412. Ha a fejem tetejére állok se tudom. u. o. Hirtelen lerántotta a szemfödelét." II. 417.

A superlativ sajátságos kifejezése. „Jöttek sokan, nagyobbnál nagyobb urak. II. 393. Úgy meghúzzák azokat a szebbnél szebb nótákat. II. 425. Szebbnél szebb kertekben gyönyörűbbnél gyönyörűbb virágok voltak." II. 446.

Az ismétlődő, tartós vagy fokozott cselekvés kifejezése. „A fiú elindult az apját keresni; kereste, kereste, de csak nem akadt rá. I. 385. Mindig feljebb, mindig feljebb vágta a grádicsot. u. o. Mén, möndögél a kirájfi. I. 408. Odaűt a kút kámvájára, búsút, búslakodott. I. 413. A macska neki-neki fut. I. 433. Kikinéztek az útra. I. 437. Tánczoltunk, tánczoltunk, egyszer kiódzott a daróczom ujja. I. 461. Eszegettem, eszegettem a tojást, egyszer sat. I. 461. Csak forgatta, csak ugratta őket, egyszer —. I. 463. Csak hajtja őket, csak hajtja, egyszer —. II. 399. Csak lesi, csak várja a lányokat. II. 433.

Az optativus az *akar* modalitási igének aequivalense. „Tenné le (= le akarja tenni) a fát a szögletbe, rákiált a bába. I. 384. Húznám ki a csizmám a sárból, de biz a nem jött. I 459. Mennék be az ajtón, nem férek. I. 464. Hajtottam volna én utána, de hiába. II. 416. Költené őket, nem tudja. II. 463."

Alárendelt mondatokkal a népnyelv egyáltalában nem igen szeret barátkozni; a népies eléadásnak e fő vonása az, mely mesegyűjteményünknek a szólásmódok mellett a természetes zamatot megadja s pár hely kivételével hangos szóval tiltakozik a mesterkéltség gyanúja ellen. Csak néhány

példát mutatványúl. Megengedés: „Az apám is juhász volt, de sohasem hallottam. I. 348. Igéret ide, igéret oda, nem tesz az semmit. II. 378. Majd az orrával túrta a földet, de biz az nem használt semmit.“ II. 442. Következmény. „A rezsedenczia elsülyedt, semmi hire, pora nem látszik. I. 373. Minden állatot megréguláz, olyan nagy a hatalma. I. 435. Nézte ám ugyancsak, szintúgy dülyedt a látókája. II. 447. Búsúlt, búslakodott, még az étel se esett jól.“ II. 451. Okadás. „Már este van, többet nem dógozom. I. 363. Ne tegye kend oda, ott gyerek van. I. 384. Nem ért a möntögetődzés, rá se hajtott a kiráj. I. 413. A bizony mind rám nézett, aztán egytől egyig agyonvertem.“ II. 418. Czél. „Megyek a pokolba, az apámat keresem. I. 388. Most megyek, nyúzom őket rakásra.“ II. 418.

A viszonyított beszédet bevezető észrevevés vagy nyilatkozásjelelő ige igen gyakran elhallgatva marad. „Megbúsúl, (—) hogy mitevős lögyön. I. 367. Egy inast utána szalasztott, (—) hogy az őrök ne bántsák. I. 369. A kiráj mögindút, (—) hogy majd igy töszi, ugy töszi tönkre a szomszéd kirájt. I. 421. Elibem állottak, (—) hogy menjek sáfrányért.“ I. 462.

Nominalis kifejezés verbalis (mondat) helyett. „A királyfinak a sok járás-kelésbe elváltozott a természete. I. 361. Felindult tehát vizjöttire. I. 368. Egyszer a Jézus földön-jártában ment mendegélt sz. Péterrel. I. 505. Péter szorúltságában nagyobbra is ráállott volna. II. 377. A királylány majd a föld alá bújt szégyenletében.“ II. 395.

Verbalis kifejezés adverbialis helyett. „Méri a szemével, hogy hova tanál esni. I. 374. A gazda le találta csüngetni a zsákot.“ II. 420.

Megemlítendőnek tartjuk még a *távol attól hogy* (tantum abest ut) latinismusnak magyaros egyértékesét. „Nem tutta vóna szétgörgetni egy hét alatt se, nemhogy ojan kevés időre. I. 411. A kiráj nem hogy mö'haragudott vóna, még mögörűt. 416. Nem hogy mögérte vóna vele, de még vérszömöt kapott. I. 419. Nemhogy futni, de még csak lépni is alig tudott. II. 395. Nemhogy keresztül ugrott volna, de még csak neki se ment.“ II. 416.

Nyelv tekintetében leggyarlóbb az első kötet második meséje. Iparkodik ugyan ez is utánozni a népies eléadást, de sehogy sem sikerűl neki; csak halvány, szintelen marad biz az; s némely helyen nagyon is meglátszanak rajta a mesterkéltség nyomai. Például a többi közt csak e passus is: „A *bárányokból átváltozott angyalok* mindnyájan a kápolnába léptek, s egy szép angyal, *az, a ki mint bárány a kis pásztor oldalához szegődött,* őtet is bevitte“ bizony erős literatus szagú. Aztán hogy a nép embere azt mondaná, hogy „*szűrujjába* töltötte“ s ismét „mind kivették *szűrujjából* az aranyat“, az sem igen valószínű.

Itt-ott, de csak nagy elszórtan, fordúlnak elé még egyes alakok és szerkezetek más mesékben is, a melyeknek valódiságát olyan kétségféle némileg meghalványítja. Ezekre nézve szeretnénk biztos felvilágosítást nyerni, azért a következő kérdéseket teszszük fel.

Megteszi már a nép is azt a különböztetést a *ki* és *mely* relativumok közt, melyet az irodalom, s az egyes mesék hazájában már csakugyan kihalt volna az a népies használat, mely a tárgynévre is *ki*-t, nem pedig *mely*-t vonatkoztat; pl. Az a fa, a ki amoda van?

Szórványos-e vagy általános Nagy-Kőrös vidékén s tán másutt is az *őt* használata *őtet* helyett? (I. k. 20. m.)

Kimutatható-e több példában az úgynevezett részesülőnek olyszerű szerkesztése, hogy mondatsorozatot zárjon be; pl. „Ecczöribe leültette s jó szüvel is látta a királyfit, asztalhoz *ültetvén* őtet csakhamar.“ (I. k. 1. m.)?

Él-e valóban a *közeldiben* alak (I. k. 30. m.), vagy talán sajtóhiba?

A következő szerkezetek pedig, nem mintha valódiságukban kétkednénk, hanem oly ritkán hallhatók, hogy kötelességünknek tartjuk gyűjtőink figyelmébe ajánlani: „Pedig csakugyan szerette volna a fényes kastélyba bepillantani. (I. 1.) A mint a város körül haladna ki (u. o.) Az ördög, hogy ne kelljen a czérnát sokszor húzogatni a tűbe, olyan hosszút belehuzott, hogy minden öltésnél ki kellett az ablakon ugrani. (I. 3.) Mi a manónak tetted azt a tűt ebbe a zsákba; nem elfért volna másutt!“ (II. 5.)

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

Őrségiek.

349. Fölakasztotta az igát a szègre = kifogyott a szarvasmarhája.

350. A császár konyháján főznek neki = rab.

351. Kitètték a tálát = kitették a szürét.

352. Először ólad lègyèn, aztán végy disztut.

353. A kását Bécsbe is êviszik melegèn (Kása nevű embert).

354. Ősszel vet zabot = ősz fejjel.

355. Mindègy, mint a képesnek.

356. Rámaradt, mint szamárra a füle = valamely meg nem érdemlett örökség.

357. Neki áll, mint szabó a tehenének. (Arról foly vala a beszélgetés, hogy kinek van több marhája; a szabó azt mondá: ha én neki állok a teheneimnek, hát hat is van!)

358. Főcsufóta, mint Csengei a szamarat. (Tüzes taplót tőn egy szamár fülébe, a mely aztán finczálni kezde.)

359. Üres hordó jobban kong, ehès dongó jobban dong = ehès ember emlegeti a kènyeret. (Erd. 3700.)

360. A gyèrmati gyepü (sintér) lègyèn a doktorod! (Sebeket szokott volt gyógyítani, és maró orvosságaival igen megkinozá a beteget.)

361. Belelépètt az ördögök bocskorába = rosz fát tett a tüzre.

362. Szép, mint a Sági gyümőcsösse. (Egy-két silány fa volt benne.)

363. Nèm tarthat örökkė, mint az ivánczi kályha. (Az ivánczi gerencsér őrségben kályhát rakván, a faluból még ki sem ért volt, márig összedüle.)

364. No ugyan mègadtad neki olyan Hiba Gyurásan = roszszul, hitványul.

365. No iszèn befejallazott neki = bemondogatott neki, megmondotta neki a lelkén valót. (Őrségben a szántóföldek végét vetés után fölkapálják, befejaljjazzák a vizöntés ellen.)

366. Nèm most lèsz az a kettős két nap, mig hozzád mègyèk = nem egyhamar látsz a házadnál. (Ünnepek értetnek, a midőn egymást meg szokták látogatni.)

367. Akkorán bèvágott neki az essü, hogy végig csèros vót = inge gallérja sem maradt szárazon.

368. Iszèn csak porbád mèg (próbáld), tudom, hogy látsz csèdát.

369. Tudom, hogy fogad valamit, mig azt mègtèszi. (Mindkettő valami nehéz kivitelű dologra vagy vállalatra alkalmaztatik.)

370. Aszongyák, hogy nincs nyavala; hát ezt mi bántja akkor? (Dévajkodó emberről mondják.)

371. Nè sokat pèrzsmitálj, mer mingyá küllű állitalak = ne sokat lármázz, mert kitèszèm a szürödet.

372. Illik szájára a csók, mint szègletbe a pók.

373. Edobta (lètètte) a kanalát = meghalt.

374. A mestèr fölakasztotta magát = harangoz.

375. Halott van a háznál, nagy kárt vallottunk = disznóölés volt.

GAÁL FERENCZ.

Népdalok.

Szabó Ilma.

„Szabó Ilma nèm fáj-è a szived,
Hogy mègölted három gyermekèdet?"
„Hogy nè fájna, talán még is hasad,
Halálomig pöngetèm e vasat."

Szabó Ilma kümènt az erdőre,
Bele is űt a töllfa levélbe;
Háromszor is kiátottam néki,
Kell fö Ilma, mer mèglát valaki.

Erre arra vörös az ég alla,
Szabó Ilma három piros olma;
Nèm vót ize annak az olmának,
Kit az Ilma szakasztott magának.

Szabó Ilmát hat zsandár kiséri,
A kedvesse az ablakbu nézi!
„Nézzed babám gyászos életèmet,
Tè mihattad szenvedèm ezèket."

(Marácz.)

DONNER LAJOS.

„Isten hozzád kedves rózsám itt hallak,
Az úr isten ótalmába ajállak!"
„A merre jársz, két szèmèm még nè látna,
Mer' a szivem szörnyűt hasad bujába."

„Isten hozzád, má' kantárom kezembe,
Mingyá' tèszèm lábam is az kengyèlbe."
„A merre jársz, két szèmèm még nè látna,
Mer' a szivem szörnyűt hasad bujába."

„A czitrus fa szép virágzó kertjébe,
Füröggyél még annak tiszta vizébe.
A madár is ténékéd énekéljén,
Mindén fűszál virágokat terémjén!“
(Majsa.)

„Féljött má az est-hajnali csillag,
Barna legény áll az ablak alatt.
Édés anyám eressz ki hozzája,
Mer a szivem méghasad utána.“

„Lányom, lányom, né ménny ki hozzája,
Rá' érsz még a szerető tartásra!“
„Tudom anyám, tudom hogy rá érék,
Aszt is tudom, hogy nem soká élék.
(Halas.)

WOLF VILMOS.

Hat nap van éh hétben,
Hetedik Vésárnap,
Bárcsak édés rózsám
Többször láthotnálok;
Péntékén, szombaton,
Vésárnap délután —
Mégcsókollak rózsám
Százszor égymásután.

Istenêm, Istenêm!
Mi bajom énnékém? . .
Három rőf pántlika
Nem ér átó éngém!
Lám én a rózsámnak
Csak ér rőföt véttem,
Mégis a dérékán
Bokorra kötöttem.

Piros pünkösd napján
Hajnalba születtem,
De a rózsám mellett,
Soha sé feküttem;
Dehogy ném feküttem,
De bizon feküttem,
Gyolcs ingi kötejét
Sokszor mégkötöttem.

Fekete kalapom,
Rozmarin mellette,
Mégcsalt az a kis lán,
Ki melleje tétte;
Ha mégcsalt ném bánom,
Maraggyon magának,
Bár né hittem volna
Csábító szavának.

GAÁL FERENCZ.

Van kökénfa, de nincs rajta,
Van szeretőm, de nincs haszna;
A ki most van ném ér sémmit,
Mer' má' ném szeretök sénkit.

Érik érik a cserésnye,
Bodorodik a levele,
A levele bodorodik,
Az én szivem szomorodik.

Cserésnye virágzik nálunk,
Barna legén' jár mi nálunk;

Szèmèm sè merèm rá vetni,
Mer' most kezdèm szeretgetni.

(Sárköz. Leirtam Nagy Rózától.)

BARNA DEZSŐ.

Mègdöglött a Bogdán-csacsi,
Mègnyuzta a Bogdán bácsi.
Jó lèsz a bőri bundának,
Annak a nyalka fijának.

A körme még kocsonyának,
Valamennyi rokonának.
Vékony bèle még kolbásznak,
Alsó fölső szomszéggyának.

A füle mèg stibèdlinek,
Annak a hètyke mènyinek.
A szème mèg ókulának,
Annak a vén vak aptyának.

(Veszprém megye.)

TÖTTÖSSY BÉLA.

Tájnyelvi sajátságok.

Székely szólásmódok.

Ha jól kérdeném: erre menyen-e az út Vásárhely felé? Tám jó helyt kérdezősködöm: Itt lakik-e a szabó? Ha nem hibázom kérdésemmel: Van-e itt eladó gabona? Tám nem kérdem roszszul: eladó-e (férjhez adó) a' kietek lánya? sat. — Ezekre szokás felelni: Kérdő nem veszti utját! Nem hibázott a kérdéssel! Más helyt kérdezősködjék, mett annak nem itt a hejje (helye). Nem találta el a kérdést, vagy: roszszul találta, mett sat. Az igen bátor kérdés lén (vala).

Neked a szájad örökké jár. A' mig élek, hadd járjon; ha meghalok, hallgathat eleget. Azt nekem azétt adták, hogy járjon.

Elig tudja reavenni magát, hogy hazúl kimozduljon (házából). Menne, ha a ház es menne. Fél, hogy minden elpusztul, ha ő nincs honn. Szereti honn ülni, mind a vaslapát (vaskalán).

Tátva hagyád az ajtót. Tedd bé, mett kifut a madár (a szoba melege). Ha még ugy hagyod, oda csiptetem a nyakadot. Mintha arra az ajtóra szükség sem vóna, úgy nincs gondotok rea. Hisz azt nem tréfából csinálták.

Van-è pénzed, ját (pajtás)! — Van a' fenének! bár vóna! bár kapnék valahol! bár valakinek menne el az esze, s adna egy marékkal (marokkal)! — Elvennéd-e hát? — El én bíz isten uccsegen! én ojan bolond vagyok, hogy egy szóval sem monda-

nám, hogy nem kell. De aval nem verik ki a szemedet. Az embernek nem minden bolondságra adnak száz forintot.

Csak ennyi széna lett azon a' nagy helyen? — Enyi hát! mennyi-ės lett vóna? — Sok szép - kevés. — Kellett vóna-e még? ha többet nem adtak, legyen elég ennyi-ės (azaz, ha több nem termett). — De e' még-is igen kevés! (Csikszékben: keves). — Már ha kevés, vegyen kjed többet az istentől! ott van mind, én nem ettem meg belőle semmit!

Mit ėszėl, héh! adj nekem-es belőlle! — Nem adnék én, ha a szemed kifolyna-es; vagy: én biz a szemedétt sem! Abba nem vágod a' fogadot. A nem nyomja ki az ódalodot. Azt nem rakod a hurkádba. Attól nem áll félre a hasad. Adok sujt (süly). — Adj belőlle szegénynek, te falelkű, egy falást! hisz aval úgy sem hizol meg! hát te ojan vagy? adj neki no! ne kévántasd. Me hát no! nehogy megdögölj kévánságodba; vagy: nehogy megbornyúzzál (borjuzzál); vagy: ha nem kapnál belőlle, a szemem előtt megköjkezzél. Adék e no!? — No mett bezzeg adál! nekem csak ennyicskét miétt-es adsz? hisz ez anyi, mint kilencz medvének egy vaczkor! a fél fogamra sem elég! Ugyan megerőltetted-e magadat? jó, hogy meg nem szakadál belé. Ha az istenes úgy adna neked, mind te nekem, három napra elpatkólnál a világból. Ugy sajnálod, mintha a husodból adnád. — Még mondaszsz-ė? köszönd meg, hogy azt is kaptad. A nem jól lakástól való. Nem habálunk mind csak azt. (Habál = hapsol, állati módra mohón eszik.)

Szép házat építének István bátyámék, kőből veres cserép alá; de elég drága-es bíz a. — Már biz a mig őkjemit kjednek híjják, addig hejába épitt palotát (irigységi megjegyzés).

Az a legény kevélyecske! — De még mijen! — Elig állhat a lábán. Ha ojan erőss vóna, a' mijen kevély, a világot ėsszeverné. Ha ojan beteg vóna, a mijen kevély, egyszerre meghalna.

KRIZA J.

Göcseji halottbucsúztató.

Szomoru feküjü, ėngėm juóra hajto, szépen keütü, ėngėm szárnyara eresztü idės anyám, árvahagyu kedves idės anyám! De eszakadoztak a tė kezeidek; ki keres a tė neveletlen árváidnak immá kėnyeret? Ah szomoru feküjü idės kedves szülödajkám! Mėllen messzi messzi utra indutá, sárga szinbe föjötözü kedves idės anyám, kedves ėgü gyėrtyám, a ki én elüttem világusitottá. Az én kiét kedves lábam de eszakadozott, a kive én utánam beteg ágyamba szüvessen fordútá! Kedves idės anyám, ki fordu ezután hozzám, ha mėgbetegülök? Sohun a kerek világon sėnki

de sėnki sė lössz, a ki csak ėk kalán vizet is aggyon. Eszalasztottalak kedves szülü dajkám, emėhetėk ettán akárhá, de csak az üres helėdet találom! De etisznek én elülem mái napságtu fogva kedves idės anyám. Mozs má az istennek ajállolak kedves idės szülü dajkám. Az ur isten engėggye mėg, hogy Jozse Pálban szinrü szinre lássok ėgymást. Isten veled kedves idės anyám, kedves joú szülü dajkám!

Sz. G.

Paraszt felköszöntő.

Ennek itt bor a neve! Annak a csivirgós csavargós tőkének a leve; vaskapával verėgették, meccő késsê sanyargatták, tűfa közé szorították, mogyoró fávâ körülhuzták! De tudod-ė tė gazembėr, nekėm mit vétėttel? a mútkor az uccán a fődhő vertél, a sárba bekevertél; a kutyákat rám lázitottad. Mos má tudod mi a katona rėgula? furt az áristomba.

(Halas.)

WOLF VILMOS.

Hegyháti tájszók.

Tüzet bagzani: rakni, éleszteni.

Bérgyu: borju.

Bincsókos: varros (a gyerek feje). Tsz.

Börczül: kérődzik.

Csér: (esőzés után támadó pocséta).

Csilikányoznak a gyermekek, mikor karót dugnak a földbe és azon csórják magukat.

Czuodor név: vezetékn. Tsz.

Déletének (a marhák): delelnek.

Fektetnek a bojtárok (mikor a delelő csordát őrzik).

Gérnye: sovány.

Gincz-göncz: limlom.

Gyuri Palival idős: egyidős.

Kert: fonás faágakból.

Látodék-ė: látod-e? Tsz.

Maszlang (leszek), ha nedves füben járok.

Mokmitál: csinál (gyereket).

Nyiltosan: nyiltan.

Ótott turó: eczettel kevert.

Öjeé: övé.

Paléta: ponyva.

Pásta = pázsit. Tsz.

Paszatol: locsolgat a (vizben). Tsz.

Pencza: pénz.

Pessed: (a hus nyáron, mikor sokáig áll).

Pörtet: (botot, mikor valaki eldobja és az forogva repül).

Purutya: lusta. Tsz.

Puczán lenni: piszkosan, rongyosan.

Rokkon: rokon.

Saruzni: tánczolni (különösen vén asszonyokról).

Siposfa: akáczfa, melynek leveleivel a gyermekek sipolnak.

Vázstó: bab, paszuly.

DONNER LAJOS.

A MAGYAR NYELV

A folyóiratokban.

A Figyelő egyike azon kevés lapunknak, melyekben gondosabban kezelt nyelvet találunk. — E folyóiratnak hat (októberi és novemberi) számából szemeltem ki egyes oly dolgokat, melyek igazítást kivánnak.

Először a helyesirás mutat következetlenséget. Igy találjuk vegyest: *ekkép, ekkor, ahhoz, kevésbbé,* — és *ekép, ahoz, kevésbé.* Akár az etymologiát, akár a kiejtést veszszük irányadónak, csak az előbbi alakokat lehet helyeselnünk. A *kevésbbé* szót, helyesirásunk mai állapotában etymologiájánál fogva csak *kevésbbé*-nek írhatjuk; ama másik, a *kevésbé* minden tekintetben, akár a szófejtést, akár a kiejtést ismerjük el irányadónknak, félszeg írásmód; mert ha a kiejtést követnők, akkor sem volna *kevésbé,* hanem kevézsbé. — Következetlenűl vannak írva ezek is: *elvesszen, vesszük,* — és *ébreszszen, vadászsza.* Legkövetkezetlenebb mai helyesírásunk az idegen szavak írásában. A „Reform" kezdettől fogva magyarosan írja őket; s ámbár következetesen maga sem viszi keresztűl (mikor pl. *szymmetria, szymfonia* és hasonlókat ír), írása módját ma már félig-meddig mindenki követi; de épen ebben a „félig-meddig"-ben van a baj. Mert olyan honos (vagy szükségképen meghonosuló) szókat, mint *civilizáció, filozófia, himnus, kombináció, klasszikus,* csak olyan joggal írhatjuk magyarosan, mint akár a *gavallér, zsandár* és hasonló szókat. De nem szabad még egyes szavakban is olyan következetlennek lenni, mint a Figyelő, melyben ilyeneket találunk: *klasszikus, klassikus, klassicismus, géniusz, muzsa.* Vagy legyen mindig *klasszikus, klasszicizmus, géniusz, múzsa,* vagy tartsuk meg egészen az eredetit s legyen: *classicus, classicismus, genius* sat.

A rosz szavaktól is jobban lehetne ovakodni. A Figyelőben még van *tagadhatlan* (e h. tagadhatatlan), *bizottmány* (bizottság), *nehogy* (hogy ne), *itész* (bíráló, kritikus), *történész* (történettudós, -író, -buvár), *küzdtér* (küzdőtér) stb. *Veendem, vetendem, kerülend* még most is sans gêne egyszerű jövő időnek vannak véve. *Minél* még most is e helyett: mennél v. mentűl (az ilyenekben: költeményeiben az egyénítésnek *minél* kevesebb nyomára találunk); és miért? mert a német nyelv mind a kettőt az egy *je* szóval fejezi ki!

Latinosságok az ilyenek: . . . jegyesének hű ölébe, *kivel* (e h. evvel) egybe is kelt; — nem vagyok az az ember, *a ki* siket és vak *legyen* a megrovás ellen, s *nehezteljen* érte (Szász

Károly) = non sum is, qui sit etc. (e h. a ki siket és vak és neheztel.)

Németességek: „Csakhogy *úgy véltem fordítani,* a mint fordítottam" = ich glaubte so übersetzen zu müssen. Látjuk, hogy mégsem igen lehet magyar szavakkal németül beszélni; mert a ki az idézett mondatot írta, mégsem merte egészen így írni: *úgy véltem fordítani kelleni* (e h. azt véltem, úgy kell fordítanom). — „Hosszasan ereszkedik *ki* a viszonyok elemzésére" = sich über die sache auslassen: bele ereszkedni, belebocsátkozni a dologba, terjedelmesen szólani.

Helytelen vonzatok: „csak a kiválasztottaknak van annyira *hatalmában*" (e h. hatalmukban); — „vágyott a tapsok *után*" (sich nach etwas sehnen) e h. tapsok*ra*. Itt-ott a szórend is hibás, pl. „mely *magát Csák Mátétól származtatta*" e h. mely Csáktól származtatta magát; — „ez *alig elkerülhető*" e h. ez alig kerülhető el.

STEINER ZSIGMOND.

A hírlapokban.

Korunk. 197. sz.

Külföld. „E feltét alatt lemondását *be nem adni igérte*" e helyett: igérte, hogy nem adja be sat. — Vegyes. „A zárórák *szüntessenek* meg". Szenvedőíge akar lenni, de elmaradt a szenvedőképző *tet,* tehát: szüntettessenek meg, vagy helyesebben cselekvőleg: a zárórákat szüntessék meg. „Az idény alatt erejéhez *tért is*", helyesen; erejéhez is jött. „Mint politikus, *összevegyülése volt* a radikálizmusnak és konservativismusnak", e h. mint politikusban egyesülve volt benne radikálizmus sat. „minden*hez* jó kapaszkodni", e h. minden*be*. „A fővárosi *rókafalka* társaság", mindenesetre igen furcsa elnevezése, a rókavadász társaságnak. A terézvárosi Deákpárt cz. czikkecskében 12 soron át négyszer fordúl elé szenvedő íge: *karoltatott fel, választatott, megpendírtetett, választatott.*

Ellenőr. 264. sz.

„A társulat *feloszló gyűlésében* kimondta", e h. a társulat azon gyűlésen, melyen feloszlását elhatározták; mert nem a gyűlés feloszlásáról van szó, hanem a társulatéról. „A kifizetetlen tűz- és jégkárok soha sem fognak *kielégittetni*", e h. kárpótoltatni. (A kárt kárpótolják, kielégítik a követelőket.) — „A földhitelintézetnek egy megbízottja érkezett Széphalomra, hogy Kazinczy F. birtokát *megbecsűlje*". A magyar így szól: Itt van fiam a pénz, de aztán megbecsűld

s ismét: kimentek az esküdtek, hogy a földet felbecsűljék. — „E foghely 1000 rab számára levén berendezve, most *tehát* már elég bő“. Ha a protasisban a részesűlő használata következtében elmaradt az okadó kötőszó *minthogy, mivel,* — az apodosisban helytelen a következtető *tehát*. „Egy holttestet találtak, melynek *feje volt összezúzva*“. A *feje* szón nincs hangsúly, csak általában akarja mondani, hogy a feje össze volt zúzva. „Fazekas (egy vallatás alatti rab) azt is *bevallotta*, hogy B-t ő ütötte agyon“. Meg kell különböztetnünk e 3 igét: *megvall, be, vall, kivall.* 1. Megvall = kijelent, ha nem vallatásról van szó hanem valaki magajószántából föltár valami tudottat (társalgási cselekmény), mint: Megvallva az igazat, sokszor a magyar lapok roszúl irnak magyarúl. 2. Bevall, a kit pl. vagyoni állásáról megkérdeznek, azt bejelenti a törvényes helyen (törvényes cselekmény). Hány akó bort vallottál be? 3. Kivall = valami eltitkoltat kimond a bíró előtt (vallatási cselekmény). Itt a fősúly a mintegy bezárt tudásnak kibocsátását, amott a hivatalos könyvbe beírást akarja kifejezni az ígekötő. Tehát: Fazekas azt is kivallotta sat. „ . . kire 16 rendbeli betörés *bebizonyúlt*, e h. bizonyúlt be. „A *szaporúlat* (a koleránál) 22, e h. szaporodás. *Szaporúl* íge nincs, hanem *szaporodik*, s ebből képezhető a főnév. Igen, de a *szaporodás* már régi, valami újat kell föltalálni, ha annál roszabb is. Mentségűl nem hozható fel, hogy a *szaporodás* mást is jelent; nagyon sok szó van minden nyelvben, melynek több különböző jelentése van. „A leány egyedűl érzi magát a világon, *elnézve* minden összeköttetéstől, e h. összeköttetés nélkül.

Pesti Napló. 272. sz. regg. kiadás.

Külföld. „A szavazás izgatottság *közepette* folyt le“, e helyett: közepett vagy közt. „— ama beszéd *elitélését magában foglalja*“, helyesen: roszalását foglalja magában. „— minden *összehányatott* (= nagy kapkodás állott be), hogy egy ügyetlen interpellatio jellege *megváltoztassék*“ (= jellegét megváltoztassák) „— — e kamara *lehetetlen*“. Valami olyat akar mondani, hogy: e kamarával lehetetlen kormányozni. „— — kik *sem* demokraták, *sem* a demo*k*ra*t*ia ellenségei“, e h. kik sem nem demokraták, sem nem ellenségei a demokracziának. „ez ízben jobban *fogja felismerni*“, helyesen: ez alkalommal jobban föl fogja ismerni. „— — és *egy* diadallal“, helyesen: és diadallal. — Különfélék. „az egyletnek egy gyermekkert létesítésében *kezére járhasson*“, helyesen: segélyére lehessen.

A Hon. 273. sz. esti kiad.

Első czikk, „Akkor *emlékeztettem* azon szavakra", helyesen: emlékeztettem önöket; mert — a mellett, hogy a fentebbi kifejezés kétértelmű is — *emlékeztet* ige nem intransitivum, hanem áthato. Épen ily hibásan használják sokszor a *figyelmeztet* igét. „Legújabban az a hír *tartja fenn magát*", e h. híre jár, vagy ha épen a tartósság fogalmát is ki akarjuk fejezni: állandóan híre jár. Különfélék. „*kevésbé*", helyesen: kevésbbé. Távsürgönyök. A börzekamara *egy* határozattal elrendeli", e h. a börzekamara határozata elrendeli. „*a képviselőház tagjai a tartománygyűlésből nem küldhetők ki*", ezt akarja mondani: nem a tartománygyűlés küldhet tagokat a képviselőházba. „— — azonban az *előhaladt idő tekintetéből*", e h. a késő őszi idő *miatt*. „A behozandó reformok *tekintetében*", e h. reformokra nézve, vagy reformokot illetőleg. „a hivatalok — — a pályázók politikai *nézete miatt* adományoztatnak", helyesen: nézet*éért*.

KOMÁROMY LAJOS.

Az iskolákban.

„Latin mondattan. Schultz nyomán készítette Warga János, a kőrösi lyceumban bölcsészet- és neveléstanár, a magy. tud. akademia tagja. Negyedik javított kiadás."

Már sokszor volt kezünkben e könyv, s kezünkben volt a toll, hogy írunk róla, hogy megbiráljuk ezt a testi-lelki nyomorékot; de mindannyiszor erőt vett rajtunk a felháborodás s nyugodtabb pillanatokra kellett hagynunk megismertetését. Megvalljuk, most sem vagyunk teljesen mentek minden felindulástól; de hisz lehetetlen is, mikor egy olyan ember, a ki még a latin szótárral sem tud becsületesen bánni, kezébe mer venni egy latin mondattant, hogy azt németből undorítólag lefordítva magyarúl megírja; a ki magyar tud. akademiai tag létére, noha magyar nyelvtant is írt (?), e munka után itélve, a legcsekélyebbet sem ért a magyar mondattan szabályaihoz; a ki kínpadra viszi saját anyanyelvét s úgy elmarczangolja, hogy minden íze megszakadoz bele; a ki akár tudatlanságból akár lelkismeretlenségből megmérgezi, örökre megrontja a gyermekek ép, egészséges érzékét! Mert a mit tehetetlensége érzetében védelmére fölemlít, hogy t i. pár helytelen szerkezetet a latin gyakorlatok kedvéért használ, az egyáltalában nem menti, nem mentheti őt; nem mentheti, mert nyelvünket, de meg bármely más nyelvet sem szabad semmiféle nyelv kedvéért sem gyötreni, rontani; nem mentheti, mert ez csak üres

szépítgetés; botlásainak halmaza ugyanis egyszerűen szembeötlő tudatlanságára vezetendő vissza.

Hogy a latin nyelvre való hivatkozás nem egyéb puszta ráfogásnál. bizonyítsák a következő tények.

„A jó *senkit* nem *irigyel*" latinúl: nemini invidet, magyarúl: senkire sem irígykedik. „*Te* emlékezel, hogy Cicero és Atticus barátok voltak" latinúl: meministi Ciceronem et Atticum amicos esse, magyarúl: emlékezhetel, hogy —; csak a német mondja: *du* erinnerst dich wohl. Ilyenek a „*mi* reménylettük, *ti* emlékeztek" sat. helytelenségek. „Nem vala kétes, hogy Caesar Pompejust *le fogná győzni*", latinúl: non erat dubium, quin Caes. Pompeium vinceret, magyarúl: semmi kétség sem vala benne, hogy Caes. Pompejust legyőzi. „Az Álpesek nem *akadályozák* Hannibált, hogy Italiába *vonuljon*", latinúl: Alpes Hannibalem non arcebant, quominus in Italiam invaderet' magyarúl: az Álpesek Hannibalt meg nem gátolhaták, hogy be ne vonuljon Italiába, sat. sat.

Hogy vastag botlásainak nagy részét csakugyan tudatlanságának rovására kell felírnunk, az kiderűl a következő idézetekből.

„Diagoras mindkét fia azon egy napon kiáltatott ki *olympiusi* győzővé." Annak a helynek nem *Olympius*, hanem Olympia volt a neve. „*Látszik, hogy szomorú vagy*", latinúl lesz: nullum dubium, quin tristis sis; pedig így akarja fordíttatni: tristis videris; csakhogy akkor roszúl van magyarúl, 'mert így kellene állnia: (úgy látszik) mintha szomorú volnál. „Cimon *otthon* és a *katonaságnál* magának nagy hírt szerzett." Domi militiaeque nem annyit tesz mint *otthon és a katonaságnál*, hanem: békében és háborúban, vagy: polgár és katona. „Hannibal Livius *értelme* szerint nem bölcsen használta győzedelmét." Csak a 2. vagy 3. pontot kellett volna a szótárban megnéznie, s látta volna, hogy *sententia* annyit is tesz mint: itélet, nézet. „Sok philosophus *megmutatási alapja inkább szinlő* (speciosus) mint igaz." S ez 13—14 gyermekek számára van mondva! Nevezetes különben egyebeken kívül benne a *szinlő;* csak úgy sejtjük, mert a német nincs kezünk között, hogy csillogó bizonyítékokról van a szó. „Themistocles eszélyessége *az volt a hadban, mi a békében*" = Warga jártassága az a bölcseletben, mi a latin és magyar nyelvben. Ki igazodik el ezen? Az *eadem prudentia* itt: eszélyes volt egyként békében és háborúban (= ép oly jeles hadvezér mint bölcs politikus.) „Mások ajánlása (*recommendatio.*)" Ha megnézte volna a latin szótárakat, láthatta volna, hogy ezek a *recommen-*

datio szóról nem tudnak, nem hallottak semmit. „*Egyenes dolog*, hogy ember embertársát oltalmazza“ = aequum est. Ez is a szótári dolgok közé való. „*Mi* reményeltük, *miként* (hogy) *a fogna lenni, hogy* tőlünk ily nehéz munkát nem *kivántok*. Caesar nem hitte, *miként a fogna történni, hogy* katonái a németektől oly nagyon *félnének*. Jól tudjuk, *miként a fog lenni*, hogy *te ügyekezni fogsz* szüleidnek tetszeni. Átláthattuk, *miként az lesz, hogy* te mások fölött *kitündöklendesz*.“ Vigyázzon csak jól az olvasó, s itéljen, feltehető-e arról, hogy csak szikrányit is gondolkodott volna valaha a magyar nyelv szabályai fölött, a ki öt sorban, nem mondjuk annyi zagyvalékot, hanem csak annyi következetlenséget, ellenmondást egybehalmoz? Egyszer „*mi* reményeltük“, másszor egyszerűen csak „átláthattuk“; egyszer „miként *a fogna lenni*“, másszor „miként *a fog lenni*“, s harmadszor „miként *az lesz*“; egyszer „hogy — *kivántok*“, másszor „hogy — *félnének*“, harmadszor „hogy — *te ügyekezni fogsz*“, s negyedszer „hogy — *kitündöklendesz*.“ Különben hogy visszatérjünk a latin nyelvben való járatlanságára, azt e példák is kétségtelenné teszik. Mondattana 88. §. 4. pontjában e szabály áll: „Sok igénél hiányzik a hanyatszó, tehát a határozatlanmód (?) jövő ideje is; ily esetben *fore ut* körűlírt jövőt használunk, pl. Scio fore ut omnes hoc discant: *én* tudom (*ich* weiss), hogy ezt mindenek tanulni fogják.“ Tegyük fel, hogy a latin példa fordítása jó; mi következnék belőle? Az, hogy a példatárban is e szabály szerint fog eljárni; de ő e szabályról, noha „Schultz nyomán (maga) készítette“, egy árva szót sem tud, s a latin példát „Intelligere poteramus fore ut praeter alios excellas“ helóta módra így fordítja magyarra: „*Átláthattuk, miként az lesz, hogy te mások fölött kitündöklendesz*.“

Ez idézetek latin nyelvbeli jártasságát illustrálták. Lássuk immár, hogy áll a magyar nyelvvel.

A szenvedő alak sértő, darabos használatát nem is említjük, pedig csak úgy hemzsegnek; noha méltán kérdhetnők, mirevaló az ifjak romlatlan fülét oly viszás hangokkal gyötreni s rontani, mint: „Ha barátaid *tőled* kevésre *becsültetnek*, te sem fogsz sokra *méltatni azoktól*“; csak a többiből veszünk néhányat elé.

„A *hazáérti* halál; a *haláltóli*, az *emberektőli* félelem; első *izbeni* tanítás.“

Az idők és módok előtte olyas valamik, a melyeknek elég ha a nevét tudjuk; a többit a grammatikusok lássák. *Ira* neki imperfectum, perfectum, plusquamperfectum s aoristus; de ugyanaz az *irt* is; a futurum exact. egyszer *ir*, máskor *irni fog*, har-

madszor *irand,* majd meg *írni fogott.* A módokkal sem bánik el különben; a mint kedve tartja indicativus helyett használja a conjunctivust, optativust s megfordítva; a hol conjunctivusnak kellene állnia, ott meg infinitivussal él.

Példák. „Caesart nem *vették rá,* hogy a tanácsból haza *térne*" e h.: nem vala rábirható, hogy haza térjen. „Sok példáját *hozhatom* föl a gazdag embereknek" e h.: sok gazdagot említhetnék meg példakép. „Te attól *tartozol* inkább félni" e h.: attól kellene inkább félned. „Tartanunk kell, *hogy* (a szerencse) el *ne hagyjon*", s mindjárt nyomban rá: „Cicero félt, *hogy* Pompejus Italiában *marad.*" „Azt tartják, hogy Ödipus tudta nélkül *ölte legyen meg* atyját. Hannibal a rómaiaktól kárhoztatott, hogy hütlen *volt légyen.* Socrates azt szokta mondani, hogy mindenki abban, a mit tud, eléggé ékesszóló *legyen.*" (Socratesnek igaza van; csakhogy megfordítva is áll, hogy t. i. a ki mit nem tud, abban *nem légyen* ékesszóló.) sat. sat.

Kifogyunk a térből, azért csak néhányat sorolunk fel a véget nem érő idétlenségekből.

„Horác *(mint) gyermek* atyja által neveltetett. Hannibal, *tíz éves gyermek,* atyjának gyülöletet fogadott a rómaiak ellen" e h.: gyermek korában, tíz éves korában. „A *már megható* Sándor azt, a ki legjobb vala, nyilvánította utódjáúl" e h.: S. haldokoltában a legderekabbat —. „Az emberek nagyobb része *kivánóbbja a pénznek* mint az erénynek. Zeno *természettel* haragos vala. A bölcsnek *nem* oly sok dologra *van* szüksége *az élet végett,* mint a bolondnak." Kiváncsiak vagyunk, hogy magyar grammatikájában is úgy tanítja-e, hogy „nincs" nem jó, hanem *nem van.* „*Nekünk érzékek kellenek,* azért hogy a *dolgokat fölfoghassuk,* és *lélek kell,* hogy itélhessünk." Bizony kellenének. „Italia *nagy résszel* kisebb, mint Hispania. *Barátainkra való visszaemlékezés gyakran okozza, hogy mi mint távollevők is láttasunk azokkal beszélni.*" S így egy magyar akademai tag beszél! „Sándor *tanittatott Aristotelestől, egy* nagy tudós és híres philosophustól. A vitézségnek *fentnevezett példájai* nem ritkábbak a görögöknél, mint a rómaiaknál." Először nem volt semmi *fent nevezve,* másodszor micsoda alak az a *példájai?* „Tehát Jugurtha *a mint csak lehet* igen nagy sereget fegyvercz föl, a városokat részint erőszakkal, részint *azok akarata szerint hatalma alá hajtja, s készül egész Numidia fölött országolni. Ő mit fog tenni, meglátja* ha töled választ nyerend. Az elöljárók *leginkább megvalának elégedve azzal,* hogy a *polgárzatban* jó erkölcsök virágzottak." Miféle ige az a *polgárzik?* „*Ámbár az ember lelke halhatatlan, teste*

mégis elenyészik" — ámbár az ágyú rézből van, a kereke mégis elrothad. *„Midőn Cicero quaestor vala Siciliában, fedezé föl Archimedes sírját. Előbb vizsgálatot tegyetek, és miután vizsgálni fogtatok, itéljetek."* Ha ezt egy rigorosansnak mondaná valaki, bizony jól megnézné emberét, hogy ébren van-e. „Ne *felejts el* nekem megírni, mit *tartozzam* tenni ez ügyben." A hol *szükség*-nek kellene állnia, ott, mint föntebb láttuk, *kell* áll; a hol meg *kell*-re volna szükség, oda *tartozik*-ot tesz. *„Menj tovább a tudományokat szeretni* = perge literas diligere." Azt akarná, ha tudná, vele mondani, hogy: csak foglalkozzál tovább (továbbra is) a tudománynyal.

S az ilyen észficzamító sületlenségekről azt mondja az előszóban, hogy ezek „mint megannyi itéletek, fejtik a lelket!"

Záradékúl még egy szavunk van azokhoz, a kiket illet. A fejlődő ifjúság, a latin, de különösen a magyar nyelv nevében és érdekében hangos szóval követeljük, hogy ettől az értelemmételyező munkától egyszerre mindenkorra szabadítsák meg iskoláinkat; egyszerűen, hogy tiltsák el. SZARVAS GÁBOR.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Kell, hogy. A Nyelvőr 432. lapján Steiner úr a *kell* ige mellett csakis az infinitivust tartja magyarnak s úgy érzi, hogy a napisajtóban, országgyülési beszédekben, hivatalos iratokban gyakran eléfordúló „kell, hogy" latinos. Mennyire törzsökös, népies magyar kifejezés, hadd bizonyítsák a következő példák: „Ha az isten reá mérte, végig kell, hogy szenvedje. (Vadr. I. 356. l.) A mejik kettő az ő hegedűje után tánczol, össze kell, hogy szerelmeséggyék (u. o. 361.) De azok nem birták meg, magiknak az óriásoknak kellett, hogy őt apritsák (u. o. 419.) Most a borsóval nem kellett, hogy baja legyen (u. o. 422.) Erőnek erejivel hèzzá kell, hogy mönnyön. (u. o. 477.) Koszton (= póznán) kell, hogy az embèr felnyójcsa hèzzá az estanciát (u. o. 359.) PONORI THEWREWK EMIL.

Költözvén volt. Új nyelvtani alakkal akarja nyelvünket megajándékozni Irányi Dániel. Azt írja a Reform 323. számában: „Nem voltam ugyan többé Párizsban e nyilatkozat keltekor — Brüsselbe *költözvén volt* a téli hónapokra." — Majd nem sokára lesz talán szerencsénk még czifrábbakat hallani; pl.: „Öreg napjaidról előre nem *gondoskodván lesz,* szomorú napokat fogsz élni." Vagy: „Jobban *vigyázván volna,* nem vesztetted volna el pénzedet!" S ismét: „A jövő héti lakodalomra *elmenven leendene,* minden esetre jól fognál mulatni!" STEINER ZSIGMOND.

Midőn, a mint, hogy, ki. Hogy mennyire nem a magunk nyelvén gondolkozunk, többi közt kirívó módon mutatja az elésorolt szavak használata is. A multkor a „miután leirta volna"-féle latinismus ellen szólaltam fel (Nyelvőr 389. l.), illő tehát, hogy lator édes testéreit se kiméljem. Ott van Czuczornál (Mesék XXXIV.): „de *midőn* ezek egykedvüleg odább *ballagnának*, boszúsan szidalmazá" e h. midőn ballagának. Jókainál (Erdély arany kora): „*A mint* eképen *törné* magát az utókor javáért, valaki elkezd kaparászni az ajtaján" e h. a mint töré. Szalaynál (Státusférfiak, Franklin): „azt oly őrültségre hozták, *hogy felkiáltana*: kövezzétek meg" e h. hogy felkiálta. Horváth Mihálynál (Magyarorsz. tört. I. 1.): „Kémeket küldének tehát észak felé, *kik* uj hazát *keresnének*" e h. hogy keressenek. Igaz, hogy a latin ezeket mind úgy mondja, de hát a mi nyelvünk is csak nyelv és így talán szabad, hogy neki is sajátságai legyenek.

Vén, ifjú mint vén, mint ifjú helyett szinte latinismus Föltünő példát szolgáltat rá Döbrentei:

„*Vén*, csak azt nézhessem a magyar hazában,
Ifjú a mit vártam benne hajdanában."

Hasonló találkozik minden régiebb remekírónkban; de újabb időben úgy látszik, s ezt nem panaszképen mondom, kivesz a fajtája; utolsó föllobbanása talán Garay Jánosnál mutatkozik, a ki (Családi képek IV.) azt mondja: „S gyermekek közt *gyermek* állok" e h. gyermekként. No de vigasztalódjunk, marad azért elég más.

Ohajtja őt lakni. „A nemzet Budán, a királyok hajdani székvárosában *ohajtja őt lakni*" (Horváth M. Magyarorsz. tört. V. 17.). Ennél czifrább latinismust már képzelni se lehet. Világos utánzása az acc. c. inf.-nak. Magyarosan úgy mondanók, hogy „a nemzet azt ohajtja, hogy" (t. i. Mária Terézia) Budán lakjék." Átható igével megfér ugyan e szerkezet, mert mondhatni, hogy „ohajtom őt látni", de át nem hatóval nem tehetni, mert „őt lakni" nonsens.

Költség. A német nem tesz különbséget „kosten" és „kosten" közt, de a magyar tesz s az egyiket „költséggel", a másikat „rovással" fejezi ki. Germanismus tehát, mikor a „költséget" „rovás" helyett használjuk. Ilyet követett el Szalay (Franklin) ezekben: „De nem csak hogy ezen enthusiasmus megmosolyogtatja Franklint, ő még mulatja is magát azoknak *költségén*, kik ajánló leveleket kérnek tőle." Nemde azt értenők ezen, hogy a jó Franklin dinomdánonokat csapott s ezeknek a kontóját ajánlt-

jaival fizettette. Helyesen: az ő rovásukra mulatja magát.

Kijön a német „auskommen" értelmében szemenszedett germanismus. A magyar kifejezés rá beéri vele, megvan vele. Az irodalom nagyon fölkapta; így Jókai azt mondja (Eppur si muove IV. 127.): „Annak belső fiókjában találod félévre való jövedelmedet. Úgy hiszem *kijösz vele.*" Sőt még a Nyelvőrben is ott diszlik (Szarvas: Egy hirdetmény 351. l.) ilyeténkép: „a zsidó ép oly jól *kijön* a maga két idejével, mint a görög az ő háromszoros számú időalakjaival." A nép nyelvébe is elhatott, de ott vagy azért hogy a lelkiismeret furdalja, vagy pedig azért, hogy jobban értik, mindig utána mondják az eredetit is.

Egy. Ez igen gyakran csak ott áll, a hol a német „ein"-t használna. De minthogy a német nyelv a mienknek se inge se gallérja, azért azt hiszem szükségtelen utánozni; no meg aztán kár is, mert olyankor az „egy" teljesen fölösleges, tehát csak haszontalan szószaporítás, sőt még félreértést is okozhat. A mikor Jókai (Eppur II. 53.) azt mondja: „Ugy látta, hogy a mama nem *egy* virágcserepet tart a kezében", mindenki azt érti, hogy talán kettőt vagy hármat; pedig nem azt akarja kifejezni, mert ott az utómondat: „hanem valami levelet". Hasonló az „egy" használata a Pol. Div.-ban is (III. k.): „Én ugyan csak *egy* paraszt vagyok, ez az ur pedig nemes — hanem ló." Ha már azt mondta, hogy „*egy* paraszt", akkor bízvást mondhatta volna azt is, hogy „*egy* nemes" meg „*egy* ló", legalább látnók a következetességet.

Mennyszikra. A *vizliliomnak* párja került a Tóth Kálmán *mennyszikrá*-jában (A szerelem. Főv. Lap. 276. sz.), a mi nyilván mennyei szikra akar lenni. Minthogy azonban Szász Károlynak ama felhivására, hogy vajjon szabad-e a költőnek némi szabadságokkal élni a nyelvtannal szemben, még úgy is felelnem kell, egyelőre csak annyit mondhatok, hogy valamint a debreczeni kolbász s a kassai sonka nem *debreczenkolbász* és *kassasonka,* úgy a vízi liliom és mennyei (azaz mennyből eredő) szikra se lehet *vizliliom* s *mennyszikra.*

VOLF GYÖRGY.

EGYVELEG.

(Iráshibák a Magyar Nyelvőrben.) „Volf György úrnak, — mondja egy különben helyes nyelvtani ismeretekről tanúskodó czikkecske — „A szószerkesztésről" czímű czikkében a következő iráshibák vannak." Aztán elsorolja egyenként. *Részük* ugymond először is, helytelen; a helyes részök. Ha a czikk

irója azt mondaná, hogy az utóbbi alak mint eredetibb ajánlatosabb, nem volna szónk ellene; de midőn az előbbire a törvénytelenség bélyegét süti, akkor már nem itél részrehajlatlanúl. Nyelvünk az *o ö* hangból való átmenetet az *u ü*-re annyira kedveli, hogy e hangváltozást nem csak a sokszorta használt képzőkben, ragokban vitte véghez (ford*ól*, édes*ől*: ford*úl*, édes*űl*; gonoszól, kevély*ől*: gonosz*úl*, kevély*űl*; nev*ő*, nem*ő*: nev*ű*, nem*ű*; tan*ó*, sat*ó*, csenget*ő*: tan*ú*, sat*u*, csengety*ű*; lát*onk*, néz*önk*: lát*unk*, néz*ünk*; ur*onk*, isten*önk*: ur*unk*, isten*ünk*); hanem véghez vitte magukban a tőszókban is (b*o*lcs*ó*: b*ú*cs*ú*, t*ő*z: t*ű*z, k*ö*ld: k*ü*ld, *ö*völt: *ü*völt, sat.). — „*Hamarább*, helyesen: hamarabb." E szerint *egyéb* (egyeb-et), *agár* (agar-at), *kenyér* (kenyer-et) sat. szintén helytelenek? Helyes biz az; sőt még a *hamarébb* ellen sem lehet semmi kifogásunk; valamint azt sem róhatjuk meg, a ki az odább, idébb, eddig helyett az *odébb*, *idább*, *idáig* alakokat használja. Mert hiába megvannak, élnek, s erőszakolás nélkül, természetes úton lettek. — „*Különbség*. Többet fejez-e ki ez a szó mint különség?" Csakhogy ezt megfordítva is kérdezhetni. Aztán meg a *különbség*nek van története, a *különség* pedig még élni sem kezdett igazán.

(Úrhölgy = hermaphrodita.) „Valahányszor egy levélborítékon ezt a szót olvasom: *úrhölgynek*, mindannyiszor kérdés támadt bennem, hogy lehet valaki úr is meg hölgy is?" A czikkecske aztán Budenz Szóegyezéseire hivatkozva felsorolja az *úr* eredeti jelentéseit: férfi, him, vitéz, hős, s hozzá teszi: „*úrhölgy* e szerint mint rosz, kétértelmű szó (hermaphrodita) elvetendő." A czikk iróját utasítjuk a Nyelvőr 402—408 lapjain mondottakra, a hol a jelentés módosulásáról van a szó; itt csak a következő szókat és kifejezéseket léptetjük ki állítása ellenébe. *Urfi* elvetendő, mert idétlen tautologia = *him-him*. „Nagy Lajos után Mária *uralkodott*" rosz, mert ez azt teszi férfiaskodott. „A szegény asszony, csak hamar megszokta az *uraságot*" nem használható, mert *uraság* = férfiasság. „Ennek a paraszt lánynak oly finom *úri* képe van. Ez a menyecske *úri* módra öltözködik" helytelenek, mert mást mondanak mint a mit akarnak. Végre vessük el, küszöböljük ki az *úri asszony*, *úrné* szókat is; mert az *úr* eredeti jelentése: férfi, him; *úrné* tehát annyi mint hermophrodita. Az hogy a nép széltiben használja s hogy már Molnár szótárában megvannak, az etymologia ellenében ugyan mit is nyomhatna?

(Cicero pro domo.) A *főszöntőde* korcs szó használata miatt megtámadott fél egy beküldött czikkben védelmére kel a megrovott szónak. „A mi már magát a szó képzését illeti —

mondja a czikk pár sornyi, ide nem tartozó bevezetés után — engedelmet, ha 1-ör a neologismus és 2-or a purismus hivőjének mondom magamat. Már pedig *fősz* = gyps bevett, közleketű szó. A főnévképző *da de* tán szintén jogerővel bir már nyelvünkben; s ha megáll *uszoda, lövölde, növelde* sat., megáll *öntőde* is. Vagy szabatosabb az elavult részesülői képző, mely hely és cselekvő személy közt nem tesz különbséget, s így aztán *sörfőző, harangöntő* sat. szóknál nem tudjuk, a májszterről vagy pedig csak műhelyéről van-e szó?" Megvalljuk, a felelettel kissé zavarban vagyunk; zavarban vagyunk azért, mert nem tudjuk jól megérteni az első sorok velejét; azért inkább kérdezünk. A Nyelvőr a *fösszöntőde*-t mint korcs szót megrótta; a czikkbeküldő erre azt hozza fel, hogy ő neologus és purista. Ez az, a mit nem értünk. Vagy azt akarja vele mondani, hogy neologus-purista = zagyvalékgyártó? Azután az az argumentum, hogy *fösz* bevett szó, tehát hogy jó! Ugyan mit szólnának ennek az elvnek követői, ha az alföldi betyárok közől egy rakást felmentettek volna azért, mert a rablás már bevett szokás volt, már mindennapivá vált? „Ha megáll *uszoda, növelde,* megáll *öntőde* is." Csakhogy épen az a baj, hogy sem *uszoda,* sem *növelde,* sem a többi pereputtya nem áll meg. A végűl oda szúrt ellenvetés is elég gyenge lábon áll. Mikor a gazda ember erre a kérdésére: hol voltak ezek a lovak, azt a feleletet kapja, hogy az u s z t a t ó b a n, bizony nem gondol a kocsisára, a ki usztatója volt lovainak, hanem csak is a helyre, a hol megúsztak a lovak. De még ha e kétértelműség ok volna is valóban arra, hogy helynevet a cselekvő személytől megkülönböztessük, még abból egyáltalában nem következnék, hogy segítő eszköznek akármilyen badarságot felvehetünk s alkalmazhatunk.

(M é g e g y s z e r a z i d e g e n s z ó k.) „Nem veszi észre a szerkesztő, mily szentségtörést követ el ázsiai tisztaságú nyelvünk ellen, a mely Europában is megőrizte szeplőtlen szüzességét, midőn ráfogja, hogy oly törzsökös magyar szavakat, mint a milyenek *bárány, beszéd, bolond, cserfa, csinál, csuda* — s itt a levélíró felsorol egy rakást a Nyelvőr 217—222 lapjairól — kölcsönvett volna a tót nyelvből?" Aztán beszél még „a drága anyanyelvét szivén hordozó igaz magyar kötelességéről", czélzást tesz a „saját fészek"-féle közmondásra, s végűl „nem reméli, de megvárja a szerkesztőtől, hogy e rút piszkot, a melyet rákent tiszta ősi nyelvünkre, legközelebb lemossa róla, bocsánatot csak ekként remélhetvén." A harag nemes, a lángot a hazafiság gyújtotta s mi tudjuk méltányolni; de csillapítani csak annyiban csillapíthatjuk, hogy az illetőnek figyelmébe ajánljuk a Nyelvőr VII., IX., X. füzeteiben eléforduló, e tárgyra vonatkozó czikkeket.

(Takaros körmondatok.) „Mit szól t. szerkesztő úr a következő két periodushoz? Az egyikre a Prot. Egyh. és Isk. Lapban (1872. febr. 17.) akadtam, a másikat a Pesti Napló folyó évi február hó 21-iki esti lapjából szemeltem ki. Az első így hangzik: „Az 1747. évi febr. hóban Vadosfán tartott bírói vizsgálaton *Nagy Pál ítélőmester, mint Sopronymegye az időszerinti viceispánja által*, a vádolókat alaptalan ráfogásukért keményen *megdorgálva, a vádlott felmentve lett.*" A Pesti Naplóban pedig ez a periodus olvasható: „A tüzoltók mindenekelőtt a szemközt fekvő raktárak megmentésén fáradoztak; *a mi a nagy szél miatt csak azért sikerült,* mert az égő épület szabadon állott. Az *iratok,* melyek el nem égtek, *ügyetlen lehányás által a szél által elhordattak.*" Melyik szebb a kettő közől?" Azt bajos volna hirtelenében elhatározni; mert szép mind a kettő. Hanem mi úgy gondoljuk, az utolsó mégis szebb. Abban ugyanis, hogy *a tüzoltás a nagy szél miatt sikerült,* továbbá hogy *az iratok lehányás által elhordattak,* van valami merész és meglepő.

GYÜJTŐINKHEZ.

A népnyelvhagyományok közlését ezentúlra megszorítjuk s a közmondások s népdalok közől csak is az olyanokat közöljük, a melyek nyelvészeti szempontból is figyelemre méltók, tehát a melyekben pl. ismeretlen tájszók, érdekes nyelvtani alakok vagy pedig szólásmódok fordúlnak elé. Legtöbb súlyt fektetünk a szólásmódokra, tájszókra, hely- és ős családnevekre, népmesékre; de ez utóbbiakra csak akkor, ha híven a kiejtés szerint vannak leírva. Egyáltalában jövőre a Nyelvőrben csak is oly népnyelvbeli adatoknak engedhetünk helyet, a melyek a vidék kiejtését s nyelvebeli sajátságait teljes hűséggel tükrözik vissza.

Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy t. gyűjtőink ezutánra felhagyjanak a közmondások, népdalok s egyéb, nyelvészetileg kevésbbé figyelemre méltó népies adatok egybeszedésével; sőt ellenkezőleg hathatósan kérjük, csak folytassák a gyűjtést a megkezdett buzgalommal; mert azon népnyelvi adatok, melyeket a Nyelvőrben nem közölhetünk, egy külön kötetben fognak megjelenni, még pedig a jövő 1873-ik év folytán. Végül tudatjuk, hogy a t. gyűjtők illő tiszteletdíjban részesűlnek.

Tudomásúl.

A Magyar Nyelvőr első évi folyamának I—V. füzetei végkép elfogyván, megrendelést csak a második félévi VI—X. füzetekre fogadhatunk el. Ez öt füzet ára három forint.

Egyszersmind figyelmébe ajánljuk t. olvasóinknak a boríték következő lapján foglalt előfizetésre való felhivást.

TARTALOM.

TÁRGYMUTATÓ ÉS SZÓTÁR.

Bagó Márton és fia sajtója. (II. ker. ponty-utcza 1. sz.)

